İMAM EBU'L – FEREC CEMALÜDDİN
ABDURRAHMAN ALİ İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri

زاد المسير

Zadü'l-Mesir

Fi İlmi't-Tefsir

5

Tercüme
Doç. Dr. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

KAHRAMAN YAYINLARI

ZADÜ'L-MESİR

Fİ İLMİ'T-TEFSİR

5. CİLT

Ofset Hazırlık
Yedigece
•
Baskı
Ofis Matbaa Ltd. Şti.
Davutpaşa Kışla Cd. 75/386 Topkapı-İst.
Sertifika No: 14973
•
İstanbul
2009
•
ISBN 978-975-7954-40-8 (Takım)
ISBN 978-975-7954-43-9 (5.Cilt)

KAHRAMAN
YAYINLARI
Merkez:
Davutpaşa Cd. TİM-2 12/322 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 613 83 05 Fax: 0212 565 25 84
info@kahramanyayinlari.com
Şube:
Çatalçeşme Sk. 19/1 Kat: 4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 32 69

İMAM EBU'L – FEREC
CEMALÜDDİN ABDURRAHMAN ALİ
İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri

ZADÜ'L–MESİR
Fİ İLMİ'T–TEFSİR

Tefsir İlminde Yolculuk Azığı

5. CİLT

TERCÜME:
DOÇ. DR. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

KAHRAMAN YAYINLARI

BU CİLTTE YER ALAN SURELER

30-RUM SURESİ

Mekke'de inmiştir. 60 ayettir.

Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الم ﴿١﴾ غُلِبَتِ الرُّومُ ﴿٢﴾ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُم مِّن بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ

﴿٣﴾ فِي بِضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِن قَبْلُ وَمِن بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ

الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللَّهِ يَنصُرُ مَن يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Mim.

2 – Rumlar mağlup oldu.

3 – En yakın yerde. Oysa onlar mağlubiyetlerinin ardından galip geleceklerdir.

4 – Birkaç yıl içerisinde. Emir önünde de sonunda da Allah'ındır. O gün mü'minler sevinecekler.

5 – Allah'ın yardımı ile. Allah dilediğine yardım eder. O, mutlak galip, çok esirgeyicidir.

"Rumlar mağlup oldu": Tefsirciler şöyle demişlerdir: Rumlarla İranlılar arasında savaş vardı; İranlılar Rumları mağlup ettiler. Bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına ulaştı, onlara zor geldi. Bundan da müşrikler sevindiler. Çünkü İranlıların kitabı yoktu, öldükten sonra dirilmeyi inkar eder ve putlara taparlardı. Rumların ise kitabı vardı. Müşrikler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına: Sizlerin kitabı var, Hıristiyanların da var; biz ise ümmiyiz. İranlı kardeşlerimiz sizin Rum kardeşlerinizi yendiler; eğer siz de bizimle harp ederseniz mutlaka biz de sizi yeneriz, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Ebu Bekir de bunu müşriklere götürdü. Onlar da: Bu, senin arkadaşının sözüdür, dediler, O da: Bunu Allah indirdi, dedi. Ebu Bekir'e: Rumların İranlıları mağlup edemeyeceklerine dair seninle bahse gireriz, dediler; o da: Ayette geçen bıd' kelimesi üç ila on yıldır, dedi. Onlar da: Ortalaması altı yıldır, dediler ve ortaya ödül koydular. Bu da bahis haram edilmeden önce idi. Ebu Bekir, arkadaşlarına döndü; onlara haber verdi, onlar da onu kınadılar: Onu Allah'ın ortaya koyduğu gibi koysaydın?! Eğer Allah istese idi, altı, derdi, dediler. Altı yıl geçince Rumlar İranlıları yenemediler. Yedinci yılda Rumlar İranlıları yendiler. İbn Abbas rivayet edip şöyle demiştir: "Elif. Lam. Mim. Rumlar mağlup oldu" ayeti inince, Ebu Bekir, Kureyşle bahse girdi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ona: İhtiyatlı davransa idin, zira ayette geçen bıd'ı yedi – dokuz arasıdır, dedi. Bazıları onların beş yıl tespit ettiklerini demişlerdir. Bazıları da: Üç yıldır, dediler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Bıd' ancak üç ile dokuz arasıdır, dedi.[1] Bunun üzerine Ebu Bekir çıktı: Ödülü artırıyor, süreyi de dokuz yıla çıkarıyorum, dedi. Öyle yaptılar; Ebu Bekir onları yendi ve bahislerini aldı.

Müşriklerden bahis işini idare edenin kimliği hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Übey bin Halef'tir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Ebu Süfyan bin Harp'tir, bunu da Süddi, demiştir.

"Fi ednel ard": Übey bin ka'b, Dahhak, Ebu Reca ve İbn Semeyfa, meftuh hemze ve dal ile "edanil ardı" okumuşlardır ki, Rum toprağının İran toprağına en yakın yerlerinde demek olur. İbn Abbas da: O, Şam tarafıdır, demiştir.

Bu yerin adında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Cezire'dir, orası Rum toprağının İran toprağına en yakın kısmıdır, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Ezruat ve Kesker'dir, bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Ürdün ve Filistin'dir, bunu da Süddi, demiştir.

1 – Aynısını Tirmizi, Tefsirü suretir Rum, bab, 1 ve 3'te İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Onlar": Yani Rumlar, "min ba'di ğalebihim": Ebudderda, Ebu Reca, İkrime ve A'meş lamın sükunu ile "ğalbihim" okumuşlardır ki, İranlıların onları mağlup etmesinden sonra demektir. Ğaleb ve ğalebe ikisi de iyi lügattir. "Galip geleceklerdir": İranlılar "fi bı'di sinin": Bıd' hususunda dokuz görüş vardır, onları da Yusuf: 42'de zikretmiştik. Müfessirler şöyle demişlerdir: O, burada yedi yıl manasında kullanılmıştır. Bu da Kur'an'ın hak olduğunu gösteren gayb ilmindendir. "Önünde sonunda emir Allah'ındır": Yani Rumların mağlubiyetinden ve galip gelmelerinden sonra demektir. Mana şöyledir: Galibin galibiyeti ve mağlubun mağlubiyeti Allah'ın emri ve takdiri iledir. "O gün": Yani Rumlar İranlıları mağlup ettiği gün, "mü'minler Allah'ın (Rumlara) yardımı ile sevinecekler". İki ordunun karşılaşması İranlıların onları mağlup edişinden yedi yıl sonra olmuş ve Rumlar onları yenmişti. Cebrail gelip Rumların İranlıları yendiği haberini verdi; bu da Bedir savaşı gününe denk geldi. Hudeybiye diyenler de olmuştur.

وَعْدَ اللّٰهِ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
﴿٦﴾ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ
غَافِلُونَ ﴿٧﴾ اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللّٰهُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى
وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَٓائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾

6 – Allah'ın va'di olarak. Allah va'dinden asla caymaz, ancak insanların çoğu bilmezler.

7 – Onlar dünya hayatının dışını bilirler. Oysa onlar ahiretten gafildirler.

8 – Kendi içlerinde düşünmediler mi ki Allah, gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki şeyleri ancak hak ile ve belli bir süre ile yaratmıştır. Şüphesiz insanların çoğu Rablerine kavuşmayı mutlaka inkar ediciler.

"Va'dallah": Yani vaadallahu zalike va'den demektir. "Allah va'dinden caymaz": Rumların İranlıları yeneceği va'dinden. "Fakat insanların çoğu": Yani Mekke kafirleri "bilmezler": Allah'ın bu hususta ettiği vaatten caymayacağını.

Sonra Mekke kafirlerini niteleyip şöyle dedi: "Onlar dünya hayatının dışını bilirler": İkrime şöyle demiştir: O da geçim yollarıdır. Dahhak da şöyle demiştir: Saraylar yapmayı ve kanallar açmayı bilirler. Hasen de: Ne zaman ekeceklerini ve ne zaman biçeceklerini bilirler. Allah'a yemin ederim ki bu hususta o kadar mahir idiler ki, birileri tırnağı ile dirhemi kazır; ağırlığını sana haber verirdi, fakat namaz kılmayı bilmezdi.

"Oysa onlar ahiretten gafildirler": Çünkü ona inanmazlar. Zeccac şöyle demiştir: Onları ikinci kez zikretmesi tekit içindir; mesela Zeydün hüve alimün dersin ki o, Zeydün alimün sözünden daha kuvvetlidir.

"Kendi içlerinde düşünmediler mi?": Zeccac, manası şöyledir demiştir: "Evelem yetefekkeru feyalemu", "feyalemu" lafzı atılmıştır, çünkü kelamda ona delalet eden şey vardır. "Ancak hak ile": Yani hak için ve hakkı yerine getirmek için, demektir. "Belli bir süre ile": o da ceza vaktidir. "Şüphesiz insanların çoğu Rablerine kavuşmayı mutlaka inkar edicilerdir": Mana şöyledir: Lekafirune bilikai rabbihim, be öne alınmıştır; çünkü o, kafirune'ye bağlıdır; "İnne"nin haberine bağlı olanın da lamdan önce gelmesi caizdir. Lamın haber geçtikten sonra gelmesinin caiz olmamasında ise nahivciler arasında ihtilaf yoktur. Mesela: İnne zeyden lekafirün billah, demen caiz değildir: çünkü lamın hakkı ya müptedanın yahut haberin başına veyahutta müpteda ile haberin arasına gelmektir. Zira o, cümleyi tekit eder. Mukatil: "Belli bir süre ile" kavlinde şöyle demiştir: Göklerle yerin varacağı bir eceli vardır, o da kıyamet günüdür. "Şüphesiz insanlardan çoğu": Yani Mekke kafirlerinin demektir, "Rablerine kavuşmayı": Yani öldükten sonra dirilmeyi "inkar edicilerdir".

أَوَلَمْ يَسِيرُوا
فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا
أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا
عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ
لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ
الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوأَى أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا
يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾

9 – Yeryüzünde gezip bakmadılar mı, kendilerinden öncekilerin akibeti nasıl oldu? Onlar kuvvetçe kendilerinden daha çetin idiler. Yeri kazdılar ve onu kendilerinin imar ettiklerinden daha çok imar ettiler. Peygamberleri onlara açık deliller getirmişti. Allah onlara zulmedecek değildi, ancak onlar kendilerine zulmediyorlardı.

10 – Sonra kötülük edenlerin akibeti, Allah'ın ayetlerini yalandıkları ve onlarla alay ettikleri için pek fena oldu.

11 – Allah yaratmaya başlar, sonra da onu tekrar eder. Sonra yalnız O'na döndürüleceksiniz.

"Yeryüzünde gezip bakmadılar mı?": Yani gezip de kendilerinden önceki ümmetlerin yalanlamaları yüzünden nasıl helak edildiklerine bakıp da ibret almadılar mı?

"Yeri kazdılar": Yani ziraat için altını üstüne getirdiler. Bundan dolayıdır ki ineğe: Müsiyre (saban çeken) denilmiştir. Übey bin Ka'b, Muaz el – Kari ve Ebu Hayve, medli hemze, meftuh se ve merfu ra ile "âserul arda" okumuşlardır. "Onu kendilerininkinden daha çok imar ettiler": Yani Mekke halkının imarından daha çok, demektir. Çünkü onların ömürleri daha uzun ve kuvvetleri daha fazla idi. "Peygamberleri onlara açık deliller getirmişti. Allah onlara zulmedecek değildi": Günahsız yere onlara azap etmekle. "Fakat kendilerine zulmediyorlardı": Küfür ve inkar nedeniyle. Bu da onların inanmadıkları için helak edildiklerini gösterir.

Sonra akibetlerini bildirip: "Sonra kötülük edenlerin akibeti pek fena oldu" dedi. Pek fenada da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, azaptır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Cehennemdir, bunu da Süddi, demiştir.

"En kezzebu": Ferra: Lien kezzebu demiştir; lam atılınca mansup oldu. Zeccac da: Allah'ın ayetlerini yalanlamaları ve onlarla alay etmeleri için, demiştir. Sûa'nın isaet gibi mastar olduğu da söylenmiştir, mana da şöyledir: Sonra işlerinin sonu yalanlama oldu, yani bunun üzerine öldüler, demektir. Sanki Allah Teala o kötülüklerine karşılık olarak onları cezalandırmış; kalplerini mühürlemiştir. Sonunda da kendileri için bir azap olmakla o yalanlama üzerinde öldüler. Nahivci Mekki bin Ebi Talib şöyle demiştir: "âkıbetü" lafzı, kâne'nin ismidir, sûa da haberidir, "en kezzebu" da mefulunleh'tir. "Sûa"nın "esau"nun mefulu, "en kezzebu"nun da kâne'nin haberi olması da caizdir. Kim "âkıbete"yi mansup okursa, onu "kâne"nin haberi, "sûa"yı da ismi yapar. "En kezzebu"nun kâne'nin ismi olma-

sı da caizdir. A'meş de "sûu"yu merfu okuyarak "esaus suu" okumuştur.

"Allah yaratmaya başlar, sonra da onu tekrar eder": Yani onları önce yaratır, sonra da onu ölümün ardından eskisi gibi diriltir. "Sümme ileyhi türceun": İbn Kesir, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, te ile "turceun" okumuşlardır. Buna göre kelam (üslup) haberden hitaba dönmüş olur. Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ye ile okumuştur, çünkü daha önce gaip sıgası geçmiştir. O'na dönmeden murat edilen de amellerin karşılığıdır. Halk ise mahlukat manasınadır. "Yuiduhu" demesi, halk lafzı itibariyledir.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ
مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاءُ وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ ﴿١٣﴾
وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾
وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ
فَأُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾

12 – Kıyamet kopacağı gün suçlular ümitsizlikten susacaklar.

13 – Onların Allah'tan başka ortaklarından şefaatçileri olmadı. Onlar ortaklarını inkar ediciler oldular.

14 – Kıyametin kopacağı gün, o gün ayrılırlar.

15 – İman edip iyi şeyler yapanlara gelince, işte onlar, bir bahçede mesrur olurlar.

16 – Kafir olup ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanlara gelince, işte onlar da azapta hazır edilmişlerdir.

"Yüblisül mücrimun": İblas kelimesini En'am: 44'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Onlar için ortaklarından olmadı": Yani ibadet ettikleri putlarından "şefaatçiler" kıyamet gününde. "Onlar ortaklarını inkar ediciler oldular": Onlar onlardan uzak dururlar, onlar da onlardan uzak dururlar.

"O gün ayrılırlar": Bu da hesaptan sonradır ki bir topluluk cennete, bir topluluk da cehenneme dönerler.

"Onlar bir bahçede mesrur olurlar": Ravda: Yeşil bitkilerle donanmış yer demektir. Özellikle ravzadan (bahçe'den) bahsedilmesi, Arapların en hoşlandıkları şey olmasındandır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Arapların nazarında yeşil bahçeden daha güzel ve ondan daha hoş kokan şey yoktur. Şair A'şa şöyle demiştir:

Yayladaki yeşil ve üzerine şiddetli yağmurun yağdığı
Bahçe kadar akşamüzeri ondan daha güzel ve
Ondan daha hoş kokan bir şey yoktur.

Müfessirler: Bahçeden maksat, cennet bahçeleridir, demişlerdir.

"Mesrur olurlar": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: İkram edilirler, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Nimet görürler, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Habre lügatte: Hoş nağme demektir.

Üçüncüsü: Neşelenirler, bunu da Süddi, demiştir. İbn Kuteybe de: Yuhberun, sevinirler, demiştir ki, habre: Neşe demektir.

Dördüncüsü: Habr: Cennette musiki dinlemektir, cennet halkı musiki dinlemeye başladıkları zaman ne kadar ağaç varsa çiçek açar. Bunu da Yahya bin Ebi Kesir, demiştir. Yahya bin Muaz'a en güzel hangisidir, dediler; o da şöyle dedi: Ünsiyet çalgılarıyla, kudsiyet kamaralarında, hamd nağmeleriyle, övgü bahçelerinde "sadakat koltuğunda, güçlü padişahın yanında" *(Kamer: 55)* demiştir.

"İşte onlar azapta hazır edilmişlerdir": Yani onlar ebedi olarak azaba hazır edilmişlerdir, onlardan hafifletilmez.

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ
وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ
الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ وَكَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾

17 – Akşamladığınız ve sabahladığınız zaman Allah'ı tesbih edin.

18 – Göklerde ve yerde hamd O'nundur. Gündüzün sonunda ve öğleye girdiğiniz zaman da (O'nu tesbih edin).

19 – Ölüden diriyi çıkartır. Yeri ölümünden sonra diriltir. (siz de böyle kabirlerden) çıkarılırsınız.

Sonra cennetin ne ile elde edileceği ve cehennemden ne ile uzaklaşılacağını zikredip "Allah'ı akşamladığınız ve sabahladığınız zaman tesbih edin" dedi. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Akşamladığınız yani akşama girdiğiniz zaman Allah için namaz kılın, "sabahladığınız zaman da": Yani sabaha girdiğiniz zaman da namaz kılın, demektir. "Öğleye girdiğiniz zaman da": Zahiyre: Zeval vaktidir. "Aşiyyen": Yani O'nu gündüzün sonunda da tesbih edin, demektir. Bu ayet beş vakit namazı toplamıştır: "Akşamladığınız" kavli akşamla yatsıyı; "sabahladığınız zaman" sabah namazını, "aşiyyen" ikindiyi "öğleye girdiğiniz zaman da" öğleyi hatırlatmaktadır.

"Göklerde ve yerde hamd O'nundur": İbn Abbas şöyle demiştir: Gök ve yer halkı O'na hamd eder ve O'nun için namaz kılarlar, demiştir.

"Ölüden diriyi çıkarır": Bunda da bazı görüşler vardır ki bunları Al-i İmran: 27'de zikretmiştik.

"Yeri ölümünden sonra diriltir": Yani onu üzerinde bitki yokken bitirecek hale getirir. İşte onun dirilmesi budur. "Ve kezalike tuhrecun": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, tenin zammı ile "tuhracun" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de fetha ile okumuşlardır. Maksat: Kıyamet gününde yerden çıkarılırsınız demektir, yani yeri bitki ile dirilttiği gibi sizi de ölümden sonra can vermekle diriltir.

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَٓا اَنْتُمْ بَشَرٌ
تَنْتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ
اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوٓا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً
اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهٖ
خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ
اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْعَالِمٖينَ ﴿٢٢﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهٖ مَنَامُكُمْ
بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَٓاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهٖ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ
لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهٖ يُرٖيكُمُ الْبَرْقَ
خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَيُحْيٖ بِهِ الْاَرْضَ

بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾
وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ
دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾ وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿٢٦﴾ وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ
ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾ ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا
مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا
رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ
كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ
ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ
وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٩﴾

20 – Sizi topraktan yaratması O'nun delillerindendir. Sonra birden siz (yeryüzüne dağılan) beşersiniz.

21 – O'nun delillerinden (biri de) size kendilerine ısınasınız diye kendinizden eşler yaratması ve aranıza sevgi ve merhamet koymasıdır. Şüphesiz bunda iyice düşünen bir toplum için gerçekten ibretler vardır.

22 – O'nun delillerinden (biri de) gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda alemler için gerçekten ibretler vardır.

23 – O'nun delillerinden (biri de) gece ve gündüz uyumanız ve lütfundan aramanızdır. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için gerçekten ibretler vardır.

24 - O'nun delillerinden (olarak) size korku ve ümit (vermek) için şimşeği gösterir ve gökten su indirip onunla ölümünden sonra yeri diriltir. Şüphesiz bunda aklını çalıştıran bir toplum için gerçekten ibretler vardır.

25 – O'nun delillerinden (biri de) göğün ve yerin O'nun emri ile durmasıdır. Sonra sizi bir davetle çağırdığı zaman hemen yerden çıkarsınız.

26 – Göklerde ve yerde kimler varsa, hepsi O'na boyun eğicidir.

27 – O ki yaratmaya başlar ve onu tekrar eder. O, O'na pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce misal O'nundur. O mutlak galip, hikmet sahibidir.

28 – Size kendinizden bir misal getirdi: Sizin sağ ellerinizin sahip olduklarından size verdiğimiz rızıkta kendileri ile eşit olduğunuz ve kendinizden korktuğunuz gibi onlardan da korktuğunuz ortaklar var mı? İşte akıllarını çalıştıran bir toplum için ayetleri böyle açıklıyoruz.

29 – Hayır, zalimler bilgisizce keyiflerine uydular. Artık Allah'ın saptırdığını kim hidayet eder? Onlar için yardımcılar yoktur.

"O'nun delillerinden biri de": Yani kudretinin delillerinden, demektir. "Sizi topraktan yaratması": Yani Adem'i yaratmasıdır, çünkü o, beşerin aslıdır. "Sonra beşersiniz": Yani etten ve kandan oluşmuş beşersiniz ki onun zürriyetini kastediyor. "Dağılan": Yani yeryüzüne dağılan, demektir.

"Sizin için kendinizden eşler yaratması": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bundan Adem'i kastediyor; Havva'yı onun eğesinden yaratmıştır. Bu da Katade'nin görüşünden alınmıştır.

İkincisi: Mana şöyledir: Sizin için sizler gibi insandan eşler yarattı, onları başka cinsten yaratmadı. Bunu da Kelbi, demiştir.

"Kendilerine ısınasınız diye": Yani onlara sokulasınız diye. "Aranızda sevgi ve merhamet kıldı": Çünkü eşler akraba olmadıkları halde birbirlerini sever ve merhamet ederler. "Şüphesiz bunda": Yani zikrettiği sanatında "iyice düşünenler için gerçekten ibretler vardır": Allah'ın kudret ve ululuğunu düşünenler için demektir.

"Dillerinizin değişik olması": Yani dillerin Arapça, yabancı vs. olması, "renklerinizin" çünkü insanlar siyah, beyaz ve kızıldırlar, hâlbuki onlar bir erkekle bir kadının çocuklarıdırlar. Dillerin değişikliğinden nağme ve seslerin farklı olması murat edilmiştir, diyenler de vardır. Öyleki ana baba bir kardeşlerin bile sesleri birbirine benzemez. Renklerin farklılığından maksat da: Suretlerin değişik olmasıdır. Şekilleri benzeştiği halde iki suret birbirine benzemez. "İnne fi zalike leayatin lilalimin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze Kisai, Ebu Bekir de Asım rivayetinde lamın fethi ile "lilalemin" oku-

muşlardır. Hafs da Asım'dan rivayet ederek lamın kesri ile "lilalimin" okumuştur.

"Ve min ayatihi menamüküm billeyli vennehari": Menam nevm manasınadır, Ebu Ubeyde: Menam nevm gibi mastardır, demiştir, tıpkı kame yekumu kıyamen ve mekaman gibi. Müfessirler, ayetin takdiri şöyledir, demiştir: Menamüküm billeyli (gece uyumanız) "ve lütfundan istemeniz" o da gündüz rızık aramaktır. "Şüphesiz bunda işiten bir toplum için gerçekten ibretler vardır": İbret almak, düşünmek ve tefekkür etmek dinleyen için demektir. "Ve min ayatihi yüriykümül berka" lügatçiler: "En"in atılma sebebi kelamda ona delalet eden şey olduğu içindir, demiştir. Kanıt için şu şiirleri getirmişlerdir:

Zaman ancak iki defadan ibarettir:
Bir defasında ölürüm, öbüründe de yorularak rızık ararım.

Manası: Fetareten emutu fiha, demektir. Şair Tarafa da şöyle demiştir:

Ey kavgaya katılmamı istemeyen kimse,

En ahdura demek istemiştir. Biz de korku ve ümidin manasını Ra'd suresinde şimşeğin gösterilmesi meselesinde şerh etmiştik.

"Yerin ve göğün durması": Yani ayakta devam etmesi demektir. "O'nun emri ile. Sonra sizi bir davetle davet ettiği zaman": O davet de İsrafil'in aziz ve celil olan Allah'ın emriyle sura son kez üfürmesidir. "Yerden": Yani kabirlerinizden "siz hemen çıkarsınız": Onlardan. Bundan sonrasının tefsiri "ve hüve ehvenü aleyhi" kavline kadar Bakara: 116 ve Ankebut: 19'da geçmiştir. "Ve hüve ehvenü aleyhi": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Yaratmayı tekrar etmek O'nun için başlamaktan daha kolaydır, gerçi hepsi de ona kolaydır, bunu da Mücahit ile Ebu'l – Aliye demişlerdir.

İkincisi: "Ehven" "heyyin" manasınadır, mana da: Ona kolaydır, demektir. Bazen "ef'al" kalıbı, "fail" kalıbının yerine konulur, mesela ezanda, Allahu ekber kavli, Allahu kebir yerinde kullanılmıştır. Şair Ferezdak şöyle demiştir:

Göğü yükselten Allah bize öyle bir bina yapmıştır ki,
Dayanakları sağlam ve uzundur.

Ma'n bin Evs el – Müzeni de şöyle demiştir:

Hayatına yemin ederim ki ben korkuyorum;
Ölümün hangimize daha önce geleceğinden.

Ve inni levecilün demektir. Başkası da şöyle demiştir:

Sabahleyin kalktım, senden yüz çeviriyorum,
Sana yemin ederim ki yüz çevirmekle beraber sana meyyalim.

Şöyle bir beyit de aktarmışlardır:

Bazı adamlar ölmemi arzuluyorlar, eğer ölürsem,
Bu yol yalnız benim gittiğim yol değildir ki!

Yani, evhad'i, vahid yerinde kullanmıştır. Bu, Ebu Ubeyde'nin görüşüdür. Bu, Hasen ile Katade'den de rivayet edilmiştir. Übey bin Ka'b, Ebu İmran el – Cevni ve Cafer bin Muhammed, "ve hüve heyyinün aleyhi" okumuşlardır.

Üçüncüsü: O, kullara akıllarının ereceği şekilde hitap etmiş; onlara öldükten sonra dirilmenin kendi takdir ve kararlarında başlamaktan daha kolay olması gerektiğini bildirmiştir; binaenaleyh kim baştan yaratmaya kadir ise öldükten sonra diriltmek onun için daha kolay olur. Bu; Ferra, Müberrid ve Zeccac'ın tercihi, Mukatil'in de görüşüdür. Bu görüşlere bakılırsa "aleyhi"deki he zamiri Allah Teala'ya raci olur.

Dördüncüsü: He zamiri mahluka racidir, çünkü onu meni, sonra kan pıhtısı, sonra bir çiğnem et şeklinde O yarattı; kıyamet gününde de ona "ol" der, o da oluverir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir; Kutrub'un tercihi de budur.

"En yüce misal O'nundur": Müfessirler şöyle demişlerdir: En yüce sıfatlar O'nundur "göklerde ve yerde": O da O'ndan başka İlah'ın olmadığıdır.

"Size bir misal getirdi": İniş sebebi şöyledir: Cahiliye halkı lebbeyk okudukları zaman: Buyur Allah'ım, buyur, ortağın yoktur, ancak bir ortağın vardır ki ona da mülküne de sen sahipsin, derlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr ile Mukatil, demişlerdir. Ayetin manası şöyledir: Ey müşrikler, Allah size bir benzetme getirdi; bu benzetme de "kendi nefislerinizdendir", sonra da bunu açıklayıp "sizin sağ ellerinizin sahip olduklarından var mı?" dedi. Yani kölelerinizden, demektir. "Size rızık ettiğimiz şeylerde ortaklarınız": Rızk ettiğimiz mallardan, ailelerden ve kölelerden, demektir. Yani köleleriniz mallarınıza ortak mıdır? "Siz onda eşitsiniz": Yani siz ve kölelerinizden ortaklarınız ortaksınız, "kendinizden korktuğunuz gibi onlardan da korkuyorsunuz?": Yani kendi emsalleriniz gibi hürlerden, babalar ve oğullar gibi akrabalardan? İbn Abbas şöyle demiştir: Birbirinize mirasçı olduğunuz gibi bunların da size mirasçı olmalarından korkarsınız? Başkası da şöyle

demiştir: Ortaklarınızın yaptığı gibi mallarınızı bölüşmelerinden korkarsınız. Daha açıkça mana şöyledir: Biriniz kölesinin kendisine malında ve ailesinde ortak olup da aynı haklara sahip olmasını ister mi? O, Diğer hür ortaklar adına korktuğu gibi ondan da malında istediği gibi tasarruf etmesinden korkar mı?! Kendiniz için buna razı olmazsanız, öyleyse neden benim halkımdan benim mülküm olan kimseleri bana ortak kılmaya razı oluyorsunuz? "İşte böyle": Yani bu misali açıkladığımız gibi, "akıllarını çalıştıran bir kavim için de ayetleri açıklıyoruz". Allah'ı düşünenlere. Sonra onların şirklerinde sadece keyiflerine uyduklarını beyan edip "hayır, zalimler tabi oldular": Yani Allah'a şirk koşanlar tabi oldular "bilgisizce keyiflerine tabi oldular. Artık Allah'ın saptırdığını kim hidayet eder?" Bu da onların Allah'ın saptırmasıyla şirk koştuklarını gösterir. "Onlar için yardımcılar yoktur": Yani Allah'ın azabından uzaklaştıracak yardımcılar yoktur, demektir.

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا
فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ
ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾
مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَلَا تَكُونُوا
مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٣١﴾ مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا
شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾
وَإِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا أَذَاقَهُمْ
مِنْهُ رَحْمَةً إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا
آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا
فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ ﴿٣٥﴾ وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً
فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ
يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾ فَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ
وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذَٰلِكَ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يُرِيدُونَ
وَجْهَ اللَّهِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾

30 – Yüzünü bir muvahhit olarak dine çevir. Allah'ın, insanları onun üzerine yarattığı fıtratına. Allah'ın yaratması için değişiklik yoktur. İşte doğru din budur. Ancak insanların çoğu bilmezler.

31 – (Yüzünüzü dine çevirin) O'na yönelerek. O'ndan korkun ve namazı kılın. Müşriklerden olmayın.

32 – Onlar ki dinlerini darmadağın ettiler ve fırka fırka oldular. Her zümre yanlarındaki şeyle şımarmaktadır.

33 – İnsana zarar dokunduğu zaman Rablerine dönerek O'na dua ederler. Sonra kendinden onlara bir rahmet tattırdığı zaman, bir bakarsın onlardan bir grup Rablerine şirk koşuyorlar.

34 – Onlara verdiğimiz şeye nankörlük etmeleri için. Hele zevklenin. Yakında bileceksiniz.

35 – Yoksa biz onlara kesin bir delil indirdik de şirk koştukları şeyi o mu söylüyor?

36 – İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman onunla şımarırlar. Eğer ellerinin öne sürdüğü şey sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, hemen onlar ümitlerini keserler.

37 – Görmediler mi ki şüphesiz Allah dilediği kimse için rızkı genişletir ve daraltır. Şüphesiz bunda iman eden bir kavim için elbette ibretler vardır.

38 – Öyleyse akrabaya, yoksula ve yol oğluna (yolda kalana) hakkını ver. Bu, Allah'ın cemalini isteyenler için daha hayırlıdır. İşte onlar umduklarına nail olanların ta kendileridir.

"Yüzünü çevir": Mukatil: Dinin İslam'ı halis eyle "dine"; Yani tevhide, demektir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Dinini Allah'ın seni yönelttiği yöne döndür. Başkası da: İşini doğrult, demiştir. Ayette geçen vech: Yönelinen şeydir. İnsanın ameli ve dini de: Doğrultmak ve düzgün hale getirmek için yöneldiği şeydir.

"Hanifen": Zeccac şöyle demiştir: Hanif, bir şeye yönelip de ondan dönmeyen kimsedir, tıpkı ayaktaki dışa dönük sakatlık gibi. Böylesi bir kimse bunu bir türlü değiştiremez. "Fıtratallahi":

Mansuptur, mana da: İttebi' fıtratallahi demektir. Çünkü "feekım vecheke"nin manası: Dosdoğru dine tabi ol, Allah'ın fıtratına tabi ol, yani dinine tabi ol, demektir. Fıtrat: Allah'ın insanları onun üzerine yarattığı karakterdir. Aleyhisselam'ın: Her doğan çocuk fıtrat üzerine doğar, sözü de böyledir[2] ki Allah'a iman üzere doğar demektir. Mücahit de: "Allah'ın, insanları yarattığı fıtrat" kavli üzerinde: O, İslam'dır, demiştir, Katade de böyle demiştir. Zeccac'ın işaret ettiği şey daha doğrudur. İbn Kuteybe de onu tutup şöyle demiştir: Bu hadiste bizimle kadercilerin arasındaki fark şudur: Onlara göre fıtrat; İslam'dır, bize göre ise Allah'ı ikrar etmek, O'nu tanımaktır; İslam değildir. Fıtratın manası: Yaratılışın başı demektir. Allah Teala: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" *(A'raf: 172)* dediği zaman herkes bunu ikrar etti. O'ndan başka birine ibadet etse, O'na başka bir isim verse de O'nun bir yaratıcısı, bir idarecisi olduğunu ikrar etmeyen bir kimse bulamazsın. Hadisin manası da şöyledir: Alemdeki her çocuk o söz ve ilk ikrar üzeredir; o da fıtrattır. Sonra Yahudiler çocuklarını Yahudi eder, yani onlara bunu öğretirler. İlk ikrara terettüp eden bir hüküm ve sevap yoktur. Bunun bir benzerini de Ebu Bekir el – Esrem, demiştir. Buna şunu delil getirmiştir: İnsanlar şunun üzerinde müttefiktirler ki, Müslüman kafire mirasçı olmaz, kafir de Müslüman'a mirasçı olmaz. Sonra şunda da ittifak ettiler ki bir Yahudi ölür de küçük bir çocuğu kalırsa, ona mirasçı olur. Hıristiyan ve Mecusi de böyledir. Eğer fıtratın manası İslam olsa idi, ona ancak Müslümanlar mirasçı olurdu. Aleyhisselam Efendimiz: Her yeni doğan çocuk fıtrat üzere doğar derken, Adem'in sulbünden çıkarılırken vahdaniyet ikrar ettikleri o başlangıcı murat etmiştir. Onlardan kimi daha sonra bu ikrarı inkar etti. İyad bin Himar'ın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet ettiği hadis de böyledir: Aziz ve celil olan Allah buyurdu: Ben kullarımı hanif (muvahhit) olarak yarattım.[3] Şöyleki onları kalu bela gününde (elestü bezminde) ancak bir kelimeyi söylemeye davet etti. Onlar da buna müsbet cevap verdiler.

---

2 – Buhari, Cenaiz, bab, 80, 93; Tefsirü sure Rum, bab, 1; Müslim, Kader, hadis no, 22, 25; Ahmed, Müsned, 2/233, 275, 393.

3 – Bu, Müslim'in, Sahih'inde, Sıfatül cennet kitabında rivayet ettiği uzun bir hadisin parçasıdır: Şunu bilin ki, Rabbimin bilmediğiniz şeylerden bugün bana öğrettiğini size öğretiyorum: Kuluma verdiğim her mal helaldir. Ben bütün kullarımı muvahhit olarak yarattım. Şeytan onlara geldi, onları dinlerinden döndürdü, benim helal ettiğimi onlara haram etti. Hakkında bir delil indirmediğim şeyi bana şirk koşmalarını emretti. Allah yeryüzündekilere baktı, Arab'ına ve acemine buğzetti, ancak ehl-i kitaptan kalan birkaç kişi hariç. Ve şöyle dedi: Ben seni ancak denemek ve benimle imtihan etmek için gönderdim...

"Allah'ın yaratması için değişiklik yoktur": Bunun lafzı menfi ise de manası yasaklamadır, takdir de: Allah'ın yarattığını değiştirmeyin, demektir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, hayvanları enemektir (hadım etmektir), bunu da Ömer bin Hattab radıyallahu anh, demiştir. *İkincisi:* Allah'ın dinidir, bunu da Mücahid, Said bin Cübeyr, Katade, Nahai vd. demişlerdir. İbn Abbas'tan da iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

"İşte doğru din budur": Yani dosdoğru tevhit budur, demektir. "Ancak insanların çoğu" yani Mekke kafirleri "bilmezler" Allah'ın birliğini.

"O'na yönelerek" Zeccac şöyle demiştir: Bütün nahivciler mananın şöyle olduğunda müttefiktirler: O'na yönelerek yüzlerinizi döndürün; çünkü peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaba ümmeti de dahildir. "Münibine"nin manası: Bütün emirlerinde ona dönün; hiçbir şeyde emrinden çıkmayın, demektir. Bundan sonrasının tefsiri de "insana bir zarar dokunduğu zaman Rablerine dönerek O'na dua ederler. Sonra kendinden onlara bir rahmet tattırdığı zaman" kısmına kadar Bakara: 3 ve En'am: 159'da geçmiştir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O (zarar) kıtlıktır, rahmet de: Yağmurdur. *İkincisi:* O, beladır, rahmet de: Afiyettir. "Bir bakarsın onlardan bir grup": Onlar da müşriklerdir, mana da şöyledir: Hepsi başlarına gelen zorluklarda O'na sığınırlar, müşrikler o zaman putlarına dönüp bakmazlar.

"Onlara verdiğimiz şeye nankörlük etmeleri için": Bunu da Ankebut'un sonunda ayet: 67'de şerh etmiş idik. "Zevklenin": Bu da onlardan haber verdikten sonra onlara hitaptır.

"Yoksa biz onlara indirdik mi?": Yani o müşriklere demektir. "Kesin bir delil": Yani bir kanıt ve gökten bir kitap, demektir. "Şirk koştukları şeyi o mu konuşuyor?": Yani onlara şirki o mu emrediyor? Bu, ret manasına bir sorudur, manası da: Durum öyle değildir, demektir.

"İnsanlara tattırdığımız zaman": Mukatil: Yani Mekke kafirlerine, demiştir. "Bir rahmet": O da yağmurdur, kötülük de: Açlık ve kıtlıktır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Rahmet: Nimettir, kötülük de: Musibettir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Burada zikredilen sevinç, içinde şükür olmayan şımarma sevincidir. Kunut (yaknetun) ise: Allah'ın lütfundan ümit kesmedir. O ise mü'minin sıfatının tam tersidir; çünkü o; nimet anında şükreder, bela anında da ümit eder. Biz de bunu İsra: 26'da "zalike = bu" kavline kadar şerh etmiştik, yani

hakkı vermek, "daha hayırlıdır": Yani vermemekten, "Allah'ın cemalini dileyenler için": Yani amelleriyle Allah'ın sevabını arayanlar için, demektir.

وَمَآ ءَاتَيْتُم مِّن رِّبًا
لِّيَرْبُوَا۟ فِىٓ أَمْوَٰلِ ٱلنَّاسِ فَلَا يَرْبُوا۟ عِندَ ٱللَّهِ ۖ وَمَآ ءَاتَيْتُم مِّن زَكَوٰةٍ
تُرِيدُونَ وَجْهَ ٱللَّهِ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾ ٱللَّهُ ٱلَّذِى
خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ۖ هَلْ مِن
شُرَكَآئِكُم مَّن يَفْعَلُ مِن ذَٰلِكُم مِّن شَىْءٍ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾

39 – İnsanların mallarında artsın diye verdiğiniz faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın cemalini isteyerek verdiğiniz zekat ise, işte mükafatlarını katlayanlar (onu verenlerin) ta kendileridir.

40 – Allah O (zat) ki sizi yarattı, sonra size rızık verdi. Sonra sizi öldürecek, sonra da sizi diriltecektir. Ortaklarınızdan bunların hiçbirini yapan var mı? O münezzehtir ve onların şirk koştukları şeyden pek yücedir.

"Verdiğiniz faiz": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Burada riba (faiz) bir adamın bir adama daha fazla karşılık maksadıyla verdiği hediyedir. Bu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit, Tavus, Dahhak, Katade ve Kurazi'nin görüşleridir. Dahhak şöyle demiştir: Bunda sevap da günah da yoktur. Katade de şöyle demiştir: Allah bunu kabul etmez de mükafat vermez de, bunda vebal de yoktur.

İkincisi: O, yasaklanan faizdir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Üçüncüsü: Bir adam, zengin olsun diye bir akrabasına mal verir; bundan da Allah'tan sevap beklemez. Bunu da İbrahim Nahai, demiştir.

Dördüncüsü: Bir adam kendine hizmet edene Allah için değil de hizmeti için bir şeyler verir. Bunu da Şa'bi, demiştir.

"Liyerbuve fi emvalin nasi": Nafi ile Yakup te ve sakın vav ile "literbüv" okumuşlardır, yani insanların mallarını celp ve cezp etmek

için, demektir. "Allah katında artmaz": Yani temizlenmez ve katlanmaz, çünkü siz fazla karşılık beklediniz, Allah'a yaklaşmak istemediniz.

"Verdiğiniz zekatı ise": Yani karşılık beklemeden verdiğiniz sadakayı ise, Allah katındaki karşılığını bekleyerek verirsiniz. "İşte onlar sevaplarını katlarlar": İbn Kuteybe: Sevabını kat kat ve fazlasıyla bulurlar, demiştir. Zeccac da: Sevapları kat kat olur, demiştir. buradaki mud'if, sevabı kat kat olan manasınadır, nitekim: Recülün mukvin denir ki, kuvvetli demektir. Musir denir ki, zengin demektir.

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي
النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾
قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ
كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ
أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾

41 – İnsanların elleriyle kazandıkları şeyler yüzünden karada ve denizde bozukluk görüldü ki, yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın. Belki dönerler.

42 – De ki: "Yeryüzünde gezin de öncekilerin akibeti nasıl olmuş görün! Onların çokları müşrik idiler.

43 – O gün gelmeden önce yüzünü o dosdoğru dine çevir. Allah'tan onu döndürecek yoktur. O gün bölük bölük olacaklar.

"Karada ve denizde bozukluk görüldü": Bu bozuklukta dört görüş vardır:

Birincisi: Bereketin azalmasıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Günahların irtikâp edilmesidir, bunu da Ebu'l – Aile, demiştir. *Üçüncüsü:* Şirktir, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Yağmurun azalmasıdır, bunu da Atıyye, demiştir.

Kara (berr) ise: İbn Abbas: Yanında ırmak olmayan çöldür, demiştir. Denizde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, nehir kıyısındaki şehir ve köylerdir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. İkrime de şöyle demiştir: Ben bu denizinizdir demiyorum, fakat bütün mamur kentlerdir, diyorum. Katade de şöyle

demiştir: Karadan maksat: Çöllerdekiler, denizden maksat da: Kentlerdekilerdir. Zeccac şöyle demiştir: Denizden maksat: Nehir kıyılarında olan şehirlerdir, sulu her yere deniz, denir.

İkincisi: Bilinen geniş sudur, Mücahit şöyle demiştir: Karada bozukluğun görülmesi: Adem'in oğlu Kabil'in Habil'i öldürmesidir; denizde bozukluğun görülmesi de bütün gemileri gasp ederek alan zalim hükümdardır. Atıyye'ye: "Denizdeki bozukluk nasıl olur?" dediler, o da: Yağmur az olursa, denizden çıkan şeyler azalır, dedi.

"İnsanların ellerinin kazandığı şeyler yüzünden": Yani yaptıkları günahlar yüzünden demektir. "Liyüzikahüm": Ebu Abdurrahman es – Sülemi, İkrime, Katade, İbn Muhaysın, Revh de Yakup'tan, Kunbul da İbn Kesir'den rivayet ederek nun ile "linüzikahum" okumuşlardır. "Yaptıklarının bir kısmını": Yani bazı amellerinin cezasını tatsınlar, demektir. Mesela kıtlık bir cezadır, bereketin azalması bir cezadır, günah işlemek de yine günahlarının peşin verilen cezasıdır.

"Belki dönerler": İşaret edilen kimseler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar, ceza çekenlerdir, sonra dönmelerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Günahlardan dönerler, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *İkincisi:* Hakka dönerler, bunu da İbrahim, demiştir.

İkincisi: Onlar arkadan gelenlerdir, mana da: Belki onlardan sonra gelenler dönerler, demektir. Bunu da Hasen, demiştir.

"De ki: Yeryüzünde gezin": Yani sefer edin, "öncekilerin akibeti nasıl olmuş görün": Yani sizden öncekilerin demektir. Mana da: Onların yurtlarına ve eserlerine bakın, demektir. "Onların çokları müşrikler idiler": Mana şöyledir: Şirkleri yüzünden helak edildiler.

"Yüzünü dine çevir": Yani dine tabi olmaya özen göster, demektir. "Dosdoğru": O da eğrisi olmayan İslam'dır. "Allah'tan onu döndürecek yoktur": Yani kıyamet günü demektir ki kimse onu döndüremez; çünkü Allah onun olmasına hüküm vermiştir. "O gün bölük bölük olacaklar": Yani cennete ve cehenneme ayrılırlar.

مَنْ كَفَرَ
فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٤٥﴾

44 – Kim inkar ederse, inkarı kendi aleyhinedir. Kim de iyi bir şey yaparsa, kendileri için hazırlık yaparlar.

45 – (Bölük bölük olacaklar) iman edip O'nun lütfundan iyi şeyler yapanları mükafatlandırması için. Çünkü O, kafirleri sevmez.

"Kim inkar ederse inkarı kendi aleyhinedir": Yani inkarının cezası demektir. "Kim de iyi bir şey yaparsa, kendileri için hazırlık yaparlar": Mücahit: Kabirlerde rahat yer hazırlarlar, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Men" edatı tekil, ikil, çoğul, erkek ve dişi için kullanılır. Burada mecazen cemi manasına kullanılmıştır. "yemhedü" kazanır, çalışır ve hazırlık yapar, demektir.

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ
وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
﴿٤٦﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاؤُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ
الْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾

46 – O'nun delillerinden biri de rüzgarları müjdeciler olarak göndermesidir. Bir de rahmetinden size tattırmak için, gemilerin O'nun emriyle akması için ve O'nun lütfundan aramanız için. Belki şükredersiniz.

47 – Andolsun, senden önce kendi kavimlerine peygamberler gönderdik. Onlara açık deliller getirdiler; biz de suç işleyenlerden intikam aldık. Mü'minlere yardım etmek üzerimize hak oldu.

"O'nun delillerinden biri de rüzgarları müjdeciler olarak göndermesidir": Yağmurun müjdecileri olarak "ve size rahmetinden tattırması için": O da yağmur ve bolluktur. "Gemilerin akması için": Gemilerin denizlerde o rüzgarlarla akması için. "O'nun emriyle ve istemeniz için" deniz ticareti ederek "lütfundan" o da rızıktır. Bütün bunlar rüzgar iledir.

"Onlara açık deliller getirdiler": Yani doğruluklarını gösteren deliller, demektir. "Suç işleyenlerden intikam aldık": Yani inanmayanlara azap ettik, "bize hak oldu": Yani kendine vacip kıldığı hak oldu demektir. "Mü'minlere yardım etmek": Onları peygamberlerle beraber inanmayanların azabından kurtarmak demektir.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُث۪يرُ سَحَاباً فَيَبْسُطُهُ
فِي السَّمَٓاءِ كَيْفَ يَشَٓاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفاً فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ
خِلَالِه۪ۚ فَاِذَٓا اَصَابَ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَۚ
(٤٨) وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِه۪ لَمُبْلِس۪ينَ
(٤٩) فَانْظُرْ اِلٰٓى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ
اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰىۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ (٥٠)
وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا ر۪يحاً فَرَاَوْهُ مُصْفَراًّ لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِه۪ يَكْفُرُونَ
(٥١) فَاِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا
وَلَّوْا مُدْبِر۪ينَ (٥٢) وَمَٓا اَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْۜ
اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (٥٣) اَللّٰهُ الَّذ۪ي
خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ
مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفاً وَشَيْبَةًۜ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۚ وَهُوَ الْعَل۪يمُ الْقَد۪يرُ
(٥٤) وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ
سَاعَةٍۜ كَذٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ (٥٥) وَقَالَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ
وَالْا۪يمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ ف۪ي كِتَابِ اللّٰهِ اِلٰى يَوْمِ الْبَعْثِۘ فَهٰذَا يَوْمُ
الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (٥٦) فَيَوْمَئِذٍ
لَا يَنْفَعُ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (٥٧)

48 – Allah O (zattır) ki, rüzgarları gönderir de bulutu kaldırır, onu gökte nasıl dilerse öyle yayar. Onu parça parça eder. Yağmurun onun arasından çıktığını görürsün. Onu kullarından dilediğine nasip ettiği zaman, birden onlar sevinirler.

49 – Oysa onlar daha önce üzerlerine indirilmeden önce gerçekten ümit kesenler idiler.

50 – Allah'ın rahmetinin eserlerine bak, yeri ölümünden sonra nasıl diriltiyor? Şüphesiz O, elbette ölüleri de diriltiicidir. O, her şeye kadirdir.

51 – Andolsun, eğer rüzgar göndersek de onu (bitkiyi) sararmış görseler, mutlaka ondan sonra nankörlük etmeye devam ederlerdi.

52 – Şüphesiz sen ölülere duyuramazsın. Sağırlara da arkalarını dönüp gittikleri zaman daveti duyuramazsın.

53 – Sen körleri sapıklıklarından doğru yola iletici değilsin. Sen ancak ayetlerimize iman edip de teslim olanlara duyurabilirsin.

54 – Allah O (zattır) ki sizi zayıflıktan yarattı, sonra zayıflığın ardından kuvvet verdi, sonra kuvvetin ardından da zayıflık ve ihtiyarlık verdi. O, dilediğini yaratır. O, hakkıyle bilen, üstün kudret sahibidir.

55 – Kıyametin kopacağı gün günahkarlar, (kabirlerinde) bir saatten başka kalmadıklarına yemin ederler. İşte (haktan) böyle döndürülüyorlardı.

56 – Kendilerine ilim ve iman verilenler: "Andolsun ki, Allah'ın kitabında yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu da yeniden dirilme günüdür. Ancak siz bilmiyor idiniz" derler.

57 – O gün zalimlere mazeretleri fayda vermez, onlardan mazeret (beyan etmeleri) de istenmeyecektir.

"Yürsilür riyaha": İbn Mes'ud, Ebu Reca, Nahai, Talha bin Musarrif ve A'meş, elifsiz olarak "yürsilür riha" okumuşlardır.

"Bulutu kaldırır": Yani onu yerinden kaldırır, demektir. "Onu yayar" Allah "gökte nasıl dilerse" isterse onu bir günlük, iki günlük veya daha az veya daha çok bölgeye yayar "onu parça parça kılar" yani ayrı parçalara böler, demektir. Çoğunluk sin'in fethi ile "kisefen" okumuşlardır. Ebu Rezin, Katade, İbn Amir, Ebu Cafer ve İbn Ebi Able de, sin'in sükunu ile (kisfen) okumuşlardır. Ebu Ali: Sidre ve sider gibi olması caizdir ki iki okuyuşun da manası bir olur, demiştir. "Feterel vedka yahrucu min hilalihi": İbn Mes'ud, İbn Abbas, Mücahit ve Ebu'l – Aliye, "min halelihi" okumuşlardır. Bunu da Nur: 43'te şerh etmiş bulunuyoruz. "Onu nasip ettiği zaman" yani yağmuru değdirdiği zaman, demektir. "Seviniyorlar"ın manası da yağmurla seviniyorlar, demektir. "Oysa onlar daha önce üzerlerine indirilmeden

önce" yani yağmur indirilmeden önce, demektir. "Daha önce (min kablihi)": Bu tekrarda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, tekit içindir, mesela "fesecedel melaiketü küllühüm ecmeun" *(Hicr: 30)* ayetinde olduğu gibi. Bunu da Ahfeş ile diğerleri söylemişlerdir.

İkincisi: İlk "kable" yağmurun indirilmesi içindir, ikincisi yağmur içindir, bunu da Kutrub, demiştir. İbn Enbari de mana şöyledir, demiştir: Min kabli nüzulil matari, min kablil matari. Bu da şunun gibidir: Birine: Atiyke min kabli en tetekelleme, min kabli en tatmainne fi meclisike (sen konuşmadan önce, yerine yerleşmeden önce sana gelirim) dersin; bu tekrar da kötü karşılanmaz. Çünkü iki şey farklıdır.

Üçüncüsü: "min kablihi"deki he zamiri, daha önce geçmemişse de hidayete racidir; o zaman mana şöyle olur: Kanu yaknetune min kalbi nüzulil matari, min kablil hüda (onlar yağmur inmeden önce, hidayetten önce ümit keserlerdi), hidayet ve İslam gelince ümitsizlik sona erdi. Bunu İbn Enbari, Ebu Amr ed – Duri ile Ebu Cafer bin Kadim'den nakletmiştir. Müblisun ise: Meyus olanlar, ümit kesenler demektir. Bu hususta söz En'am: 44'te geçmiştir.

"Fanzur ila asari rahmetillahi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Ebu Bekir de Asım'dan "ila eseri" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek cemi sıgasıyla "ila asari" okumuşlardır. Burada rahmetten maksat yağmur, eseri de: Bitkidir, mana da şöyledir: Onun yerdeki güzel eserine bak. "Yeri nasıl diriltiyor?": Yani onu bitki yokken nasıl bitki verir hale getiriyor. Osman bin Affan, Ebu Reca, Ebu İmran el – Cevni ve Süleyman bin Teymi, merfu te ve meksur ye ile "keyfe tuhyi" ve meftuh dad ile de el –arda" okumuşlardır.

"Andolsun, ona bir rüzgar göndersek": Yani soğuk ve zararlı bir rüzgar demektir. Riyh tekil olarak gelirse, ondan azap kastedilir. Bunun içindir ki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem rüzgar eserken "Allahümmecalha riyahan vela tec'alha riyhan" (Allah'ım onu rahmet rüzgarı kıl, azap rüzgarı kılma) derdi.[4] "Onu sararmış görseler": Yani bitkiyi demektir. "Raevhu"daki zamir esere racidir. Zeccac da mana şöyledir, demiştir: Feravün nebte kadisfarre ve ceffe (bitkiyi sararmış ve kurumuş görseler). "Lezallu min ba'dihi yekfurun": Manası "leyezallünne" demektir; çünkü kelamın manası şart ve cezadır; onlar yağmurla sevinirler; yağmur kesilip de bitki kuruduğu zaman da inkar

4 – İmam Şafii, Ümm, uzun olarak rivayet etmiştir.

ederler. Başkası da şöyle demiştir: Allah'ın rahmetinden murat, yağmurdur. "Zallu" da: Saru (olurlar) manasınadır. "Ardından": Yani bitkinin sararmasından sonra eski nimetleri inkar ederler. Bundan sonrası da "Allah sizi zayıflıktan yarattı" kavline kadar Neml suresinde tefsir edilmiştir. Bu hususta Enfal 66'da da gereken kelamı zikretmiştik. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Sizi zayıf bir sudan yarattı, o da menidir. "Sonra zayıflığın ardından da kıldı": Yani çocukluğun zayıflığından sonra gençliğin kuvvetini verdi, sonra gençliğin kuvvetinin ardından da yaşlılığın zayıflığını ve ihtiyarlığı verdi. "Dilediğini yaratır": Yani zayıflıktan, kuvvetten, gençlikten ve ihtiyarlıktan sonra demektir. "O hakkıyla bilendir" mahlukunun idaresini bilir, "üstün kudret sahibidir" istediği şeye gücü yeter.

"O saat koptuğu zaman": Zeccac şöyle demiştir: Saat Kur'an'da kıyametin kopacağı saate denir. Bunun içindir ki hangi saat olduğu belirtilmemiştir.

"Günahkarlar yemin ederler": Müşrikler ant içerler "kalmadılar diye" kabirlerde "bir saatten başka. İşte böyle döndürülüyorlardı (yü'fekun): İbn Kuteybe şöyle demiştir: Üfikerrecülü denir ki: Adam doğruluktan saptırıldı, demektir. Mana şöyledir: Onlar dünyada yalan söyledikleri gibi bu vakitte de yalan söylediler. Başkası da şöyle demiştir: Allah Teala onları kıyamet gününde mü'minlerin arasında rezil etmek istedi; onlar da mü'minlerin yalan olduğunu bildikleri bir şeye yemin ettiler. Bundan da onların dünyada da yalan söylediklerini çıkardılar.

Sonra mü'minlerin onların hallerini beğenmediklerini: "Kendilerine ilim ve iman verilenler dedi ki" diyerek zikretti. Onlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar meleklerdir. *İkincisi:* Mü'minlerdir.

"Andolsun Allah'ın kitabında yeniden dirilme gününe kadar kaldınız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunda takdim ve tehir vardır, takdiri de: Ve kalellezine utul ilme bikitabillahi velimani billahi, demektir. Bunu da bir grup müfessirle birlikte İbn Cüreyc, demiştir.

İkincisi: O, bu nazımdaki haliyledir, sonra manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın ilminde şu kadar kaldınız, bunu da Ferra demiştir. *İkincisi:* Kitabın haberine göre kaldınız, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"İşte bu yeniden dirilme günüdür": Yani bu inkar ettiğiniz gün, demektir "ancak siz bilmiyor idiniz" dünyada iken bunun olacağını.

"Feyevmeizin layenfaul lezine zalemu maziretühüm": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, te ile "latenfau" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de ye ile (layenfau) okumuşlardır; çünkü o hakiki müennes değildir.

İbn Abbas: Şirk koşanlardan ne özür ne de tövbe kabul edilmez, demiştir.

"Onlardan mazeret de istenmeyecektir": Yani ahirette ne rızalık ne de dönüş istenmeyecektir.

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فٖي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۜ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ
بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾
كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾ فَاصْبِرْ اِنَّ
وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذٖينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

58 – Andolsun, gerçekten biz insanlar için bu Kur'an'da her misalden getirdik. Andolsun, eğer onlara bir ayet getirsen, kafirler mutlaka: "Siz ancak batılcılarsınız" derler.

59 – İşte Allah, bilmeyenlerin kalplerine böyle mühürler basar.

60 – Sabret. Şüphesiz Allah'ın va'di haktır. Kesin inanmayanlar sakın seni hafife almasın.

"Andolsun, eğer onlara bir ayet (mucize) getirsen": Musa'nın asası ve beyaz eli gibi "mutlaka kafirler siz değilsiniz, derler": Yani ey Muhammed ve ashabı, sizler değilsiniz, derler "ancak batılcılarsınız": Yani batılı tutan kimselersiniz, derler. Bu da onların inadını gösterir. "İşte böyle": Yani onların kalplerini mühürleyip de ayetleri tasdik etmedikleri gibi "Allah bilmeyenlerin de kalplerini mühürler": Yani Allah'ın birliğini bilmeyenlerin, demektir. Bu durumda kafirlerin tevhitten kaçınmalarının sebebi, kalplerinin mühürlenmesidir.

"Sabret, şüphesiz Allah'ın va'di haktır": Sana yardım ve seni düşmanlarına galip kılacağı va'di. "Vela yestehiffenneke": Revh ve Zeyd rivayetleri müstesna, Yakup sakin nun ile "vela yestehiffenke" okumuştur. Zeccac da: Seni dininden tedirgin etmesinler, demiştir. "Kesin inanmayanlar": Onlar da sapıklar ve şüphecilerdir. Başkası da şöyle demiştir: Yeniden dirilmeye ve cezaya inanmayanlar. Bazı müfessirler de bu ayetin mensuh olduğunu iddia etmişlerdir.

31-LOKMAN SURESİ

Mekke'de İnmiştir. 34 ayettir.

Çoğunluğun görüşüne göre Mekki'dir. Ata'dan ise: Onun iki ayet dışında Mekki'dir, dediği rivayet edilmiştir; onlar da "velev enne mafilardı min şeceretin aklamun" ile arkasındaki ayettir *(Lokman: 27, 28)*. Hasen'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ancak bir ayeti Medine'de inmiştir, o da: "Vellezine yukimunes salate ve yu'tunezzekate" *(Lokman: 4)* ayetidir. Çünkü namaz ile zekat Medine'de farz kılınmıştır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ ﴿٣﴾ الَّذِينَ
يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُم بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾
أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾ وَمِنَ النَّاسِ
مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا
هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٦﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّىٰ

مستكبرا كأن لم يسمعها كأن في أذنيه وقرا فبشره بعذاب
أليم ﴿٧﴾ إن الذين آمنوا وعملوا الصالحات لهم جنات النعيم ﴿٨﴾
خالدين فيها وعد الله حقا وهو العزيز الحكيم ﴿٩﴾ خلق السماوات
بغير عمد ترونها وألقى في الأرض رواسي أن تميد بكم وبث
فيها من كل دابة وأنزلنا من السماء ماء فأنبتنا فيها
من كل زوج كريم ﴿١٠﴾ هذا خلق الله فأروني ماذا خلق
الذين من دونه بل الظالمون في ضلال مبين ﴿١١﴾
ولقد آتينا لقمان الحكمة أن اشكر لله ومن يشكر فإنما يشكر
لنفسه ومن كفر فإن الله غني حميد ﴿١٢﴾ وإذ قال لقمان لابنه
وهو يعظه يا بني لا تشرك بالله إن الشرك لظلم عظيم ﴿١٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Mim.

2 – İşte bunlar, hikmetli kitabın ayetleridir.

3 – İyi davrananlar için bir hidayet ve bir rehber olarak.

4 – (İyi davrananlar) onlar ki namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler ve ahirete de kesin inanırlar.

5 – İşte onlar Rablerinden bir hidayet üzerindedirler. Ve işte onlar muratlarına erenlerin ta kendileridir.

6 – İnsanlardan kimi sözün eğlencesini (insanları) bilgisizce Allah'ın yolundan saptırmak ve onu (o yolu) alay edinmek için satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.

7 – Ona ayetlerimiz okunduğu zaman büyüklenerek yüz çevirir; sanki onu işitmemiş gibi, sanki iki kulağında ağırlık varmış gibi. Sen de onu acıklı bir azap ile müjdele.

8 – Şüphesiz iman edip iyi şeyler yapanlar için Naim cennetleri vardır.

9 – Orada ebedi kalarak. Allah'ın bir gerçek va'di olarak. O, mutlak galip, hikmet sahibidir.

10 – Gökleri ve yeri direksiz yarattı, onu görüyorsunuz. Sizi sarsar diye de sabit dağlar attı ve onda her canlıdan yaydı. Gökten su indirdik de orada her güzel çiftten yarattık.

11 – İşte bunlar Allah'ın yaratmasıdır. Siz de bana O'ndan başkasının ne yarattığını gösterin. Hayır. Zalimler apaçık bir sapıklıktadır.

12 – Andolsun, gerçekten biz, Lokman'a Allah'a şükret, diye hikmet verdik. Kim şükrederse, ancak kendi için şükreder. Kim de nankörlük ederse, şüphesiz Allah çok zengindir, övgüye layıktır.

13 – Hani, Lokman, oğluna öğüt vererek: "Ey oğulcuğum, Allah'a şirk koşma. Şüphesiz şirk elbette büyük bir zulümdür!" demişti.

"Hüden ve rahmeten": Yalnız Hamze ref' ile "ve rahmetün" okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Nasb kıraati hal olmak üzeredir, mana da: Bunlar kitabın ayetleridir, hidayet ve rahmet halinde, demektir. Mübtedayı gizleyerek merfu okumak da caizdir, mesela "hüve hüden ve rahmetün" gibi, "tilke hüden ve rahmetün manasına merfu okumak da caizdir. Surenin başındakilerin tefsiri de "ve minennasi men yeşteri lehvel hadisi" ayetine kadar Bakara 1 – 5 ayetlerinde geçmiştir. İbn Abbas: Bu ayet, şarkıcı bir cariye satın alan bir adam hakkında indi, demiştir. Mücahit de: Kadın şarkıcı ve müzisyen alanlar hakkında indi, demiştir. İbn Saib ile Mukatil de şöyle demişlerdir: Ayet, Nadr bin Haris hakkında indi; o, tüccardı, İran'a gider gelirdi, acemlerin haberlerini getirir onları Kureyş'e anlatır ve onlara: Muhammed size Ad ve Semud'un haberlerini veriyor, ben de size Rüstem ve İsfendiyar ile Kisraların haberlerini veriyorum, derdi. Bu da onların hoşuna giderdi; bu yüzden Kur'an dinlemeyi terk ederlerdi. Bu ayet bunun üzerine indi.

Sözün eğlencesinden murat edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, şarkıdır. İbn Mes'ud: Allah'a yemin ederim ki o, şarkıdır der ve bunu üç defa tekrar ederdi. İbn Abbas, Mücahit, Said bin Cübeyr, İkrime ve Katade de böyle demişlerdir. İbn Ebi Necih, Mücahit'ten: Ayette geçen lehv, davuldur, dediğini rivayet etmiştir.

İkincisi: O, insanı Allah'tan alıkoyan şeydir, bunu da Hasen, demiştir. Ondan birinci görüşün benzeri de rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O şirktir, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Batıldır, bunu da Ata, demiştir.

"Satın alır"ın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Malıyla satın alır, demektir. Nadr hadisi de bunu desteklemektedir. *İkincisi:* Tercih eder ve sever, demektir. Bunu da Katade ile Matar, demişlerdir.

Bu şeylere "eğlendirici söz" denilmesi; Allah'ın zikrinden alıkoymasındandır.

"Liyedılle": Manası: İşinin sapıklığa dönmesi için, demektir. Biz de bu manayı Hac: 9'da beyan etmiştik.

Ebu Rezin, Hasen, Talha bin Musarrif, A'meş ve Ebu Cafer, ye'nin zammı ile okumuşlardır ki mana: Başkasını saptırmak için demek olur. Başkasını saptırınca kendisi de sapmış olur.

"Veyettehizeha": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, zal'ın ref'i ile "veyettehizüha" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, zal'ın nasbı ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim mansup okursa "liyudılle"ye atfeder ve "yettehize" okur; kim de merfu okursa, "yeşteri"ye atfeder ve "yettehizü" okur.

"Veyettehizeha = onları edinir" diye işaret edilen şeylerde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ayetlerdir. *İkincisi:* Sebil (yol)dur.

Bundan sonrası da birkaç yerde tefsir edilmiş ve şuralarda geçmiştir: İsra: 46; En'am: 25; Bakara: 25; Ra'd: 2; Nahl: 15; Şuara: 7. "Andolsun, gerçekten biz, Lokman'a hikmet verdik": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Anlayış ve akıldır, bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* Peygamberliktir. Onun peygamberliğinde iki görüş halinde ihtilaf edilmiştir:

Birincisi: O, hikmet sahibi (hekîm) idi, peygamber değildi. Bunu da Said bin Müseyyeb, Mücahit ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: O peygamber idi, bunu da Şa'bi, İkrime ve Süddi, demişlerdir. Vahidi onlardan böyle nakletmiş ve tarif etmemiştir. Ancak bu, tek başına İkrime'nin dediği bir sözdür. Birinci görüş daha doğrudur.

Onun sanatında üç görüş vardır:

Birincisi: O terzi idi, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir. *İkincisi:* Çoban idi, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Marangoz idi, bunu da Halid er – Rib'î, demiştir.

Sıfatı: İbn Abbas, o Habeşli bir köle idi, demiştir. Said bin Müseyyeb

de şöyle demiştir: Lokman Mısır Sudan'ından bir zenci idi. Mücahit de: Dudakları yarık, ayakları çatlak idi, İsrail oğullarının kadısı idi, demiştir.

"Allah'a şükret diye": Mana şöyledir: Ona: Allah'ın sana verdiği hikmete şükret, dedik. "Kim şükrederse kendisi için şükreder": Yani kendi nefsi için yapar "kim de nankörlük ederse" nimete nankörlük ederse, şüphesiz Allah kullarının ibadetine muhtaç değildir.

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْنًا عَلٰى
وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فٖي عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ لٖي وَلِوَالِدَيْكَ اِلَيَّ
الْمَصٖيرُ ﴿١٤﴾ وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بٖي مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ
فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبٖيلَ
مَنْ اَنَابَ اِلَيَّ ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
﴿١٥﴾ يَا بُنَيَّ اِنَّهَٓا اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فٖي صَخْرَةٍ
اَوْ فِي السَّمٰوَاتِ اَوْ فِي الْاَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَطٖيفٌ
خَبٖيرٌ ﴿١٦﴾ يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَاصْبِرْ عَلٰى مَٓا اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٧﴾

14 – Biz insana ana babasını tavsiye ettik. Anası onu za'f üstüne za'fla taşıdı. Sütten kesilmesi de iki yıldadır. Ona: "Bana da ebeveynine de şükret. Dönüş yalnız banadır" (dedik).

15 – Eğer o ikisi, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana şirk koşman için seni zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana dönenlerin yoluna uy. Sonra da dönüşünüz yalnız banadır. Ben de size yaptıklarınızı haber veririm.

16 – Ey oğulcuğum, gerçekten o (iyilik), bir hardal tanesi kadar olsa da bir kaya içinde olsa yahut göklerde yahut yerde olsa, Allah onu getirir. Şüphesiz Allah latiftir, her şeyden haberdardır.

17 – Ey oğulcuğum, namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret ve kötülükten men et. Başına gelene sabret. Şüphesiz bu, azmedilmeye değer işlerdendir.

"İnsana ana babasını tavsiye ettik": Mukatil: Ayet Sa'd bin Ebi Vakkas hakkında inmiştir, demiştir. Biz de bunu Ankebut: 8'de şerh etmiştik.

"Hamelethü ümmuhu vehnen ala vehn": Dahhak ile Asım el – Cahderi, ikisinde de he'nin fethi ile "vehenen ala vehen" okumuşlardır. Zeccac da: Za'fen ala za'f, demiştir ki mana: Annesi onu karnında taşımakla defalarca zafiyete duçar oldu demektir. "En" "vassayna" ile mahallen mansuptur, mana da: İnsana bana ve ebeveynine şükret diye vasiyet ettik demektir ki, bize de şükretmesini, onlara da şükretmesini tavsiye ettik, demektir.

"Sütten kesilmesi iki yıldadır": Yani sütten kesilmesi iki yıl içinde gerçekleşir, demektir. İbrahim Nahai, Ebu İmran ve A'meş, fe'nin fethi ile "ve fesaluhu" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Hasen, Ebu Reca, Talha bin Musarrif, Asım el – Cahderi ve Katade, fe'nin fethi, sadın sükunu ve elifsiz olarak "ve fasluhu" okumuşlardır. Maksat annenin hamilelikten sonra meşakkatine dikkat çekmektir.

"Eğer ikisi seni zorlarlarsa": Biz de bunu Ankebut: 8'de "vesahib hüma fiddünya marufa" kavline kadar tefsir etmiştik. Zeccac şöyle demiştir: Musahaben marufen demektir ki, sahabehu musahaben ve musahabeten, denir. Maruf da güzel görülen işlerdir.

"Bana dönen kimsenin yoluna tabi ol": Yani bana rucu edenin demektir. Müfessirler bu ayetin Sa'd bin Vakkas hakkında indiğini, onunla muhatap olanın o olduğunu söylerler.

Allah'a dönenin kim olduğu hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Ebu Bekr es – Sıddik'tir. Sa'd'e: İmanda onun yoluna git, denilmiştir. Ata rivayetinde İbn Abbas'ın görüşünün manası da budur. İbn İshak şöyle demiştir: Osman bin Affan, Talha, Zübeyr, Sa'd bin Ebi Vakkas ve Abdurrahman bin Avf, Ebu Bekir es – Sıddik aracılığıyla Müslüman olmuşlardır.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Muhammed ile ashabının yoluna gidenlerdir, bunu da Salebi zikretmiştir.

Sonra Lokman'dan haber vermeye döndü: "Ey oğulcuğum" dedi. İbn Cerir şöyle demiştir: Lokman'ın vasiyetinin arasına giren bu ayetlere yapılan itiraza, bunların da Lokmanın, oğluna vasiyetine dahil olmasıyla cevap verilir.

"İnneha in tekü miskale habbetin": Yalnız Nafi lamın ref'i ile "miskalu habbetin" okumuştur.

Lokman'ın, oğluna bunu deme sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Lokman'ın oğlu, babasına: "Eğer bir habbe (tohum) denizin dibinde olsa, Allah onu bilir mi?" dedi. O da ona bu ayetle cevap verdi. Bunu Süddi, demiştir.

İkincisi: O: "Babacığım, beni kimsenin görmediği yerde bir hata işlesem, Allah onu nasıl bilir?" dedi. O da bununla cevap verdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Kim "tekü" müennes olmakla beraber miskalu şeklinde merfu okursa "miskalu habbetin min hardelin" kavlinin "hardeletin" manasına olmasından dolayı okur. Mana da: İn tekü habbeten min hardelin gibi olur. Kim de "miskale habbetin" okursa, şu manayı nazar-ı itibara alarak okur: İnnelleti seelteni anha in tekü miskale habbetin. Mana da şöyle olur: İnsanın yaptığı şey ne kadar küçük de olsa, Allah onu getirir. Biz de "miskale habbetin min hardelin" kavlinin manasını Enbiya: 47'de beyan etmiştik.

"Bir kaya içinde olsa": Katade: Bir dağda olsa, demiştir. Süddi de: O, yedi kat yerin altındaki kayadır; ne gökte ne de yerdedir, demiştir.

"Allah onu getirir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah onu bilir, bunu da Ebu Malik, demiştir. *İkincisi:* Onu açığa çıkarır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah karşılığını vermek üzere onu ahirette getirir.

"Şüphesiz Allah latiftir": Zeccac, onu ortaya çıkarmada latiftir, demiştir. "Haberdardır" Onun yerinden. Bu da kulların amelleri için misaldir, maksat şudur: Allah kıyamet gününde onların amellerini getirir; kim zerre kadar hayır işlerse onu görür, kim de zerre kadar şer işlerse onu da görür.

"Başına gelene sabret": Yani iyiliği tavsiye eder ve kötülükten men ederken başına gelen eziyete sabret, demektir. Ayetin kalan kısmı da Al-i İmran: 186'de tefsir edilmiştir.

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ
لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾ وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ
مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿١٩﴾

18 – İnsanlara yanağını çevirme, yeryüzünde şımarık yürüme. Şüphesiz Allah her kendini beğeneni sevmez.

19 – Yürüyüşünde mutedil ol. Sesini kıs. Çünkü seslerin en kötüsü merkebin sesidir.

"Vela tusa'ir haddeke linnasi": İbn Kesir, İbn Amir, Asım, Ebu Cafer ve Yakup aynın şeddesiyle elifsiz olarak "tusa'ir" okumuşlardır. Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, şeddesiz olarak elifle okumuşlardır. Ferra: İkisi de lügattir, manaları da kibir nedeniyle yüz çevirmektir, demiştir. Übey bin Ka'b, Ebu Reca, İbn Semeyfa ve Asım el – Cahderi de sadın sükunu, şeddesiz ayın ve elifsiz olarak "vela tus'ir" okumuşlardır. Zeccac da, manası: Kibir göstererek insanlardan yüz çevirme, demiştir. Esabel beire saarun denir ki, deveye boynunu eğriltecek hastalık geldi, demektir. İbn Abbas da: O, kendisine selam verildiği zaman boynunu çeviren kimsedir, demiştir. Ebu'l – Aliye de şöyle demiştir: Senin nazarında zenginle fakir aynı seviyede olsun. Mücahit de: O, din kardeşi ile kendi arasında nefret olup da ondan yüz çeviren kimsedir, demiştir. Ayetin kalan bir kısmı İsra: 37, bir kısmı da Nisa: 36'da tefsir edilmiştir.

"Yürüyüşünde mutedil ol": Yani yürüyüşün mutedil olsun; kibirli ve hızlı olmasın, Ata da: Vakar ve sükunetle yürü, demiştir.

"Sesini kıs": Yani onu alçalt, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Ĝadattu basari ve fülanün yeğuddu min fülanin de ondandır ki, gözünü biraz yummak ve birinin itibarını zedelemektir.

"İnne enkerel asvati" Ebu'l – Mütevekkil ile İbn Ebi Able, hemzenin fethi ile "inne enkerel asvati" okumuşlardır. "Enker"in manası da: En çirkin, demektir. Etana fülanün bivechin mükerin denir ki: Bize çirkin bir suratla geldi, demektir. Müberrid de, tevili şöyledir, demiştir: Yüksek ses hoş değildir, o, kötü ses grubuna dahildir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Lokman, oğluna, konuşur ve tartışırken sesi yükseltmenin çirkinliğini merkep sesinin çirkinliği ile anlattı, çünkü o da yüksektir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Eğer sesi yükseltmek hayır olsa idi, Allah onu merkebe vermezdi. Süfyan Servi de şöyle demiştir: Her şeyin sesi Allah'ı tesbih eder, ancak merkep bundan müstesnadır; çünkü o faydasız yere anırır.

Eğer: Nasıl "lesavtü" dedi de, "leasvatül hamir" demedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Her cinsin sesi vardır, sanki: Cins seslerinin en çirkini bu cinstir, demiş gibidir.

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ
فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ

اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ
كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾

20 – Görmediler mi ki, Allah göklerde ve yerde ne varsa, hepsini sizin emrinize verdi. Size açık ve gizli olarak nimetlerini bol bol verdi. İnsanlardan kimi ne bilgisi ne rehberi ve ne de aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışır.

21 – Onlara: "Allah'ın indirdiğine tabi olun" denildiği zaman: "Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeylere tabi oluruz" derler. Ya şeytan onları yalınlı ateşin azabına çağırıyor idiyse!

"Size bol bol verdi": Geniş ve mükemmel surette demektir. "Niamehu": Nafi, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek "niamehu" okumuşlar ve verdiği bütün nimetleri kastetmişlerdir. İbn Kesir, İbn Amir, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, tekil halinde "nimeten" okumuşlardır. Dahhak da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e sordum, "ya Resulallah, bu açık ve gizli nimet nedir?" dedim. O da şöyle dedi: Açık dediği: İslam, Allah'ın seni sağlam yaratması ve sana rızık ihsan etmesidir. Gizli de: Kötü amellerini örtmesi ve seni rezil etmemesidir. Dahhak da şöyle demiştir: Gizli: Marifettir, açık da: Suret güzelliği, endamlılık ve elin, yüzün düzgün olmasıdır.

"Ya şeytan onları yalınlı ateşin azabına çağırıyor idiyse!" Bunun cevabı verilmemiştir, takdiri şöyledir: Yine de onun ardına düşecek misiniz?

وَمَنْ يُسْلِمْ
وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى
وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٢٢﴾ وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ إِلَيْنَا
مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾
نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَى عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾ وَلَئِنْ
سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ
بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ
أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِن بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ
كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾

22 – Kim iyilik eden olarak yüzünü / kendini Allah'a teslim ederse, en sağlam kulpa sarılmıştır. İşlerin sonu yalnız Allah'a (dayanır).

23 – Kim inkar ederse, onun inkarı seni üzmesin. Dönüşünüz yalnız banadır: onlara yaptıklarını haber vereceğiz. Şüphesiz Allah göğüslerin sahibini (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir.

24 – Onları az bir şey yararlandırırız, sonra da onları ağır bir azaba mecbur ederiz.

25 – Andolsun, eğer onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka: "Allah" derler. De ki: "Allah'a hamdolsun". Hayır, onların çoğu bilmezler.

26 – Göklerdeki ve yerdeki şeylerin hepsi Allah'ındır. Şüphesiz Allah, gerçek zengin, övgüye layık olandır.

27 – Eğer yerdeki ağaçlar kalem olsa, deniz de, arkasından yedi deniz, ona yardım etse (hepsi mürekkep olsa), Allah'ın sözleri bitmez. Şüphesiz Allah mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Vemen yüslim vechehu": Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu'l – Aliye ve Katade, sinin fethi ve lamın şeddesiyle "ve men yüsellim" okumuşlardır. Müfessirler: "Kim inkar ederse, onun inkarı seni üzmesin" kavlinin kılıç ayetiyle mensuh olduğunu zikretmişlerse de doğru değildir. Çünkü bu, üzülmemesi için tesellidir, bu da savaş emrine aykırı değildir. Bundan sonrasının tefsiri de birkaç yerde *(Hud: 48; Ankebut: 61; Bakara: 267)* geçmiştir. "Eğer yerdeki ağaçlar kalem olsa": Bunun iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Yahudi hahamları Resulullah salallahu aleyhi ve sellem'e: "Gördün mü Allah: "Size ancak ilimden az bir şey verildi" *(İsra: 85)* diyor; bundan bizi mi kastediyor yoksa kavmini mi?" dediler. O da: Her ikisini de, dedi. Bunun üzerine: "Sana indirilen Kur'an'da, bize Tevrat verildiği ve onda da her şeyin açıklaması olduğu yazılı değil mi?" dediler. O da: O, Allah'ın ilmine nispetle azdır, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Müşrikler Kur'an hakkında: O bir sözdür, yakında biter ve kesilir, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade, demiştir.

Ayetin manası şöyledir: Eğer yeryüzünün ağaçları kalem olsa, yedi derya da mürekkep olsa, kelamda söylenmeyen kısımlar vardır ve şöyledir: O kalemler ve mürekkeplerle Allah'ın kelimeleri yazılsa, kalemler kırılır ve denizler tükenirdi, Allah'ın kelimeleri ise tükenmezdi, yani kesilmezdi.

"Velbahr" kelimesine gelince: İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, ref ile "velbahru" okumuşlardır. Ebu Amr ise nasb ile okumuştur. Zeccac da şöyle yorumlamıştır: Kim nasb ile "velbahre" okursa, onu "ma" edatının üzerine atfeder; mana da: Yerdekiler ve denizdekiler, demek olur. Ref ise güzeldir, manası da: Deniz bu haldeyken demek olur. Yezidi de şöyle demiştir: "Denize de yardım eder (velbahru yemudduhu min ba'dihi)" kavlinin manası: Ona ilave etmektir. Müdde kıdrek, denir ki, tencerene su ilave et, demektir. İbn Kuteybe böylece "yemudduhu" midaddan gelir, imdaddan değil, demiştir. Medettü devati bilmidadi (hokkama mürekkep koydum), ve emdettuhu bilmali verricali (ona mal ve adam yardımında bulundum) denir.

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا
بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ إِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾
أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى وَأَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾
ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللّٰهَ
هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ
لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾ وَإِذَا
غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا
نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ
كَفُورٍ ﴿٣٢﴾

28 – Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, ancak bir tek nefis gibidir. Şüphesiz Allah hakkıyla işiten, hakkıyla görendir.

29 – Görmedin mi Allah geceyi gündüze sokuyor, gündüzü de geceye sokuyor. Güneşi ve ay'ı (size) ram etti. Her biri belli bir süreye kadar akar. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

30 - Bu böyledir. Çünkü Allah O, gerçek haktır. O'ndan başka taptıkları şeyler batıldır. Şüphesiz Allah, O, pek yüce, çok büyüktür.

31 – Görmedin mi, gerçekten gemiler denizde Allah'ın lütfu ile akar; size delillerinden göstermesi için. Şüphesiz bunda her çok sabreden, çok şükreden için ibretler vardır.

32 – Onları gölgeler gibi bir dalga kapladığı zaman, dini O'na has kılarak Allah'a yalvarırlar. Onları karaya çıkarınca / kurtarınca, içlerinden kimi orta yolu tutandır. Ayetlerimizi ancak her gaddar, nankör inkar eder.

"Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz ancak bir tek nefis gibidir": İniş sebebi şöyledir: Kureyş'ten Übey bin Ka'b ve diğerleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Allah bizi meni, kan pıhtısı, bir çiğnem et ve kemik halinde evre evre yaratıyor; sonra da sen bizim bir saatte yeniden yaratılacağımızı iddia ediyorsun?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi, manası da şöyledir: Ey insanlar, sizin hepinizin yaratılması, bir tek nefsin yaratılması gibidir ve hepinizin yeniden diriltilmesi bir tek nefsin diriltilmesi gibidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Bundan sonrasının tefsiri de "görmedin mi, gerçekten gemiler denizde Allah'ın lütfu ile akar" kavline kadar Al-i İmran: 27; Ra'd: 2; Hac: 62'de geçmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Gemilerin akması da O'nun nimetlerindendir. "Size ayetlerinden göstermek için": Yani size denizde ve rızık aramada acayip sanatını göstermek için, demektir. "Şüphesiz bunda her çok sabreden için vardır": Mukatil: Allah'ın emrine çok sabreden için, demiştir. "çok şükreden" nimetlerine çok şükreden için, demektir.

"Onları kapladığı zaman": Yani kafirleri, bazıları da: Bu, kafirler ve Müslümanlar için geneldir, demişlerdir. "Mevcün kezzuleli": İbn Kuteybe: Zulle'nin çoğuludur, maksat da birbirinin üstüne binip çokluğundan dolayı da siyah görünen dalgalardır, demiştir.

"Dini O'na has kılarak Allah'a yalvarırlar": Bunun şerhi de Yunus: 22'de geçmiştir, mana da şöyledir: Onlar şiddet anlarında putlarını hatırlamaz, sadece bir tek Allah'ı zikrederler. Hadiste şöyle gelmiştir: İkrime bin Ebu Cehil, Mekke'nin fethinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den kaçınca, gemiye bindi; gemileri fırtınaya tutuldu; gemidekiler: İhlas gösterin; çünkü burada tanrılarınızın size bir faydası olmaz, dediler. İkrime de: "Siz ne diyorsunuz?" dedi. Onlar da: Burası

öyle bir yerdir ki burada Allah'tan başkası fayda vermez, dediler. O da: O, Muhammed'in bizi davet ettiği İlah'tır, eğer beni denizde ihlastan başka bir şey kurtarmazsa, karada da O'ndan başkası kurtarmaz; bizi geri döndürün, dedi. Dönüp Müslüman oldu.

"İçlerinden kimi orta yolu tutandır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, mü'mindir, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Sözünde orta yolu tutan (ılımlı)dır ki o da kafirdir, yani o, içinde şirk gizlese de onu kurtarmaya gücü yetenin bir tek Allah olduğunu itiraf eder, demektir.

Üçüncüsü: O, denizde söz verdiği şeyi karada da yerine getirmeye özen gösteren adaletli kimsedir. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Hattar"a gelince, Hasen: O, gaddardır, demiştir. İbn Kuteybe de: Hatr: Gadrin en çirkini ve şiddetlisidir, demiştir.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْماً
لَا يَجْز۪ي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِه۪ۘ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِه۪ شَيْـٔاًۜ
اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ
بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَۚ
وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِۜ وَمَا تَدْر۪ي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَداًۜ
وَمَا تَدْر۪ي نَفْسٌ بِاَيِّ اَرْضٍ تَمُوتُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ خَب۪يرٌ ﴿٣٤﴾

33 – Ey o insanlar, Rabbinizden korkun. O günden çekinin ki, bir baba çocuğuna fayda vermez, çocuğu da babasına hiçbir şeyle fayda vermez. Şüphesiz Allah'ın va'di haktır. Öyleyse dünya hayatı sakın sizi aldatmasın, Allah'a karşı aldatıcı şeytan da aldatmasın!

34 – Şüphesiz Allah, kıyametin bilgisi O'nun katındadır. Yağmuru indirir. Rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Hiç kimse hangi yerde öleceğini bilmez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, her şeyden haberdardır.

"Ey o insanlar, Rabbinizden korkun": Müfessirler: Bu, Mekke kafirlerine hitaptır, demişlerdir. "Baba çocuğuna bir fayda vermez": Yani onun cinayet ve zulümlerinden bir şey ödemez. Mukatil: Bundan kafirler kastedilmiştir, demiştir. Biz de bunu Bakara: 48'de şerh etmiş bu-

lunuyoruz. Zeccac şöyle demiştir: "Hüve cazin": Mushaflarda ye'siz gelmiştir, aslı zamme ve tenvinle caziyün'dür. Sibeveyh ile Halil şöyle demişlerdir: Tercihe şayan olan ye'siz "cazin" şeklidir. Fasih konuşan Araplar ye'nin geçiş halinde düştüğünü bildirmek için böyle vakfetmişlerdir. Yunus da bazı güvenilir Araplardan ye ile vakfettiklerini haber vermiştir. Ancak en iyisi mushafa uymaktır.

"Şüphesiz Allah'ın va'di haktır": Yani yeniden diriltme ve ceza va'di, demektir. "Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın": Ziynetini göstererek sizi İslam'dan ve ahirete hazırlıktan aldatmasın. "Sizi Allah'a karşı aldatmasın": Yumuşaklığı ve mühlet vermesiyle, "aldatıcı" şeytan. O (ğarur) aldatmayı huy haline getiren, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: el – Ğarur, feul veznindedir, feul da mübalağa isimlerindendir. Fülanün ekulun derler ki, çok yiyendir, darubun derler ki, çok dövendir. Şeytana da ğarur denilmesi, çok aldattığındandır. İbn Kuteybe de, ğaynın fethi ile garur: Şeytandır, zammı ile de: Batıldır, demiştir.

"Şüphesiz kıyametin bilgisi Allah'ın katındadır": İniş sebebi şöyledir: Bedevilerden biri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldı: Benim karım hamiledir, ne zaman doğuracağını bana haber ver, yurdum kuraktır, yağmurun ne zaman yağacağını bana haber ver. Ne zaman doğduğumu biliyorum, ne zaman öleceğimi bana haber ver, dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mücahit, demiştir.

Ayetin manası şöyledir: "Şüphesiz Allah" celle celaluhu "kıyametin bilgisi O'nun katındadır" ne zaman kopacağını O'ndan başkası bilmez. "Veyünezzilül ğays": Nafi, Asım ve İbn Amir, şedde ile "ve yünezzilü" okumuşlardır. Kimse yağmurun ne zaman düşeceğini, gece mi yoksa gündüz mü bilmez. "Rahimlerdekini bilir": Ondan başka kimse onlardakini bilmez, erkek midir yoksa dişi midir, beyaz mıdır yoksa siyah mıdır? "Kimse yarın ne kazanacağını bilmez" hayır mı yoksa şer mi kazanacağını bilmez. "Kimse hangi yerde öleceğini bilmez": Yani nerede öleceğini, demektir. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b ve İbn Ebi Able, meksur te ile "bieyyeti ardın" okumuşlardır. Mana da: Kimse düşüp öleceği yer neresidir, bilemez, karada mı yahut denizde mi veyahut dağda mı? Ebu Ubeyde: Bieyyi ardın ve bieyyeti ardın ikisi de lügattır, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Bieyyi ardın demekle ardın müennesliği itibari ile eyyetü'de başka bir te'nis alameti getirmeye lüzum görmemiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Bu beş şeyi ne Allah'a yakın bir melek ne de seçkin bir peygamber bilmez. Zeccac da şöyle demiştir: Kim bunlardan birini bildiğini iddia ederse, O, Kur'an'ı inkar etmiştir, çünkü ona muhalefet etmiştir.

32-SECDE SURESİ

Mekke'de inmiştir. 30 ayettir.

Ona Madaci suresi de denir.[1] O, ittifakla Mekki'dir.

Kelbi de şöyle demiştir: Onda üç ayet Medenidir, *Birincisi:* "Efemen kane mü'minen *(Secde: 18)* ayetidir. Mukatil de: Onda Medeni bir ayet vardır, o da: "Tetecafa cunubuhum anelmedacii" *(Secde: 16)* ayetidir, demiştir. Bu ikinin dışındakiler de: Onda Medeni beş ayet vardır, *Birincisi:* "Tetecafa cunubuhum" *(Secde: 16)* ayetidir, demişlerdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا

أَتَاهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣﴾ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ

---

1 - İçinde bu kelimenin geçtiği şu ayetten dolayı: tetecafa cunbuhum anil medacii yed'une rabbehum havfen ve tamean ve mimma razaknahüm yünfikun, ayet: 16.

ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ
عَلَى ٱلْعَرْشِ مَا لَكُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِىٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Mim.

2 – Kitabın indirilmesi – ki onda şüphe yoktur – alemlerin Rabbindendir.

3 – Yoksa, "onu kendi mi uydurdu?" diyorlar. Hayır, o Rabbinden (gelen) haktır; senden önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için. Umulur ki doğru yolu bulurlar.

4 – Allah (O zat) ki, gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yarattı. Sonra da Arş'e hükümran oldu. Sizin için O'ndan başka ne bir dost ne de bir şefaatçi yoktur. İyice düşünmeyecek misiniz?

"Kitabın indirilmesinde şüphe yoktur": Mukatil, mana şöyledir, demiştir: Onun indirilmiş olmasında şüphe yoktur "alemlerin Rabbinden".

"Yoksa diyorlar mı?": Hayır, diyorlar, yani müşrikler "onu kendi uydurdu" Muhammed kendiliğinden uydurdu. "Hayır o, Rabbinden haktır, senden önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için" yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yetişip de kendilerine Muhammed aleyhisselam'dan önce bir uyarıcı gelmemiş Arapları, demektir. Bundan sonrasının tefsiri de A'raf: 54'te geçmiştir. "Sizin için O'ndan başka bir dost yoktur": Yani kafirler için demektir. Demek istiyor ki: Sizin için O'nun azabına karşı bir dost yoktur, yani azabını sizden def edecek bir yakın yoktur, demektir. "Şefaatçi de yoktur": Size şefaat edecek "İyice düşünmeyecek misiniz?" ki o zaman iman ederdiniz.

يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ
فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُۥٓ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾ ذَٰلِكَ عَٰلِمُ
ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٦﴾ ٱلَّذِىٓ أَحْسَنَ كُلَّ
شَىْءٍ خَلَقَهُۥ وَبَدَأَ خَلْقَ ٱلْإِنسَٰنِ مِن طِينٍ ﴿٧﴾ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُۥ

مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ
وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا
مَا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

5- İşi gökten yere (O) idare eder. Sonra (o iş), süresi sizin saydıklarınızdan bin sene olan bir günde O'na yükselir.

6 – İşte o (Yaratıcı) görünmeyeni ve görüneni bilen, mutlak galip, çok merhametlidir.

7 – O ki yarattığı her şeyi güzel yaptı ve insanı yaratmaya çamurdan başladı.

8 – Sonra onun zürriyetini kıymetsiz bir sudan bir özden kıldı / yarattı.

9 – Sonra onu düzeltti ve ona ruhundan üfürdü ve size kulaklar, gözler ve gönüller verdi. Ne de az şükrediyorsunuz!

"İşi gökten yere O idare eder": Ayetin manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Gökten yere hükmeder, onu da meleklerle yere indirir "sonra çıkar" melek "O'na bir günde" dünya günlerinden bir günde. Böylece melek dünya günlerinden bir günde iniş ve çıkışında insanoğlunun yürüyüşünden bin senelik bir mesafe kat etmiş olur.

İkincisi: Dünya işini dünya günlerinin süresinde idare eder; kaza ve kaderi gökten yere indirir. "Sonra çıkar O'na": Yani amirlerin emri ve hakimlerin hükmü kesildiği zaman iş ve idare O'na döner, emir bir tek Allah'ın elinde kalır. "Süresi bin sene olan bir günde": Bu da kıyamet günüdür; çünkü ahiret günlerinden her gün bin sene gibidir.

Mücahit de şöyle demiştir: Bir günde bin senelik iş bitirir, sonra onu meleklere verir. Bin sene geçince, başka bin sene için hükmeder, böylece ebediyete kadar devam eder.

Müfessirlerin emir hususunda da üç görüşleri vardır:

Birincisi: O vahiydir, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Kaza (hüküm)dür, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Dünya işidir.

"Ya'rucu" yükselir manasınadır, Zeccac şöyle demiştir: Arectü fissüllemi a'rucu (merdivene çıktım) ve aricer recülü ya'recu: Topal olmak demektir.

Muaz el – Kari, İbn Semeyfa ve İbn Ebi Able, merfu ye, meftuh ra ile "sümme yu'racu ileyhi" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza da meftuh ye

ve meksur ra ile "ya'ricü" okumuşlardır. Asım el – Cahderi de meftuh te ve merfu ra ile "sümme ta'rucu" okumuştur.

"O ki yarattığı her şeyi güzel yaptı": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onu güzel yaptı. *İkincisi:* Her şeyi sağlam yaptı, bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Birincisini Katade, ikincisini de Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Onu bildi, kimseden öğrenmedi, nitekim fülanün yühsinü keza denir ki, bir şeyi bilmektir. Bunu da Süddi ile Katade, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Mana şöyledir: Yarattığı her şeye muhtaç olduğu şeyi ilham etti; sanki onlara bütün bunları bildirmiş ve ihsan etmiş gibidir. Bunu da Ferra, demiştir. *Beşincisi:* Her şeye yaratılışını ihsan etti, bunu da Maverdi, nakletmiştir.

"Halkahu": Bunda da iki kıraat vardır: İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, sakin lam ile "halkahu" okumuşlar; kalanlar da lamı harekelemişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Meftuh olması mazi fiili, sakin olması da bedel olması mülahazasıyladır. O zaman mana: Yarattığı her şeyi güzel etti, olur. Ebu Ubeyde de, mana şöyledir demiştir: Her şeyin yaratılışını güzel etti. Araplar böyle der; takdim ve tehir ederler.

"İnsanı yaratmaya çamurdan başladı": Yani Adem'i, demektir. "Sonra zürriyetini kıldı": Yani nesil ve evlatlarını demektir. Ayetin manası Mü'minun: 12'de geçmiştir.

Tekrar Adem'e dönüp "sonra onu düzeltti ve ona ruhundan üfürdü" dedi. Bunun beyanı da Hicr: 29'da geçmiştir. Sonra tekrar zürriyetine dönüp "size kulaklar ve gözler verdi" dedi. Yani meni olmanızdan sonra demektir.

وَقَالُوٓا أَءِذَا ضَلَلْنَا فِى الْأَرْضِ أَءِنَّا لَفِى خَلْقٍ
جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَآءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ ﴿١٠﴾ قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ
الْمَوْتِ الَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾
وَلَوْ تَرٰٓى إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَآ
أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾

10 – Dediler: "Yerde kaybolduğumuz zaman mı, gerçek biz mi, elbette yeni bir yaratılışta olacağız?" Evet onlar, Rablerine kavuşmayı inkar edicilerdir.

11 – De ki: "Sizin canınızı, size görevlendirilen ölüm meleği alır. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz".

12 – Günahkarları Rablerinin huzurunda başlarını eğmiş bir vaziyette dururken bir görsen! "Rabbimiz, gördük ve duyduk. Bizi (dünyaya) geri gönder de iyi iş yapalım. Gerçekten biz kesin inananlarız" derler.

"Dediler": Yani yeniden dirilmeyi inkar edenler "eiza dalelna filardı": Ali bin Ebu Talib, Ali bin Hüseyn, Cafer bin Muhammed, Ebu Reca, Ebu Miclez, Humeyd ve Talha, noktalı ve meftuh dad ve ilk lamın kesri ile "dalilna" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Dalelna ve dalilna ikisi de iyi lügattir, mana da: Kemiklerimiz ve etlerimiz yer gibi toprak olduğu zaman demektir. Dallel mau fillebeni ve dalleşşey'ü denir ki su ve başka bir şey, bir şeyi örtüp ona baskın gelmektir. Ebu Nehik, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza, Ebu Hayve ve İbn Ebi Able, noktalı dalın zammesi, ilk lamın şeddesi ve kesri ile "dullilna" okumuşlardır. Hasen, Katade ve Muaz el – Kari de noktasız ve meftuh sad ile "salelna" okumuşlardır. Zeccac onun iki manasını vermiştir: *Birincisi:* Kokuştuğumuz, bozulduğumuz ve şekillerimiz değiştiği zaman. Sallel lahmu ve esalle denir ki, et bozulmak ve kokmaktır. *İkincisi:* Salle cinsinden olduğumuz zaman demektir ki o da kuru topraktır.

"Gerçekten biz mi yeni bir yaratılışta olacağız?": Bu da ret manasına bir sorudur.

"Size görevlendirilen": Yani ruhlarınızı kabzetmekle demektir. "Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz": Ceza gününde.

Sonra kıyametteki hallerinden haber verip "günahkarları başlarını eğmiş vaziyette görsen" dedi. Yani utanç ve pişmanlıklarından başlarını aşağı eğmiş vaziyette, demektir. "Rabbimiz": Bunda söylenmeyen kelime vardır; o da "Rabbimiz, derler" şeklindedir. "Gördük ve duyduk": Yani yalanladığımız şeylerin doğruluğunu gördük ve duyduk, demektir. "Bizi geri gönder": Dünyaya, lev'in cevabı atılmıştır, takdiri şöyledir: Eğer hallerini görseydin, ibret alınacak bir şey görür ve acayip nesne müşahede ederdin.

وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنّ۪ي
لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٣﴾ فَذُوقُوا بِمَا
نَس۪يتُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۚ اِنَّا نَس۪ينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ

الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا
ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ
لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ
رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٦﴾ فَلَا تَعْلَمُ
نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

13 – Eğer isteseydik, her nefse hidayetini verirdik. Ancak: "Cehennemi bütün cinlerden ve insanlardan mutlaka dolduracağım" diye benden söz hak (sadır) olmuştur.

14 – (Cehennem bekçileri onlara): "Bu gününüze kavuşmayı unuttuğunuzdan dolayı (azabı) tadın. Gerçekten biz de sizi unuttuk. Yaptığınız şeylerden dolayı ölümsüzlük azabını tadın" (derler).

15 – Ayetlerimize ancak onlar kendilerine bunlarla öğüt verildiği zaman secdeye kapananlar, Rablerini hamd ile tesbih edenler ve kibirlenmeyenler iman ederler.

16 – (Gece namazı için) yanları yataklardan uzaklaşır. Rablerine korkarak ve umarak dua ederler ve kendilerine rızık verdiğimiz şeylerden (Allah yolunda) harcarlar.

17 – Hiçbir kimse, yaptıklarına mükafat olarak kendilerine ne gibi göz aydınlığı saklandığını bilmez.

"Ancak benden söz hak oldu": Yani vacip oldu ve geçti, demektir. O da İblis'e: "Andolsun ki cehennemi senden ve sana tabi olanlardan mutlaka dolduracağım" *(Sad: 85)* sözüdür.

"Cehennemi bütün cinlerden ve insanlardan mutlaka dolduracağım": Yani her iki fırkanın kafirlerinden demektir.

"Bu gününüze kavuşmayı unuttuğunuzdan dolayı (azabı) tadın": Mukatil şöyle demiştir: Cehenneme girdikleri zaman bekçiler onlara: Azabı tadın, derler. Başkası da şöyle demiştir: Orada bağrıştıkları zaman onlara: Unuttuğunuz için yani bu gününüze kavuşmak için ameli terk ettiğiniz için, demektir. "Gerçekten biz de sizi unuttuk": Yani sizi rahmetten uzak tuttuk, demektir.

"Ayetlerimize ancak onlar kendilerine bunlarla öğüt verildiği zaman secdeye kapananlar iman ederler": Yani secdeye kapanarak yüz-

leri üstü düşerler. Mananın şöyle olduğu da denilmiştir: Beş vakit farz namazlara ancak kendilerine ezan ve ikametle hatırlatıldığı zaman secdeye kapananlar iman ederler.

"Yanları uzaklaşır": Kimler ve hangi namaz için yanları yataklardan uzaklaşanlar hakkında indiğinde dört görüş vardır:

Birincisi: Ayet, gece teheccüde kalkanlar hakkında inmiştir. Muaz bin Cebel'den, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, "yanları yataktan uzaklaşır" kavlinde "kulun gece namazıdır, dediği rivayet edilmiştir.[2] Diğer bir lafızda da Muaz'a: "Sana hayır kapılarını haber vereyim mi?" demiş; o da: "Evet, ya Resulallah, deyince şöyle demiştir: Oruç kalkandır, sadaka günahlara kefarettir, bir de bir adamın Allah rızası için gece kalkıp namaz kılmasıdır, demiş, sonra da "yanları yataklardan uzaklaşır" ayetini okumuştur.[3] Hasen, Mücahit, Ata, Ebu'l – Aliye, Katade ve İbn Zeyd de böyle gece namazı olduğunu söylemişlerdir. El – Avfi de İbn Abbas'tan şöyle dediğini zikretmişlerdir: Allah'ı zikretmek için yanları yataklardan uzaklaşır; her uyandıkça Allah'ı zikrederler; ister namazda ister ayakta, ister otururken veya yanları üzeri Allah'ı zikrederler. Aziz ve celil olan Allah'ın zikrinden geri kalmazlar.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in akşamla yatsı arasında namaz kılan ashabından bazı kimseler için inmiştir. Bunu da Enes bin Malik, demiştir.

Üçüncüsü: O, yatsı namazı hakkında indi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı yatsıyı kılmadan uyumazlardı. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Dördüncüsü: O, yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılma hakkında inmiştir, bunu da Ebuderda ile Dahhak, demişlerdir. "Tetecafa'nın manası, kalkar, uzaklaşır, demektir. Madaci' de mad'ca'ın çoğuludur ki insanın uzanıp yatacağı yerdir.

"Rablerine korkarak dua ederler": Azabından korkarak, "umarak "rahmet ve sevabını umarak, demektir. "Kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden Allah yolunda harcarlar": Vacip ve nafile hangisi olursa, demektir.

"Fela ta'lemu nefsun ma uhfiye lehüm": Hamze ile Yakup sakin ye ile "uhfiy" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Bunda bu ayetten murat edilenin gece yarısı kılınan namaz olduğuna delil vardır; çünkü o, insanın gizli tuttuğu bir ameldir; mükafatları da "kendilerine gizle-

---

2 – İmam Ahmed, Müsned, 5/232.

3 – Uzun bir hadisten parçadır; Hakim, Müstedrek, 2/413.

nen şey" ifadesiyle karşılanmıştır. "Uhfiye" diye yenin fethası ile okursan, meçhul fiil-i mazi kabul etmiş olursun, manası da mazi fiiline göre olur. Sakin okursan, mana: Benim onlar için gizlediğim şeklinde olur, Allah Teala'dan haber verilmiş olur. Hasen Basri de böylece Uhfi lehüm okumuş; gizliye gizli, açığa açık mükafat verilir, demiştir. Ebu Hureyre de Resulullah salallahu aleyhi ve sellem'den şu kudsi hadisi rivayet etmiştir: Ben iyi kullarıma gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, hiçbir insanın kalbine gelmediği şeyler hazırladım. Delili de "hiçbir nefis kendileri için saklanan şeyleri bilmez, ayetidir.

"Min kurreti a'yünin": Ebudderda, Ebu Hureyre, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Şa'bi ve Katade, cemi sıgası üzere elifle "min kurrati a'yünin" okumuşlardır.

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ ﴿١٨﴾ أَمَّا
الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلًا بِمَا
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ
كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ
ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾
وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا
إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾

18 – Hiç mü'min olan kimse fasık olan gibi midir? Bir olmazlar.

19 – Amma iman edip iyi şeyler yapanlar için, yaptıklarına karşılık olarak Me'va cenneti vardır.

20 – Amma fasıkların barınağı ise ateştir. Her ne zaman ondan çıkmak isteseler oraya iade edilirler. Onlara "Yalanladığınız ateş azabını tadın!" denir.

---

4 – Buhari, Tevhid, bab. 35; Bed'ül – Halk, bab. 8; Tefsirü sure 32, bab. 1; Müslim, İman, hadis no. 312; Sıfatü'l – Cennet, hadis no. 2 – 5; Tirmizi, Sıfatü'l – Cennet, hadis no. 15; Tefsirü sure 32, bab 2 ve Sure 56, bab. 1; İbn Mace, Zühd, bab. 39; Ahmed, Müsned, 2/313, 407, 416, 462, 466, 495, 506.

21 – Andolsun, onlara en büyük azaptan önce en yakın azabı mutlaka tattıracağız ki, belki onlar dönerler.

22 – Kendisine Rabbinin ayetleri ile öğüt verilip de sonra onlardan yüz çevirenlerden daha zalim kimdir? Şüphesiz biz, günahkarlardan intikam alacağız.

"Hiç mü'min olan kimse fasık olan gibi midir?": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Velid bin Ukbe bin Muayt, Ali bin Ebu Talib'e: Benim mızrağım senden daha keskindir, dilim senden daha sivridir, askerim senden daha çoktur, dedi. Ali de ona: Sus, sen ancak fasıksın, dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Buna göre mü'minden Ali, münafıktan da Velid kastedildi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata bin Yesar, Abdurrahman bin Ebi Leyal ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, Ömer bin Hattab ile Ebu Cehil hakkında nazil olmuştur, bunu da Şerik, demiştir.

"Bir olmazlar": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Mü'minlerle kafirler bir olmazlar. İki için de olması caizdir; çünkü iki de cemaattir. Allah Teala bu kelam ile Hazreti Ali'nin imanına ve cennetlik olduğuna şahitlik etmiştir, çünkü "iman edip iyi şeyler yapanlar için Me'va cenneti vardır" demiştir. İbn Mes'ud ile Talha bin Musarrif, tekil olarak "cennetül me'va" okumuşlardır.

"Nüzülen": Hasen, Nahai, A'meş ve İbn Ebi Able, sakin ze ile "nüzlen" okumuşlardır. Bundan sonrasının tefsiri de "onlara en büyük azaptan önce en yakın azabı mutlaka tattıracağız" kavline kadar Hac: 22'de geçmiştir. Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O, Bedir savaşında başlarına gelendir, bunu da Mesruk, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiş; Katade ile Süddi böyle demişlerdir.

İkincisi: Onlar yakalandıkları kıtlık yıllarıdır, bunu da Ebu Ubeyde, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiş; Nahai de böyle demiştir. Mukatil de: Yedi yıl kıtlık çektiler, demiştir.

Üçüncüsü: Dünya meşakkatleridir, bunu da Übey bin Ka'b, İbn Ebi Talha rivayetinde İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Hasen, Katade ve Dahhak, demişlerdir.

Dördüncüsü: Hadlerdir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Kabir azabıdır, bunu da Bera, demiştir.

Altıncısı: Öldürülme ve kıtlıktır, bunu da Mücahit, demiştir.

"En büyük azaptan önce": En büyük azap gelmeden önce demektir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, kıyamet gününün azabıdır, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *İkincisi:* O, Bedir savaşında öldürülmedir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Belki onlar dönerler": Ebu'l – Aliye: Belki tövbe ederler, demiştir. İbn Mes'ud da: Belki kalanlar tövbe ederler, demiştir. Mukatil de: Küfürden imana dönmeleri için, demiştir.

"Daha zalim kimdir?": Bunu da Kehf: 57'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Biz günahkarlardan intikam alıcılarız": Zeyd bin Rüfey': Onlar kadercilerdir, demiştir. Mukatil de: Onlar Mekke kafirleridir, Allah Bedir'de öldürülmekle onlardan intikam aldı, melekler yüzlerine ve arkalarına vurdular, ruhlarını tez elden cehenneme gönderdi.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ
ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓائِه۪ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ
اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾ اِنَّ
رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ف۪يمَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ
﴿٢٥﴾ اَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ
يَمْشُونَ ف۪ي مَسَاكِنِهِمْ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ اَفَلَا يَسْمَعُونَ
﴿٢٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَسُوقُ الْمَٓاءَ اِلَى الْاَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ
بِه۪ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ اَنْعَامُهُمْ وَاَنْفُسُهُمْ اَفَلَا يُبْصِرُونَ
﴿٢٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْفَتْحُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٨﴾
قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا ا۪يمَانُهُمْ وَلَا هُمْ
يُنْظَرُونَ ﴿٢٩﴾ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ اِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾

23 – Andolsun, gerçekten Musa'ya o kitabı verdik; ona kavuşmaktan şüphe içinde olma. Onu İsrail oğulları için bir rehber kıldık.

24 – Onlardan sabrettikleri zaman emrimizle yol gösteren liderler kıldık / çıkardık. Onlar ayetlerimize kesin inanıyorlardı.

25 – Rabbin, işte O, onların ihtilaf ettikleri şeyde kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir.

26 – (Şu olay) onları hidayete sevk etmedi mi ki, biz kendilerinden önce nesilleri helak ettik. Şimdi onların yurtlarında yürüyorlar / dolaşıyorlar. Şüphesiz bunda elbette ibretler vardır. Hala duymuyorlar mı?

27 – Görmediler mi, gerçekten biz, suyu kupkuru yere gönderiyoruz da onunla ekin çıkarıyoruz, ondan da hayvanları ve kendileri yiyor. Hala görmüyorlar mı?

28 – "Eğer doğru söylüyorsanız bu fetih ne zaman?" derler.

29 – De ki. "Fetih günü kafirlere imanları fayda vermez ve onlar(ın yüzlerin)e bakılmaz da".

30 – Artık onlardan yüz çevir ve bekle. Şüphesiz onlar da bekliyorlar.

"Andolsun, gerçekten Musa'ya o kitabı verdik": Yani Tevrat'ı, demektir. "Ona kavuşmaktan şüphe içinde olma": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Musa'nın Rabbine kavuşacağından şüphe içinde olma. Bunu İbn Abbas, Resulullah salallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Miraç gecesinde Musa'ya kavuşmaktan şüphe için olma, bunu da Ebu'l – Aliye, Mücahit, Katade ve İbn Saib, demişlerdir.

Üçüncüsü: Musa gibi eziyete maruz kalacağından şüphe içinde olma.

Dördüncüsü: Musa'nın Allah'ın kitabını rıza ve kabul ile alacağından şüphe içinde olma, bunu da Süddi, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Kitaba kavuşacağından şüphe içinde olma. O zaman he zamiri kitaba raci olur. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Min likai musel kitabe (Musa'nın kitaba kavuşacağından). Bu durumda mastar kitabın zamirine muzaf kılınmış olur. Bunda da emredildiği şeyi yerine getirmesine karşı medih ve böyle bir fiili yapmasına da ikaz vardır.

"Onu bir rehber kıldık": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kitabı, demektir, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Musa'yı, bunu da Katade, demiştir.

"Onlardan kıldık": Yani İsrail oğullarından, "liderler": Yani hayırda öncüler, demektir. "Emrimizle yol gösterirler" insanları Allah'a itaate davet ederler. "Lemma saberu": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr ve İbn

Amir, lamın fethi ve mimin şeddesi ile "lemma saberu" okumuşlar: Hamze ile Kisai de, lamın kesri ile şeddesiz olarak okumuşlardır. İbn Mes'ud da: Lamın yerine be ile "bima" okumuştur. Murat edilen mana da: Dinlerine ve düşmanlarının eziyetlerine sabrettiler, demektir "Ayetlerimize de kesin inanırlardı": Onların aziz ve celil olan Allah'tan olduğuna. Bunlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar peygamberlerdir. *İkincisi:* Onlar peygamberlerin dışında iyi kimselerdir. Bunda da Kureyş'e: Eğer itaat ederseniz sizden de liderler çıkarırım diye uyarı vardır.

"Şüphesiz Rabbin onların arasında hüküm verecektir": Yani hüküm ve karar verecektir. İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar peygamberlerle ümmetleridir. *İkincisi:* Mü'minlerle müşriklerdir.

Sonra: "Evelem yehdi" diyerek Mekke kafirlerini korkuttu; Ebu Abdurrahman es – Sülemi de, nun ile "nehdi" okumuştur. Bunun tefsiri de Taha: 128'de geçmiştir.

"Suyu gönderdiğimizi görmediler mi?": Yani yağmuru ve seli "kupkuru yere" o da ot bitirmeyen kısımdır. Bunu da Kehf'in başında ayet: 8'de zikretmiştik. Su gelince yerde insanların ve hayvanların yiyeceği şeyler biter.

"Derler" Mekke kafirlerini kastediyor, "bu fetih ne zaman, derler?": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Bedir gününde fethedilen şeydir. İkrime, bu ayette İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bedir günü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e fetih (keşif) oldu, kafirlere de ölümden sonra imanları fayda vermedi.

İkincisi: O, kıyamet günüdür; o sevap ve azapla hüküm verme günüdür. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O, dünyada onlara azabın geleceği gündür, bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: Mekke'nin fethidir, bunu da İbn Saib, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Bu görüşe itiraz edilmiş; "fetih günü kafirlere imanı nasıl fayda vermez? O gün bir bölük insan Müslüman olmuş ve o günde Müslümanlıkları kabul olunmuştu" denilmiştir. Buna da iki cevap verilir:

Birincisi: O gün öldükten sonra iman etmeleri kafirlere kâr etmez, bunu da İbn Abbas'tan zikretmiştik. Siyer alimleri şöyle demişlerdir: Halid bin Velid, Mekke fethedildiği gün şehre Resulullah sallallahu

aleyhi ve sellem'in girdiği yerin dışından girdi; Safvan bin Ümeyye, Süheyl bin Amr vd. onunla karşılaşıp savaştılar. Halit de arkadaşlarına seslendi ve onlarla savaştı. Kureyş'ten yirmi dört, Hüzeyl'den dört kişi öldürüldü. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem duruma hakim olunca, "Ben sizi savaştan men etmedim mi?" dedi. Kendisine: Halit'le savaştılar, o da savaşmak zorunda kaldı, dediler.

İkincisi: Kafirlere verilen aman onlara fayda sağlamaz; çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Kim kapısını kapatırsa güvendedir, kim Ebu Süfyan'ın evine girerse güvendedir"[5] demişti. Zeccac şöyle demiştir: Buna göre mana şöyledir: Bu aman onlardan Allah'ın azabını def etmez. Savunduğumuz bu görüş tercihe şayan değildir; sadece söylendiği için beyan etmiş bulunuyoruz.

Bu anlattıklarımızdan fetihten iki görüş meydana çıkmıştır: *Birincisi:* O, hüküm ve karardır, tercih ettiğimiz de budur. *İkincisi:* Şehrin fethedilmesidir.

"Onlardan yüz çevir ve bekle": Yani azaplarını bekle demektir. "Şüphesiz onlar da bekliyorlar": Başına çeşitli olayların gelmesini. Müfessirler: Bu ayet, kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demişlerdir.

5 - Müslim, Kitabu'l Cihad ve's Siyer, hadis no. 8[illegible]

33-AHZAB SURESİ

Medine'de inmiştir. 73 ayettir.

İttifakla Medine'de inmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِر۪ينَ وَالْمُنَافِق۪ينَ

اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَل۪يماً حَك۪يماً ﴿١﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ

مِنْ رَبِّكَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يراً ﴿٢﴾ وَتَوَكَّلْ

عَلَى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلاً ﴿٣﴾ مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ

ف۪ي جَوْفِه۪ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ الّٰٓـ۪ٔي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ

اُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَٓاءَكُمْ اَبْنَٓاءَكُمْ ذٰلِكُمْ

قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّب۪يلَ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ey o peygamber, Allah'tan kork, kafirlere ve münafıklara itaat etme. Şüphesiz Allah her şeyi bilen, hikmet sahibidir.

2 – Rabbinden sana vahyolunana tabi ol. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

3 – Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.

4 – Allah hiçbir adamın içinde iki kalp kılmamış; zıhar yaptığınız eşlerinizi de anneleriniz yapmamış ve evlatlıklarınızı da oğullarınız kılmamıştır. Bu, sizin ağızlarınızdaki (boş) bir sözünüzdür. Allah hakkı söyler. O, (doğru) yolu gösterir.

"Ey o Peygamber, Allah'tan kork": İniş sebebi şöyledir: Ebu Süfyan bin Harb, İkrime bin Ebu Cehil ve Ebu'l – A'ver es – Sülemi, barış meselesinden dolayı Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler; Abdullah bin Übey, Muattib bin Kuşeyr ve Ced bin Kays'e konuk oldular. Kendi aralarında konuştular. Sonra da Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, onu kendi fikirlerine davet ettiler ve ona bazı şeyler teklif ettiler; o da bunlardan hoşlanmadı; bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den Lat ve Uzza'yı zikretmemesini ve onların şefaat edeceklerini söylemesini istediler. Bu ayet bunun üzerine indi. İbn Cerir de şöyle demiştir: "Kafirlere itaat etme": Onlar: Etrafındaki zayıf Müslümanları bizden uzaklaştır, kov demişlerdi. "Münafıklara da": Onların da görüşlerini kabul etme.

Eğer: "Allah Teala'nın, Resul'üne korkmasını emretmesinin faydası nedir, zaten o Allah'tan korkanların efendisidir?" denilirse, buna üç cevap verilir:

Birincisi: Bundan maksat, olduğu hale devam etmesidir. *İkincisi:* Onu daha çok yapmasıdır. *Üçüncüsü:* o, bir hitaptır, ona tevcih edilmiştir, murat edilen ise ümmetidir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayette kafirlerden Ebu Süfyan, İkrime ve Ebu'l – A'ver, münafıklardan da Abdullah bin Übey, Abdullah bin Sa'd bin Ebi Serh ve Tu'me bin Übeyrık kastedilmiştir. Bundan sonrasının tefsiri de "Allah bir adama iki kalp vermedi" kavline kadar Nisa: 81'de geçmiştir. Bunun iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Münafıklar şöyle derlerdi: Muhammed'in iki kalbi vardır; bir kalbi bizimledir, bir kalbi de ashabı iledir. Allah Teala da onları yalancı çıkardı ve bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, Cemil bin Ma'mer el – Fihri hakkında indi. Bir bölük müfessir onu böyle tanıtmışlardır. Ferra ise şöyle demiştir: Cemil bin

Esed, künyesi Ebu Amr'dır. Mukatil de şöyle demiştir: Ebu Ma'mer bin Enes el – Fihri, akıllı, duyduğunu unutmayan biri idi. Kureyş: Bu şeyleri unutmaması iki kalbi olmasındandır, derlerdi. O da: Benim iki kalbim vardır: Her biri ile Muhammed'in düşündüğünden daha fazlasını düşünürüm, derdi. Bedir savaşı başlayıp da müşrikler yenilgiye uğrayınca - ki aralarında Cemil bin Ma'mer de vardı – Ebu Süfyan onunla karşılaştı; o sırada Ma'mer ayakkabılarının birini eline almış, diğeri ise ayağında idi. Ebu Süfyan ona: "Savaş nasıl oldu?" dedi. O da: Bizimkiler yenildiler, dedi. Ebu Süfyan: "Neden ayakkabılarının biri elinde, diğeri de ayağında?" dedi. O da: İkisini da ayağımda zannediyordum, dedi. O zaman iki kalbi olsa idi, ayakkabısının elinde olduğunu unutmazdı, dediler. Bu, bir grup müfessirin görüşüdür. Zühri ise bu hususta acayip bir söz söylemiştir: Bize ulaştığına göre bu, Zeyd bin Harise hakkında söylenmiş bir misaldir, onun için, "başkasının oğlu senin oğlun değildir, demişlerdi. Ahfeş de "min kalbeyni" kavlindeki "min"in zait olduğunu söylemiştir.

Zeccac da şöyle demiştir: Allah Teala bu, benim iki kalbim vardır, diyen adamı yalancı çıkardı, sonra da bu söz ile müşriklerin ve diğerlerinin söyledikleri şeyin aslı olmadığını tespit etti ve şöyle dedi: "Zıhar yaptığınız kadınları da anneleriniz kılmadı". Böylece Allah Teala zevcenin anne olmadığını bildirdi. Cahiliye halkı, kadınlarına: Sen benim nazarımda annemin sırtı gibisin, derlerdi. "Evlatlıklarınızı da oğullarınız kılmadı" sözü de böyledir: Yani oğul dediğiniz kimseyi gerçek evlat kılmadı. "Bu sizin ağzınızdaki (boş) bir sözdür": Yani nesebi gerçek olmayana nesep nispet etmeniz asılsız bir sözdür, demektir. "Allah hakkı söyler": Yani başkasının oğlunu kendi oğlunuz kılmaz. "O, doğru yolu gösterir": Yani eğri olmayan yolu demektir.

Müfessirler: "Kendilerinden zıhar yaptığınız kadınları annelerimiz kılmadı" kavlinin Evs bin Samit ile karısı Havle bint Sa'lebe hakkında indiğini zikretmişlerdir.

Kelamın manası da şöyledir: Kendilerinden zıhar yaptığınız kadınları anneleriniz gibi haram kılmadı, bu sözünüz günahtır ve onda kefaret vardır. Zevceleriniz ise size helaldir. Biz de bunu Mücadele suresinde şerh edeceğiz, inşallah. Ve müfessirler: "Evlatlıklarınızı da oğullarınız kılmadı" kavlinin de Zeyd bin Harise hakkında indiğini söylemişlerdir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu azat etti ve vahiy gelmeden önce de evlat edindi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeynep bint Cahş ile evlenince, Yahudilerle münafıklar: Muhammed, herkesi men ettiği halde oğlunun karısı ile evlendi, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.

ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا
آبَاءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ
غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥﴾ النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ
أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ
اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ
مَعْرُوفًا كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٦﴾

5 – Onları (evlatlıklarınızı) babalarına nisbetle çağırın. Bu, Allah katında daha adildir. Eğer babalarını bilmezseniz, dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Hata ettiğiniz şeyde size günah yoktur. Ancak kalplerinizin kastettiği şeyler(de günah vardır). Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

6 – Peygamber, mü'minlere nefislerinden daha yakındır, eşleri de onların analarıdır. Akrabalar da Allah'ın kitabında birbirlerine mü'minlerden ve muhacirlerden daha yakındır. Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız (serbesttir). Bu, kitapta satır satır yazılmıştır.

"Onları babalarına nisbetle çağırın": İbn Ömer şöyle demiştir: Biz, Zeyd bin Harise'yi, Zeyd bin Muhammed diye çağırırdık, nihayet "onları babalarına nisbet ederek" (onların adıyla) çağırın ayeti indi.

"O daha adildir": Yani adalete daha yakındır, demektir. "Eğer babalarını bilmezseniz": Yani eğer babalarını tanımazsanız, "kardeşlerinizdir": Yani onlar sizin kardeşlerinizdir, ona: Kardeşim, deyin. "Dostlarınızdır": Zeccac: Amca çocuklarınızdır, demiştir. "Dostlarınız" kardeşleriniz demek de caizdir.

"Hata ettiğiniz şeyde size günah yoktur": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yasaktan önce hata ettiğiniz şeyde, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Öyle bildiğiniz halde babasından başkasına nisbet ederek çağırmanızda, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Yanıldığınız şeyde, bunu da Habib bin Ebi Sabit, demiştir.

Birinciye göre mana şöyle olur: "Ancak kalplerinizin kastettiği şey hariç": Yani yasaktan sonra demektir. İkinci ve üçüncüye göre de şöyledir: Bir adamı babasından başkasına kasten nisbet etme.

"Peygamber mü'minlere kendi nefislerinden daha yakındır": Yani daha haklıdır, onlar için istediği kararı verir, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onları bir şeye çağırdığı ve nefisleri de bir şeye çağırdığı zaman, ona itaat etmek nefislerine itaat etmekten evladır. Bu da doğrudur; çünkü kendi nefisleri onları helake davet edebilirken Peygamber onları kurtuluşa davet eder.

"Eşleri onların analarıdır": Yani nikahlarının ebediyen haram olup, onlara saygı ve hürmette kusur etmemede. Onlar her şeyde ana hükmünde değildir; eğer öyle olsa idi, hiç kimsenin onların kızlarıyla evlenmeleri caiz olmaz ve onlar Müslümanlara mirasçı olurlardı, onlarla halvet caiz olurdu. Mesruk'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir kadın, Hazreti Aişe'ye: Anne, diye seslendi, o da: Ben senin annen değilim, ben ancak erkeklerinizin anasıyım, dedi. Bu hadisten şu anlaşıldı ki anne olmalarının manası, sadece nikahlarının haram olmasıdır. Mücahit de şöyle demiştir: "Eşleri onların analarıdır" kavline göre, o da (Peygamber de) babalarıdır demek olur. Bundan sonrası da "mü'minlerden ve muhacirlerden" kavline kadar Enfal'ın sonunda tefsir edilmiştir. Mana da şöyledir: Akrabalar birbirlerine kan bağı ile mirasçı olmada iman ve hicret ile mirasçı olmalarından daha yakındır, nitekim nesihten önce böyle idi. "Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız hariç": Bu da istisna-i munkatı'dır, mana da şöyledir: Ancak dostlarınıza iyilik yapmanız caizdir. Bu da şöyle: Allah Teala yemin ve hicret ile miraslaşmayı neshedince, yeminle dostluk kuranlara vasiyet etmeyi mubah kıldı. İnsan dostuna malının üçte birinden vasiyet edebilir. İyilik burada vasiyet manasınadır.

"Bu oldu": Yani hicret ile mirasın neshedilip akrabalara devri "kitapta": Yani Levh-i Mahfuz'da, mestura": Satır satır yazılmış oldu.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ
وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٧﴾ لِيَسْأَلَ
الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٨﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرًا ﴿٩﴾

7 – Hani, Peygamberlerden, senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan sözlerini almıştık. Ve onlardan ağır bir söz almıştık.

8 – Doğrulara doğruluklarından sorması için. Allah kafirler için acıklı bir azap hazırlamıştır.

9 – Ey o iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani, size ordular gelmişti de biz de üzerlerine bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptıklarınızı görmektedir.

"Hani almıştık": Mana şöyledir: Hatırla o zamanı ki almıştık. "Peygamberlerden sözlerini": Yani akitlerini, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamberlerden söz almak: Birbirlerini tasdik etmeleridir, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Allah'a ibadet edip O'na ibadete davet etmeleri, birbirlerini tasdik edip kavimlerine iyi niyet beslemeleridir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Bu söz, onlardan Adem'in belinden küçük karıncalar gibi çıkarıldıkları zaman alınmıştır. Übey bin Ka'b şöyle demiştir: Mahlukattan söz alındığı zaman özellikle peygamberlerden de başka bir söz daha alındı.

Eğer: "Neden özellikle beş peygamber zikredildi de diğerleri zikredilmedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, böylece onların faziletlerine dikkat çekmiştir; çünkü onlar kitap ve şeriat sahipleridir. Bizim Peygamberimizin öne alınması ise onlardan üstün olmasındandır. Katade: Bizim peygamberimiz bütün peygamberlerden önce yaratıldı, demiştir.

"Ağır bir söz": Yani üstlendikleri şeyi yerine getirmeye dair ağır bir söz demektir. Müfessirler, bu ağır söz aziz ve celil olan Allah'a yemin etmekle alınmıştır, demişlerdir.

"Doğrulara sorması için": Diyor ki: Onlardan söz aldık ki doğrulara soralım. Onlar da peygamberlerdir. "Doğruluklarından": Tebliğdeki doğruluklarından, demektir. Onların doğruluklarını bildiği halde onlara sormanın manası, onlara inanmayanları azarlamak içindir. Söz

burada bitti. Sonra da bunun ardından peygamberler aracılığı ile kafirlere hazırladığı şeylerden haber verdi.

"Ey o iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani, size ordular gelmişti": Onlar da Hendek savaşında Resululah sallalahu aleyhi ve sellem'in üzerine gelen müttefik düşman birlikleridir.

KISSAYA İŞARET

Siyer alimleri şöyle anlatmışlardır: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Nadiyr oğullarını Medine'den sürünce, Hayber'e gittiler; eşraflarından birkaç kişi Mekke'ye çıkıp Kureyş'i tahrik ettiler. Onları Resulullah'la savaşa çağırdılar. Sonra da yanlarından çıkıp Gatafan ve Süleym oğullarına geldiler. Onlardan da o şekilde ayrıldılar. Kureyş ve onlara tabi olanlar hazırlık yaptılar, dört bin kişi oldular. Ebu Süfyan'ın kumandasında çıktılar, onlara Merrüzzahran bölgesinde Süleym oğulları katıldı. Esed oğulları, Fezare, Eşca ve Mürre oğulları da çıktılar; Hendek'te toplanan kabilelerin sayısı on bine ulaştı. İşte Ahzap denen birlikler onlardır. Onların Mekke'den çıktıkları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ulaşınca insanlara onların haberini verdi. Onlarla müşavere etti. Selman hendek kazılması teklifinde bulundu, bu da Müslümanların hoşuna gitti. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabını Sel' dağının eteğinde topladı, Sel'i arkasına aldı. Ebu Süfyan bin Harb, Huyey bin Ahtab'ın aklını çeldi, onu Kurayza oğullarına gönderdi, Resulullah'la yaptıkları antlaşmayı bozmalarını ve kendilerine katılmalarını istedi. Onlar da kabul ettiler. Korku arttı, bela büyüdü. Sonra aralarında çatışma ve savaş cereyan etti. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı on küsur gece abluka altında kaldılar, çok tedirgin oldular. Nuaym bin Esved el – Eşcai Müslüman olmuştu, Kureyş, Kurayza ve Gatafan arasına fitne soktu, birliklerini bozdu. Herkes arkadaşından ürker oldu. Kurayzalılar Cumartesini bahane ettiler: Biz onda savaşmayız, dediler. Cumartesi gecesi şiddetli bir fırtına çıktı, Ebu Süfyan: Ey Kureyşliler, Allah'a yemin ederim ki burası duracak yer değildir, deve de at da kırıldı, ortalıkta yiyecek bir şey yok, Kurayzalılar sözünde durmadı, fırtınanın da ne kadar şiddetli olduğunu görüyorsunuz, hareket edin, ben de ediyorum, dedi. Sabahleyin askerler çekilip oradan ayrıldılar. Mücahit de şöyle demiştir: Onların üzerine gönderilen yel saba rüzgarı idi, öyleki kazanları devrildi, çadırların kazıkları söküldü. Ayette geçen askerler: Meleklerdir. O gün savaşmadılar. Meleklerin kazıkları söktüğü, ateşleri söndürdüğü ve askerlerin etrafında tekbir getirdiği söylenir. Bu onlara çok zor geldi, savaşmadan yenildiler.

"Lem terevha": Nahai, Cahderi, Cevni ve İbn Semeyfa, ye ile "yerevha" okumuşlardır. "Ve kanallahu bima tamelune basira": Ebu Amr da ye ile "yamelune" okumuştur.

إِذْ جَاءُوكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ
الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾
هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾ وَإِذْ يَقُولُ
الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ
إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾

10 – Hani, size üstünüzden ve aşağınızdan gelmişlerdi de o zaman gözler kaymış ve yürekler gırtlaklara gelmişti. Siz Allah'a çeşitli zanlar ediyordunuz.

11 – İşte orada mü'minler denendi ve şiddetli bir sarsıntı ile sarsıldılar.

12 – O vakit münafıklarla kalplerinde hastalık olanlar: "Allah ve Resul'ü bize ancak aldatmaca va'dettiler" diyorlardı.

"Hani, size üstünüzden ve aşağınızdan gelmişlerdi": Yani vadinin yukarısından ve aşağısından, demektir. "Gözler kaymıştı": Yani dönmüş ve yerinden oynamıştı, nereye baksa düşmanların geldiğini görüyordu. "Ve beleğatil kulubul hanacire": Hanacir, hancere'nin çoğuludur, hancere ise boğazın iç kısmıdır. Katada şöyle demiştir: Gözler yerinden oynadı; eğer gırtlaklar onları sıkmasa idi, dışarı çıkardı. Başkası da, mana şöyledir, demiştir: Onlar korktular, çokları paniklediler. Korkak kimse çok korktuğu zaman ciğeri şişer, o zaman kalp (yürek) gırtlağa gelir. Bu mana İbn Abbas ile Ferra'dan rivayet edilmiştir. İbn Kuteybe de şu manaya gitmiştir: Kalpler korkudan neredeyse boğazlara gelecekti. İbn Enbari şöyle demiştir: Son cümledeki "kâde" gizlenmez, konuşulmadıkça da manası bilinmez.

"Allah'a çeşitli zanlar ediyordunuz": Hasen: Zanlar farklı idi: Münafıklar Muhammed ile ashabının kökünün kazılacağını zannettiler, mü'minler de onun muzaffer olacağını zannettiler.

İbn Kesir, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, vakıfta elifle "ezzununa" ,"erresula" ve "essebila" okumuşlar, vasılda da elifi atmışlardır. Hübeyre de, Hafs'ın Asım'dan, vasılda da vakıfta da elifle

okuduğunu rivayet etmiştir. Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, vasılda da vakıfta da elifle okumuşlardır. Ebu Amr, Hamze ve Kisai de vasılda da vakıfta da elifsiz okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Usta nahivciler ve sünnete uyan kurralar "ezzununâ" diye vakfeder, vasılda böyle yapmazlardı. Bunu yapmaları da ayet sonlarına riayet etmelerinden dolayıdır, bunların sonunda da elif vardır.

"İşte orada": Yani o zaman "mü'minler denendiler": Savaş ve muhasara ile imtihan edildiler ki mü'minle münafık ayrılsın. "Sarsıldılar": Rahatsız edildiler ve korku ile tahrik edildiler. Onlarsa hep sabır gösterdiler. Ferra şöyle demiştir: Fitneye tahrik edildiler, ama korundular.

"O vakit münafıklarla kalplerinde hastalık olanlar diyorlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, şirktir, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Nifaktır, bunu da Katade, demiştir. "Allah ve Resul'ü bize ancak aldatmaca va'dettiler": O gün şöyle dediler: Muhammed bize Kisra ile Kayser'in şehirlerini fethedeceğimizi va'dediyor, biz ise yükümüzün başından ayrılamıyoruz. Bu, yemin olsun ki, aldatmacadır! İbn Saib de: Bunu diyenin Muattib bin Kuşeyr olduğunu söylemiştir.

وإذ قالت طائفة منهم يا أهل يثرب لا مقام
لكم فارجعوا ويستأذن فريق منهم النبي يقولون إن
بيوتنا عورة وما هي بعورة إن يريدون إلا فرارا ﴿١٣﴾ ولو
دخلت عليهم من أقطارها ثم سئلوا الفتنة لآتوها وما
تلبثوا بها إلا يسيرا ﴿١٤﴾ ولقد كانوا عاهدوا الله
من قبل لا يولون الأدبار وكان عهد الله مسؤلا ﴿١٥﴾
قل لن ينفعكم الفرار إن فررتم من الموت أو القتل وإذا لا تمتعون
إلا قليلا ﴿١٦﴾ قل من ذا الذي يعصمكم من الله إن أراد بكم سوءا
أو أراد بكم رحمة ولا يجدون لهم من دون الله وليا
ولا نصيرا ﴿١٧﴾

13 – O zaman onlardan bir grup: "Ey Medine halkı, sizin için durmak yok, geri dönün!" demişti. Onlardan bir bölük de Peygamberden: "Gerçekten evlerimiz açıktır" diyerek izin istiyordu. Hâlbuki onlar açık değildi. Onlar sadece kaçmak istiyorlardı.

14 – Eğer üzerlerine çevrelerinden girilse, sonra da onlardan fitne çıkarmaları istense, elbette bunu getirirler ve orada da ancak pek az kalırlardı.

15 – Andolsun, gerçekten daha önce arkalarını dönmeyeceklerine dair söz vermişlerdi. Allah'ın sözü ise mesuldür (sorumluluğu muciptir).

16 – De ki: "Eğer ölümden yahut öldürülmekten kaçarsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir. O takdirde ancak pek az faydalanacaksınız".

17 – De ki: "Sizi Allah'tan kim koruyacak, eğer size bir kötülük etmek isterse yahut size rahmet etmek isterse?" Kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamazlar.

"Onlardan bir grup dedi": Yani münafıklardan bir grup, onlardan bunu diyenler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Abdullah bin Übey ile arkadaşlarıdır, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Münafıklardan Salim oğullarıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Ey Yesrib halkı": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Yesrib bir yerin adıdır, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in Medine'si onun bir kenarındadır.

"Lamekame leküm": Hafs, Asım rivayetinde mimin zammesiyle "lamukame" okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Kim mimi zammeli okursa, mana: Sizin için ikamet yoktur, olur. Kim de fetha ile okursa, mana: Sizin için ikamet edecek yer yoktur, olur. Onlar da mü'minleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e katılmaktan engelleyen kimselerdir.

"Geri dönün": Yani Medine'ye dönün, demektir. Çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Müslümanları götürüp Sel' dağı eteğinde kamp kurmuştu, hendek de onlarla düşmanların arasında idi. Münafıklar insanlara: Sizin için burada durmak yoktur, çünkü düşman çoktur, demişlerdi. Bu, cumhurun görüşüdür. Maverdi de başka iki görüş nakletmiştir:

Birincisi: Sizin için Muhammed'in dininde durmak yoktur; müşrik Arapların dinine dönün, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Sizin için savaşta durmak yoktur, aman istemeye dönün, bunu da Kelbi, demiştir.

"Onlardan bir bölük Peygamberden izin istiyordu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Harise oğullarıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Mücahit de: Harise bin el – Haris bin el Hazrec oğulları, demiştir. Süddi de: Sadece Harise oğullarından iki adam izin istediler, demiştir.

İkincisi: Harise oğulları ile Seleme bin Cüşem oğullarıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Gerçekten evlerimiz açıktır (inne buyutena avretün)": İbn Kuteybe, evlerimiz boştur, demiştir. Avretin aslı: Perdesi ve mahfazası olmayandır. Sanki erkekler evlerin örtüsü ve mahfazasıdır. Onlar gittiği zaman evler açık kalır. Araplar: A'vere menzili derler ki: Evin perdesi gitmek veya duvarı çökmektir. A'verel farisü de: Atlının kılıç vurmak veya mızrak saplamak için bir yeri açılmaktır. Allah Teala: "Hâlbuki onlar açık değildi" diyor; çünkü onları Allah koruyordu, fakat onlar kaçmak istiyorlardı. Hasen ile Mücahit şöyle demişlerdir: Evlerimiz perişandır, hırsızlardan korkuyoruz. Katade de şöyle demiştir: Evlerimiz düşman tarafındadır, ailelerimizden emin değiliz. Allah onları yalanladı ve maksatlarının firar etmek olduğunu bildirdi.

"Eğer üzerlerine çevrelerinden girilse idi": Yani Medine'nin demektir. Aktar çevre ve etraf demektir, tekili: Katr'dır. "Sümme süilül fitnete": Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh, Dahhak, Zühri, Ebu İmran, Ebu Cafer ve Şeybe, sin'in ref'i, ye'nin kesri ve hemzesiz olarak "süyilu" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Mücahid ve Ebu'l – Cevza, sinin ref'i, vavın meddi, arkasından meksur hemze ile "sûilu" okumuşlardır. Hasen, Ebu'l – Eşheb ve Asım el – Cahderi sinin kesri, yenin sükunu, hemzesiz ve vavsız olarak "siylu" okumuşlardır. "Süilül fitnete"nin manası da: Onu yapmaları istense, demektir, fitne de şirktir. "Leetevha": İbn Kesir ve Nafi kısa hemze ile "leetevha" okumuşlardır ki, onu hedefler ve yaparlar, demektir. Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, med ile "leâtevha" okumuşlardır ki, onu verirler, demektir. İbn Abbas da ayetin manası şöyledir, demiştir: Eğer müttefik orduları Medine'ye girseler de sonra onlara şirk koşmaları emredilse idi, muhakkak şirk koşarlardı.

"Orada ancak pek az kalırlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Küfre icabette ancak çok az kalırlardı, demektir, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Medine'de ancak çok kısa kalır, sonunda azap edilirlerdi. Bunu da Süddi, demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de ayet üzerinde çok enteresan bir görüş nakletmiştir: Burada fitne savaştır, mana da şöyledir: Eğer Medine halkının üzerine çevresinden girilse de sonra bu

münafıklardan savaş istense idi, hemen ona koşarlardı, üzerlerine giren ordu da pek az kalır, oradan çıkardı. Onları savaştan ancak dinlerine giren şüphe men etmiştir. Ebu Süleyman: Ben bu manayı Vakıdi'nin kitabından ezberledim, demiştir.

"Daha önce Allah'a söz vermişlerdi": Ne zaman söz verdiklerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Bedir savaşında bulunamadılar, Allah Teala'nın Bedir'e katılanlara ettiği ikramı öğrenince: Andolsun, eğer bir savaşta hazır bulunursak, mutlaka savaşırız, dediler. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Onlar Akabe biatinde bulunanlardır, onlar yetmiş kişi idiler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e biat ettiler; Allah'a itaat ve Resul'üne yardım edeceklerine söz verdiler.

Üçüncüsü: Uhut'ta müslümanların başına o şey gelince, Muattıb bin Kuşeyr ile Salebe bin Hatıb: Bir daha düşmana arka dönmeyiz, dediler. Hendek savaşı çıkınca münafıklık ettiler. Bunu Vakıdi, demiş; Ebu Süleyman Dımeşki de bunu tercih etmiştir ki bu, öncekinden daha münasiptir. Söz münafıklar hakkında olunca, bütün Akabe mensuplarına nasıl teşmil edilir?

"Allah'ın sözü mesuliyeti muciptir": Yani ahirette ondan sorulurlar.

Sonra firarın ecele faydası olmayacağını haber verip: "De ki: Eğer ölmekten yahut öldürülmekten kaçarsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir" dedi. Dünyada firar ettikten sonra demektir. "O takdirde ancak pek az faydalanacaksınız": O da kalan ömrünüzde demektir.

Sonra onlar hakkında takdirinin değişmeyeceğini şu sözü ile haber verdi: "Sizi Allah'tan kim koruyacak?": Yani sizi kim himaye eder ve sizi kim korur? "Eğer size bir kötülük etmek isterse": O da helak etmek, hezimete uğratmak ve bela vermektir. "Yahut size rahmet etmek isterse": O da zafer, afiyet ve esenliktir. "Kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamazlar": Yani onları Allah'ın kendilerine murat ettiğinden koruyacak bir dost ve bir yardımcı bulamazlar, demektir.

قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ
لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٨﴾ أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ
فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي

يُغْشٰى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِۚ فَاِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِاَلْسِنَةٍ حِدَادٍ
اَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاَحْبَطَ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْۜ وَكَانَ
ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرًا ﴿١٩﴾ يَحْسَبُونَ الْاَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُواۚ
وَاِنْ يَأْتِ الْاَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ اَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْاَعْرَابِ
يَسْأَلُونَ عَنْ اَنْبَٓائِكُمْۜ وَلَوْ كَانُوا فٖيكُمْ مَا قَاتَلُٓوا اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٢٠﴾
لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فٖي رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا
اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَثٖيرًاۜ ﴿٢١﴾ وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ
الْاَحْزَابَۙ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللّٰهُ
وَرَسُولُهُۘ وَمَا زَادَهُمْ اِلَّٓا اِيمَانًا وَتَسْلٖيمًاۜ ﴿٢٢﴾

18 – Allah içinizden (insanları) engelleyenleri ve kardeşlerine: "Bize gelin" diyenleri muhakkak biliyor. Onlar savaşa ancak pek az gelirler / yanaşırlar.

19 – Size karşı pek cimri olarak. Korku geldiği zaman onların sana ölümden bayılan gibi gözleri dönerek baktıklarını görürsün. Korku gidince de sizi sivri dilleriyle incitirler. Hayra karşı pek cimriler olarak. İşte onlar iman etmediler; Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu da Allah'a kolaydır.

20 – Düşman birliklerini gitmediler zannederler. O birlikler gelirse, isterler ki bedeviler içinde çölde bulunsunlar da haberlerinizi sorsunlar. Eğer içinizde olsalardı ancak pek az savaşırlardı.

21 – Andolsun, gerçekten sizin için; Allah'ı ve ahiret gününü umup Allah'ı çok zikredenler için, Allah'ın Resul'ünde güzel örnek vardır.

22 – Mü'minler o birlikleri görünce: "İşte bu, Allah ve Resul'ünün bize va'dettiği şeydir. Allah ve Resul'ü doğru söyledi" dediler ve bu, onların ancak iman ve teslimiyetlerini artırdı.

"Allah içinizden engelleyenleri muhakkak biliyor": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Bir adam hendek savaşında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanından ayrıldı, öz kardeşinin yanında kebap ve şıra buldu, ona: "Sen buradasın, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ise mızraklar ve kılıçlar arasındadır?!" dedi. O da: "Bana gel, senin sahibin (Muhammed) her taraftan kuşatılmıştır. Yemini hak eden Allah'a ant içerim ki Muhammed onlara asla karşı koyamayacaktır!" dedi. O da: Yalan söyledin, ben de yemini hak eden Allah'a ant içerim ki, gidip bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e söyleyeceğim, dedi. Haber vermek üzere Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gitti. Cebrail'in "yesiren" kavline kadar bu ayeti indirdiğini gördü. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

İkincisi: Abdullah bin Übey, Muattib bin Kuşeyr ve münafıklar Hendek'ten Medine'ye döndüler, yanlarına bir münafık geldiği zaman ona: Canına acı, otur, çıkma, derlerdi. Kamptaki kardeşlerine "Medine'ye gelin, biz sizi bekliyoruz, diye yazarlardı. Onları savaşmaktan engellerlerdi. Askeri kampa ancak çaresiz kalırlarsa giderlerdi; kendilerini göstermek için ispat - ı vücut ederlerdi. Kendilerini kimse görmediği zaman da Medine'ye dönerlerdi. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Muavvik: Engelleyen demektir, "âkani fülanün, va'takani ve avvekani dersin, seni istediğin şeyden men edene böyle dersin. Münafıklar ona yardım etmek isteyenleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den engellerler idi.

"Kardeşlerine: Bize gel, diyenleri": Bunlar hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, kardeşine böyle diyen kimsedir, bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

İkincisi: Onlar münafık kardeşlerini savaşı terk etmeye çağıran Yahudilerdir. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Müslümanları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den uzaklaştırmaya çalışan münafıklardır. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

Savaşa gelmezler": Yani Allah yolunda savaşta hazır bulunmazlar "ancak pek az": Allah için değil de gösteriş ve riya için bulunurlar. Eğer o az şey Allah için olsa idi çok olurdu.

"Size karşı pek cimri olarak (eşihhaten aleyküm)": Zeccac: O, hal olarak mansuptur, mana da şöyledir, demiştir: Harbe ancak özür beyan etmek için ve size karşı cimri olarak gelirler.

Cimrilik ettikleri şeyde de müfessirlerin dört görüşleri vardır:

Birincisi: Hayra cimri olarak, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Allah yolunda harcamaya. *Üçüncüsü:* Ganimete, bu ikisi Katade'den rivayet edilmiştir. Zeccac da: Zafer ve ganimete, demiştir. *Dördüncüsü:* Sizinle savaşmaya, bunu da Maverdi nakletmiştir.

Sonra korkaklıklarını haber verip "korku geldiği zaman" dedi. Yani savaş başladığı zaman demektir. "Onların sana ölümden bayılan gibi gözleri dönerek baktıklarını görürsün": Yani gözleri ölümden bayılan insanın dönmesi gibi döner. O da ölümü yaklaşıp ölüm sebepleri kendisini bürüyen kimsedir. Çünkü o, korkar ve aklı gider, gözü açık kalır, bir türlü kapanmaz. İşte bunlar da öyledir, çünkü onlar da öldürülmekten korkarlar.

"Korku gittiği zaman sizi incitirler": Ferra: Emniyet konusunda konuşarak sizi incitirler, demiştir. "Sivri dillerle": Bozuk ve yaralayıcı dillerle. Araplar, sad ile salakuküm derlerse de bu, kıraatta caiz değildir. Bu da Ferra'nın görüşüdür. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Cevza, Ebu İmran el – Cevni, İbn Ebi Able vd. sad ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: "Selekuküm"ün manası: Size ganimet konusunda ağır ve özlü ifadelerle hitap ederler. Hatîbün mislak da: Beliğ konuşan hatiptir. "Hayra karşı pek cimri olarak": Yani onlar mala ve ganimete karşı pek cimri olarak size hitap ederler, demektir. Katade de şöyle demiştir: Ganimet dağıtma zamanı olunca size dil döker: Bize de verin, siz ona bizden daha haklı değilsiniz, derler. Ama savaş anında insanların en korkağı ve hakkı en az müdafaa edenidirler. Ganimet anında ise toplumun en cimrisidirler.

Burada hayırdan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, ganimettir. *İkincisi:* Allah yolunda harcayacakları mala karşı cimrilik, demektir. *Üçüncüsü:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in zaferine karşı, demektir.

"Onlar iman etmediler": Yani onlar iman gösterdiler, mü'min değildirler. Nifaklarından dolayı da "Allah amellerini boşa çıkardı": Mukatil şöyle demiştir: Cihatlarını iptal etti, çünkü o, imanla yapılmış değildi. "Bu oldu": Boşa çıkarma "Allah'a kolay oldu".

Sonra korkaklıklarını gösteren şeyi haber verip: "Düşman birliklerini gitmedi zannederler" dedi. Yani münafıklar aşırı korku ve tedirginliklerinden yenilip giden birliklerin gitmediğini zannederler. "Eğer o birlikler geri gelirse": Yani savaş için ikinci kez dönerlerse, "isterler ki bedeviler içinde çölde bulunsunlar da": Yani korkularından çölde bedevilerin içinde olsunlar da "haberlerinizi sorsunlar": Yani sizden uzakta olup da haberlerinizi sormak isterler: "Muhammed ve ashabı ne yaptı?" derler. Korku ve endişelerinden dolayı halinizi müşahede

ederek değil de duyarak öğrenmek isterler. Şöyle de denilmiştir: Müslümanların başına gelene sevinerek böyle sorarlar. "Eğer içinizde olsalardı": Yani sizinle beraber savaşta hazır olsalardı "ancak pek az savaşırlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ancak taş atarak savaşırlardı, bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Allah rızası için değil de riya için savaşırlardı. Bunu da Mukatil, demiştir.

Sonra savaşa katılmayıp da Medine'de kalanları şu sözü ile ayıpladı: "Andolsun, gerçekten sizin için Allah'ın Resul'ünde güzel bir örnek vardır": Yani iyi bir model vardır, mana da şöyledir: Sizin için onda uyulacak şey vardır; eğer onun gibi sabrederseniz - nitekim Uhut'ta dişi kırılmış, alnı kanamış ve amcası öldürülmüştü- bununla beraber size her türlü yardımda bulunurdu.

Asım hemzenin zammesiyle "üsvetün", diğerleri ise kesresi ile okumuşlardır ki ikisi de iyi lügattir. Hicaz halkı ile Esed oğulları kesre ile "isve", Temim ile Kays oğullarının bazıları da zamme ile "üsve" derler. Allah Teala bu örneği özellikle Müslümanlar için kılmış: "Allah'ı ve ahiret gününü umanlar için" demiştir. Mana da şöyledir: Resulullah'taki örnek ancak Allah'ı ve ahiret gününü umanlar içindir, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun yanındaki sevap ve nimeti umanlar, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Allah'tan ve öldükten sonra dirilmekten korkanlar için, bunu da Mukatil, demiştir.

"Allah'ı çok zikreden": Çünkü Allah'ı zikreden O'nun emirlerine uyar; ondan gafil olan ise öyle değildir.

Sonra düşman birlikleri ile karşılaşan mü'minlerin hallerini niteleyip şöyle dedi: Mü'minler düşman birliklerini gördüğü zaman: Bu, Allah'ın ve Resul'ünün bize va'dettiği şeydir, derler. Bu vaatte de iki görüş vardır:

Birincisi: O, "Sizden öncekilerin halleri sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz?" *(Bakara: 214)* kavlidir. Bunlar o gün belayı gözleriyle görünce: Bu, Allah ve Resul'ünün bize va'dettiği şeydir, dediler. Bunu da İbn Abbas, Katade vd. demişlerdir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara zafer ve Kisra'nın şehirlerini ve Hiyre'nin saraylarını va'detti. Bunu da Maverdi ve diğerleri zikretmişlerdir.

"Bu onların artırmadı": Yani gördükleri şeyler "ancak imanı artırdı": Allah'ın va'dine imanı demektir. Ve emrine "teslimiyeti artırdı".

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ
قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ لِيَجْزِيَ اللَّهُ
الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ
عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٤﴾ وَرَدَّ اللَّهُ
الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ
الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾ وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ
مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ
فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ
وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطَئُوهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرًا ﴿٢٧﴾

23 – Mü'minlerden birtakım erkekler vardır ki, Allah'a verdikleri söze sadık kaldılar. Onlardan kimi adağını ödedi; kimi de beklemektedir. (Verdikleri sözü) asla değiştirmediler.

24 – Allah doğruları doğrulukları ile mükafatlandırsın yahut dilerse münafıklara azap etsin veyahut tövbelerini kabul etsin diye. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

25 – Allah, kafirleri bir hayır elde etmeden öfkeleri ile geri çevirdi. Allah savaşta mü'minlere yetti. Allah pek güçlü, mutlak galiptir.

26 – Onlara arka çıkan kitap ehlini de kalelerinden indirdi ve kalplerine korku düşürdü. Bir kısmını öldürüyor ve bir kısmını esir alıyordunuz.

27 – Yerlerine, yurtlarına, mallarına ve oraya ayak basmadığınız yere sizi mirasçı etti. Allah her şeye kadirdir.

"Mü'minlerden birtakım erkekler vardır ki Allah'a verdikleri söze sadık kaldılar": Kimler hakkında indiğinde iki görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Enes bin Nadr hakkında indi, bunu da Enes bin Malik,

demiştir. Buhari ve Müslim, Enes bin Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Amcam Enes bin Nadr, Bedir savaşında bulunamadı; gelince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in müşriklere ilk yaptığı savaşta bulunamadım; eğer aziz ve celil olan Allah beni bir savaşta bulundurursa, Allah ne yapacağımı mutlaka görecektir, dedi. Uhut savaşı çıkınca, insanlar yarıldılar, o da: Allah'ım, şu müşriklerin yaptıklarından sana teberri ederim; şu Müslümanların yaptıklarından da senden özür dilerim, dedi. Sonra kılıcı ile yürüdü; Sa'd bin Muaz ile karşılaştı; ona: Ey Sa'd, Uhut tarafından cennetin kokusunu duyuyorum, ne de hoş kokuyor, dedi. Sa'd: Ya Resulallah, o öyle bir şey yaptı ki ben yapamazdım, dedi. Enes diyor ki: Onu öldürülenler arasında bulduk, üzerinde kılıç darbesi, mızrak saplaması ve ok değmesi türünden seksen küsur yara vardı. Ona işkence de etmişlerdi. Biz onu tanıyamadık; onu ancak kız kardeşi parmağından tanıdı. Enes diyor ki: Biz: "Mü'minlerden öyle erkekler vardır ki Allah'a verdikleri söze sadık kaldılar" ayetinin o ve arkadaşları hakkında indiğini söylerdik.

İkincisi: O, Talha bin Ubeydullah hakkında indi; Nezzal bin Sebre, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten şöyle rivayet etmiştir, kendisine: Bize Talha'dan anlat, dediler; o da şöyle dedi: O, öyle bir zattır ki onun hakkında Allah'ın kitabından "kimisi adağını yerine getirdi" ayeti indi. Ona ileride hesap yoktur.

Bazı müfessirler de: Ayetin bu kadarının Talha, başının ise Enes hakkında indiğini söylemişlerdir. İbn Cerir de, ayetin manası şöyledir, demiştir: Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Akabe gecesinde İslam'a ve ona yardım edeceklerine söz verdiler.

İkincisi: Onlar Bedir'de bulunamayan kimselerdir; bir daha hiçbir savaştan geri kalmayacaklarına söz verdiler.

Üçüncüsü: Onlar düşmanla karşılaştıkları zaman kaçmayacaklarına söz verdiler ve buna da sadık kaldılar.

Dördüncüsü: Onlar zorluklara, sıkıntılara ve savaşa göğüs gereceklerine söz verdiler.

"Onlardan kimisi adağını yerine getirdi, kimisi de beklemektedir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlardan kimisi öldü, kimisi de ölümü beklemektedir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlardan kimi öldürülse de veya yaşasa da sözünü yerine

getirdi, onlardan kimi de savaşmak veya düşmana ciddi şekilde direnmekle ölümü beklemektedir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Kimisi ettiği adağı yerine getirdi, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. Bu durumda nahb kelimesi birinci görüşe göre ecel, ikinciye göre de adak olur. İbn Kuteybe de: "Kada nahbehu": Öldürüldü, demiştir. Nahb'in aslı adaktır; bazıları, eğer düşmanlarla karşılaşırlarsa, öldürülünceye veya Allah fetih nasip edinceye kadar direteceklerini adak etmişlerdi. Öldürüldüler, bunun üzerine: Fülanün kada nahbehu denildi ki, öldürüldü, demektir. Bu durumda nahb istiare yolu ile ecel yerine kullanılmıştır. Çünkü ecel nahb vasıtasıyla gerçekleşmiş ve nahb ona sebep olmuştur. Bundan dolayıdır ki ihsana "menn" denilmiştir. Çünkü kime bir şey verilirse, minnet eder. İbn Abbas da: Adaklarını yerine getirenlerden bazıları şunlardır, demiştir: Hamza bin Abdülmuttalib, Enes bin Nadr ve arkadaşları. İbn İshak da: "adaklarını yerine getirenler" Bedir ve Uhut'ta şehit düşenlerdir, demiştir. "Onlardan kimisi de beklemektedir" Allah'ın va'dettiği zaferi veyahut arkadaşları gibi şehit olmayı. "Değiştirmediler": Yani münafıkların tersine Rablerine verdikleri sözü değiştirmediler, demektir.

"Allah doğruları doğrulukları ile mükafatlandırsın diye": Onlar da Allah'a verdikleri sözde duran mü'minlerdir. "Münafıklara azap etsin diye" sözlerini bozdukları için "dilerse" o da onları münafıklıkları üzerine öldürmektir. "Veya tövbelerini kabul etsin": Dünyada, o zaman onları münafıklıktan imana çıkarır ve onları bağışlar.

"Allah kafirleri geri çevirdi": Yani müttefik orduları, onları püskürttü ve Müslümanlara karşı zafer kazanmaktan alıkoydu. "öfkeleriyle": Yani muratlarına nail olmadan, yürekleri soğumadan, demektir. "Bir hayır elde edemediler": Müslümanlara karşı muzaffer olamadılar. Bu onlara göre hayırdı, onlara kullandıkları kelimelerle hitap edildi. "Allah savaşta mü'minlere yetti": Fırtına ve melek göndermekle. "Onlara arka çıkanları indirdi": Yani düşman ordularına yardım edenleri. Onlar da Kurayza Yahudileridir; şöyle ki: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yaptıkları antlaşmayı bozdular ve müşriklerle elbirliği ettiler.

KISSALARINA İŞARET

İlim ve siyer adamları şöyle anlatırlar: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Hendek'ten dönünce, savaş giysilerini çıkardı ve gusül etti. Ona Cebrail göründü: Bakıyorum da savaş giysilerini çıkarmışsın, melekler ise kırk gündür silahlarını çıkarmadılar? Allah sana Kurayza

oğullarının üzerine yürümeni emrediyor, ben de oraya gidiyorum, kalelerini başlarına yıkacağım, dedi. O da Hazreti Ali'yi çağırdı, sancağı ona verdi ve Bilal'i gönderdi, insanlara seslendi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ikindi namazını yalnız Kurayza oğullarında kılmanızı emrediyor, dedi. Sonra onlara yürüdü, onları on beş gün sıkıca kuşattı. Yirmi gün, diyenler de vardır. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber gönderdiler: Bize Ebu Lübabe bin Münzir'i gönder, dediler. O da gönderdi. Onunla istişare ettiler; o da elini boğazına götürdü: Bu ölümdür, dedi. Sonra Ebu Lübabe pişman oldu: Allah'a ve Resul'üne hiyanet ettim, dedi. Gitti, kendini mescidin sütununa bağladı, sonunda Allah Teala tövbesini kabul etti. Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kararına razı oldular, o da onlara Muhammed bin Mesleme'yi emir yaptı. Elleri arkalarından bağlandılar, bir tarafa atıldılar. Kadınlarla çocuklar da bir tarafa bırakıldılar. Evsliler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile onları bağışlaması için konuştular, onlar Yahudilerle müttefik idiler. Resulullah Sa'd bin Muaz'ı hakem tayin etti. Muhammed bin Sa'd böyle zikretmiştir. Başkası da şöyle nakletmiştir: Onlar Sa'd bin Muaz'ın hakemliğini kabul ettiler; aralarında antlaşma vardı, ondan kendilerine yumuşak davranılmasını rica ettiler; o da tüyü bitenlerin öldürülmesine, kadınlarla çocukların esir edilmesine ve mallarının da taksim edilmesine karar verdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Allah'a yemin ederim ki yedi kat göğün üzerinden karar verdin" dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem döndü, onların Medine'ye getirilmelerini buyurdu. Onlar için pazar yerinde hendek kazıldı, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı oturdular, onlar da çıkarılıp boyunları vuruldu. Altı ile yedi yüz arasında idiler.

"Min sayasıyhim": İbn Abbas ile Katade: Kalelerinden, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Sayasıy'nin aslı: Sığır boynuzudur, çünkü onunla kendini korur ve müdafaa eder. Kalelere: Sayasıy denilmesi onlarla korunulduğu içindir. Zeccac da şöyle demiştir: Her boynuza: Sıysa, denir. Suysatüdiyk de: Horozun mahmuzudur.

"Kalplerine korku düşürdü": Yani içlerine korku saldı, demektir. "Bir kısmını öldürüyorsunuz" onlar da savaşa katılanlardır "bir kısmını da esir ediyorsunuz" onlar da kadınlarla çocuklardır. "Yerlerine ve yurtlarına sizi mirasçı etti": Yani gayri menkullerine, hurmalıklarına ve evlerine demektir. "Ve mallarına": Altın, gümüş, süs eşyası, köleler ve cariyeler gibi. "Oraya ayak basmadığınız yere de": Yani henüz ayak basmadığınız topraklardır ki yakında size fethedeceğiz. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O; İran ile Rumdur, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Müslümanların kıyamet gününe kadar elde edecekleri yerlerdir. Bunu da ikrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Mekke'dir, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Hayber'dir, bunu da İbn Zeyd, İbn Saib, İbn İshak ve Mukatil, demişlerdir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ
ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ
سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾ وَإِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَٱلدَّارَ
ٱلْءَاخِرَةَ فَإِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَٰتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾
يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُضَٰعَفْ
لَهَا ٱلْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾
وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتَعْمَلْ صَٰلِحًا نُّؤْتِهَآ
أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾ يَٰنِسَآءَ
ٱلنَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ ٱلنِّسَآءِ إِنِ ٱتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ
بِٱلْقَوْلِ فَيَطْمَعَ ٱلَّذِى فِى قَلْبِهِۦ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا
﴿٣٢﴾ وَقَرْنَ فِى بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ
ٱلْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتِينَ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَطِعْنَ ٱللَّهَ
وَرَسُولَهُۥٓ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ
ٱلْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾ وَٱذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِى بُيُوتِكُنَّ
مِنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ وَٱلْحِكْمَةِ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴿٣٤﴾

28 – Ey o peygamber, eşlerine de ki: "Eğer siz dünya hayatını ve süsünü istiyor idiyseniz, gelin, size boşanma bedellerini vereyim ve sizi güzelce salıvereyim".

29 – "Eğer Allah'ı, Resul'ünü ve ahiret yurdunu istiyor idiyseniz, şüphesiz Allah içinizden iyilik edenlere büyük bir mükafat hazırlamıştır".

30 – Ey Peygamberin hanımları, sizden kim apaçık edepsizlik ederse, onun azabı iki kat katlanır. Bu da Allah'a kolaydır.

31 – Sizden kim Allah'a ve Resul'üne itaat eder ve iyi iş yaparsa, ona mükafatını iki defa / kat veririz. Ve onun için hoş bir rızık hazırladık.

32 – Ey peygamberin hanımları, sizler sakınırsanız, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Öyleyse sözü yumuşak söylemeyin: sonra kalbinde hastalık olan umut eder. Ve iyi bir söz söyleyin (normal konuşun).

33 – Evlerinizde oturun ve ilk cahiliye açılması gibi açılmayın. Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve Allah'a ve Resul'üne itaat edin. Allah ancak sizden, ey ehl-i beyt (Peygamberin ev halkı), kiri gidermek ve sizi tertemiz etmek istiyor.

34 – Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah lütuf sahibi, her şeyden haberdardır.

"Ey Peygamberin hanımları...": Tefsirciler şöyle demişlerdir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in hanımları ondan dünya malı istediler: ondan daha fazla nafaka istediler, birbirlerini kıskanmakla ona eziyet ettiler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onlardan bir ay ayrıldı, yüksek odasına çekildi, orada kaldı. Bunun üzerine bu ayet indi. O gün dokuz hanımı vardı: Aişe, Hafsa, Ümmü Habibe, Sevde, Safiye el – Hayberiyye, Meymune el – Hilaliyye, Zeynep bint Cahş ve Cüveyriye bint el – Haris. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem indi, onlara ayeti sundu; Aişe'den başladı; o da Allah ve Resul'ünü seçti, sonra da: Ya Resulallah, seni seçtiğimi kadınlarına söyleme, dedi. O da: Allah beni tebliğ edici olarak gönderdi, baskıcı olarak göndermedi, dedi. Ben de bu seçme hadisini el – Hadaik ve el – Muğni kitaplarında uzunluğuna anlatmış bulunuyorum.

Onları hangi hususta serbest bıraktığında iki görüş vardır:

Birincisi: Onları boşamakla yanında kalmak arasında serbest bıraktı. Bu da Aişe radıyallahu anha'nın görüşüdür.

İkincisi: Onları dünyayı tercih edip ayrılmak veya ahireti tercih edip tutmakla serbest bıraktı; onları boşama hususunda serbest bırakmadı. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Onları serbest bırakma hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar kendisinden nafakalarını artırmasını istediler.

İkincisi: Onlar kıskanmakla kendisini rahatsız ettiler. İki görüş de tefsirde meşhurdur.

Üçüncüsü: Kendisi dünya mülkü ile ahiret nimeti arasında serbest bırakılıp da ahireti seçince, kadınlarının da öyle olması emredildi. Bunu da Ebu'l – Kasım Saymeri nakletmiştir.

"Ümetti'künne": Boşama bedelidir, salıvermekten maksat da: Boşamadır. Biz de bunu Bakara: 231'de zikretmiş bulunuyoruz. Ahiret yurdundan murat edilen de: Cennettir. İyilik yapanlar da: Ahireti tercih edenlerdir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar aziz ve celil olan Allah'ı tercih edince, Allah da onları üç şeyle mükafatlandırdı: *Birincisi:* "Sizler herhangi bir kadın gibi değilsiniz" kavli ile dünya kadınlarının üzerine üstün kılmakla. *İkincisi:* Onları mü'minlerin anneleri kılmakla. *Üçüncüsü:* "Bundan sonra sana kadınlar helal değildir" *(Ahzab: 52)* kavli ile onları boşamasını ve onların yerine başka kadınlar almasını yasaklamakla. Bundan sonra onların üzerine evlenmesi serbest bırakıldı mı? Bunda da iki görüş vardır; bunlar da yakında gelecektir, inşallah.

"Sizde kim apaçık bir edepsizlik yaparsa": Yani açıktan bir günah işlerse, demektir. İbn Abbas: Kocaya itaatsizlik ve kötü ahlak demiştir. "Ona azap iki kat katlanır": Yani günah cürmünün azabı iki cürüm azabı gibi kılınır, nitekim bir taat üzerine ecri de iki defa verilir. Azapları niçin iki kat olmuştur? Çünkü onlar başka kadınların görmedikleri engelleyici şeyler görmektedirler. Bundan da çekinmezlerse iki kat azabı hak ederler. Sonra onların isyan etmelerinden Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem rahatsızlık duyar. Kim de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i rahatsız ederse, cürmü başkalarınkinden daha büyük olur.

"Bu da Allah'a kolaydır": Yani onun azabı Allah'a kolaydır, demektir.

"Vemen yaknüt": Kim itaat ederse, demektir. "biz de ona hazırladık": Bunun da açıklaması Nisa: 37'de geçmiştir. Hoş rızık: Güzel rızıktır ki o da cennettir.

Sonra: "Sizler herhangi bir kadın gibi değilsiniz" demekle başka kadınlara karşı faziletlerini açıkladı. Zeccac şöyle demiştir: Niçin, kevahidetin minen nisai, demedi? Çünkü "ahad" lafzı genel bir olumsuzluk ifade eder; erkeği, dişiyi, tekili ve çoğulu içine alır. İbn Abbas da, şöyle demek istiyor, demiştir: Benim nazarımda sizin kadriniz diğer iyi

kadınlar gibi değildir; sizler daha kıymetlisiniz, sevabınız da daha büyüktür. "Eğer sakınırsanız": Onlara takvayı (sakınmayı) şart koşması, faziletlerinin takvaya bağlı olduğunu bildirmek içindir, yoksa sadece Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ilişkilerinden dolayı değildir.

"Öyleyse yumuşak söylemeyin": Yani yumuşak konuşmayın "o zaman kalbinde hastalık olan umut eder": Yani kalbinde bozukluk olan, demektir. Mana da şöyledir: Bir münafık veya günahkarın size yakınlık hissedeceği şekilde konuşmayın. Kadından, kendisine yabancılara hitap ettiği zaman kaba (sırıtmadan) konuşması istenmiştir. Çünkü o zaman şüphe tamamından daha uzak olur.

"İyi bir söz söyleyin": Yani kötünün umuda kapılmayacağı şekilde doğru ve iffetli konuşun.

"Vekarne fi buyutikünne": Nafi, Asım – Eban rivayet hariç – Hübeyre, Velid bin Müslim de İbn Amir'den rivayet ederek, kafın fethi ile "vekarne"; diğerleri ise kesri ile "ve kırne" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Kim fetha ile okursa, karertü filmekâni'den getirir ve ra'nın birini atarak kelimeyi hafifletir; mesela "zalte aleyhi ve akifa" *(Taha: 90)* dediği gibi. Kim de kesre ile okursa, vekar'dan getirir; kır fi menzilike denir ki: Evinde otur, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kim kesre ile okursa, o, vekar'dandır: Vekara fi menzilihi yekıru vekuran denir. Kim de kafın zammı ile okursa, onu karar'dan getirir. Übey bin Ka'b ile Ebu'l – Mütevekkil kafın sükunu, ilk ranın fethi ve ikincinin sükunu ile "vakrerne" okumuşlar; İbn Mes'ud ile İbn Amir de öyle okumuşlar, ancak onlar ilk rayı meksur kılmışlardır.

Müfessirler ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Kadınlara evlerinde vakar ve sükunetle oturmaları ve dışarı çıkmamaları emredilmiştir.

"Vela teberrecne": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Teberrüc: Kadının güzelliklerini açmasıdır. Zeccac da şöyle demiştir: Teberrüc: Ziyneti ve erkeğin şehvetini tahrik edecek şeyi açmaktır. "İlk cahiliye": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, İdris'le Nuh arasıdır ki bin sene idi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, İbrahim aleyhisselam zamanında idi, bu da Hazreti Aişe radıyallahu anha'nın görüşüdür.

Üçüncüsü: Nuh ile Adem arasıdır, bunu da Hakem, demiştir.

Dördüncüsü: İsa ile Muhammed aleyhimesselam arasıdır, bunu da Şa'bi, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "İlk" denmesi, her öncekinin

ilk olmasındandır. Tevili de onların Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'den önce olmalarıdır.

İlk cahiliyenin nasıl açıldıkları hakkında da altı görüş vardır:

Birincisi: Kadın çıkar erkeklerin arasında yürürdü, işte teberrüc budur. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Kırıtarak ve cilveli yürüyüş idi, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: O, böbürlenmedir, bunu da İbn Ebi Necih, demiştir.

Dördüncüsü: Kadın inci ile süslü elbise giyer sonra yolun ortasında yalnız o elbise ile yürürdü. Bu da İbrahim aleyhisselam zamanında idi. Bunu da Kelbi, demiştir.

Beşincisi: Kadın başörtüsünü başından atar, onu bağlamazdı; küpeleri ve kolyeleri görünürdü, bunu da Mukatil, demiştir.

Altıncısı: Kadın mali imkanı olduğu halde cesedini örtmeyecek elbise giyerdi. Bunu da Ferra nakletmiştir.

"Allah ancak sizden kiri gidermek istiyor": Bunda da müfessirlerin beş görüşü vardır:

Birincisi: O şirktir, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Günahtır, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Şeytandır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Dördüncüsü:* Şüphedir. *Beşincisi:* Günahlardır, bu ikisini de Maverdi nakletmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Bütün yiyecek veya yapılacak veyahut çirkin şeyler rics'tir (kirdir).

"Ehlel beyt" tamlamasının mansup okunması iki mülahaza iledir: *Birincisi:* A'ni ehlel manasına göredir (gizli fiilledir). *İkincisi:* Nida yolu iledir, mana da: Ya ehlel beyt, demektir (münada mansuptur).

Burada ehl-i beytten kimler murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hanımlarıdır, çünkü evindedirler. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbs'tan rivayet etmiş; İkrime, İbn Saib ve Mukatil de böyle demişlerdir. Geçen cümlelerin Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in eşleri ile ilgili olması da bu görüşü destekler. Bu görüşün sahiplerine bir itiraz vardır; o da şu: Cem-i müennes nun iledir, öyleyse nasıl "anküm" ve "ve yutahhireküm" denilmiştir. Cevap da şöyledir: Aralarında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem olduğu için erkek ciheti galip gelmiştir.

İkincisi: Bu; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hazreti Ali, Fatıme, Hasan ve Hüseyin'e özgüdür, bunu da Ebu Said el – Hudri demiştir. Enes, Aişe, Ümmü Seleme'den de aynısı rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile eşleridir. Bunu da Dahhak, demiştir.

Zeccac onların Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in eşleriyle âl'i sayılan erkekler olduğunu nakletmiş ve şöyle demiştir: Lügat de bunun erkekler ve kadınlar için birlikte olduğunu gösterir; çünkü "anküm" kavli mim iledir. Eğer yalnız kadınlar için olsa idi ancak "ankünne", "ve yutahhirkünne" caiz olurdu.

"Sizi tertemiz etmek istiyor": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Şirkten, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Kötülükten, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Günahtan, bunu da Süddi ile Mukatil, demişlerdir.

"Hatırlayın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, onlara, yani kadınlara nimeti hatırlatmadır.

İkincisi: Onlara bunu ezberleme emridir, bu durumda "hatırlayın"ın manası "ezberleyin" demek olur. "Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini": Yani Kur'an'ı.

Hikmette de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, sünnettir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Emir ve yasaktır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Şüphesiz Allah lütuf sahibidir": Yani size lütuf sahibidir; çünkü sizi içlerinde ayetleri okunan evlere koydu. "Haberdardır": Sizden; çünkü sizi Resul'ü için seçmiştir.

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ
وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ
وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ
وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا
وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

35 – Şüphesiz Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, itaat eden erkekler ve itaat eden kadınlar, sadık erkekler ve sadık kadınlar, sabırlı erkekler ve sabırlı kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, sadaka veren

erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, namuslarını muhafaza eden erkekler ve muhafaza eden kadınlar ve Allah'ı çokça zikreden erkekler ve kadınlar, (işte) onlar için Allah bir bağış ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.

"Şüphesiz Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar": İniş sebebinde beş görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hanımları: "Neden sadece mü'min erkekler zikrediliyorlar da hiçbir konuda mü'min kadınlar zikredilmiyor?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Zabyan, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ümmü Seleme: "Ya Resulallah, erkekler zikrediliyor, bizse zikredilmiyoruz, dedi; bunun üzerine bu ayet ile "içinizden hiçbir amel edenin amelini zayi etmem" *(Al-i İmran: 195)* kavli indi. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Ümmü Umare diyor ki: "Ya Resulallah, anam babam sana kurban olsun, neden erkeklerden bahsediliyor da kadınlardan bahsedilmiyor?" dedim. Onun üzerine bu ayet indi. Bunu da İkrime, demiştir. Mukatil bin Süleyman da: Bunu Ümmü Seleme ile Ümmü Umare dediler; bu ayet de onların demeleri üzerine indi, demiştir.

Dördüncüsü: Allah Teala Resul'ünün hanımlarını zikredince Müslüman kadınları onların yanlarına girip: Siz zikredildiniz, bizse zikredilmedik; eğer bizde hayır olsa idi, biz de zikredilirdik, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Esma bint Umeys, Habeşistan'dan dönünce, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hanımlarının yanına girdi: "Bizim hakkımızda Kur'an'dan bir şey indi mi?" dedi. Onlar da: Hayır, deyince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: "Ya Resulallah, kadınlar, zarar ve ziyan ettiler" dedi. O da: "Neden?" dedi. Esma da: Onlar erkekler gibi zikredilmiyorlar, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mukatil bin Hayyan, demiştir.

Ayetteki lafızların tefsiri de çeşitli yerlerde geçmiştir: Bakara: 45, 109, 129; Ahzab: 31; Al-i İmran: 17, 181; Yusuf: 88; Enbiya: 91.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ
لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ
ضَلَالًا مُبِينًا ﴿٣٦﴾ وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ

أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللّٰهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ
مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشٰيهُ فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا
وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ
أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾

36 – Allah ve Resul'ü bir şeye karar verdiği zaman, ne mü'min bir erkek ne de mü'min bir kadın için, onlar için işlerinde seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resul'üne isyan ederse, gerçekten apaçık bir sapıklıkla sapmıştır.

37 – Hatırla o zamanı ki sen, Allah'ın nimet verdiği ve senin de nimet verdiğin o kimseye: "Eşini üzerinde tut ve Allah'tan kork" diyordun. İçinde bir şey gizliyordun ki Allah onu açığa çıkaracaktı ve insanlardan korkuyordun. Oysa korkmana en haklı olan Allah'tır. Zeyd ondan ihtiyacını bitirince, onu sana zevce kıldık ki, evlatlıkları onlardan (kadınlarından) ihtiyaçlarını bitirdikleri zaman mü'minlerin üzerine bir sıkıntı olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.

"Allah ve Resul'ü bir şeye karar verdiği zaman...": Ayetin iniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeynep bint Cahş'i Zeyd bin Harise'ye istemeye gitti: O da: Hayır, onunla evlenmem, dedi. Resulullah salllallahu aleyhi ve sellem de: "Hayır, onunla evleneceksin" dedi. O yine kabul etmedi, sonra bu ayet indi. Bu mana İbn Abbas, Mücahit, Katade ve cumhurdan rivayet edilmiştir. Bazı müfessirler Zeyneb'in kardeşi Abdullah bin Cahş de bunu kabul etmedi, derler. Ayet inince ikisi de razı olup teslim oldular. Mukatil şöyle demiştir: İman eden erkekten maksat: Abdullah bin Cahş, iman eden kadından maksat da: Zeynep bint Cahş'tir.

İkincisi: Bu, Ümmü Külsum bint Ukbe bin Ebu Mu'yat hakkında indi; o, ilk hicret eden kadındı. Kendini Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e hibe etti; o da: "Seni kabul ettim" dedi ve onu Zeyd bin Harise ile evlendirdi. O ve kardeşi bunu istemediler: Biz, Resulullah'ı istedik; o ise kölesi ile evlendiriyor, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Zeyd, demiştir. Müfessirlere göre birincisi daha doğrudur.

"Allah ve Resul'ü bir şeye karar verdiği zaman": Yani ona hükmettiği zaman demektir. "En tekune": Kufeliler ye ile "en yekune" okumuşlardır.

Ebu Miclez ile Ebu Reca, yenin sükunu ile "el-hiyretü" okumuşlardır. Zamirde "lehüm" diye çoğul kullanması, bütün erkek ve kadın mü'minlerin murat edilmiş olmasındandır. El- Hiyret: Seçim ve tercih, demektir. Aziz ve celil olan Allah Teala Allah ve Resul'ünün hükmüne karşı tercih hakkı olmadığını bildirmiştir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, onu Zeyd'le evlendirince onun yanında bir zaman kaldı. Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeyd'in evine gitti, onu (Zeyneb'i) gördü; beyaz tenli ve güzeldi; Kureyş kadınlarından kusursuz biri idi. İçine ona karşı bir his düştü: Kalpleri evirip çeviren Allah'ı noksanlıklardan tenzih ederim, dedi. Zeyd bunu fark etti: Ya Resulallah, izin ver onu boşayayım, dedi. Bazıları da şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeyd'in evine geldi; Zeyneb'i gördü, sübhane mukallibel kulub, dedi. Zeynep bunu işitti; Zeyd gelince bunu ona söyledi. Zeyd de ona karşı bir hissi olduğunu anladı; geldi: Ya Resulallah, bana izin ver, onu boşayayım, dedi. Zeyd diyor ki: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem kapıya geldi, kapıda da kıl bir perde vardı; rüzgar perdeyi kaldırdı; Zeyneb'i gördü. Kalbine bir şey girince, başkasına gitmesini istemedim. Geldim: Ya Resulallah, ondan ayrılmak istiyorum, dedim. O da: Allah'tan kork, dedi. Mukatil de şöyle demiştir: Zeyd, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sübhanallah dediğini duyunca: Ya Resulallah, bana izin ver, onu boşayayım, o kibirli bir kadındır; bana karşı böbürleniyor ve beni dili ile rahatsız ediyor, dedim. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de bana: Onu nikahında tut ve Allah'tan kork, dedi. Sonra Zeyd onu boşadı; Allah Teala da: "Hatırla o zamanı ki sen, Allah'ın nimet verdiği" kavlini indirdi. Allah'ın nimet vermesi, ona Müslümanlık nasip etmesidir. "se nin de nimet verdiğin" o da azat etmesidir.

Allah'tan kork": Yani o kadın hususunda Allah'tan kork, onu boşama, demektir. "İçinde gizliyordun": Kalbinde saklıyordun, "Allah'ın açıklayacağı o şeyi": Yani meydana çıkaracağı, demektir. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onun sevgisi, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Zeyneb'in onun zevcesi olacağına dair Allah'ın verdiği söz, Zeyd gelip de ondan şikayet edince: "Zevceni nikahında tut ve Allah'tan kork" dedi. Allah'ın açıklayacağını da içinde gizledi. Bunu da Ali bin Hüseyn, demiştir.

Üçüncüsü: Onun boşanmasını tercih etmesi, bunu da Katade, İbn Cüreyc ve Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Gizlediği şey: Eğer Zeyd onu boşarsa, onunla evlenirim, demesidir.

"İnsanlardan korkuyordun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yahudilerin: Muhammed, oğlunun karısı ile evlendi, demesinden korkuyordu. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, insanların: Bir adama, karısını boşamasını emretti, sonra da onunla evlendi, demelerinden korkuyordu.

"Allah O'ndan korkmana en haklıdır": Yani bütün hallerde en çok korkman gereken Allah'tır. Maksat, onun bu halde Allah'tan korkmadığı değildir, ancak korkusunun az da olsa halkla ilişkisi olduğu için ona: Onlardan çok Allah'tan korkmalısın, denildi. Hazreti Aişe şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bu ayetten daha zoru inmedi; eğer vahiyden bir şey gizleyecek olsa idi, mutlaka bunu gizlerdi.

Bazı alimler, bu, tefsirlerde yaygın olmasına rağmen Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in o kadının sevgisinden ve Zeyd'in onu boşamasını istemesinden münezzeh olduğunu söylemişler ve şöyle demişlerdir: O, bu kıssada iki şey için itap edildi:

Birincisi: Allah, Zeyneb'in onun zevcesi olacağını haber verdi, o da Zeyd'e: Zevceni nikahında tut, dedi. Zeyd'den utandığı için Allah'ın haber verdiğini Zeyd'e söylemedi. Bu da Ali bin Hüseyn'den naklettiğimiz görüşten çıkmaktadır; Salebi ile Vahidi de bunu desteklemişlerdir.

İkincisi: O, Zeyd ile Zeynep arasındaki geçimsizliği görünce, onların bir daha anlaşamayacaklarını ve Zeyd'in ondan ayrılacağını zannetti, içinde, eğer Zeyd onu boşarsa, akrabalık hatırı için onunla evlenmeyi gizledi. Çünkü Zeynep onun halası Ümeyme bint Abdülmuttalib'in kızı idi. Allah da onu Zeyd'e: "Zevceni nikahında tut" derken içinde sakladığı şeyden dolayı kınadı; içinin ve dışının halka karşı bir olmasını istedi. Nitekim öldürmek istediği adam kıssasında kendisine: Öldürülmesini bize işaret etse idin, dediklerinde: "Bir peygamberin hain bir bakışı olamaz"[1] demişti.

"Felemma kada zeydün minha vataren": Zeccac şöyle demiştir: Önem verdiğin her ihtiyaç senin için vatar'dır. Kişi o ihtiyacı gördüğü zaman: Kada vatarahu, denir. Başkası da şöyle demiştir: Lügatte kadaul vatar: İçinde sakladığın önemli şeye ulaşmaktır. Sonra bu, talaktan ibaret sayıldı. Çünkü bir adam karısını ancak ona ihtiyacı kalmadığı zaman boşar. Mana da şöyledir: Zeyd onun nikahına olan ihtiyacını görünce, "o kadını sana zevce yaptık" burada kadaul vatar deyimini kullanması, evlatlığın karısının, ona duhul etse de boşandığı takdirde helal olması içindir. O da: "Ta ki evlatlıkları onlardan (kadınlarından) ihtiyaçlarını

1 – Ebu Davud, Hudud, bab, 1; Cihd, bab, 117; Nesei, Tahrim, bab, 14.

gördükleri zaman mü'minlerin üzerine (onları nikahlamada) bir sıkıntı olmasın" kavlidir. Mana da şöyledir: Zeyneb'i -ki o da evlatlık edindiğin Zeyd'in karısıdır- sana zevce ettik ki evlatlığın karısını nikahlamanın helal olmadığı zannedilmesin. Müslim'in, yalnız kendisinin rivayet ettiği hadiste Enes bin Malik şöyle demiştir: Zeyneb'in iddeti sona erince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeyd'e: "Git, onu bana iste" dedi. Zeyd diyor ki: Gittim, onu görünce, içime sığmadı, ona bakamadım; çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu istemişti. Ona arkamı döndüm ve geri çekildim: Ey Zeynep, seni Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e istemeye geldim, dedim. O da: Ben Rabbime danışmadan hiçbir şey yapmam, dedi. Kalkıp namaz odasına geçti; Kur'an ayeti indi; Resulullah salallahu aleyhi ve sellem de gelip izin almadan yanına girdi.[2]

İlim adamları şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in özelliklerinden biri de mehirsiz evlenmesinin caiz olmasıdır; böylece zevceleri karşılıksız olarak Allah rızasını kastetmiş olsunlar. Ona velisiz evlenmek de caiz kılınmıştır; çünkü onun denk olduğu su götürmez. Onun nikahta şahide de ihtiyacı yoktur. Zeynep Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in kadınlarına karşı iftihar eder ve: Sizi aileleriniz evlendirdi; beni ise aziz ve celil olan Allah evlendirdi, derdi.[3]

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ
خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا ﴿٣٨﴾ الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ
رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَى بِاللَّهِ
حَسِيبًا ﴿٣٩﴾ مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ
اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٤٠﴾

38 – Allah'ın ona farz kıldığı şeylerde Peygamberin üzerine bir zorluk yoktur; tıpkı Allah'ın önceden geçenlerdeki sünneti gibi. Allah'ın emri yerine getirilmiş bir kaderdir.

39 – O (Peygamberler) ki, Allah'ın mesajlarını tebliğ ederler ve O'ndan korkarlar. Allah'tan başka kimseden korkmazlar. Hesap görücü olarak Allah yeter.

2 - Müslim, Nikah, hadis no, 89; Ahmed, Müsned, 3/195.

3 - Buhari, Tevhid, bab, 22; Tirmizi, Tefsirü sure 33, bab, 16.

40 – Muhammed, erkeklerinizden bir kimsenin babası değildir, Ancak Allah'ın Resul'ü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkı ile bilendir.

"Allah'ın ona farz kıldığı şeylerde peygamberin üzerine bir zorluk yoktur": Katade: Allah'ın ona helal kıldığı kadınlarda, demiştir.

"Sünnetallahi": Bu, mastar (mef'ul-ı mutlak) olarak mansuptur; çünkü "ma kâne alennebiyyi min harecin"in manası: Sennallahu sünneten vasiaten laherece fiha, demektir. Geçenler de peygamberlerdir, mana da şöyledir: Allah'ın Muhammed'e farz kıldığı şeylerdeki genişliği geçmiş peygamberlerin adeti gibidir. İbn Saib şöyle demiştir: Allah'ın peygamberlerdeki sünneti böyledir, mesela Davud gibi ki onun da yüz karısı vardı, Süleyman'ın da yedi yüz karısı ve üç yüz cariyesi vardı. "Allah'ın emri yerine getirilmiş bir kaderdir": Yerine getirilmiş bir hükümdür. İbn Kuteybe "Allah'ın geçen nesillerdeki sünneti", haram edilmeyen şeyde ona zorluk yoktur, demiştir.

Sonra Allah şöyle diyerek Peygamberleri methetti: "Onlar ki Allah'ın mesajlarını tebliğ ederler ve O'ndan korkarlar. Allah'tan başka kimseden korkmazlar": Yani insanların kınamasından ve kendilerine helal edilen şeylerde dedikodularından korkmazlar, demektir.

Ayetin kalan kısmının açıklaması da Nisa: 6'da geçmiştir.

"Muhammed erkeklerinizden bir kimsenin babası olmadı": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Zeynep'le evlenince, insanlar: Muhammed oğlunun karısı ile evlendi, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Mana da şöyledir: Muhammed, Zeyd'in babası değildir ki eşiyle evlenmek ona haram olsun. "Ancak Allah'ın Resul'üdür (velakin resulallahi)": Zeccac şöyle demiştir: Kim mansup okursa, mana şöyledir: Ancak Allah'ın Resul'üdür ve peygamberlerin sonuncusudur. Kim de merfu okursa, mana şöyledir: Ancak o, Allah'ın Resul'üdür. Kim te'nin kesri ile "hatim" okursa, manası: Peygamberleri sona erdirdi, olur. Kim fetha ile okursa, mana: Peygamberlerin sonuncusudur, olur. İbn Abbas şöyle demiştir: Demek istiyor ki: Eğer onu son peygamber kılmasa idim, evladını da kendinden sonra peygamber yapardım.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ
بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٤٢﴾ هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ

41 – Ey o iman edenler, Allah'ı çok zikredin.

42 – O'nu sabah akşam tesbih edin.

43 – O ki, sizi karanlıklardan nura çıkarmak için size rahmet eder, melekleri de. O, mü'minleri çok esirgeyendir.

44 – O'na kavuştukları gün esenlik dilekleri, selam'dır. Ve onlara kıymetli bir mükafat hazırlamıştır.

"Allah'ı çok zikredin": Mücahit: O, O'nu hiçbir zaman unutmamaktır, demiştir. İbn Saib de: "Çok zikretmek" beş vakit namazla olur, demiştir. Mukatil bin Hayyan da: O her hal u kârda; tesbih, tahmid, tehlil ve tekbirdir, demiştir. Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rabbiniz der ki: Kulum beni zikrettiği ve dudakları kımıldadıkça onunla beraberim.[4]

"Ve sebbihuhu bükreten ve asiyla": Ebu Ubeyde, asiyl: Akşamdan geceye kadardır, demiştir. Müfessirlerin bu tesbihte de iki görüşleri vardır:

Birincisi: O, namazdır, bu görüşün sahipleri şunda müttefiktirler ki sabahleyin tesbihten maksat: Sabah namazıdır.

Asiyl namazı hakkında da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, ikindi namazıdır, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir. *İkincisi:* O; öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarıdır. Bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* O; öğle ve ikindi namazlarıdır. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: O, dille tesbihtir; o da şudur: Sübhanallah velhamdülillah vela ilahe illallahu vallahu ekber vela havle vela kuvvete illa billah. Bunu da Mücahit, demiştir.

"O ki, size salat eder, melekleri de": Allah'ın bize salat etmesinde de beş görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın rahmetidir, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Mağfiretidir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Onun övmesidir, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir. *Dördüncüsü:* İkramıdır, bunu da Süfyan, demiştir. *Beşincisi:* O'nun bereketidir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Meleklerin salatında da iki görüş vardır:

---

4 - Buhari, Tevhid, bab, 43.

Birincisi: Onların duasıdır, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir. *İkincis* İstiğfarlarıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

Burada karanlıklar ve nur hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Sapıklık ve hidayettir, bunu da İbn Zeyd, demişti *İkincisi:* İman ve küfürdür, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsi* Cennet ve cehennemdir, bunu da Maverdi, demiştir.

"Tahiyyetühüm": Hüm zamiri de mü'minlere racidir.

"Yelkavnehu": Hu zamirinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'a racidir, sonra bunda da üç gö rüş vardır: *Birincisi:* Mana, şöyledir: O'na kavuştukları gün esenlik di lekleri selamdır. Suhayb, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'de şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah cennet halkına selam eder. *İkir cisi:* Allah'a kavuştukları gün meleklerden esenlik dilekleri selamdı bunu da Mukatil, demiştir. Ebu Hamze es – Sümali de şöyle demişti Kıyamet gününde melekler onlara selam verir ve onları kabirlerinde çıkarken müjdelerler. *Üçüncüsü:* Rablerine kavuştukları gün birbirle rine esenlik dilekleri selamdır, o da birbirlerini selam ile karşılamala rıdır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkincisi: Hu zamiri ölüm meleğine racidir. Bu da meleklerin ara sında zikredilmiştir. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Ölüm meleği mü'min ruhunu kabzetmek için geldiği zaman ona: Rabbin sana selam söylü yor, der. Bera bin Azib de, "O'na kavuştukları gün esenlik dilekleri" kav linde şöyle demiştir: Ölüm meleği hangi mü'minin ruhunu kabze derse muhakkak ona selam verir. Kıymetli mükafat da: Güzel mükafa demektir ki, o da cennettir.

يَا أَيُّهَا
النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٤٥﴾ وَدَاعِيًا
إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا ﴿٤٦﴾ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ
مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا ﴿٤٧﴾ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ
وَدَعْ أَذَاهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٤٨﴾

45 – Ey O Peygamber, gerçekten biz seni bir şahit, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik.

46 – Allah'ın izni ile O'na bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik.

47 – Mü'minlere, gerçekten kendilerine Allah'tan büyük bir lütuf olduğunu müjdele.

48 – Kafirlere ve münafıklara itaat etme. Eziyetlerini bırak (aldırış etme) ve Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.

"Ey O Peygamber, gerçekten biz seni bir şahit olarak gönderdik": Yani tebliğle ümmetine şahit olarak, demektir. "Bir müjdeci": Seni tasdik edeni cennetle müjdeleyici "ve bir uyarıcı": Yani sana inanmayanı ateşle korkutucu, demektir. "Allah'a bir davetçi": Yani O'nun birlik ve taatine davetçi, demektir. "İzni ile": Yani emri ile demektir; bunu sen kendiliğinden yapmadın. "Nur saçan bir kandil olarak": Yani sana tabi olana bir kandil olarak, daha açıkçası: Sen karanlıkta yol gösteren bir ışık gibisin, demektir.

"Mü'minlere gerçekten kendilerine Allah'tan büyük bir lütuf olduğunu müjdele": Büyük lütuf da cennettir. Cabir bin Abdullah şöyle demiştir: Allah, "gerçekten biz sana apaçık bir fetih verdik..." ayetini indirince, ashap: "Sana mübarek olsun, ya Resulallah, bize ne var?" dediler, bunun üzerine bu ayet indi.

"Kafirlere itaat etme": Bunun tefsiri de surenin başında geçmiştir.

"Eziyetlerini bırak": Ulema, manası şöyledir, demişlerdir: Onlara ceza verme "Allah'a tevekkül et" şerlerine yeteceğine ve onu def edeceğine. Bu, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

يَا أَيُّهَا
الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ
أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ
وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٤٩﴾

49 – Ey o iman edenler, mü'min kadınları nikahlayıp da sonra da onları kendilerine dokunmadan boşadığınız zaman, sizin için onların üzerinde sayacağınız bir iddet yoktur. Onları faydalandırın ve onları güzel bir şekilde salıverin.

"Mü'min kadınları nikahladığınız zaman": Zeccac "nekahtüm"ün manası: Onlarla evlendiğiniz zaman, demiştir. "Onlara dokunmak

da": Yaklaşmak demektir. Hamze ile Kisai, elifle "temâssuhünne" okumuşlardır.

"Sizin için onların üzerinde sayacağınız bir iddet yoktur": Alimler şunda müttefiktirler ki eğer boşama temastan önce olursa, iddet yoktur. Bize göre[5] iddet vaciptir, mehir de tespit edilir. Buna Şafii muhalefet eder.

"Onları faydalandırın": Maksat, mehri belirtilmeyen, demektir. Çünkü Bakara suresinde: "Yahut mehirlerini kesmeden" demiştir. Biz de müt'ayi orada açıklamıştık. Said bin Müseyyeb ile Katade şöyle demişlerdir: Bu ayet "kestiğiniz mehrin yarısı" *(Bakara: 237)* kavli ile mensuhtur.

"Onları güzel bir salıverme ile salıverin": Yani zarar vermeden, demektir. Katade: O da temizlik döneminde cima etmeden boşamaktır, demiştir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: En açığı şudur ki bu salıverme boşama değildir; çünkü talakı zikretmişti; o ancak ona dokunulmayacağına dair bir açıklamadır; erkeğin onu elinden ve bağlarından salıvermesidir.

Hüküm: Alimler şunda ihtilaf etmişlerdir: Bir kimse: Eğer filanca kadınla evlenirsem boştur dese de sonra da onunla evlense, bize göre boşanmaz. Bu, İbn Abbas, Aişe ve Şafii'nin de görüşleridir. Arkadaşlarımız bu ayeti delil getirmişlerdir; çünkü talakı nikahtan sonraya bırakmıştır. Simak bin Fadl da şöyle demiştir: Nikah bir bağdır (düğümdür), talak ise onu çözer; bağlanmayan bir şey nasıl çözülür? Simak, bu sözü ile Sana'ya kadı atandı. Ebu Hanife de: Talak vaki olur, nikah yapıldığı zaman talak vaki olur, demiştir. Malik ise: Özel kadınlarda olur, o da nikahın belli bir kadına olmasıdır. Genelde olmaz. Ama: Filanca köleye sahip olursam hürdür, derse, bunda da İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَحْلَلْنَا لَكَ
أَزْوَٰجَكَ ٱلَّٰتِيٓ ءَاتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّآ
أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّٰتِكَ وَبَنَاتِ
خَالِكَ وَبَنَاتِ خَٰلَٰتِكَ ٱلَّٰتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَٱمْرَأَةً

---

5 - Yani biz Hanbelilere göre.

مُؤْمِنَةً اِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ اِنْ اَرَادَ النَّبِيُّ اَنْ يَسْتَنْكِحَهَا
خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا
عَلَيْهِمْ فِي اَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ
عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥٠﴾
تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي اِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ
مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذٰلِكَ اَدْنٰى اَنْ تَقَرَّ اَعْيُنُهُنَّ
وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَا اٰتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِي
قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴿٥١﴾ لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ
مِنْ بَعْدُ وَلَا اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ وَلَوْ اَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ
اِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا ﴿٥٢﴾

50 – Ey O Peygamber, biz sana ücretlerini / mehirlerini verdiğin eşlerini ve Allah'ın sana ganimet olarak verdiği şeylerden sağ elinin sahip olduğu cariyelerini ve amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını, seninle beraber hicret eden teyzelerinin kızlarını ve bir kadın kendini Peygambere bağışlar da Peygamber de onu nikahlamak isterse, onu da diğer mü'minlere değil, sana has olarak helal kıldık. Zevceleri ve sağ ellerinin sahip olduğu şeyler hakkında onlara farz kıldığımız şeyleri gerçekten bilmiş bulunuyoruz. Ta ki sana bir zorluk olmasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

51 – Onlardan dilediğini geri bırakır ve dilediğini yanına alırsın. Uzaklaştırmak istediğinde de sana günah yoktur. Bu, (kadınların) gözlerinin aydın olması, üzülmemeleri ve hepsine verdiklerine razı olmaları için daha yakındır. Allah kalplerinizdekini bilir. Allah hakkıyle bilendir, yumuşaktır.

52 – Bundan sonra sana ne kadınlar ne de güzellikleri hoşuna gitse de onları değiştirmen sana helal değildir. Ancak sağ elinin sahip olduğu cariyeler hariç. Allah her şeyi gözetleyendir.

"Sana eşlerini helal kıldık": Allah Teala ona helal kıldığı evlenme çeşitlerini zikredip "ücretlerini verdiğin eşlerini dedi": Yani mehirlerini verdiğin demektir. Onlar da başlıkla evlendiğin kadınlar, demektir. "Sağ elinin sahip olduğunu": Yani cariyeleri demektir. "Allah'ın sana ganimet olarak verdiğinden": Yani sana kafirlerden verdiklerinden demektir o da Safiye ve Cüveyriye gibidir; çünkü o ikisini azat edip onlarla evlenmişti. "Amcanın kızlarını, halanın kızlarını": Yani Kureyş kadınlarını, demektir. "Dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını": Yani Zühre oğulları kadınlarını demektir. "Seninle beraber hicret eden kadınları": Medine'ye hicret eden kadınları. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bunun zahiri gösteriyor ki kendisiyle hicret etmeyen kadınların nikahı ona helal değildir. Ümmü Hani şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem beni istedi; ben de ona bir özür beyan ettim, sonra Allah Teala "seninle beraber hicret eden kadınlara" kadar "sana eşlerini helal ettik" ayetini indirdi. Ümmü Hani diyor ki: Ben ona helal değildim; çünkü ben onunla hicret etmemiştim, ben boşanan kadınlardandım. Buna da onun inancına göre hicret edenleri belirtmesi, hicret etmeyen kadınların yasak olduğunu öngörmüştür.

Bazı müfessirler: Nikahı helal olmada hicret şartı neshedilmiştir, demiş, fakat neshedeni belirtmemiştir. Maverdi bu hususta iki görüş nakletmiştir: *Birincisi:* Hicret kadınların ona helal olmasında genel şarttır. *İkincisi:* Yabancı kadınları değil de ayette zikredilen akraba kadınların helal olması için şarttır.

"Eğer mü'min bir kadın": Yani şu mü'min kadını da sana helal ettik ki "kendini bağışlar" sana, "eğer peygamber de onu nikahlamak isterse": Yani onunla evlenmeyi tercih ederse, "sana has olarak": Zeccac şöyle demiştir: "in vehebet nefseha linnebiyyi" deyip de "leke = sana" dememesi şunun içindir; eğer "leke" dese idi, bunun amca kızları ve teyze kızları gibi Resulullah'tan başkasına caiz olduğu akla gelirdi. "Halisatan" kelimesi de hal olarak mansuptur.

"Has olarak": Müfessirlerin bu hususta üç görüşleri vardır:

Birincisi: Kadın kendini ona bağışlarsa, ona mehri lazım gelmez, diğer mü'minler ise böyle değildir. Bunu da Enes bin Malik ile Said bin Müseyyeb, demişlerdir.

İkincisi: Onu velisiz ve mehirsiz nikah etmesi helaldir, diğer mü'minlere değildir. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Bağışlama lafzı ile onun nikahına sahip olursun, diğer mü'minlere böyle değildir. Bu da Şafii ile Ahmed'in görüşleridir.

Kendini Peygambere bağışlayan kadın hakkında birkaç görüş var-

dır: *Birincisi:* O, Ümmü Şerik'tir. *İkincisi:* Havle bint Hakîm'dir, bu ikisinden hiçbirine duhul etmemiştir. Anlattıklarına göre Leyla bint el – Hatîm kendini Peygambere bağışladı; o ise kabul etmedi. İbn Abbas şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında kendini bağışlayan kadın olmadı. Yine İbn Abbas'tan, kendini bağışlayan kadının Meymune bint el – Haris olduğu nakledilmiştir. Şabi'den de: Onun Zeynep bint Huzeyme olduğu nakledilmiştir ki birincisi daha doğrudur.

"Onlara ne farz etmiş olduğumuzu bilmiş durumdayız": Yani senden başka mü'minlere, demektir. "Eşleri hususunda": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bir adam dörtten fazla kadın alamaz, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Bir erkek bir kadınla ancak veli, iki şahit ve mehirle evlenebilir, bunu da Katade, demiştir.

"Sağ ellerinin sahip oldukları": Yani dört hür kadının yanında onlara sayısız şekilde cariyeyi mübah kıldık, demektir. "Ta ki sana bir zorluk olmasın": Bunda takdim vardır, mana şöyledir: Sana zevcelerini helal kıldık... diğer mü'minlere değil de sana has olarak" "ta ki sana bir zorluk olmasın".

"Türci men teşaü minhünne": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek hemze ile "türciü" okumuşlar; Nafi, Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek hemzesiz okumuşlardır. İniş sebebi de şöyledir: Geçen serbest bırakma ayeti inince Peygamberimizin hanımları boşanmaktan korktular: Ey Allah'ın Nebisi, malından ve nefsinden bize istediğini ver, bizi kendi halimize bırak, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Rezin, demiştir.

Ayetin manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Kadınlarından istediğini boşarsın, istemediğini tutarsın, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İstediğinin nikahını bırakır, ümmetinin kadınlarından istediğini nikah edersin. Bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Eşlerinden istediğinden ayrılırsın, boşamadığın halde ona gelmezsin, eşlerinden istediğinden de ayrılırsın, boşamadığın halde ona gelirsin. Bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Kendilerini sana bağışlayan mü'min kadınlardan istediğini kabul edersin, istemediğini de terk edersin. Bunu da Şabi ile İkrime, demişlerdir.

Alimlerin çoğu bu ayetin Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e

kadınları ile nöbet ve eşitlik vacip olmamak üzere istediği şekilde sohbet etmesini serbest bırakmak üzere indiği görüşündeler; ancak kendisi aralarında eşit muamele ederdi. Zühri şöyle demiştir: Biz Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in onlardan birini geri plana ittiğini bilmiyoruz; ölünceye kadar hepsini barındırmıştır. Ebu Rezin de şöyle demiştir: Barındırdığı şunlardır: Aişe, Ümmü Seleme, Hafsa ve Zeynep. Bunlara nefsini ve malını vermede eşitlik gösterirdi. Geri bıraktığı da şunlardır: Sevde, Cüveyriye, Safiye, Ümmü Habibe ve Meymune. Bunlara istediği şekilde nöbet uygulardı. Bunlardan ayrılmak istemişti, onlar da: Bize istediğin şekilde nöbet uygula, bizi kendi halimize bırak, dediler. Bazıları da şöyle demişlerdir: Yalnız Sevde'yi geri plana attı, çünkü o, nöbetini Aişe'ye vermişti. Efendimiz vefat ettiğinde böyle nöbet uyguladığı sekiz kadını vardı.

"Tü'vi": Yanına alırsın, demektir. "Uzaklaştırmak istediğinde de": Yani nöbetten çıkardığın bir kadını tekrar yanına almak istersen, demektir "sana günah yoktur": Yani sana kınama ve sitem tevcih edilmez. "Bu, onların gözlerinin aydın olmasına daha yakın bir davranıştır": Yani seni onlarla sohbette serbest bırakmamız onların rızalarına daha yakındır, mana da şöyledir: Onlar bunun Allah'ın emri olduğunu bilirlerse, kalpleri daha rahat olur. İbn Muhaysın ile Ebu İmran el - Cevni, tenin zammı ve kafın kesri ile "en tukırre" ve nunun nasbı ile de "a'yünehünne" okumuşlardır.

"Onlara verdiğine daha çok razı olmalarına etki eder": Onlara tanıdığın yakınlık ve erteleme hususunda. "Allah kalplerinizdekini bilir": Bazılarına olan meylinizi, mana da şöyledir: Sana kolaylık olsun diye seni serbest bıraktık.

"Vela yehillu leken nisau": Bütün kurralar ye ile "layehillu" okumuşlar; ancak Ebu Amr te ile okumuştur. Nisa'nın tenisliği gerçek değildir, o cemi manası taşıdığı içindir. Her iki okuyuş da güzeldir.

"Bundan sonra": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Serbest bırakılıp da onların da Allah ve Resul'ünü tercih etmelerinden sonra, bunu da İbn Abbas, Hasen, Katade ve diğerleri demişlerdir. Bunlar dokuz kadın idiler. Bunlarla sınırlı kaldı, diğerlerine gitmesi yasaklandı. İlim adamları şöyle demişlerdir: Hafsa'yı boşaması ve Sevde'yi boşamaya niyet etmesi bu serbest bırakılmadan önce idi.

İkincisi: Sana helal ettikten sonra, kadınlarından sonraki serbestlik "sana eşlerini helal ettik... sırf sana has olarak" kavline kadarki kısımda zikredilenlerle sınırlı idi. Bunu da Übey bin Ka'b ile Dahhak, demişlerdir.

Üçüncüsü: Müslüman olmayan Yahudi, Hıristiyan ve müşrik kadınları sana helal değildir, sana ancak Müslüman kadınları helaldir. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Onları değiştermen de": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Zevcelerini boşayıp onları diğerleriyle değiştirmen. Bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Müslüman kadınları müşrik kadınlarla değiştirmen. Bunu Mücahit ile diğerleri demişlerdir.

Üçüncüsü: Bir adama kendi eşini verip onun eşini alman da sana helal değildir; nitekim bu cahiliyede adet idi. Bunu da Ebu Hureyre ile İbn Zeyd, demişlerdir.

"Ancak sağ elinin sahip olduğu hariç": Yani cariyeler demektir.

Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Ancak esir almakla sahip olman müstesnadır, o zaman onunla temas etmen sana helal olur, ister ki sana helal ettiğim sınıflardan olmasın. Übey bin Ka'b ile diğerleri de bu manaya işaret etmişlerdir.

İkincisi: Ancak bir Yahudi veya Hıristiyan kadınını ele geçirip cariye olarak onunla temas etmen müstesnadır. Bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir.

Üçüncüsü: Ancak kendi cariyeni başkasının cariyesiyle değiştirmen müstesnadır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Ebu Süleyman şöyle demiştir: Bu görüşler caizdir, ancak biz Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bir Yahudi veya Hıristiyan kadını ile evlendiğini ve bir cariye elde ettiğini bilmiyoruz. Reyhane el–Kurazıyye'yi esir etti, o da Müslüman oluncaya kadar ona yaklaşmadı.

Nasih ve mensuh alimleri ayette iki görüşle ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu, "sana eşlerini helal ettik..." kavli ile neshedilmiştir. Bu da Hazreti Ali, İbn Abbas, Aişe, Ümmü Seleme, Ali bin Hüseyn ve Dahhak'tan rivayet edilmiştir. Aişe şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem vefat ettiğinde kendisine kadınlar helal edilmişti.[6] Ebu Süleyman Dımeşki de: Hicret eden ve etmeyen kabile kadınlarını kastetmiştir, demiştir.

İkincisi: Bu, muhkemdir, mensuh değildir, sonra bunda da iki görüş vardır:

6 – Tirmizi, Tefsirü sureti'l - Ahzab, bab, 19.

Birincisi: Allah Teala kadınlar onu tercih etmekle onları mükafatlandırdı, onlarla sınırladı; onlardan başkasını ona helal etmedi, bunu nesih de etmedi. Bunu Hasen, İbn Sirin, Ebu Ümame bin Sehl ve Ebu Bekr bin Abdurrahman bin el – Haris demiştir.

İkincisi: Buradaki kadınlardan maksat: Kafir kadınlardır, ona kafir bir kadınla evlenmesi caiz görülmemiştir. Bunu da Mücahit, Said bin Cübeyr, İkrime ve Cabir bin Zeyd demişlerdir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ
إِلَىٰ طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَٰكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا
طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَٰلِكُمْ
كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي
مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ
ذَٰلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ
أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ
أَبَدًا إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا ﴿٥٣﴾

53 – Ey iman edenler, Peygamberin evlerine girmeyin; ancak pişmesini beklemeksizin size yemeğe izin verilmesi hariç. Fakat davet edildiğiniz zaman girin. Yemeğinizi yediğiniz zaman, konuşmaya dalmaksızın dağılın. Şüphesiz bu, Peygambere eziyet veriyordu; sizden utanıyordu. Allah ise haktan utanmaz. Onlardan (Peygamberin hanımlarından) bir şey istediğiniz zaman onlardan perdenin arkasından isteyin. Bu, sizin kalpleriniz için de onların kalpleri için de daha temizdir. Sizin için ne Resulullah'a eziyet etmeniz ne de onlardan sonra eşlerini nikah etmeniz ebediyen caiz değildir. Şüphesiz bu, Allah katında pek büyük bir şeydir.

"Ey iman edenler, Peygamberin evlerine girmeyin": İniş sebebinde altı görüş vardır:

Birincisi: Buhari ile Müslim, Sahihlerinde Enes bin Malik'ten şöyle rivayet etmişlerdir: Resulallah sallallahu aleyhi ve sellem, Zeynep bint Cahş ile evlenince, düğün yemeği verdi; davetliler yediler, sonra da otu-

rup konuştular. Kendisi kalkar gibi hareket etti, onlarsa kalkmadılar. Bunu görünce kalktı, davetlilerden de birkaç kişi kalktı. Üç kişi oturdu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem geldi, içeri girdi, onların hala oturduklarını görünce döndü; onlar da kalkıp gittiler. Ben de geldim, gittiklerini Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e haber verdim. O da geldi, içeri girdi. Ben içeri girmek üzere gittim, benimle onun arasına perde gerildi. Allah Teala da bu ayeti indirdi.[7]

İkincisi: Mü'minlerden bir bölük Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in yemeğini gözetler, yemekten önce içeri girer, yemek pişinceye kadar beklerlerdi. Sonra da yerler, çıkmazlardı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de bundan rahatsız olurdu. Ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Ömer bin Hattab diyor ki: Ya Resulullah, kadınlarının yanına iyisi de kötüsü de giriyor, onlara emretsen de perdenin arkasına çekilseler, dedim. Bunun üzerine perde ayeti indi. Bunu Buhari Enes'ten, Müslim de İbn Ömer'den rivayet etmiştir. İkisi de Ömer'dendir.[8]

Dördüncüsü: Ömer, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hanımlarına perde arkasına çekilmelerini emretti, Zeynep de: Ey Hattab'ın oğlu, sen bizi kıskanıyorsun, vahiy ise bizim evimizde iniyor, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

Beşincisi: Ömer, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Kadınlarını perde arkasına al, derdi; o da yapmazdı; Sevde karanlık bir gecede çıktı; Ömer: Ey Sevde, seni tanıdık, dedi, maksadı perde ayetinin inmesi idi. Bunun üzerine perde ayeti indi. Bunu İkrime, Aişe'den rivayet etmiştir.[9]

Altıncısı: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabından birkaç kişiye yemek vermişti; birinin eli Aişe'nin eline değdi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bundan hoşlanmadı; bunun üzerine perde ayeti indi. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Size yemeğe izin verilmesi hariç": Yani yemeğe davet edilmeniz, demektir. "Pişmesini beklemeksizin": Zeccac şöyle demiştir: "en" mahallen mansuptur, mana da: İlla bien yu'zene leküm ev lien yü'zene le-

---

7 – Buhari, Tefsirü sureti'l – Ahzab, bab, 8; İsti'zan, bab, 10, 32; Müslim, Nikah, hadis no, 92; Ahmed, Müsned, 3/163, 200, 236, 241.

8 – Buhari, Salat, bab, 32; Tefsirü suretil Bakara: bab, 9; Müslim, Fedailus's – Sahabe, hadis no. 24; Ahmed, Müsned, 1/23, 24, 36.

9 - Taberi, Tefsir, 22/40.

küm, demektir. "Gayra" da hal olmak üzere mansuptur, mana da: size izin verilmesi müstesna, pişmesini beklemeden, demektir. "İnahu" da pişmesi ve dinlenmesi demektir.

"Dağılın": Yani çıkın, demektir.

"Konuşmaya dalmaksızın": Mana: Konuşmak için girmeyin, demektir. Çünkü onlar yemekten sonra oturur, uzunca konuşurlardı. Bu da ona eziyet verirdi. Onlara: Kalkın, demekten de utanırdı. Allah onlara yemek adabını öğretti "Allah haktan utanmaz" dedi. Yani hak olan bir şeyi size açıklamadan bırakmaz, demektir. "Onlardan bir şey istediğiniz zaman": Meta', ev araç ve gereçlerinden yararlanılacak ve zevk alınacak şey demektir. "Onlardan perdenin arkasından isteyin. Bu, sizin için daha temizdir": Yani onlardan bir şeyi perde arkasından istemeniz, demektir. "Sizin kalpleriniz için de onların kalpleri için de" şüpheden daha temiz bir davranıştır, demektir.

"Allah'ın Resul'üne eziyet etme hakkınız yoktur": Yani hiçbir şey de ona eziyet edemezsiniz, demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Burada "kâne" fiili zaittir, mana da şöyledir: Maleküm en tu'zu resulallahi "Ondan sonra eşlerini nikahlamanız da size ebediyen helal değildir": Ata, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından biri: Eğer Resulullah vefat ederse Aişe ile evlenirim, derdi. Allah Teala da bunun üzerine indireceğini indirdi. Mukatil de o adamın Talha bin Ubeydullah olduğunu iddia etmiştir.

"Şüphesiz bu": Yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in eşlerini nikahlamak "Allah katında pek büyük bir şeydir": Yani cezası ağır bir günahtır.

إِنْ تُبْدُوا شَيْئًا
أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٥٤﴾
لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا
أَبْنَاءِ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا
مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ وَاتَّقِينَ اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
شَهِيدًا ﴿٥٥﴾

54 – Eğer bir şeyi açıklar veya onu gizlerseniz, şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

55 – Kadınların üzerinde ne babalarında ne oğullarında ne kardeşlerinde ne kardeşlerinin oğullarında ne kız kardeşlerinin oğullarında ne kadınlarında (hemcinslerinde) ne de sağ ellerinin sahip olduğu şeylerde (kölelerde) günah yoktur. (Ey kadınlar) Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.

"Eğer bir şeyi açıklar veya onu gizlerseniz": Bunun o kimsenin: "Eğer Resulullah ölürse mutlaka Aişe ile evlenirim" diyerek açıklaması üzerine indiği söylenmiştir.

"Babalarında size günah yoktur": Müfessirler şöyle demişlerdir: Perde ayeti inince, babalar, oğullar ve akrabalar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Biz de mi onlarla perdenin arkasından konuşacağız?" dediler. Bunun üzerine Allah Teala: "Babalarında onlara günah yoktur" kısmını indirdi. Yani onları perde arkasında olmadan görmelerinde demektir. "Kadınlarında da": Yani mü'minlerin kadınlarında da, demektir. Çünkü Yahudi ve Hıristiyan kadınları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kadınlarını görürlerse onları kocalarına anlatırlar.

Eğer: "Neden amca ve dayı zikredilmedi?" Denirse, buna iki cevap verilmiştir:

Birincisi: Çünkü kadın onların oğullarına helaldır, o nedenle amcasının ve dayısının yanında başörtüsünü vurunmaması onun için mekruh görülmüştür. Çünkü onlar da kadını oğullarına anlatırlar. Bu da Şa'bi ile İkrime'nin görüşüdür.

İkincisi: Çünkü o ikisi de ebeveyn yerindedir, o nedenle zikredilmemişlerdir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Sağ ellerinin sahip olduklarında": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlardan cariyeler kastedilmiştir, erkek köleler değil. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

İkincisi: O, erkek köleler ve cariyeler için geneldir. İbn Ubeyd şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in eşleri kölelerinden örtünmezlerdi. Bunun tefsiri de Nur suresi, ayet: 31'de geçmiştir.

"(Ey kadınlar) Allah'tan korkun": Sizi bunlardan başkasının görmesinden, "şüphesiz Allah her şeye şahittir": Yani hiçbir şey O'nun gözünden kaçmaz.

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا
الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٥٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ

يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ
لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٨﴾

56 – Şüphesiz Allah ve melekleri Peygambere salat ederler. Ey o iman edenler, siz de ona salat edin ve selam etmekle selam edin.

57 – Şüphesiz Allah'a ve Resul'üne eziyet edenlere Allah dünyada da ahirette de lanet etmiş ve onlar için aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.

58 – Mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, bir şey kazanmadıkları / yapmadıkları halde eziyet edenler, gerçekten bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.

"Şüphesiz Allah ve melekleri Peygambere salat ederler": Allah'ın ve meleklerin salatında birkaç görüş vardır; bunlar da bu surede *(Ahzab: 43'te)* geçmiştir.

"Ona salat edin": Ka'b bin Ucre diyor ki: "Ya Resulallah, sana selam vermeyi biliyoruz, sana salat nasıldır?" dedik. O da: Allahümme salli ala muhammedin ve ala ali muhammedin kema salleyte ala ibrahime inneke hamidün mecid ve barik ala muhammedin kema barekte ala İbrahime inneke hamidün mecid, deyiniz, dedi. Hadisi Buhari ile Müslim rivayet etmişlerdir.[10] Sana selam vermeyi biliyoruz'un manası: Tahiyyattaki: Esselamü aleyke eyyühen nebiyyü ve rahmetullahi ve berekatuhu'dur. İbn Saib, selam vermenin manası: Size emrettiği şeye teslim olun, demiştir.

"Şüphesiz Allah'a ve Resul'üne eziyet edenler": Kimler hakkında indiğinde üç görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Safiye bint Huyey ile evlenince ona dil uzatanlar hakkında indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Resim yapanlar hakkında inmiştir, bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Müşrikler, Yahudiler ve Hıristiyanlar hakkında inmiştir; onlar Allah'a evlat isnat ettiler, Resul'üne inanmadılar, yüzünü ya-

10 – Buhari, Tefsirü sureti'l - Ahzab, bab, 10; Ehadisü'l - Enbiya, bab, 10; Daavat, bab, 31, 32; Müslim, Salatü'l - Müsafirin, hadis no, 65, 66, 68, 69.

raladılar, ön dişlerini kırdılar: Şair, sihirbaz ve yalancıdır, dediler. Allah'a eziyet etmenin manası da: O'nu kendisine layık olmayan şeylerle niteleyip isyan etmektir. Onlara dünyada laneti: Öldürme ve sürgün iledir, ahirette de ateş iledir.

"Mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara eziyet edenler": İniş sebebinde dört görüş vardır: *Birincisi:* Ömer bin Hattab, açık bir cariye gördü, onu dövdü ve ziynetlerini kopardı. O da ailesine gidip şikayet etti. Onlar da çıkıp ona eziyet ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Medine sokaklarında dolaşıp kadınların arkasına düşen, kadınlar gece ihtiyaçlarını görmek üzere çıktığı zaman onlara yaklaşıp onları çimdikleyen kötü kimseler hakkında indi. Onlar ancak cariyeleri rahatsız ederlerdi, fakat cariye hür kadından bilinmezdi. Onlar da kocalarına şikayet ederlerdi. Bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e anlattılar; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Bu, İftira olayında Aişe ile Safvan hakkında konuşanlar için indi, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Münafıklardan birkaç kimse Ali bin Ebu Talib'i rahatsız ettiler, bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Müfessirler: Ayetin manası: Onlara iftira atanlar, demişlerdir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ
يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا
يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥٩﴾ لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ
الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ
لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾
مَلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾ سُنَّةَ اللَّهِ
فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾

59 – Ey O Peygamber, eşlerine, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle, dışarı elbiselerini üzerlerine yaklaştırsınlar. Bu, tanınıp rahatsız edilmemelerine daha yakındır. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

60 – Andolsun, eğer münafıklar, kalplerinde hastalık olanlar ve Medine'de kötü haber yayanlar (bu davranışlarına) son vermezlerse, elbette seni onlara musallat ederiz. Sonra da orada sana pek az komşu olurlar.

61 – Lanetlenmiş olarak. Nerede bulunurlarsa yakalanırlar ve öldürülmekle (fena şekilde) öldürülürler.

62 – Allah'ın daha önce geçen kimseler hakkındaki kanunu gibi. Allah'ın kanunu için asla bir değişiklik bulamazsın.

"Ey O Peygamber, eşlerine söyle": Ayetin iniş sebebi şöyledir: Fasıklar gece ihtiyaçları için çıkan kadınları rahatsız ederlerdi. Kadını örtülü görünce bırakırlar ve: Bu, hür bir kadındır, derlerdi. Onu örtüsüz görünce: Cariyedir, deyip eziyet ederlerdi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Süddi, demiştir.

"Dışarı elbiselerini üzerlerine yaklaştırsınlar": İbn Kuteybe: Mantolarını giysinler, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Başlarını ve yüzlerini örtsünler ki hür oldukları anlaşılsın. "Bu daha yakındır": Yani daha layık ve daha yakındır "tanınmalarına" hür olduklarına "eziyet edilmemelerine".

"Andolsun, eğer münafıklar son vermezlerse": Yani münafıklıklarına, "ve kalplerinde hastalık olanlar"; Yani kötülük olanlarki onlar da zina edenlerdir, "Medine'de kötü haber yayanlar": Yalan ve asılsız haberler. Düşman geliyor, birlikleriniz öldürüldü ve yenildiler, derlerdi. "Elbette seni musallat ederiz": Seni musallat ederiz de onları öldürmeni emrederiz. Müfessirler şöyle demişlerdir: Zaten musallat edildi de, kendisine: "Kafirler ve münafıklarla savaş" denildi.[11] Ve Cuma günü hutbede: Ey filan, mescitten çık, sen münafıksın, ey filan kalk, sen de münafıksın, dedi.[12] "Sonra sana komşu olmazlar": Yani Medine'de "ancak pek az": Sonunda helak edilirler. "Mel'unine": Hal olarak mansuptur, yani sana ancak lanetlenmiş olarak komşu olurlar, demektir. "Nerede yakalanırlarsa": Bulunur ve ele geçirilirlerse "yakalanır ve öldürülürler": Kelamın manası şöyledir: Onların hakkındaki hüküm budur. "Allah'ın kanunu gibi": Yani Allah peygamberlere münafıklık edenlere ve asılsız haber yayanlara böyle yapılmasını adet haline getirmiştir.

يَسْـَٔلُكَ ٱلنَّاسُ عَنِ ٱلسَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ ٱللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ
لَعَلَّ ٱلسَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ لَعَنَ ٱلْكَـٰفِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ

11 – Tevbe: 3; Tahrim: 9.

12 – Taberi, 11/10. Uzun bir hadisin parçasıdır.

سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾
يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللّٰهَ
وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا
فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾ رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ
لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾

63 – İnsanlar sana kıyametten sorarlar. De ki: "Onun bilgisi Allah katındadır. Ne biliyorsun, belki kıyamet yakındır!

64 – Şüphesiz Allah kafirlere lanet etti ve onlara alevli ateş hazırladı.

65 – Orada ebedi kalıcılar olarak. Ne bir dost ne de bir yardımcı bulamazlar.

66 – O günde ki yüzleri ateşte çevrilir. "Keşke biz Allah'a itaat etseydik ve Resul'e itaat etseydik!" derler.

67 – Dediler: "Ey Rabbimiz, şüphesiz biz, efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettik; bizi yoldan saptırdılar.

68 – "Rabbimiz, onlara azaptan iki kat ver ve onlara büyük bir lanetle lanet et!"

"İnsanlara sana kıyametten sorarlar": Urve: Bu soruyu soran, Ukbe bin Rebia'dır, demiştir.

"Ne biliyorsun": Yani kıyametin durumunu ve ne zaman olacağını sana ne bildiriyor? Mana da şöyledir: Sen bunu bilemezsin. Sonra: "Belki kıyamet yakındır" dedi.

Eğer: "Niçin "karibeten" demedi?" denilirse, buna üç cevap verilir:

Birincisi: Bundan zarf irade etmiştir, eğer bizzat saatin sıfatı olmasını murad etse idi, karibeten, derdi. Bu, Ebu Ubeyde'nin görüşüdür. *İkincisi:* Mana ba's'e ve kıyametin gelmesine (mecüs saate) racidir. *Üçüncüsü:* Saat'in müennesliği hakiki değildir. Bu ikisini Zeccac zikretmiştir. Bundan sonraki lafızların tefsiri de şuralarda geçmiştir: Bakara: 159; Nisa: 10; İsra: 97.

"Ve eta'ner resulâ": Zeccac şöyle demiştir: En iyisi elif üzerine vakfetmektir, çünkü ayetlerin sonları ve fasılalar beyitlerin sonu gibidir.

Onlara anladıkları kelam şekliyle hitap edilmiştir ki bir harf ilavesiyle durma, sözün tamam olduğunu göstersin. Biz de buna "ez zununâ" *(Ahzab: 10)* kavlinde işaret etmiştik.

"Efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettik": Yani eşraf ve ululanınıza, demektir. Mukatil: Onlar Bedir gazasında yemek verenlerdir, demiştir. Bütün kurralar "sadetena" diyerek tekil okumuşlar; ancak İbn Amir, te'nin kesri ile çoğul olarak "sadatina" okumuştur. Mufaddal ile Yakup da ona katılmışlardır, ancak Ebu Hatim müstesna. "Bizi yoldan saptırdılar": Yani doğru yoldan, demektir. "Rabbimiz, onlara ver": efendilerini kastediyorlar "iki kat": Yani iki kat azap ver, demektir. "Velanhüm lanen kebira": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, se ile "kesira" okumuşlardır. Asım ile İbn Amir de be ile kebira okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Çokluk (kesir) tekrarlanan şeylere kebirden daha çok benzemektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ
فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا ۚ وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا ﴿٦٩﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ
وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا
عَظِيمًا ﴿٧١﴾

69 – Ey o iman edenler, Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın; Allah onu onların dediklerinden temize çıkardı. O, Allah katında yüzü olan (itibarlı) biri idi.

70 – Ey o iman edenler, Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin.

71 – Amellerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resul'üne itaat ederse, gerçekten büyük bir kurtuluşla kurtulmuş demektir.

"Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın": Yani İsrail oğulları Musa'ya eziyet ettiği gibi siz de Muhammed'e eziyet etmeyin; sonra onlara inen azap size de iner.

Musa'ya hangi konuda eziyet etmişlerdi? Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar, yumurtalıkları büyük, dediler; bir gün yıkanmak üzere gitti, elbisesini bir taşın üzerine koydu; taş elbisesini kaçırdı; o da onu aramaya çıktı. Onu bu haliyle gördüler ve: Vallahi onda bir kusur yokmuş dediler. Hadis bütün Sıhahlarda Ebu Hureyre hadisi olarak mevcuttur. Ben de onu isnadiyle beraber el – Muğni ve el – Hadaik kitaplarında zikrettim. İbn Kuteybe, metinde geçen "ader": Yumurtaları büyüktür, demiştir.

İkincisi: Musa dağa çıktı, yanında da Harun vardı, Harun orada öldü, İsrail oğulları: Onu sen öldürdün, dediler. Böylece ona eziyet ettiler. Allah Teala meleklere emretti; onlar da onu taşıyıp İsrail oğullarının olduğu yere getirdi. Melekler onun ölümünü konuştular, sonunda İsrail oğulları onun öldüğünü anladılar. Allah da Musa'yı bundan temize çıkardı. Bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

Üçüncüsü: Karun, Musa'ya iftira etmesi için İsrail oğulları içinden bir fahişe kiraladı; Allah o kadını korudu, Musa'yı da bundan temize çıkardı. Bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar Musa'ya, sihirbaz ve deli deyip iftira ettiler. Bunu da Maverdi, nakletmiştir.

"Allah katında itibarlı biri idi": İbn Abbas: Allah katında kıymetli, ne isterse verirdi, demiştir. Biz de vecih'in manasını Al-i İmran: 45'te açıklamıştık. İbn Mes'ud, A'meş ve Ebu Hayve, tenvin, be ve lamın kesri ile "ve kâne abden lillahi" (Allah'ın bir kulu idi) okumuşlardır.

"Doğru söz söyleyin": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: İsabetli, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Doğru, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Adaletli, bunu da Süddi, demiştir. *Dördüncüsü:* Ilımlı, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Sonra bu sözden ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, lailahe illallah'tır, bunu da İbn Abbas ile İkrime demişlerdir. *Üçüncüsü:* bütün söz ve işlerde doğruluktur, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Zeyd ile Zeynep hakkında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yakışmayan söz söylemeyin, bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir.

"Amellerinizi düzeltsin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İyiliklerinizi kabul etsin, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Amellerinizi arıtsın, bunu da Mukatil, demiştir.

"Gerçekten büyük bir kurtuluşla kurtulmuştur": Yani hayra nail olmuş ve onu elde etmiştir.

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ
إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴿٧٢﴾ لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ
وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى
الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٣﴾

72 – Gerçekten biz, emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onu taşımaktan çekindiler ve ondan korktular. Onu insan yüklendi. Şüphesiz o, pek zalim, pek cahildir.

73 - Ta ki münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap etsin ve Allah mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların tövbesini kabul etsin. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Gerçekten biz, emaneti teklif ettik": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, farzlardır. Allah onu göklere, yere ve dağlara teklif etti: eğer onu yerine getirirse, ona sevap verecek ve eğer onu zayi ederse, ona azap edecektir. Bunlar bunu istemediler; onu Adem'e teklif etti; o da her şeyi ile kabul etti. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr de böyle demiştir: Emanet Adem'e teklif edildi, ona: Onu her şeyi ile alıyor musun? Eğer itaat edersen seni bağışlarım, eğer isyan edersen sana azap ederim, dedi. O da: Kabul ettim, dedi. Henüz ikindi akşam arası kadar bir zaman geçmemişti ki o günahı işledi (yasak ağaçtan yedi). Katade, Dahhak ve cumhur onun farzlar olduğunu söylemişlerdir.

İkincisi: O, insanların birbirlerine ettikleri emanettir. Süddi, şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Adem haccetmek isteyince, göğe: Evladımı emanet olarak koru, dedi. O da kabul etmedi. Yere, dedi; o da kabul etmedi. Dağlara dedi, onlar da kabul etmedi; Kabil'e dedi; o da, peki, gider gelirsin, aileni memnun kalacağın vaziyette bulursun, dedi. Adem gidince, Kabil, Habil'i öldürdü. Adem döndü; oğlunun, kardeşini öldürdüğünü gördü. Bunun içindir ki aziz ve celil olan Allah: Gerçekten biz, emaneti teklif ettik... onu insan yüklendi, dedi. O da Adem'in oğludur, onu yerine getirmedi.

İbn Kuteybe, bazı müfessirlerden şöyle nakletmiştir: Adem öleceği

zaman: "Ya Rabbi, benden sonra kimi yerime halife edeyim?" dedi. Kendisine: Hilafetini bütün mahlukata arz et, denildi. O da etti; hepsi çekindiler, ancak evladı kabul etti.

Müfessirlerin emanetin göklere ve yere arz edilmesinde iki görüşleri vardır:

Birincisi: Allah Teala bu varlıklara akıl verdi ve hitabını onlara anlattı; onları bu teklife karşı cevap vermekle konuşturdu. "Çekindiler" sözünden muhalefeti kastetmedi, ancak onlar korktukları ve endişe ettikleri için çekindiler; çünkü bu teklif, serbest bırakma şeklinde idi, zoraki değildi. "Eşfakne": Onu eda edemezler de azaba çarpılırlar diye korktular. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Ayetten murat edilen şudur: Biz, emaneti göklerdeki, yerdeki ve dağlardaki meleklere teklif ettik. Bunu da Hasen Basri, demiştir.

İnsandan kim murat edildiği hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Ademdir, bu da cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Kabil'dir, bu da Süddi'nin görüşüdür. *Üçüncüsü:* Kafirle münafıktır, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Bütün insanlardır. Bunu da Sa'leb, demiştir.

"Şüphesiz o pek zalim, pek cahildir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Nefsine karşı zalim, Rabbinin emrine karşı aldanmıştır. Bunu da İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Nefsine karşı pek zalim, akibetini bilme hususunda da pek cahildir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Rabbine isyan etmekle pek zalim, emanetin akibetini bilmemekle de pek cahildir. Buna da İbn Saib, demiştir.

Zeccac ayette diğerlerinin görüşlerine muhalif bir görüş ileri sürmüş ve bunun tefsire uygun olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: Allah Teala âdemoğullarına farz ettiği taati emanet etti, göklere ve yere de kendine itaat etmelerini ve baş eğmelerini emanet etti. Göklerle yer: "Biz sana itaat ederek geldik" *(Fussilet: 11)* dediler. Ve bize bazı taşların Allah korkusundan yukarıdan yuvarlandığını; güneş, ay, yıldızlar, dağlar ve meleklerin de Allah'a secde ettiklerini bildirdi. Dolayısıyla göklerin ve yerin emaneti yüklenmediklerini öğretti; çünkü onu eda ettiler. Edaları da Allah'a itaat etmek ve O'na karşı gelmemektir. Emanete hiyanet eden herkes onu yüklenmiş oldu. Aynı şekilde günah işleyen de günahı yüklenmiş olur. Hasen de böyle: "Onu insan yüklendi" demiştir, yani onu kafirle münafık yüklendiler; hiyanet edip itaat etmediler, demektir. İtaat edene: Zalim ve cahil denilmez.

"Ta ki münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap etsin ve Allah mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların tövbesini kabul etsin": İbn Kuteybe, mana şöyledir, demiştir: Bunu teklif ettik ki münafığın münafıklığı ve müşrikin müşrikliği meydana çıksın da Allah da onlara azap etsin. Mü'minlerin imanı da belli olsun da tövbelerini kabul etsin. Yani eğer taatta kusur ederlerse, onlara tekrar rahmet etsin ve onları bağışlasın.

34-SEBE' SURESİ

Mekke'de inmiştir.

54 ayettir.

İttifakla Mekki'dir. Dahhak ile İbn Saib şöyle demişlerdir:

Onda bir ayet Medeni'dir, o da "ve yerelllezine utul ilme" *(Sebe': 6)* ayetidir.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلْءَاخِرَةِ
وَهُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْخَبِيرُ ﴿١﴾ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنزِلُ
مِنَ ٱلسَّمَآءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ ٱلرَّحِيمُ ٱلْغَفُورُ ﴿٢﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ
كَفَرُوا۟ لَا تَأْتِينَا ٱلسَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّى لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَٰلِمِ ٱلْغَيْبِ

لا يعزب عنه مثقال ذرة في السماوات ولا في الأرض ولا أصغر
من ذلك ولا أكبر إلا في كتاب مبين ﴿٣﴾ ليجزي الذين
آمنوا وعملوا الصالحات أولئك لهم مغفرة ورزق كريم
﴿٤﴾ والذين سعوا في آياتنا معاجزين أولئك لهم عذاب من رجز
أليم ﴿٥﴾ ويرى الذين أوتوا العلم الذي أنزل إليك
من ربك هو الحق ويهدي إلى صراط العزيز الحميد ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Övgü Allah'a mahsustur. O ki göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Ahirette de övgü O'nundur. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.

2 – Yere gireni, yerden çıkanı, gökten ineni ve ona çıkanı bilir. O, çok esirgeyicidir, çok bağışlayıcıdır.

3 – Kafirler: "Bize kıyamet gelmez" dediler. De ki: "Hayır, görünmeyeni bilen Rabbime yemin ederim ki size elbette gelecektir. Ne göklerde ne yerde zerre ağırlı(nda bir şey) O'ndan kaçmaz. Ne bundan küçük ne de bundan büyük varsa, ancak apaçık bir kitaptadır.

4 – İman edip iyi şeyler yapanları mükafatlandırması için. İşte onlar için bir bağış ve hoş bir rızık vardır.

5 – Bizi aciz bırakacaklarını sanarak ayetlerimize koşanlar (saldıranlar var ya), işte onlar için pek acıklı murdar bir azap vardır.

6 – Kendilerine ilim verilenler, sana indirilen şeyin, onun, Rabbinden bir hak olduğunu ve mutlak galip, övgüye layık (Allah)ın yoluna ilettiğini görürler.

"Yere gireni bilir" tohum veya yağmur veya hazine veyahut başka bir şey gibi. "Ondan çıkanı bilir" ekin, bitki vs. gibi. "Gökten ineni" yağmur veya rızık veyahut melek gibi. "Ona çıkanı" melek veya amel veyahut dua gibi.

"Kafirler dediler": Yani yeniden dirilmeyi inkar edenler "bize kıyamet gelmez": Yani tekrar dirilmeyiz, dediler.

"Alimil ğaybi": İbn Kesir, Asım ve Ebu Amr, mimin kesri ile "alimil ğaybi" okunuşlardır. Nafi ile İbn Amir, ref'i ile okumuşlardır.

Hamze ile Kisai de, lamın kesri ve eliften önce lam ile "allamil ğaybi" okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim kesre ile okursa, mana şöyledir: Görünmeyeni bilen Allah'a hamd olsun. Kim de ref' ile okursa, "alimül ğaybi"nin mahzuf mübtedanın haberi olması caizdir, takdiri de: Hüve alimül ğaybi demektir. Mübteda olup haberinin de "la yazübü anhu" olması da caizdir. "Allam" ise "alim"den daha mübalağılıdır. Yalnız Kisai, zenin kesresi ile "layazibü" okumuştur ki, bunların ikisi de lügattir.

"Vela asğarü min zalike": İbn Semeyfa, Nahai ve A'meş ikisinde de nasb ile "vela asğara minzalike vela ekbere" okumuşlardır.

"İman edenleri mükafatlandırması için": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Evet, Rabbime yemin ederim ki ceza görme günü mutlaka gelecektir. İbn Cerir de mana şöyledir, demiştir: Zerre miktarını ve ondan daha küçüğünü apaçık bir kitapta tesbit etmiştir ki iman edenlere mükafat versin ve kendilerine ilim verilenlere göstersin.

"Min riczin elimün" İbn Kesir, Hafs da Asım'dan, Yakup ve Mufaddal, ref ile "min riczin elimün" okumuşlar, kalanlar da ikisinde de cer ile okumuşlardır.

"Kendilerine ilim verilenler" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Abdullah bin Selam ve arkadaşları gibi ehl-i kitabın mü'minleridir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır. Bunu da Katade, demiştir.

"Rabbinden sana indirilen şeyin": Yani Kur'an'ın "onun hak olduğunu (hüvel hakka)": Ferra şöyle demiştir: Bu, "ellezi"nin" dayanağıdır, onun içindir ki hakka nasb edilmiştir. Burada açıklamasını yapmadıklarımız da çeşitli yerlerde geçmiştir: Hac: 51, 52; Bakara: 130, 267.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا
مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿٧﴾
أَفْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ
فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ ﴿٨﴾ أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا بَيْنَ
أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ

لَاٰيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٩﴾

7 – Kafirler: "Size bir adam gösterelim mi ki, tamamen parçalandığınız zaman şüphesiz sizin yeni bir yaratılışta olacağınızı size haber veriyor" dediler.

8 – "Allah'a karşı yalan mı uydurdu yoksa onda delilik mi var" Hayır, ahirete inanmayanlar azapta ve uzak / derin bir sapıklıktalar.

9 – Önlerindeki ve arkalarındaki göğe ve yere bakmadılar mı? Eğer dilersek onları yere geçiririz yahut üzerlerine gökten parçalar düşürürüz. Şüphesiz bunda Allah'a dönen her kul için elbette bir ibret vardır.

"Kafirler dediler": Onlar da yeniden dirilmeyi inkar edenlerdir, birbirlerine dediler: "Size bir adam gösterelim mi ki size haber veriyor": Yani size diyor: Şüphesiz "siz tamamen parçalandığınız zaman": Yani tamamen ayrıldığınız zaman, burada mümezzak temzik manasında mastardır "şüphesiz sizler elbette yeni bir yaratılıştasınız": Yani yeniden dirilmek için yaratılışınız yenilenecektir. Sonra birbirlerine cevap verip": Allah'a karşı yalan mı uydurdu?" bizim yeniden dirileceğimizi iddia ettiği zaman. "Eftera"nın elifi istifham içindir, o da taaccüp ve ret manasınadır. "Yoksa onda bir delilik mi var?" Allah da onları reddedip: "Hayır" dedi, yani durum sizin dediğiniz delilik ve iftira gibi değildir. Hayır "ahirete inanmayanlar": Onlar da yeniden dirilmeyi inkar edenlerdir "azaptatır" ahirette dirildikleri zaman "ve uzak bir sapıklıktadır" dünyada haktan.

Sonra onlara öğüt verip şöyle dedi: "Önlerindeki ve arkalarındaki göğe ve yere bakmadılar mı?": Şöyleki insan göğe ve yere baktığı zaman onu önünde ve arkasında, sağında ve solunda görür. Mana da şöyledir: Onlar nerede olsalar göğüm ve yerim onları kuşatmıştır. Benim onlara gücüm yeter; istersem onları yere batırırım, eğer istersem onların üzerine gökten bir parça düşürürüm. "Şüphesiz bunda vardır": Yani gördüğünüz gökte ve yerde "elbet bir ibret vardır": Allah'ın yeniden diriltmeye ve onları yere geçirmeye gücünün yettiğine. "Her dönen kul için": Yani Allah'ın taatine dönen ve gördüğü şeyleri düşünen için, demektir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًاۜ

يَا جِبَالُ اَوِّب۪ي مَعَهُ وَالطَّيْرَۚ وَاَلَنَّا لَهُ الْحَد۪يدَۙ ﴿١٠﴾ اَنِ اعْمَلْ

سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحاًۜ اِنّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ

بَص۪يرٌ ﴿١١﴾

10 – Andolsun, gerçekten Davud'a bizden bir lütuf verdik. "Ey dağlar ve kuşlar, onunla beraber (tesbihi) tekrarlayın" dedik. Ona demiri yumuşattık.

11 – "Bol bol zırhlar yap ve dokumada ölçü(yü gözet). (Ey Davud hanedanı), iyi şeyler yapın. Şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim.

"Andolsun, gerçekten Davud'a bizden bir lütuf verdik": O da peygamberlik, Zebur, dağların ve kuşların emrine verilmesi ve Allah'ın verdiği sair nimetlerdir. "Ey dağlar, onunla beraber tekrarlayın": Halebi, Abdülvaris'ten hemzenin zammı ve şeddesiz olarak "Ûbiy" okumuştur: Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Onunla beraber tesbih edin ve tekrarlayın. Kim "ûbiy" okursa, manası: O tesbihe döndükçe siz de tekrar edin, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Evvibiy": Tesbih edin, demektir. Te'vib, yürüyüşte kullanılan bir deyimdir ki o da bütün gün yürüyüp gece konaklamaktır. Sanki bütün gün geceye kadar tesbih edin demek istemiştir.

"Vettayra": Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu'l – Aliye ve İbn Ebi Able, ref ile "vettayru" okumuşlardır. Mansup okumaya gelince: Ebu Amr bin el – Ala: O, "velekad ateyna davude minna fadla"nın üzerine matuftur, demiştir. "Vettayra": Ve sahherna lehut tayra demektir. Zeccac da münada olarak mansup olması da caizdir, demiştir, sanki: Deavnel cibale vettayre demiş gibi olur. Bu durumda tayr cibalin mahalline atfedilmiş olur. Basra ekolüne göre bütün münadalar mahallen mansuptur. Ref ise iki cihetledir: *Birincisi:* "Evvibi"nin üzerine atfedilmesidir, mana da şöyle olur: Ya cibalü recciit tesbihe meahu enti vettayru. *İkincisi:* Nida üzere merfudur, mana da: Ya cibalü evvibi veya eyyühet tayru evvibi maahu, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: O tesbih ettiği zaman kuşlar da onunla beraber tesbih ederdi. Okuduğu zaman onu duyan her canlı okumasını dinler ve ağlamasına katılırdı. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Dağlara: Tesbih edin, kuşlara da: Cevap verin, der, sonra da bu arada o Davudi

sadasıyla Zebur okurdu. İnsanlar ondan daha hoş bir şey görmez ve ondan daha tatlı bir şey işitmezlerdi.

"Demiri ona yumuşattık": Yani onun için yumuşak hale getirdik, demektir. Katade şöyle demiştir: Allah demiri ateşe değmeden emrine vermişti, onu eliyle düzeltirdi, onu ateşe sokmaz, çekiçle dövmezdi. İlk zırh yapan odur, ondan önce tabaka halinde idi.

"Eni'mel sabiğatin": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Ona yap, dedik. Bu da "lien yamele manasında olur. Sabiğatin: Geniş zırhlar, demektir. Sıfatı zikretmekle yetinmiştir; çünkü mevsuf anlaşılmaktadır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Davud demiri eliyle tutar, onu hamur gibi yoğurur, istediği şekli verirdi. Yarım günde zırh yapar, onu çok paraya satardı. Ondan yer ve sadaka verirdi. Sabiğat: Giyenin vücudunu baştan aşağı örtüp daha da fazla kalan ve yerde sürünen geniş zırha denir.

"Dokumada ölçüyü gözet": Yani onu ihtiyaca göre ve gereği kadar yap, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Serd: Dokuma demektir. Onun için zırh yapana: Serrad ve zerrad, denir, tıpkı serrad ve zerrad gibi. Burada sin ze ile değiştirilmiştir, mesela serrat ve zerrat denir. Zeccac şöyle demiştir: Serd lügatte bir şeyi sunup arka arkaya yapmaktır. Serede fülanün elhadise bundandır ki duraklamadan konuşmaktır.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Çiviyi halkaya ölçülü geçirmek; onu küçük yapmaktır; yoksa oynar, büyük de yapmamaktır, aksi takdirde halka ayrılır. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Halkalarını geniş yapmamaktır, o zaman giyeni korumaz. Bunu da Katade, demiştir.

"İyi şey yapın": Davud hanedanına hitaptır.

وَلِسُلَيْمٰنَ الرّ۪يحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌۚ
وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِۜ وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِاِذْنِ
رَبِّه۪ۜ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّع۪يرِ ﴿١٢﴾
يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَٓاءُ مِنْ مَحَار۪يبَ وَتَمَاث۪يلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ
وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍۜ اِعْمَلُٓوا اٰلَ دَاوُ۫دَ شُكْراًۜ وَقَل۪يلٌ مِنْ عِبَادِيَ

الشَّكُورُ ﴿١٣﴾ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِ
إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ
أَن لَّوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿١٤﴾

12 – Süleyman'a da rüzgarı (müsahhar kıldık). Onun sabah gidişi bir aydır, akşam dönüşü de bir aydır. Onun için erimiş bakır pınarını akıttık. Cinlerden kimi de, Rabbisinin izni ile önünde çalışır. Onlardan kim emrimizden saparsa, ona alevli ateş azabını tattırırız.

13 – Onu için kalelerden, heykellerden, havuzlar gibi / kayık tabaklardan ve sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı. Ey Davud hanedanı, şükür için çalışın! Kullarımdan şükredenler azdır.

14 – Ona ölümü hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara ancak asasını yiyen ağaç kurdu gösterdi. Ne zaman ki düştü, cinler bildiler ki, eğer gaybi bilselerdi, o aşağılayıcı azabın içinde durmazlardı.

"Veli süleymaner riha": Çoğunluk rih'in nasbı ile okumuşlar, mana şöyledir: Ve sehharna lisüleymaner riha. Ebu Bekir ile Mufaddal, Asım'dan ref ile "errihu" okuduğunu rivayet etmişlerdir ki, lehu teshirür rihi, demektir. Ebu Cafer de cemi sıygasıyla "erriyaha" okumuştur.

"Onun sabah gidişi bir aydır": Katade şöyle demiştir: Sabahtan gün yarısına kadar bir aylık yol, gün sonuna kadar da bir aylık yol giderdi. O bir günde iki aylık yol katederdi. Hasen de şöyle demiştir: Allah'ın nebisini atlar namazdan alıkoyunca onları kesti; Allah da onun yerine onlardan daha hızlı olan rüzgarı verdi. O sabahleyin Şam'dan hareket eder, öğleyin Istahr'a varırdı. İkisinin arasında hızlı giden atlı için bir aylık yol vardır. Sonra Istahr'dan hareket eder, Kabil'de akşamlardı. Bunların arasında da hızlı giden atlı için bir aylık yol vardır.

"Ve eselna lehu aynel kıtri": Zeccac, kıtr: Bakırdır, demiştir. O da pirinçtir. O zaman eritildi, Süleyman'dan önce eritilmezdi.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Süleyman'a bakır pınarını akıttı, öyleki ondan ateş değmeden istediğini yaptı, nitekim Davud'a da ateş değmeden demir yumuşatılmıştı. Üç gün üç gece su gibi devamlı aktı. İnsanlar bugün Süleyman'a verilenden bir şeyler yapıyorlar.

"Ve minel cinni": Yani ona cinleri de müsahhar kıldık, demektir. "Önünde Rabbinin izni ile çalışırdı": Yani O'nun emri ile demektir.

Allah onları Süleyman'ın emrine verdi ve ona itaat etmelerini buyurdu. Kelamdan ona itaat etmeyenlerin de olduğu anlaşılmaktadır. "Onlardan kim saparsa": Yani "emrimizden çıkarsa" Süleyman'a itaat emrimizden saparsa, "ona alevli ateşin azabından tattırırız": Bu dünyada mı idi yoksa ahirette midir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ahirettedir, bunu da Dahhak, demiştir: *İkincisi:* Dünyadadır, bunu da Mukatil, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Süleyman'ın yanında elinde ateşten bir kırbaç olan bir melek vardı; cinlerden kim onun emrinden çıkarsa melek ona o kırbaçla vururdu.

"Ona diledikleinden mihraplar yaparlardı": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar mescitlerdir, bunu da Mücahit ile İbn Kuteybe, demişlerdir. *İkincisi:* Saraylardır, bunu da Atıyye, demiştir. *Üçüncüsü:* Mescitler ve saraylardır, bunu da Katade, demiştir. Temasil ise: Heykellerdir. Hasen: O gün için heykeller haram edilmiş değildi, demiştir. Sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar tavus, kartal ve akbaba heykelleri idi, tahtının ve yatağının basamaklarında idi, bu da ona yaklaşmak isteyenlerin korkmaları içindi. Bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Onlar peygamberlerin ve meleklerin heykelleri idi, insanlar onları o şekilde görsünler de onlara benzeyerek onlar gibi ibadet etsinler içindi. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Onların nelerden yapıldığında da iki görüş vardı: *Birincisi:* Bakırdan, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Mermer ve pirinçten, bunu da Katade, demiştir.

"Havuzlar gibi tabaklardan (ve cifanin kelcevabi)": Cifan: Cefne'nin çoğuludur, o da büyük tabak demektir. Cevabi ise: Cabiye'nin çoğuludur, o da içine su biriktirilen büyük havuzdur.

İbn Kesir ile Ebu Amr, ye ile "kelcevabiy" okumuşlar, ancak İbn Kesir, vasılda da vakıfta da ye ile okumuş; Ebu Amr ise vakıfta değil vasılda öyle okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Kurraların çoğu yesiz vakfederler. Asıl olan ye ile vakfetmektir, ancak kesre de onun yerini tutar.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar deve havuzları gibi çanaklar yaparlardı, bir çanağın üzerinde yemek için bin adam toplanırdı.

"Ve kudurir rasiyat": Sağlam kazanlar, demektir. Resa yersu şeklinde çekimi yapılır ki, sağlam olmaktır.

Sağlam olmasının sebebinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Ayakları kendinden idi, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar çok büyük oldukları için yere indirilmezdi. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: O dağlar gibi kazanlar yerinden kımıldatılmazdı, bir kazandan bin adam yerdi.

"Ey Davud hanedanı, şükür için çalışın": Mana şöyledir: Onlara: Allah'ın size verdiklerine şükretmek için Allah'a itaat edin, dedik.

"Ona ölümü hükmettiğimiz zaman": Yani Süleyman'a, demektir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: İnsanlar: Cinler gaipten yarın ne olacağını bilir, derlerdi. Süleyman mihrabında asasına yaslanarak namaza durdu, öldü. Böylece bir sene kaldı; cinler ise o zor işlerde çalışıyordu, onun öldüğünü bilmiyorlardı. Nihayet güve Süleyman'ın asasını içinden yedi, o da yere düştü. Böylece ölümünü bildiler. İnsanlar da cinlerin gaybi bilmediğini anladılar.

Şöyle de denilmiştir: Süleyman Allah'tan ölümünü cinlere bildirmemesini istedi; Allah da bunu onlardan bir yıl sakladı.

Bunu isteme sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Cinler insanlara: Biz gerçekten gaybi biliriz, derlerdi, Allah da onları yalancı çıkarmak istedi.

İkincisi: Çünkü Mescid-i Aksa'nın yapımı bitmemişti.

"Ağaç kurdu": O da güvedir. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l - Cevza ve Asım el – Cahderi, ranın fethası ile "dabbetül aradı" okumuşlardır.

"Minsee" de asadır. Zeccac, şöyle demiştir: Ona minsee denilmesi onunla yaramaz şeylerin kovulmasındandır. Ferra da şöyle demiştir: Hicazlılar hemzesiz olarak minse, derler. Temim ile Kays'in düzgün konuşanları da hemze ile (minsee) derler.

"Düşünce meydana çıktı": Yani cinlerin gaybi bilmedikleri insanlar için anlaşıldı, demektir. Eğer bilselerdi "o aşağılayıcı azabında içinde durmazlardı": Yani hayatta olduğunu zannettikleri Süleyman'ın emrine amade olarak çalışmazlardı. Şöyle de denilmiştir: O zaman cinler bildiler, çünkü onlar gökten kulak hırsızlığı ederek gaybi bildiklerini sanırlardı. Böylece bu zannın yanlış olduğu meydana çıktı. Üveys, Yakup'tan te ile benin ref'i ve yenin kesri ile "tübüyyinet" okuduğunu rivayet etmiştir.

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا
مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾
فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ

جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ ﴿١٦﴾
ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾ وَجَعَلْنَا
بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَقَدَّرْنَا
فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّامًا آمِنِينَ ﴿١٨﴾ فَقَالُوا
رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ
وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ
﴿١٩﴾ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا
مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ
مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ وَرَبُّكَ عَلَىٰ كُلِّ
شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿٢١﴾

15 – Andolsun, gerçekten Sebe' (kavmi) için yurtlarında bir ibret vardı. Sağından ve solundan iki bahçe. (Onlara): "Rabbinizin rızkından yiyin ve O'na şükredin. Hoş bir ülke ve çok bağışlayıcı bir Rab" denildi.

16 – Yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçelerini ekşi yemişli, acı ılgınlı ve az bir şey de Arabistan kirazından (olmak üzere) iki bahçe ile değiştirdik.

17 – İşte onları kafir oldukları şey yüzünden cezalandırdık. Biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?

18 – Onlara bereket verdiğimiz kentlerin arasında sırt sırta kentler kıldık ve onlardan (eşit mesafelerde) yürümeyi takdir ettik ve: "Orada gecelerde ve gündüzlerde güvende olarak yürüyün" dedik.

19 – Onlarsa: "Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır" deyip kendilerine zulmettiler. Biz de onları masallara çevirdik ve onları büsbütün parçaladık. Şüphesiz bunda her çok sabreden ve çok şükreden için gerçekten ibretler vardır.

20 – Andolsun, gerçekten İblis onlara zannını doğruladı da mü'minlerden bir grup hariç, ona tabi oldular.

21 – Hâlbuki onun kendileri üzerinde bir gücü yoktu. Ancak bunu ahirete iman edenle ondan şüphe içinde olanı bilmemiz için (yaptık). Rabbin her şeyi gözetleyicidir.

"Le kad kâne limeskenihim ayetün": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, "fi mesakinihim" okumuşlar; Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek kâfın fethi ve eliefsiz olarak "meskenihim" okumuşlardır. Kisai ile Halef de, kâfın kesri ile "meskinihim" okumuşlardır ki bu da lügattir.

Müfesirler şöyle demişlerdir: Burada Sebe'den maksat: Sebe' bin Yeşcüb bin Yarub bin Kahtan'ın evlatlarıdır. Biz de bu husustaki ihtilafları Neml: 22'de anlatmıştık. Bazıları da: O, bir şahıs ismi değil, yer ismidir, derler. Zeccac bu mekân hakkında şöyle demiştir: Kim feth ile "lisebee" okur da onu gayri munsarif yaparsa, onu kabile ismi kılar; kim de munsarif yapar da meksur ve tenvinle okursa onu mahalle ve şahıs ismi yapar. Hepsi de caizdir. "Ayetün" merfudur, "Kâne"nin ismidir. "Cennetani" iki mülahaza ile merfudur: *Birincisi:* O,"ayetün"den bedeldir. *İkincisi:* Gizli kelime vardır; sanki "ayetün" denince "elayetü cennetani, denmiştir.

KISSALARINA İŞARET

Tefsir alimleri şöyle demişlerdir: Belkıs kavmine kraliçe olunca onlar derelerindeki su için çatışmaya başladılar; onları men ettiyse de dinlemediler. O da kraliçelikten çekildi, sarayına gitti. Araları iyice kötüleşip de pişman olunca ona geldiler; ondan idarenin başına geçmesini istediler. O da kabul etmedi. Onlar: Ya dönersin ya da seni öldürürüz, dediler. O da: Siz bana itaat etmiyorsunuz, sizin aklınız yoktur, dedi. Onlar da: Sana itaat edeceğiz, dediler. Vadilerine geldi – ki yağmur yağdığı zaman ona günlerce uzak yerden sel gelirdi – emretti: iki dağın arasına set çektiler; su setin arkasında toplandı. Ona üst üste kapılar yaptılar; geride su birikti. Ona kanalların sayısınca on iki çıkış yeri koydular. Su aralarından eşit olarak çıkardı. Sonunda Neml: 29 – 49'da anlattığımız gibi Süleyman'la o macerayı yaşadı. Ondan sonra da o hal üzere kaldılar. Şöyle de denilmiştir: Bu barajı yapmaları su taşıp da mallarını helak etmemesi içindi. Onlar barajın kapısını istedikleri kadar açar, gerektiği kadar su alırlardı. Onların vadilerinin sağında ve solunda iki bahçeleri vardı. Bolluk oldu ve meyveleri çoğaldı. Öyleki kadın iki bahçe arasında başında sepetle yürürdü, döndüğü zaman hiçbir şeye elini sürmeden sepet dolmuş olurdu. Memleketlerinde yılan, akrep, sivrisinek ve pire gibi hiçbir şey olmazdı. Yabancı elbise-

sinde bit olarak memleketlerine gelirdi, havasının temizliğinden bıt ölürdü. Onlara: "Rabbinizin rızkından yiyin ve O'na şükredin. Temiz bir memleket" denildi. Yani burası temiz bir memlekettir, çorak değildir. Onda rahatsız edecek hiçbir şey yoktur, demektir. "Çok bağışlayıcı Rab": Yani Allah çok bağışlayıcı Rab'tır, demektir. On üç kent idi, Allah on üç peygamber gönderdi. Peygamberlere inanmadılar, Allah'ın nimetlerini ikrar etmediler. İşte "yüz çevirdiler" dediği budur, yani haktan yüz çevirdiler, peygamberleri yalanladılar. "Biz de üzerlerine arim selini gönderdik": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Arim, şiddetli demektir. Bunu Ali bin Ebu Talib, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn el A'rabi de şöyle demiştir: Arim güç yetmez sel demektir.

İkincisi: O, vadinin ismidir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade, Dahhak ve Mukatil de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O settir, bunu da Mücahit, Ebu Meysere, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Ebu Ubeyde de: Arim, arime'nin çoğuludur, o da iki nehrin arasındaki settir, demiştir.

Dördüncüsü: Arim, Seddi delen sıçandır, bunu da Zeccac naklet- miştir.

Bu selin nasıl gönderildiği hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala setlerine yerden bir hayvan gönderdi, o da onda bir delik açtı. Su, boşa gitti, ondan yararlanamadılar. Bunu da el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade ile diğerleri de şöyle demişlerdir: Allah huld adında bir sıçan gönderdi, huld da kör sıçan yani köstebek demektir. Onu dibinden deldi, Allah da bahçelerini su altında bıraktı ve yurtlarını harap etti.

İkincisi: Onların üzerine kızıl bir su gönderdi; onu baraja gönderdi, onu sarstı, onu yıkıp vadiyi oydu. Su setten dolayı kızıl değildi, onu sel getirmişti. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Onların iki bahçelerini değiştirdik": Yani meyve veren iki bahçelerini demektir, "cenneteyni zevatey ükülin hamtın": İbn Kesir, Nafi Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, tenvinle "ükülin" okumuşlar; Ebu Amı da izafetle "üküli" okumuştur. İbn Kesir ile Nafi kâfı şeddeli, diğerleri de şeddesiz okumuşlardır. Ükül ise meyvedir.

Hamt'tan murat edilen şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O misvak ağacıdır, bunu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve cumhur, demişlerdir. Buna göre onun ükül'ü meyvesi demektir. Erak ağacına berir denir.

İkincisi: O, dikenli her ağaçtır, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Üçüncüsü: O yenmeyecek kadar tadı acı olan her türlü bitkidir, bunu da Müberrid ile Zeccac, demişlerdir. Buna göre hamt: Yenen şeyin adıdır. Bu kıraata göre onu tenvinle okuyanların kıraatı güzel olur. Bir öncekine göre ise o, bir ağacın adıdır, ükül de onun meyvesidir. O zaman da izafet edenlerin kıraatı güzel olur.

Esl'e gelince: Onda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, ılgın ağacıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O, muğaylan ağacıdır, bunu da İbn Cerir nakletmiştir. *Üçüncüsü:* O, ılgına benzeyen, ancak ondan daha büyük bir ağaçtır.

"Ve şeyin min sidrin kalil": Bunda da takdim ve tehir vardır; takdiri şöyledir: Ve şeyin kalilin min sidrin. O da Arabistan kirazıdır. Mana da şöyledir: Ekşi ve ılgın ağacı bahçelerinde Arabistan kirazından daha çoktu. Katade şöyle demiştir: Ağaçları ağaçların en güzeli iken, Allah onları en kötü ağaca çevirdi.

"İşte onları cezalandırdık": Yani bu değiştirme ile onları cezalandırdık "kafir oldukları şey yüzünden, biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?"

Eğer: Bazen mü'min de kafir de cezalandırılır, bu tahsisin manası nedir?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Mü'min için yücza kalıbı kullanılır, yücaza kullanılmaz. En fasih lügatte: Cezallahül mü'mine denir, cazahu denilmez. Çünkü cazahu karşılığını verdi, demektir. Kafire kötülüğünün misli ile muamele edilir. Mü'minin ise sevabı arttırılır, ona lütfedilir. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

İkincisi: Kafirin kötülüğünü silip süpürecek iyiliği yoktur; bütün günahları ile cezalandırılır. Mü'mimin ise iyilikleri kötülüklerini imha eder. Bu da Zeccac'ın görüşüdür. Tavus da şöyle demiştir: Kafir cezalandırılır, bağışlanmaz, mü'min ise zor hesap görmez.

"Ve cealna beynehüm" bu, "lekad kane lisebin" kavline matuftur, mana da şöyledir: Onların hikayesi şöyledir: Onları kıldık "bereket verdiğimiz kentler arasında": Onlar da Şam'ın kentleridir. Ondaki bereketin manası da yukarıda geçmiştir *(Enbiya: 71)*. Bu da cumhurun görüşüdür. İbn Saib şöyle hikaye etmiştir: Allah Teala onların iki bahçelerini helak edince, peygamberlere: Allah'ın nimetlerini tanıdık; andolsun ki eğer bize yeniden nimet verirse, ona katlanılması zor ibadet ederiz, dediler. Allah da onlara sırt sırta köyler verdi. Onlar ise tekrar bozgunculuğa döndüler ve: Seferlerimizin arasını uzaklaştır, dediler. O yüzden de paramparça edildiler.

"Sırt sırta kentler": Yani birbirine bitişik, demektir. "Oralarda yürümeyi takdir ettik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar sabahleyin bir kentten çıkar, öğle uykusunu öteki kentte geçirirlerdi. Öğleden sonra da bir kentten çıkar, başka bir kentte gecelerlerdi. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: O, iki kent arasında eşit miktar kıldı, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Oralarda yürüyün": Mana: Onlara: Oralarda yürüyün, dedik şeklindedir. "Gecelerce günlerce": Yani gece gündüz, demektir. "Güvende olarak": Açlık veya susuzluk veya canavar veya yorgunluk gibi yolculuğun korkularından emin olarak. Onlar dört ay emniyet içinde yürürlerdi; bu nimetten şımardılar, İsrail oğullarının kudret helvası ile bıldırcın etinden bıktıkları gibi ondan tiksindiler. "Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır (baid), dediler": İbn Kesir ile Ebu Amr, aynın şeddesi ve kesri ile "Be'id" okumuşlar; Nafi, Asım ve Hamze de aynın kesri ve elifle "bâid" okumuşlardır. İbn Abbas'tan da her iki kıraat nakledilmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar şöyle dediler: Eğer bahçelerimiz birbirinden daha uzak olsa idi, gönlümüz yemişlerini daha çok çekerdi. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Peygamberleri onlara Allah'ın nimetlerini hatırlatınca, içinde bulundukları halin nimet olduğunu inkar ettiler ve Allah'tan seferlerinin arasını uzaklaştırmasını istediler. Yakup, benin ref'i ile "rabbuna", aynın ve dalın fethi ile de "bâade" okumuş; Allah'ın onlara indirdiği nimetleri haber verme tarzında mazi fi'li kılmıştır. Ali bin Ebu Talib, Ebu Abdurrahman es - Sülemi, Ebu Reca, İbn Semeyfa ve İbn Ebi Able, aynın ref'i, dalın fethi ve elifsiz olarak aziz ve celil olan Allah'a şikayet mahiyetinde "beude" şeklinde okumuştur. Asım el – Cahderi ile Ebu İmran el – Cevni de benin ref'i, vavın sükunu ve aynın kesri ile "bûide" okumuşlardır.

"Kendilerine zulmettiler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İnkar etmek ve peygamberleri yalanlamakla. *İkincisi:* "Seferlerimizin arasını uzaklaştır" demekle.

"Biz de onları masallar kıldık": Kendilerinden sonra gelenlere, onlara ne yapıldığını konuşurlar. "Onları büsbütün parçaladık": Yani onları ülkenin her tarafına dağıttık; çünkü Allah onların yurtlarını sular altında bırakıp da bahçelerini ortadan kaldırınca, ülkelere dağıldılar. Araplar ayrılık için Sebe'i misal getirmeye başladı. "Şüphesiz bunda vardır": Yani onlara yapılanda "gerçekten ibretler, "her çok sabreden için" Allah'a isyanlardan "çok şükreden için" O'nun nimetlerine.

"Velekad saddeka aleyhim iblisü zannehu": "Aleyhim" "fihim" manasınadır. Zannının onlar hakkında doğru çıkması da onları azdırdığı zaman ona uymalarını düşünmesidir ki bu da gerçek oldu. "Onları mutlaka saptıracağım ve onları kuruntulara düşüreceğim" *(Nisa: 119)* demesi de zan iledir, bilerek değildir. Kim şedde ile "saddeka" okursa, mana: Onlara olan zannını onlara yaptığı ile gerçekleştirdi, olur. Kim de şeddesiz okursa mana: Onlara olan zannında doğru çıktı, olur.

İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Sebe' halkıdır. *İkincisi:* İblis'e itaat eden diğer kimselerdir.

"Onların üzerinde bir gücü yoktu": Bunu da "onların üzerinde gücün yoktur" *(Hicr: 42)* ayetinde şerh etmiştik. Hasen şöyle demiştir: Yemin olsun ki İblis onları sopa ile dövmedi, onları hiçbir şeye zorlamadı, ancak onları kuruntulara ve boş hayallere sürükledi.

"Ancak bilelim diye": Yani onu onlara musallat etmemiz mü'minleri şüphe edenden ayırmamız içindir. Zühri merfu ye ile meçhul kalıbında "illa liyu'leme" okumuştur. İbn Yamur da fenin fethi ile "liyaleme" okumuştur.

Onun burada bilmesinden murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır ki onları da Ankebut'un başında, ayet: 3'te şerh etmiştik. "Rabbin her şeyin üzerinde gözetleyicidir": Şüphe ve iman hususlarında. "Hafîz": İbn Kuteybe: Hafîz, hâfız manasınadır, demiştir. Hattabi de şöyle demiştir: O, fail veznindedir, fâil manasındadır; tıpkı kadîr ve alîm gibi. O, gökleri, yeri ve içindekileri süresini doldurması için muhafaza eder. Kullarını tehlikelerden korur, amellerini koruma altına alır ve niyetlerini bilir. Dostlarını günahlara düşmekten muhafaza eder, onları şeytanın hilelerinden esirger.

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ
وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾
وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ اِلَّا لِمَنْ اَذِنَ لَهُ حَتّٰٓى اِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ
قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾

22 – De ki: Allah'tan başka iddia ettiklerinizi çağırın; onlar ne göklerde ne de yerde zerre ağırlığına sahip olmazlar. Onlar için bu ikisinde bir ortaklık yoktur ve O'nun için de onlardan bir arka çıkan yoktur.

23 – O'nun huzurunda şefaat ancak izin verdiğine fayda verir. Nihayet kalplerinden korku giderildiği zaman: "Rabbiniz ne dedi?" derler. Onlar da: "Gerçeği söyledi" (izin verdi) derler. O, pek yücedir, çok büyüktür.

"De ki: Allah'tan başka iddia ettiklerinizi çağırın": Mana şöyledir Kafirlere de ki: Onların tanrılar olduğunu iddia ettiğiniz kimseleri çağırın da size bir nimet versin veya sizden bir belayı kaldırsınlar. Sonra onlardan haber vererek şöyle dedi: "Onlar ne göklerde ne de yerde zerre ağırlığına sahip değiller": Hayır ve şer, yarar ve zarar gibi. "Onlar için bu ikisinde bir ortaklık yoktur" onları yaratmada bize ortak olmadılar. "O'nun için yoktur" yani Allah için yoktur, demektir. "Onlardan": Yani ilahlardan "bir arka çıkan": Yani herhangi bir şeye yardım eden, demektir.

"Vela tenfauş şefaatü illa limen ezine leh": İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir, hemzenin fethi ile "ezine leh" okumuşlardır; Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Halef de hemzenin zammı ile "üzine leh" okumuşlardır. Asım'dan da iki kıraatın aynısı rivayet edilmiştir. Yani şefaate izin verilmedikçe ne bir melek ne de bir peygamber şefaat edemez, demektir. Şefaat edeceği kimselere izin verilmedikçe diyenler de olmuştur. Bunda da: Bu tanrılar bize şefaat ederler diyenlere reddiye vardır.

"Hatta iza füzzia an kulubihim": Çoğunluk fenin zammı ve zenin kesri ile "füzzia" okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Korkuları hafifletildiği zaman. Zeccac da, mana: Kalplerinden korku giderildiği zaman, demiştir. İbn Amir, Yakup ve Eban fenin ve zenin fethi ile "fezea" okumuşlardır ki fiil aziz ve celil olan Allah'a ait olur. Hasen, Katade ve İbn Yamur noktasız ra ve noktalı ğayınla "füriğa" okumuşlardır ki o da birincinin manasınadır; çünkü korkudan boşaldığı zaman demek olur. Başkası da: Şüphe ve şirkten boşaldığı zaman demiştir.

İşaret edilenler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir. Kelamdan anlaşılmaktadır ki onlar Allah'tan gelen yeni bir emirle telaşa kapılırlar. Bunu da ayette zikretmemiştir. Çünkü korkunun kalplerinden çıkarılması onun meydana geldiğini gösterir. Korkularının sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala'nın kelamını işittikleri için korkarlar. İbn Mes'ud, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini ri-

vayet etmiştir: Allah Teala vahiyle konuştuğu zaman gök halkı düz taş üzerinde çekilen zincir sesi gibi bir ses duyarlar, bundan korkarlar. Bu böyle devam eder, nihayet onlara Cebrail gelir. Cebrail geldiği zaman kalplerinden korku gider: Ey Cebrail, Rabbin ne dedi?" derler. O da: Hakkı söyledi, der. O zaman: Hak, hak diye nida ederler.[1] Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Aziz ve celil olan Allah gökte bir şeye hükmettiği zaman melekler O'nun sözüne kulak vermek için kanatlarını çırparlar; bundan da düz taşın üzerinde zincir çekiliyormuş gibi bir ses çıkar. Kalplerinden korku gittiği zaman: "Rabbiniz ne dedi?" derler. Onlar da: Hak, dedi, derler. "O, pek yücedir, çok büyüktür".

İkincisi: Onlar kıyametin kopmasından korkarlar. Kıyametin yaklaştığını zannetmeleri sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: İsa ile Muhammed sallallahu aleyhimesselam arasındaki boşluk olup da sonra da Allah, Muhammed'i gönderince, Cebrail'le vahyi indirdi. İnince melekler onun kıyametle ilgili bir şey indirdiğini zannedip korktular. Cebrail gelip onların korkularını izale etmeye çalıştı ve onlara vahyi haber verdi. Bunu da Katade, Mukatil ve İbn Saib, demişlerdir. Şöyle de denilmiştir: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e vahyin geldiğini öğrenince, korktular, çünkü onun çıkmasının kıyamet alametlerinden olduğunu biliyorlardı.

İkincisi: Yeryüzüne gidip gelen ve amelleri yazan takipçi melekleri Allah Teala onları gönderip de aşağı indikleri zaman onların şiddetli bir sesi işitilir, onlardan aşağı olan melekler kıyametle ilgili bir şey indirildiğini zanneder, secdeye kapanır ve korkarlar. Bu her seferinde onlara uğradıkları zaman böyle olur. Bunu Dahhak, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir.

İkinci görüş: Burada işaret edilenler müşriklerdir. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Ölüm anında müşriklerin kalplerindeki perde – diyecekleri bir şey kalmaması için – açılınca melekler onlara: "Rabbiniz dünyada ne dedi?" derler. Onlar da: Hakkı söyledi, derler; ikrarın fayda vermeyeceği bir zamanda ikrar ederler. Bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Kıyamet gününde kalplerinin üzerindeki perde kaldırılınca onlara: "Rabbiniz ne dedi?" denir. Bunu da Mücahit, demiştir.

1 – Ebu Davud, Sünnet, bab, 20.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ وَاِنَّا
اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٢٤﴾ قُلْ لَا تُسْـَٔلُونَ
عَمَّا اَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا
ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلٖيمُ ﴿٢٦﴾ قُلْ اَرُونِىَ
الَّذٖينَ اَلْحَقْتُمْ بِهٖ شُرَكَٓاءَ كَلَّا بَلْ هُوَ اللّٰهُ الْعَزٖيزُ
الْحَكٖيمُ ﴿٢٧﴾

24 – De ki: "Size göklerden ve yerden rızık veren kimdir?" De ki: "Allah'tır. Biz yahut siz doğru yol üzerindeyiz yahut apaçık bir sapıklık içindeyiz".

25 – De ki: "Siz, bizim işlediğimiz günahtan sorulmazsınız, biz de sizin yaptıklarınızdan sorulmayız".

26 – De ki: "Rabbimiz aramızı birleştirir. Sonra aramızı hak ile açar. O, açan / hükmedendir, her şeyi bilendir.

27 – De ki: "O'na kattığınız ortakları bana gösterin". Hayır, bilakis O, mutlak galip hikmet sahibi Allah'tır.

"De ki: Size gökten rızık veren kimdir?": Yani yağmur veren, demektir "ve yerden": Yani bitkiler ve ürünler, demektir. Neden kafirlere bunu sorması emredildi? Asıl rızık verenin Allah olduğuna ve ibadete müstahak bulunduğuna dair diyecekleri bir şey kalmaması içindir. Onlar ondan başka rızık veren bilmezler. Bunun içindir ki ona: "Allah'tır, demesi" emredilmiştir. Çünkü onlar bundan başka bir cevap veremezler. Söz burada bitti. Sonra ona şöyle demesi emrolundu: "Biz yahut siz doğru yol üzerindeyiz yahut apaçık bir sapıklık içindeyiz": Müfessirlerin kanaati burada "ev" edatının vav manasına olduğu doğrultusundadır. Ebu Ubeyde: Kelamın manası şöyledir, demiştir: Ben şüphesiz doğru yoldayım, siz ise kuşkusuz apaçık bir sapıklık içindesiniz. Ferra da şöyle demiştir: Müfessirlere göre "ev" vav manasınadır, mana da öyledir, ancak Arap dili buna müsait değildir; "ev" vav manasına olamaz; ancak o, iki şeyden birini tercih etmek içindir. Nitekim: İn şi'te fehuz dirhemen ev isneyn (istersen bir dirhem al yahut iki) dersin, onun bir veya iki dirhem alma hakkı vardır; üç alma hakkı yoktur. Ayetin manası da şöyledir: Biz ya sapıkız ya da doğru yoldayız; siz de yine ya sapıksınız ya da doğru yol-

dasınız. O, Resul'ünün doğru yolda olduğunu ve onun sapık olmadığını biliyor. Nitekim yalancı çıkarmak istediğin bir adama: Allah'a yemin ederim ki birimiz muhakkak yalancıdır, der, bunu demekle onu kastedersin, onu üstü kapalı şekilde yalanlarsın. Bir adam da: Filanca geldi, der; onun yalancı olduğunu bilen kimse de: İnşallah, der; onu açık olmayarak güzelce yalancı çıkarır. Araplar şöyle derler: Katelehullah (Allah canını alsın), sonra da bunu çirkin görerek, kateahullah, derler, bazıları da kâteahullah, derler. Bir adama beddua mahiyetinde cuan, derler. Sonra bunu beğenmeyip cuden derler. Bazıları da cusen, derler. Veyhak ve veysek de bu kabildendir; bunlar "veylek" manasında ise de ondan biraz daha hafiftir.

"De ki: Siz bizim işlediğimiz günahlardan sorulmazsınız": Yani ondan mesul olmazsınız, demektir. "Biz de sizin yaptıklarınızdan sorulmayız" inkar ve yalanlamadan demektir. Mana da, onlardan uzak olduğunu göstermektir. Bu ayet, müfessirlerin çoğuna göre kılıç ayetiyle neshedilmiştir. Bunun da izahı yoktur.

"De ki: Rabbimiz aramızı birleştirir": Yani ahirette yeniden dirilirken, "sonra aramızı açar" yani hüküm verir "hak ile" yani adaletle, demektir. "O açandır" hükmedendir, "her şeyi bilendir" verdiği hükmü. "De ki:" kafirlere, "O'na kattığınız ortakları bana gösterin": Yani onları hangi gerekçe ile O'na ilhak ettiğinizi bana bildirin, hâlbuki onlar yaratmazlar ve rızık vermezler. "Hayır" azarlama ve uyarmadır, mana da: Bu sözden vazgeçin, sapıklığınızdan uyanın; durum sizin dediğiniz gibi değildir, demektir.

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا
وَنَذِيرًا وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ وَيَقُولُونَ
مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٩﴾ قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ
يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾

28 – Seni ancak bütün insanlar için müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler.

29 – "Eğer doğru söyleyenler iseniz bu tehdit ne zamandır?" derler.

30 – De ki: "Sizin için bir günün randevusu vardır ki, ondan ne bir saat geri kalırsınız ne de bir saat ileri gidersiniz".

"Seni ancak bütün insanlar için gönderdik": Yani bütün mahlukat

için genel olarak gönderdik. Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Vema erselnake illa linnasi kâffeten. "Kâffeten linnasi"nin manası: İnsanları üzerinde bulundukları küfür halinden men etmek için gönderdik, olduğu da söylenmiştir. Ondaki he de mübalağa içindir.

"Bu tehdit ne zamandır?" derler. Bundan da onlara kıyamet günü va'dettiği azabı kastederler. Bunu demeleri, yeniden dirilmeyi inkâr ettikleri içindir. "De ki: Sizin için bir günün randevusu vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, can çekişme ve ölüm anıdır, bunu da Dahhak, demiştir. *İkincisi:* Kıyamet günüdür, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهَٰذَا الْقُرْآنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ
يَدَيْهِ وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ
بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا
لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ (31)
قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا أَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ
عَنِ الْهُدَىٰ بَعْدَ إِذْ جَاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ (32) وَقَالَ الَّذِينَ
اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
إِذْ تَأْمُرُونَنَا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُ أَنْدَادًا وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ
لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْأَغْلَالَ فِي أَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا
هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (33)

31 – Kafirler: "Biz ne bu Kur'an'a ne de onun önündeki (Tevrat ile İncil'e) asla iman etmeyiz" dediler. Zalimleri Rablerinin katında durdurulmuşken bir görsen! Bazıları bazılarına sözü döndürürler (söz atarlar). Zayıf görülenler kibir taslayanlara: "Eğer siz olmasa idiniz muhakkak biz mü'minler olmuştuk" derler.

32 – Kibir taslayanlar da zayıf görülenlere: "Siz doğru yol geldikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, siz suçlular idiniz!" derler.

33 – Zayıf görülenler de büyüklük taslayanlara: "Hayır, (yaptığınız) gece gündüz hile idi; çünkü bize Allah'ı inkar etmemizi ve O'na eşler koşmamızı emrederdiniz" derler. Azabı görünce pişmanlığı gizlediler / açığa çıkardılar. Kafirlerin boyunlarına tasmalar geçirdik. Onlar yaptıklarından başka bir şeyle mi cezalanıyorlar?!

"Kafirler dediler": Yani Mekke müşrikleri dediler, "Biz ne bu Kur'an'a ne de onun önündekine asla iman etmeyiz": Tevrat ile İncil'i kastediyorlar; çünkü ehl-i kitabın mü'minleri: Muhammed'in sıfatı kitabımızda mevcuttur, dediler; Mekke halkı da onların kitaplarını inkar ettiler.

Sonra onların kıyametteki hallerinden haber verip şöyle dedi: "Zalimleri bir görsen": Mekke müşriklerini kastediyor, "Rablerinin katında durdurulmuşlardır" ahirette "birbirlerine söz atarlar": Yani tartışma ve kınama içinde birbirlerini reddederler, demektir. "Zayıf görülenler der" onlar da astlardır, "kibir taslayanlara" onlar da eşraf ve ileri gelenlerdir: "Eğer siz olmasa idiniz muhakkak biz mü'minler olmuştuk": Yani Allah'ın birliğini tasdik edenler, mana da şöyledir: Bizi imandan siz men ettiniz. Üstler de onlara şöyle cevap verir: "Sizi doğru yoldan biz mi çevirdik?": Yani sizi imandan biz mi men ettik? "Size onu getirdikten sonra" Peygamber. "Hayır, sizler suçlular idiniz" imanı terk etmekle. Bunda da kafirlere şu hususta uyarı vardır ki dünyada birbirlerine itaat etmek, onların ahirette düşmanlıklarına sebep olur. Astlar da bunu reddedip şöyle dediler: "Hayır, gece ve gündüzün hilesi": Yani sizin gece gündüz yaptığınız hile, demektir. Ferra şöyle demiştir: Bu, manası açık olduğu için Arap dilinde caiz olan şeylerdendir, nitekim: Leyluhu kaim ve neharuhu saim (gecesi namaz kılar, gündüzü oruç tutar) derler ki fiili insandan başkasına isnat ederler, mana ise onlara aittir. Ahfeş de şöyle demiştir: Bu, "seni çıkaran kent"in *(Muhammed: 13)* sözü gibidir. Şair Cerir de şöyle demiştir:

Ey Ümmü Gaylan, bizi bütün gece yürüdüğümüz için kınadın,
Sen ise uyudun, yolcunun gecesi uyumaz.

Said bin Cübeyr, Ebu'l – Cevza ve Asım el – Cahderi, kâfın ve ranın fethi ile "bel mekere" ikisinin de ref'i ile "elleylü venneharu" okumuşlardır. İbn Yamur da kâfın sükunu, ranın ref'i ve tenvini ile "bel mekrün" nasb ile de "elleyle venehare" okumuştur.

"Çünkü bize Allah'ı inkar etmemizi emrediyordunuz" çünkü onlar: Bizim dinimiz hak, Muhammed ise çok yalancıdır, derlerdi. "Pişmanlığı gizlediler / açıkladılar" bunun izahı da Yunus: 54'te geçmiştir.

"Kafirlerin boyunlarına tasmalar geçirdik": Cehenneme girdikleri zaman elleri boyunlarına bağlanır, cehennem bekçileri onlara: "Dünyada yaptığınızdan başkasıyla mı cezalanıyorsunuz?" der. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Burada "hel" ile yapılan sorudan mecazen müspet cevap çıkar, bu soru manasına değildir. Asıl mana: Ancak yaptıklarınızın cezasını çekiyorsunuz, demektir.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَذ۪يرٍ
اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَٓاۙ اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِه۪ كَافِرُونَ ﴿٣٤﴾ وَقَالُوا نَحْنُ
اَكْثَرُ اَمْوَالًا وَاَوْلَادًاۙ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّب۪ينَ ﴿٣٥﴾ قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَبْسُطُ
الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
﴿٣٦﴾ وَمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ بِالَّت۪ي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفٰٓى
اِلَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًاۘ فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ جَزَٓاءُ الضِّعْفِ
بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ ﴿٣٧﴾ وَالَّذ۪ينَ يَسْعَوْنَ ف۪ٓي
اٰيَاتِنَا مُعَاجِز۪ينَ اُو۬لٰٓئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿٣٨﴾ قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَهُۜ وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ
مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُۚ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿٣٩﴾

34 – Bir kente bir uyarıcı göndermedik, ancak oranın varlıkla şımaranları: "Şüphesiz biz sizinle gönderilen şeyi inkar ediyoruz" dediler.

35 – "Biz malca da evlatça da sizden daha çoğuz ve biz azap edileceklerden de değiliz" dediler.

36 – De ki: "Şüphesiz Rabbim dilediği kimseye rızkı bollaştırır ve daraltır. Fakat insanların çoğu bilmezler".

37 – Ne mallarınız ne de evladınız sizi bize yaklaştıracak değildir. Ancak iman edip iyi şey yapan müstesnadır ki, işte onlar için yaptıklarına karşılık iki kat mükafat vardır. Ve onlar odalarda güvendedirler.

38 – Bizi aciz bırakmak için ayetlerimize koşanlar (saldıranlar) ise, işte onlar da azaba celbedilmişlerdir.

39 – De ki: "Rabbim kullarından dilediğine rızkı bollaştırır ve ona daraltır. (Hayırda) ne harcarsanız onun ivazını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.

"Bir kente bir uyarıcı göndermedik": Yani uyaran bir peygamber, demektir. "Ancak varlıkla şımaranları şöyle dedi": Onlar da zenginleri ve reisleridir.

"Biz malca da evlatça da sizden daha çokuz, dediler": Burada işaret edilen kimseler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar her ümmetin varlıkla şımaranlarıdır. *İkincisi:* Mekke müşrikleridir; onlar cahilliklerinden Allah'ın onlara mal ve evlat vermesini O'nun yanında kıymetli olmalarından zannedip: "Biz azap edileceklerden değiliz" dediler. Çünkü Allah bize verdiği şeyi ihsan etmiştir; artık bize azap etmez. Allah da kendisinin "rızkı dilediğine bol ve dar vereceğini" haber verdi. Mana da şöyledir: Rızkın bol veya dar olması imtihan ve denemedir; rızık bolluğu Allah'ın rızasını göstermez, darlığı da gazabına delalet etmez. "Ancak insanların çoğu bilmezler" bunu. Sonra bu manayı: "Ne mallarınız ne de evlatlarınız sizi bize yaklaştıracak değildir" diyerek açıkladı. Ferra şöyle demiştir: Ayette geçen "elleti" lafzının mallara ve evlatlara birlikte dönük olması caizdir; çünkü mallar cemidir, evlat da cemidir. İstersen onu mallara tevcih eder, onu zikretmekle evlada gerek duymazsın.

Merrar el – Esedi'nin şöyle bir beyitini naklederler:

Biz yanımızdakine sen de yanındakine
Razıyız, ancak görüşler farklıdır.

Biz bunu "Onu Allah yolunda harcamazlar" *(Tevbe: 34)* ayetinde şerh etmiş durumdayız. Zeccac da şöyle demiştir: Mallarınız sizi bize yaklaştıracak değildir, evlatlarınız da sizi yaklaştıracak değildir; kısa olması için ikinci (yaklaştıracak kavli) atılmıştır. Übey bin Ka'b, Hasen ve Ebu'l – Cevza "billatiy tükarribüküm" okumuşlardır. Ahfeş de şöyle demiştir: "Zülfa" burada mastardır, sanki tükarribüküm indena izdilafern demiş gibidir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Zülfa": Katımızda yakınlık ve derece kazandıracak değildir.

"Ancak iman eden müstesnadır": Mana şöyledir: Mallar ancak iman edeni ve onu Allah'a itaatte harcayanı yaklaştırır. "İşte onların mükafatı kat kattır": Burada bundan maksat, iyiliklerin on kat olmasıdır. Tevili de: Onların mükafatı miktarını size bildirdiğim katçadır, de-

mektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ehl-i nazara göre -Allah bilir ya- onların bir veya iki misliyle mükafatlanacaklarını murat etmemiştir; fakat katını murat etmiştir. O da kaça varırsa varsın yaptığının bir mislidir, sanki kat, fazla manasınadır, mana da şöyledir: Onların mükafatı artmaktır. Said bin Cübeyr, Ebu'l – Mütevekkil, Rüveys ve Zeyd bin Yakup, nasb ve tenvinle "lehüm cezaen" ve vasılda da tenvinin kesri ve ref ile de "eddı'fu" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza, Katade ve Ebu İmran el – Cevni, ref ve tenvinle "lehüm cezaün" , ref ile de eddı'fu" okumuşlardır.

"Onlar odalardadır": Yani cennet odalarındadır; onlar da binaların üst katındaki odalardır. Hamze tekil olarak "filğurfeti" okumuş ve cinsi murat etmiştir. Hasen ile Ebu'l – Mütevekkil de ğaynın zammı, ranın sükunu ve elifle "filğurfati" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile İbn Yamur da ğaynın zammı, ranın fethi ve elifle okumuşlardır. "Güvendedirler": Ölüm ve saireden demektir. Bundan sonrasının tefsiri "hayırda ne harcarsanız onun ivazını verir" kavline kadar Hac: 51 ve Ra'd: 26'da geçmiştir. İvazı da bedeli, demektir. Ahlefallahu lehu ve aleyhi denir ki, gidenin yerine verdi manasınadır. Kelamın manasında da dört görüş vardır.

Birincisi: İsraf etmeden ve kısmadan Allah yolunda ne harcarsanız onun ivazını verir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: O'nun taatinde ne harcarsanız, ahirette ecri ile onun ivazını verir. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Hayır ve iyilikte ne harcarsanız onun ivazını verir, ya dünyada hemen verir yahutta ahirette sizin için biriktirir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Dördüncüsü: İnsan bazen malını hayır yolunda harcar, hiçbir zaman ivazını görmez, ayetin manası şöyledir: İvaz olursa bil ki O'ndandır.

"O rızık verenlerin en hayırlısıdır": Dillerde, "sultan askerin rızkını verir, filan, ailesinin rızkını temin eder, yani verir" ifadeleri dolaştığı için verenlerin en hayırlısı kendi olduğunu haber verdi.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَٓائِكَةِ اَهٰٓؤُلَٓاءِ اِيَّاكُمْ
كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ اَنْتَ وَلِيُّنَا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كَانُوا
يَعْبُدُونَ الْجِنَّ اَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ

لِبَعْضٍ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي
كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا
مَا هَٰذَا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُكُمْ
وَقَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا إِفْكٌ مُفْتَرًى وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا
جَاءَهُمْ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٤٣﴾ وَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا
وَمَا أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ ﴿٤٤﴾ وَكَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَا آتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُلِي فَكَيْفَ كَانَ
نَكِيرِ ﴿٤٥﴾

40 – Hatırla o günü ki (Allah) onların hepsini toplar, sonra da meleklere: "Size tapanlar bunlar mı?" der.

41 – Onlar da: "Seni tenzih ederiz; bizim sahibimiz sensin. Bilakis onlar cinlere tapıyorlardı. Onların çoğu onlara inanıyorlardı" derler.

42 – Bugün kiminiz kiminize ne fayda ne de zarar vermeye sahip değilsiniz. Zalimlere: "İnkar ettiğiniz cehennem azabını tadın" deriz.

43 – Onlara ayetlerimiz açık açık okunduğu zaman: "Bu, ancak sizi atalarınızın taptığı şeylerden çevirmek isteyen bir adamdır" dediler. "Bu, ancak uydurulmuş bir yalandır" dediler. Kafirler kendilerine gelen hak için: "Bu, ancak apaçık bir sihirdir" dediler.

44 – Biz onlara okuyacakları kitaplar göndermedik ve biz onlara senden önce bir uyarıcı da göndermedik.

45 – Kendilerinden öncekiler de yalanladılar. Bunlar onlara verdiklerimizin onda birine ulaşamadıkları halde elçilerimizi yalanladılar. Benim reddim (beni inkar etme) nasıl oldu?

"Onların hepsini topladığı gün": Yani müşrikleri, demektir. Mukatil de: Meleklerle onlara tapanları, demiştir. "Sonra meleklere, "size tapanlar bunlar mı?" der": Bu, onaylatma ve ibadet edenleri azarlama sorusudur. Melekler de Rablerini şirkten tenzih ederek "sübhanek" yani seni onların sana nispet ettikleri ortaklardan tenzih ederiz, dediler. "Bizim sahibimiz sensin, onlar değil" dediler, yani biz onlardan uza-

ğız, biz ne onları dost tuttuk ne de onları ibadet edenler yaptık. Biz senden başka dost istemiyoruz. "Bilakis onlar cinlere tapıyorlardı": Yani bize ibadet ederken şeytanlara itaat ediyorlardı. "Çoğu onlara": Yani şeytanlara "inanıyorlardı": Onların yalan yere, melekler Allah'ın kızlarıdır, diye verdikleri haberleri tasdik ediyorlardı. "Allah Teala der ki: "Bugün" yani ahirette "kiminiz kiminize veremez" yani tapanlar da kendilerine tapılanlar da "ne bir fayda" şefaat etmekle "ne de bir zarar" azap etmekle. "Biz zalimlere deriz" Allah'tan başkasına ibadet eden zalimlere, "ateşin azabını tadın..."

Sonra gelecek ayetle onların Muhammed'i ve Kur'an'ı yalanladıklarını haber verdi. Onun da tefsiri açıktır.

Sonra onların bunu bir delile dayandırarak demediklerini, Muhammed'i kesin bilerek yalanlamadıklarını ve bozuk işlerini haber veren bir kitap veya bir peygamber gelmediğini haber vererek: "Biz onlara okuyacakları bir kitap vermedik" dedi: Katade şöyle demiştir: Allah Araplara Kur'an'dan önce ne bir kitap indirdi ne de onlara Muhammed'den önce bir peygamber gönderdi. Bu da onları ikaz edenin Peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem olmasına göredir. İsmail de Arapların uyarıcısı idi.

Sonra kendilerinden önce peygamberlere inanmayanların akibetini haber verip şöyle dedi: "Kendilerinden öncekiler de yalanladılar": Yani kafir milletleri kastediyor. "Onlara verdiklerimizin onda birine ulaşamadılar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mekke kafirleri, kendilerinden önce gelen ümmetlere verdiğimiz kuvvet, mal ve uzun ömrün onda birine ulaşamadılar. Bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Kendilerinden öncekiler bunlara verdiğimiz kanıt ve delillerin onda birine ulaşamadılar.

Üçüncüsü: Kendilerinden öncekiler onlara verdiğimize şükrün onda birine ulaşamadılar. Bu iki görüşü Maverdi nakletmiştir. Mi'şar: Öşr yani onda bir demektir. Nekîr de: inkar manasına isimdir. Zeccac da, mana: Fekeyfe kâne nekîrî'dir, ayet sonu olduğu için ye atılmıştır, demiştir.

قُلْ اِنَّمَٓا اَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍۚ اَنْ تَقُومُوا لِلّٰهِ مَثْنٰى وَفُرَادٰى
ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍۜ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذ۪يرٌ
لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَد۪يدٍ ﴿٤٦﴾ قُلْ مَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ فَهُوَ

لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ
﴿٤٧﴾ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾
قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴿٤٩﴾ قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ
عَلَىٰ نَفْسِي وَإِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ ﴿٥٠﴾

46 – De ki: "Size bir öğüt veriyorum: Allah için ikişer ikişer, teker teker kalkmanızı, sonra da arkadaşınızda bir delilik olmadığını; onun ancak sizin için çetin bir azabın önünde bir uyarıcı olduğunu (bilmenizi öğüt veriyorum).

47 – De ki: "Ben sizden bir ücret istedi isem o, sizin olsun. Benim ücretim ancak Allah'ın üzerinedir. O, her şeye şahittir.

48 – De ki: "Rabbim gerçeği atar / indirir. Gaybleri çok iyi bilendir.

49 – De ki: "Hak geldi. Batıl ise (yaratmayı) başlatamaz da tekrar edemez de".

50 – De ki: "Eğer ben saparsam ancak kendi aleyhime saparım. Eğer doğru yolu bulursam, Rabbimin bana vahyettiği şey ile (onun sayesinde)dir. Şüphesiz O, hakkıyle işitendir, çok yakındır".

"De ki: Size öğüt veriyorum": Yani emrediyor ve size vasiyet ediyorum, demektir. "Bir şeyi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, lailahe illallah'tır, bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

İkincisi: Allah'a itaattir, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O "Allah için ikişer ikişer ve teker teker kalkmanızdır" kavlidir. Bunu da Katade demiştir. Mana da şöyledir: Size vereceğim öğüt şudur: Hakkı aramak için kalkıp kollarınızı çemremenizdir. Bu da ayak üzeri kalkmak değildir: "İkişer ikişer" sözünden murat edilen de şudur: İki kimse bir araya gelsin, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in durumunu gözden geçirsinler. "Teker teker"den maksat da şudur: Bir adam tek başına düşünsün, sözün manası da şudur: İçinizden bir kişi düşünsün, başkasıyla baş başa kalsın, münazara etsin, istişare etsin; eserden müessire ulaşsın, ona tabi olmak üzere Peygamberi tasdik etsin. Bir adam, arkadaşına şöyle desin: Gel, birbirimize doğruyu söyleyelim; hiç bu adamda şimdiye kadar bir delilik gördük mü veya

şimdiye kadar hiçbir yalanına şahit olduk mu? Söz "arkadaşınızda bir delilik yoktur" kısmında tamam oldu. Bunda da kısaltma vardır, takdiri şöyledir: Sonra düşünün ki, size emrettiğim şeyin doğru olduğunu ve Peygamberin deli olmadığını bilesiniz. "O ancak sizin için çetin bir azabın önünde bir uyarıcıdır" yani ahirette.

"De ki: Sizden bir şey yani ücret istedi isem" mesajı iletmek için "o, sizin olsun": Mana, sizden bir şey istemedim, demektir. Şu da böyledir: Mesela bir kimse: Bunda neyim varsa, onu sana bağışladım, der, benim onda bir şeyim yoktur, demek ister.

"De ki: Rabbim hakkı indirir": Yani peygamberlerine vahyi gönderir. "Allamül ğuyub": Ebu Reca mimin nasbı ile "allame" okumuştur.

"De ki: Hak geldi": O da İslam ile Kur'an'dır.

Batıldan murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, şeytandır; kimseyi yaratamaz da onu yeniden diriltemez de. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: O, putlardır; bir şey yaratamaz da ölüyü diriltemez de. Bunu da Dahhak, demiştir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Put kendinden bir söz başlatamaz da gelen hakkı da delille reddedemez de.

Üçüncüsü: O, hakkın karşıtı olan batıldır; mana da şöyledir: Batıl hakkın gelmesiyle gitmiştir, ondan geriye hiçbir şey kalmamıştır; artık o, ne ileri gidebilir ne geri dönebilir ne başlatabilir ne de tekrar edebilir. Bunu da bir grup müfessir, demiştir.

"De ki: Eğer saparsam ancak kendi aleyhime saparım": Yani sapma günahım kendimedir. O, atalarının dinini terk edince, Mekke kafirleri, onun saptığını iddia etmişlerdi. "Eğer doğru yolu bulursam, Rabbimin bana hidayet etmesiyledir": Hikmet ve açıklama iledir.

وَلَوْ تَرَىٰ
إِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَأُخِذُوا مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٥١﴾ وَقَالُوا آمَنَّا بِهِ وَأَنَّىٰ
لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٥٢﴾ وَقَدْ كَفَرُوا بِهِ مِن قَبْلُ وَيَقْذِفُونَ
بِالْغَيْبِ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ
كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُّرِيبٍ ﴿٥٤﴾

51 – Onları telaşlandıkları zaman görsen! Artık kaçış yoktur; yakın bir yerden yakalanırlar.

52 – "Ona iman ettik" dediler. Uzak yerden onu (imanı) nereden alacaklar?!

53 – Hâlbuki onu daha önce inkar etmişlerdi. Uzak bir yerden gaybe atıyorlar.

54 – Onlarla arzuladıkları şeyin arasına engel konuldu; nitekim daha önce benzerlerine aynı şey yapılmıştı. Çünkü onlar kuşku verici bir şüphe içinde idiler.

"Onları telaşlandıkları zaman görsen!" Bu telaşın zamanında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kabirlerden kalktıkları zamandır, bunu da çoğunluk demiştir.

İkincisi: O, dünyada azabın görüldüğü zamandır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: O, düz arazide yere batırılacak olan ordudur; onlardan bir kişi kalır, o da başlarına geleni insanlara haber verir. Bu hadis tefsirde açıklanmıştır. Bu ordu da Beytullah'ı harap etmek için gelen ordudur, Allah onları yere batırır. Dahhak ile Zeyd bin Eslem de; Bu ayet Bedir savaşında öldürülen müşrikler hakkındadır, demişlerdir.

"Kaçış yoktur": Mana şöyledir: Onlar için kaçış yoktur, yani elimizden kaçmaları mümkün değildir. "Yakın bir yerden yakalanırlar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşında bulundukları yerden, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

İkincisi: Ayaklarının altlarından yere batırılmakla, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Kabirlerden, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Nerede olsalar onlar Allah'a yakındır.

"Dediler": Azabı gözleriyle gördükleri zaman, "ona iman ettik": O zamiri hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'a racidir, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Yeniden dirilmeye racidir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Üçüncüsü: Peygambere racidir, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Kur'an'a racidir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Ve enna lehümüt tenavüşü"; İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayetle hemzesiz olarak "tenavüş" okumuşlardır; Ebu Amr, Hamze, Kisai, Mufaddal da Asım'dan rivayet ederek hemzesiz okumuşlardır. Ferra da şöyle yorumlamıştır: Kim onu hemzelerse onu "neeştü"den getirir, kim hemzelemezse, onu "nüştü"den getirir ki ikisi birbirine yakındır. Tenaveltüş şey'e'nin manası: Zimtüşşey'e ve zeemtuhu demektir, kusur bulmaktır. Ve kattenaveşel kavmu baduhum badan birrimahi denir ki, savaşçılar birbirlerine fazla yaklaşmadan mızrakla fırsat kollamaktır. "Nüştü"den kabul ederek hemze ile "tenaüş" okumak da caizdir; mesela "ve izerrüsülü ukkıtet" *(Mürselat: 11)* kavlinde olduğu gibi. Zeccac şöyle demiştir: Kim "tenaüş" diye hemze ile okursa, vavın mazmum olmasındandır. Kelimenin aslından olan her mazmum vavı istersen hemzeye çevirebilirsin, istersen çevirmeyebilirsin de. Mesela ed'ür gibi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Ulaşmak istedikleri şeye ve elde etmek istedikleri tövbeye nereden ulaşacaklar? "Uzak bir yerden": O da tövbenin kabul olunacağı yerdir. Müfessirler şöyle demişlerdir: İmana ve tövbeye nereden el uzatacaklar? Onu dünyada bıraktılar; dünya ise çoktan gitmiştir!

"Oysa onu inkar etmişlerdi": O zamirinde dört görüş vardır ki onlar da "amenna bih" *(Sebe': 52)* kavlinde geçmiştir. "Daha önceden" sözünün manası da dünyada ahiret korkularını müşahede etmeden önce demektir. "Gaybe atıyorlar": Yani zanna atıyorlar demektir "uzak bir yerden" o da dedikleri şeyi bilmekten uzak olmalarıdır.

Onu demelerinde murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar dünyaya döndürüleceklerini zannediyorlar, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Dünyada, bizim için yeniden dirilme yoktur, cennet ve cehennem yoktur, demeleridir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hakkında: Sihirbazdır, kâhindir, şairdir, demeleridir. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Onlarla arzuladıkları şeyin arasına engel konuldu": Yani kafirler istedikleri şeyden men edildiler, demektir ki bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O, dünyaya dönmektir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Aile, mal ve evlattır, bunu Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: İmandır, bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Allah'a itaattir, bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Tövbedir, bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: Kâbe'yi yıkmak için çıkan ordu yere batırılmakla bundan engellendi, bunu da Mukatil, demiştir.

"Kema fuile": İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b ve Ebu İmran, fenin ve aynın fethi ile "kema feale" okumuşlardır. "Önceki benzerlerine": Yani onların yollarından gidenlere. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Kendileri gibi daha önceki kafirlere yapıldığı üzere bunlarla da arzuladıkları şeylerin arasına engel konulmuştur. Dahhak şöyle demiştir: Onlar Kâbe'yi tahrip etmek isteyen Fil ordusudur. "Onlar bir şüphe içinde idiler": yeniden dirilmekten ve onlara azabın gelmesinden. "Kuşku verici": Yani şüpheye ve töhmete sebep olan bir şüphe demektir.

35-FATIR SURESİ

Mekke'de inmiştir. 45 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُولٖٓي اَجْنِحَةٍ
مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَٓاءُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ ﴿١﴾ مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا
يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Övgü; gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı kılan Allah'adır. Mahlukata dilediği şeyi artırır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

2 – Allah insanlara rahmetten neyi açarsa, onu tutucu yoktur. Neyi de tutarsa, onu gönderici yoktur. O, mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Övgü; gökleri ve yeri yaratan Allah'adır": Yani onları örneksiz baştan yaratanadır. İbn Abbas şöyle demiştir: Ben ayetteki fatır kelimesini bilmiyordum; bir gün iki bedevi bir kuyu hakkında tartıştılar biri: Ene fatartuha dedi ki: Onu ben kazdım, demek istiyordu.

"Cailül melaiketi": Halebi ile Kazaz, Abdülvaris'ten ref ve tenvinle "cailün" nasb ile de "elmelaikete" okuduğunu rivayet etmişlerdir "Elçiler": Onları peygamberlere ve dilediği şeylere gönderir. "Kanatları sahibi": Yani kanatlı demektir. "İkişer üçer dörder": Bazıları iki kanatlı bazıları üç kanatlı, bazıları da dört kanatlı, demektir. "Mahlukta artırır dilediği şeyi": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Kanatları yaratmada artırır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Kanatlarda dilediğini artırır, bunu da Abbad bin Mansur Hasen'den rivayet etmiş; Mukatil de böyle demiştir.

Üçüncüsü: O güzel ahlaktır, bunu da Avf, Hasen'den rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, güzel sestir, bunu da Zühri ile İbn Cüreyc demişlerdir

Beşincisi: Gözlerdeki güzelliktir.

"Allah insanlara rahmetten neyi açarsa": Yani hayır ve rızıktan demektir. Bundan yağmuru murat ettiği de söylenmiştir. "Fela mümsike leha": Übey bin Ka'b ile İbn Ebi Able "fela mümsike lehu" okumuşlardır. Ayette, O'ndan başka İlah olmadığına dikkat çekilmiştir çünkü kimse O'nun açtığını kapatamaz, kapattığını da açamaz.

يَا أَيُّهَا
النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ
مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾
وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٤﴾
يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا
يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ ﴿٥﴾ إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا
يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿٦﴾ الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ

شَدِيدٌ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ
كَبِيرٌ ﴿٧﴾

3 – Ey o insanlar, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı var mıdır? O'ndan başka İlah yoktur. Nasıl da çevriliyorsunuz?

4 – Eğer seni yalanlıyorlarsa, senden önce peygamberler de yalanlanmıştır. İşler yalnız Allah'a döndürülür.

5 – Ey o insanlar, Allah'ın va'di haktır; artık dünya hayatı sizi aldatmasın ve çok aldatıcı (şeytan) da sakın sizi aldatmasın.

6 – Şüphesiz şeytan sizin için düşmandır; onu düşman edinin. Kendi partisini ateşin halkından olmak için çağırır.

7 – Kafirler için çetin bir azap vardır. İman edip iyi şeyler yapanlar için de, bağışlanma ve büyük bir mükafat vardır.

"Ey insanlar, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın": Müfessirler: Mekke halkına hitaptır, demişler. "Hatırlayın" da: Hafızanızda tutun manasınadır. Allah'ın nimeti de: Onları Harem'de oturtması, onları yağmalanmaktan korumasıdır.

"Hel min halikın ğayrullahi": Hamze ile Kisai, ranın esresi ile "ğayrillahi" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Bu iki kurra, onu lafzi sıfat yapmışlardır. Bu da cer dikkate alındığı için güzeldir. Bu istifham onaylatma ve azarlama sorusudur, mana da: O'ndan başka yaratıcı yoktur, demektir. "Size gökten rızık veren": Yağmur indiren, "yerden de" bitki bitiren, demektir. Bundan sonrasının açıklaması da şuralarda geçmiştir: En'am: 95; Al-i İmran: 184; Bakara: 210 ve Lokman: 33. "Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır": Yani sizin helakinizi ister, demektir. "Onu düşman bilin": Yani onu kendinizin düşmanı yerine koyun ve ona itaat etmekten uzak durun. "O ancak partisini çağırır": Yani taraftarlarını küfre davet eder ki "çılgın ateşin halkından olsunlar".

أَفَمَن زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ
مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ
إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٨﴾ وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ

سَحَابًا فَسُقْنَاهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَٰلِكَ
النُّشُورُ ﴿٩﴾

8 – Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse (Allah'ın hidayet ettiği kimse gibi midir?) Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Öyleyse nefsin onlara hasret gitmesin (onlara üzülme). Şüphesiz Allah yaptıklarını bilir.

9 – Allah O (zattır) ki rüzgarları gönderir, onlar da bulutu savurur. Biz de onu ölü bir beldeye sürdük de onunla ölümünden sonra yeri dirilttik. İşte dirilme de böyledir.

"Kötü ameli kendisine süslü gösterilen": Bunun kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Ebu Cehil ve Mekke müşrikleri hakkında inmiştir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Doğru yoldan sapan bozuk fırkalar hakkında inmiştir. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusilerdir, bunu da Ebu Kılabe, demiştir.

Eğer: "Ameli kendisine süslü gösterilen, nerede?" denilirse; cevap iki mülahaza iledir; bunları da Zeccac zikretmiştir:

Birincisi: Cevap zikredilmemiştir, mana da şöyledir: "Kötü ameli kendisine süslü gösterilen kimse, Allah'ın hidayet ettiği gibi midir?" Bunu da: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir" kavli göstermektedir.

İkincisi: Mana şöyledir: Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de Allah'ın saptırdığı kimseye üzülecek misin? Buna da "nefsin onlara hasret gitmesin" kavli delalet etmektedir.

Ebu Cafer, tenin zammı ve henin kesri ile "fela tüzhib" ve sinin nasbı ile de "nefseke" okumuştur.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Onların imanı terk etmelerine üzülüp de kendini helak etme.

"Rüzgarı savurur": Yani onu yerinden kaldırır, demektir. Ebu Ubeyde de: Onu toplar ve getirir, demiştir. "Suknahu" "nesukuhu" manasınadır. Araplar bazen "fealna" kalıbını "nefalü" yerinde kullanırlar. Delil için şu beyiti getirmişlerdir:

Eğer şüpheli bir şey duyarlarsa sevinçlerinden uçarlar,
Eğer iyi bir şey işitirlerse, toprağa gömerler.

Beyitte geçen taru ve defenu fiilleri yetiru ve yedfenu (mazi muzari) yerine kullanılmıştır.

"Kezaliken nuşur": Bu da yeniden dirilme demektir. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah toprağı ölümünden sonra dirilttiği gibi ölüleri de kıyamette öyle diriltir. Ebu Rezin el – Ukayli şöyle rivayet etmiştir: "Ya Resulallah, Allah ölüleri nasıl diriltir? Bunun mahlukat içerisinde misali nedir?" dedim. O da şöyle dedi: Sen kuraklıktan helak olan bir vadi gördün mü? Sonra ona uğradığın zaman (yağmurla) yemyeşil olur? Ben de: Evet, dedim. İşte mahlukat içinde onun misali budur, dedi.[1]

İkincisi: Allah Teala ölü toprağı su ile dirilttiği gibi ölüleri de su ile diriltir. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Allah Teala Arş'in altından erkeklerin menisi gibi bir su gönderir, insanların etleri ve vücutları ıslak topraktaki bitki gibi biter. Sonra da bu ayeti okudu. Biz de bu şerhin benzerini A'raf: 57'de zikretmiştik.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾

10 – Kim şeref istiyorsa, bütün şeref Allah'ındır. Hoş söz yalnız O'na yükselir. Onu da iyi amel yükseltir. Kötülükleri tuzak kuranlar için çetin bir azap vardır. Onların tuzağı mahvolur!

"Kim şeref istiyorsa": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kim putlara tapmakla şeref istiyorsa, "bütün şeref Allah'a aittir" bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Kim şeref istiyorsa, Allah'a itaatten istesin. Bunu da Katade, demiştir. Enes de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim iki dünyanın şerefini isterse, aziz (şerefli) olan Allah'a itaat etsin.[2]

Üçüncüsü: Kim şerefin kime ait olduğunu bilmek isterse, şüphesiz o, tamamen Allah'a aittir. Bunu da Ferra, demiştir.

---

1 – İmam Ahmed, Musned, 4/11.

2 – Taberi, Mecmaul Beyan, senetsiz.

"İleyhi yasadül kelimüt tayyib": İbn Mes'ud, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Nahai, Cahderi, Şeyzeri de Kisai'den, "yasadül kelamüt tayyib" okumuşlardır. "İyi amel de onu yükseltir" Ali el – Medini şöyle demiştir: Güzel söz, lailahe illallah'tır, iyi amel de farzları eda etmek ve haramlardan kaçınmaktır.

"Yerfeuhu"daki zamir hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, güzel söze racidir, mana da şöyledir: İyi amel güzel sözü göğe yükseltir. Bunu da İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit ve Dahhak, demişlerdir. Hasen şöyle derdi: Söz fiile arz edilir; eğer söz fiile uyarsa, kabul edilir; eğer uymazsa reddedilir.

İkincisi: O, iyi amele racidir, mana da şöyledir: İyi ameli güzel söz göğe yükseltir. Bu da birincinin tam tersidir; Ebu Salih ile Şehr bin Havşeb böyle demişlerdir. Eğer biz, güzel söz kelime-i tevhittir, dersek, bu sözün faydası şöyle olur: İyi amel ancak muvahitten sadır olursa kabul olunur.

Üçüncüsü: O, aziz ve celil olan Allah'a racidir, mana da şöyledir Allah iyi ameli kendine yükseltir, yani onu kabul eder. Bunu da Katade demiştir.

"Kötülükleri tuzak kuranlar": Yani kazanan ve işleyenler demektir sonra işaret edilen bu kimseler hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Darunnedve'de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e tuzak hazırlayanlardır, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

İkincisi: Riya ve gösteriş yapanlardır, bunu da Mücahit ile Şehr bin Havşeb, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar kötülük yapanlardır. Bunu da Katade ile İbn Saib, demişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar şirk söyleyenlerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Yeburu (mahvolur)": Bunun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Batıl olur, demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *İkincisi:* Bozulur, demektir, bunu da Zeccac, demiştir.

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ
مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًا وَمَا تَحْمِلُ
مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ
مِنْ عُمُرِهٖ اِلَّا فٖي كِتَابٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿١١﴾

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ
وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِن كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ
حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا
مِن فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ
وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ
مُسَمًّى ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِهِ
مَا يَمْلِكُونَ مِن قِطْمِيرٍ ﴿١٣﴾ إِن تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ
وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ
بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ ﴿١٤﴾

11 – Allah sizi topraktan, sonra da meniden yarattı. Sonra sizi çiftler kıldı. Bir dişi ancak onun ilmi ile gebe kalır ve doğurur. Ömrü uzatılanın ömrünün uzatılması ve onun ömründen eksiltilmesi ancak bir kitaptadır. Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır.

12 – İki deniz (bol su) bir olmaz; şu tatlıdır ve susuzluğu keser, içimi boğazdan kolay geçer. Şu da tuzlu ve acıdır. Her birinden taze et yer ve giyeceğiniz bir süs çıkarırsınız. O'nun lütfundan aramanız için gemilerin onda suyu yardıklarını görürsün. Belki şükredersiniz.

13 – Geceyi gündüze sokar, gündüzü de geceye sokar. Güneşi ve ayı boyun eğdirdi. Her biri belli bir süre için akıyor. İşte Rabbiniz Allah budur. Mülk yalnız O'nundur. O'ndan başka taptıklarınız bir çekirdeğin zarına sahip değiller.

14 – Eğer onlara seslenirseniz, çağırmanızı duymazlar. Duysalar da size cevap veremezler. Kıyamet gününde şirkinizi inkar ederler. (Dünya ve ahireti) sana her şeyden haberdar (Allah) gibi (kimse) haber vermez.

"Allah sizi topraktan yarattı": Yani Adem'i, "sonra meniden" yani onun neslini. "Sonra sizi çiftler yaptı": Yani erkek ve dişi olmak üzere sınıflara ayırdı. Katade şöyle demiştir: Bazınızı bazınızla çift kıldı.

"Ömrü uzatılanın ömrünün uzatılması" yani bir kimsenin ömrünün uzaması demektir. "Vela yunkasu": Hasen ile Yakup, yenin fethi ve kafın zammı ile "yenkusu" okumuşlardır. "Min umurihi": Bu he'de de iki görüş vardır:

Birincisi: O, ötekine racidir, çünkü mana: Ötekinin ömrünün kısatılması, demektir. Bu mana, el – Avfi rivayetinde İbn Abbas'tan alınmıştır. Mücahit ile diğerleri de böyle demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Ondan birincisi gibi söz edilmiştir; çünkü ikinci lafzı görünse idi, birinci gibi olurdu. Sanki vela yunkasu min umri muammerin (çok yaşayanın ömrünün kısaltılması) demiş gibidir. Bu, konuşurken: Yanımda bir dirhem ve yarısı vardır sözüne benzer ki: Yanımda bir buçuk dirhem vardır, demektir. Mana: Başka bir yarım vardır, demektir.

İkincisi: O, zikri geçen muammere racidir, mana da şöyledir: Bu uzun ömürlünün ömründen bir günün veya gecenin geçmesi, mutlaka bir kitaptadır. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Kitabın başında: Onun ömrü şu kadar yıldır, yazılıdır, sonra da altına: Bir gün gitti, iki gün gitti, üç gün gitti, yazılır, sonunda ömrü biter. Bu mana İbn Cübeyr rivayetinde İbn Abbas'tan alınmış; İkrime, Ebu Malik ve diğerleri de böyle demişlerdir.

Kitap ise Levh-i Mahfuz'dur.

"Şüphesiz bu Allah'a kolaydır" sözünde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, ecellerin yazılmasına racidir. *İkincisi:* Ömrün uzamasına ve kısalmasına racidir.

"İki deniz bir olmaz": Yani tatlı ve tuzlu su demektir: Bu ve bundan sonraki ayetlerin açıklaması şuralarda geçmiştir: Furkan: 53; Nahl: 14; Al-i İmran: 27 ve Ra'd: 2. "Mayemlikune min kıtmîr": İbn Abbas: Kıtmîr, çekirdeğin üzerindeki zardır, demiştir.

"Onlara seslenirseniz, çağırmanızı duymazlar": Çünkü onlar cansızdır. "Duysalar da" mesela Allah onlara kulaklar verse de "size cevap veremezler": Yani onların verecekleri cevap yoktur. "Kıyamet gününde şirkinizi inkar ederler": Yani ibadetinizi kabul etmezler. "Sana haber veremez" ey Muhammed, "her şeyden haberdar olan gibi": Yani eşyayı tam anlamıyla bilen Allah gibisi. Mana da şöyledir: Allah neyi haber vermişse, mutlaka olacaktır.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ

اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِۚ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿١٥﴾

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٦﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ
بِعَزِيزٍ ﴿١٧﴾ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى وَاِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ
اِلٰى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى اِنَّمَا تُنْذِرُ
الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَمَنْ
تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِهٖ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾
وَمَا يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ ﴿١٩﴾ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ
﴿٢٠﴾ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ ﴿٢١﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْاَحْيَاۤءُ وَلَا
الْاَمْوَاتُ اِنَّ اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاۤءُ وَمَاۤ اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي
الْقُبُورِ ﴿٢٢﴾ اِنْ اَنْتَ اِلَّا نَذِيرٌ ﴿٢٣﴾ اِنَّاۤ اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا
وَنَذِيرًا وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾ وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ
فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جَاۤءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ اَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا
فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٢٦﴾

15 – Ey o insanlar, sizler Allah'a muhtaçlarsınız. Allah ise O, çok zengin, övgüye layıktır.

16 – Eğer dilerse sizi götürür, yeni bir mahluk getirir.

17 – Bu da Allah'a güç değildir.

18 – Hiçbir günahkar başkasının günahını çekmez. Eğer ağır yüklü biri onu taşımaya çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, akraba olsa da. Sen ancak görmeden Rablerinden korkanları ve namazı dosdoğru kılanları uyarırsın. Kim temizlenirse, ancak kendisi için temizlenir. Dönüş yalnız Allah'adır.

19 – Körle gören bir olmaz.

20 – Karanlıklarla, ışık da.

21 – Gölge ile sıcak da.

22 – Dirilerle ölüler de bir olmaz. Şüphesiz Allah dilediğine duyurur. Sen mezarlardakine duyuracak değilsin.

23 – Sen ancak bir uyarıcısın.

24 – Şüphesiz biz seni hak ile bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik. İçinde uyarıcı geçmeyen hiçbir ümmet yoktur.

25 – Eğer seni yalanlıyorlarsa, gerçekten kendilerinden öncekiler de yalanladı. Peygamberler onlara mucizelerle, suhuflarla ve nur saçan kitapla geldiler.

26 – Sonra da ben kafirleri yakaladım. Benim reddim (beni reddetmek) nasıl oldu (gör)!

"Ey o insanlar, sizler Allah'a muhtaçlarsınız": Yani sizler Allah'ın fakirlerisiniz "Allah ise O, çok zengindir" sizin ibadetinize muhtaç değildir. "Övgüye layıktır": Onlara ihsan etmekle halkı tarafından övgüye layıktır. Bundan sonrasının açıklaması da şuralarda geçti: İbrahim: 19 ve En'am: 164. "Eğer ağır yüklü biri çağırırsa": Yani ağır günah yükü olan biri "onu taşımaya" taşıdığı günahları başkasının taşımasına çağırırsa "ondan hiçbir şey taşınmaz, ister ki olsun" o çağırdığı kimse "akraba" yani hısım. "Sen ancak görmeden Rablerinden korkanları uyarırsın": Görmedikleri halde O'ndan korkanları, demektir. Mana da şöyledir: Senin korkutman ancak korkanlara yarar sağlar; sanki sen başkalarını değil de ancak onları korkutursun, çünkü özellikle yararlanacak olan onlardır. "Kim temizlenirse kendisi içindir": Onun düzelmesi kendisi içindir. "Dönüş yalnız Allah'adır": O da amellerin karşılığını verir.

"Körle gören bir olmaz": Yani mü'min ile müşrik, demektir. "Karanlıklarla": Yani şirk ve sapıklıklarla "ışık da": Hidayet ve imanla. "Gölge ile sıcak da": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gecenin serinliği ve gündüzün sıcaklığı, bunu da Ata, demiştir.

İkincisi: Gölge cennettir, harur da cehennemdir, bunu da Mücahit, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Harur sam yeli gibidir ki o da sıcak esen rüzgardır. Harur gece ve gündüz olur. Semum ise ancak gündüz olur. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Harur gündüz güneşle olur. Rube de şöyle demiştir: Harur gece, semum da gündüz olur.

"Dirilerle ölüler de bir olmaz": Bunlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Diriler: Mü'minlerdir. Ölüler de: Kafirlerdir.

İkincisi: Diriler: Akıllılardır. Ölüler de cahillerdir.

Bu ayette zikredilen "la" hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, zaittir, tekit içindir. *İkincisi:* O, zikredilen iki şeyden birinin diğeriyle olumsuzlukta eşit olması içindir.

Katade şöyle demiştir: Bunlar Allah Teala'nın mü'min ve kafir için getirdiği misallerdir, diyor ki: Bu şeyler bir olmadığı gibi kafirle mü'min de bir olmaz.

"Allah dilediği kimseye duyurur": Yani anlamasını istediği kimseye anlatır. "Vema ante bimüsmiin men fil kubur": Ebu Abdurrahman es - Sülemi, Hasen ve Cahderi izafetle "bimüsmii men" okumuşlardır. Mezarlardakiler de kafirlerdir ki onları ölülere benzetmiştir. "Sen ancak bir uyarıcısın": Bazı müfessirler: Ayetin manası kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demişlerdir.

"İçinde uyarıcı geçmeyen hiçbir ümmet yoktur": Yani kendilerine bir peygamber gelmeyen ümmet yoktur, demektir. Bundan sonrasının açıklaması da: Al-i İmran: 184 ve Hac: 44'te geçmiştir. "Fekeyfe kâne nekir": Yakup her iki halde de ye ile okumuştur. Verş de ona vasılda katılmıştır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً
فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ
بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ ﴿٢٧﴾ وَمِنَ النَّاسِ
وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَٰلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى
اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

27 - Görmedin mi, Allah gökten su indirdi. Biz de onunla renkleri farklı ürünler çıkardık. İşte böyle, dağlardan da renkleri değişik, beyaz, kırmızı ve kuzguni siyah yollar (yaptık).

28 - İnsanlardan, sürünenlerden ve hayvanlardan da renkleri farklı olanlar vardır. Kulları içinde Allah'tan ancak alimler korkar. Şüphesiz Allah mutlak galip, çok bağışlayıcıdır.

"Dağlardan da beyaz yollar yaptık": Yani yarattıklarımız arasından dağlardan da yollar yarattık, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Cüded: dağlardaki yollardır; bazısı beyaz, bazısı siyahtır. Bazısı da kuzguni siyahtır. Burada geçen: Ğarabib: Ğirbib'in çoğuludur, o da çok

siyah demektir. Araplar bunun için; Esvedün ğirbibün, derler. Kelam "ve kezalik" kavlinde tamam olmuştur. Diyor ki: Dağlardan bazısı da değişik renktedir "insanlardan, sürüngenlerden ve hayvanlardan da böyle renkleri değişik olan vardır": Meyveler gibi onlar da değişiktir. Ferra, kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri: Ve sudun ğarabibu, demiştir. Çünkü esvedü ğirbib denir, ğırbibün esvedü ise pek az denir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Dağlardan kuzguni siyah yollar vardır, onlar da siyah kayalardır. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Ğirbib: Siyah demektir. Sanırım bu ğurab (karga) kelimesinden türemiştir (kuzguni siyah bunun tam Türkçe karşılığıdır. Mütercim).

Müfessirlerin ğarabib üzerinde üç görüşleri vardır:

Birincisi: Siyah yollardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Siyah vadilerdir, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Kara dağlardır, bunu da Süddi, demiştir.

Sonra başka söze başlayıp şöyle dedi: "Kulları içinden Allah'tan ancak alimler korkar": Yani aziz ve celil olan Allah'ı bilenler, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Mahlukatım arasından benden ancak azametimi, gücümü ve saltanatımı bilen korkar. Mücahit ile Şabi de şöyle demişlerdir: Alim, Allah'tan korkan, demektir. Rebi bin Enes de şöyle demiştir: Kim Allah'tan korkmazsa alim değildir.

إِنَّ الَّذِينَ
يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ ﴿٢٩﴾ لِيُوَفِّيَهُمْ
أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٠﴾
وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا
بَيْنَ يَدَيْهِ إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٣١﴾

29 – Şüphesiz Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı dosdoğru kılanlar ve kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden gizli ve açık harcayanlar, asla revaçtan düşmeyecek bir ticaret umarlar.

30 – (Bu da) onlara mükafatlarını tastamam ödemesi ve onlara lütfundan vermesi içindir. Şüphesiz O, çok bağışlayan ve çok karşılık verendir.

31 – Sana kitaptan vahyettiğimiz o şey, önündekini tasdik edici olarak gerçektir. Şüphesiz Allah kullarından gerçekten haberdardır, her şeyi çok iyi görendir.

"Şüphesiz Allah'ın kitabını okuyanlar": Yani Kur'an okuyanlardır ki Allah onları Kur'an okumakla övmüştür. Mutarrif: Bu, kurraların ayetidir, derdi.

"Yetlune": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Okurlar. *İkincisi:* Tabi olurlar, demektir.

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Ve namazı dosdoğru kılarlar" bunun manası namaza devam etmek ve onu vakit ve sınırlarına uygun olarak devam ettirmektir.

"Ticaret umarlar": Bu, "Okuyanlar" kavlinin cevabıdır. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Onlar bu fiillerinden bozulmayan, geçmeyen ve revaçtan düşmeyen ticaret umarlar. "Onların mükafatlarını tastamam ödemesi için": Yani amellerinin karşılığını, demektir. "Lütfundan onlara fazla vermesi için": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, gözlerin görmediği ve kulakların işitmediği şeylerin dışındadır.

Şekur: Hattabi şöyle demiştir: O, az taati kabul edip ona bol sevap veren ve çok nimet verip az şükre razı olandır. Şükrün Allah'a nisbet edilmesinin manası şudur: Kulun az taatine razı olup onu kabul etmesi ve ona bol sevap vermesidir. Allah'ı şekur olarak övmenin manası şöyle de olabilir: Bu, az olsun çok olsun halkı taate teşvik etmektir; ta ki az ameli azımsamasın ve basit olanı terk etmesinler.

ثُمَّ أَوْرَثْنَا
الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ
وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللّٰهِ
ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٣٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا
يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ
فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٣٣﴾

32 – Sonra kitaba seçtiğimiz kullardan bazılarını mirasçı kıldık. İçlerinden kimi nefsine zulmedici, içlerinden kimi orta yolda, içlerinden kimi de Allah'ın izni ile hayırlarda öncüdür. İşte bu, büyük lütuftur.

33 – (O lütuf) Adn cennetleridir ki, onlara girerler, orada altından ve inciden bileziklerle süslendirilirler. Orada elbiseleri de ipektir.

"Sonra kitaba mirasçı kıldık": "Sümme = sonra" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, vav (ve) manasınadır.

İkincisi: Sıra bildirmek içindir, mana şöyledir: Geçmiş kitapları indirdik, sonra da o kitaba "seçtiğimiz kimseleri" mirasçı kıldık. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ümmet-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar peygamberle onlara tabi olanlardır, bunu da Hasen, demiştir.

Kitapta da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cins ismidir, bundan maksat da aziz ve celil olan Allah'ın indirdiği kitaplardır. Bu da her iki görüşe uygundur. Eğer: Seçilenler ümmet-i Muhammed'dir, dersek, o zaman İbn Abbas şöyle demiştir: Şüphesiz Allah, ümmet-i Muhammed'i indirdiği her kitaba mirasçı kılmıştır. İbn Cerir Taberi de, bunun manası şöyledir, demiştir: Onları hepsine iman etmekle bütün kitaplara mirasçı kıldı. Bütün kitaplar da Kur'an'a tabi olmayı emreder. Binaenaleyh onlar kitapların gereği (mucebi) ile amel ederler. Bunun doğruluğuna delil olarak şöyle demiştir: Allah Teala bundan önce: "Kitaptan sana vahyettiğimiz haktır" demiş ve arkasından da: "Sonra mirasçı kıldık" demiştir. O zaman bunların ümmet-i Muhammed olduğunu anladık. Çünkü miras, bir topluluktan bir topluluğa intikal eden şeydir. Bizim zamanımızda da kendilerine kitap intikal eden onlardan başka bir ümmet yoktur. Eğer: Onlar, peygamberlerle onlara tabi olanlardır, dersek, mana şöyle olur: Her peygambere indirilen her kitaba bu peygamberi ve tabilerini mirasçı kıldık.

İkincisi: Kitaptan murat edilen Kur'an'dır.

"Miras kıldık" kavlinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Verdik, demektir. Çünkü miras vermektir, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Sonraya bıraktık, demektir, miras da ondandır; çünkü o da ölüden geriye kalır. Mana da şöyledir: Kur'an'ı geçmiş milletlerden geriye bıraktık ve onu ikram olarak bu ümmete verdik. Bunu da bazı maani adamları demişlerdir.

"Onlardan kimi nefsine zulmedicidir": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar küçük günah sahipleridir; Ömer bin Hattab, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Önde gidenimiz ötekileri geçendir, orta yolda olanımız kurtulandır, zalimimiz de bağışlanandır.[3] Ebu Said el – Hudri de bu ayette, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Onların hepsi de cennettedir"[4] dediğini rivayet etmiştir.

İkincisi: O, büyük günah üzere ölüp de ondan tövbe etmeyendir. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, kafirdir, bunu da Amr bin Dinar, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bunu İbn Ömer de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e dayanarak (merfu olarak) rivayet etmiştir. Buna göre seçme, üzerine bütün kitap indirilenlerin tamamı için olur; nitekim: "Gerçekten o (Kur'an) senin ve kavmin için elbette şereftir" *(Zuhruf: 44)* demiştir. Nice ikram edilen vardır ki ikramı kabul etmemiştir!

Dördüncüsü: O, münafıktır, bu da Hasen'den nakledilmiştir. Hasen'den şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Zalim: İyilikleri kötülüklerine ağır basandır. Orta yolda olan: İyilikle kötülükleri eşit gelendir. Öncü de: İyilikleri ağır basandır. Osman bin Affan'dan bu ayeti okuduğu ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: Öncümüz mücahitlerimizdir. Orta yolda olanımız şehirlerde ikamet edenlerdir. Zalimimiz de bedevilerimizdir.

"Veminhüm sabikun": Ebu'l – Mütevekkil, Cahderi ve İbn Semeyfa, fe'al vezninde "sebbâk" okumuşlardır. "Hayırlarda": Yani cennete veya rahmete götüren iyi amellerde, demektir. "Allah'ın izni ile"; Yani iradı ve emri ile demektir. "İşte bu, o büyük lütuftur": Yani onları kitaba mirasçı etmesi.

Sonra sevaplarını haber verip onları cennete girdirmede birleştirdi: "Adn cennetlerine girerler" dedi. Yalnız Ebu Amr yenin zammı ile "yudhaluneha" okumuş; kalanlar ise fethi ile okumuşlardır. Nafi, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek nasb ile "ve lu'lua" okumuşlardır. Ebu Bekir, Asım'dan onun ikinci vavı hemzelediğini, birinci vavı hemzelemediğini rivayet etmiştir. Başka bir rivayette de birinciyi hemzelediği, ikinciyi hemzelemediği söylenmiştir. Ayet ise Hac suresi: 23'te tefsir edilmiştir. Ka'b de şöyle demiştir: Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki onlar amelleriyle üst derecelere çıkacaklardır.

---

3 – Hafız İbn Hacer, Tahricü'l – Keşşaf, sahife, 139. Bunu Said bin Mansur, Ferec bin Fadale'den rivayet etmiştir.

4 – İmam Ahmed, Müsned, 4/312.

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ٓي اَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَۜ
اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌۙ ﴿٣٤﴾ اَلَّذ۪ٓي اَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ
مِنْ فَضْلِه۪ۚ لَا يَمَسُّنَا ف۪يهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا ف۪يهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾
وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَۚ لَا يُقْضٰى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ
عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَاۜ كَذٰلِكَ نَجْز۪ي كُلَّ كَفُورٍۚ ﴿٣٦﴾ وَهُمْ
يَصْطَرِخُونَ ف۪يهَاۚ رَبَّنَٓا اَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحاً غَيْرَ الَّذ۪ي كُنَّا
نَعْمَلُۜ اَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ ف۪يهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَٓاءَكُمُ النَّذ۪يرُۜ
فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ نَص۪يرٍ ﴿٣٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ عَالِمُ غَيْبِ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٣٨﴾
هُوَ الَّذ۪ي جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ فِي الْاَرْضِۜ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُۜ وَلَا يَز۪يدُ
الْكَافِر۪ينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِلَّا مَقْتاًۚ وَلَا يَز۪يدُ
الْكَافِر۪ينَ كُفْرُهُمْ اِلَّا خَسَاراً ﴿٣٩﴾

34 – "Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun. Şüphesiz Rabbimiz elbette çok bağışlayıcı, çok karşılık verendir" dediler.

35 – "O (Allah) ki bizi lütfundan ikamet yurduna kondurdu. Orada bize bir yorgunluk dokunmaz ve orada bize bir usanç dokunmaz".

36 – Kafirler için cehennem ateşi vardır. Onlara hüküm verilmez ki ölsünler. Orada onun azabından da hafifletilmez. İşte biz, bütün küfürde ileri gidenleri böyle cezalandırırız.

37 – Onlar orada feryat ederler: "Rabbimiz, bizi çıkar da yaptığımızdan başka iyi şey yapalım!" (derler). Size düşünenin iyice düşüneceği kadar ömür vermedik mi? Tadın (azabı)! Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.

38 – Şüphesiz Allah göklerin ve yerin gaybini bilendir. Çünkü O, göğüslerin sahibini (özünü) çok iyi bilendir.

39 – O (Allah) ki sizi yeryüzünde halifeler kıldı. Artık kim küfrederse, kendi aleyhinedir. Kafirlerin küfrü Rableri katında ancak gazabı artırır. Kafirlerin küfrü ancak ziyanı artırır.

Sonra cennete girerken diyecekleri şeyi haber verip "bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun" dedi. Ayette geçen hazen ve hüzn birdir, behal ve buhl gibidir.

Üzüntüden murat edilen şey hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, mahşerde çok kalmaktan dolayı üzüntüdür. Ebudderda, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Önde giden cennete hesapsız girer. Orta yolda olan kolay hesap görür. Nefsine zulmeden de o makamda üzülendir. O da Allah Teala'nın "hamdolsun O Allah'a ki bizden üzüntüyü giderdi" dediği üzüntüdür.[5]

İkincisi: O, açlıktır, bunu da yine Ebudderda, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir, hadis sahih değildir, Şimr bin Atıyye de böyle demiştir. Şimr'in bir lafzında da: Üzüntü, ekmek kaygısıdır, demiştir. Said bin Cübeyr'den de: O, dünyada ekmek kaygısıdır dediği rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, cehennem kaygısıdır, bunu da Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, dünyada geçmiş günahlarına üzüntüdür. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Ölüm kaygısıdır, bunu da Atıyye, demiştir.

Ayet genel olup bütün bu görüşleri içine almaktır. Bu üzüntüyü özellikle ekmek vb. kaygısına indirgemek çirkindir. Onlar başka değil günahlarına ve korkunun sonucuna üzülmüşlerdir.

"O ki bizi kondurdu" yani bizi indirdi "daral mukameti": Ferra şöyle demiştir: Mukamet ikametin kendisidir, makamet ise: Başka değil meclistir, oturacak yerdir. Şairde şöyle demiştir:

İki gün vardır: Bir gün meclisler ve kulüpler günüdür,
Bir gün de düşmanın üzerine yürüme günüdür.

"Lütfundan": Zeccac lütfundan verdi, amellerimizle değil, demiştir. Nasab da: Yorgunluktur. Luğub ise yorgunluktan kaynaklanan bitkinliktir. Luğubun manası: Bitkinlik veren şeydir ki, bizi bitkin düşürecek şeyle mükellef kılınmayız, demektir.

"Onlara hüküm verilmez ki ölsünler": Yani helak olup da içinde bulundukları şeyden rahat etmezler. (Layukda aleyhim feyemutu, sözü)

5 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, İman Ahmed, Feryabi, Abd bin Humeyd'e... nisbet etmiştir.

"fevekezehu musa fekada aleyhi kavli gibidir *(Kasas: 51).*

"Vekezalike neczi külle kefur": Ebu Amr ye ile "yücza" lamın ref'i ile de "küllü" okumuş; diğerleri ise nun ile "neczi" lamın nasbı ile de "külle okumuşlardır.

"Onlar orada feryat ederler (yestarihun)": O, surah kökünden iftial babından gelmektedir, mana da: İmdat çağırırlar, demektir, şöyle derler: "Rabbimiz, bizi çıkar da iyi amel edelim": Yani seni birleyip itaat edelim. "Yaptığımızdan başkasını yapalım": Şirk ve isyanlardan. Allah Teala da onları: "Size ömür vermedim mi?" diye azarladı. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bunun manası onaylatmadır, soru sorma değildir, anlamı da: Size iyice düşünecek bir kimsenin düşüneceği kadar zaman vermedim mi, demektir?

Bu ömrün süresinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Yetmiş yıldır, İbn Ömer: Bu ayet, yetmişlikler içindir, demiştir.

İkincisi: Kırk yıldır.

Üçüncüsü: Altmış yıldır, bu ikisini Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen de birincisi, İbn Saib de ikincisi gibi, demiştir.

Dördüncüsü: On sekiz yıldır, bunu da Ata, Vehb bin Münebbih, Ebu'l–Aliye ve Katade, demişlerdir. "Size uyarıcı geldi": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O yaşlılıktır, bunu da İbn Ömer, İkrime ve Süfyan bin Uyeyne, demişlerdir: Mana da: Size, saçınız ağaracak kadar uzun ömür vermedim mi, demektir? *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Katade, İbn Zeyd, İbn Sikkit ve Mukatil, demişlerdir *Üçüncüsü:* Ailenin ve akrabanın ölmesidir. *Dördüncüsü:* Sıtmadır, bu ikisini Maverdi, zikretmiştir.

"Öyleyse tadın": Yani azabı "zalimler için hiçbir yardımcı yoktur" Yani azaplarına mani olacak hiçbir şey yoktur, demektir. Bundan sonrasının beyanı da Maide: 7'de geçmiştir. "Yeryüzünde halifeler": O da kendinden öncekinin yerine gelen ve geçmişlerden ibret alacak şeyler gören ümmettir. "Artık kim küfrederse küfrü kendi aleyhinedir": Yani cezası kendisinedir.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ شُرَكَاءَكُمُ الَّذِينَ

تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ

فِي السَّمَاوَاتِ أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَتٍ مِنْهُ ۚ بَلْ إِنْ يَعِدُ
الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا إِلَّا غُرُورًا ﴿٤٠﴾ إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا ۚ وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ ۚ
إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤١﴾

40 – De ki: Allah'tan başka taptığınız ortaklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin; yerden ne yarattılar? Yoksa onların göklerde ortaklığı mı var? Yoksa onlara bir kitap verdik de onlar ondan dolayı bir delil üzerindeler mi? Hayır, zalimler birbirine ancak aldatmaca va'dediyorlar.

41 – Şüphesiz Allah yeri ve gökleri zeval bulmalarından tutuyor. Eğer zeval bulurlarsa, O'ndan sonra onları hiçbir kimse tutamaz. Gerçekten O, çok yumuşak, çok bağışlayıcıdır.

"Ortaklarınızı gördünüz mü?": Mana şöyledir: Bana haber verin, Allah'tan başka taptıklarınıza ve iddianıza göre ortak edindiklerinize, ne suretle onlara ortaklık verdiniz? Yerden yarattıkları bir şeyle mi? Yoksa göklerin yaratılmasına ortak oldukları bir şeyle mi? Sonra kafirlere dönüp şöyle dedi: "Yahut onlara bir kitap verdik de" yaptıklarını emreden bir kitap verdik mi ki öyle yapıyorlar? "Fehüm ala beyyenetin min rabbihim": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek tekil kalıbıyla "ala beyyinetin" okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek cemi sıgasıyla "beyyinatin" okumuşlardır. Beyyineden murat edilen de Allah'ın yanındaki ortaktır (haşa). "Hayır, zalimler va'detmiyor" yani müşrikler "birbirlerine" putların kendilerine şefaat edeceğini ve kendilerine hesap ve azap olmayacağını va'dediyor. Mukatil de şöyle demiştir: Şeytan kafirlere putların şefaatine dair ancak batıl şeyleri va'deder.

"Şüphesiz Allah yeri ve gökleri zeval bulmalarından tutuyor": Yani onların zeval bulmasına ve gidip yok olmasına mani oluyor, demektir. Ferra şöyle demiştir: "Velein" "velev" manasına, "in" de "ma" manasınadır, takdiri de: Velev zaleta ma emsekhüma min ahadin (düşseler de O'ndan başkası tutamaz) demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Hıristiyan: Mesih İsa, Allah'ın oğludur, Yahudiler de: Uzeyr, Allah'ın oğludur, deyince, neredeyse gökler parçalanacak, dağlarla yer de yarılacaktı; onları aziz ve celil olan Allah tuttu. Neden "semavat" çoğul ol-

duğu halde "ard"ı tekil zikretti? Çünkü onun tekili çoğula delalet eder. "Eğer zeval bulurlarsa": Bunun da iki ihtimali vardır: *Birincisi:* Zevalleri kıyamet günündedir. *İkincisi:* Takdiri: Zeval bulmasalar da, demektir. Burası kudrete delalet edecek yer olmakla beraber ancak O, burada yumuşalıktan bahs etti; çünkü o ikisini, kafirler "Allah evlat edindi" *(Meryem: 88)* dedikleri zaman düşmekten tutunca, yumuşak davrandı, onlara hemen azap etmedi.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ
جَٓاءَهُمْ نَذ۪يرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ اِحْدَى الْاُمَمِۚ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ نَذ۪يرٌ
مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُورًاۙ ﴿٤٢﴾ اِسْتِكْبَارًا فِي الْاَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّـئِۜ وَلَا
يَح۪يقُ الْمَكْرُ السَّيِّـئُ اِلَّا بِاَهْلِه۪ۜ فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا سُنَّتَ الْاَوَّل۪ينَۚ فَلَنْ
تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَبْد۪يلًاۚ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْو۪يلًا ﴿٤٣﴾

42 – Onlar yeminlerinin var gücüyle Allah'a (şöyle) yemin ettiler: "Andolsun, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, elbette herhangi bir ümmetten mutlaka daha doğru yolda olacaklar". Onlara bir uyarıcı gelince, bu, onların ancak kaçmalarını artırdı.

43 – Yeryüzünde kibir taslamak ve kötü tuzak kurmak için. Kötü tuzak ise ancak sahibini kuşatır. Onlar ancak öncekilerin kanununu mu bekliyorlar? Sen Allah'ın kanunu için asla bir değişiklik bulamazsın. Allah'ın kanunu için asla bir döneklik bulamazsın.

"Onlar yeminlerinin var gücüyle Allah'a yemin ettiler": Yani Mekke kafirleri Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce Allah'a yemin ettiler, "eğer onlara bir uyarıcı gelirse": Yani bir elçi gelirse "mutlaka daha doğru yolda olacaklar": Yani daha doğru dinde olacaklar "ümmetlerin herhangi birinden": Yani Yahudi, Hıristiyan ve Sabiiler'den, demektir. "Onlara bir uyarıcı gelince" ki o da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir "onları artırmadı" onun gelmesi "ancak kaçmalarını" yani doğru yoldan uzaklaşmalarını artırdı. "Yeryüzünde kibir taslamak için": Yani Allah'a karşı gelmek ve O'na imandan kibir taslamak için böyle yaptılar, demektir. Ahfeş şöyle demiştir: "İstikbaren" nufur'dan bedeldir. Ferra da şöyle demiştir: Mana: Bunu kibir taslamak için yaptılar. "Mekresseyyi'": Mekr'in seyyi'e izafesi "lehakkul yakin *(Hakka: 51)* kavli gibidir (şey nefsine izafe edilmiştir.

Mütercim). Bunun tasdiki de Abdullah bin Mes'ud kıraatindeki "ve mekren seyyien" okunuşudur. "Esseyyi"" deki hemze de mecrurdur. A'meş ise harekeler arka arkaya geldiği için onu sakin okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, usta dilcilere göre irap hatasıdır, ancak zaruretten dolayı şiirde caiz olur. Ebu Cafer en – Nahhas da şöyle demiştir: A'meş "mekresseyi'" diye vakfeder, harekeyi bırakırdı. Bu da güzel ve mükemmel bir duruştur. Onun vasılda irabı attığı, Hamze'nin de o hatada ona uyup vakfetmediği halde harekeyi terk ettiği rivayet edilmiştir.

Müfessirlerin kötü tuzak hususunda da iki görüşleri vardır:

Birincisi: O, şirktir. İbn Abbas şöyle demiştir: Şirkin kötü akibeti şirk yapandan başkasının başına gelmez.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yapılan tuzaktır. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Onlar ancak öncekilerin kanununu mu bekliyorlar?": Azabın kendilerinden öncekilere geldiği gibi kendilerine de mi gelmesini bekliyorlar? "Allah'ın kanunu için asla bulamazsın" azap konusunda "bir değişiklik" gecikse de. "Allah'ın kanunu için asla bulamazsın bir döneklik": Yani kimse o azabı onlardan başkasına çeviremez.

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ
مِن قَبْلِهِمْ وَكَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِن شَيْءٍ
فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ﴿٤٤﴾
وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِن دَابَّةٍ وَلَٰكِن
يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا ﴿٤٥﴾

44 – Yeryüzünde gezmediler mi ki, kendilerinden öncekilerin sonu nasıl oldu görsünler? Onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler. Ne göklerde ne de yerde hiçbir şey Allah'ı aciz bırakacak değildir. Şüphesiz O, hakkıyla bilen, her şeye gücü yetendir.

45 – Eğer Allah insanları kazandıkları şeyle sorumlu tutsa idi, onun sırtında (yeryüzünde) bir canlı bırakmazdı. Ancak onları belli bir süreye erteliyor. Ecelleri geldiği zaman, şüphesiz Allah kullarını hakkıyla görendir.

"Eğer Allah insanları kazandıkları şeyle sorumlu tutsa idi": Bu, genel bir hükümdür, insanlardan müşrikleri murat etmiştir, mana da şöyledir: Eğer onları fiilleriyle sorumlu tutsa idi, onlara hemen azap ederdi. Biz de bu ayeti Nahl: 61'de şerh etmiş bulunuyoruz. Kalanların açıklaması da Yusuf: 109; Rum: 9; A'raf: 34 ve Nahl: 61'de geçmiştir.

"Şüphesiz Allah kullarını hakkıyla görendir": İbn Cerir şöyle demiştir: Kimin azabı hak ettiğini ve kimin de ikramı hak ettiğini çok iyi görendir.

36-YASİN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 83 ayettir.

Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, Mekki'dir, bunu da İbn Abbas, Hasen, İkrime, Katade ve cumhur, demişlerdir. İbn Abbas ile Katade'den şöyle dedikleri de rivayet edilmiştir; O, Mekki'dir, ancak bir ayeti Medeni'dir ki o da: Veiza kıyle lehüm enfiku mimma razekakümullahu" (Yasin: 45) ayetidir.

İkincisi: Medeni'dir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiş ve: Meşhur, değildir, demiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ
يس ﴿١﴾ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣﴾ عَلَىٰ
صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤﴾ تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٥﴾ لِتُنْذِرَ قَوْمًا
مَا أُنْذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ya. Sin.

2 – Hikmet dolu Kur'an'a andolsun ki,

3 – Gerçekten sen elbette gönderilenlerdensin.

4 – Doğru bir yol üzerindesin.

5 – (Bu Kur'an) mutlak galip, çok esirgeyen (Allah'ın) indirmesidir.

6 – Ataları uyarılmayan; bu yüzden gafil (kalan) bir kavmi uyarman için.

"Ya. Sin": Bunda beş görüş vardır:

Birincisi: Manası: Habeş dilinde: Ey insan, demektir. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Said bin Cübeyr, İkrime ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, Allah'ın ettiği yeminlerden bir kasemdir, O'nun isimlerindendir. Bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Manası: Ey Muhammed, demektir, bunu da İbn Hanefiyye ile Dahhak, demişlerdir.

Dördüncüsü: Manası: Ey adam, demektir, bunu da Hasen, demiştir.

Beşincisi: Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da Katade, demiştir.

Hasen ile Ebu'l – Cevza, yenin fethi ve sin'in kesri ile "Ya Sini" okumuşlar; Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Reca ve İbn Ebi Able, yenin ve nunun ikisinin de fethi ile okumuşlardır. Ebu Husayn el – Esedi de yenin kesri ve nunun izharı ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Bence Arap dilcilerine göre bu. surenin girişi gibidir. Bazı Araplar: Nunun fethi ile "Yasine velkur'ani" derler. Bu, Arapça'da iki düşünceden dolayı caizdir: *Birincisi:* "Yasin" surenin adıdır, sanki: Ütlü Yasine (Yasini oku) demiş gibidir. Bu da Habil ve Kabil veznindedir ve gayri munsariftir. *İkincisi:* O, iki sakin bir araya geldiği için böyle okunmuştur. Sakin daha güzeldir, çünkü o, hece harfidir.

"Hikmet dolu Kur'an'a andolsun ki": Bu yemindir, hakîm'in manası da Bakara: 32'de geçmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Cevabı, "inneke leminel mürselin"dir. Arapça'ya göre en güzeli "leminel mürselin" kavlinin "inne"nin haberi olup "ala sıratın müstakim" kavlinin de ikinci haber olmasıdır. O zaman mana şöyle olur: Şüphesiz sen gönderilen peygamberlerdensin, şüphesiz sen doğru yol üzerindesin. "Ala sıratın" kavlinin "mürselin"e bağlı olması da caizdir; o zaman mana şöyle olur: Şüphesiz sen elbette doğru yol üzerinde gönderilen elçilerdensin.

"Tenzilel azizi": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, lamın ref'i ile tenzilü" okumuş; İbn Amir, Hamze ve Kisai de lamın nasbı ile "tenzile" okumuş-

lardır. Asım'dan da iki kıraat rivayet edilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Kim nasb ile okursa mastar olarak okur, mana da: Nezzelallahu zalike tenzilen olur. Kim de ref' ile okursa, mana: Sana indirilen bu şey mutlak galip Allah'ın indirmesidir, şeklinde olur. Ferra da şöyle demiştir: Kim mansup okursa, şöyle demek ister: İnneke leminel mürseline tenzilen hakkan münezzelen; refi' de yeni cümle başı olur, mesela: Zalike tenzilül azizi gibi. Übey bin Ka'b, Ebu Rezin, Ebu'l – Aliye, Hasen ve Cahderi, lamın kesri ile "tenzili" okumuşlardır. Mukatil de şöyle demiştir: Bu Kur'an mülkünde güçlü ve halkına şefkatli Allah'ın indirmesidir.

"Litünzire kavmen ma ünzire abauhum": "Ma" üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, olumsuzluk edatıdır; bu da Katade, Zeccac ve çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: O, "kema" manasınadır, bunu da Mukatil, demiştir. "Ellezi" manasına olduğu da denilmiştir.

"Onlar gafillerdir": Yani tevhit delillerinden ve yeniden dirilme kanıtlarından, demektir.

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰٓى
اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾ اِنَّا جَعَلْنَا فٖٓي اَعْنَاقِهِمْ
اَغْلَالًا فَهِيَ اِلَى الْاَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ
اَيْدٖيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَاَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ
لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾ وَسَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾ اِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ
فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَاَجْرٍ كَرٖيمٍ ﴿١١﴾ اِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتٰى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا
وَاٰثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ فٖٓي اِمَامٍ مُبٖينٍ ﴿١٢﴾

7 – Andolsun, gerçekten söz (azap) çoklarına hak oldu; artık onlar iman etmezler.

8 – Gerçekten biz, onların boyunlarına tasmalar geçirdik; onlar çenelere kadar indiği için; başları yukarı kalkmıştır.

9 – Onların önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik de onları sardık; artık onlar görmezler.

10 – Onları uyarsan da uyarmasan da birdir; iman etmezler.

11 – Sen ancak zikre tabi olan ve görmeden Rahman'dan korkanları uyarırsın. Öyle ise onu bir bağışlanma ve değerli bir mükafat ile müjdele.

12 – Gerçekten biz ölüleri diriltiriz; önden gönderdiklerini ve eserlerini yazarız. Biz her şeyi apaçık bir asılda saydık.

"Gerçekten söz hak oldu": Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Azap vacip oldu. *İkincisi:* Küfürlerine söz geçti.

"Çoklarına": Yani Mekke halkına, demektir. Bu da küfürleri için geçen Allah'ın iradesine işarettir. "Artık onlar iman etmezler": Çünkü kader böyle tecelli etmiştir.

"Gerçekten biz onların boyunlarına demir halkalar geçirdik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, misaldir, aslında demir halka filan yoktur. Bu da araştırmacıların görüşüdür. Sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, her türlü hayırdan mahrum olmalarına misaldir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Demir halkalar gibi manilerle Allah yolunda harcamaktan engellendiklerine misaldir, bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onların imandan men edilmelerine misaldir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkincisi: Onlar tıpkı demir halkanın engellediği gibi gözle görülen engellerdir; Mukatil bu sadette şöyle demiştir: Ebu Cehil, eğer Muhammed'i namaz kılarkan görürse onun beynini parçalayacağına yemin etti. Geldi ki o namaz kılıyor; bir taş kaldırdı; eli kurudu, taş eline yapıştı. Arkadaşlarına dönüp durumu haber verdi. İçlerinden biri kalkıp taşı aldı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yaklaştı; Allah gözünü silip kör etti; onu göremedi. Arkadaşlarına döndü, onları göremedi, ona seslenmek zorunda kaldılar. Ebu Cehil hakkında: "Şüphesiz biz onların boyunlarına halkalar geçirdik" kısmı indi; diğeri hakkında da "önlerinden bir set çektik" ayeti indi.

Üçüncüsü: O, gerçektir, ancak Allah Teala'nın onlara cehennemde edeceği azabı temsil etmektedir. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Fehiye ilel ezkani": Ferra şöyle demiştir: "Fehiye" sağ ellere racidir; onlar da zikredilmemiştir: çünkü demir halka ancak boyunda birleşen sağ ellerde olur. Birini söylemekle yetinilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: O, ellere racidir, veciz olması için zikredilmemiştir. Çünkü demir halka eli de boynu da içine alır. Beyit:

Bilmiyorum, bir yere gitmek istesem hayır murat etsem,
Bu ikiden hangisi karşıma çıkar.

Neden "bu ikisinden" dedi? Çünkü hayrın da şerrin de insanın karşısına çıkacağını biliyordu. Ferra şöyle demiştir: Ezkan: Çene kemiklerinin aşağı kısmıdır, mukmah da: Başını kaldırıp gözünü yumandır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Her başını kaldırana: Mukamih ve kamih, denir. Çoğulu da: Kımah'tır. Eğer bu bir insana yapılırsa ona mukmah, denir, bu ayet de ondandır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Baîrün kamihü ve ibilün kamihün derler ki suya kanmış ve başını kaldırmış manasınadır. Şair de bir gemiyi anlatırken şöyle demiştir:

Biz onun yanlarında oturuyoruz,
Su içip de başını kaldıran develer gibi gözlerimiz yumuktur.

Ezheri şöyle demiştir: Maksat şudur: Elleri boyunlarına bağlanınca, tasmalar çenelerini ve başlarını yukarı kaldırır; tasmalar onları kaldırmakla başları da kalkar.

"Ve cealna min beyni eydihim sedden": Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek sinin fethi ile okumuşlar; kalanlar da zammı ile okumuşlardır. Biz de aralarında ne fark olduğunu Kehf: 94'te anlatmış bulunuyoruz. Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları çeşitli manilerle imandan engelledik; artık küfürden çıkamazlar.

İkincisi: Onları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e eziyet etmek istedikleri zaman karanlığa boğarak bundan men ettik.

"Onları sardık": İbn Kuteybe: Onları bürüdük ve gözlerini kör edip doğru yoldan saptırdık, demiştir.

İbn Abbas, İkrime, Said bin Cübeyr, Hasen, Katade ve Yahya bin Yamur noktasız ayınla "a'meynahüm" (onları kör ettik) okumuşlardır. Sonra uyarmanın onlara fayda vermeyeceğini zikretti; çünkü onları arkadan gelen ayetle saptırdığını bildirmiştir. Sonra uyarmanın kime yarar vereceğini zikrederek: "Sen ancak uyarırsın" dedi, yani uyarman ancak "zikre tabi olana fayda verir" dedi ki o da Kur'an'dır. O kimse Kur'an'a tabi oldu ve "görmeden Rahman'dan korktu". Biz de bunu Enbiya: 49'da şerh etmiş bulunuyoruz. Değerli mükafat da: güzel mükafat demektir ki o da cennettir. "Gerçekten biz ölüleri canlandıracağız": Yeniden dirilme için "önden gönderdikleri şeyleri de yazacağız" dünyada yaptıkları hayır ve şerleri. Nahai ile Cahderi merfu ye ve meftuh te ile "yüktebu" ve merfu ra ile de "asaruhum" okumuşlardır.

Eserleri hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ayakları ile attıkları adımlardır, bunu da Hasen, Mücahit ve Katade, demişlerdir. Ebu Said el – Hudri de şöyle demiştir: Selime oğulları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e evlerinin mescide uzaklığından dert yandılar. Allah Teala da "önden gönderdiklerini ve ayak izlerini yazacağız" ayetini indirdi.[1] Katade ile Ömer bin Abdülaziz şöyle demişlerdir: Eğer Allah Teala bir şeyden gafil olsa idi, âdemoğlunun rüzgarın sildiği ayak izlerinden gafil olurdu.

İkincisi: Onlar, cumaya gitmek için atılan adımlardır, bunu da Enes bin Malik, demiştir.

Üçüncüsü: Ortaya koydukları ve kendilerinden sonra uygulanan iyilik ve kötülükleridir. Bunu da İbn Abbas ile Said bin Cübeyr, demiş; Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac da tercih etmişlerdir.

"Ve külle şeyin": İbn Semeyfa' ile İbn Ebi Able, lamın ref'i ile "küllü" okumuşlardır. Yani bütün amellerini demektir. "onu saydık": Yani "apaçık bir asıla (kütüğe) kaydettik" demektir ki o da Levh-i Mahfuz'dur.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا اَصْحَابَ الْقَرْيَةِ اِذْ جَٓاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿١٣﴾
اِذْ اَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُٓوا اِنَّٓا
اِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ﴿١٤﴾ قَالُوا مَٓا اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَٓا
اَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾ قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ اِنَّٓا
اِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾ وَمَا عَلَيْنَٓا اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٧﴾ قَالُٓوا
اِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ
مِنَّا عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٨﴾ قَالُوا طَٓائِرُكُمْ مَعَكُمْ اَئِنْ ذُكِّرْتُمْ
بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿١٩﴾

13 – Onlara o kent halkını misal getir. Hani ona elçiler gelmişti.

14 – O zaman biz onlara iki (elçi) gönderdik; o ikisini bir üçüncü ile takviye ettik. "Gerçekten biz size gönderildik" dediler.

15 – Onlar (kent halkı) da: "Siz ancak bizim gibi bir insansınız.

1 – Tirmizi, Tefsiru sure-i Yasin, bab. 1; Hakim, Müstedrek, 2/428.

Rahman hiçbir şey indirmemiştir. Siz de ancak yalan söylüyorsunuz" dediler.

16 – (Elçiler de): "Rabbimiz bilir ki, gerçekten biz, size elbette gönderildik" dediler.

17 – "Bize ancak apaçık tebliğ etmek düşer".

18 – Dediler: "Gerçekten biz, sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Andolsun, eğer (bundan) vazgeçmezseniz, mutlaka sizi taşlarız ve elbette size bizden acıklı bir azap dokunur".

19 – Dediler: "Uğursuzluğunuz sizinledir; size öğüt verildi diye mi (inkar ediyorsunuz)? Hayır, siz aşırı giden bir kavimsiniz.

"Onlara bir misal getir": Mana şöyledir: Mekke halkına bir misal ver, yani bir benzetme yap.

Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onlara misal getir "ashabel karyeti" bu, mesel'den bedeldir, sanki: Üzkür lehüm ashebl karyeti (onlara kent halkını anlat) demiş gibi olur. Katade de: Bu kent, Antakya'dır, demiştir.

"Onlara iki elçi gönderdik": Onların isimlerinde üç görüş vardır: *Birincisi:* Sadık ile Saduk'tur, bunu da İbn Abbas ile Ka'b, demişlerdir. *İkincisi:* Yuhanna ile Pavlos'tur. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir. *Üçüncüsü:* Tuman ile Pavlos'tur, bunu da Mukatil, demiştir.

"Feazzezna": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek ze'nin şeddesiyle "feazzezna" okumuşlardır. İbn Kuteybe, mana: Takviye edip tekit ettik, demiştir. Teazzeze lahmün nakati: Dişi devenin eti sertleşmektir. Ebu Bekir ve Mufaddal da Asım'dan rivayetle şeddesiz olarak "feazezna" okumuşlardır. Ebu Ali: Galip geldik, demiştir. Mukatil de: Bu üçüncünün adı: Şem'un'dur, o da havarilerdendi, İsa aleyhisselam'ın vasisidir, demiştir. Vehb de şöyle demiştir: Allah Şem'un'a haber vererek vahyetti; o ikisinin haberini anlattı ve onlara yardım etmesini emretti. O da onları niyet ederek yola çıktı. Ferra bu üçüncüsünün o ikiden önce gönderildiğini söylemiş ve: Kur'an'da bunun o ikiden sonra olduğunu görüyoruz, demiştir. Mana da şöyledir: Üçüncü ile ondan önceki ikiyi destekledik. Müfessirler bunun o ikiye yardım için gönderildiğini söylerler, sonra şüphesiz üçüncü ikinciden sonra olur. Ama ikiyi geçerse o birinci olur. Doğrusu ben, Ferra'nın görüşüne şaşıyorum.

Bu elçileri kimin gönderdiğinde de iki görüşle ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onları Allah Teala gönderdi, bu da Kur'an'dan açıkça anlaşılmaktadır. Bu; İbn Abbas, Ka'b ve Vehb'ten rivayet edilmiştir.

İkincisi: Onları İsa gönderdi. Bunun Allah'a izafe edilmesi caizdir, çünkü onlar elçisinin elçileridir. Bunu da Katade ile İbn Cüreyc, demişlerdir.

"Siz ancak bizim gibi insanlarsınız": Yani bize hiçbir hususta üstünlüğünüz yoktur. "Rahman hiçbir şey indirmemiştir": Yani kitap indirmedi ve peygamber göndermedi. Bundan sonrası da "sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık" kısmına kadar açıktır. Çünkü onlara yağmur yağmamıştı; onlar da bu, sizin yüzünüzdendir, demişlerdi. "Andolsun, eğer vazgeçmezseniz": Yani susmazsanız "mutlaka sizi taşlarız" Yani sizi muhakkak öldürürüz, demektir.

"Uğursuzluğunuz sizinledir, dediler": Yani uğursuzluğunuz küfrünüzdendir, bizim yüzümüzden değildir. "Ein zükkirtüm": İbn Kesir bir hemze ve arkasından ye ile "eyin zükkirtüm" okumuş, Ebu Amr da ona katılmıştır, ancak o, med ile (uzun) okurdu. Ahfeş de, mana: Size öğüt verilir ve korkutulursanız, demiştir. Bu, cevabı verilmemiş bir sorudur, takdiri de şöyledir: Eğer size hatırlatılırsa yine mi bizden uğursuzlanacaksınız? Şöyle de denilmiştir: Eğer size hatırlatılırsa yine mi böyle diyeceksiniz? Aşırı gidenler de burada müşriklerdir.

وَجَاءَ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ
رَجُلٌ يَسْعَىٰ قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٠﴾ اتَّبِعُوا
مَن لَّا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُم مُّهْتَدُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا لِيَ لَا أَعْبُدُ
الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾ أَأَتَّخِذُ مِن دُونِهِ آلِهَةً
إِن يُرِدْنِ الرَّحْمَٰنُ بِضُرٍّ لَّا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا
وَلَا يُنقِذُونِ ﴿٢٣﴾ إِنِّي إِذًا لَّفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٤﴾ إِنِّي آمَنتُ
بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ ﴿٢٥﴾ قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي
يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٧﴾
وَمَا أَنزَلْنَا عَلَىٰ قَوْمِهِ مِن بَعْدِهِ مِن جُندٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا
مُنزِلِينَ ﴿٢٨﴾ إِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ ﴿٢٩﴾

20 – Şehrin en ucundan bir adam koşarak geldi: "Ey kavmim (halkım), elçilere tabi olun" dedi.

21 – "Sizden bir ücret istemeyen ve doğru yolda olanlara tabi olun".

22 – "Ben, neden beni yaratana kulluk etmeyeceğim? Siz yalnız O'na döndürüleceksiniz!"

23 – "O'ndan başka tanrılar edinir miyim? Eğer Rahman bana bir zarar vermek isterse, onların şefaati benden hiçbir şeyi savamaz ve beni kurtaramazlar".

24 – "Gerçekten ben, o takdirde apaçık bir sapıklık içindeyim".

25 – "Şüphesiz ben, sizin Rabbinize iman ettim; beni dinleyin!"

26 – (Ona): "Cennete gir!" denildi. (O da): "Keşke kavmim bilselerdi!" dedi.

27 – "Rabbim beni ne ile bağışladı ve beni ikram görenlerden eyledi".

28 – O'nun ardından kavmine gökten hiçbir ordu indirmedik. Biz indirenler olmadık.

29 – O ancak bir tek haykırma idi; birden onlar sönenlerdir (söndüler).

"Şehrin en ucundan bir adam koşarak geldi": Adı: Habib Neccar'dır, cüzzamlı idi. Kente gelen elçilere iman etmişti. Evi kentin en uzak kapısının yanında idi. Hemşehrilerinin elçilere inanmadığı ve onları öldürmeye yeltendikleri haberi kendisine ulaşınca koşarak geldi: Allah Teala'nın bize anlattığı şeyleri "onlar doğru yoldadırlar" cümlesine kadar söyledi, yani peygamberler doğru yoldadırlar, diyordu. Onu tutup Krala çıkardılar. Kral ona: "Sen onlara tabi oluyor musun?" dedi. O da: "Vema liye" (niye olmayayım?) dedi. Hamze, Halef ve Yakup bu ye'yi sakin okumuşlardır. "Beni Yaratana niçin ibadet etmeyeyim?": Yani eğer Halıkımıza ibadet etmezsem benim neyim olur, dedi. "Ve yalnız O'na döndürüleceksiniz" yeniden diriltilirken. O zaman sizi küfrünüzle cezalandırır.

Eğer: "Neden yaratılmayı kendine nisbet etti de yeniden dirilmeyi onlara nisbet etti? Hâlbuki onları da yarattığını ve onları da dirilteceğini biliyordu?" denilerse,

Cevap şöyledir: Allah Teala'nın nimeti var etmesi, şükrü gerektirir, kıyamette dirilme ise tehdittir, azarlanmayı gerektirir; o nedenle nimeti kendisine izafe etmesi şükür açısından daha münasip, yeniden diril-

meyi de onlara nisbet etmesi dönmeleri için daha uygundur.

Sonra: "O'ndan başka tanrılar mı edineceğim?" diyerek putlara tapmayı reddetti.

"Şefaatleri benden hiçbir şeyi savmaz": Yani onların şefaat yetkisi yoktur ki bana yarasın, demektir. "Vela yunkızuni": Yakup ile Verş her iki halde de ye ile okumuşlardır, mana: Beni o kötülükten kurtaramazlar, demektir. "İnni izen" Nafi ile Ebu Amr da ye ile okumuşlardır.

"İnni amentü birabbiküm": Hicaz halkı ile Ebu Amr, bu yeyi fetha ile okumuşlardır.

İman ettiğini kime karşı açıkladığında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Halkına açıkladı, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *İkincisi:* Elçilere açıkladı.

"Beni dinleyin": Bana böyle şahitlik edin, bunu da Ferra, demiştir. Ebu Ubeyde de, mana: Benden duyun, demiştir. "Fesmeuni": Yakup her iki halde de ye ile okumuştur. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Halkına böyle seslenince, onu ayaklarının altında ezdiler. Süddi de: Onu taşla öldürdüler, demiştir. O ise: Allah'ım, kavmimi hidayet eyle, diyordu.

"Cennete gir, denildi": Onu öldürdükleri zaman Allah'a kavuştu, kendisine: "Cennete gir" denildi. Oraya girince: "Keşke kavmim bilselerdi, Rabbimin beni ne ile bağışladığını, dedi": Burada geçen "ma" edatı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, "ğafere" fiiliyle beraber mastar yerindedir, mana da: Biğufranillahi li (Allah'ın beni bağışlamasını) demektir.

İkincisi: O, "ellezi" manasınadır, anlamı da: Keşke Rabbimin beni ne ile bağışladığını bilselerdi de iman etselerdi, demek olur. Onlara diri iken de ölü iken de öğüt verdi.

Onu öldürünce Allah Teala onlara hemen azap etti; bu da "biz onun kavminin üzerine indirmedik" sözüyle ifade edilmektedir. Yani Habib'in kavminin üzerine, demektir. "kendisinden sonra": Yani öldürülmesinden sonra, demektir. "Gökten hiçbir ordu": Yani melekler, daha açıkçası: Onlardan gökten inen ordu ile intikam almadı "biz değildik": Yani ümmetleri helak ettiğimiz zaman onları indirecek değildik, demektir. Mananın şöyle olduğu da söylenmiştir: Biz ondan sonra onlara bir peygamber göndermedik ve onlara mesaj da iletmedik.

"O ancak bir tek haykırma idi": Müfessirler şöyle demişlerdir: Cebrail aleyhisselam şehir kapısının sövelerinden tuttu, sonra onlara bir haykırdı, birden ölü düştüler, hiçbir hisleri kalmadı, sönen ateş gibi oldular. İşte "birden onlar sönenlerdir" dediği budur. Yani sönmüş kül gibi ses ve sedaları çıkmadı, demektir.

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ
يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٣٠﴾ أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ
إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾ وَإِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ
﴿٣٢﴾ وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا
مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ ﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ
مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾ لِيَأْكُلُوا
مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾ سُبْحَانَ الَّذِي
خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

30 – Ey kulların üzerindeki hasret (gel artık, gelme zamanıdır)! Ne zaman onlara bir elçi gelse, mutlaka onunla alay ederlerdi.

31 – Onlardan önce nice nesilleri helak ettiğimizi, gerçekten onların, kendilerine dönmediklerini görmediler mi?

32 – Hepsi mutlaka katımıza hazır edilmişlerdir.

33 – Ölü yer onlar için bir ibrettir. Biz onu dirilttik ve ondan tane çıkardık; ondan yiyorlar.

34 – Onda hurmalıklardan ve bağlardan bahçeler kıldık ve onda pınarlar akıttık.

35 – Meyvesinden ve ellerinin yapmadığı şeylerden yemeleri için şükretmeyecekler mi?

36 – Yerin bitirdiğinden, kendi nefislerinden ve bilmedikleri şeylerden bütün çiftler yaratan O zat münezzehtir.

"Ya hasreten alel ibad": Ferra, mana: Ne yazık kullara, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Hasret, insanın üzerine sonsuz keder çöküp de kalbinin zayıf düşmesidir. Kullara hasret duyan hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kendi nefislerine hasret duyarlar. Zeccac şöyle demiştir: Elçilerle alay etmeleri ahirette kendileri için hasret olur. Ebu

Ubeyde de şöyle demiştir: Onlar azabı gözleriyle gördükleri zaman: Eyvah, peygamberlere hasret kaldık, şimdi nasıl edelim de onlara iman edelim, derler!

İkincisi: Bu, kulların peygamberlere inanmamaları yüzünden meleklerin onlara üzülmeleridir. Bunu da Dahhak, demiştir.

Sonra kafirleri korkutup "görmediler mi?" dedi. Yani bilmediler mi, demektir. "Onlardan önce nice nesillerden helak ettik" ibret alsınlar da kendilerini de tez elden helak etmemizden korksunlar. Nitekim öncekileri de helak etmiştik, dünyaya da dönmemişlerdi. Ferra şöyle demiştir: "Ennehüm"ün hemzesi meftuhtur, çünkü mana: Elem yerev ennehüm ileyhim layerciun demektir. Hasen ise onu meksur okumuştur, sanki rü'yet maddesinin "kem"i etkilemediğini ve "enne"ye ulaşmadığını düşünmüştür. Eğer onu yeni söz başı yaparsan hemzeyi meksur okursun.

"Vein küllün lema": Asım, İbn Amir ve Hamze şedde ile "lemma" okumuşlardır. "Cemiün ledeyna muhdarun": Yani ümmetler kıyamet gününde hazır edilir ve amellerine göre karşılık alırlar. Zeccac şöyle demiştir: Kim şeddesiz olarak "lema" okursa, "ma" zaittir, tekit içindir, mana da "Ve in küllün lecemiün" demektir ki bunun da anlamı: Hepsi mutlaka huzurumuza getirilir, demektir. Kim de şedde ile "lemma" okursa, o da "illa" manasınadır; tıpkı: Seeltüke lemma fealte ve illa fealte (mutlaka yapmanı istiyorum) gibidir.

"Ve ayetün lehümül ardul meytetü": Nafi şedde ile "elmeyyitetü" okumuştur ki aslolan da budur, şeddesiz meyte şekli de çoktur, ikisi de caizdir. "Ve ayetün" mübteda olarak merfudur, haberi de "lehüm"dür. Haberinin "elardul meytetü" olması da caizdir ki, o zaman mana şöyle olur: Yer onlar için Allah'ın birliğini ve Allah'ın ölüleri dirilteceğini gösteren bir ayettir, nitekim o, ölü toprağı da canlandırır.

"Ondan yiyorlar": Yani azık için hazırladıkları hububattan, demektir.

"Ve cealna fiha" ve "feccerna fiha"daki ha zamirleri yere racidir.

"Meyvesinden yemeleri için": Yani hurma ağacının meyvesinden demektir, zaten o da lafzen zikredilmiştir.

"Veme amilethü eydihim": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, he ile "amilethü" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek hesiz olarak "amilet" okumuşlardır. He Mekke, Medine, Şam ve Basra Mushaflarında mevcuttur, Kufe halkının Mushaflarında ise yoktur.

Zeccac şöyle demiştir: "Ma" mahallen mecrurdur, mana da şöyledir: Onun meyvesinden ve ellerinin yaptığı şeylerden yesinler. "Ma"nın nefiy edatı olması da caizdir, mana da şöyledir: Onu elleri yapmadı. Bu da he ile okuyanların kıraatine göredir. He'yi attığın zaman "ma"nın mahallen mecrur olması tercihe şayandır. "Ma" ellezi manasına olur ve he'nin hazfi güzel olur. Müfessirler iki görüşü de zikretmişlerdir. Kim birincisini kabul ederse: Ellerinin yaptığından yemeleri için demiş olur ki o da yorularak diktikleri ağaçlar ve ektikleri ekinlerdir. Kim de ikincisini kabul ederse: Kendi yapmadıkları, ancak aziz ve celil olan Allah'ın yaptığı şeylerden yemeleri için olur. "Şükretmeyecekler mi?" Allah Teala'ya ve onu birlemeyecekler mi?

Sonra kendini tenzih edip "bütün çiftleri yaratan O zat münezzehtir" dedi. Yani bütün cinsleri yaratan demektir. "Yerin bitirdiklerinden" onlar da meyveler, hububat vs.dir. "Kendi nefislerinden": O da erkekler le dişilerdir. "Ve bilmediklerinden": Kara ve deniz hayvanlarından ve gerçek haline vakıf olmadıkları başka şeylerden demektir.

وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ
مُظْلِمُونَ ﴿٣٧﴾ وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَٰلِكَ
تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ
عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴿٣٩﴾ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ
الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾

37 – Gece onlar için bir ibrettir; ondan gündüzü soyarız; birden onlar karanlığa girerler.

38 – Güneş de kendi karargahı için akar. Bu, mutlak galip, her şeyi bilenin takdiridir.

39 – Ay'a da menziller takdir ettik. Sonun da eski hurma salkımının çöpü gibi döner.

40 – Güneşin aya yetişmesi yaraşmaz; gece de gündüzü geçmez. Hepsi bir yörüngede yüzerler.

"Gece onlar için bir ibretti; ondan gündüzü soyarız": Yani bizim birliğimizi ve kudretimizi gösteren bir ibrettir. Gündüzü ondan soyarız. Ferra: Gündüzü ondan atarız, demiştir. "Minhü" "anhü" manası-

nadır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Çünkü gündüzün ışığı havanın içine girer, aydınlatır. Ondan çıktığı zaman da kararır. "Feiza hüm muzlimun": Birden karanlığa girerler, demektir.

"Güneş de": Yani güneş de onlar için bir ibrettir "karargahı için akar": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Karar kılacağı yere, demektir. Ebu Zer şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e "güneşin karargahını" sordum, "onun karargahı Arş'in altıdır" dedi ve şöyle devam etti: O gider Rabbinin huzurunda secdeye kapanır; doğmak için izin ister; kendisine izin verilir.[2]

İkincisi: Onun karargahı batacağı yerdir ki onu geçemez de ondan geri kalamaz da. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Geçemeyeceği bir vakit için akar demektir, bunu da Katade, demiştir. Mukatil de: Kıyamet günündeki vakti için, demiştir.

Dördüncüsü: Menzillerini dolaşır, sonra geçemeyeceği karargahına varır. Sonra da ilk menziline döner. Bunu da İbn Saib, demiştir. İbn Kuteybe de: Karargahına demiştir ki onun karargahı en uzak batma noktasıdır; çünkü o, en uzaktaki batış yerine doğru durmadan ilerler, sonra da döner, demiştir.

İbn Mes'ud, İkrime, Ali bin el – Hüseyn ve Şeyrezi de Kisai'den "la müstekarre leha" okumuşlardır ki manası: Ebediyen akar, bir yerde durmaz, demektir.

"Bu" yani gecenin, gündüzün ve güneşin durumundan bu anlatılanlar "güçlü Allah'ın takdiridir" yani mülkünde güçlü, demektir. "Her şeyi bilenin" takdir ettiği her şeyi bilenin, demektir.

"Velkamere": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr ref' ile "velkamerü" okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de nasb ile "velkamere" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim nasb ile okursa mana: Ve kaddernel kamere kaddernahu menazile olur. Kim ref' ile okursa mana: Ve ayetün lehümül kamerü kaddernahu olur. Mübteda olarak ve "kaddernahu" da haberi olarak merfu okumak da caizdir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Ayın menzilleri yirmi sekizdir, ayın başından sonuna kadar o menzillerden geçer. Biz de onların isimlerini Yunus suresi ayet: 5'te vermiştik. Son menziline varınca incelir, eski hurma salkımının çöpü gibi olur. Ayette geçen urcun, üzerinde hurma salkımları olan çöptür. Kuruyunca eğrilir ki ay ona benzetilmiştir. İbn

2 - Buhari, Tevhid, bab. 23; Müslim, hadis no. 251.

Kuteybe de şöyle demiştir: Burada "eski" üzerinden yıl geçmiş manasınadır; ayın son doğduğu geceki hali ona benzetilmiştir. Zeccac da: Urcun inirac kökünden fu'lun veznindedir, demiştir.

Ebu Miclez, Ebu Reca, Dahhak, Asım el – Cahderi ve İbn Semeyfa' aynın kesri ile "kelircevni" okumuşlardır.

"Güneşin aya yetişmesi yaraşmaz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İkisi gökte birleştikleri zaman, biri ötekisinin önünde olur, menzilleri ortak olmaz, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Birinin ışığı diğerinkine benzemez. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Birinin ışığı ötekisininki ile birleşmez; biri gelince diğerinin yetkisi sona erer. Bunu da Katade, demiştir. Bundaki hikmetin esprisi de şudur: Eğer ışıklar birleşse idi gece bilinmezdi.

"Velelleylü sabikunnehar": Ebu'l–Mütevekkil, Ebu'l–Cevza, Ebu İmran ve Asım el–Cahderi tenvinle "sabikun" ve nasb ile de "ennahare" okumuşlardır ki bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gündüz kemalini bulmadan gece ilerlemez.

İkincisi: İkisinin arasına gündüz girmeden iki gece birleşmez. Ayetin kalan kısmı da Enbiya: 33'te tefsir edilmiştir.

وَآيَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾ وَخَلَقْنَا
لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾ وَإِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ
وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ ﴿٤٣﴾ إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ ﴿٤٤﴾ وَإِذَا
قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
﴿٤٥﴾ وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا
مُعْرِضِينَ ﴿٤٦﴾

41 – Zürriyetlerini dolu gemide taşımamız gerçekten onlar için bir delildir.

42 – Onlar için onun benzerinden binecekler de yarattık.

43 – Eğer istersek onları suda boğarız da onlar için ne bir yardımcı vardır ne de onlar kurtarılırlar.

44 – Ancak bizden bir rahmet ve bir süreye kadar faydalandırma hariç.

45 – Onlara: "Önünüzdeki şeyden (dünya azabından) ve arkanızdaki şeyden (ahiret azabından) sakının ki, merhamet edilesiniz" denildiği zaman (yüz çevirirler).

46 – Onlara ne zaman Rablerinin ayetlerinden bir ayet gelse, mutlaka ondan yüz çevirirler.

"Ve ayetün lehüm enna hamelna zürriyyetehüm": Nafi ile İbn Amir cemi sıgasıyla "zürriyyatihim" okumuşlar, yedi kurradan kalanlar da tekil olarak "zürriyyetehüm" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bundan Nuh'un gemisi kastedilmiştir; zürriyetin muhataplara nisbet edilmesi, onların cinsinden olmalarındandır. Sanki: İnsan zürriyeti demiş gibidir. Ferra da: Zürriyete men hüve minhüm, demiş; onları geçmiş de olsa Nuh zürriyetinden saymıştır. Başkası da şöyle demiştir: Bu, gemiye binerken peygamberlerin atalarının sulplerinde taşınmasıdır. Abbas'ın şu sözü de öyledir:

Hayır, onlar meni idi, gemiye bindi,
Ötekiler ise Nesr putu ile beraber dudaklarına kadar suyun altında kaldılar.

Mufaddal da şöyle demiştir: Zürriyet; Nesildir; çünkü onlar Allah'ın yarattıkları onlardandır. Zürriyet aynı zaman da atalardır da; çünkü nesil onlardan meydana gelmiştir. Bu, zıt anlamlı kelimelerdendir, bu ayet de ondandır. Biz de bunu Al-i İmran: 34'te "zürriyyeten baduha min ba'd" kavlinde şerh etmiştik. Meşhun ise: Dolu demektir.

"Onlara onun benzerinden binecek şeyler yarattık": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Nuh'un gemisi gibi demektir. Bu manayı Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak, Ebu Malik ve Ebu Salih de böyle demişlerdir. Bundan maksat da gemilerin yapıldığı ahşabı yaratmakla minnet (ihsan) etmektir.

İkincisi: Onlar develerdir; onları denizdeki gemilerin karadaki alternatifi olarak yaratmıştır. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile İkrime de böyle demişlerdir. Hasen ile Katade'den de iki görüşün aynısı rivayet edilmiştir.

"Onların yardımcıları yoktur": Yani imdatlarına koşan ve onları himaye eden yoktur, demektir. "Kurtarılmazlar da"; Yani boğulmaktan kurtarılmazlar, demektir. Enkazehu vestenkazehu, birini kötülükten kurtarmaktır. "Ancak bizden bir rahmet hariç": Mana şöyledir: Onlara

merhamet etmemiz ve onları ecelleri gelinceye kadar yararlandırmamız hariç.

"Onlara denildiği zaman": Yani kafirlere, "önünüzdeki ve arkanızdaki şeylerden": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: "Önünüzdeki": Geçen günahlardır, "arkanızdaki" de gelecek günahlardır. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: "Önünüzdeki": Allah'ın eski milletlere azabıdır "arkanızdaki" de kıyametin durumudur. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: "Önünüzdeki" dünya, "arkanızdaki" de ahiret azabıdır. Bunu da Süfyan, demiştir.

Dördüncüsü: "Önünüzdeki" ahiret işidir, "arkanızdaki" de dünya işidir ki ona aldanmayın, demektir. Bunu da İbn Abbas ile Kelbi, demişlerdir.

"Belki merhamet edilirsiniz": Yani Allah'ın rahmetini umut edecek durumda olmanız için demektir. "İza"nın cevabı verilmemiştir, onu da "vema ye'tihim min ayetin" kavli göstermektedir, yani Resulullah'ın doğruluğunu gösteren bir işaret, demektir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ
كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ
إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾ مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ
يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَى أَهْلِهِمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى
رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا
هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾ إِنْ كَانَتْ إِلَّا
صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾ فَالْيَوْمَ
لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ ﴿٥٥﴾ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ
فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ ﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ
مَا يَدَّعُونَ ﴿٥٧﴾ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ ﴿٥٨﴾

47 – Onlara: "Allah'ın size rızık ettiği şeylerden hayra harcayın" denildiği zaman, kafirler, iman edenlere: "Allah'ın dileseydi yedireceği kimseye mi yedireceğiz? Siz ancak apaçık bir sapıklıktasınız" derler.

48 – "Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman?" derler.

49 – Onlar sadece çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak olan tek bir haykırmayı bekliyorlar.

50 – O zaman ne bir tavsiyeye güçleri yeter ne de ailelerine dönebilirler.

51 – Sura üfürüldü; birden onlar kabirlerden (kalkmışlar) Rablerine koşuyorlar.

52 – "Eyvah bize, bizi uyuduğumuz yerden kim kaldırdı? Bu, Rahman'ın va'dettiği ve peygamberlerin doğru söylediği şeydir!" derler.

53 – Sadece tek bir haykırma idi; birden hepsi katımızda hazır edilmişlerdir.

54 – Bugün hiçbir kimseye hiçbir şeyle haksızlık edilmez. Siz de ancak yaptığınız şeyle karşılık görürsünüz.

55 –Şüphesiz bugün cennet yaranları meşguliyet içinde neşelidirler.

56 – Onlar ve eşleri gölgelerde, koltuklara yaslanmışlar.

57 – Onlar için orada meyve ve istedikleri her şey vardır.

58 – Çok merhametli Rabden selam sözü vardır.

"Onlara Allah'ın size rızık ettiği şeyden harcayın, denildiği zaman": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Yahudiler hakkındadır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Zındıklar hakkındadır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Kureyş müşrikleri hakkındadır, bunu da Mukatil, demiştir. Zira mü'minler Mekke kafirlerine: Ekin ve davarlarda Allah'ın size emrettiğini iddia ettiğiniz hisseleri yoksullara verin, dedikleri zaman: "Dileseydi Allah'ın yedireceği kimselere mi yedireceğiz?" dediler. İbn Saib şöyle demiştir:

As bin Vail'den bir yoksul bir şey istediği zaman: "Sen Rabbine git, O sana benden daha yakındır, der ve: Ona Allah vermemiş ben mi vereceğim?" derdi. Kelamın manası: Onlar: "Eğer Allah onlara rızık vermek isteseydi, verirdi, biz Allah'ın iradesine uygun hareket ediyor ve onlara vermiyoruz". Bu ise hatadır; çünkü Allah Teala bazı halkını zengin etmiş, bazısını da fakir etmiştir ki zengini fakirle denesin de ona farz ettiği zekatı versin. Mü'min Allah'ın iradesine itiraz etmez, o ancak emre uyar. Bunu alay yollu dedikleri de söylenmiştir.

"Siz ancak apaçık bir sapıklıktasınız": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu, kafirlerin mü'minlere dediği sözlerdendir, demek istiyorlar ki: Sizler Muhammed'e uymakla hata ediyorsunuz. *İkincisi:* Bu, Allah Teala'nın kafirlere dediği sözlerdendir; çünkü mü'minlere öyle cevap vermişlerdi.

"Bu tehdit ne zamandır?": Kıyameti kastediyorlar, mana da şöyledir: Bu va'd ne zaman yerine gelecek? "Eğer doğru söyleyenlerden iseniz" Muhammed ile ashabını kastediyorlar.

"Ancak bir haykırma bekliyorlar": O da sura ilk üfürmedir. "Yehıssımun" yahtesımun, demektir; te sad'a idgam edilmiştir. İbn Kesir ile Ebu Amr yenin ve hının fethi ve sadın şeddesiyle "yahassımun" okumuşlardır. Ebu Amr'dan hının harekesini ihtilas ettiği (medde yaklaştırmadığı) rivayet edilmiştir. Hamze de hıyı sakin, sadı da şeddesiz okumuştur. Yani yahsımu ba'duhum badan (birbirleriyle çekişirler) demektir. Übey bin Ka'b de te ilavesiyle "yahtesımun" okumuştur. Mana da şöyledir: Kıyamet onlara en gafil, alışverişleriyle en meşgul oldukları anda gelir. "Bir vasiyete güçleri yetmez": Mukatil, sıkıştırılırlar; vasiyet edemeden ölürler, demiştir. "Ailelerine de dönemezler": Yani sokaklardan evlerine dönemezler. Bu, sura ilk üfürmede karşılaştıkları şeyin tarifidir. Sonra ikinci üfürmede ne ile karşılaşacaklarını zikredip şöyle dedi: "Sura üfürüldü; birden onlar kabirlerden Rablerine koşuyorlar": Yani süratle çıkıyorlar. Biz de bu manayı Enbiya: 96'da şerh etmiş idik. "Kalu yaveylena men beasena min merkadina": Ali bin Ebu Talib, Ebu Rezin, Dahhak ve Asım el – Cahderi, mimin ve se'nin kesri ve aynın sükunu ile "min ba'sina" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bunu demeleri şunun içindir; çünkü Allah Teala iki üfürme arasında onlardan azabı kaldırmıştı. Übey bin Ka'b de: Yeniden dirilmeden önce hafifçe uyurlar, dirildikleri zaman da bunu söylerler, demiştir.

"Bu, Rahman'ın va'dettiği şeydir": Bu sözü söyleyenler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, mü'minlerin sözüdür, bunu da Mücahit, Katade ve İbn Ebi Leyla, demişlerdir. Katade de: Ayetin başı kafirlere, sonu da mü'minleredir, demiştir.

İkincisi: O, meleklerin onlara dediği sözdür, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: O, kafirlerin sözüdür; birbirlerine: Bu, peygamberlerin bize dirileceğimizi ve amellerimizin karşılığını göreceğimizi söyledikleri şeydir, derler.

Zeccac şöyle demiştir: "Min merkadina": Burada vakf-ı tam vardır; "haza"nın "merkadina" lafzının sıfatı olması da caizdir, o zaman mana: "Bizi uyumakta olduğumuz bu mezarımızdan kim kaldırdı?" olur. "Ma vaaderrahmanu" kavlinde iki kelimeden biri, ya "haza" yahut "hak" gizlenmiş olur; mana da şöyledir: Hakkun ma vaader rahman (Rahman'ın va'dettiği haktır).

Sonra ikinci üfürülüşü zikredip "o ancak bir tek haykırma idi" dedi. Bundan sonrası da "şüphesiz bugün cennet yaranları meşguliyet içindedir" kavline kadar açıktır. "Fi şuğulin": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, ğaynın sükunu ile "fi şuğlin" okumuştur. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, şinin ve ğaynın zammı ile "fi şuğulin" okumuşlar; Ebu Hureyre, Ebu Reca ve Eyyub Sahtiyani, şinin ve ğaynın fethi ile "fi şeğalin" okumuşlar; Ebu Miclez, Ebu'l – Aliye, İkrime, Dahhak, Nahai, İbn Yamur ve Cahderi de şinin fethi ve ğaynın sükunu ile "fi şağlin" okumuşlardır. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onların meşguliyetleri bakirelerle gerdeğe girmektir, bunu Şakik, İbn Mes'ud ile Mücahit'ten rivayet etmiş; Said bin Müseyyeb, Katade ve Dahhak böyle demişlerdir.

İkincisi: Müzik çalmaktır, bunu da İkrime İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir, fakat bu görüş sabit değildir.

Üçüncüsü: Nimettir, bunu da Mücahit, demiştir. Hasen de: Meşguliyetleri cehennem halkının azabını fark etmemeleridir, demiştir.

"Fakihun": İbn Mes'ud, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu'l – Mütevekkil, Katade, Ebu'l – Cevza, Nahai ve Ebu Cafer "fekihun" okumuşlardı. Aralarında fark var mıdır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Aralarında fark vardır.

İkincisi: "Fakihun"da dört görüş vardır: *Birincisi:* Neşelidirler, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Şaşkındırlar, bunu da Hasen ile

Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Nimet içindedirler, bunu da Ebu Malik ile Mukatil, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Meyve sahibidirler, nitekim: Fülanün labinün tamirün denir ki, süt sahibidir, hurma sahibidir, demektir. Bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

"Fekihun"e gelince: Onda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Fekih: Eğlenen demektir. Araplar yemek veya meyve veyahut halkın namusu ile eğlenene: İnne fülanen lefekihün bikeza derler ki, bunlarla oynuyor ve eğleniyor, demektir. Şaka için de: Fükahe, derler. Bunu Ebu Ubeyde, demiştir. *İkincisi:* Fekihin, neşeliler manasınadır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkinci görüş: Fakihin ile fekihin bir manayadır, mesela hâzir ve hazir gibi, bunu da Ferra, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Fakihun ile fekihin neşeliler manasınadır. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: Fekih: Şen şakrak ve güleç kimsedir ki recülün fakihün ve fekihün, denir.

"Onlar ve eşleri": Yani haremleri (hanımları) "fi zılalin": Hamze, Kisai ve Halef "fi zulelin" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Zılal, zıll'in çoğulu, zulel de zulle'nin çoğuludur. Bazen zılal zullenin de çoğulu olur. Nitekim: Hulle ve hulel denildiği gibi. Cemi kesretinde de hılal, hilal ve kılal denir. Mukatil de şöyle demiştir: Zılal: Sarayların izbe köşeleridir. Ebu Ubeyde de mana: Onlar güneşte kalmazlar, demiştir. Eraik'i ise Kehf suresi, ayet: 31'de beyan etmiş durumdayız.

"Onlar için her istedikleri vardır": İbn Kuteybe: Temenni ettikleri vardır, demiştir. İnsanlar: Onun için istediğinin en hayırlısı vardır, derler ki, temenni ettiğinin en hayırlısı vardır, demektir. Araplar: İddei ma şi'te derler ki: İstediğini temenni et, demektir. Zeccac da: O duadan gelmektedir, mana da: Cennet halkına her istediği (çağırdığı) verilir, demiştir.

"Selam" "ma"dan bedeldir, mana da şöyledir: Onlar için temenni ettikleri vardır, o da selamdır, yani cennet halkının temennisi Allah'ın kendilerini selamlamasıdır. "Kavlen" bu da: Selamun yekuluhullahu kavlen (selam, Allah'ın dediği bir sözdür) manasına mansuptur. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Selam" "lehüm" haberinin mübtedası olarak merfudur, mana da şöyledir: Lehüm fiha fakihetün velehüm fiha selam (onlar için orada meyveler vardır ve onlar için orada selam vardır). Ferra da, kelamın manası şöyledir, demiştir: Onlar için her istedikleri özel olarak teslim edilir, kavl maddesi de mansup olmuştur, sanki kalehu kavlen demiş gibi olursun. İstersen onu "velehüm mayeddeune kavlen" sözünden mansup edersin ki "İdeten minallahi" sözü gibi gibi olur. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b ve Cahderi ikisinin de nasbı ile "selamen kavlen" okumuşlardır.

وَامْتَازُوا

الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾ اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنٖى اٰدَمَ اَنْ لَا

تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبٖينٌ ﴿٦٠﴾ وَاَنِ اعْبُدُونٖى

هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثٖيرًا

اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾ هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّتٖى كُنْتُمْ تُوعَدُونَ

﴿٦٣﴾ اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾

59 – "Ey o günahkarlar, bugün ayrılın!" (der).

60 – Ey âdemoğulları, size şeytana tapmayın; çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır, diye tavsiye etmedim mi?

61 – Bana ibadet edin. İşte doğru yol budur, diye.

62 – Andolsun, gerçekten (şeytan) içinizden çok halkı azdırdı. Aklınızı kullanmıyor mu idiniz?

63 – İşte bu, tehdit edildiğiniz o cehennemdir.

64 – İnkar ettiğiniz şey yüzünden bugün girin oraya!

"Ey günahkarlar, bugün ayrılın": İbn Kuteybe: Mü'minlerden alakanızı kesin ve onlardan ayrılın, demiştir. Miztüş şey'e minceş şey'i denir ki bir şeyi bir şeyden ayırmaktır. Fenmaze vemtaze, denir, meyyeztuhu fetemeyyeze de böyledir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Ahirette insanlarla cinler karıştığı zaman "ey günahkarlar, bugün ayrılın" denir. Günahkarlara: "Size tavsiye etmedim mi?" denir: Yani size emretmedim mi? Size vasiyet etmedim mi? "Lata'budu" itaat etmeyin, demektir. Şeytan da İblis'tir. Onlara şirki süsledi; onlar da kendisine itaat ettiler. "Şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır" düşmanlığı açıktır, ebeveyninizi cennetten çıkardı.

"Veeni'buduni": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Kisai, nunun zammı ile "veenu'buduni" okumuşlardır; Asım, Ebu Amr ve Hamze de, nunun kesri ile "veeni'buduni" okumuşlardır. Mana da: Beni birleyin demektir. "İşte doğru yol budur": Yani tevhid (Allah'ın birliği yolu budur).

"Velekad edalle minküm cibillen kesira": İbn Kesir, Hamze, Kisai ve Halef, cimin ve benin zammı ve lam da şeddesiz olarak "cübülen" okumuşlardır. Ebu Amr ile İbn Amir, cimin zammı ve benin sükunu ile "cüb-

len" okumuşlardır. Nafi ile Asım da cimin ve benin kesri ve lamın şeddesi ile "cibillen" okumuşlardır. Ali bin Ebu Talib, İbn Abbas, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Zühri ve A'meş de cimin ve benin zammı, lamın de şeddesi ile "cübüllen" okumuşlardır. Abdullah bin Amr ile İbn Semeyfa' da cimin kesri, benin sükunu ve lam da şeddesiz olarak "ciblen" okumuşlardır. Said bin Cübeyr, Ebu'l – Mütevekkil ve Muaz el – Kari de cimin ref'i velam da şeddesiz olarak "cübelen" okumuşlardır. İbn Yamur ise cimin kesri, benin fethi ve lam da şeddesiz olarak "cibelen" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cevni ile Amr bin Dinar da cimin kesri, benin fethi ve elifle "cibalen" okumuşlardır. Bütün bu lügat farklılıklarıyla birlikte kelimenin manası: halk ve cemaat demektir. Mana da: Sizden birçok kimseleri azdırdı, demektir. "Akıl etmiyor mu idiniz?" mana da şöyledir: Sizden önce şeytana uyanların helak eserlerini gördünüz, bunu akıl etmiyor mu idiniz? İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman Sülemi, Ebu Reca, Mücahit ve İbn Ya'mur ikisinde de ye ile "efelem yekunu yakılun" okumuşlardır. Cehenneme yaklaştırıldıkları zaman onlara: "İşte bu, tehdit edildiğiniz o cehennemdir" denilir. Yani dünyada iken tehdit edildiğiniz, demektir. "İslevha" onun sıcağını çekin, demektir.

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ
أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ
فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّىٰ يُبْصِرُونَ ﴿٦٦﴾ وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ
عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَن
نُّعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾

65 – Bugün ağızlarının üzerine mühür basarız; kazandıkları şeyi bize elleri söyler, ayakları da şahitlik eder.

66 – Eğer dileseydik gözlerini silme kör ederdik de yola koşuşurlardı; nasıl göreceklerdi!

67 – Eğer dileseydik onların oldukları yerde elbette şekillerini değiştirirdik de geçip gidemezlerdi de geri dönemezlerdi de.

68 – Kime uzun ömür verirsek, onu yaratılışta baş aşağı ederiz. Akıllarını çalıştırmıyorlar mı?

"Elyevme nahtimü ala efvahihim": Ebu'l – Mütevekkil ile Ebu'l – Cevza, mazmum ye ve meftuh te ile "yuhtemu" okumuşlardır. "ve tükellimüna" İbn Mes'ud meksur lam ziyadesi ile mimin fethi ve lamdan önce vavla "velitükellimena" okumuşlardır. Übey bin Ka'b ile İbn Ebi Able, meksur lam ile daha önce vavsız ve mimin nasbı ile "litükellimena" okumuşlardır. Hepsi de meksur lam ve mansup dal ile "veliteşhede ercülühüm" okumuşlardır.

"Ve nahtimü"nün manası üzerine mühür vurmaktır. Konuşmaktan men etmeye de mühürlemek diyenler olmuştur. Bunun sebebinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar "Allah'a yemin ederiz ki bizler müşrikler değildik" *(En'am: 23)* dedikleri zaman Allah ağızlarını mühürler, organları konuşur. Bunu da Ebu Musa'l – Eş'ari, demiştir.

İkincisi: İsyan etmelerine yardımcı olan organlarının aleyhlerine şahit olduklarını görsünler diye.

Üçüncüsü: Mahşer halkı onları tanısın da bu sebepten onlardan ayrılsınlar diye.

Dördüncüsü: Çünkü organların itirafı dilin konuşmasından daha etkilidir. Bunları Maverdi söylemiştir.

Eğer: Elin konuşmasına kelam, ayağın konuşmasına da şahitlik demenin hikmeti nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: El işe direkt girişir, ayak işe hazır olur. Hazır olanın başkasına bir şeyler demesi gördüğüne şahitliktir, işi yapanın kendi nefsine söylemesi de yaptığını ikrardır.

"Eğer dileseydik gözlerini silme kör ederdik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Eğer dileseydik, gözlerini alırdık; öyleki onların ne göz çukuru ne de göz kapağı görünürdü. Silme kör: İki göz kapağı arasında çukur olmayan, demektir. "Yola koşuşurlardı": Yani acele ile yola çıkarlardı "nasıl göreceklerdi!": Gözlerini kör etmişken nasıl görürlerdi?! Ebu Bekir es – Sıddik, Urve bin Zübeyr ve Ebu Reca, benin kesri ile "festebiku", te ile de "feenna tubsırun" okumuşlardır. Bu da Mekke halkı için tehdittir, bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Eğer dileseydik onları saptırır ve gözlerini hidayetten kör ederdik; o zaman hakkı nasıl göreceklerdi? Bunu da İbn Ebi Talha İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Eğer dileseydik sapıklık gözlerini çıkarır, onları sapıklıklarından kör eder ve gözlerini sapıklıktan hidayete çevirirdik de doğru yollarını görürlerdi; ama onlara bunu yapmadığımız halde na-

sıl görecekler? Bu da içlerinde Mukatil'in de bulunduğu bir cemaat tarafından rivayet edilmiştir.

"Eğer dileseydik onların oldukları yerde elbette şekillerini değiştirirdik (mekânetihim)": Ebu Bekir, Asım'dan bu kelimeyi çoğul şekliyle "mekânatihim" rivayet etmiştir. Bunun açıklaması da Bakara: 65'te geçmiştir.

"Şekillerini değiştirirdik (mesh ederdik)": Bundan murat edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onları helak ederdik, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onları arkaları üstü oturturduk, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onları taşa çevirirdik, bunu da Ebu Salih ile Katade, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Onları ruhsuz maymunlar ve domuzlar yapardık. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Geçip gidemezlerdi de geri dönemezlerdi de": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* İleri gitmeye de geri de kalmaya güç yetiremezlerdi, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Azaptan çekip gidemezlerdi de şekilleri değiştikten sonra ilk hallerine dönemezlerdi de. Bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Dünyadan gitmeye de ona dönmeye de güçleri yetmez. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

"Vemen nuammirhü nünekkishu filhalk": Hamze ilk nunun zammesi ve ikincisinin fethası ile şeddeli olarak "nünekkishü" okumuş; kalanlar ise, ilk nunun fethası ve ikincinin sükunu ile şeddesiz olarak okumuşlardır. Asım'dan iki kıraat da rivayet edilmiştir. Kelamın manası da şöyledir: Kimin ömrünü uzatırsak onu yaratılışta baş aşağı ederiz; kuvvetini zayıflığa, gençliğini ihtiyarlığa çevirir, onu bunaklığa götürürüz. "Efela yakılun": Nafi ile Ebu Amr te ile "efela takılun"; kalanlar da ye ile "yakılun" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Bunu yapanın ölüleri diriltmeye gücü yeteceğini akıl etmiyorlar mı?

وَمَا عَلَّمْنَاهُ

الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ ﴿٦٩﴾

لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧٠﴾

69 – Biz ona (Peygambere) şiir öğretmedik; ona yaraşmaz da. O, ancak bir zikir ve apaçık bir Kur'an'dır.

70 – Diri olan kimseyi uyarması ve kafirlere de söz hak olması için.

"Biz ona şiir öğretmedik": Müfessirler şöyle demişlerdir: Mekke kafirleri: Bu Kur'an şiirdir, Muhammed de şairdir, dediler; bunun üzerine Allah Teala "biz ona şiir öğretmedik; ona yaraşmaz da" dedi. Yani şiir söylemek ona kolay gelmez, müfessirler şöyle demişlerdir: O, bir beyit şiir dizemez; öyleki o bir gün örnek olarak bir mısra aktarmak istedi:

Kefa bilislami veşşeybi lilmeri nahiyen, dedi.

Ebu Bekir de: Ya Resulallah, şair ancak şöyle demiştir:

Kefeşşeybü velislamu lilmeri nahiyen

(Ak saç da İslamı da insanı (kötülükten) men etmeye yeter).

Şahitlik ederim ki sen gerçekten Allah'ın Resul'üsün ve sana şiir öğretmemiştir, sana yaraşmaz, dedi. Bir gün Abbas bin Mirdas'ı çağırdı, ona:

Etecalü nehbi ve nehbel abidi
Beynel akrai ve uyeynete

diyen sen misin, dedi?

Ebu Bekir de: Anam babam sana kurban olsun, o böyle demedi, dedi ve onu orijinali ile okudu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Hangisinden başlasan sana zarar vermez, dedi. Ebu Bekir de: Vallahi sen şair değilsin, şiir sana yaraşmaz da, dedi. Yine bir gün örnek olarak:

Ve ye'tike men lem tüzevvidhü bilahbari,

dedi, Ebu Bekir de: Öyle değil, ya Resulallah, dedi. Kendisi de: Ben şair değilim, bana yaraşmaz da, dedi.[3] Ona şiir söyleme kabiliyetinin verilmemesi o kavmin içine şüphe girip de getirdiği Kur'an için: Onu şairlik kabiliyeti ile söylüyor, dememeleri içindir.

"O değildir" yani Kur'an değildir, "ancak bir zikirdir" bir öğüttür, "ve apaçık bir Kur'an'dır": Onda farzlar, sünnetler ve hükümler vardır.

"Liyünzire": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, ye ile "liyünzire" okumuş ve Kur'an'ı kastetmişlerdir. Nafi, İbn Amir ve Yakup da te ile "litünzire" okumuş ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i kastetmişlerdir: Yani Ey Muhammed, insanları Kur'an'daki şeylerle uyarman için, demektir. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve İbn Semeyfa, merfu ye, meftuh zal ve ra ile "liyünzere" okumuşlardır.

"Diri olanı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Kalbi ve basireti diri (açık) olanı, bunu da Katade demiştir.

3 - İmam Ahmed, Müsned, Hazreti Aişe'den.

İkincisi: Akıllı olanı, bunu da Dahhak, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Kendisine hitap edileni anlayanı; zira kafir uyarıcıyı dinlememede ölü gibidir.

Üçüncüsü: Hidayeti bulanı, bunu da Süddi, demiştir. Mukatil de: Allah'ın ilminde hidayeti bulanı, demiştir.

Dördüncüsü: Mü'min olanı, bunu da Yahya bin Selam, demiştir. Bu da "sen ancak Rablerinden korkanları uyarırsın" *(Fatır: 18)* kavlinde geçen manaya göredir. Şöyle demek de caizdir: Senin uyarın ancak Allah'ın ilminde mü'min olana fayda verir.

"O sözün kafirlere hak olması için": Manası: Vacip olması için, demektir. O sözden murat edilen şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, azaptır. *İkincisi:* Delildir.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ
﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ
فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ
آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ
مُحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾ فَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾

71 – Onlar görmediler mi ki, gerçekten biz onlar için ellerimizin yaptığından hayvanlar yarattık; onlar onlara sahiptirler.

72 – Onları kendilerine boyun eğdirdik. Binitleri onlardan ve onlardan yiyorlar da.

73 – Kendileri için onlarda birçok menfaatler ve içecekler vardır. Hâlâ şükretmiyorlar mı?

74 – Allah'tan başka tanrılar edindiler; belki yardım edilirler (diye).

75 – Kendilerine yardıma güç yetiremezler. Oysa onlar için hazırlanmış (hazırolda duran) askerlerdir.

76 – Onların dediği seni üzmesin. Şüphesiz biz onların gizlediklerini de açıkladıklarını da biliriz.

"Onlar görmediler mi ki, gerçekten biz onlar için ellerimizin yaptığı hayvanlar yarattık": İbn Kuteybe, mananın şöyle olması da caizdir, demiştir: Kuvvet ve kudretimizle yaptığımız. Çünkü elde işe karşı kuv-

vet ve kudret vardır. El, istiare yolu ile onun yerine konulmuştur. Bu, bu maddenin tahammül edeceği bir mecazdır. Ne murat ettiğini Allah daha iyi bilir. Başkası da şöyle demiştir: Burada elin zikredilmesi yarattığını tek başına var ettiğini göstermek içindir. Mana da: Onları var etmede kimse bize katılmadı, demektir. İçimizden biri: Bunu elimle yaptım, der; yani yaparken bana kimse katılmadı, demek ister. Ebu Süleyman Dımeşki de, ayetin manası: Kudret ve kuvvetimizle icat ettiğimiz, demiştir. Bu da bizim dediğimizden başkasını murat etmediğine dair icmadır.

"Onlar onlara sahiptirler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları zaptederler, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir. Zeccac da bunun bir benzeri şu şiirde geçmiştir, demiştir:

Sabahleyin kalktım, silahı taşıyamıyorum,
Ürken devenin başını da zaptedemiyorum.

İkincisi: Onları işlerinde çalıştırmaya muktedirler. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Onları boyun eğdirdik": Yani emirlerine amade ettik, verdik. Onlar kendilerine itaat ederler. "Binitleri onlardan": İbn Kuteybe: Rekub: Binilecek hayvandır, halub da: Sağılacak hayvandır, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Eğer bir okuyucu: "feminha rukubuhum" okursa, bu da şık olur, nitekim: Minha eklühüm ve şürbühüm ve rukubuhum (yemeleri, içmeleri ve binmeleri onlardandır) denir. Hasen, Ebu'l – Aliye, A'meş, İbn Yamur ve diğerleri de ranın zammesiyle okumuşlardır. Übey bin Ka'b ile Aişe de ranın ve benin fethası ve merbu bir te ilavesiyle "rekubetühüm" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Hayvanlardan develere biner, koyunları yerler. "Kendileri için onlarda menfaatler vardır": Yünlerinden, yapağılarından, kıllarından ve yavrularından. "Ve içecekler vardır": Sütlerinden. "Hâlâ şükretmiyorlar mı?" Bu nimetlerin sahibine şükredip de onu bir bilmiyorlar mı?

Sonra cahilliklerini dile getirip şöyle dedi: "Allah'tan başka tanrılar edindiler; belki yardım edilirler (diye)": Yani azaplarına mani olurlar, diye. Sonra da "kendilerine yardıma güç yetiremezler" diyerek bunun olamayacağını haber verdi. Yani putlar Allah'ın onlara etmek istediğine mani olamazlar, demektir. "Oysa onlar" yani kafirler "onlar için" yani putlar için "hazırolda bekleyen askerlerdir": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Dünyada askerlerdir, ateşte hazıroldadırlar, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Hesap anında hazırdırlar, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Müşrikler putların askerleridir, onlar için dünyada kızarlar, onlarsa kendilerine ne bir hayır getirir ne de kendilerinden bir şer def edebilir. Mukatil şöyle demiştir: Kafirler tanrılar için kızarlar, dünyada onların yanında hazır olurlar. Zeccac da şöyle demiştir: Onlar putların tarafını tutarlar, onlar ise kendilerine yardım edemezler.

Dördüncüsü: Onlar putların yanında onlara tapan hazır askerlerdir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Onların dediği seni üzmesin": Yani Mekke kafirlerinin yalanlamaları seni üzmesin, demektir. "Biz onların gizlediklerini biliriz": İçlerinde sakladıkları seni yalanlamalarını "açıkladıklarını da": Bu hususta dilleri ile söylediklerini de. Mana da şöyledir: Seni mükafatlandırır ve onları cezalandırırız.

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ
مُبِينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ
وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ
خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ
مِنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾ أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ
عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾ إِنَّمَا
أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾ فَسُبْحَانَ
الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

77 – İnsan görmedi mi, gerçekten biz onu meniden yarattık; birden o, apaçık bir hasımdır.

78 – Bize bir misal getirdi ve yaratılışını unuttu: "Çürümüş kemikleri kim diriltir?" dedi.

79 – De ki: "Onu ilk defa var eden diriltir. O, her mahluku hakkıyle bilendir.

80 – O ki, size yeşil ağaçtan ateş kıldı; birden siz onu tutuşturuyorsunuz.

81 – Gökleri ve yeri yaratan, kendi gibilerini yaratmaya kadir değil mi? Evet, O, çok yaratıcı, hakkıyle bilendir.

82 – O'nun emri ancak bir şey istediği zaman ona "ol" demektir. O da oluverir.

83 – Her şeyin hakimiyeti kendi elinde olan O Zat, münezzehtir. Yalnız O'na döndürüleceksiniz.

"İnsan görmedi mi, gerçekten biz onu meniden yarattık": Bu ve bundan sonraki ayetlerin kimler hakkında indiğinde beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, As bin Vail es – Sehmi'dir, Batha (Mekke) deresinden bir kemik aldı, onu ufaladı, sonra da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Allah bunu diriltir mi?" dedi. O da: Evet, seni öldürür, sonra da seni diriltir ve seni cehenneme sokar, dedi. Bunun üzerine bu ayetler indi. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[4]

İkincisi: O, Abdullah bin Übey bin Selul'dur, onun da böyle bir macerası olmuştur. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Ebu Cehil bin Hişam'dır, onun da böyle bir macerası olmuştur. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, Ümeyye bin Halef'tir, bunu da Hasen, demiştir.

Beşincisi: O, Übey bin Halef el – Cumahi'dir, onun da böyle bir kıssası geçmiştir. Bunu da Mücahit, Katade, cumhur demişlerdir, müfessirler de bu görüştedirler.

Kelamın manası da şöyledir: Yeniden dirilmeyi inkar eden bu mücadelecinin haline şaşılır. Mana da şöyledir: O bilmez mi ki kendisi de yaratılmıştır; nasıl yaratıldığını düşünsün de çekişmeyi terk etsin. Şöyle de denilmiştir: Bu, Allah'ın ona nimet verdiğine bir ikazdır; çünkü onu meniden yaratmış, o da tartışan bir adam haline gelmiştir.

"Bize bir misal getirdi": Çürümüş kemiği elinde ufalayarak yeniden dirilmeyi inkar etmede ve: Onu Allah diriltir, diyene şaşmada. "Kendi yaratılışını unuttu": Yani onu yaratmamızı unuttu, daha açıkçası meniden yaratılma safhasını düşünmedi "çürümüş kemikleri kim yaratır?" dedi. Remel azmu, kemik çürümektir, sıfat-ı müşebbehesi de remim'dir; çünkü o, fail kalıbından çıkarılmıştır. Esas kaynağından ve vezninden sapan her şey eski irabı almaz, mesela "vema kânet ummuki bağiyya" *(Meryem: 28)* kavlinde olduğu gibi; bundan he düşürülmüştür; çünkü o, "bâğıyeten"den dönmedir. Bu kafir, Allah'ın kudretini

4 – Hakim, Müstedrek, 2/429.

mahlukun kudretine kıyas edip mahlukun gücü yetmeyeceği için çürümüş kemiğin dirilmesini inkar etmiştir. "De ki: Onu var eden diriltir": Yani ilk defa yaratan, demektir. "O, her türlü yaratmayı" ilk defa olsun, tekrar etme olsun "hakkıyle bilendir".

"O ki size yeşil ağaçtan ateş kıldı": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu, Arapların merh ve afar ağaçlarından düzdükleri çakmaktır.

Eğer: "Niçin "eşşeceril ahdari" dedi de, eşşeceril hudri demedi?" denilerse,

Cevap şöyledir: Şecer kelimesi cemidir, o müzekker de müennes de olur. Allah da şöyle demiştir: "Femaliune minhel butun" *(Vakıa: 53)*. "Birden siz onu tutuşturursunuz".

Sonra insanın yaratılmasından daha büyüğünü zikredip şöyle dedi: "Gökleri ve yeri yaratan, kendi gibilerini yaratmaya kadir değil mi (bikadirin)": Ebu Bekir es – Sıddik ile Asım el – Cahderi, elifsiz olarak ye ile "yakdirü" okumuşlardır. Bu, onaylama türü istifhamdır, mana da: Bu büyüğe gücü yeten, o basite de gücü yeter, demektir. Biz de "kendi gibilerini yaratma"nın manasını İsra: 99'da tefsir etmiştik. Sonra bu soruya cevap verip "evet O, çok yaratandır" dedi. Hallak: Arka arkaya yaratan, demektir. Übey bin Ka'b, Hasen ve Asım el – Cahderi "ve hüvel halikul azimü" okumuşlardır ki, bütün bilinenleri en ince ayrıntılarına kadar bilendir, demektir. Melekut ile mülk aynı manayadır. Surenin kalan kısmının şerhi de şuralarda geçmiştir: Bakara: 32, 117; En'am: 75.

37-SAFFAT SURESİ

Mekke'de inmiştir. 182 ayettir.

Tamamı icma ile Mekki'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا (١) فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا (٢) فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا (٣) إِنَّ
إِلَٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ (٤) رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ (٥)

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, saf tutmakla tutanlara,

2 – Sürmekle sürenlere,

3 – Zikir okuyanlara ki,

4 – Gerçekten İlahınız elbette birdir.

5 – Göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin ve doğuların Rabbidir.

"Andolsun, saf tutmakla tutanlara": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Said bin Cübeyr, İkrime, Mücahit, Katade ve cumhur, demişlerdir. İbn

Abbas şöyle demiştir: Onlar gökte saf tutan meleklerdir, hiçbir melek yanındakini tanımaz; aziz ve celil olan Allah onu yarattığından beri etrafına bakmamıştır. Şöyle de denilmiştir: Onlar havada kanat çırpmadan duran meleklerdir; Allah Teala'nın dilediği şeyi emretmesine kadar dururlar.

İkincisi: Onlar kuşlardır, tıpkı "vettayru saffatin" *(Nur: 41)* kavli gibi. Bunu da Salebi nakletmiştir.

"Sürmekle sürenlere": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar bulutu süren meleklerdir, bunu İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Kur'an'ın kötülüklerden engellediği ayetleriyle çirkin şeyleri engelleyen bütün o türden şeylerdir. Bunu da Katade, demiştir.

Zikir okuyanlarda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah Teala'nın kitaplarını okuyan meleklerdir. Bunu da İbn Mes'ud, Hasen ve cumhur, demişlerdir.

İkincisi: Onlar peygamberlerdir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Kur'anda ümmetler hakkında okunan haberlerdir. Bunu da Katade, demiştir.

Bu, bu şeylerle yapılan yemindir, cevabı da: Gerçekten İlahınız elbette birdir, kavlidir. Manasının şöyle olduğu da söylenmiştir: Bu şeylerin Rabbine yemin ederim ki, şüphesiz O, birdir.

"Doğuların Rabbidir": Süddi şöyle demiştir: Doğular üç yüz altmıştır, batılar da o kadardır; senenin günleri sayısıncadır.

Eğer: "Niçin batılar zikredilmedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Doğular batılara delalet eder, çünkü doğmak batmaktan öncedir.

إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ ﴿٦﴾ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ
مَارِدٍ ﴿٧﴾ لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ﴿٨﴾ دُحُورًا
وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴿٩﴾ إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ
ثَاقِبٌ ﴿١٠﴾

6 – Gerçekten biz, dünya göğünü bir süsle, yıldızlarla süsledik.

7 – İnatçı her şeytandan korumak için.

8 – O en yüce heyete kulak veremezler ve her taraftan atılırlar.

9 – Kovulmakla onlar için devamlı bir azap vardır.

10 – Ancak bir kapış kapan hariç. Onu da delici bir alev takip eder.

"Gerçekten biz dünya göğünü süsledik": Yani yere yakın göğü ki o da göklerin yere en yakın olanıdır. "Biziynetinil kevakib": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Ebu Amr ve Kisai, muzaf olarak "biziynetil kevakib" okumuşlardır ki onların güzelliği ve ışığı ile demektir. Hamze, Hafs da Asım'dan rivayet ederek tenvinle "biziynetin" ve cer ile de "elkavkibi" okumuşlardır. "Kevakib"i ziynetten bedel kılmıştır; çünkü ikisi aynıdır, mesela: Merertü biebi Abdillahi Zeydin, dersin ki Ebu Abdullah ile Zeyd aynıdır. Mana da şöyledir: Biz dünya göğünü yıldızlarla süsledik. Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek tenvinle "biziynetin" ve nasb ile de "elkevakibe" okumuştur. Mana da şöyledir: Biz dünya göğünü süsledik, yıldızları onda süslemekle, onları yerlerine koymak ve onları nurlu kılmakla. Zeccac da şöyle demiştir: "Kevakib"in mansup olarak "biziynetin"den bedel olması da caizdir; çünkü "biziynetin" mahallen mansuptur. Übey bin Ka'b, Muaz el – Kari, Ebu Nehik, Ebu Husayn el – Esedi, diğerleriyle birlikte tenvinle "biziynetin" ve benin ref'i ile de "elkevakibü" okumuşlardır. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Biz yıldızların onu süslemesiyle dünya göğünü süsledik. "Ve hıfza": Yani ve hafiznaha hifza, demektir. Marid ise: İnatçı, küstah demektir. Biz de bunu "şeytanen merida" *(Nisa: 117)* kavlinde şerh etmiştik.

"La yesmeune": Ferra şöyle demiştir: La burada "kezalike seleknahu fi kulubil mücrimine la yü'minune bihi" *(Şuara: 200, 201)* kavli gibidir. Bu manaya göre "la"da cezm de uygundur; çünkü Araplar: Rabattül ferese la yenfelit (atı bağladım ki kaçmasın) derler. Başkası da şöyle demiştir: Likey la yessemmeu ilel melil a'la (mele-i a'layı dinlemesinler diye). Onlar ise gökteki meleklerdir. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan ve Halef, sinin şeddesi ile "la yessemmeune" okumuşlardır ki aslı: Yetesemmeune'dir; te sine idgam edilmiştir. Neden "ilel meleil a'la" dedi? Çünkü Araplar: Semi'tü min fülanin ve ila fülanin derler (min de ila da kullanırlar, demektir. Mütercim).

"Her taraftan atılırlar": Alevlerle "duhuren" Katade: Alevler atmakla, demiştir. İbn Kuteybe de: Kovmak için, demiştir. Dehartuhu dehren ve duhuren: İtmektir. Ali bin Ebu Talib, Ebu Reca, Ebu Abdurrahman, Dahhak, Eyyub Sahtiyani ve İbn Ebi Able, dalın fethi ile "dehuran" okumuşlardır.

"Vasıb" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Devamlı demektir ki bunu da İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Katade, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Acıklı demektir, bunu da Ebu Salih ile Süddi, demişlerdir.

Bu azabın zamanında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O ahirettedir. *İkincisi:* O dünyadadır; onlar alevlerle dışarı çıkarılır ve sura ilk üfürmeye kadar sersemletilirler.

"İlla men hatıfel hatfete": İbn Semeyfa, hının fethi, tının kesri ve şeddesiyle "hattıfe" okumuşlardır. Ebu Reca ile Cahderi de hının ve tının ikisinin de kesri ve şeddesiz olarak okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Hatafe ve hatıfe, tı meftuh da olur, meksur da olur. Keza: Hataftü ahtıfü ve hatıftü ahtafu da denir ki, bir şeyi süratle almaktır (kapmaktır). Hının fethi ve tının şeddesiyle "illa men hattafe" okumak da caizdir; hının kesri ve tının fethi ile "hıtafa" okumak da caizdir ki mana: İhtetafa, demektir; te tıya idgam edilmiş, hı harekeli olduğu için elif düşmüştür. Kim hıyı fethalerse, ona "ihtetafa"daki tenin fethasini atar. Kim de hıyı kesre ile okursa, onun ve tının sakin olduğu için yapar. Hının ve tının kesri ile "hıtıf" okumanın dayanağı yoktur, ancak zayıf bir dayanağı vardır; o da tının hının kesresine uymasıdır. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Ancak meleklerin sözlerinden bir aşırma yapan hariç. "Onu da takip eder" yani arkasına düşer "delici bir alev": İbn Kuteybe: Parlak bir yıldız, demiştir. Eskıb nareke denir ki, ateşini harlandır, demektir. Sükub da: Ateşi harlandıran şeydir.

فَاسْتَفْتِهِمْ اَهُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمْ مَنْ خَلَقْنَا اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ
لَازِبٍ ﴿١١﴾ بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ ﴿١٢﴾ وَاِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ ﴿١٣﴾ وَاِذَا
رَاَوْا اٰيَةً يَسْتَسْخِرُونَ ﴿١٤﴾ وَقَالُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾
ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿١٦﴾ اَوَاٰبَاؤُنَا
الْاَوَّلُونَ ﴿١٧﴾ قُلْ نَعَمْ وَاَنْتُمْ دَاخِرُونَ ﴿١٨﴾ فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ
فَاِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا هٰذَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿٢٠﴾ هٰذَا
يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذ۪ي كُنْتُمْ بِه۪ تُكَذِّبُونَ ﴿٢١﴾ اُحْشُرُوا الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا

وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٢٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَاهْدُوهُمْ
إِلَىٰ صِرَاطِ الْجَحِيمِ ﴿٢٣﴾ وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ ﴿٢٤﴾
مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ ﴿٢٥﴾ بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ ﴿٢٦﴾

11 – Onlara sor: Yaratılışta onlar mı daha kuvvetli yoksa yarattıklarımız mı? Gerçekten biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.

12 – Hayır, sen hayrette kaldın, onlarsa alay ediyorlar.

13 – Öğüt verdikleri zaman öğüt almazlar.

14 – Bir mucize gördükleri zaman maskaraya alırlar.

15 – "Bu, ancak apaçık bir büyüdür" dediler.

16 – "Öldüğümüz, toprak ve kemikler olduğumuz zaman mı, gerçekten bizler mi muhakkak diriltileceğiz?"

17 – "Önceki atalarımız da mı?"

18 – De ki: Evet, siz küçülerek (hor ve hakir olarak dirileceksiniz).

19 – O ancak bir tek sestir; birden onlar bakacaklar.

20 – "Eyvah bize, bu ceza günüdür!" derler.

21 – (Evet) bu, yalanladığınız ayrım günüdür.

22 – O zulmedenleri, eşlerini ve taptıklarını toplayın.

23 – Allah'tan başka. Onları cehennem yoluna götürün.

24 – Onları durdurun. Çünkü onlar sorguya çekilecekler.

25 – Size ne oluyor da yardımlaşmıyorsunuz?

26 – Hayır, onlar bugün teslim olanlardır.

"Onlara sor": Yani onaylatmak için onlara sor, "yaratılışta onlar mı daha kuvvetlidir" yani yapısı daha sağlamdır "yoksa yarattıklarımız mı?" Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Yoksa yaratılışlarını saydığımız melekler, şeytanlar, gökler ve yer mi? Bunu da İbn Cerir (Taberi) demiştir.

İkincisi: Kendilerinden önce yarattığımız geçmiş ümmetler mi? Mana da şöyledir: Bunlar onlardan daha kuvvetli değillerdir, oysa onları inanmadıkları için helak etmişizdir. Bunları emniyette kılan nedir?

Sonra insanın yaratılışını zikredip: "Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık" dedi. Ferra ile İbn Kuteybe: Yapışkan, bırakmayan çamurdan (min tinin lazimin), demişlerdir. Be, mimden dönüşmüştür,

çünkü mahreçleri yakındır. İbn Abbas da: O (lazib) kaliteli ve yapışkan çamurdur, demiştir. Başkası da: O, suyu çeken, ıslaklığı içinde kalan, mum gibi ele yapışan çamurdur, demiştir. Bu, onlarla kendilerinden öncekilerin yaratmada asıllarının bir olduğunu gösterir; binaenaleyh güçlüleri helak edebilen zayıfları daha kolay helak eder.

"Bel acipte": Bel'in manası: İlk söyleneni bırakıp başka söze geçmektir, sanki: Ya Muhammed, geçeni bırak, demiş gibidir.

"Acipte"de de iki okuyuş vardır: İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, tenin fethi ile "bel acibte" okumuşlardır. Ali bin Ebu Talib, İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, İkrime, Katade, Ebu Miclez, Nahai, Talha bin Musarrif, A'meş, İbn Ebi Leyla, Hamze, Kisai vd. tenin zammı ile "bel acibtü" okumuşlardır, Ferra da bunu tercih etmiştir. Kim fetha ile okursa: Sen, ya Muhammed hayrette kaldın demek ister. "Onlarsa alay ediyorlar": İbn Saib şöyle demiştir: Sen onlardan hayret ediyorsun, onlarsa seninle alay ediyorlar. Onların nesine hayret ettiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Kafirlerin Kur'an'a iman etmemelerine. *İkincisi:* Yeniden dirilmeyi inkar etmelerine. Kim zamme ile (acibtü) okursa, aziz ve celil olan Allah'ın hayret ettiğini demek ister. Ferra: Bu da Ali, Abdullah ve İbn Abbas'ın okuyuşudur ki daha hoşuma gider, demiştir. Bazıları bu okuyuşu beğenmemiştir, Kadı Şurayh da onlardandır; çünkü o: Allah hayret etmez; ancak bilmeyen hayret eder, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu ret, yanlıştır; çünkü Allah'ın hayreti âdemoğullarının hayreti gibi değildir. Bu: "Allah tuzak kurar" *(Enfal: 30)* ve "Allah onlarla alay eder" *(Tevbe: 79)* kavli gibidir. Hayretin lügatte aslı şudur: İnsan hoşlanmadığı ve emsali az olan bir şey gördüğü zaman: Şuna hayret ettim, der. İnsanlar da aziz ve celil olan Allah'ın hoşlanmadığı bir şey yaptıkları zaman Allah Teala'nın: Hayret ettim, demesi caizdir. Allah her şeyi olmadan önce bilir. İbn Enbari de, mana şöyledir, demiştir: Onları hakka hayret etmelerinden dolayı cezalandırdım. Bir şeye aynı şeyle verilen karşılığa ceza denilmiştir; o nedenle yaptığı şeye şaşma demiştir ki aslında şaşma değildir. Çünkü şaşan kimse dehşete kapılır ve hayret eder. Aziz ve celil olan Allah ise böyle şeyden yücedir. Sevabı büyütmeye de hayret denilmiştir; çünkü son haddine varan bir şeye hayret edilir. Araplar bir şeye birkaç yönden benzeyen ve birçok yönden benzemeyen şeye onun adını verir. Şair Adiy şöyle demiştir:

Sonra öyle oldular ki zaman onlarla oynadı.

Zamanın onları helak edip bozmasına oyun, demiştir. İbn Cerir de

şöyle demiştir: Kim zamme ile (acibtü) derse, mana şöyle olur: Bana ortak tutmaları ve benim indirdiğimi inkar etmeleri benim nazarımda büyük bir olay oldu. Başkası da şöyle demiştir: Allah'a hayret izafe edilmesi iki türlüdür: *Birincisi:* Ret ve kınama manasınadır, bu ayet gibi. *İkincisi:* Beğenme ve tam rıza manasınadır, mesela: Rabbin oyuna meyletmeyen genci beğenir hadisi gibi.[1]

"Öğüt verildikleri zaman öğüt almazlar": Yani Kur'an'la öğüt verildiği zaman öğüt almaz, nasihat kabul etmezler. Said bin Cübeyr, Dahhak, Ebu'l – Mütevekkil, Asım el – Cahderi ve Ebu İmran kâfı şeddesiz olarak "zükiru" okumuşlardır.

"Bir mucize gördükleri zaman": İbn Abbas: Ayın yarıldığını gördükleri zaman, demiştir. "Yesteshirun": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Yesteshirun ile yesharun aynıdır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Sehire vesteshara derler, tıpkı karre vestekarre, acibe vestacebe, dedikleri gibi. Başka müşriklerden Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile alay etmelerini isterler, demek de caizdir, nitekim istatebtuhu denir ki özür dilemesini istemektir. İstevhebtuhu da: Hibe etmesini istemek, istafeytuhu da affetmesini istemektir.

"Dediler: Bu değildir": Yani ayın yarılması, "ancak apaçık bir büyüdür": Onun sihir olduğunu düşünen için apaçık, demektir.

"Öldüğümüz zaman mı?": Bu ayetin açıklaması da Meryem: 66'da geçmiştir.

"Eve abaunel evvelun?": Bu, atıf harfinin başına geçmiş istifham hemzesidir, tıpkı "eve emine ehlül kura" *(A'raf: 98)* ayetinde olduğu gibi. Nafi ile İbn Amir, burada ve Vakıa: 48'de vavın sükunu ile "ev abaunel evvelun" okumuşlardır.

"De ki: Evet": Yani siz öldükten sonra diriltileceksiniz "küçülerek". "O ancak bir tek sestir": Yani yeniden dirilme olayı İsrafil'in bir tek sesinden ibarettir, o da dirilme üfürmesidir. Ona zecre (azarlama) denilmesi ondan maksadın azarlama olmasındandır. "Birden onlar bakacaklar": Zeccac: Canlandırılır ve yeniden diriltilirler, etraflarına bakarlar, demiştir. Yeniden dirildiklerini görünce de peygamberlerin bu husustaki haberlerini hatırlarlar. "Eyvah bize, bu ceza günüdür, derler": Yani hesap ve ceza günüdür, derler. Melekler: "Bu ayrım günüdür" derler. Yani iyilik edenle kötülük edenin ayrılacağı hüküm günüdür, derler. Aziz ve celil olan Allah, meleklere: "Zalimleri toplayın" oldukları yerden, der. Bunlar hakkında da iki görüş vardır:

---

1 – Ahmed, Müsned, 4/151.

Birincisi: Onlar müşriklerdir. *İkincisi:* O bütün zalimler için geneldir. Eşlerini de": Bunlar hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Emsal ve benzerleridir, bu da Ömer, İbn Abbas, Numan bin Beşir, Mücahit ve diğerlerinin görüşleridir. Hazreti Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Riyacı riyacı ile zinacı zinacı ile içkici içkici ile haşrolunur.

İkincisi: Eşleri, müşrik kadınlardır, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Taraftarlarıdır, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Kendilerini saptıran şeytanlarıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Taptıklarını da": Bunlar hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Putlardır, bunu da İkrime ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Yalnız İblis'tir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Şeytanlardır, bunu da Maverdi ile diğerleri demişlerdir.

"Onları cehennem yoluna götürün": Yani onlara onun yolunu gösterin, demektir, mana da: Onları oraya götürün demektir. Zeccac şöyle demiştir: Hedeytürrecüle: Birine delalet etmektir, hedeytül aruse ila zevciha ve ehdeytül hediyyete denir. Eğer gelini hediye gibi kabul edersen; Ehdeytüha dersin ki onu kocasına hediye ettim, demektir.

"Onları durdurun": Yani hapsedin, demektir. "Çünkü onlar sorumlular (innehüm mesulunu)": İbn Semeyfa, hemzenin fethi ile "ennehüm" okumuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sıratın yanında niçin durduruluyorlar? Çünkü sorgu orada olacaktır. Bu sorguda altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar, dünyadaki iş ve sözlerinden sorulacaklar. *İkincisi:* "Lailahe illallah"tan sorulacaklar, bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Günahlarından sorulacaklar, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Cehennem bekçileri onlara "size uyarıcı gelmedi mi?" *(Mülk: 8)* diye veya benzer şeyler soracak. Bunu da Mukatil, demiştir. *Beşincisi:* Onlar taptıkları şeylerden sorulacaklar, bunu da İbn Cerir zikretmiştir. *Altıncısı:* Onların sorgusu: "Neden birbirinize yardım etmiyorsunuz?" şeklinde olacaktır. Bunu da Maverdi, zikretmiştir. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Neden dünyadaki gibi birbirinize yardım etmiyorsunuz? Bu, Ebu Cehil'e cevaptır; çünkü o, Bedir savaşında "biz yardımlaşan bir topluluğuz" *(Kamer: 44)* demişti. Kendisine bir azarlama olarak bugün böyle denecektir. Müsteslim de: Hor olarak itaat eden, demektir. Mana da: Onlar çaresiz itaat ederler, demektir.

وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ
عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٢٧﴾ قَالُٓوا اِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ ﴿٢٨﴾
قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٢٩﴾ وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ
بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغِينَ ﴿٣٠﴾ فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَٓا اِنَّا لَذَٓائِقُونَ ﴿٣١﴾
فَاَغْوَيْنَاكُمْ اِنَّا كُنَّا غَاوِينَ ﴿٣٢﴾ فَاِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾
اِنَّا كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٤﴾ اِنَّهُمْ كَانُٓوا اِذَا قِيلَ لَهُمْ لَٓا اِلٰهَ
اِلَّا اللّٰهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٣٥﴾ وَيَقُولُونَ اَئِنَّا لَتَارِكُٓوا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ
مَجْنُونٍ ﴿٣٦﴾ بَلْ جَٓاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٧﴾ اِنَّكُمْ لَذَٓائِقُوا
الْعَذَابِ الْاَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَمَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٩﴾ اِلَّا عِبَادَ
اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ ﴿٤١﴾ فَوَاكِهُ وَهُمْ
مُكْرَمُونَ ﴿٤٢﴾ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٤٣﴾ عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٤﴾ يُطَافُ
عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ ﴿٤٥﴾ بَيْضَٓاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ ﴿٤٦﴾ لَا فِيهَا
غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ ﴿٤٧﴾ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ
عِينٌ ﴿٤٨﴾ كَاَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ ﴿٤٩﴾

27 – Kimileri kimilerine döndü; birbirlerine soruyorlar.

28 – Dediler: "Gerçekten siz, bize sağdan gelirdiniz".

29 – Dediler: "Hayır, siz iman edenler değildiniz".

30 – "Bizim sizin üzerinizde bir yetkimiz yoktu; bilakis siz bir taşkınlar toplumu idiniz".

31 – "Böylece üzerimize Rabbimizin sözü hak oldu. Şüphesiz biz azabı elbette tadıcılarız".

32 – "Sizi azdırdık; çünkü gerçekten biz azgınlar idik".

33 – Şüphesiz onlar azapta ortaktırlar.

34 – Şüphesiz biz, suçlulara böyle yaparız.

35 – Çünkü onlar, kendilerine: "Lailahe illallah" (Allah'tan başka İlah yoktur) denildiği zaman, büyüklük taslarlardı.

36 – "Gerçekten biz, deli bir şair için tanrılarımızı bırakacak mıyız?" derlerdi.

37 – Hayır, onlara hakkı getirdi ve peygamberleri tasdik etti.

38 – Şüphesiz siz, acıklı azabı elbette tadacaksınız.

39 – Ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz.

40 – Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç.

41 – İşte onlar, evet onlar için bilinen bir rızık vardır.

42 – Meyveler (vardır). Onlar ikram edilmişlerdir.

43 – Naim cennetlerinde.

44 – Karşılıklı koltuklar üzerinde.

45 – Üzerlerinde (etraflarında) kaynaktan doldurulmuş kadehle dolaşılır.

46 – Bembeyaz, içenler için lezzetli.

47 – Onda ne baş ağrısı vardır ne de ondan sarhoş olurlar.

48 – Yanlarında gözlerini (kocalarına) diken iri (ceylan) gözlü (dilber)ler vardır.

49 – Sanki onlar saklı yumurtalardır.

"Kimileri kimilerine döndü": Bunlarda iki görüş vardır: *Birincisi:* İnsanlar cinlere döndü. *İkincisi:* Astlar üstlere döndü. "Birbirlerine soruyorlar": Bu; azarlama, suçlama ve kınama sorgusudur. Astlar üstlere: "Bizi niçin aldattınız?" derler. Üstler de: "Bizden niçin kabul ettiniz?" derler. İşte "derler" yani astlar üstlere derler "gerçekten bize sağdan gelirdiniz" dediği budur ki bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizler bizi üzerimizdeki gücünüzle ezerdiniz; çünkü sizler bizden daha güçlü idiniz. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Din tarafından gelir, bizi ondan saptırırdınız. Bunu da Dahhak, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bize din tarafından gelir, bizi en kuvvetli sebeplerle aldatırdınız.

Üçüncüsü: Bize dediklerinize yeminlerle güven verirdiniz; bize ettiğiniz yeminlerle gelirdiniz. Bunu da Ali bin Ahmed en – Nisaburi, demiştir. Üstler de onlara şöyle derler: "Hayır, sizler iman edenler de-

ğildiniz": Yani hak üzerinde değildiniz ki sizi ondan saptırsaydık, küfür ancak sizin tarafınızda idi.

"Bizim sizin üzerinizde bir yetkimiz yoktu": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Baskıdır. *İkincisi:* Delildir. O zaman birinciye göre mana şöyle olur: Bizim sizin üzerinizde bir gücümüz yoktu ki onunla sizi ezelim de sizi bize tabi olmaya zorlayalım. İkinciye göre de şöyledir: Biz sizi o davet ettiğimiz şeylere peygamberler gibi delil getirmedik.

"Üzerimize Rabbimizin sözü hak oldu": Yani azap sözü üzerimize hak oldu, o da: "Cehennemi mutlaka dolduracağım" *(A'raf: 18)* fermanıdır. "Şüphesiz bizler elbette tadıcılarız": Azabı hepimiz, biz de siz de tadıcılarız. "Sizi azdırdık": Yani sizi üzerinde bulunduğumuz şeye çağırmakla doğru yoldan saptırdık, o da: "Gerçekten biz azgınlar idik" sözüdür.

Sonra astlarla üstlerden haber vererek şöyle dedi: "Şüphesiz onlar bugün azapta ortaktırlar". Öteki ayette geçen suçlular da müşriklerdir. "Çünkü onlar idiler" dünyada "kendilerine, lailahe illallah (Allah'tan başka İlah yoktur) denildiği zaman": Yani bu kelimeyi söyleyin, denildiği zaman "büyüklük taslarlardı": Onu söylemeyi kibirlerine yediremezlerdi. "Gerçekten biz tanrılarımızı bırakacak mıyız, derlerdi?" Yani tanrılarımıza ibadeti terk mi edeceğiz? "Bir şair için": Bir şaire uymak için, demektir. Bundan da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i kastediyorlar. Allah da onları reddedip şöyle dedi: "Hayır": Yani durum onların dediği gibi değildir; bilakis o "hakkı getirdi": O da tevhit ile Kur'an'dır. "Peygamberleri tasdik etti": Kendisinden öncekileri, demektir. Mana da: Getirdiğini getirdi, demektir. Sonra bunun ardından "ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç" sözüne kadar müşriklere hitap etti, halis kullar da muvahhitlerdir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Araplar: İnneküm lezahibune illa zeyden (siz, Zeyd hariç, elbette gidiyorsunuz) derler. İstisna ettikleri şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Amellerin cezasından, mana da şöyledir: Biz onları kötü amellerinden sorumlu tutmayacağız, bilakis onları bağışlayacağız. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: Onlara azap yoktur, demektir; çünkü onlar azabı tatmayacaklardır. Bunu da Mukatil, demiştir.

"İşte onlar için bilinen bir rızık vardır": Bunda da iki görüş vardır; *Birincisi:* O, cennettir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Cennetteki rızıktır, bunu da Süddi, demiştir.

Buna göre "belli" kelimesinin manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, sabah ve akşam yemeği kadardır, bunu da İbn Saib, de-

miştir. *İkincisi:* Gönülleri çektiği zaman kendilerine getirilir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Sonra rızkı açıklayıp "fevahik" dedi ki o da fakihe'nin çoğuludur, o da yaş ve kuru bütün meyvelerdir. "Onlar ikram edilmişlerdir": Allah'ın kendilerine verdiği ile. Bundan sonrasının tefsiri de Hıcr: 47'de geçmiştir. "Etraflarında kaynaktan doldurulmuş kadehle dolaşılır": Dahhak şöyle demiştir: Kur'an'da geçen her ke's (kadeh)ten içki bardağı kastedilmiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Ke's içinde şarap olan bardaktır. Maîn de: Meydanda akan sudur. Zeccac şöyle demiştir: Ke's içinde içki olan bardaktır, ke's içki içenin elindeki bardaktır. Eğer boş olursa ona ke's denmez. Maîn de yeryüzünde akan pınarlar gibi şaraba denir.

"Bembeyaz": Hasen şöyle demiştir: Cennet şarabı sütten daha beyazdır. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu da ke'sten şarabı kastettiğini gösterir; çünkü "beydae" diyerek müennes kılmıştır. Eğer yalnız kabı irade etse idi, ebyad, derdi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Beydae'den bardağı irade etmiştir; ke's müennes olduğu için müennes olarak beydae demiştir.

"Lezzetin": İbn Kuteybe: Lezzetli, demiştir. Şerabün lezazün denir ki: Hoş içecek demektir. Zeccac da: Lezzeti olandır, demiştir.

"Onda baş ağrısı (ğavl) yoktur": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onda baş ağrısı yoktur, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onda karın ağrısı yoktur, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Onda baş ağrısı yoktur, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Onda rahatsız edici ve hoşa gitmeyen bir şey yoktur, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Beşincisi: Akılları gitmez, bunu da Süddi, demiştir. Zeccac da Akılları gidip de bir ağrı duymazlar, demiştir.

Altıncısı: Onda günah yoktur, bunu da İbn Cerir nakletmiştir.

Yedincisi: Onda hiçbir afet yoktur, çünkü başına bu afetlerden biri gelen kimse için: Kad ğalethu ğulun (onu gul çarptı) denir. Doğrusu onda gulun olmaması bu afetlerin hepsi için geçerlidir. Bu da İbn Cerir'in tercihidir.

"Velahum anha yunzefun": Hamze ile Kisai, burada ve Vakıa: 19'da zenin kesri ile okumuşlardır. Asım da burada zenin fethi ve Vakıa

19'da kesri ile okumuştur. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir iki surede de zenin kesri ile okumuşlardır. Kim fetha ile okursa, mana: Onu içmekle akılları gitmez, şeklinde olur. Sarhoşa: Nezif ve menzuf, denir. Kim kesre ile okursa, bunda iki mülahaza vardır: *Birincisi:* Şarapları tükenmez, yani devamlıdır, demektir. *İkincisi:* Sarhoş olmazlar demektir. Şair de şöyle demiştir:

Hayatıma yemin ederim ki siz sarhoş da olsanız, ayık da olsanız,
Ey Ebcer oğulları, siz ne kötü meclis arkadaşlarısınız.

"Yanlarında gözlerini kocalarına diken ceylan gözlü dilberler vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar gözlerini kocalarına dikmişlerdir; başkalarına bakmazlar. Ayette geçen kasr'ın aslı: Hapsetmektir. İbn Zeyd şöyle demiştir: Onlardan bir kadın kocasına: Rabbimin izzetine yemin ederim ki cennette senden daha güzel bir şey görüyorum. Beni sana zevce ve seni bana koca kılan Allah'a hamdolsun.

İkincisi: Kocaların gözlerini başka kadınlardan çevirmişlerdir, çünkü kendileri eşsiz güzeldirler. Bunu da Şeyh Ebu Muhammed bin el – Haşşab en – Nahvi'den işittim.

İyn kelimesinde üç görüş vardır: *Birincisi:* Gözleri güzeldir, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Gözleri iridir, bunu da Süddi ile İbn Zeyd, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Gözleri büyük ve güzeldir. Tekili aynae'dir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Keennehüne beydun meknun": Burada beyd'dan ne murat edildiğinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O incidir, bunu Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu Ubeyde de böyle demiştir.

İkincisi: Devekuşu yumurtasıdır, bunu da Hasen, İbn Zeyd ve Zeccac demişlerdir. Bir grup dilci de şöyle demişlerdir: Araplar beyaz ve rengi hoş olan güzel kadını devekuşu yumurtasına benzetirler. Kadınlar için en güzel renk budur; o da kadının beyaz ve sarı karışımı (sarışın) olmasıdır.

Üçüncüsü: O, el değmeden soyulan yumurtaya denir. Bunu da Süddi, demiştir. Said bin Cübeyr, Katade ve İbn Cerir de bu manaya kail olmuşlardır.

Meknun ise: Dokunulmamış demektir, birinci görüşe göre o, sadefinde saklıdır. İkinci görüşe göre de devekuşunun tüyleri arasında saklıdır. Üçüncüye göre de: Kabuğunda saklıdır

فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ
يَتَسَاءَلُونَ ﴿٥٠﴾ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ ﴿٥١﴾
يَقُولُ أَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ ﴿٥٢﴾ أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا
وَعِظَامًا أَئِنَّا لَمَدِينُونَ ﴿٥٣﴾ قَالَ هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ ﴿٥٤﴾
فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٥٥﴾ قَالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ
﴿٥٦﴾ وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ ﴿٥٧﴾ أَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَ ﴿٥٨﴾
إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿٥٩﴾ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْفَوْزُ
الْعَظِيمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ هَٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ﴿٦١﴾

50 – Kimi kimilerine döndü; birbirlerine soruyorlar.

51 – Onlardan bir sözcü: "Şüphesiz benim bir arkadaşım vardı" dedi.

52 – "Gerçekten sende mi (öldükten sonra dirilmeyi) kesinlikle tasdik edenlerdensin?" derdi.

53 – "Öldüğümüz, toprak ve kemikler olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi elbette cezalanacağız?"

54 – Dedi: "İyice bakar mısınız?"

55 – Baktı; onu cehennemin ortasında gördü.

56 – "Allah'a andolsun ki, gerçekten neredeyse beni helak edecektin!"

57 – "Eğer Rabbimin nimeti olmasaydı, mutlaka (cehenneme) celbedilenlerden olacaktım".

58 – Biz ölecek değilmiş miyiz?"

59 – "Ancak ilk ölümümüz hariç. Biz azap görmeyecekmiş miyiz?"

60 – Gerçekten bu, elbette büyük kurtuluştur.

61 – Çalışanlar bunun gibisi için çalışsınlar.

"Kimi kimilerine döndü": Yani cennet halkının, demektir, "birbirlerine soruyorlar": Dünyadaki hallerinden.

"Onlardan bir sözcü: "Şüphesiz benim bir arkadaşım vardı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, dünyadaki arkadaştır. *İkincisi:* O, ortaktır. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Şeytandır, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* O, kardeştir. Mukatil şöyle demiştir: O ikisi, Kehf suresi, ayet: 32'de "onlara iki adamın misalini ver" diye geçen iki adamdır, mana da şöyledir: Benim bir arkadaşım veya bir kardeşim vardı, yeniden dirilmeyi inkar ederdi. "Gerçekten sen de kesinlikle tasdik edenlerden misin?" derdi": Zeccac şöyle demiştir: Burada geçen musaddikin kelimesinde sad şeddesizdir. O saddeka yusaddiku fehüve musaddikun babındandır. Burada sadın şeddesi caiz değildir. Müfessirler de mana şöyledir, demişlerdir: Gerçekten sen de öldükten sonra dirilmeyi tasdik edenlerden misin? Bekr bin Abdurrahman el – Kadı, Hamze'den, sadın teşdidi ile "el – musaddikin" okuduğunu rivayet etmiştir.

"Biz mi gerçekten cezalanacağız?": Yani amellerimizle cezalanacağız, demektir. Dintuhu bima sanaa, onu yaptığı şeye karşılık cezalandırdım, demektir. Mü'min kafir arkadaşını görmek istedi, cennettekilere: "İyice bakar mısınız?" dedi: Yani sizin ve onların yeri hakkında fikir edinmek için cehenneme bakar mısınız, dedi. İbn Abbas, Dahhak, Ebu İmran ve İbn Yamur, tının sükunu ve şeddesiz olarak "hel entüm mutliun" okumuşlardır. Utlia da merfu hemze ve sakin tı iledir. Ebu Rezin ile İbn Ebi Able nunun kesri ile "mutliuni" okumuşlardır. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Baktı, sonra arkadaşlarına dönüp: Ateşte kaynayan kafatasları gördüm, dedi. İbn Abbas da şöyle demiştir: Çünkü cennette bir delik vardır, oradan cehenneme bakarlar.

"Onu gördü" yani kafir arkadaşını gördü, "cehennemin ortasında": Yani göbeğinde.

Şöyle denilmiştir: Ortaya seva denilmesi, çevrenin ona eşit mesafede olmasındandır. Huleyd el – Asri de şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim eğer Allah onu tanıtmasa idi tanıyamazdı; çünkü rengi ve görüntüsü değişmiştir. İşte o zaman: "Allah'a yemin ederim ki gerçekten neredeyse beni helak edecekti!" dedi. Müfessirler, mana: Neredeyse beni mahvedecekti, demişlerdir. Erdeytü fülanen: Birini helak etmektir. "Eğer Rabbimin nimeti olmasaydı": Yani bana İslam'ı ihsan etmese idi "mutlaka cehenneme celbedilenlerden olacaktım": Seninle beraber cehenneme getirilecektim, demektir.

"Biz ölecek değilmiş miyiz?": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ölüm boğazlandığı zamandır. Cennet halkı şöyle dediler: "Biz ölecek değilmiş miyiz? Ancak ilk ölümümüz hariç" o da dünyada olandır. "Biz azap görmeyecekmiş miyiz?" onlara: Hayır, de-

nilir, işte o zaman: "Gerçekten bu, elbette büyük kurtuluştur" derler. Allah Teala da: "Çalışanlar bunun gibisi için çalışsınlar" der. Bunu da İbn Saib demiştir. Bunu melekler der, diyenler de olmuştur.

İkincisi: O, mü'minin arkadaşlarına dediği sözdür, ona: Sen ölmezsin, derler. O da: "Gerçekten bu, elbette büyük kurtuluştur" der. Bunu da Mukatil, demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Mü'minin cennet halkına böyle hitap etmesi nimetin devamına sevindiği içindir; soru sormak için değildir. Çünkü onların ölmeyeceklerini gerçekten bilir, ancak bu sözü tekrar etmesi onu işitmekle daha çok sevinmek içindir.

Üçüncüsü: O, mü'minin kafir arkadaşına beğenmediği şeyi reddetmek için söylediği sözdür. Bunu da Salebi zikretmiştir.

"Bunun gibisi için": Yani "onlar için belli bir rızık vardır" *(Saffat: 41)* kavlinde zikrettiği nimeti kasdetmiştir. Bu da O'na itaat etmekle aziz ve celil olan Allah'ın sevabını istemeye teşviktir.

أَذٰلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا أَمْ
شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ ﴿٦٣﴾ إِنَّهَا شَجَرَةٌ
تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّيَاطِينِ ﴿٦٥﴾
فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٦٦﴾ ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ
عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾ ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ
﴿٦٨﴾ إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ عَلَىٰ آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ
﴿٧٠﴾ وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٧١﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا
فِيهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٧٢﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾
إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٧٤﴾

62 – İkramca bu mu hayırlı yoksa zakkum ağacı mı?

63 – Gerçekten biz onu zalimler için bir fitne kıldık.

64 – Şüphesiz o, cehennemin dibinde çıkan bir ağaçtır.

65 – Tomurcuğu sanki şeytanların başlarıdır.

66 – Şüphesiz onlar elbette ondan yiyecek, ondan karınlarını doyuracaklar.

67 – Sonra gerçekten onlar için onun üzerine elbette kaynar sudan bir karışım vardır.

68 – Sonra gerçekten onların gideceği yer, elbette cehennemdir.

69 – Şüphesiz onlar atalarını sapıklar (olarak) buldular.

70 – Onlar da izlerinden soluk soluğa koşuyorlar.

71 – Andolsun, gerçekten onlardan önce evvelkilerin çoğu sapıttı.

72 – Andolsun, gerçekten onlara uyarıcılar gönderdik.

73 – Bak, uyarılanların sonucu nasıl oldu?

74 – Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç.

"Bu mu daha hayırlıdır": Cennet halkı ile ilgili olarak anlatılanlara işarettir. "nüzülen (ikramca)": İbn Kuteybe: Rızıkça, demiştir: İkametül enzal (ikram ikameti) ve enzalül ecnad (ordunun ikramı) da bundandır ki rızıkları demektir. Zeccac: Nüzül burada artma ve fazlalıktır, demiştir. Haza taamun lehu nüzlün ve nüzülün denir ki: Bu gıda maddesi artığındır, demektir. Mana şöyledir: Gıda olarak alınan ve yanında ikamet edilen bu ikramlar mı daha hayırlıdır yoksa cehennem halkınınki mi? O da: "Yoksa zakkum ağacı mıdır?" dediğidir.

Alimler, bu ağaç dünyada mıdır yoksa değil midir diye ihtilaf etmişlerdir: Kutrub şöyle demiştir: O, Tihame toprağında biten en kötü bir ağaçtır. Başkası da şöyle demiştir: Zakkum: meyvesinin tadı çok kötü olan bir ağaçtır. Onun dünyada bilinmeyen, ancak cehennemde olan ve cehennem halkının onu yemeye zorlandıkları bir ağaç olduğu da söylenmiştir.

"Gerçekten biz onu zalimler için bir fitne kıldık": Yani kafirler için, demektir. Fitneden murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onun cehennemde olduğu söylenince, fitneye kapılıp inkar ettiler ve: "Ateşte ağaç nasıl olur? Ateş ağacı yakar, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade, demiştir. Süddi de: Ebu Cehil için fitnedir, demiştir.

İkincisi: Fitne azap manasınadır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: Fitne deneme manasınadır; onunla denenip inkar ettiler.

"Cehennemin dibinde çıkan": Yani derinliklerinde biten, demektir. Hasen şöyle demiştir: Onun kökü cehennemin dibindedir, dalları da bütün derinliklerine iner. "Tal'uha (tomurcuğu): Meyvesi demektir. Ona tal' denilmesi tulu' edip doğmasındandır. Sanki o, şeytanların başlarıdır".

Eğer: "Onu nasıl görülmeyen bir şeye benzetti?" denilirse, buna üç cevap verilir:

Birincisi: İnsanların içinde şeytanların çirkin olduğu iyice yerleşmiştir, görülmese de çirkin olarak bilinen bir şeye benzetilmesi caizdir. Şair İmruulkays şöyle demiştir:

Beni öldürecek mi, yanımda keskin kılıç
Ve gulyabaninin dişleri gibi sivri mızrak vardır?

Zeccac şöyle demiştir: O, gulyabaniyi de dişlerini de görmemiştir, ancak erkeklerde çirkinliği şeytana benzetmek ve dişilerde gul yabaniye benzetmek daha abartılıdır.

İkincisi: Mekke ile Medine arasında şeytanların başı diye isimlendirdikleri bir ağaç vardır, onu ona benzetmiştir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Şeytanlar demekle başları ve yeleleri olan yılanları kastetmiş, o ağacın meyvelerini o yılanların başlarına benzetmiştir. Bunu da Zeccac, demiştir. Ferra şöyle demiştir: Araplar bazı yılanlara şeytan, derler. O, yelesi olan çirkin suratlı bir yılandır.

"Şüphesiz onlar elbette ondan yiyecekler" yani onun meyvesinden yiyecekler "ondan karınlarını doyuracaklardır": Öyleki ondan yemeye zorlanacak ve karınları dolacaktır.

"Sonra gerçekten onlar için üzerine elbette kaynar sudan bir karışım vardır": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sıcak sudan bir karışım vardır, üzerine onu içeceklerdir. Araplar şöyle derler: Başkasıyla karıştırdığın her bir şey karışımdır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Zakkumu yedikten sonra üzerine kaynar su içerler. Kaynar su karınlarında zakkuma karışır; böylece bir karışım meydana gelir.

"Sonra gerçekten onların gidecekleri yer": Yani zakkum yiyip kaynar su içtikten sonra gidecekleri yer "elbette cehennemdir": Çünkü kaynar su cehennemin dışındadır; onlar susuz develer gibi ona götürülürler, sonra cehenneme döndürülürler. "Onunla kaynar su arasında dolaşırlar" *(Rahman: 44)* kavli de bunu göstermektedir. "Elfev": Buldular, demektir. "Yuhraun"un manası da Hud: 87'de şerh edilmiştir. Mana da: Onlar süratle atalarını takip ederler, demektir. "Andolsun, gerçekten onlardan önce saptı": Yani o müşriklerden önce demektir. "Öncekilerin çoğu": Geçmiş ümmetlerin çoğu anlamınadır.

"Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç": Yani Allah'ı bir bilenler, demektir; çünkü onlar azaptan kurtulmuşlardır. İbn Cerir şöyle demiştir: Neden istisna güzel düşmüştür? Çünkü mana şöyledir: Bak, uyarılanları nasıl helak ettik, ancak Allah'ın kulları hariç.

وَلَقَدْ نَادَانَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ
الْمُجِيبُونَ ﴿٧٥﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾
وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿٧٨﴾
سَلَامٌ عَلَىٰ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ ﴿٧٩﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٠﴾
إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨١﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ ﴿٨٢﴾

75 – Andolsun, gerçekten Nuh bize seslendi. Biz ne güzel cevap verenleriz!

76 – Onu da ailesini de o büyük sıkıntıdan kurtardık.

77 – Onun zürriyetini, onları kalıcılar kıldık.

78 – Sonrakiler içinde ona (iyi bir ad) bıraktık.

79 – Alemler içinde Nuh'a selam olsun.

80 – Şüphesiz biz iyi davrananları böyle mükafatlandırırız.

81 – Gerçekten o, mü'min kullarımızdandı.

82 – Sonra ötekilerini suda boğduk.

"Andolsun, gerçekten Nuh bize seslendi": Yani dua etti. Onun ettiği duada iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah'tan yardım isteyerek kavmine beddua etti. *İkincisi:* Onu boğulmaktan kurtarması için dua etti. "Biz ne güzel cevap verenleriz": Mana şöyledir: Biz onu kurtardık, kavmini ise helak ettik.

"Büyük sıkıntı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, suda boğulmaktır. *İkincisi:* Kavminin eziyetidir. "Onu ve zürriyetini kalıcılar kıldık": Şöyleki gemide onun nesli dışındakiler yok oldular; bütün insanlar Nuh evladındandır. "Ona bıraktık": Yani ona iyi bir ad bıraktık. "Sonrakiler içinde": Onlar da kendisinden sonra kıyamet gününe kadar gelecek olanlardır. Zeccac, o güzel ad "alemler içinde Nuh'a selam olsun" kavlidir, demiştir. Onlar da kendisinden sonra gelenlerdir. Mana da şöyledir: Ötekiler arasında kıyamet gününe kadar ona dua edilmesini bıraktık. "Şüphesiz biz iyi davrananları böyle mükafatlandırırız": Mukatil şöyle demiştir: Allah ona iyiliklerine karşılık alemler içinde güzel mükafat vermiştir.

وَاِنَّ مِنْ

شِيعَتِهِ لَاِبْرٰهٖيمَ ﴿٨٣﴾ اِذْ جَٓاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلٖيمٍ ﴿٨٤﴾ اِذْ قَالَ
لِاَبٖيهِ وَقَوْمِهٖ مَاذَا تَعْبُدُونَ ﴿٨٥﴾ اَئِفْكًا اٰلِهَةً دُونَ اللّٰهِ
تُرٖيدُونَ ﴿٨٦﴾ فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٨٧﴾ فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ
﴿٨٨﴾ فَقَالَ اِنّٖي سَقٖيمٌ ﴿٨٩﴾ فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرٖينَ ﴿٩٠﴾ فَرَاغَ اِلٰٓى اٰلِهَتِهِمْ
فَقَالَ اَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٩١﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ ﴿٩٢﴾ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا
بِالْيَمٖينِ ﴿٩٣﴾ فَاَقْبَلُٓوا اِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾ قَالَ اَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ
﴿٩٥﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَاَلْقُوهُ
فِي الْجَحٖيمِ ﴿٩٧﴾ فَاَرَادُوا بِهٖ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْاَسْفَلٖينَ ﴿٩٨﴾ وَقَالَ
اِنّٖي ذَاهِبٌ اِلٰى رَبّٖي سَيَهْدٖينِ ﴿٩٩﴾ رَبِّ هَبْ لٖي مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٠٠﴾
فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلٖيمٍ ﴿١٠١﴾

83 – İbrahim de elbette onun taraftarlarındandır.

84 – Hani, Rabbine sağlam (temiz) bir kalp ile gelmişti.

85 – Hani, babasına ve kavmine: "Neye tapıyorsunuz?" demişti.

86 – Yalan için mi, Allah'tan başka tanrılar istiyorsunuz?

87 – Alemlerin Rabbine zannınız ne?

88 – Yıldızlara bir bakış baktı:

89 – "Gerçekten ben hastayım" dedi.

90 – Arkalarını dönerek ondan yüz çevirdiler.

91 – Tanrılarına gizlice döndü, "yemez misiniz?" dedi.

92 – "Neden konuşmuyorsunuz?"

93 – Sağ eli ile vurmak için üzerlerine gizlice yürüdü.

94 – Koşarak ona yöneldiler.

95 – "Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" dedi.

96 – "Sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı".

97 – "Onun için bir bina yapın" dediler ve onu alevli ateşe attılar.

98 – Ona tuzak kurmak istediler; biz de onları en aşağılar kıldık.

99 – "Ben Rabbime gidiyorum; O beni doğru yola iletecektir" dedi.

100 – Rabbim, bana iyilerden bir (çocuk) bağışla.

101 – Biz de onu uslu bir erkek çocuğu ile müjdeledik.

"İbrahim de elbette onun taraftarlarındandır": Yani dininin mensuplarındandır, demektir. "Şiatihi"deki zamir çoğunluğa göre Nuh'a aittir; İbn Saib ise, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e aittir, demiştir.

Eğer: Nasıl dininin mensuplarından olabilir; oysa o daha öncedir, denilirse?

Cevap şöyledir: Bu da "Onların zürriyetlerini gemide taşıdık" *(Yasin: 41)* kavli gibidir, onlar da önce olmakla beraber onları da zürriyetlerinden saymıştı. Bunu Yasin: 41'de şerh etmiştik.

"Hani Rabbine gelmişti": Yani Allah'ı tasdik edip O'na iman etmişti. "Sağlam bir kalp ile": Şirkten ve bütün kirlerden temiz, demektir. Bunda da birkaç görüş vardır ki onları da Şuara: 89'da zikretmiştik.

"Neye tapıyorsunuz?": Bu, azarlama mahiyetinde bir sorudur, sanki onları Allah'tan başkasına taptıkları için azarlamıştır. "Yalan için mi?": Yani yalan mı söylüyor ve Allah'tan başkasına tapıyorsunuz? "Alemlerin Rabbine zannınız ne?": O'ndan başkasına ibadet edip de O'nun huzuruna çıktığınız zaman? Sanki: "Size ne yapacağını zannediyorsunuz?" demiş gibidir.

"Yıldızlara bir bakış baktı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, yıldız ilmine baktı; o kavim yıldız ilmiyle uğraşırlardı; onlara bildikleri şeyle muamele etti ve onlara, sizin bildiklerinizi ben de biliyorum, demek istedi ki onu reddetmesinler. İbn Müseyyeb şöyle demiştir: O, doğmakta olan bir yıldıza baktı, yoksa yıldız ilmine değil.

Eğer: "Maksadı ne idi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onların bayramları idi, putlarına tuzak kurmak için onlara katılmadı; böyle diyerek bahane uydurdu.

"Gerçekten ben hastayım": Bu da üstü kapalı sözlerdendir. Sonra bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Manası: Ben hasta olacağım, demektir. Bunu da Dahhak, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Aziz ve celil olan Allah, bildiği

bir yıldız doğduğu zaman onu hasta edeceğini bildirdi. Yıldızı görünce, hasta olacağını anladı.

İkincisi: Ben sizin için iyi düşünmüyorum; çünkü siz yarar ve zarar vermeyen yıldızlara bakarak kehanette bulunuyorsunuz. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: Bir arazdan dolayı hastayım, bunu da Maverdi nakletmiştir. Süddi de şöyle anlatmıştır: Onlarla beraber bayrama çıktı, biraz gittikten sonra kendini yere attı, ayağım burkuldu diyerek şikayet etti. "Arkalarını dönerek ondan yüz çevirdiler. Tanrılarına gizlice döndü": Yani onlara doğru gitti – bereketlensin diye önlerine yiyecekler koymuşlardı – "dedi" yani İbrahim bu durumla alay ederek "yemez misiniz?" dedi.

"Sağ eliyle vurmak için (darben bilyemin)": Yemin lafzında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, sağ eldir, bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Kuvvetle sertçe, demektir. Bunu da Süddi ile Ferra, demişlerdir.

Üçüncüsü: Daha önce yaptığı yemin gereği; o da: "Allah'a yemin ederim ki putlarınıza tuzak kuracağım" *(Enbiya: 57)* sözüdür.

Zeccac da şöyle demiştir: Darben mastardır, mana da: Putlara döndü; onlara sağ eliyle vurmağa başladı. Neden "aleyhim" dedi, hâlbuki zamir putlara racidir? Çünkü onları akıllı sınıfından sayıyorlardı.

"Feakbelu ileyhi yeziffun": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai, yenin fethi, zenin kesri ve fenin şeddesiyle "yeziffun" okumuşlar; Hamze ve Mufaddal da Asım'dan rivayet ederek yenin ref'i, zenin kesri ve fenin şeddesiyle okumuşlardır. İbn Semeyfa, Ebu'l – Mütevekkil ve Dahhak, yenin fethi, zenin kesri, fe de şeddesiz olarak "yezifun" okumuşlar; İbn Ebi Able ile Ebu Nehik de yenin fethi, zenin sükunu ve fe de şeddesiz olarak "yezfun" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Okuyuşların en düzgünü yenin fethi ve fenin şeddesiyle olandır, aslı da zefifü neam'dan gelir ki o da devekuşunun koşmaya başladığı ilk andır. Zeffen neamü yeziffü, denir. Yenin zammesiyle olanın manası ise: Zefife döndü, demektir. Şiir:

Husayn horluğa ve zillete döndü (sonunda rezil oldu).

Yani sara ilel kahri (ezildi) demektir. Zenin kesri ve fenin de şeddesiz okunmasına gelince, o da: Vezefe yezifü'den gelir ki sür'at yapmaktır. Kisai ile Ferra bunu bilmiyorlar, başkaları ise biliyorlar.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar İbrahim'in yaptıklarını duyunca koştular, ona varınca da, İbrahim onları susturmak için "yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" yani ellerinizle "sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı" dedi. İbn Cerir de "ma" edatı üzerinde iki görüş vardır, demiştir:

Birincisi: Mastar manasına olmasıdır, o zaman mana şöyle olur: Sizi de amelinizi de Allah yarattı. *İkincisi:* "ellezi" manasına olmasıdır, o zaman da mana şöyle olur: Sizi de ellerinizle yaptığınız putları da Allah yarattı. Bu ayette kullarının fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına delil vardır (yani kullar yaratmamıştır. Mütercim).

Bu delile bir şey diyemeyince "onun için bir bina yapın" dediler. Biz de bu kıssayı Enbiya: 52 – 75 ayetlerinde, cahimin manasını da Bakara: 119'da şerh etmiştik. Burada ona kurmak istedikleri tuzak da onu yakmaktır.

"Biz de onları en aşağılar yaptık": Yani İbrahim onları delille mağlup etti, çünkü Allah onu onların hilesinden esirgedi ve helak onların başına geldi.

İbrahim: "Ben Rabbime gidiyorum, dedi": Bu gidişte de iki görüş vardır:

Birincisi: O gerçekten gidiştir, bunu ne zaman dediği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kavminden hicret etmek istediği zaman, mana da şöyledir: Ben aziz ve celil olan Rabbimin emrettiği yere gidiyorum. "Beni doğru yola iletecektir": Beni emrettiği yere, o da Şam'dır. Bunu da çoğunluk demiştir. *İkincisi:* Ateşe atıldığı zaman, bunu da Süleyman bin Surad, demiştir. Buna göre manada iki görüş vardır: *Birincisi:* Ben ölmekle Allah'a gidiyorum, beni cennete iletecektir. *İkincisi:* Rabbimin bana hükmettiği şeye gidiyorum; beni ateşten kurtuluşa iletecektir.

İkincisi: Ben kalbim, amelim ve niyetimle Rabbime gidiyorum. Bunu da Katade, demiştir.

Kutsal toprağa gelince, Rabbinden evlat istedi: "Rabbim bana iyilerden bir (çocuk) bağışla" dedi. Yani iyilerden iyi bir evlat, demektir. Kısaltmak için iyilerden demekle yetinmiştir. Şu ayet de öyledir: "O hususta rağbetsiz idiler" *(Yusuf: 20).* Rabbi de bunu kabul etti, o da: "Biz de onu uslu bir erkek çocuğu ile müjdeledik" kavlidir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O İshak'tır. *İkincisi:* O İsmail'dir. Zeccac şöyle demiştir: Bu onun bir erkek çocukla müjdelendiğini ve onun yaşlanıp halim selim biri olacağını göstermektedir.

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ اِنّ۪ٓي
اَرٰى فِي الْمَنَامِ اَنّ۪ٓي اَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰىۜ قَالَ يَٓا اَبَتِ
افْعَلْ مَا تُؤْمَرُۘ سَتَجِدُن۪ٓي اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٠٢﴾
فَلَمَّٓا اَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَب۪ينِۚ ﴿١٠٣﴾ وَنَادَيْنَاهُ اَنْ يَٓا اِبْرٰه۪يمُۙ
﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَاۚ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٠٥﴾ اِنَّ
هٰذَا لَهُوَ الْبَلٰٓؤُا الْمُب۪ينُ ﴿١٠٦﴾ وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٠٧﴾ وَتَرَكْنَا
عَلَيْهِ فِي الْاٰخِر۪ينَۖ ﴿١٠٨﴾ سَلَامٌ عَلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ ﴿١٠٩﴾ كَذٰلِكَ نَجْزِي
الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١١٠﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١١١﴾ وَبَشَّرْنَاهُ بِاِسْحٰقَ
نَبِيًّا مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١١٢﴾ وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلٰٓى اِسْحٰقَۜ وَمِنْ
ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِه۪ مُب۪ينٌ ﴿١١٣﴾

102 – Çocuk onunla koşmaya başlayınca: "Ey oğulcuğum, gerçekten ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; bak, ne görüyorsun?" dedi. O da: "Ey babacığım, emrolunduğun şeyi yap; inşallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi.

103 – İkisi de teslim olup da onu alnı üzere yatırınca:

104 – Ona: "Ey İbrahim!" diye seslendik.

105 – "Rüyayı yerine getirdin. Şüphesiz biz, iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız!"

106 – Şüphesiz bu, gerçekten apaçık imtihandır.

107 – Ona büyük bir kurbanlık fidye verdik.

108 – Ona sonrakiler arasında (iyi bir ad) bıraktık.

109 – İbrahim'e selam olsun.

110 – Biz, iyilik edenleri böyle mükâfatlandırırız.

111 – Gerçekten o, mü'min kullarımızdandır.

112 – Onu iyilerden bir peygamber olarak İshak'la müjdeledik.

113 – Ona da İshak'a da bereket verdik. İkisinin neslinden iyi davranan da nefsine apaçık zulmeden de vardır.

"Çocuk onunla koşmaya başlayınca": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Burada koşmaktan maksat çalışmaktır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, yürümektir, mana da: Babasıyla beraber yürüyünce, demektir. Bunu da Katade, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Babasıyla gidip gelecek ve ona yardım edecek duruma gelince. İbn Saib de: Onun on üç yaşında olduğunu söylemiştir.

Üçüncüsü: Koşmaktan maksat: İbadettir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Buna göre buluğa ermiş olur.

"Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum": Alimlerin çoğu rüyada onu boğazladığını görmediği, ancak boğazlamakla emrolunduğu görüşündedirler. "Sana emrolunanı yap" kavli de bunu gösterir. Bazıları da onu boğazlamaya çalıştığını, kanın aktığını görmediğini demişlerdir. Katade şöyle demiştir: Peygamberlerin rüyası haktır, onlar bir şey gördükleri zaman onu yaparlar. Süddi de şeyhlerinden şöyle nakletmiştir: Cebrail Sara'yı çocukla müjdeleyince, İbrahim: Öyleyse o, Allah yoluna kurbandır, dedi. Beytullah'ı yapma işini bitirince, rüyasında kendisine: Adağını yerine getir, denildi.

Boğazlanan hakkında da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O İshak'tır. Bunu da şunlar demişlerdir: Ömer bin Hattab, Ali bin Ebu Talib, Abbas bin Abdülmuttalib, İbn Mes'ud, Ebu Musa'l – Eş'ari, Ebu Hureyre, Enes, Ka'bu'l – Ahbar, Vehb bin Münebbih, Mesruk, Ubeyd bin Umeyr, Kasım bin Ebu Bezze ve Mukatil bin Süleyman. İbn Cerir de bunu tercih etmiştir. Bunlar: Bu kıssa Şam'da gerçekleşti, derler. Şöyle de denilmiştir: Yer dürüldü; öyleki onu bir saat içinde Mina'da kurban kesilen yere götürdü.

İkincisi: O İsmail'dir, bunu da şunlar demişlerdir: İbn Ömer, Abdullah bin Selam, Hasen Basri, Said bin Müseyyeb, Şa'bi, Mücahit, Yusuf bin Mihran, Ebu Salih, Muhammed bin Ka'b el – Kurazi, Rebi bin Enes ve Abdurrahman bin Sabit. İbn Abbas'tan ise farklı rivayetler gelmiştir; İkrime ondan, boğazlananın İshak olduğunu; Ata, Mücahit, Şa'bi, Ebu'l – Cevza ve Yusuf bin Mihran'ın da onun İsmail olduğunu rivayet etmişlerdir. Said bin Cübeyr de bu iki görüşü rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr, İkrime, Zühri, Katade ve Süddi'den de iki rivayet gelmiştir: İmam Ahmed radıyallahu anhten de iki rivayet gelmiştir.

Her tarafın kendine has delili vardır, burası onun yeri değildir. Bizim arkadaşlarımız birinci görüşü desteklerler.

BOĞAZLAMA OLAYINA İŞARET

Siyer ve tefsir alimleri şöyle demişlerdir: İbrahim, çocuğunu boğazlamak isteyince, ona: Gidelim, aziz ve celil olan Allah'a bir kurban takdim edelim, dedi. Bıçak ve ip aldı, sonra gitti, nihayet dağların arasına gelince, çocuk ona: "Baba, kurbanın nerede?" dedi. O da: Oğulcuğum, rüyamda seni boğazladığımı görüyorum, dedi. O da: Ellerimi sıkı bağla ki çırpınmayayım, elbiseni benden uzak tut ki sana kanım bulaşmasın; sonra annem görür de üzülür. Bıçağı boğazıma hızlı sür ki ölümüm kolay olsun. Anneme gittiğin zaman benden ona selam söyle, dedi. İbrahim ona döndü, onu öpmeye ve ağlamaya başladı: Ey oğulcuğum, sen aziz ve celil olan Allah'ın emrine karşı ne güzel yardımcısın, dedi. Sonra bıçağı boğazına sürdü, hiçbir eser göremedi. Mücahit şöyle demiştir: Onu boğazına sürtünce: "Baba, neyin var?" dedi. O da: Bıçak ters döndü, dedi. O da: Hızlıca sapla, dedi. Süddi: Allah onun boğazına bakırdan bir tabaka geçirdi, demişse de buna gerek yoktur; kudretle kesilmemesi daha etkilidir. Alimler şöyle demişlerdir: Ona bıçağı dürtünce, bıçağın ağzı döndü, bundan teslimiyetlerinde samimi olduklarını anladılar. Bunun üzerine: Ey İbrahim, rüyanı yerine getirdin, işte bu, oğlunun fidyesidir, diye seslenildi. İbrahim baktı, Cebrail'i alaca bir koçla gördü.

"Bak, ne görüyorsun?": Bunu aziz ve celil olan Allah'ın emrini ona danışmak için demedi, ancak görüşünü öğrenmek istedi. Hamze, Kisai ve Halef, tenin zammı ve ranın kesri ile "maza türi" okumuşlardır. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bana sabrından ve paniğinden ne göstereceksin? Bunu da Ferra demiştir. *İkincisi:* Ortaya ne koyacaksın? Bunu da Zeccac, demiştir. Başkası da: "Ne diyeceksin?" demiştir.

"Sana emredileni yap": İbn Abbas: Boğazlanmam hususunda sana vahyedileni yerine getir, demiştir. "İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın": Belaya sabredenlerden, demektir.

"İkisi de teslim olunca": Yani baba oğul ikisi de aziz ve celil olan Allah'ın emrine teslim olup da itaat ederek rıza gösterince, demektir. Hazreti Ali, İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, A'meş ve İbn Ebi Able, lamın teşdidi ile sinden önce hemzesiz olarak "felemma sellema" okumuşlardır. Mana da: Aziz ve celil olan Allah'ın emrine teslim olunca, demektir.

"Felemma eslema"nın cevabında da iki görüş vardır:

Birincisi: Cevabı "venadeynahu"dur, vav da zaittir. Bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: Cevap hazfedilmiştir, çünkü kelamda ona delalet eden şey

vardır, mana da şöyledir: Bunu yapınca mutlu oldu ve sevabı artırıldı. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Ve tellehu lilcebin": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Onu alnı üzere yatırdı; bir yanı yere geldi. Alnın yanlarına cebinan denir. Alın bu ikisinin arasındaki kısımdır. O da secde de yere değen bölgedir. Halk cebin ile cepheyi ayıramazlar; cephe (alın) insanın secde ederken başının yere gelen kısmıdır. Cebinan ise alnın iki yanıdır.

"Ona seslendik": Müfessirler şöyle demişlerdir: Ona dağdan seslenildi: "Ey İbrahim, rüyayı yerine getirdin" denildi. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sana emrettiğimi yaptın, bu da onu boğazlamak için elinden geleni yapmasıdır. Oğlu da boğazlanmayı kabul edip sessiz kalmakla ona itaat etti, ancak aziz ve celil olan Allah bunu istediği şekilde ondan uzaklaştırdı. Boğazlama gerçekleşmemiş olsa da boğazlamış gibi oldu.

İkincisi: O rüyasında boğazlama işlemini görmüştü, kanın aktığını görmemişti. Rüyada gördüğünü uyanıkken yapınca, kendisine: "Rüyayı yerine getirdin" denildi.

Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza, Ebu İmran ve Cahderi, dalı şeddesiz olarak "kad sadakter rü'ya" okumuşlardır. Söz burada tamam oldu. Sonra Allah Teala şöyle dedi: "İşte biz böyle" yani çocuğunun boğazlanmasını affettiğimiz gibi "iyilik edenleri de mükafatlandırırız".

"Şüphesiz bu, gerçekten apaçık imtihandır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu, apaçık nimettir, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Büyük imtihandır, bunu da İbn Zeyd ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Birinciye göre "bu" boğazlamayı affa işaret olur. İkinciye göre de çocuğunu boğazlamakla imtihanına işaret olur.

"Ona fidye verdik": Yani boğazlanan çocuğa, demektir. "Bizibhin": O zalın kesri iledir, boğazlanan hayvan, demektir. Zalın fethi ile de: Zebahtü fiilinin mastarıdır. Bunu İbn Kuteybe, demiştir. Ayetin manası şöyledir: Onu fidye karşılığında boğazlanmaktan kurtardık. Bu kurbanlık hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O boynuzlu bir koçtu, bundan önce cennette kırk yıl otlamış idi. Bunu Mücahit rivayetinde İbn Abbas, demiştir. Said bin Cübeyr rivayetinde şöyle demiştir: O, Adem'in oğlunun kurban ettiği ve kendinden kabul olunan koçtur, fidye olarak verilinceye kadar cennette idi.

İkincisi: İbrahim oğluna ak, iri gözlü ve boynuzlu iki koç fidye verdi. Bunu da Ebuttufeyl, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, İbrahim'in fidye olarak verdiği bir antiloptur, Sebir dağından kendine indirilmişti. Bunu da Hasen, demiştir.

"Büyük" sıfatında da dört görüş vardır:

Birincisi: Büyüktü, çünkü cennette otlamıştı, bunu İbn Abbas ile İbn Cübeyr, demişlerdir.

İkincisi: Çünkü o, İbrahim'in dinine ve sünnetine göre boğazlanmıştı. Bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Çünkü kabul olunmuştu, bunu da Mücahit, demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Adem'in oğlu onu kurban edince, diri olarak göğe kaldırılıp cennette otladı. Sonra da boğazlanan çocuğa fidye olarak verildi; böylece iki kere kabul edildi.

Dördüncüsü: Çünkü o iri ve bereketli idi, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Ona sonrakiler arasında (iyi bir ad) bıraktık": Bunu da Saffat suresi, ayet: 78'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Onu İshakla müjdeledik": Kim: Boğazlanan İshak idi, derse, şöyle demiş olur: İbrahim İshak'ın peygamberliği ile müjdelendi ve İshak peygamberliğe sabrettiği için ödüllendirildi. Bu İkrime rivayetinde İbn Abbas'ın görüşüdür; Katade ile Süddi de böyle demişlerdir. Kim de: Boğazlanan İsmail idi, derse şöyle demiş olur: Allah, İbrahim'i bu kıssadan sonra itaat ve sabrına mükafat olarak peygamber olacak bir evlatla müjdeledi. Bu da Said bin Müseyyeb'in görüşüdür.

"Ona da İshak'a bereket verdik": Yani zürriyetlerini çoğaltmakla, demektir. Bütün Esbatlar onlardan gelir.

"İkisinin neslinden iyi davranan da vardır": Yani Allah'a itaat eden, demektir, "zulmeden de vardır": O da O'na isyan edendir. İyi olan mü'mindir, zalim de kafirdir, diyenler de olmuştur.

وَلَقَدْ مَنَنَّا
عَلَىٰ مُوسَىٰ وَهَـٰرُونَ ﴿١١٤﴾ وَنَجَّيْنَـٰهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ ٱلْكَرْبِ
ٱلْعَظِيمِ ﴿١١٥﴾ وَنَصَرْنَـٰهُمْ فَكَانُوا۟ هُمُ ٱلْغَـٰلِبِينَ ﴿١١٦﴾ وَءَاتَيْنَـٰهُمَا
ٱلْكِتَـٰبَ ٱلْمُسْتَبِينَ ﴿١١٧﴾ وَهَدَيْنَـٰهُمَا ٱلصِّرَٰطَ ٱلْمُسْتَقِيمَ
﴿١١٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِى ٱلْـَٔاخِرِينَ ﴿١١٩﴾ سَلَـٰمٌ عَلَىٰ مُوسَىٰ وَهَـٰرُونَ

﴿١٢٠﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾ إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا
الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٢﴾ وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ
لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ
الْخَالِقِينَ ﴿١٢٥﴾ اللَّهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٢٦﴾
فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٢٧﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ
﴿١٢٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿١٢٩﴾ سَلَامٌ عَلَىٰ إِلْ يَاسِينَ ﴿١٣٠﴾
إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣١﴾ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾

114 – Andolsun, gerçekten Musa ve Harun'a da lutfettik.

115 – Onları ve kavimlerini büyük sıkıntıdan kurtardık.

116 – Onlara yardım ettik; onlar da galipler oldular.

117 – Onlara (hakikati) apaçık gösteren o kitabı verdik.

118 – Onları doğru yola ilettik.

119 – Sonrakiler arasında onlara (iyi bir ad) bıraktık.

120 – Musa ile Harun'a selam olsun.

121 – Gerçekten biz, iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız.

122 – Şüphesiz onlar mü'min kullarımızdandır.

123 – Gerçekten İlyas da elbette gönderilenlerdendir.

124 – Hani, kavmine: "Korkmaz mısınız?" demişti.

125 – Yaratanların en güzelini bırakıp Ba'l'e mi tapıyorsunuz?

126 – Rabbiniz ve ilk atalarınızın Rabbi Allah'ı bırakıp.

127 – Onu yalanladılar; şüphesiz onlar elbette (cehenneme) celp edilecekler.

128 – Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç.

129 – Sonrakiler arasında ona (iyi bir ad) bıraktık.

130 – İlyaslara selam olsun.

131 – Şüphesiz biz, iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız.

132 – Şüphesiz o, mü'min kullarımızdandır.

"Gerçekten Musa ve Harun'a lütfettik": Yani onlara peygamberlik nimeti verdik.

"Büyük sıkıntı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Fir'avn'e kölelik ve onun belasıdır, bu da Katade'nin görüşünden alınmıştır. *İkincisi:* Suda boğulmadır, bunu da Süddi, demiştir.

"Onlara yardım ettik": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar zamiri Musa, Harun ve kavimlerine racidir. *İkincisi:* O yalnız ikisine racidir, cemi sıgası ile verilmiştir; çünkü Araplar başkanı askerleri ve adamlarıyla beraber çoğul kabul ederler. Bu iki görüşü İbn Cerir zikretmiştir. Bundan sonrasının beyanı da Enbiya: 48'de geçmiştir. "Gerçekten İlyas da elbette gönderilenlerdendir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, İsrail oğulları peygamberlerindendir, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi. O İdris'tir, bunu İbn Mes'ud ile Katade, demişlerdir. İbn Mes'ud, Ebu'l – Aliye ve Ebu Osman en – Nehdi, "İlyas" yerine: "Ve inne idrise" okumuşlardır.

"Hani, kavmine: "Korkmaz mısınız?" demişti. Yani Allah'tan korkup da O'nu birleyerek ibadet etmez misiniz, demektir. "Ba'l'e mi tapıyorsunuz?" Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, rab manasınadır, bunu İbn Abbas, Mücahit, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Dahhak da şöyle demiştir: Bu kelime İbn Abbas'ı çok yormuştu, bir gün yanından dişi devesi kaybolan bir bedevi geçti: "Men vecede naketen ene ba'luha?" dedi. Çocuklar, ey dişi devenin kocası, diyerek onun arkasına düştüler; İbn Abbas onu çağırdı: "Yazıklar olsun sana, ba'l demekle ne kastettin?" dedi. O da: Ben onun sahibiyim, dedi. İbn Abbas da: Allah "Ba'l'e mi tapıyorsunu" demekle doğru söyledi ve sahip manasını murat etti, dedi. Katade de: Bu, Yemen aksanıdır, demiştir.

İkincisi: O, bir putlarının ismi idi, bunu da Dahhak ile İbn Zeyd, demişlerdir. İbn Cerir de: "Balbek" ismi de oradan gelir, demiştir.

Üçüncüsü: O, taptıkları bir kadın idi, bunu da Muhammed bin İshak, demiştir.

"Allahe rabbeküm": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ref' ile "Allahu rabbukum" okumuş; Hamze, Kisai, Hafs da Asım rivayetinde, Halef ve Yakup nasb ile "Allahe' okumuşlardır.

"Onu yalanladılar; şüphesiz onlar elbette celp edileceklerdir" ce-

henneme. "Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç": Onlar O'nu yalanlamadıkları için cehennemde hazır olmayacaklardır.

KISSAYA İŞARET

Tefsir ve siyer alimleri şöyle demişlerdir: Peygamber Hazkil'in vefatından sonra olaylar çoğalıp da putlara tapılınca, Allah Teala onlara İlyas'ı gönderdi. İbn İshak şöyle demişlerdir: Onun soyu şöyledir: İlyas bin Teşbi bin Finhas bin Ayzar bin Harun bin İmran. Onları davet ettiyse de dinlemediler, o da onlara yağmurun yağmaması için beddua etti. Çok sıkıntı çektiler; İlyas da onlardan korktuğu için gizlendi. Sonra bir gün onlara şöyle dedi: Sıkıntıdan helak oldunuz, hayvanlar ve ağaçlar da günahlarınızdan helak oldu; putlarınızla çıkın, onlara dua edin. Eğer size cevap verirlerse mesele sizin dediğiniz gibidir. Eğer bunu yapmazlarsa, bilin ki siz batıl üzerindesiniz; onu terk edersiniz. Ben de Allah'a dua ederim, sıkıntınızı defeder. Onlar da: Haklısın, dediler ve putları ile beraber çıktılar. Dua ettiler, duaları kabul olunmadı; o zaman dalalet içinde olduklarını anladılar ve: Bizim için Allah'a dua et, dediler. Allah da onlara yağmur gönderdi, ülkeleri yeniden hayat buldu. Yine de eski hallerini bırakmadılar; İlyas da kendisini alması ve rahat ettirmesi için Rabbine dua etti. Kendisine: Filanca gün filanca yere çık; yanına ne gelirse ona bin, denildi. O da çıktı; ateşten bir at geldi, onu alıp götürdü. Allah ona tüy giydirdi, üzerine nur geçirdi, yemekten içmekten kesildi; meleklerin yanına uçtu; böylece hem insan hem melek hem yerli hem de göklü (göksel) oldu.

"Selamün ala İlyasin": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, bitişik olarak meksur hemze ve sakin lam ile "İlyasin" okumuşlar, onu bir kelime saymışlardır. Hasen de onlar gibi okumuş, ancak o, hemzeyi fethalemiştir. Nafi, İbn Amir, Abdülvaris ve Yakup – Zeyd rivayeti hariç – ayrı olarak "İl Yasin" okumuş ve onu iki kelime kabul etmişlerdir.

Bitişik kıraatinde iki görüş vardır:

Birincisi: Bu peygamber ve ona iman eden ümmeti için çoğuldur, bir şeye aynı lafızla nispet edilenlerde böyle çoğul yapılır. Raeytül Mehalibe der, Mühellebleri kastedersin, Mesamia der, Mismaları ve Misma oğullarını kastedersin.

İkincisi: O, yalnız bu peygamberin ismidir, o da İbrani bir isimdir, acemi isimlere de aynısı yapılır; mesela Mikal ve Mikail, dersin. İki görüşü de Ferra ile Zeccac zikretmişlerdir.

Ayrı olarak "İl Yasin" kıraatine gelince, onda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar adı geçen o peygamberin ailesidir, o da onlara da-

hildir; Peygamber aleyhisselam'ın: "Allahümme salli ala âl-i Ebi Evfa"[2] demesi gibi. O da onlara dahildir. Çünkü duadan kastedilen odur.

İkincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in âl'idir, bunu da Kelbi, demiştir. Abdullah bin Mes'ud "selamün ala İdrasin" şeklinde okurdu. Onun prensibini de İlyas'ın İdris olduğunu açıklamakla bildirmiştik.

Eğer. "Nasıl "İdrasin" der, İdris tekildir, çoğulu: İdrisiy'dir; ne İdras ne de İdrasiy'dir?" denilerse,

Cevap şöyledir: Onun da lügat olması caizdir, mesela İbrahim ve İbrahim gibi. Şu da öyledir:

Kadni min nasril Hubeybeyni kadi

(İki Hubeyb'e yardımınız bana yeter" (kad ve kadni, demiştir, nunlu ve nunsuz. Mütercim).

Übey bin Ka'b ile Ebu Nehik, hemzeyi ve lamı atarak: "Selamün ala Yasin" okumuşlardır.

وَإِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٣﴾ إِذْ نَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٣٤﴾
إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٣٥﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ﴿١٣٦﴾ وَإِنَّكُمْ
لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ ﴿١٣٧﴾ وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٣٨﴾

133 – Gerçekten Lut da elbette peygamberlerdendir.

134 – Hani, onu ve tüm ailesini kurtarmıştık.

135 – Ancak kalanlar içinde bir koca karı hariç.

136 – Sonra diğerlerini helak ettik.

137 – Şüphesiz sizler sabahleyin elbette onlara uğruyorsunuz.

138 – Gece de. Akıllanmıyacak mısınız?

"İz necceynahu": "İz" burada makabline müteallık değildir; çünkü o kurtarıldığı zaman peygamber olarak gönderilmemişti (daha önce gönderilmişti. Mütercim). Ancak o, mahzuf bir şeye müteallıktır takdiri de şöyledir: Üzkür ya Muhammed, iz necceynahu (ey Muhammed, onu kurtardığımız vakti hatırla). Bundan sonrasının tefsiri de Şuara: 171'de geçmiştir. "Şüphesiz sizler sabahleyin elbette onlara uğruyorsunuz": Bu, Mekke halkına hitaptır; onlar Şam'a gider gelirlerdi. Sabah akşam Lut kavminin helak olan kentlerine uğrarlardı. "Akıllanmıyacak mısınız?" İbret almayacak mısınız?

---

2 – Sünen sahipleri rivayet etmişlerdir.

وَاِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿١٣٩﴾ اِذْ اَبَقَ اِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١٤٠﴾ فَسَاهَمَ
فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَض۪ينَ ﴿١٤١﴾ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُل۪يمٌ
﴿١٤٢﴾ فَلَوْلَٓا اَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّح۪ينَ ﴿١٤٣﴾ لَلَبِثَ ف۪ي بَطْنِه۪ٓ اِلٰى يَوْمِ
يُبْعَثُونَ ﴿١٤٤﴾ فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ سَق۪يمٌ ﴿١٤٥﴾ وَاَنْبَتْنَا عَلَيْهِ
شَجَرَةً مِنْ يَقْط۪ينٍ ﴿١٤٦﴾ وَاَرْسَلْنَاهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَز۪يدُونَ
﴿١٤٧﴾ فَاٰمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى ح۪ينٍ ﴿١٤٨﴾

139 – Yunus da elbette peygamberlerdendir.

140 – Hani, dolu gemiye kaçmıştı.

141 – Kur'a çekti; kaybedenlerden oldu.

142 – Onu balık yuttu; o, kendini kınıyordu.

143 – Eğer tesbih edenlerden olmasa idi,

144 – Elbette onun karnında (ölülerin) diriltileceği güne kadar kalırdı.

145 – Biz de onu hasta bir vaziyette açık alana attık.

146 – Üzerine kabak (türünden) bir ağaç bitirdik.

147 – Onu yüz bin veyahut daha çok kişiye gönderdik.

148 – Ona iman ettiler; biz de onları bir süreye kadar faydalandırdık.

"İz ebeka": Müberrid şöyle demiştir: Ebeka'nın tevili: Uzaklaşmaktır. Ebu Ubeyde de: Sığındı, demiştir: Zeccac da: Kaçtı, demiştir. Bazı manaya aşine kimseler de şöyle demişlerdir: Kendine izin verilmeden çıktı; böylece efendisinden kaçan köle durumuna düştü. Zeccac Şöyle demiştir: Fülk: Gemidir, meşhun da: Doludur. Saheme ise: Kur'a çekmek manasınadır. Minel müdhadiyn de: Kaybedenlerden oldu, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Edhadallahu huccetehu denir ki: Allah onun delilini çürüttü, yani geçersiz ve zail kıldı, demektir. Dahd'ın aslı: Ayak kaymaktır.

YUNUS KISSASINA İŞARET

Kıssanın bir kısmını Enbiya: 86'da ayetlerin tahammülüne göre şerh etmiştik. Şimdi burada da bu ayetlerin tahammüllerine göre onu

zikredeceğiz. Abdullah bin Mes'ud şöyle demiştir: Yunus kavmini azapla tehdit ettikten sonra onlar aziz ve celil olan Allah'a sığındılar, tövbe ve istiğfar ettiler; Allah da azabı onlardan kaldırdı. O ise kavmine kızarak bir gemiye vardı; gemidekiler onu tanıyıp içeri aldılar. Binince gemi durdu: "Geminizin nesi var?" dedi. Onlar da: Bilmiyoruz, dediler. O ise: Ben biliyorum; bir köle, Rabbinden kaçtı, onu suya atmadıkça yürümez, dedi. Onlar da: Ey Allah'ın Nebisi, yemin olsun ki seni atmayız, dediler. Kur'a çekelim, kime çıkarsa o kendini atsın, dediler. Kur'a Yunus'a çıktı; onu atmak istemediler. Tekrar kur'a çektiler; kur'a üç defa Yunus'a çıktı. Tavus şöyle demiştir: İçinizde uğursuz bir adam vardır, gemi onun yüzünden yürümüyor, diyen geminin kaptanıdır. Kur'a çekelim, kime çıkarsa onu suya atalım, dedi. Üç seferinde de kur'a Yunus'a çıktı.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah ona bir balık müvekkel etti; kendini suya atınca onu yuttu. Ona zarar vermemesi ve onu yaralamaması emredildi. Gemi de derhal yürüdü. İltekamehu'nun manası: Onu lokma gibi yuttu, demektir.

"Ve hüve mülim": İbn Kuteybe: Günahkardır, demiştir. Elamerrecülü denir ki; Kınanacak bir günah işledi, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Kim din kardeşine yardım etmezse, kınanır.

"Eğer tesbih edenlerden olmasa idi": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Namaz kılanlardan, demektir, bunu da İbn Abbas ile Said bin Cübeyr, demişlerdir. *İkincisi:* İbadet edenlerden demektir, bunu da Mücahit ile Vehb bin Münebbih, demişlerdir. *Üçüncüsü:* "Lailahe illa ente sübhaneke inni küntü minez zalimin" *(Enbiya: 87)* sözüdür, bunu da Hasen, demiştir. İmran el – Kattan'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'a yemin ederim ki o, balığın karnında ilk defa ettiği bir duadır. Bu görüşe göre balığın karnındaki tesbihidir. Ülemanın çoğunluğu ise şöyle demişlerdir: Eğer onu balık yutmadan önce tesbih etmemiş olsa idi "onun karnında ölülerin dirileceği güne kadar kalırdı": Katade şöyle demiştir: Balığın karnı ona kıyamete kadar kabir olurdu, ancak o bol zamanlarında çok dua ettiği için Allah onu bu sayede kurtardı.

Balığın karnında ne kadar kaldığında da beş görüş vardır: *Birincisi:* Kırk gün, bunu da Enes bin Malik, Ka'b, Ebu Malik, İbn Cüreyc ve Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Yedi gün, bunu da Said bin Cübeyr ile Ata, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Üç gündür, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Yirmi gündür, bunu da Dahhak, demiştir. *Beşincisi:* Günün bir kısmıdır; balık onu kuşluk vakti yuttu, güneş bat-

madan önce de onu açık araziye attı. Bunu da Şabi, demiştir.

"Fenebeznahü": İbn Kuteybe: Onu attık, demiştir. "Bilarâi": O da ağaç veya başka bir şeyin kapatmadığı sanki çıplak arazidir.

"O hasta idi": İbn Mes'ud: Tüyleri yolunmuş civciv gibi idi, demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Allah Teala onu karaya at, diye balığa vahyetti. Balık da onu attı; üzerinde ne deri ne de tırnak vardı.

"Üzerine kabak türünden bir ağaç bitirdik": İbn Abbas, ayette geçen kar': Kabaktır, demiştir. Ümeyye bin Ebi Salt da İslam'dan önce şöyle demiştir:

Üzerine Allah'dan bir rahmet olarak kabak ağacı bitirdi,
Eğer Allah olmasa idi, güneşte kalırdı.

Zeccac da şöyle demiştir: Kabak, karpuz ve acıhıyar gibi gövdesi üzerinde durmayan ve yere yayılan her bitkiye yaktin, denir. Bu da katana bilmekani kökünden gelir ki bir yerde ikamet etmektir. Bu bitkinin bütün yaprakları yerin üzerinde olur. Onun içindir ki ona: Yaktin, denilmiştir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Ondan gölgelenir, ondan istifade ederdi, ağaç kuruyunca Yunus ona ağladı: Allah Teala da ona: "Kuruyan bir ağaca ağlıyorsun da yüzbin veya daha çok insanın helak olmasına ağlamıyorsun?" dedi. Yezid bin Abdullah bin Kusayt da şöyle demiştir: Allah ona arkadaş olarak dağ koyunlarını (antilopları) gönderdi, sabah akşam ona gelirler; o da sütlerini içerdi, ta etleninceye kadar böyle devam etti.

Eğer: "Başka değil de kabak bitirmenin faydası nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, balığın karnından tüyü yolunmuş civciv gibi çıkmıştı: derisi erimişti; ona yaklaşan her şey ona eziyet ederdi. Kabak bitkisinde ise bir özellik vardır; o da neyin üzerine bırakılırsa, ona sinek yaklaşmaz. Allah onun üzerine kabak bitirdi ki yaprakları onu örtsün de onu sineklerin üşüşmesinden korusun.

"Onu yüz bin kişiye gönderdik": Alimler ihtilaf ettiler; Yunus onu balık yutmadan önce mi peygamber gönderilmişti yoksa sonra mı? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yunus: 98'de anlattığımız gibi balığın onu dışarı atmasından sonra idi, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: O, kendisini balık yutmadan önce idi, bu da çoğunluğun görüşüdür; Hasen ile Mücahit de onlardandır, doğrusu da budur. Mana da şöyledir: Biz onu yüz bin kişiye göndermiş idik. Balığın karnından çıkınca peygamber olarak gönderildiği kavmine dönmesi emredildi.

"Ev" edatı üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, "bel = hayır" manasınadır, bunu da İbn Abbas Ferra, demişlerdir.

İkincisi: O, vav manasınadır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Ü bin Ka'b, Muaz el – Kari, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu İmran el – Ce elifsiz olarak "ve yezidun" okumuşlardır.

Üçüncüsü: O, aslı üzeredir, mana da şöyledir: Yahut sizin takc nize göre, biri onlara baktığı zaman: Bunlar yüz bindir veyahut d fazladır, diyeceği kalabalık bir kavme gönderdik.

Ne kadar fazla olduklarında da dört görüş vardır: *Birincisi:* O yüz yirmi bin kişi idiler. Bunu da Übey bin Ka'b, Resulullah sallall aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onlar yüz otuz bin idiler. *Üçüncüsü:* Yüz otuz küsur bin idiler. Bu ikisi İbn Abbas'tar vayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* Onlar yüz yetmiş bin kişi idiler, bunı Said bin Cübeyr ile Nevf, demişlerdir.

"İman ettiler": Ne zaman iman ettiklerinde de iki görüş var *Birincisi:* Azabı gördükleri zaman. *İkincisi:* Onlara Yunus gönderil zaman. "Onları bir süreye kadar faydalandırdık": Ecelleri gelinceye dar, demektir.

فَاسْتَفْتِهِمْ أَلِرَبِّكَ
الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ ﴿١٤٩﴾ أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا
وَهُمْ شَاهِدُونَ ﴿١٥٠﴾ أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ ﴿١٥١﴾
وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٥٢﴾ أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ ﴿١٥٣﴾
مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿١٥٤﴾ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٥﴾ أَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ
مُبِينٌ ﴿١٥٦﴾ فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٥٧﴾ وَجَعَلُوا بَيْنَهُ
وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٥٨﴾ سُبْحَانَ اللَّهِ
عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٠﴾ فَإِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ﴿١٦١﴾
مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ ﴿١٦٢﴾ إِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيمِ ﴿١٦٣﴾

149 – Onlara sor, kızlar Rabbinin de oğlanlar onların mı?

150 – Yoksa biz melekleri dişiler olarak yarattık da onlara şahitler mi?

151 – Bilin ki, gerçekten onlar yalanlarından diyorlar:

152 – "Allah doğurdu". Gerçekten onlar elbette yalancılar.

153 – Kızları oğlanların üzerine mi seçti?

154 – Size ne oluyor, nasıl hüküm veriyorsunuz?

155 – Hiç düşünmüyor musunuz?

156 – Yoksa açık kanıtınız mı var?

157 – Eğer doğru söylüyorsanız, kitabınızı getirin.

158 – O'nunla (Allah'la) cinler arasında bir soy uydurdular. Andolsun, gerçekten cinler şüphesiz kendilerinin de (cehenneme) celp edileceklerini bildiler.

159 – Allah, onların niteledikleri şeyden münezzehtir.

160 – Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç.

161 – Şüphesiz siz ve taptıklarınız,

162 – O'na karşı (insanları) yoldan çıkaranlar değilsiniz (bir şey yapamazsınız).

163 – Ancak cehenneme girecek olan müstesna.

"Onlara sor": Yani Mekke halkına, azarlama ve onaylatma için sor, çünkü onlar meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia ettiler. "Onlar şahitler mi?": Yani orada hazırlar mı? "Bilin ki gerçekten onlar yalanlarından": Yani uydurmalarından "Allah doğurdu, diyorlar": Meleklerin Allah'ın kızları olduklarını iddia etmekle.

"Kızları mı seçti (estafel benati)": Ferra şöyle demiştir: Bu, bir sorudur, içinde onlar için azarlama vardır. Bazen azarlama türü sorudan istifham hemzesi atılır, mesela "ezhebtüm tayyibatiküm" *(Ahkaf: 20)* ayetinde olduğu gibi. "Ezhetüm" istifhamla da okunur, istifhamsız da okunur, ikisinin de manası birdir. Ebu Hureyre, İbn Müseyyeb, Zühri, İbn Cemmaz da Nafi'den, Ebu Cafer ve Şeybe, vasıl ile hemzesiz ve medsiz olarak "veinnehüm lekazibunestafa" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle yorumlamıştır: Bu, haber verme tarzındadır, sanki: Onların dediği gibi kızları oğlanlara tercih etmiştir. Örneğin şu ayette olduğu gibi: "Azabı tat, gerçekten sen onurlu ve saygıdeğer birisin" *(Duhan: 49)*.

"Size ne oluyor, nasıl hüküm veriyorsunuz?" kızların Allah'a, oğlan-

ların da size ait olduğuna? "Yoksa açık kanıtınız mı var?": Yani dediklerinizi isbat edecek. "Kitabınızı getirin" içinde kanıtınız olan kitabınızı.

"O'nunla cinler arasında bir soy uydurdular": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar: O'nunla İblis kardeştirler, dediler, bunu da el – Avfî, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Maverdi şöyle demiştir: Bu, zındıkların ve hayır Allah'tan, şer de İblis'tendir, diyenlerin sözleridir.

İkincisi: Kureyş kafirleri: Melekler Allah'ın kızlarıdır, cinler de meleklerin cinnet denilen bir sınıfıdır, dediler.

Üçüncüsü: Yahudiler: Allah cinle evlendi onlardan da melekler oldu, dediler. Bunu da Katade ile İbn Saib, demiştir.

Bu durumda cinnetten iki görüş çıkmış oldu: *Birincisi:* Onlar meleklerdir. *İkincisi:* Cinlerdir.

Birinciye göre "cinler bildi ki" sözünün manası "melekler bildi ki" olur. "Şüphesiz kendileri" yani o müşrikler "celp edilecekler" yani cehenneme, demektir.

İkinciye göre "gerçekten cinler bildi ki şüphesiz onlar" bizzat cinler bildi şeklindedir. "Elbette celp edilecekler" hesap vermek için.

"Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç": Yani O'nu bir bilenler, demektir. Neden istisna edildikleri hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ateşte hazır olmaktan, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onların niteledikleri şeyden. Bu da İbn Saib'in görüşünün manasıdır.

"Şüphesiz siz": Yani müşrikler "ve taptıklarınız" Allah'tan başka, "o şeyler ki üzerindesiniz": Yani tapıyorsunuz, "yoldan çıkaranlar değilsiniz": Yani kimseyi saptırmazsınız, demektir. "Ancak cehenememe girecek olan müstesna": Yani Allah'ın ezeli ilminde cehenneme gireceği geçmiş olanlar, demektir.

وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ
مَقَامٌ مَعْلُومٌ ﴿١٦٤﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ ﴿١٦٥﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾
وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ ﴿١٦٧﴾ لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٦٨﴾ لَكُنَّا
عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٩﴾ فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿١٧٠﴾ وَلَقَدْ
سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ﴿١٧٢﴾

وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿١٧٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى ح۪ينٍ ﴿١٧٤﴾ وَاَبْصِرْهُمْ
فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٥﴾ اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٧٦﴾ فَاِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ
فَسَٓاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَر۪ينَ ﴿١٧٧﴾ وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى ح۪ينٍ ﴿١٧٨﴾ وَاَبْصِرْ
فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٩﴾ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ
﴿١٨٠﴾ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَل۪ينَ ﴿١٨١﴾ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٨٢﴾

164 – Bizden kim varsa, mutlaka onun bilinen bir makamı vardır.

165 – Gerçekten bizler elbette saf tutanlarız.

166 – Gerçekten bizler elbette tesbih edenleriz.

167 – Gerçekten elbette derlerdi:

168 – "Eğer yanımızda öncekilerden bir zikir olsaydı",

169 – "Elbette Allah'ın ihlaslı kulları olurduk".

170 – Onu (Kur'an'ı) inkar ettiler; elbette bilecekler.

171 – Andolsun, gerçekten gönderilen kullarımız için sözümüz geçti.

172 – "Şüphesiz onlar gerçekten onlar, yardım edilmişlerdir".

173 – Gerçekten bizim ordumuz, onlara galiplerdir.

174 – Bir süreye kadar onlardan yüz çevir.

175 – Onları gör; ileri de görecekler.

176 – Azabımızı mı acele istiyorlar?

177 – Meydanlarına inince, uyarılanların sabahı ne kötüdür!

178 – Bir süreye kadar onlardan yüz çevir.

179 – Onları gör; ileride görecekler.

180 – Senin Rabbin, galipliğin Rabbi onların niteledikleri şeyden münezzehtir.

181 - "Gönderilmiş (peygamber)lere selam olsun.

182 – Alemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun.

Sonra "bizden kim varsa" diyerek meleklerden haber verdi, mana da: Biz meleklerden kim varsa, demektir. "Mutlaka onun bilinen bir makamı vardır": Yani göklerde Allah'ın ibadet edildiği bir makamı vardır. "Gerçekten bizler elbette saf tutanlarız": Katade: Göklerdeki saflardır, demiştir. Süddi de: O namazdır, demiştir. İbn Saib de: Dünya halkının yerdeki safları gibi meleklerin gökteki saflarıdır, demiştir.

"Gerçekten bizler elbette tesbih edenleriz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar namaz kılanlardır. *İkincisi:* Aziz ve celil olan Allah'ı kötülükten tenzih edenlerdir. Ömer bin Hattab namaz vakti olduğu zaman yüzünü insanlara döner şöyle derdi: Allah sizden melekler gibi davranmanızı istiyor; gerçekten bizler elbette saf tutanlarız ve gerçekten bizler elbette tesbih edenleriz (saflarınızı sık ve düzgün tutun).

Sonra müşriklerden haber vermeye dönüp "gerçekten elbette derlerdi (ve in kânu leyekulune)" dedi. "Leyekulune"deki lam tekit içindir, mana da şöyledir: Kureyş kafirleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce gerçekten şöyle derlerdi: "Eğer yanımızda bir zikir olsa idi": Yani bir kitap olsa idi. "öncekilerden": Yani öncekilerin kitapları gibi; onlar da Yahudilerle Hıristiyanlardır. "Elbette Allah'ın ihlaslı kulları olurduk": Yani aziz ve celil olan Allah'a ihlasla ibadet ederdik.

"Onu inkar ettiler": Burada kısaltma vardır, takdiri şöyledir: Onlara istediklerini verince, onu inkar ettiler. "İleride bilecekler": İnkarlarının akibetini. Bu da onlar için tehdittir.

"Andolsun gerçekten sözümüz geçti": Yani peygamberlere yardım va'dimiz geçti, demektir; o da: "Allah: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazdı" *(Mücadele: 21)* sözüdür. "Şüphesiz onlar gerçekten onlar, yardım edilmişlerdir" delille. "Gerçekten bizim ordumuz": Yani mü'min topluluklarımız "onlara galiplerdir" yine delil ve zaferle. "Onlardan yüz çevir": Yani Mekke kafirlerinden yüz çevir, "bir zamana kadar": Yani onlara verdiğimiz süre bitinceye kadar. Mücahit şöyle demiştir: Sana savaşmanı emredinceye kadar. Buna göre ayet muhkemdir. Bir rivayette de: Ölüme kadar, demiştir. Katade de böyle demiştir. İbn Zeyd de: Kıyamete kadar, demiştir. Buna göre ona nesih arız olabilir. Mukatil bin Hayyan da: Onu savaş ayeti neshetmiştir, demiştir.

"Onları gör": Yani azap indiği zaman onlara bak, demektir. Mukatil bin Süleyman: O da Bedir'deki azaptır, demiştir. Hallerini kalp gözünle gör, diyenler de olmuştur. "İleride görecekler": İnkar ettikleri şeyi. Onu yalanlamak için azabı acele isterlerdi, onun için: "Azabımızı mı acele istiyorlar?" dedi.

"Feiza nezele (azap indiği zaman)": İbn Mes'ud, Ebu İmran, Cahderi ve İbn Yamur, nunun ref'i, zenin kesri ve şeddesiyle "fe iza nüzile" okumuşlardır. "Meydanlarına": Alanlarına ve çevrelerine, demektir. Ayette geçen saha: Evin avlusudur. Ferra şöyle demiştir: Araplar saha, mahalle demekle yetinir, oturanları kastederler: Nezele bikel

azabu ve bisahatike (sana ve meydanına azap indi) derler. Zeccac da: O kavmin azabı da öldürülmek idi, demiştir. "Uyarılanların sabahı ne kötüdür!": Yani azapla uyarılanların sabahı ne kötüdür, demektir.

Sonra azap tehdidini tekit etmek için geçen ifadeyi iki ayette tekrar edip: "Onlardan yüz çevir..." dedi.

Sonra şöyle diyerek kendini onların dediklerinden tenzih edip: "Senin Rabbin, galipliğin Rabbi münezzehtir" dedi. Mukatil: Dünya Kralları gibi onurlanan Rabbin, demiştir.

"Niteledikleri şeylerden": Yani kadın ve evlat edinmekten münezzehtir, demektir.

"Gönderilmişlere selam olsun": Bunda da iki mülahaza vardır: *Birincisi:* Onurlandırmak için onlara selam vermesidir. *İkincisi:* Selamette olmalarını haber vermesidir.

"Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun": Müşrikleri helak edip peygamber ve elçilerine yardım ettiği için.

38-SAD SURESİ

Mekke'de inmiştir. 88 ayettir.

Ona Davud suresi de denir. O, icma ile Mekki'dir.

İniş sebebi ise şöyledir: Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kureyşliler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i Ebu Talib'e şikayet ettiler; o da: "Kardeşimin oğlu, kavminden ne istiyorsun?" dedi. O da: Amca, ben onlardan sadece bir kelime istiyorum; bu kelime Arapları onlara baş eğdirecek ve Acemleri onlara cizye verdirecektir, dedi. O da: "Bir kelime mi?" dedi. O da: Bir kelime, dedi. "O nedir?" dedi. O da: Lailahe illallahtır, dedi. Bunun üzerine: "Tanrıları bire mi indirdi?" dediler. İşte onların hakkında: Sad velkur'ani zizzikr... in haza illehtilak ayetleri indi.[1]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

صٓ وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ ﴿١﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴿٢﴾

كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ ﴿٣﴾

1- Tirmizi, Tefsirü sure-i Sad, bab, 1; Hakim, Müstedrek, 2/432; sahih demiş ve Zehebi de ona katılmıştır.

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Zikir sahibi Kur'an'a andolsun,

2 – Hayır, kafirler bir gurur ve anlaşmazlık içindedir.

3 – Onlardan önce nice nesiller helak ettik de feryat ettiler. Hâlbuki kaçma zamanı değildir.

Sad'ın manasında yedi görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Allah'ın ant içtiği bir yemindir, O'nun isimlerindendir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Muhammed doğru söyledi manasınadır, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Allah doğru söyledi manasınadır, İbn Abbas'tan, onun manası: Va'dettiği şeyde doğrudur, dediği rivayet edilmiştir. Zeccac da, manası: Doğru söyleyen Allah Teala'dır, demiştir.

Dördüncüsü: O, Kur'an'ın Allah Teala'nın onunla yemin ettiği isimlerindendir, bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: O, başı Arş'in altında, kuyruğu yedinci kat yerin altında bir yılanın ismidir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiş ve: İkrime'den olduğunu zannediyorum, demiştir.

Altıncısı: O: Hadisil Kur'ana, yani ona bak, manasınadır. Bunu da Hasen demiştir. Bu da meksur okuyanların kıraatına göredir; İbn Abbas, Hasen ve İbn Ebi Able de bunlara dahildir. İbn Cerir şöyle demiştir: Mana şöyle olur: Amelini Kur'an'a arzet. "Onu ameline arz et et, bakalım ona uyuyor mu?" da denilmiştir.

Yedincisi: O şu manayadır: Muhammed halkın kalplerini avladı, onları kendine çekti; onlar da onu sevip iman ettiler. Bunu da Salebi nakletmiştir. Bu da fetih okuyuşuna göredir. Bu da Ebu Reca, Ebu'l – Cevza, Humeyd ve Mahbubu'un da Ebu Amr'dan okuyuşudur. Zeccac şöyle demiştir: Okuyuş, dalın sükunu ile "sâd" şeklindedir; çünkü o, hece harflerindendir. Fethe ve kesre ile de okunmuştur: Kim fetha ile okursa, o da iki kısımdır: *Birincisi:* İki sakin yan yana geldiği içindir. *İkincisi:* "Ütlü sâde = Sad'ı oku" manasınadır. O zaman sad, surenin ismi olur, cer ve tenvin kabul etmez. Kim meksur okursa, o da iki kısımdır: *Birincisi:* Yine iki sakin yan yana geldiği içindir. *İkincisi:* Şu manayadır: Kur'an'ı amelinle karşılaştır; çünkü bu, sâdâ yusadi kavlinden gelir ki, karşılaştırmak ve denkleştirmek demektir. Sadeytuhu da karşılaştırdım, demektir.

"Zikir sahibi": Burada zikirden murat edilen şey hususunda da üç

görüş vardır: *Birincisi:* O, şereftir, bunu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr ve Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* O, beyandır, açıklamadır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Hatırlatmadır, bunu da Dahhak, demiştir.

Sad velkur'ani zizzikr" kavlinin cevabı nerede denilirse,

Buna beş cevap verilmiştir:

Birincisi: Sad, velkur'an'inin cevabıdır, bu durumda sad: Allah'a yemin ederim ki vacip oldu, Allah'a yemin ederim ki indi ve Allah'a yemin ederim ki, hak oldu, manasındadır. Bunu da Ferra ile Saleb, demişlerdir.

İkincisi: Sad'ın cevabı "kem ehlekna min kablihim min karnin" kavlidir, manası da: Leküm (sizin için) demektir. Kelam uzayınca, lam hazfedildi. Şu da onun gibidir: "Veşşemsi ve duhaha, "kad eflaha" *(Şems: 1 ve 9)*. Çünkü mana: Lekad eflaha, demektir. Ancak araya söz girince, "kad eflaha" sözü onu takip etti. Yine bunu da Ferra ile Salep, demişlerdir.

Üçüncüsü: O, "in küllün illa kezzeber rüsüle" *(Sad: 14)* kavlidir. Bunu da Ahfeş nakletmiştir.

Dördüncüsü: O, "inne zalike lehakkun tahasumu ehlin nar" *(Sad: 64)* kavlidir. Bunu da Kisai, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Bunu Arapçada doğru bulmuyoruz; çünkü "velkur'ani" kavlinden çok uzaktadır.

Beşincisi: Onun cevabı mahzuftur, takdiri de şöyledir: Velkur'ani zizzikri melemrü kema yekulul küffaru. Bu hazfedilenleri de "belil lezine keferu fi izzetin ve şikak" kavli göstermektedir. Bunu da müfessirlerden bir grup demişlerdir. Katade de aynı kanaattedir. İzzet ise: Hamiyet (gayret) ve hak tanımazlıktır. Amr bin el – As, Ebu Rezin, İbn Yamur, Asım el – Cahderi, Mahbub da Asım'dan rivayet ederek, noktalı ğayın ve noktasız ra ile "fi ğırretin" okumuşlardır. Şikak ise: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e muhalefet ve düşmanlık etmektir. İki kelimenin de açıklaması şuralarda geçmiştir: Bakara: 138, 206.

Sonra onları "onlardan önce nice nesiller helak ettik" demekle korkuttu, yani geçmiş milletleri demektir. "Feryat ettiler": Helak olurken, bu feryatta da iki görüş vardır: *Birincisi:* O duadır. *İkincisi:* Yalvarmadır.

"Velate hine menas": Dahhak, Ebu'l – Mütevekkil, Asım el – Cahderi ve İbn Yamur, tenin fethi ve nunun ref'i ile "velate hinü" okumuşlardır. İbn Abbas: Onu gördükleri zaman kaçma yoktur, demiştir.

Ata da şöyle demiştir: Yemen lügatinde "late" "leyse" manasınadır. Vehb bin Münebbih de: O Süryanice'dir, demiştir. Ferra da: O "leyse" manasınadır, mana da: Kaçma zamanı değildir, demiştir. Kurralardan kimi "lati" diyerek cer ile okurlar, doğrusu nasbtır, çünkü o, "leyse" manasınadır: Mufaddal bana şöyle bir şiir okudu:

Leyla'nın sevgisini hatırladı, ama zamanı değildi.
Ak saç da dostları benden uzaklaştırdı.

İbn Enbari şöyle demiştir: Ferra, Kisai, Halil, Sibeveyh, Ahfeş ve Ebu Ubeyde "velate"deki tenin "hiyne"den ayrı olduğu görüşünde idiler. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bana göre vakıf, "vela" harfi üzerindedir. Yeniden "tehiynü" diye başlar; bunun da üç delili vardır:

Birincisi: İbn Abbas'ın tefsiri buna şahitlik eder, çünkü o: Onu gördükleri zaman kaçma yoktur, demiştir. Şu bilinmektedir ki "leyse" "la" ile kardeştir ve onun manasındadır.

İkincisi: Biz Arap dilinde "late" diye bir şey bulamıyoruz; bilinen ancak "la"dır.

Üçüncüsü: Bu te, ancak "hiyne", "el'ane" ve "evane"nin başına geçer: Kane haza tehiynü kane zalike, derler. Aynı şekilde: "Teevanu" derler. İzheb telane, derler. Şair Ebu Vecze es – Sa'di'nin şu şiiri de böyledir:

Şefkat gösterenler yokken şefkat gösterirler,
Yemek yediren yokken yemek yedirirler.

İbn Kuteybe de İbn el – A'rabi'den, beytin manasının he ile "elatıfuneh" olduğunu, sonra da "hiyne ma min atıfin" diyerek başladığını söylemiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu, yanlıştır, çünkü te ancak kesik ve sakin yerlerde nun'un üzerine dahil olur. Bitişik yerlerde ise o yoktur. Ali bin Ahmed en – Neysaburi de şöyle demiştir: Nahivciler "vela" üzerinde şöyle derler: O "la"dır, ona te ilave edilmiştir, tıpkı şuralarda olduğu gibi: Sümme ve sümmet, rübbe ve rübbet. Aslı he'dir, "la"ya bitişmiş, "lah" demişlerdir. Onu bitiştirince de onu te yaptılar. Zeccac ve Ebu Ali'ye göre bu da vakıf te iledir, Kisai'ye göre de he iledir. Ebu Ubeyd'e göre de "la" üzerindedir.

Menas ise: Firar etmek, kaçmaktır. Ferra şöyle demiştir: Navs: Arap dilinde gerilemektir, bevs da ilerlemektir. Şair İmruulkays şöyle demiştir:

Sana geldiğimiz zaman Selma'yı anmaktan geri mi çekiliyorsun?
Bir adım geri atıp bir adım ilerliyor musun?

Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Menas: Nasa yenusu'dan mastardır, o da kurtuluş ve başarıdır.

وَعَجِبُوا
أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٤﴾
أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَٰهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ﴿٥﴾ وَانْطَلَقَ الْمَلَأُ
مِنْهُمْ أَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَىٰ آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ ﴿٦﴾ مَا سَمِعْنَا
بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ ﴿٧﴾ أَأُنْزِلَ عَلَيْهِ
الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ ﴿٨﴾
أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ ﴿٩﴾ أَمْ لَهُمْ مُلْكُ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبَابِ ﴿١٠﴾ جُنْدٌ
مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزَابِ ﴿١١﴾

4 – İçlerinden kendilerine bir uyarıcı gelmesine şaştılar. Kafirler: "Bu, çok yalancı bir sihirbazdır" dediler.

5 – "Tanrıları bir tek tanrı mı kıldı? Gerçekten bu, şaşılacak bir şeydir!"

6 – İçlerinden ileri gelenler gittiler; yürüyün, tanrılarınızın üzerinde diretin. Şüphesiz bu, elbette istenen bir şeydir", diye.

7 – "Bunu öteki dinde görmedik. Bu, ancak uydurma bir şeydir!"

8 – "Aramızda zikir ona mı indirildi?" Hayır, onlar zikrimden şüphededir. Hayır, azabımı henüz tatmadılar.

9 – Yoksa çok güçlü, çok bağışlayan Rabbinin rahmet hazineleri onların yanında mı?

10 – Yoksa göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin mülkü onların mı? Öyleyse sebeplerin içinde (göğe) yükselsinler.

11 – Orada (seni inkarda) gruplardan yenilmiş herhangi bir ordu!

"Şaştılar": Yani kafirler, demektir. "İçlerinden kendilerine bir uyarcı gelmesine": Yani içlerinden kendilerini ateşten korkutacak bir elçinin gelmesine şaştılar.

"Tanrıları bir tek tanrı mı kıldı?": Çünkü onları bir tek Allah'a da-

vet etti ve tanrılara tapmalarını iptal etti. Bu da Ebu Talib'in yanında toplandıkları zaman dedikleri sözleridir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem geldi: Bana bir kelime verir misiniz, o sayede Araplara sahip olursunuz, acemler de size itaat eder, dedi, o da, lailahe illallah'tır. Onlar da kalktılar: "Tanrıları bire mi indirdi?" dediler. Onların hakkında da bu ayet indi.[2] "Gerçekten bu": Yani Muhammed'in dediği tek tanrı inancı "şaşılacak bir şeydir": Yani acayip bir durumdur. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu'l – Aliye, İbn Yamur ve İbn Semeyfa cimin şeddesiyle "uccab" okumuşlardır. Uccab ile acib aynı manayadır. Mesela şunlar gibi: Kebir, kübar ve kübbar, kerim, küram ve kürram, tavil, tuval ve tuvval gibi. Ferra da şöyle bir şiir getirmiştir:

Acayibül acayip bir av getirdiler;
Gözleri mavi ve kuyruğu uzun.

Katade şöyle demiştir: O, bir tek Allah'a davet etti, diye şaşırdılar ve: "Bir tanrı hepimizi duyar mı?" dediler.

"İçlerinden ileri gelenler gitti": Müfessirler şöyle demişlerdir: Kureyş eşrafı Ebu Talib'in yanında toplanıp da, daha önce geçtiği gibi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i ona şikayet edince, "lailahe illallah" sözünden ürktüler ve Ebu Talib'in yanından çıktılar. İşte: "İntalakal meleü minhüm" dediği budur. İntilak: Yavaşça gitmektir. Talaktül vech, yüzdeki parlaklık da bundan gelir. Mele' ise Kureyş'in eşrafıdır. Onun yanından çıktılar birbirlerine: Yürüyün diyorlardı. "En" ise, yani manasınadır. Zeccac: Mananın: Yürüyerek gidin olması da caizdir, demiştir, yani bu sözle gidin, demektir. Bazıları da, mana şöyledir, demişlerdir: Ebu Talib'e gidin, yeğenini ona şikayet edin, diyerek çıkıp gittiler. "Tanrılarınızın üzerinde diretin": Yani onlara ibadette sebat gösterin, "şüphesiz bu" yani Muhammed'in ashabının çoğalması, "elbette istenen bir şeydir": Yani bize yapılması istenen bir şeydir, demektir.

"Bunu duymadık": Yani Muhammed'in getirdiği tevhidi duymadık, "öteki dinde": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Hıristiyanlıktır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan, İbrahim bin Muhacir de Mücahit'ten rivayet etmiş; Muhammed bin Ka'b el – Kurazi ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O Kureyş'in dinidir, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Yahudilikle Hıristiyanlıktır; bunu da Ferra ile Zeccac, demişlerdir. Mana da şöyledir: Yahudiler Uzeyr'le şirk koştular,

---

2 – Hadisin tahrici surenin başında geçmiştir.

Hıristiyanlar: Allah üçün üçüncüsüdür, dediler. Bunun içindir ki Kureyş Allah'ın birliğini inkar etti.

"Şüphesiz bu": Yani Muhammed'in getirdiği "ancak uydurma bir şeydir": Yani yalandır. "Zikir ona mı indirildi?": Bundan Kur'an'ı kastediyorlar. "Aramızdan": Yani nasıl bize değil de ona has olabilir; o ise soyca bizden üstün değildir, şerefçe bizden daha büyük değildir?! Allah Teala da şöyle dedi: "Hayır, onlar zikrimden şüphededir": Yani Kur'an'dan demektir, mana da şöyledir: Onlar dedikleri şeyde kesin bilgi üzerinde değiller; onlar başka değil şüphecidirler. "Bel lemma": Mukatil şöyle demiştir: "Lemma" "lem" manasınadır, şurada olduğu gibi: "Velemma yedhulil imanu fi kulubiküm" *(Hucurat: 14)*. Başkası da şöyle demiştir: Bu, onlar için tehdittir, mana da şöyledir: Eğer onlara azap inse idi, Muhammed'in dediğinin hak olduğunu bilirlerdi. Yakup her iki halde de "azabî"yi ye ile okumuştur.

Zeccac şöyle demiştir: "Zikir ona mı indirildi?" sözü onların hasedini gösterince, aziz ve celil olan Allah mülk ve risaletin O'na ait olduğunu bildirip "yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mı?" dedi. Müfessirler, ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Peygamberliğin anahtarları onların ellerinde midir ki, onu istedikleri yere koysunlar?! Mana da şöyledir: Ellerinde değildir, göklerin ve yerin mülkü de onların değildir. Eğer bunlardan bir şey iddia ederlerse, "sebeplerin içinde yükselsinler": Said bin Cübeyr: Gök kapılarından yükselsinler, demiştir. Zeccac da: Kendilerini göğe ulaştıracak sebeplere yükselsinler, demiştir.

"Cündün": Onlar cünttür, cünt de: İnsana tabi olan kimselerdir. Sanki: Onlar taklitçi adamlardır, içlerinde aklı başında bilen biri yoktur, demektir. "Ma" ise zaittir. "Şurada": İse Bedir'e işarettir. Ahzab da Peygamberlerin üzerine bölük bölük gelen bütün kimselerdir. Katade şöyle demiştir: Allah Teala Mekke'de olan Peygamberine müşrikleri hezimete uğratacağını haber vermiştir. Ayetin tevili Bedir savaşında meydana çıkmıştır.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ
وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ ﴿١٢﴾ وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ
لْـَٔيْكَةِ أُولَٰٓئِكَ الْأَحْزَابُ ﴿١٣﴾ إِنْ كُلٌّ إِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ
عِقَابِ ﴿١٤﴾ وَمَا يَنْظُرُ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ ﴿١٥﴾

12 – Onlardan önce Nuh kavmi, Ad ve kazıklı Fir'avn de (peygamberleri) yalanladılar.

13 – Semud, Lut kavmi ve Eyke halkı. İşte o gruplar.

14 – Hepsi peygamberleri yalanladılar; azabım (onlara) hak oldu.

15 – Bunlar, ancak iki sağım aralığı kadar sürmeyecek tek bir haykırışı bekliyorlar.

"Kezzebet kablehüm kavmu nuhin": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bazı Araplar kavim kelimesini müennes yapmış, bazıları da müzekker yapmışlardır. Eğer onlara bu ayet delil getirilirse, aşiret manasına alınmıştır, derler ve "kella inneha tezkireh" *(Abese: 11)* kavlini delil getirir ve: Gizlenen kelime müzekkerdir, derler.

"Kazıklar sahibi Fir'avn": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O, insanları bağladığı kazıklarla işkence ederdi, sonra insanın üzerine bir kaya parçası kaldırılır; kafası kırılırdı. Bunu da İbn Mes'ud ile İbn Abbas, demişlerdir. Hasen ile Mücahit de böyle demişlerdir: O, insanları ellerine ve ayaklarına çaktığı kazıklarla işkence ederdi.

İkincisi: O, sağlam bina sahibi idi, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Dahhak ile el – Kurazi de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir. Araplar: O, sağlam kazığa bağlı bir onur içindedir, sağlam kazığa bağlı bir mülk içindedir, derler, devamlı ve sağlam kastederler. Bunun da aslı şudur: Onların evleri (çadırları) kazıkla sağlamlaştırılırdı. Esved bin Yağfur şöyle demiştir:

Sağlam kazığa bağlı mülkün sayesindedir.

Üçüncüsü: Kazıklardan maksat: Ordulardır, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir; çünkü onun mülkünü sağlamlaştırırlar; kazık nasıl bir şeyi ayakta tutarsa öyle takviye ederlerdi.

Dördüncüsü: Ona yüksek bir sunak yapmışlardı; onun üzerinde insanlar boğazlardı.

Beşincisi: Onun dört sütunu vardı, adamı tutar, sütuna bağlar ve işkence ederdi. Bu iki görüş Said bin Cübeyr'den rivayet edilmiştir.

Altıncısı: Onun kazıkları, yuları ve oyun yerleri vardı; onlarla oynardı. Bunu da Ata ile Katade, demişlerdir.

İnanmayanları zikredince, "onlar gruplardır" dedi; Kureyş müşriklerinin de onlardan olduğunu bize bildirdi. Onlar da azap edilip helak edildiler. "Fehakka ikabî": Yakup her iki halde de ye ile okumuştur.

"Beklemiyor": Yani Mekke kafirleri "ancak bir haykırışı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O sura ilk üfürmedir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O son üfürmedir, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Fevak"ta da iki okuma vardır; Hamze, Halef ve Kisai, fenin zammı ile okumuşlar; diğerleri de fethi ile okumuşlardır. Aralarında fark var mıdır, yok mudur? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ikisi bir manayadır, bu da Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac'ın görüşleridir. Ferra, mana şöyledir, demiştir: Onun için bir rahat ve ayılma yoktur. Bunun da aslı hayvan emzirmede ifakadan gelir ki, yavru annesini emdiği zaman az bekler ki sütü insin. İşte ifakat dediği budur. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den: Hasta ziyareti deveyi sağma kadardır, dediği rivayet edilmiştir.[3] Kim fetha ile okursa o, kaliteli ve yüksek bir lügattir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Fuvak ile fevak birdir, o da: Devenin sağılıp kalan sütün gelmesi için bekletilmesidir, ondan sonra bir daha sağılır; işte iki sağım arasındaki fevak budur. Fevak istiare yolu ile eğleşme ve beklemede kullanılmıştır. Zeccac da şöyle demiştir: Fuvak: Dişi devenin iki sağımı arasıdır; o rucudan gelir; çünkü iki sağım arasında süt memeye döner. Hastalığından ifakat buldu, denir ki: Sağlığına kavuştu, demektir.

İkincisi: Kim onu fetha ile okursa, onun için rahat yoktur, demek ister. Kim de zamme ile okursa: Devenin sağımı demek ister. Bunu Ebu Ubeyde, demiştir.

Müfessirlerin kelamın manasında da dört görüşleri vardır:

Birincisi: Onun için dönüş yoktur, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Tekrar yoktur, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Mana da şöyledir: O ses tekrar edilmez. *İkincisi:* Onun için dünyaya dönüş yoktur. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir; mana da şöyledir: Onlar onun ardından dünyaya dönmezler.

İkincisi: Onlar için ayılma yoktur; bilakis helak olurlar. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Onun için gevşeme ve kesilme yoktur, bunu da İbn Cerir, demiştir.

Dördüncüsü: Onun için bir rahat yoktur. Bunu da müfessirlerden bir cemaat hikaye etmişlerdir.

---

3 – Beyhaki, Şuabu'l – İman, hadis no, 9222.

وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿١٦﴾
اِصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْاَيْدِۚ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿١٧﴾
اِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِشْرَاقِ ﴿١٨﴾ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةًۜ
كُلٌّ لَهُ اَوَّابٌ ﴿١٩﴾ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَاٰتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿٢٠﴾

16 – "Rabbimiz, amel defterimizi hesap gününden önce acele ver" dediler.

17 – Dediklerine sabret. Kuvvet sahibi kulumuz Davud'u an. Gerçekten o, (Allah'a) dönendir.

18 – Gerçekten dağları ona ram ettik; onunla sabah ve kuşluk tesbih ediyorlardı.

19 – Topluca kuşları da. Hepsi ona (Davud'a) dönücü idi.

20 – Onun mülkünü sağlamlaştırdık ve ona hikmeti ve sözün ayrımını verdik.

"Rabbimiz, amel defterimizi hesap gününden önce ver": Bunu demelerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara cennette olan şeyler zikredilince, bunu dediler. Bunu da Said bin Cübeyr ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: "Kime kitabı sağından verilirse..." *(Hakka: 19 – 37)* ayetleri inince, Kureyş şöyle dedi: Ey Muhammed, sen bizim kitaplarımızı solumuzdan alacağımızı iddia ettin; öyleyse amel defterlerimizi acele iste, dediler. Bunu da onu yalanlamak için, dediler. Bunu da Ebu'l – Aliye ile Mukatil, demişlerdir.

Kıt hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O sahife (amel defteri)dir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. Ferra şöyle demiştir: Kıt, Arap dilinde çektir (yazılı kağıttır). Kutut da ödül yazılan kağıtlardır. Hasen, Mukatil ve İbn Kuteybe bu manaya kail olmuşlardır.

İkincisi: Kıt, hesaptır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O hükümdür, bunu da Ata el – Horasani, demiştir, mana da şöyledir: Onlar aralarında hüküm olunacağı ile tehdit edilince, bunu istediler.

Dördüncüsü: O hissedir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Zeccac

da şöyle demiştir: Kıt, nasiptir, aslı, insana yazılan ve ona ulaşacak olan sayfadır. Katattü'den gelir ki, kestim, demektir. Nasip de kesilen bir şeydir. Sonra bu görüşte müfessirlerin iki görüşleri vardır: *Birincisi:* Onlar cennetten hisselerini istediler, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Onlar azaptan hisselerini istediler, bunu da Katade, demiştir. Bütün görüşlere göre bunu alay yollu istemişlerdir. Çünkü kıyamete inanmıyorlardı.

"Dediklerine sabret": Yani yalanlama ve eziyetlerine, demektir. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ülülazm peygamberlerin yoluna gitmesi için sabretmekle emrolundu. Bu durumda muhkemdir.

İkincisi: O Kelbi'nin iddiasına göre kılıç ayetiyle mensuhtur.

"Kulumuz Davud'u an": Bununla "sabret" kavli arasındaki münasebette iki görüş vardır:

Birincisi: O Davud'un ibadet ve taate kuvveti zikredilmekle sabra kuvvet göstermesi emredildi.

İkincisi: Mana şöyledir: Onlara şöyle tarif et ki, peygamberler – selam onların üzerine olsun – benden korkarlardı; işte Davud, ibadete bunca kuvvetiyle beraber, durmadan ağlar ve istiğfar ederdi. Artık bu fiilleriyle onların hali nasıl olacaktır?!

"Kuvvet sahibi": İbn Abbas: O ibadette kuvvettir, demiştir. Buhari ile Müslim'de Abdullah bin Amr hadisinde şöyle denilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bana dedi ki: Allah'ın en sevdiği oruç Davud'un orucudur; bir gün tutar ve bir gün yerdi. Allah'ın en sevdiği namaz da Davud'un namazıdır; gecenin yarısını uyur, üçte birini ibadetle geçirir ve altıda birini uyurdu.[4]

Evvab hakkında da çeşitli görüşler vardır ki onları da İsrail (İsra) suresi, ayet: 25'te zikretmiştik.

"Gerçekten dağları ona ram ettik; onunla sabah ve kuşluk tesbih ederlerdi": Dağların onunla tesbih etmesini de Enbiya: 79'da zikretmiştik. Aşiy kelimesinin manasını da yukarıda: Al-i İmran: 41; En'am: 53'te zikretmiştik; İşrak'ın manasını da Hicr: 73'te, "müşrıkıyn" kavlinde zikretmiştik. Zeccac şöyle demiştir: İşrak: Güneşin doğup aydınlatmasıdır. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kuşluk namazını aradım; onu ancak bu ayette buldum. Ondan: Kuşluk namazının Nur: 36 "bilğuduvvi velasal" kavlinde zikredildiğini ifade etmiştik.

4 – Buhari, Savm, bab, 57 ve 59; Ehadisü'l - Enbiya, bab, 37 ve 38; Müslim, Sıyam, hadis no, 182. Ayrıca bkz. İmam Ahmed, Ebu Davud, Nesei, İbn Mace ve Darimi.

"Vettayra mahşureh": İkrime, Ebu'l – Cevza, Dahhak ve İbn Ebi Able, ikisinde de ref ile "vettayru mahşuretün" okumuşlardır. Manası da: Başına toplanmış vaziyette onunla beraber Allah'ı tesbih ederdi, demektir. "Küllün lehu": Bu zamirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O Davud'a racidir, yani hepsi Davud'a dönerdi, onun itaatine ve emrine koşardı, demektir. Mana da şöyledir: Hepsi onunla beraber tesbih etmede ona itaat ederdi. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Allah'a racidir, mana da şöyledir: Hepsi Allah'ı tesbih eder. Bunu da Süddi, demiştir.

"Mülkünü sağlamlaştırdık": Mülkünün ne ile sağlamlaştırıldığı hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Koruma ve ordularla. İbn Abbas şöyle demiştir: Onu her gece otuz altı bin kişi korurdu.

İkincisi: İnsanların kalplerine ona karşı bir heybet konulmuştu. Bu mana da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Ona hikmet verdik": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O anlayıştır, bunu İbn Abbas, Hasen ve İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* İsabettir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Sünnettir, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Peygamberliktir, bunu da Süddi, demiştir.

Söz ayrımı hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O kadılık ilmi ve adalettir, bunu İbn Abbas ile Hasen, demişlerdir.

İkincisi: Sözü açıklamaktır, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Maverdi onun bütün maksatlara yeten söz olduğunu zikretmiştir.

Üçüncüsü: Emma ba'dü (imdi) sözüdür ki onu ilk kullanan odur, bunu da Ebu Musa'l – Eş'ari ile Şa'bi, demişlerdir.

Dördüncüsü: Davacıdan isbat, davalıdan yemin istemektir, bunu da Şureyh ile Katade, demişlerdir ki bu, güzel bir görüştür; çünkü dava ancak bununla karara bağlanır.

وَهَلْ أَتَاكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ﴿٢١﴾ إِذْ دَخَلُوا عَلَىٰ
دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغَىٰ بَعْضُنَا عَلَىٰ بَعْضٍ فَاحْكُمْ
بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَىٰ سَوَاءِ الصِّرَاطِ ﴿٢٢﴾ إِنَّ هٰذَا
أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا

وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ ﴿٢٣﴾ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَىٰ
نِعَاجِهِ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ
فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ ﴿٢٤﴾ فَغَفَرْنَا لَهُ ذَٰلِكَ
وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ ﴿٢٥﴾ يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ
خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ
الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ
اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

21 – Hasımların haberi sana geldi mi? Hani mihraba tırmanmışlardı.

22 – Hani, Davud'un karşısına girmişlerdi (çıkmışlardı) da onlardan korkmuştu. "Korkma, biz birbirine tecavüz (haksızlık) eden iki hasımız; aramızda hüküm ver, aşırı gitme ve bizi yolun doğrusuna ilet" dediler.

23 – "Şüphesiz şu, benim kardeşimdir; onun doksan dokuz dişi koyunu var, benim de tek bir dişi koyunum var. Onu da bana ver, dedi ve beni konuşmada mağlup etti.

24 – (Davud) dedi: "Andolsun, gerçekten senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlık etti. Şüphesiz ortaklar elbette bazıları bazılarına haksızlık eder. Ancak iman edip iyi şeyler yapanlar müstesnadır ki, bunlar da pek azdır". Davud, onu imtihan ettiğimizi zannetti. Rabbine istiğfar etti ve ruku ederek (Rabbine) döndü.

25 – Biz de onun bu hareketini bağışladık. Gerçekten onun için yanımızda yakınlık ve dönüş güzelliği (dönecek güzel bir yer) var.

26 – Ey Davud, şüphesiz biz seni yeryüzünde halife kıldık; sen de insanların arasında hak ile hükmet, hevese uyma; sonra seni Allah'ın yolundan saptırır. Şüphesiz Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unuttuklarından dolayı şiddetli bir azap vardır.

"Hasımların haberi sana geldi mi?": Ebu Süleyman, mana şöyledir,

demiştir: Sana kesin olarak geldi; sen de onu dinle, onu sana anlatacağız.

Alimler Davud'un ne sebeple imtihan edildiği hususunda beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O şöyle dedi: Ya Rabbi, İbrahim, İshak ve Yakub'a öyle ün verdin ki benim de öyle olsun isterim. Allah Teala da şöyle dedi: Ben onları seni imtihan etmediğim şeylerle imtihan ettim; eğer istersen seni de onların imtihanı ile imtihan eder ve onlara verdiğimi sana da veririm? O da: Peki, dedi. Bir gün namaz odasında iken üzerine bir güvercin düştü, onu almak istedi; o da uçtu. Onu yakalamak üzere gitti, yıkanan bir kadın gördü. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Süddi de böyle demiştir.

İkincisi: O ibadette öyle çabaladı ki yakınındaki melekler ona göründüler. Onunla beraber namaz kılar ve ağlamada ona eşlik ederlerdi. Onlara alışınca: Bana haber verin, siz benim neyimle görevlisiniz, dedi? Onlar da: Sana günah yazmıyoruz; aksine iyi amel yazıyoruz, sana sebat veriyoruz, seni muvaffak kılıyoruz ve kötülüğü senden savıyoruz, dediler. İçinden şöyle dedi: Keşke bilseydim, beni nefsimle baş başa bıraksalardı nasıl olurdum? Nasıl olacağını bilmek için nefsi ile baş başa kalmak istedi. Allah Teala da yakınındaki meleklerden ondan uzaklaşmalarını istedi ki aziz ve celil olan Allah'a muhtaç olduğunu anlasın. Onları kaybedince, ibadette iki kat çalıştı; nefsini yendiğini zannetti. Allah Teala da ona zayıflığını anlatmak istedi; ona cennet kuşlarından bir kuş gönderdi. Kuş onun mihrabına düştü, namazını bozup ona elini uzattı, yerinden ayrıldı; gözü ile onu takip etti. Birden Orya'nın karısı ile karşılaştı. Bu da Vehb bin Münebbih'in görüşüdür.

Üçüncüsü: O ve İsrail oğulları oturup müzakere ediyorlardı: "İnsanın günah işlemediği gün olur mu?" dediler. Davud bunu içinde sakladı ve bunu yapabileceğini düşündü. İbadet günü olunca kapılarını kapattı, yanına kimsenin girmemesini emretti ve Zebur okumaya koyuldu. Birden altın bir güvercin gördü, ona doğru uzandı, o da uçtu. Onu takip ederken o kadını gördü. Bunu da Matar, Hasen'den rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, Kral olduğu zaman İsrail oğullarına: Allah'a yemin ederim ki aranızda adalet edeceğim, dedi, inşallah demedi; bu yüzden de imtihan edildi. Bunu da Katade, Hasen'den rivayet etmiştir.

Beşincisi: Amelinin çokluğu onun hoşuna gitti, bu yüzden de başı belaya girdi. Bunu da Ebu Bekir el – Verrak, demiştir.

İMTİHAN KISSASINA İŞARET

Vehb'ten şöyle dediğini rivayet etmiştik: O güvercin cennet kuşlarından idi, Süddi de şöyle demiştir: Şeytan ona bir güvercin kılığında göründü. Müfessirler şöyle demişlerdir: O, güvercini takip edince, bahçede havuzunda yıkanan bir kadın gördü, damda yıkanan diyenler de olmuştur. Onun güzelliğine vuruldu, dönüp ona baktı; kadın da onun gölgesini gördü. Saçını çözdü, onunla vücudunu kapattı; bu daha da beğenisini artırdı. Onu sordu; onun Orya'nın karısı olduğunu, kocasının gazada bulunduğunu söylediler. Davud o ordunun kumandanına, Orya'yı falanca yere göndermesini ve onu Tabut tarafına salmasını emretti. Tabut tarafına giden de fetih yapmadıkça veya şehit düşmedikçe dönemezdi. Bunu yaptı; fetih nasip oldu. Davud'a durumu bildirdi. Davud komutana, onu filanca düşmanlara göndermesini yazdı, yine fetihle döndü. Onu başka düşmanlara göndermesini yazdı; o da üçüncü seferde öldürüldü. Kadının iddeti bitince Davud onunla evlendi. İşte Süleyman'ın annesi odur. Onunla gerdeğe girince az sonra Allah ona insan suretinde iki melek gönderdi. Meleklerin ona Süleyman doğup da büyüyünceye kadar gelmediği de söylenmiştir. Sonra iki melek ona geldi, onu ibadet mihrabında buldular. Korumalar onların girmesine mani oldular, onlar da mihraba tırmandılar. Müfessirlerin çoğu bu anlattığımız görüştedirler. Aynısını el-Avfi de İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen, Katade, Süddi, Mukatil ve diğerlerinden de rivayet edilmiştir. Bir grup müfessir de şöyle demişlerdir: Davud kadına bakınca ona sordu, kocasını öldürülünceye kadar üst üste gazaya gönderdi. Aynısı İbn Abbas, Vehb ve bir grupla beraber Hasen'den de rivayet edilmiştir. Musannif der ki: Bu, nakil yoluyla sahih değildir, mana bakımından da caiz değildir; çünkü peygamberler böyle şeylerden münezzehtirler.

Araştırmacı alimler de onun hangi günahından dolayı tekdir edildiğinde dört görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Davud ona aşık olunca, kocasına: Benim için ondan çekil, dedi: bu yüzden itaba maruz kaldı. Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Davud, kadının sahibine: Onu bana bırak, benim için ondan çekil, demekten başka bir şey söylemedi. Bunun benzeri İbn Mes'ud'dan da rivayet edilmiştir. Ebu Süleyman da şöyle nakletmiştir: Davud, Orya'ya haber gönderdi, onu gazadan getirtti, onu yakınına oturttu ve ona ikram etti. Sonunda ona: Kadınını bana bırak, İsrail oğullarından istediğin kadını sana alayım veya istediğin cariyeyi senin için satın alayım, dedi. O da: Ben kadınımı başkasıyla değiştir-

mek istemiyorum, dedi. Davud'un isteğine olumsuz cevap verince, onu gaza bölgesine geri gönderdi.

İkincisi: O kadını helal olarak elde etmek istedi, içinden bunu geçirdi; Orya da tesadüfen gazaya gidip helak oldu; Davud onun ölümüne çalışmadı, helakini istemedi. Ölüm haberi ona ulaşınca diğer askerleri gibi ona sızlanmadı, sonra da karısı ile evlendi. Bundan dolayı da itab(azar)a maruz kaldı. Peygamberlerin günahları, küçük de olsa o, aziz ve celil olan Allah katında büyüktür.

Üçüncüsü: Davud'un gözü kadına çarpınca, ona iyice baktı, içine sevgisi düştü.

Dördüncüsü: Orya o kadını istemişti, Davud da Orya'nın istediğini bildiği halde onu istedi ve onunla evlendi; Orya buna üzüldü, Allah Teala da o kadını ilk isteyene bırakmadığı için Davud'a itap etti. Kadı Ebu Ya'la, bu görüşü beğenmiş ve "azzeni filhitab" kavlini buna delil getirmiş ve şöyle demiştir: Bu da gösteriyor ki söz ikisinin de o kadını istemesindedir, yoksa biri evlenmiş değildir. Davud peygamberlere yaraşmayan iki şeyden dolayı itap edildi: *Birincisi:* Başkasının istediği kadını istemesi. *İkincisi:* Çok kadını varken evlenmeye hırs göstermesi, bunu günah kabul etmemişti. Allah Teala da bundan dolayı ona itap etti. Kadını görünce ona aşık olduğunun ve kocasını ölüme gönderdiğinin izahı yoktur; çünkü bu, peygamberler için caiz değildir. Zira peygamberler bilerek günah işlemezler.

Zeccac şöyle demiştir: tekil kalıbı ile "hasm" deyip, sonra da "cemi kalıbı ile "tesevverül mihraba" demesi şunun içindir; çünkü hasm kelimesi tekil, ikil, çoğul, erkek ve dişiye müsaittir; mesela şöyle dersin: Haza hasmun, vehiye hasmun, vehüma hasmun, vehüm hasmun. Bütün bunlara müsait olması mastar olmasındandır. Mesela hasamtuhu ahsumuhu hasman dersin. Mihrap da burada oda gibi bir şeydir. Şair şöyle demiştir:

Nice oda sahibi kadın vardır ki ben ona geldiğim zaman,
Merdivenle çıkmadıkça onunla görüşemem.

Tesevveru kelimesi de onun yüksek olduğuna işarettir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar iki melektiler, bunların Cebrail ile Mikail aleyhimesselam oldukları da söylenmiştir. Onu tövbe için uyarmak üzere geldiler. Onlar iki kişi oldukları halde "tesevveru" demesi şundandır; çünkü cemi bir şeyin bir şeye eklenmesidir, iki ve yukarısı da bu itibarla cemidir.

"Hani Davud'un yanına girmişlerdi": Ferra şöyle demiştir: "Tesev-

veru"nun dahalu manasına olması caizdir ki o zaman tekrar olur. "İza"nın "lemma" manasına olması da caizdir, o zaman da mana şöyle olur: Yanına girdikleri zaman mihraba tırmandılar, tırmanınca da girdiler.

"Onlardan telaşlandı": Çünkü ona davacılar gibi gelmemişlerdi; muhakeme zamanı dışında gelmişlerdi. İzinsiz olarak duvara tırmanarak gelmişlerdi. Ebu'l – Ahvas şöyle demiştir: Her biri diğerinin saçından tutarak yanına girmişlerdi. "Hasmani" gizli "nahnu" zamiri ile merfudur. İbn Enbari, mana: Nahnu kehasmeyni ve misli hasmeyni (biz iki hasım gibiyiz, iki hasıma benzeriz), demek olur, demiştir. Kâf düşmüş, hamsani onun yerine geçmiştir. Nitekim Araplar: Abdullah elkamerü hüsnen, derler, Abdullah ay gibi güzeldir, demek isterler.

Hint bint Utbe de babası ve amcasına ağıt yakarken şöyle demiştir:

Kim şöyle iki kardeş gördü, dal gibidirler,
Kim iki aslan gördü, avcıları en nefis avlarından el çektiren,
Boyun eğmez iki şahin, yanlarına yaklaşılmaz,
Kim iki Bahreyn mızrağı gördü,
Onları ancak göğün ortasında görürsün.

İki aslan gibi, iki şahin gibi demek istemiş; gibiyi atmış, ondan sonrasına dayamıştır. Sonra aziz ve celil olan Allah "ba'duna"daki elif ve nunu "nahnu" zamirine çevirdi. Nitekim Araplar: Nahnu kavmun şerüfe ebuna ve nahnu kavmun şerüfe ebuhum, derler ki aynı manayadır. Hak da burada adalet manasınadır.

Velatuştıt: Haksız karar verme, demektir. Şatta ve eşatta denir ki: Haksızlık etmektir. İbn Ebi Able, tenin fethi ve tının zammı ile "vela teştut" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Bazı Araplar: Şetatte aleyye fissevmi derler ki, pazarlıkta benden uzaksın, demektir. Daha çok elifle eşatta kullanılır. Şettat dar: Ev uzak olmaktır.

"Bizi yolun doğrusuna ilet": Yani haktan uzak olmayan yola demektir, mana da: Bizi hakka götür, demektir. Davud onlara: Konuşun, dedi. Biri: "Bu benim kardeşimdir" dedi. İbn Enbari, mana şöyledir, demiştir: Melek donundaki hasımlardan biri: Bu benim kardeşimdir, dedi, mana açık olduğu için, dedi kelimesi Kur'an'da zikredilmedi. "Onun doksan dokuz dişi koyunu vardır": Zeccac şöyle demiştir: Dişi koyun kinaye yolu ile kadın yerine kullanılmıştır. Başkası da şöyle demiştir: Araplar kadınları dişi koyuna benzetir, tevriye ile de koyun ve inek derler. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Dişi koyun demekle üstü kapalı olarak kadın demek istemiştir.

Nitekim Şair Antere de şöyle demiştir:

Ey dişi koyun, sen hangi avcıya helalsin?
Bana haramsın, keşke haram olmasa idin!

Dişi koyun demekle genç kadın, demek istemiştir. Melek neden bu sayıdan bahsetmiştir? Çünkü Davud'un o kadar kadını vardı.

"Veliye nacetün vahidetün": Hafs, Asım'dan yeyi fethe ile okuduğunu rivayet etmiştir. Diğerleri ise sakin okumuşlardır.

"Fekale ekfilniha (onu bana ver, dedi)": İbn Kuteybe: Benim koyunlarıma kat, onun bakımını bana bırak, demiştir. Zeccac da: Sen ondan vazgeç, bakımını bana bırak, demiştir.

"Ve azzeni filhitab" (konuşmada beni mağlup etti)": Sözde beni mağlup etti, demektir. Ömer bin Hattab, Ebu Rezin el – Ukayli, Dahhak, İbn Yamur ve İbn Ebi Able, elifle "ve âzzeni" okumuşlardır. İbn Mes'ud ile İbn Abbas da: Sözde beni mağlup etti üzerinde: Onu bana bırak demekten başka bir şey söylemedi, demişlerdir. El – Avfi de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Eğer ben ve o, adam çağırırsak onunki daha çok olur, eğer ben ve o yakalarsak onunki daha sert olur.

Eğer: "O iki melek bunu nasıl dediler, hâlbuki yanlarında hiç öyle şey yoktu?" denirse,

Cevap şöyledir: Alimler şöyle demişlerdir: Bunu misal ve teşbih yolu ile dediler, Davud'un kıssasını ona benzettiler, şöyle demek istediler: Ne dersin, sana iki davacı gelseler de şöyle şöyle deseler? Davud, ne yapsa sorumlu olmadığı görüşünde idi; Allah Teala da onu iki melekle uyandırdı. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu, Allah Teala'nın onun hatasına dair getirdiği bir misaldir. Biz de az önce mananın Biz iki hasım gibiyiz, şeklinde olduğunu söylemiştik.

"Dedi", yani Davud "andolsun, gerçekten senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlık etmiştir": Ferra: Bisualihi naceteke, demiştir. Sualden he'yi düşürürsen fiili naceye yanaştırırsın. Şu ayet de böyledir: "Layesemül insanu min duail Hayri" *(Fussilet: 49)*, yani min duaihi bilhayri demektir. He atılınca, fiil hayra yanaştırıldı, hayırdaki be de atıldı. Şiir:

Hayatta olduğum sürece teslim edecek değilim,
Zeyd'i Emire teslim edecek değilim.

Yani: Biteslimin alel emiri, demektir.

"İla niacihi (koyunlarına)": Yani onu da onlara katmak istemekle, demektir. İbn Kuteybe, mana: Senin koyununu kendi koyunlarına katmakla, demektir, ancak kısaltmak istemiştir, demiştir. "İla"nın "maa" manasına olduğu da söylenmiştir.

Eğer: Davud, ötekinin sözünü dinlemeden nasıl karar verdi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Öteki hasım da ikrar etmişti; ikrarı ile karar vermişti. Dinleyici anlayacağı için ikrar kelimesini zikretmedi. Araplar şöyle derler: Sana ticaret yapmanı söyledim; sen de mal kazandın, ticaret edip mal kazandın, demektir. Süddi'nin yorumu da bunu gösterir: Davud öteki hasma: "Sen ne diyorsun?" dedi. O da: Evet, onu alıp koyunlarımı tamamlamak istiyorum fakat o, bunu istemiyor, dedi. Davud: O zaman seni bırakmayız; eğer böyle niyet ediyorsan şununun ve bununun üzerine vururuz, dedi ve burnunu ve alnını gösterdi. O da: Ey Davud, buralarına vurulmaya en müstehak sensin; çünkü senin doksan dokuz kadının vardır, Orya'nın ise ancak bir tek kadını var, dedi. Davud baktı, kimseyi göremedi, içine düştüğü tehlikenin büyüklüğünü anladı.

"Ve inne kesiren minel huletai": Yani ortakların çoğu, demektir. Tekili ise: Halit'tir, o da malı seninkine karışık olandır. Bunu demesi, onları iki ortak zannetmesindendir. "Ancak iman edenler müstesnadır": Yani onlar birbirlerine haksızlık etmezler. "Ve kalilün ma hüm": "Ma" zaittir, mana da: Kalilün hüm, demektir. Mana şöyledir diyenler de olmuştur: Hüm kalilün, yani iyiler zulüm etmezler.

"Davud zannetti": Yani kesin bildi, demektir. "Ennema fetennahu": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu denedik. *İkincisi:* Onu o kadına bakıp da ona tutulmasıyla belaya uğrattık. Ömer bin Hattab, hem te'nin hem de nun'un şeddesiyle "ennema fettennahu" okumuştur. Enes bin Malik, Ebu Rezin, Hasen, Katade, Ali bin Nasr da Ebu Amr'dan rivayet ederek hem te hem de nun şeddesiz olarak "ennema fetenahu" okumuşlar, bundan da iki meleği kastetmişlerdir. Ebu Ali el-Farisi de ona yöneldiler, demiştir. Bunu anlama ve uyandırma sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Melekler bunu ona açıkça söylediler, nitekim bunu da Süddi'nin görüşü olarak anlatmıştık.

İkincisi: Onlar: Adam kendi aleyhine karar verdi, diyerek oradan ayrıldılar. O da kendisini kastettiklerini anladı. Bunu da Vehb, demiştir.

Üçüncüsü: Aralarında karar verince, biri diğerine bakıp güldü sonra göğe yükseldiler, Davud da onlara bakakaldı ve Allah Teala'nın kendisini imtihan ettiğini anladı. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Rabbine istiğfar etti": Müfessirler şöyle demişlerdir: Davud günahını fark edince, rukua gitti. İbn Abbas: Secdeye kapandı, demiştir. Secde yerine ruku ifade etmesi, ikisinin de eğilmek manasına olma-

sındandır. Bazıları da, mana: Rukudan sonra secdeye kapandı, demişler.

Hüküm: Alimler bunun vacip secdeden olup olmadığında iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Vacip secdelerden değildir, bunu da Şafii, demiştir. *İkincisi:* Vacip secdelerdendir, bunu da Ebu Hanife, demiştir. İmam Ahmet'ten de iki rivayet vardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Secdesinde kırk gün kaldı, başını ancak farz namaz veya zaruri ihtiyacı için kaldırırdı. Yemez içmezdi, toprak yere gelen kısımlarını yara etti, gözyaşlarından ot bitti. Secdesinde şöyle derdi Ey Davud'un Rabbi, Davud öyle bir kaydı ki doğu ile batı arasından daha uzağa düştü. Mücahit de şöyle demiştir: Gözyaşlarından ot bitti, öyle ki boyunu geçti. Sonra Rabbine şöyle seslendi: Rabbim, alnım yara oldu, gözyaşlarım kurudu, Davud ise hatasından zerre dönmedi. Kendisine şöyle seslenildi: Aç mısın yedirelim, hasta mısın şifa verelim, mazlum musun intikamını alalım? O zaman öyle sesli bir ağladı ki biten her şey harekete geçti, işte o zaman Allah onu bağışladı. Sabit el - Bünani şöyle demiştir: Davud yedi kıl döşek aldı, içlerini külle doldurdu, sonra o kadar ağladı ki gözyaşları onları delip geçti. Gözyaşı karışmadık hiçbir şey içmedi. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Kendisine şöyle nida edildi: Ey Davud, başını kaldır, biz seni bağışladık. Başını kaldırdı, ihtiyarlamış, titrer hale gelmişti.

"Ve enabe": Bunun manası: Günahından tövbe ederek Rabbine döndü, demektir. "Biz de onun bu hareketini bağışladık": Yani günahını demektir. "Gerçekten onun için yanımızda yakınlık vardır": İbn Kuteybe: İleri bir derece ve yakınlık vardır, demiştir.

"Dönüş güzelliği": Mukatil: Bu da Allah Teala'nın onun için cennette hazırladığı şeydir, demiştir.

"Ey Davud": Bunun manası: Ey Davud, dedik "şüphesiz biz seni kıldık" yani seni yaptık "yeryüzünde halife": Yani kulların işlerini bizim adımıza idare edersin, sanki bizim halifemiz gibisin. "İnsanlar arasında hak ile hükmet": Yani adaletle demektir. "Hevese uyma": Yani aziz ve celil olan Allah'ın emrine ters düştüğü zaman keyfine uyma, demektir. "Sonra seni Allah'ın yolundan saptırır": Yani dininden, demektir. "İnnellezine yedillune": Ebu Nehik, Ebu Hayve ve İbn Yamur, yenin zammesiyle "yudıllune" okumuşlardır.

"Hesap gününü unutmalarından dolayı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hesap günü için amel etmeyi bırakmalarından. Bunu da Süddi, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: O gün için amel etmeyi bırakıp da unutanlar gibi olmalarından dolayı.

İkincisi: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Hesap gününde onlar için şiddetli azap vardır, unuttuklarından dolayı, yani adaletle hükmetmeyi, bu da İkrime'nin görüşüdür.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ
كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ ﴿٢٧﴾ أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ ﴿٢٨﴾
كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِّيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو
الْأَلْبَابِ ﴿٢٩﴾

27 – Biz, göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri boşuna yaratmadık. Bu, kafirlerin zannıdır. Kafirlere ateşten dolayı eyvahlar olsun!

28 – Biz iman edip iyi şeyler yapanları yeryüzünde bozguncular gibi kılar mıyız yahut takva sahiplerini kötüler gibi kılar mıyız?

29 – (Bu), ayetlerini iyice düşünsünler ve saf akıl sahipleri de öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.

"Biz yeri, göğü ve ikisinin arasındakileri boşuna yaratmadık": Yani faydasız, demektir. "Bu, kafirlerin zannıdır": Yani bunlar boş yere yaratılmıştır zannederler; aslında sevap ve azap için yaratılmıştır.

"Biz iman edenleri kılar mıyız?": Mukatil şöyle demiştir: Kureyş kafirleri mü'minlere: Bize ahirette size verilenin aynısı verilir, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. İbn Saib de şöyle demiştir: Bedir savaşında düello eden altı kişi hakkında indi: Hazreti Ali radıyallahu anh, Hamza radıyallahu anh, Ubeyde bin el – Haris radıyallahu anh, Utbe, Şeybe ve Velid bin Utbe. Bunları günah işledikleri için yeryüzünde bozgunculuk etmekle zikretti, mü'minleri ise şirkten korundukları için müttakiler olarak isimlendirdi. Ayetin hükmü ise geneldir.

"Kitab": Yani haza kitab demektir ki Kur'an'ı kastediyor. Biz de bereketin manasını Enam suresi, ayet: 92'de anlatmış bulunuyoruz.

"Liyeddebberu ayatihi": Asım bir rivayette, te ve dal da şeddesiz olarak "litedebberu ayatihi" okumuştur ki içindekileri iyice düşünsünler de sağlamlığı kafalarına yer etsin. "Öğüt alsınlar diye" içindeki nasihatlerden "saf akıl sahipleri": Bunun açıklaması Rad'd: 19'da geçmiştir.

وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿٣٠﴾
اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ ﴿٣١﴾ فَقَالَ اِنِّي اَحْبَبْتُ
حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتّٰى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ﴿٣٢﴾ رُدُّوهَا عَلَيَّ
فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْاَعْنَاقِ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَاَلْقَيْنَا
عَلٰى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ ﴿٣٤﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا
لَا يَنْبَغِي لِاَحَدٍ مِنْ بَعْدِي اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٣٥﴾ فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ
تَجْرِي بِاَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ اَصَابَ ﴿٣٦﴾ وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ
وَغَوَّاصٍ ﴿٣٧﴾ وَاٰخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْاَصْفَادِ ﴿٣٨﴾ هٰذَا عَطَاؤُنَا
فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٩﴾ وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ
مَاٰبٍ ﴿٤٠﴾ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا اَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُ اَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ
بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ﴿٤١﴾ اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴿٤٢﴾
وَوَهَبْنَا لَهُ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرٰى لِاُولِي
الْاَلْبَابِ ﴿٤٣﴾ وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنَثْ اِنَّا
وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿٤٤﴾

30 – Davud'a Süleyman'ı bağışladık. (Süleyman) ne güzel kuldu! Gerçekten o, (Allah'a) çok dönendi.

31 – Hani, ona akşamüzeri safin koşu atları arz edilmişti.

32 – "Gerçekten ben, hayır sevgisini Rabbimin zikrinden istedim" demişti". Nihayet (atlar) perde ile kayboldu.

33 – "Onları bana çevirin". Bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı.

34 – Andolsun, gerçekten Süleyman'ı denedik ve tahtının üstüne bir ceset attık. Sonra da (tahtına) geri döndü.

35 – "Rabbim, beni bağışla. Bana öyle bir mülk lütfet ki benden sonra kimseye layık olmasın. Şüphesiz sen, evet sen, çok lütufkârsın!" dedi.

36 – Ona rüzgarı ram ettik (emrine verdik). İstediği yere emri ile yumuşakça akıp giderdi.

37 – Şeytanları, her yapıcı (bina ustası) ve dalgıcı da.

38 – Zincirlere bağlanmış başkalarını da.

39 – Bu vergimizdir; artık ister ver yahut hesapsız tut (dedik).

40 – Gerçekten onun için yanımızda elbette bir yakınlık ve dönüş güzelliği vardır.

41 – Kulumuz Eyyub'u da an. Hani, Rabbine: "Şüphesiz bana şeytan bir yorgunluk ve bir azap dokundurdu" diye seslenmişti.

42 – "Ayağını yere vur, işte yıkanacak ve içecek soğuk bir" (su, dedik).

43 – Ona bizden bir rahmet ve saf akıl sahipleri için bir öğüt olmak üzere ailesini de onlarla beraber bir mislini de bağışladık.

44 – "Eline bir demet sap al; onunla (karına) vur ve yeminini bozma" (dedik). Gerçekten biz onu sabırlı bulduk. (O) ne güzel kuldu! Gerçekten o, (Rabbine) çok yönelen idi.

"Ne güzel kul idi": Yani Süleyman.

"Evvab (çok dönen)" hakkında da İsra suresi, ayet: 25'de bazı görüşler geçmiştir. Buraya en münasip olanı ise, onun gösterdiği dalgınlık ve gafletten dolayı tövbe ile Allah'a çok dönen olmasıdır.

"iz urıda aleyhi biyaşiyyi": Aşiyy zevaldan sonrasıdır, safinat da atlardır. Safinatın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Üç ayağı üzerine durup, ön veya arka ayaklarından birinin de ucuna basan, demektir. Mücahit ile İbn Zeyd bu manaya kail olmuşlar; Zeccac da bunu tercih etmiş ve şöyle demiştir: Genellikle at böyle ayakta durur ve böyle yaparak dinlenir. Şair şöyle demiştir:

Safin durmaya alışmış, öyle ki
Üç ayağı üzere durmaktan birini kırık sanırsın.

İkincisi: O, ayakta duran demektir, ister üç ayak üzerinde dursun isterse başka türlü dursun. Ferra şöyle demiştir: Arapları bu anlayışta gördüm. Şiirleri de onun özellikle duruş olduğunu gösterir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Safin, Arap dilinde ayakta duran at ve sairedir. Şu hadis de ondandır: "Kim insanların, önünde ayakta durma-

larını isterse, cehennemdeki yerine hazırlansın".[5] Hadiste geçen sufun: Devamlı ayakta duranlar, demektir.

Ciyad ise: Hızlı koşan demektir. Atların ona arz edilme sebebinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Ona arz edildi, çünkü bir düşmanı ile cihat etmek istemişti. Bunu da Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: Onlar deniz hayvanlarındandı. Hasen şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre onlar denizden çıkmıştı, kanatları vardı. İbrahim Teymi de şöyle demiştir: Kanatlı yirmi at idi. İbn Zeyd de: Şeytanlar onları kendisi için denizden çıkarmıştı.

Üçüncüsü: Onlar babası Davut aleyhisselam'dan miras kalmış ve ona arz edilmişti. Bunu da Vehb bin Münebbih ile Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: O bir ordu ile savaştı, onu yendi ve atları ganimet olarak aldı; onları istedi, kendisine arz edilip sunuldu. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Sayılarında da dört görüş vardır: *Birincisi:* On üç bindir, bunu da Vehb, demiştir. *İkincisi:* Yirmi bindir, bunu da Said bin Mesruk, demiştir. *Üçüncüsü:* Bin attır, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Yirmi attır, bunu da İbrahim et – Teymi'den zikretmiştik.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Güneş batıncaya kadar atlar ona arz edildi (gösteri yapıldı); ikindi namazını kaçırdı. Kendisi heybetli biri idi, kimse ona bir şey söyleyemezdi, o nedenle hatırlatmadılar, o da unuttu. Güneş kaybolunca namazı hatırladı: "Fekale inni ahbebtü" dedi. Hicaz halkı ile Ebu Amr "inniye" şeklinde yeyi fetha ile okumuşlardır. "Hayır sevgisi"nde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, mal sevgisidir, bunu da Said bin Cübeyr ile Dahhak, demişlerdir. *İkincisi:* At sevgisidir, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir. İki görüşte aynı manaya varır, çünkü hayırdan hayli kastetmiştir ki o da maldır. Ferra şöyle demiştir: Araplar hayle (ata) hayr derler. Zeccac da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de Zeydülhayl'in adını Zeydülhayr'la değiştirdi. "Ahbebtü"nün manası da: Hayır sevgisini Rabbimin zikrine tercih ettim, demektir. Zeccac'tan başkası da şöyle demiştir: "An" "ala" manasınadır. Bazıları da, mananın: Beni Rabbimin zikrinden alıkoydu anlamına gelme ihtimali de vardır, demişlerdir. Ebu Ubeyde de, kelamın manası: Ahbebtü hubbendir, sonra hubb'u hayra muzaf kılmıştır, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hayl'e

---

5 – Hadisi bu lafızla görmedik, benzer lafızlar için bkz. Ebu Davud, hadis no. 5229; Ahmed, Müsned, 4/91.

hayr denilmesi onda hayır olduğu içindir. Müfessirler Rabbinin zikrinden murat edilenin ikindi namazı olduğu üzerindedirler. Bunu da Hazreti Ali, İbn Mes'ud, Katade ve diğerleri demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Bilmiyorum, o zamanlar ikindi namazı farz mı idi değil miydi? Ancak atların sunulması onu Allah'ı zikrettiği vakitten alıkoymuştu. "Nihayet atlar perde ile kayboldu": Musannif İbn Cevzi der ki: Dilciler, perdeden güneşi kastederler, o da hiç geçmedi. Bu düşünceye yeteri kadar akıl yorduklarını sanmıyorum, çünkü ayette güneşe delil vardır, o da "âşiy" kelimesidir. Onun manası, atlar ona güneşin zevalinden sonra arz olundu, güneş de perdenin arkasına çekildi, demektir. Bir şey daha önce zikredilmedikçe veya zikrine dair bir delil geçip de zikredilmiş gibi olmadıkça zamir kullanılmaz. Hicab ise, bir şeyi gözlerden gizleyen engeldir.

"Onları bana çevirin": Müfessirler şöyle demişlerdir: At gösterisi onu namazdan meşgul edip de o da vakti çıktıktan sonra kılınca, üzüldü ve kızdı, "onları bana çevirin" dedi. Yani atları bana getirin, dedi. "Fetafika": İbn Kuteybe: Akbele "meshan", Ahfeş de: Yemsehu meshan, demiştir.

Suk ise, sak'ın çoğuludur, mesela duur ve dar gibi. İbn Kesir hemze ile su'k okumuştur. Ebu Ali de hemzesiz daha güzeldir, demiştir. Ebu İmran el – Cevni ile İbn Muhaysın, ruus vezninde "bissuuki" okumuşlardır. Burada mesihten murat edilen şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onları kılıçla vurmaktır, Übey bin Ka'b, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den kılıçla vurdu, dediğini rivayet etmiştir. Mücahit de İbn Abbas'tan: Atların boyunlarını ve bacaklarını kılıçla sıvazladı, demiştir. Hasen, Katade ve İbn Saib de: Boyun ve bacaklarını kesti, demişlerdir. Bu da Süddi, Mukatil, Ferra, Ebu Ubeyde, Zeccac, İbn Kuteybe, Ebu Süleyman Dımeşki ve cumhurun tercihidir.

İkincisi: Atların yelelerini ve diz arkası kirişlerini onları sevmek için sıvazladı. Bunu da Aliy bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de: Eliyle sıvazladı, demiştir. Bu da İbn Cerir Taberi ile Kadı Ebu Yala'nın görüşüdür.

Üçüncüsü: O atların bacak ve boyunlarını dağladı ve onları Allah yoluna vakfetti. Bunu da Salebi nakletmiştir.

Müfessirler birinci görüş üzerinde durur, ikinci görüşe itiraz ederler ve: "Onu namazdan alıkoymakla onları sevmek için yelelerini sıvazlamak arasında ne münasebet var?" derler. "Onları sevmek için" sözünün İbn Abbas'tan sabit olduğunu bilmiyorum. Mücahid'in: Eliyle sıvazladı, sözünü de boyunlarını vurma anlamına almışlardır.

Eğer: "Birinci görüş de tutarlı değildir, hayvanın günahı yoktur, ona nasıl ceza verdi ve onları öldürmekle yüreğini soğuttu?" denilirse,

Cevap şöyledir: O mutlaka kendisi için mubah olan bir şeyi yapmıştır. Bizim şeriatimizde men edilen bir şeyin ona mubah olması caizdir. Üstelik onları kestiği zaman kurban oldu, at eti yemek de caizdir. Bir kusur söz konusu değildir. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Bacak ve boyunlarını vurunca Allah Teala bu hareketini makbul saydı, onun yerine ona rüzgarı musahhar kıldı. O görünüş bakımından daha güzel, yürüyüş bakımından daha hızlı ve konuşma bakımından daha dikkat çekicidir.

"Andolsun, gerçekten Süleyman'ı denedik": Yani mülkünü elinden almakla onu sınava çektik ve imtihan ettik. "Tahtının üzerine attık": Yani kürsüsünün üzerine demektir, "bir ceset": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ceset şeytandır, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir.

O şeytanın adında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Sahr'dır, bunu el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Alimler onun azgın olup Süleyman'a itaat etmediğini zikretmişlerdir. *İkincisi:* Asaf'tır, bunu da Mücahit, demiştir, ancak o ism-i azamı bilen Asaf değildir; fakat bazı tefsir nakilcileri onun kitaptan bilgisi olan Asaf olduğunu söylemişlerdir. Süleyman imtihan edilince mühür elinden düştü, parmağınca durmadı, Asaf: Allah tövbeni kabul edinceye kadar ben yerine geçerim, dedi, onun yerine geçti, ülkeyi güzel idare etti. Bu, doğru değildir, hiç güvenilir bir kimse de bunu dememiştir. *Üçüncüsü:* Habkık'tır, bunu da Süddi, demiştir. Mana da şöyledir: Onun mülkünde tahtının üzerine bir şeytan oturttuk. "Sonra döndü":

Neden döndüğünde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Günahından tövbe etti. *İkincisi:* Mülküne geri döndü, bunu da Dahhak, demiştir.

Süleyman'ın bununla imtihan edilmesinde de beş görüş vardır: *Birincisi:* Onun Cerade adında bir karısı vardı, o kadınla bazı akrabaları arasında anlaşmazlık çıkmıştı, onların arasında adaletle hükmetti, ancak kadın tarafının kazanmasını istedi. Bundan dolayı eşit düşünmediği için cezalandırıldı. Allah Teala, sana bela gelecektir, diye vahyetti. O da gökten mi veyahut yerden mi geleceğini bilemedi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onun eşi Cerade en gözde karısı idi, bir gün ona: Kardeşimle filancanın arasında dava vardır, onun lehine hüküm vermeni istiyorum, dedi. O da, peki, dedi, fakat yapmadı. Bu dediğinden dolayı imtihan edildi. Bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Eşi Cerade'yi bir savaşta esir etmişti, o

kralın kızı idi, Müslüman oldu. Onun yanında gece gündüz ağlardı, ona durumunu sordu, o da: Babamı ve eski günlerimi hatırlıyorum; eğer şeytanlara emredersin de evimde onun bir heykelini yaparlarsa, onunla teselli olurum, dedi. O da yaptı. Kadın, Süleyman dışarı çıktığı zaman hizmetçileriyle birlikte ona kırk gün secde ettiler. Süleyman bunu öğrenince o heykeli kırdı, kadını ve nedimelerini de cezalandırdı. Sonra evinde olanlardan dolayı tövbe istiğfar ederek Allah'a yalvardı. Bu nedenle mührüne şeytan musallat oldu. Bu da Vehb bin Münebbih'in görüşüdür. *Dördüncüsü:* O üç gün halka görünmedi, Allah Teala da ona şöyle vahyetti. Ey Süleyman, sen üç gün halktan gizlendin, kullarımın işlerine bakmadın, mazlumun hakkını zalimden almadın. Bu nedenle mührüne şeytan musallat oldu. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir. *Beşincisi:* O kadınlarından birine hayız veya başka bir durumda yaklaştı. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Kürsüsüne atılan cesetten maksat doğan bir çocuğudur; şeytanlar toplandılar, birbirlerine: Eğer bu çocuk yaşarsa, başımız beladan kurtulmaz, ey iyisi onu öldürmek veya geri zekalı yapmaktır, dediler. Allah da onu şeytanlardan korktuğu için kınadı. O çocuk öldü, kürsüsünün üzerine ceset olarak atıldı. Bunu da Şabi, demiştir.

Müfessirler birinci görüşün üzerindedirler. Biz de cumhurun görüşüne göre imtihan kıssasını anlatacağız.

İMTİHAN KISSASINA İŞARET

Alimler Süleyman'ın mührünün nasıl gittiği hususunda iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O deniz kıyısında oturuyordu, elinden denize düştü, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: Onu bir şeytan aldı, bunun da nasıl olduğunda dört görüş vardır:

Birincisi: O bir gün hamama gitti, mührü yatağının altına koydu, şeytan da gelip onu alarak denize attı. Şeytan: Allah'ın nebisi benim, dedi. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

İkincisi: Süleyman, şeytana: "Siz insanları nasıl kandırıyorsunuz?" dedi. O da mührünü bana göster, sana anlatayım, dedi. O da mührünü ona verdi. Böylece Süleyman'ın mülkü gitti. Şeytan da tahtına kondu. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Hamama gitti, yüzüğünü en güvendiği karısının yanına bıraktı; şeytan ona geldi, Süleyman'ın şekline büründü, ondan mührü

aldı. Süleyman çıkınca ondan mührü istedi, o da: Sana vermiştim, dedi. Süleyman kaçtı, şeytan da gelip mülkün üzerine oturdu. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Hamama gitti, mührünü şeytana verdi, şeytan da onu denize attı. Böylece Süleyman'ın mülkü gitti, şeytan da onun suretine büründü. Bunu da Katade, demiştir.

Şeytan kıssası da şöyledir: Müfessirler şöyle anlatmışlardır: O mührü alınca denize attı, Süleyman'a benzedi, tahtının üzerine oturdu. Memleket meselelerine bakmaya başladı. Süddi şöyle demiştir: Süleyman'ın yerinden kaçana kadar onu denize atmadı. Süleyman'ın kadınlarına gelir miydi? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunu yapamadı, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Onlara adet günlerinde gelirdi; onlar da bundan hoşlanmadılar. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir. Birincisi doğrudur. Şöyle demişlerdir: Bozuk kararlar verirdi, caiz olmayan hükümler beyan ederdi. İsrail oğulları bundan hoşlanmadılar, birbirlerine: Ya siz ölüsünüz ya da kralınız ölüdür. Kadınlarına gidin, bunu sorun, dediler. Gittiler, kadınları da: Vallahi biz de onun bu halini beğenmiyoruz, dediler. Bela zamanı geçinceye kadar o haline devam etti.

Şeytanın Süleyman'ın mülkünden nasıl uzaklaştığı hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Süleyman mührünü buldu, onu parmağına geçirdi. Sonra gelip şeytanın saçından yakaladı, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

İkincisi: Süleyman mülküne dönüp de rüzgar, kuşlar ve şeytanlar ona gelince, o şeytan kaçıp denize girdi. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Kırk gün geçince şeytan onun meclisinden uçup gitti, bunu da Vehb, demiştir.

Dördüncüsü: İsrail oğulları onun halini beğenmeyince, gidip ona yakından baktılar, sonra Tevrat'ı açıp okudular; bunun üzerine şeytan önlerinden uçup gitti, kendini denize attı. Mühür de denize düştü, onu bir balık yuttu. Bunu da Süddi, demiştir.

Şeytanın ne kadar kaldığı hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kırk gün, bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* On dört gün, bunu da Salebi nakletmiştir.

Süleyman aleyhisselam'ın kıssası da şöyledir: Yüzük elinden gidince, mülkü de gitti, o da kaçıp uzaklaştı. Mücahit şöyle demiştir: Yiyecek isterdi, vermezlerdi: Eğer beni tanısaydınız bana yemek verirdiniz, ben Süleyman'ım, derdi. Onu kovarlardı. Sonunda bir kadın

ona bir balık verdi, yüzüğünü onun karnında buldu. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Süleyman deniz kıyısına gitti, iki avcı buldu, çok balık avlamışlardı, bazı balıklar kokmuştu. Onlara gidip istedi, onlar da: Git şu balıklardan al, dediler, o da: Bana bundan vermeyin, dedi. Onlarsa dinlemediler. Bana verin, ben Süleyman'ım, dedi; onlardan bir adam sıçrayıp ona sopa ile vurmaya başladı. O da gidip o kokmuş balıklardan birkaç tane aldı. Bir balığın karnını yardı, baktı ki mührü. Hasen şöyle demiştir: Bana anlatıldığına göre kimse onu evine almadı, kırk gün tanınmadı. Yoksul bir kadının yanına giderdi, bir gün nehir kenarında iken bir balık buldu, onu o kadına getirdi. Kadın balığın karnını yarınca mühürle karşılaştı. Dahhak da şöyle demiştir: Bir kadından balık aldı, karnını yarınca mührünü buldu.

Mülkünden ne kadar uzak kaldığında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kırk gündür, nitekim bunu Hasen'den zikretmiş bulunuyoruz. *İkincisi:* Elli gündür, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Mührü parmağına geçirince, Allah ona heybetini ve mülkünü geri verdi. Kuşlar onu gölgeledi, hangi cin, kuş, taş ve ağaçla karşılaştı ise ona secde ettiler. Nihayet sarayına geldi. Süddi şöyle demiştir: Sonra o şeytana adam gönderdi, getirdiler, onu demir bir sandığa koymalarını buyurdu. Sonra onu içine koyup kilitledi. Mührü ile de mühürledi, sonra denize atılmasını emretti. O kıyamete kadar orada kalacaktır. Vehb de şöyle demiştir: Bir kayayı oyup onu içine koydu, sonra da onu demir ve kurşunla bağladı, sonra da onu denize attı.

"Vehebli mülken layenbeği liehadin min badiye": Nafi ile Ebu Amr badiye'nin yesini fetha ile okumuşlardır. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bana öyle bir mülk ver ki, benden sonra kimsede olmasın. Bunu Mukatil ile Ebu Ubeyde, demişlerdir. Buhari ve Müslim, Ebu Hureyre hadisinden Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Cinlerden bir ifrit, gece bana tebelleş oldu, namazımı bozmak istedi. Allah bana imkan verdi, onu yakaladım, onu mescidin sütunlarından birine bağlamak istedim. Hepinizin onu görmesini arzu ettim. Sonra kardeşim Süleyman'ın: "Bana öyle bir mülk lütfet ki benden sonra kimseye nasip olmasın" sözünü hatırladım; onu rezil vaziyette bıraktım.[6]

İkincisi: Ben hayatta iken onu elimden almak kimseye nasip olmasın, nitekim tahtına oturan şeytan öyle yapmıştı. Bunu da Hasen ile

---

6- Buhari, Salat, bab. 75; Ahadisü'l - Enbiya, bab. 40; Tefsirü sure Sad, bab. 38; Müslim, Mesacid, hadis no. 39, Ahmed, Müsned, 2/298.

Katade, demişlerdir. Neden böyle bir mülk istedi? Bağışlandığını bilmek ve duasını kabul etmekle Allah katındaki itibarını öğrenmek için. Bunu da Dahhak, demiştir. Bu duayı ettiği zaman mülkünde rüzgarla şeytanlar yoktu. "Fesehharna lehurriha": Ebu'l – Cevza, Ebu Cafer ve Ebu'l – Mütevekkil cemi sıgasıyla "erriyaha" okumuşlardır.

"Yumuşakça (ruhaen): Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İtaat ederek, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ile Dahhak da böyle demişlerdir. *İkincisi:* Hoş vaziyette, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Yumuşakça, bu da reahavetten alınmıştır, bunu da dilciler, demişlerdir.

Eğer: "Enbiya suresi, ayet: 81'de onu fırtına şeklinde niteledikten sonra burada nasıl böyle sıfatladı?" denilirse,

Cevap şöyledir: Müfessirler şöyle demişlerdir: O bazen fırtınaya emrederdi, bazen de ılımlı esen rüzgara emrederdi. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O istediği zaman şiddetlenir ve istediği zaman da yumuşardı.

"İstediği yere (haysü esab)": Yani hedeflediği ve arzuladığı yere demektir. Asmai şöyle demiştir: Araplar: Esabe fülanün essavabe feahtael cevabe (doğru düşündü, yanlış cevap verdi) derler.

"Şeytanları da": Yani şeytanları da emrine verdik, "bütün yapı ustalarını" ona istediği yapıyı yaparlardı, "dalgıçları da": Denize dalar ona inci çıkarırlardı. "Başkalarını da": Yani diğerlerini ona müsahhar ettik, demektir ki onlar da azılı şeytanlardır. Onları da emrinde çalıştırdı, onları küfürlerinden dolayı zincire vurdu. Mukatil şöyle demiştir: Onları demire bağladı. Biz de mukarranine filesfadi"nin manasını İbrahim suresi, ayet: 49'da şerh etmiş idik. "Bu vergimizdir": Mana şöyledir: Ona: Bu vergimizdir, dedik. İşaret edilen (verilen) şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bütün verdikleridir. "Artık ver veya tut": İstediğine mal ver, istemediğine verme. Men (minnet): Sevabı beklenmeyen kimseye vermektir.

İkincisi: O emrine amade kılınan şeytanlara işarettir, mana da şöyledir: İstediğine salarak ihsanda bulun, istediğini de emrinde tut. Her iki görüş de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Hesapsız": Hasen şöyle demiştir: Sana dünyada da ahirette de sorgu yoktur. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Sana kıyamet gününde hesap yoktur. Kelamda takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir ki, takdiri şöyledir: Bu hesapsız vergimizdir; artık ister ikram et, ister elinde tut.

Bundan sonrasının tefsiri "bana şeytan dokundurdu" kavline kadar şuralarda geçmiştir: Sebe': 37; Ra'd: 29; Enbiya: 83. Şeytanın dokundurması da ona musallat edilmesidir. Başına gelen şeytana nisbet edilmiştir.

"Binusbin": Çoğunluk nunun zammesi ve sadın sükunu ile okumuştur. Hasen, İbn Ebi Able, İbn Semeyfa, Cahderi ve Yakup da ikisinin fethi ile okumuşlardır. Aralarında fark var mıdır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Eşittir, Ferra şöyle demiştir: Onlar rüşd ve reşed, udm ve adem, hüzn ve hazen gibidir. İbn Kuteybe ile Zeccac da böyle demişlerdir. Müfessirler: Nusubtan maruz kaldığı sıkıntı murat edilmiştir, demişlerdir.

İkincisi: Sadın sükunu ile nusb: Şer, harekeli olarak nuusub da: Bitkinliktir. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Hazreti Aişe, Mücahit, Ebu İmran, Ebu Cafer, Şeybe, Ebu İmare de Hafs'tan rivayet ederek nunun ve sadın, ikisinin de zammı ile okumuşlardır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu'l – Cevza ve Hübeyre de Hafs'tan rivayet ederek nunun fethi ve sadın sükunu ile "binasbin" okumuşlardır.

Azaptan ne kastedildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O yakalandığı hastalıktır. *İkincisi:* O malının ve evladının alınmasıdır.

"Vur": Yani yere, demektir "ayağınla": Rakettül ferese de bundan gelir. O da vurdu, bir su pınarı fışkırdı. Aziz ve celil olan Allah'ın "işte yıkanacak ve içecek soğuk bir su" dediği budur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Muğtesel, sudur, aynı zamanda yıkanılır da. Hasen de şöyle demiştir: Ayağı ile vurdu, bir pınar kaynadı, onda yıkandı. Sonra kırk arşın kadar gitti, ayağını bir daha vurdu, bir pınar daha kaynadı, ondan da içti. Ulemanın çoğunluğu iki defa vurduğu, ondan da iki pınar kaynadığı; birinden yıkandığı, diğerinden de içtiği üzerindedir.

"Eline bir demet al": Eğer Allah şifa verirse karısına yüz değnek vuracağına yemin etmişti. Bu yemin sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: İblis, Eyyub'un karısının yoluna doktor kılığında oturdu, kadın ona: "Ey Allah'ın kulu, burada derde müptela biri vardır, onu tedavi edebilir misin?" dedi. O da: İsterse ona şifa veririm, ancak iyileştiği zaman, sen şifa verdin demek şartıyla, dedi. O da gelip kocasına haber verdi, o da: O şeytandır, yemin olsun ki eğer Allah bana şifa verirse, sana yüz değnek vururum, dedi. Bunu da Yusuf bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: İblis kadınla karşılaştı: Bunu Eyyub'a yapan benim, ben yer tanrısıyım, ondan aldıklarım elimdedir, gel, sana göstereyim, dedi. Onu biraz götürdü, sonra gözünü boyadı; ona derin bir vadi gösterdi; içinde Eyyub'un ailesi, çocukları ve malları vardı. Kadın gelip Eyyub'a haber verdi, o da: O şeytandır, yazıklar olsun sana, onun sözünü nasıl dinledin? Allah'a yemin ederim ki, eğer Allah bana şifa verirse, sana mutlaka yüz sopa vururum, dedi. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Üçüncüsü: İblis, Eyyub'un karısına bir kuzu getirdi: Bunu benim için boğazlasın, iyi olur, dedi. O da bunu haber verdi, Eyyub da, ona sopa vuracağına yemin etti. Biz de bunu Enbiya suresi, ayet: 83'te Hasen'den zikretmiştik.

Dığs'a gelince: Ferra şöyle demiştir: O, yaş ot gibi şeylerden yapılmış demektir. Şöyle de demiştir: Gövdesi üzere kalkar uzar da sen de onu toplarsan, işte o dığs'tır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O kürdan ve çöplerden oluşmuş bukettir. Zeccac da şöyle demiştir: O taze ot, kokulu bitkiler vb. gibi demettir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah onun karısını güzelce sabrettiği için mükafatlandırdı, onun dayağını kolaylaştırdı; Eyyub da yüz çöp topladı, yüz başak da denilmiştir, onun hasırotu olduğu, ayrık otu olduğu da söylenmiştir, üzerinde salkımlar olan üzüm dalı olduğu denilmiştir; onlarla bir defa vurdu, yemini yerine geldi. Bu ona has mıdır yoksa değil midir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O geneldir; İbn Abbas, Ata bin Ebi Rebah ve İbn Ebi Leyla böyle demişlerdir. *İkincisi:* O Eyyub'a hastır, bunu da Mücahit, demiştir.

Hüküm: Alimler şunda ihtilaf etmişlerdir: Bir kimse kölesine yüz sopa vuracağına yemin etse de onları bir araya getirip hepsi ile birden vursa; Malik ile Leys bin Sa'd: Yemini bozulur, demişlerdir. Bizim arkadaşlarımız da böyle demişlerdir. Ebu Hanife ile Şafii de şöyle demişlerdir: Bir vuruşta hepsi değerse, yemini yerine gelir, delilleri de Eyyub aleyhisselam kıssasının genel oluşudur.

"Gerçekten biz onu sabırlı bulduk": Yani ona verdiğimiz belaya karşı sabırlı, demektir.

وَاذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرٰهِيمَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ ﴿٤٥﴾
إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ ﴿٤٦﴾ وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ
الْأَخْيَارِ ﴿٤٧﴾ وَاذْكُرْ إِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِنَ الْأَخْيَارِ

﴿٤٨﴾ هَٰذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ ﴿٤٩﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً
لَهُمُ الْأَبْوَابُ ﴿٥٠﴾ مُتَّكِئِينَ فِيهَا يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ
وَشَرَابٍ ﴿٥١﴾ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ أَتْرَابٌ ﴿٥٢﴾ هَٰذَا مَا تُوعَدُونَ
لِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٥٣﴾ إِنَّ هَٰذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ ﴿٥٤﴾

45 – Eller ve gözler sahipleri kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u an.

46 – Gerçekten biz onları yurdu hatırlama hasletiyle halis kıldık.

47 – Gerçekten onlar elbette seçilmiş hayırlı kimselerdendir.

48 – İsmail, Elyesa ve Zülkifl'i de hatırla. Hepsi de iyilerdendir.

49 – Bu bir zikirdir. Gerçekten müttakiler için elbette dönüş güzelliği vardır.

50 – Kapıları onlar için açılmış Adn cennetleri (vardır).

51 – Orada (koltuklara) yaslanırlar. Orada bir-çok meyve ve içecek isterler.

52 – Yanlarında gözlerini (kocalarına) diken yaşıt (cennet kadınları) vardır.

53 – Bu, hesap günü için size va'dolunan şeydir.

54 – Şüphesiz bu bizim rızkımızdır ki onun için tükenme (diye bir şey) yoktur.

"Vezkür ibadena": İbn Abbas, Mücahid, Humeyd, İbn Muhaysın ve İbn Kesir, İbrahim aleyhisselam'a işaret ederek "abdena" okumuşlar; İshak ile Yakub'u da ona atfetmişlerdir; çünkü o asıldır, onlarsa onun evlatlarıdır. Mana da şöyledir: Onların sabırlarını an; İbrahim ateşe atıldı, İshak kurban edilmek istendi, Yakub gözünün gitmesine sabretti ve evladını kaybetmekle müptela oldu. İsmail'i onlarla saymadı, çünkü o, onlar gibi derde mübtela olmadı.

"Eller sahipleri": Yani taatte kuvvet demektir, "gözler" din ve ilimde basiret sahipleri demektir. İbn Cerir şöyle demiştir: Ellerin zikredilmesi misaldir, şöyle ki elle kavranılır, kavrama ile de fonksiyonların gücü bilinir. Bunun içindir ki güçlü kimseye: El sahibi, denilmiştir. Gözden de kalp gözü kastedilmiştir. Eşya da onunla tanınır. İbn Mes'ud, Ameş ve İbn Ebi Able her iki halde de yesiz olarak "ülil eydi" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Bunun iki izahı vardır: *Birincisi:* Okuyucu "eleydî" de-

mek istemiş, yeyi atmıştır ki bu doğrudur, mesela elcevari ve elmünadi gibi. *İkincisi:* Kuvvet ve destekten gelmesidir, mesela "onu Ruhulkuds ile destekledik" *(Bakara: 87)* ayetinde olduğu gibi.

"Gerçekten biz onları halis kıldık": Yani onları seçtik ve halis kimseler kıldık; özel bir hayır hasletiyle de tek kıldık. Sonra onu da: "Yurdu hatırlama" diye açıkladı.

Burada yurttan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ahirettir. *İkincisi:* Cennettir.

Zikra üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O zikirdendir, buna göre mana şöyle olur: Onları ahireti zikirle halis kıldık; onların başka zikri yoktur. Bunu da Mücahit, Ata ve Süddi, demişlerdir. Fudayl bin İyad rahmetullahi aleyh şöyle derdi: O kalpte devamlı bulunan korkudur.

İkincisi: O hatırlatmadır, mana da şöyledir: Onlar insanları ahirete ve Allah Teala'ya ibadete davet ederler. Bunu da Katade, demiştir.

Nafi, "bihalisati zikreddar" şeklinde okumuş, "halisaten"i "zikreddar'a muzaf etmiştir. Ebu Ali şöyle demiştir: Tenvinli okuyanın iki şıkka ihtimali vardır: *Birincisi:* "Zikra"nın "halisaten"den bedel olması, takdir de şöyledir: Ahlesnahüm bizikreddar. *İkincisi:* Mananın şöyle olmasıdır: Ahlesnahüm bien yezküruddare bitteehhübi lilahireti vezhdüdi fiddünya. Kim muzaf okursa mana şöyledir: Onları yurdu, korku ile zikretmede samimi oldukları için halis kıldık. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Onları cennetteki en üstün şeyle halis kıldık.

"Gerçekten onlar elbette katımızda seçilmiş kimselerdendir": Yani süzüp kirlerden temizlediğimiz seçkin kimselerdendir, demektir. "Ahyar" da: Seçip beğendiğimiz kimseler demektir.

"İsmail, Elyesa ve Zülkifl'i de hatırla": Yani üstünlük ve sabırlarını hatırla ki onların yoluna gidesin. Elyesa peygamberdir, yabancı bir isimdir. Onu da En'am: 85'te zikretmiştik. Zilkifl kıssasını da Enbiya suresi, ayet: 85'te şerh etmiştik. İsmail üzerinde de Bakara: 125'te konuşmuştuk. Mukatil, bu İsmail'in, İbrahim'in oğlu İsmail olmadığını iddia etmiştir.

"Bu bir zikirdir": Yani ve yad-ı cemildir, sonsuza kadar onunla anılırlar. "Gerçekten müttakiler için elbette dönüş güzelliği vardır": Yani ahirette oraya dönecekleri güzel yer vardır, demektir.

Sonra bunu açıklayıp şöyle dedi: "Kapıları onlar için açılmış Adn cennetleri": Ferra şöyle demiştir: El- ebvabu'nun merfu okunması mananın şöyle olmasındandır: Müfettehaten lehüm ebvabuha. Araplar elif lamı izafete bedel kılar, şöyle derler: Merertü ala recülin hasenil ayni, kabihil enfi, mana şöyle demektir: Hasenetün aynuha, kabihün

enfuhu (yüzü güzel, burnu çirkin bir adama rastladım). Şuayet te ondandır: "Feinnel cehaime hiyel me'va" *(Naziat: 39)*. Mana: Me'vahu, demektir. Zeccac da ayetin manası şöyledir, demiştir: Müfetteheten lehümül ebvabu minha; bu durumda elif lam tarif içindir, bedel için değildir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kapıların açık olmasını zikretmenin faydası şudur: Aziz ve celil olan Allah o kapıların girenlerin eliyle değil de emriyle açılacağını haber vermiştir. Hasen de şöyle demiştir: O kapılarla konuşulur; açıl, kapan, denir.

"Orada gözlerini kocalarına diken kadınlar vardır": Bunun izahı da Saffat: 48'de geçmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Etrab: Yaşıt, çok genç ve gayet güzel kadınlardır.

"Haza ma tuadun": Ebu Amr ile İbn Kesir, ye ile okumuşlar, diğerleri ise te ile okumuşlardır.

"Liyevmil hisab": Lam "fi" manasınadır. Nefad ise: Bitip tükenmektir. Süddi de şöyle demiştir: Cennet rızkından her alındıkça yerine yenisi gelir.

هٰذَا وَاِنَّ لِلطَّاغ۪ينَ لَشَرَّ مَاٰبٍ ﴿٥٥﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٥٦﴾
هٰذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَم۪يمٌ وَغَسَّاقٌ ﴿٥٧﴾ وَاٰخَرُ مِنْ شَكْلِه۪ٓ اَزْوَاجٌ ﴿٥٨﴾
هٰذَا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ لَا مَرْحَبًا بِهِمْ اِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ ﴿٥٩﴾
قَالُوا بَلْ اَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ اَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا فَبِئْسَ الْقَرَارُ
﴿٦٠﴾ قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِي النَّارِ ﴿٦١﴾
وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرٰى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْاَشْرَارِ ﴿٦٢﴾ اَتَّخَذْنَاهُمْ
سِخْرِيًّا اَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْاَبْصَارُ ﴿٦٣﴾ اِنَّ ذٰلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ اَهْلِ
النَّارِ ﴿٦٤﴾ قُلْ اِنَّمَا اَنَا مُنْذِرٌ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ
﴿٦٥﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَز۪يزُ الْغَفَّارُ ﴿٦٦﴾

55 – Bu (mü'minler içindir). Taşkınlar için elbette gidecek yerin en kötüsü vardır.

56 – Cehennem. Ona girerler. Ne kötü yataktır!

57 – Bu (azabı), evet onu tatsınlar (ki o) kaynar su ve irindir.

58 – Daha o türden çift çift başka vardır.

59 – Bu, sizinle giren bir gruptur. Onlara hoş geldin yoktur. Çünkü onlar cehenneme girecekler.

60 – Dediler: "Hayır. Asıl size hoş geldin yok. Onu bize siz takdim ettiniz. O, ne kötü karargahtır!"

61 – Dediler: "Ey Rabbimiz, bize bunu kim takdim etti ise onun azabını ateşte bir kat artır!"

62 – Dediler: Kendilerini şerlilerden saydığımız birtakım adamları neden görmüyoruz?"

63 – "Onları alaya almış mıydık yoksa gözler onlardan kaydı mı?"

64 – Şüphesiz cehennem halkının bu çekişmesi elbette bir gerçektir.

65 – De ki: "Ben ancak bir uyarıcıyım. Tek ve galip Allah'tan başka bir Tanrı yoktur".

66 – "Göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin Rabbi, çok güçlü, çok bağışlayıcıdır"

"Bu": Mana: Bu zikrettiğimiz, demektir. "Şüphesiz taşkınlar için": Yani kafirler için "elbette gidecek yerin kötüsü vardır": Sonra bunu "cehennem" sözü ile açıkladı. Mihad ise: Yataktır. "Haza felyezukuhu": Ferra, ayette takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir, demiştir: Haza hamimün ve ğassakun felyezukuhu. İstersen hamimi söz başı yaparsın, sanki: Haza felyezukuhu, sonra da: Minhü hamimün ve minhü ğassakun, demiş gibi olursun. Tıpkı şairin şu sözü gibi:

Alaca karanlık yerini sabah aydınlığına bırakıp da

Sebzeden uzaklaşılınca, kiminin yatık, kiminin kesik olduğu görüldü.

Hamim ise kaynar sudur. Ğassak'ta da iki lügat vardır: Hamze, Kisai, Halef ve Hafs, şedde ile okumuşlardır. Amma yetesaelun: 25 te de öyledir. Mufaddal da Amme yetesaelun suresinde onları izlemiştir. Diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır. Ğassak'ta dört görüş vardır:

Birincisi: O zemheri soğuğudur, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit şöyle demiştir: Ğassak soğukluğundan tadılamayacak olan içecektir.

İkincisi: O cehennem halkının vücudundan akan sarı sudur, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Atıyye, Katade ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Ğassak cehennemde bir pınardır ki yılan, akrep vb. gibi bütün zehirlilerin zehri oraya akar. Orada birikir; adamı getirir

içine daldırırlar, çıkar ki derisi ve eti kemiklerinden soyulmuş. Elbisesini nasıl sürürse etini de öyle sürür. Bunu da Ka'b, demiştir.

Dördüncüsü: O, onların akan gözyaşlarıdır. Bunu da Süddi, demiştir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Ğasakitl aynü velcürhu denir. Ben dilci şeyhimiz Ebu Mansur'un İbn Kuteybe'den naklen şöyle dediğini okudum: Ebu Ubeyde Kur'an'da Arapça'dan başka kelime olmadığını söyler ve şöyle derdi: Bu tesadüfen iki dilde bulunan bir kelimedir. Başkası da şöyle derdi: Ğassak Türk dilinde soğuk ve kokmuş şey demektir. Bunun ğaseka yağsiku kökünden geldiği de söylenmiştir. Buna göre Arapça olur. Manasının da: Çok soğuk demek olduğu söylenmiştir. Cehennemliklerin gövdesinden akan irindir, diyenler de olmuştur.

"Veaharu": Ebu Amr ile Mufaddal, hemzenin zammı ve medsiz olarak "ve uharu" okumuşlar; çoğul olan ezvac'ın sıfatı olduğu için çoğul yapmışlardır. Diğerleri ise hemzenin fethi ve meddi ile tekil olarak okumuşlardır. Delil olarak şöyle demişlerdir: Araplar aksiyon halindeki isme az ve çok sıfat verirler. Ferra şöyle demiştir: Azabu fülanin durubun şetta ve darbani muhtelifani, dersin. Eğer istersen ezvacı hamim, ğassak ve ahar'a sıfat yaparsın, onlar üç tanedirler. En iyisi onu birine sıfat yapmaktır. Zeccac şöyle demiştir: Kim med ile "ve âharu" okursa, mana: Ve azabun âharu demektir. "Min şeklihi" de: Birinci gibidir, demektir. Kim de "uharu" okursa, mana: Ve envaun uharu, demektir. "Ezvac" da: Çeşit manasınadır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Min şeklihi" o çeşitten, "ezvac" da sınıflar, demektir. İbn Cerir de şöyle demiştir: "Min şeklihi": Yani kaynar su türünden demektir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: "Ve uharu min şeklihi": Zemheri soğuğudur. Hasen de şöyle demiştir: Allah Teala dünyada olan azabı zikredince, "ötürden başkası vardır" dedi, yani dünyada görülmemiş başkası vardır, demektir.

"Bu bir gruptur": Bu, zebaniler küfürde ileri giden önderlere adamlarını getirdikleri zaman dedikleri sözdür. Şöyle de denilmiştir: Hayır, bu meleklerin arka arkaya cehenneme getirdikleri ümmetlere dedikleri sözdür. Fevc: Cehennemdeki grup demektir, çoğulu da: Efvac'tır. Muktehim ise: Bir şeyin içine kendini atarcasına giren manasınadır. İbn Saib şöyle demiştir: Melekler onları demir topuzlarla döverler, onlar da kendilerini ateşin içine atarlar, o topuzlardan korktukları için onun içine zıplarlar. Melekler cehennemdekilere bunu deyince, onlar da: Onlara hoş geldin, yoktur, derler. Söz, bir tek kelammış gibi iç içe girmiştir. Aslında birincisi meleklerin, ikincisi cehennemliklerindir. Bunun bir benzerini de "lıyaleme enni lem ehunhu bilgeaybi" kavlinde açıklamıştık *(Yusuf: 52)*. Merhab ve ruhb genişliktir, mana da: Yerleri

geniş olmasın, demektir. Araplar gelen bir kimseye: La merhaben bik, derler ki: Dünya başına dar gelsin, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Merhaba ve ehlen'in manası: Geniş yere, ailenin içine geldin, yabancılara değil. Artık rahat ol, canın sıkılmasın, demektir. Sehlen de: Düz yere geldin, engebeli yere değil, demektir. Bu dua yerinde kullanılır, nitekim: Lekıyte hayren (hayır göresin) de böyledir. Zeccac şöyle demiştir: "Merhaben": "Rahubet biladüke merhaben ve sadefte merhaben kavli ile mansuptur. Bu mananın başına "la" getirilmiştir.

"Çünkü onlar cehenneme gireceklerdir": Yani bizim gibi onlar da girecek ve sıcağını çekecekler, demektir. Oradakiler da onlara: "Hayır. Asıl size hoş geldin yok. Onu bize siz takdim ettiniz, derler": Eğer biz: Bu, adamların, başkanlara sözüdür, dersek, mana şöyledir: Küfrü bize siz yaldızladınız, demek olur. Eğer: O sonraki giren topluluğun ilk giren topluluğa sözüdür, dersek, mana şöyle olur: Küfrü bize siz meşru kıldınız ve ilk önce onu siz başlattınız; bizden önce de cehenneme girdiniz. "Ne kötü karargahtır": Yani orası ne kötü karargah ve konaktır.

"Dediler: Rabbimiz, bize bunu kim takdim etti ise": Yani kim kanunlaştırıp meşru kıldı ise "onun azabını ateşte bir kat artır": Bunu da A'raf: 38'de şerh etmiş idik. Bunu diyenlerde iki görüş vardır: *Birincisi:* O, bütün cehennemdekilerin sözüdür, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Asların sözüdür, bunu da Mukatil, demiştir.

"Dediler" yani cehennemdekiler, "kendilerini şerlilerden saydığımız birtakım adamları neden görmüyoruz?": Müfessirler şöyle demişlerdir: Ateşe girdikleri zaman bakarlar, dünyada kendilerine muhalefet eden mü'minleri görmezler; o zaman bunu derler. Mücahit de şöyle demiştir: Ebu Cehil cehennemde: "Suhayb nerede, Ammar nerede, Habbab'ın oğlu nerede, Bilal nerede?" der.

"Ettehaznahüm sihriyyen": Ebu Amr, Hamze ve Kisai, haber tarzında kesintisiz olarak "mineleşrarittehaznahüm" okumuşlardır ki, biz onları alaya aldık demektir. Bunlar hemzenin kesri ile başlarlar (ittehaznahüm). Diğerleri ise meftuh hemze-i kat' ile istifham tarzında okumuşlardır. Bunlar da hemzenin fethi ile başlarlar. Ferra şöyle demiştir: Bu, şaşma ve azarlama manasına bir istifhamdır, mana da, onlar mü'minlere yaptıklarından dolayı kendilerini kınarlar, demektir. "Suhriyya" ise sinin zammı ve kesri ile de okunur. Biz de bunu Mü'minun suresinin sonunda (ayet: 110'da) şerh etmiş idik. "Yoksa gözler onlardan kaydı mı?": Yani onlar cehennemde bizimle de biz onları görmüyor muyuz? Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Em" burada "bel" manasınadır.

"Şüphesiz bu haktır": Zeccac şöyle demiştir: Yani onlardan anlattığımız bu şey haktır, sonra da: O, "ateş halkının çekişmesidir (tahasumu)": Ebu'l – Cevza, Ebeşşa'sa, Ebu İmran ve İbn Ebi Able, sadın ref'i ve mimin fethi ile "tahasume" ve "ehli"nin lamının kesri ile okumuşlardır. Ebu Miclez, Ebu'l – Aliye, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Semeyfa, sadın ve mimin fethi ve lamın ref'i ile "tehasame ehlü" okumuşlardır.

قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيمٌ ﴿٦٧﴾ اَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾ مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَاِ
الْاَعْلٰى اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾ اِنْ يُوحٰى اِلَيَّ اِلَّا اَنَّمَا اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٧٠﴾ اِذْ
قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ ﴿٧١﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ
فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٧٢﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ
اَجْمَعُونَ ﴿٧٣﴾ اِلَّا اِبْلِيسَ اِسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ
يَا اِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ
مِنَ الْعَالِينَ ﴿٧٥﴾ قَالَ اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ
﴿٧٦﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٧٧﴾ وَاِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي اِلٰى
يَوْمِ الدِّينِ ﴿٧٨﴾ قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْنِي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٧٩﴾ قَالَ
فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿٨٠﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾ قَالَ فَبِعِزَّتِكَ
لَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٨٢﴾ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴿٨٣﴾
قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ اَقُولُ ﴿٨٤﴾ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ
اَجْمَعِينَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ وَمَا اَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ
﴿٨٦﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهُ بَعْدَ حِينٍ ﴿٨٨﴾

67 – De ki: "Bu, büyük bir haberdir".

68 – "Sizse ondan yüz çevirenlersiniz".

69 – "En yüksek kuruldakiler çekişirlerken benim onlar hakkında bilgim yoktur".

70 – "Bana ancak benim apaçık bir uyarıcı olduğum vahyolunuyor".

71 – Hani, Rabbin meleklere: "Şüphesiz ben çamurdan bir insan yaratacağım" demişti.

72 – "Onu düzenleyip de ona ruhumdan üfürdüğüm zaman ona secdeye kapanın".

73 – Bütün melekler toptan secde ettiler.

74 – Ancak İblis büyüklük tasladı. Kafirlerden oldu.

75 – "Ey İblis, iki elimle yarattığım şeye secde etmekten seni ne men etti? Kibir mi tasladın yoksa yücelenlerden mi oldun?"

76 – Dedi: "Ben ondan daha hayırlıyım; beni ateşten yarattın; onu ise çamurdan yarattın".

77 – Dedi: "Çık oradan; çünkü sen kovuldun!"

78 – "Şüphesiz ceza gününe kadar lanetim senin üzerinedir".

79 – Dedi: "Rabbim, diriltilecekleri güne kadar bana süre ver".

80 – Dedi: "Şüphesiz sen süre verilenlerdensin".

81 – "Bilinen vaktin gününe kadar".

82 – Dedi: "Senin gücüne andolsun ki, mutlaka onların hepsini azdıracağım".

83 – "Ancak onlardan ihlaslı kulların hariç".

84 – Dedi: "İşte bu gerçek. Ben de gerçeği söylerim".

85 – "Cehennemi senden ve onların içinden sana tabi olanlardan elbette kesinlikle dolduracağım".

86 – De ki: "Sizden buna karşı bir ücret istemiyorum. Ve ben zorlananlardan (zoraki davrananlardan) değilim.

87 – O (Kur'an) ancak alemler için bir öğüttür.

88 – Onun haberini elbette bir zaman sonra kesinlikle bileceksiniz".

"Kul hüve nebeün azim": Nebe': Haber demektir. İşaret edilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* Ölümden sonra dirilmedir, bunu da Katade, demiştir. "Sizse ondan yüz çeviriyorsunuz": Yani onun üzerinde düşünmüyorsunuz; o zaman peygamberliğimde doğru olduğumu bilirdiniz. Benim geçmişlerin kıssalarına ait getirdiğim haberler ancak vahiy iledir. Bu manaya da: "En yüksek kurulda olanlardan haberim yoktur" kavli delalet eder. Kuruldan melekler kastedil-

miştir. "Çekişirlerken" Adem'in yaratılması hakkında, Allah Teala: "Şüphesiz ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" dediği zaman *(Bakara: 30)*. Mana da şöyledir: Ben bunu ancak vahiy ile bildim. "Bana vahyolunmuyor, ancak benim apaçık bir uyarıcı olduğum vahyolunuyor": Yani benim ancak bir peygamber olduğumu bildiriyor, sizi uyarıyor ve ne yapacağınızı ve neden uzak duracağınızı size açıklıyorum.

"Hani Rabbin demişti": Bu, "çekişiyorlar" kavline bağlıdır, aralarına "in yuha" ayeti girmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar Adem'in yaratılması üzerinde tartıştılar; Allah Teala: "Şüphesiz ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Bu çekişme aralarında bir münazara tarzında idi. Münazaralarında da iki görüş vardır:

Birincisi: O da onların "orada fesat çıkaracak birilerini mi yaratacaksın?" sözleridir *(Bakara: 30)*.

İkincisi: Onların: Allah bizden daha kıymetli ve bizden daha bilgili birini yaratmaz, sözleridir. Bunu Hasen, demiştir. Bu da müfessirlerin çoğunun görüşüdür. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Aziz ve celil olan Rabbimi gördüm, bana: "Yüksek kurul neyi tartışıyor?" dedi. Ben de: Sen daha iyi bilirsin, ya Rabbi, dedim. O da şöyle dedi: Kefaretleri ve dereceleri tartışıyorlar; kefaretler: Soğuk sabah vakitlerinde abdesti tam almak, cemaatle namazlara gitmek, namazın ardından namazı beklemektir. Dereceler ise şunlardır: Selamı yaygınlaştırmak, yemek yedirmek, insanlar uyurlarken gece namaz kılmak.[7]

"Kibir mi tasladın?": Yani secde etmemekle kendin kibir mi gösterdin "yoksa yücelenlerden mi oldun?": Yani kibir gösteren kimselerden olduğun için mi kibir gösteriyorsun?

"Çünkü sen kovuldun": Yani kınama ve lanetle kovuldun, demektir.

"Bilinen vaktin gününe kadar": O da sura ilk üfürmedir. O da mahlukatın ölüm anıdır.

"Febiizzetike" yemindir, gücüne andolsun ki demektir. Bu kıssada dokunmadıklarımız da A'raf: 12; Hicr: 34 vd. yerlerde zikredilmiştir.

"Kale felhakku velhakka ekul": Asım – Hasnun'un Hübeyre'den rivayeti hariç – Hamze, Halef ve Zeyd de Yakup'tan rivayet ederek birincide ref, ikincide nasb ile "felhakku velhakka" okumuşlardır. Bu da İbn Abbas ile Mücahit'ten rivayet edilmiştir. İbn Abbas da anlamında: Feenelhakku ve ekulul hakka (ben hakkım, hakkı da derim) demiştir.

---

7 – Hadisin Suyuti'nin er - Dürrü'l - Mensur'unda çeşitli rivayetleri vardır; İmam Ahmed de Müsned'de Muaz'dan rivayet edilen uzun bir hadiste (5/243) rivayet etmiştir.

Başkası da şöyle demiştir: Hakkın haberi mahzuftur, takdiri de: Elhakku minni (hak bendendir). Mahbub da Ebu Amr'dan rivayet ederek, ikisinde de ref' ile okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kim ikisini de ref' ederse, mana şöyle olur: Feenel hakku velhakku ekulu (ben hakkım, hakkı da derim). İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai, ikisinde de nasb ile okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Bu da: Hakkan leatiyenneke sözünle aynı manayadır. Elif lamın bulunup bulunmaması birdir. Bu da: Hamden lillah sözün gibidir. Mekki bin Ebi Talib de şöyle demiştir: Birinci hak, iğra yolu ile mansup olmuştur: Yani ittebiül hakka vesmeu velzemul hakka (hakka sarılın) demektir. Onun yemin olarak mansup olduğu da söylenmiştir; nitekim: Allahe leefalenne dersin ki, cer harfini attığın için nasp edersin, çünkü takdiri: Febilhakkı, demektir. İkinci hakkın ise birinci gibi olması caizdir, o zaman tekit için tekrar edilmiş olur. Ekulu lafzı ile mansup olması da caizdir, sanki: Veekulul hakka demiş gibi olur. İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Ebu Raca, Muaz el – Kari ve A'meş de kafın kesri ile "felhakkı", ikinci kafın nasbı ile de "velhakka" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cevni de ikisinde de kesr ile okumuştur. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve Ebu Nehik, nasb ile "felhakka", ref' ile de "vehlakku" okumuşlardır.

"Cehennemi mutlaka senden dolduracağım": Yani kendinden ve zürriyetinden, demektir.

"De ki: Sizden buna karşı bir ücret istemiyorum": Yani vahyi tebliğe karşı, demektir. "Ve ben zorlayanlardan değilim": Yani size nefsim tarafından gelmeye zorlanmıyorum (zoraki peygamber değilim); ancak size gelmeye emrolundum, Kur'an'ı kendimden demedim, ancak bana vahyedildi.

"O" yani Kur'an "başka değil, ancak bir öğüttür" nasihattır, "alemler için".

"Kesinlikle bileceksiniz": Ey kafirler, "onun haberini" yani Kur'an'ın doğruluk haberini, demektir. "Bir zaman sonra": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ölümden sonra. *İkincisi:* Kıyamet gününde. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Birincisini Katade, ikincisini İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Bedir savaşında, bunu da Süddi ile Mukatil, demişlerdir. İbn Saib şöyle demiştir: Kim Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem galip gelinceye kadar yaşarsa, bunu bilir, kim de ölürse, ölümden sonra bilir. Bazı müfessirler de bu ayetin kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir ki, bir izah tarzı yoktur.

39-ZÜMER SURESİ

Mekke'de inmiştir. 75 ayettir.

Buna Ğuref suresi de denir.

İNİŞ SEBEBİ

El – Avfi ile İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan onun Mekki olduğunu söylediğini rivayet etmişler; Hasen, Mücahit, İkrime, Katade ve Cabir bin Zeyd de böyle demişlerdir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onda iki ayet vardır ki onlar Medine'de inmiştir; onlar da "Allahu nezzele ahsenel hadisi" *(Zümer: 23)* ve "ya ibadiyellezine esrefu" *(Zümer: 53)* ayetidir. Mukatil de şöyle demiştir: Onda Medeni olarak şu ayetler vardır: "Kul ya ibadiyellezine esrefu" (ayet: 53) ve "lillezine ahsenu fi hazihiddünya haseneh" (ayet: 10). Ondan bir rivayet de şöyledir: Onda Medeni iki ayet vardır: "Yaibadiyellezine esrefu" *(Zümer: 53)* ve "ya ibadiyellezine amenutteku rabbeküm" *(Zümer: 10)*. Seleften bazıları da şöyle demişlerdir: Onda üç Medeni ayet vardır: "Kul ya ibadiyellezine esrefu... ve entüm la teşurun" *(Zümer: 53 – 55)*.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ

بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدّ۪ينَ ﴿٢﴾ اَلَا لِلّٰهِ الدّ۪ينُ الْخَالِصُ
وَالَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَٓا
اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ ف۪ي مَا هُمْ ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾ لَوْ اَرَادَ اللّٰهُ اَنْ يَتَّخِذَ
وَلَدًا لَاصْطَفٰى مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ
الْقَهَّارُ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Kitabın indirilmesi mutlak galip, hikmet sahibi Allah'tandır.

2 – Şüphesiz biz kitabı sana hak ile indirdik; sen de dini O'na halis kılarak Allah'a ibadet et.

3 – Bilin ki halis din Allah'ındır. O'ndan başka dostlar edinenler: "Biz onlara (putlara) ancak bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" (derler). Şüphesiz Allah ihtilaf ettikleri şeyde aralarında hükmeder. Şüphesiz Allah yalancı, gerçek kafire hidayet etmez.

4 – Eğer Allah evlat edinmek isteseydi, yarattığı şeylerden dilediğini elbette seçerdi. O, münezzehtir. O; bir ve galip Allah'tır.

"Kitabın indirilmesi (tenzilül kitabı)": Zeccac şöyle demiştir: Kitap burada Kur'an'dır. Tenzilü'nün merfu okunması iki itibarladır: *Birincisi:* Mübteda olması hasebiyledir, haber de "minallah"tır. Mana da şöyledir: O, Allah katından indi. *İkincisi:* Gizli mübteda iledir: Haza tenzilül kitabi. "Muhlisan" ise hal olarak mansuptur, mana da şöyledir: Allah'ı birleyerek ibadet et, O'na hiçbir şeyi ortak koşma.

"Bilin ki halis din Allah'ındır": Yani şirkten arınmış din Allah'ındır, demektir. Gerisi Allah'ın emrettiği din değildir. Mana şöyledir de denilmiştir: Halis din ancak Allah'ın hakkıdır.

"O'ndan başka dostlar edinenler": Yani tanrılar edinenler demektir ki bunun içine "Uzeyr Allah'ın oğludur" ve "Mesih İsa Allah'ın oğludur" *(Tevbe: 30)* diyenlerle bütün putlara tapanlar girer. Buna da "eğer Allah dileseydi evlat edinirdi" *(Zümer: 4)* ayeti delalet etmektedir.

"Biz onlara tapmıyoruz": Yani: Biz onlara tapmıyoruz, derler. "Ancak bizi Allah'a yaklaştırmaları için": Yani Allah katında bize şefaat etmeleri için tapıyoruz. Zülfa da: Yakınlıktır, o da mastar yerine geçmiş

isimdir. Sanki: Liyukarribuna ilallahi takriben, demiş gibi oldu.

"Şüphesiz Allah aralarında hükmeder": Yani din müntesipleri arasında ihtilaf ettikleri hususlarda. Bir topluluk bu ayetin kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerse de izahı yoktur.

"Şüphesiz Allah hidayet etmez": Yani irşat etmez, "yalancıyı" tanrılar şefaat eder diye yalan söyleyeni. "Gerçek (kızıl) kafiri": Yani onları tanrı edinmekle kafir olanı. Bu da onların Allah'ın ezeli ilminde hidayetten mahrum olduklarını haber vermektedir.

"Eğer Allah evlat edinmek isteseydi": Bunu Allah'a nispet edenlerin iddialarına göre, "elbette seçerdi": Yani yarattıklarından beğenirdi. Mukatil de: Meleklerden, demiştir.

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ الَّيْلَ
عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ
كُلٌّ يَجْر۪ي لِاَجَلٍ مُسَمًّى اَلَا هُوَ الْعَز۪يزُ الْغَفَّارُ ﴿٥﴾

5 – Gökleri ve yeri hak ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine sarar, gündüzü de gecenin üzerine sarar. Güneşi ve ayı ram etti. Her biri belli bir süre için akar. Bilin ki O, mutlak galip, çok bağışlayıcıdır.

"Gökleri ve yeri hak ile yarattı": Yani onları boşuna yaratmadı, demektir. "Geceyi gündüzün üzerine sarar (yükevvirü)": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bunu onun içine girdirir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Tekvirin aslı sarmaktır, sarığın kevri, kıvrımı da ondan gelir. Başkası da şöyle demiştir: Tekvir, bir şeyi üst üste atmaktır.

"Güneşi ve ayı ram etti": Yani onları kendi iradesine göre yürümeye mahkum etti, demektir. "Her biri belli bir süre için akar": Yani Allah'ın dünyaya verdiği ömrün sonuna kadar, demektir. Biz de azizin manasını Bakara: 129, ğaffarın manasını da Taha: 82'de şerh etmiş idik.

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَاَنْزَلَ لَكُمْ
مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ يَخْلُقُكُمْ ف۪ي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا
مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ ف۪ي ظُلُمَاتٍ ثَلٰثٍ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا اِلٰهَ
اِلَّا هُوَ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٦﴾

6 – Sizi tek bir nefisten yarattı. Sonra da ondan eşini kıldı (meydana getirdi). Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi. Sizi analarınızın karınlarında üç karanlık içinde bir yaratmanın ardından bir yaratma ile yaratıyor. İşte Rabbiniz Allah budur. Mülk O'nundur. O'ndan başka İlah yoktur. Nasıl da çevriliyorsunuz!

"Sizi tek bir nefisten yarattı": Yani Adem'i, "sonra da ondan eşini kıldı": Yani sizi yaratmadan önce ondan eşini yarattı. Çünkü Havva, zürriyetten önce yaratıldı. Bu da: Bugün sana verdim, dün verdiğim daha çoktu, sözüne benzer. Bu Ferra'nın tercihidir. Başkası da şöyle demiştir: Sonra ondan da eşini yarattığını size haber verdi. "Sizin için hayvanlardan indirdi": Yani yarattı. "Sekiz çift": Biz de bunu En'am: 143'te beyan etmiş idik.

"Bir yaratmanın ardından bir yaratma ile": Yani meni, kan pıhtısı, bir çiğnem et, sonra kemik, sonra et, sonra da kıl bitirdi. Çocuk olarak çıkıncaya kadar daha birçok evrelerden geçirdi. Bu da cumhurun görüşüdür. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Sizi Adem'in belinde yarattıktan sonra analarınızın karınlarında yaratmakla.

"Üç karanlıklarda": Karnın karanlığı, rahmin karanlığı ve eşin (plasentanın) karanlığı. Bunu da cumhur demiştir, İbn Zeyd de onlarladır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: O babanın belinin karanlığı, ananın karnının karanlığı ve rahmin karanlığıdır.

"Nasıl da çevriliyorsunuz!": Yani bu kadar açıklamadan sonra nasıl da haktan döndürüyorsunuz!

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا
يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ
وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

7 – Eğer küfrederseniz şüphesiz Allah sizden müstağnidir. Kulları için küfre razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizin için buna razı olur. Bir günahkar başkasının günahını taşımaz. Sonra dönüşünüz Rabbinedir. Size yaptıklarınızı haber verir. Şüphesiz O, göğüslerin sahibini (içindekileri) hakkıyla bilendir

"Eğer küfrederseniz şüphesiz Allah sizden müstağnidir": Yani iman

ve ibadetinize muhtaç değildir, demektir. "Kulları için küfre razı olmaz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Buna mü'minler için razı olmaz, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İradesiyle de olsa hiç kimse için razı olmaz. İrade ile rıza arasında fark vardır. Biz de buna "vallahu la yuhibbül fesad" (Bakara: 205) kavlinde işaret etmiştik.

"Eğer şükrederseniz sizin için razı olur": Yani o şükrünüzden razı olur, demektir. "Şüphesiz O, göğüslerin sahibini bilir"; Yani kalplerde olanı demektir.

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ
ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ
مَا كَانَ يَدْعُوا إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلّٰهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ
قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾

8 – İnsana bir sıkıntı dokunduğu zaman O'na yönelerek Rabbine dua eder. Sonra ona kendinden bir nimet verirse, önceden ettiği duayı unutur. Yolundan saptırmak için Allah'a eşler kılar. De ki: "Küfrünle biraz faydalan. Şüphesiz sen ateş halkındansın (cehennemliksin).

"İnsana bir sıkıntı dokunduğu zaman": Kimin hakkında indiğinde iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Utbe bin Rebia hakkında. *İkincisi:* Ebu Huzeyfe bin el – Muğire hakkında inmiştir. Bunu da Mukatil, demiştir. Durr ise: Sıkıntı ve zorluk demektir.

"Müniyben ileyh": Şirkinden O'na dönerek, demektir. "Bir nimet": Başına gelen musibetten sonra bir nimet verirse, demektir; mesela hastalıktan sonra sağlık, fakirlikten sonra zenginlik gibi. "Unutur": Ettiği duayı, bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala'ya yalvardığı duayı unutur. *İkincisi:* Kaldırması için Allah Teala'ya dua ettiği sıkıntıyı unutur. *Üçüncüsü:* Yalvarıp yakardığı Allah'ı unutur. Zeccac şöyle demiştir: "Ma" edatı Allah Teala'ya delalet eder, tıpkı "vela entüm abidune ma a'bud" *(Kafirun: 3)* ayetinde olduğu gibi. Ferra da: Dua ettiği şeyi unutur, demiştir. Endad'ın manası Bakara: 22, "liyudılle an sebilillah"ın manası da Hac: 9'da geçmiştir.

"De ki: Küfrünle biraz faydalan": Lafzı emir ise de manası tehdittir; "faydalanın; yakında bileceksiniz" *(Nahl: 55)* ayetinde olduğu gibi.

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ
آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ
قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ
أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٩﴾ قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ
لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ
وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾

9 – Gece saatlerinde secde ederek, kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten sakınan ve Rabbinin rahmetini uman kimse (O'na asi olan kimse gibi midir?) De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak saf akıl sahipleri öğüt alır".

10 – De ki: "Ey iman edenler, Rabbinizden korkun. Bu dünyada iyilik edenler için iyilik vardır. Allah'ın yeri geniştir. Ancak sabredenlere mükafatları hesapsız bol bol verilir".

"Emmen hüve kanitün": İbn Kesir, Nafi, Hamze, Ebu Cafer, Mufaddal da Asım'dan, Zeyd de Yakup'tan, şeddesiz olarak "emen" okumuşlar; kalanlar ise şedde ile okumuşlardır. Şeddelinin manası şöyledir: Bu anlattığımız mı daha hayırlıdır yoksa o ibadet eden mi? "Emmen"in aslı em artı mendir; mim mime idgam edilmiştir. Şeddesize gelince, onda üç mülahaza vardır:

Birincisi: O, nida (ünlem) manasınadır. Ferra şöyle demiştir: Onu öyle okuyanlar şöyle izah etmişlerdir: Ya men hüve kanitün (ey dua eden kimse)! Bu da güzel bir izah tarzıdır. Araplar ya ile nida ettikleri gibi hemze ile de ederler; mesela: Ya Zeydü akbil, derler. O zaman ayetin manası: Unutan kafiri zikretmiş, sonra da iyi kimsenin kıssasını da nida ederek anlatmıştır; mesela şu söz gibi: Filanca oruç da tutmaz namaz da kılmaz; ey oruç tutan, sana müjdeler olsun!

İkincisi: Takdiri şöyledir: O dua eden etmeyen gibi midir?

Üçüncüsü: Dua eden Allah'a eş tutan gibi midir?

Biz de kunut'un manasını Bakara: 116'da, ânaelleyli'nin manasını da Al-i İmran: 113'te anlatmış bulunuyoruz.

"Secde ederek, kıyamda durarak": Yani namaz kılarak, demektir. Kimin hakkında indiğinde beş görüş vardır: *Birincisi:* Ebu Bekir es – Sıddik'tır, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Osman bin

Affan'dır, bunu da İbn Ömer, demiştir. *Üçüncüsü:* Ammar bin Yasir'dir, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* İbn Mes'ud, Ammar, Suhayb ve Ebu Zer'dir. Bunu da İbn Saib, demiştir. *Beşincisi:* O Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Yahya bin Selam nakletmiştir.

"Ahiretten sakınıyor": Yani ahiret azabından demektir. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Urve, Said bin Cübeyr, Ebu Reca ve Ebu İmran azap ilave ederek: "Yahzeru azabel ahireti" okumuşlardır.

"Rabbinin rahmetini umuyor": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O bağışlamadır, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Cennettir, bunu da Mukatil, demiştir.

"De ki: Hiç bir olur mu, bilenlerle" Allah'ın va'dettiği sevap ve azabın hak olduğunu "bilmeyenler": Ayetin kalan kısmı Ra'd: 19'da geçmiştir. "Bu dünyada iyilik edenler için iyilik vardır" kavli de Nahl: 30'da geçmiştir.

"Allah'ın yeri geniştir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu Mekke'den emniyette olacakları yere hicrete teşviktir. *İkincisi:* O teşvik ettiği cennet toprağıdır.

"Ancak sabredenlere bol bol verilir": Onlar da başlarına gelene Allah için sabredenlerdir. "Hesapsız": Yani onlara öyle çok ve öyle bol verilir ki akıl da almaz, amellerini de çok aşar.

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ﴿١١﴾ وَأُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ
أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٢﴾ قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ
عَظِيمٍ ﴿١٣﴾ قُلِ اللَّهَ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي ﴿١٤﴾ فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ
مِنْ دُونِهِ قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ أَلَا ذَٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١٥﴾ لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ
وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَٰلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ ﴿١٦﴾
وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ
فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ
أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَٰئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿١٨﴾

11 – De ki: Şüphesiz ben, dini O'na has kılarak Allah'a ibadet etmekle emrolundum".

12 – "Müslümanların ilki olmakla emrolundum".

13 – De ki: Şüphesiz ben eğer Rabbime isyan edersem, büyük bir günün azabından korkarım".

14 – De ki: "Dinimi O'na has kılarak Allah'a ibadet ederim".

15 – Öyleyse siz de O'ndan başka istediğinize ibadet edin. De ki: "Şüphesiz ziyan edenler, kıyamet gününde kendi nefislerini ve ailelerini ziyan edenlerdir. Bilin ki bu, apaçık bir ziyandır".

16 – Onlar üstlerinden ateşten gölgeler ve altlarından gölgeler vardır. İşte Allah kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım, benden korkun!

17 – Tağuttan, ona ibadet etmekten uzak durup da Allah'a dönenler için müjde vardır. Öyleyse kullarımı müjdele.

18 – Onlar ki sözü dinleyip de en güzeline tabi olurlar. İşte onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir ve işte onlar saf akılların sahipleridir.

"De ki: Şüphesiz ben emrolundum": Mukatil şöyle demiştir: Kureyş kafirleri, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Bize getirdiğin bu şeye seni ne zorluyor?! Atalarının dinine sarılmak sana yetmez mi?" dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Mana da şöyledir: "De ki: Şüphesiz ben, dini O'na halis kılarak Allah'a ibadet etmekle emrolundum": Yani O'na tevhit üzere ve şirkten uzak olarak ibadet etmekle emrolundum, bu ümmetten" Müslümanların ilki olmakla emrolundum".

"De ki: Şüphesiz ben eğer Rabbime isyan edersem korkarım": Atalarımın dinine dönmekle "büyük bir günün azabından": Bu ve benzeri ayetlerin mensuh olduğunda ihtilaf etmişlerdir ki biz de bunu En'am: 15'te beyan etmiştik.

"De ki: Dinimi O'na has kılarak Allah'a ibadet ederim": Yani tevhitle demektir. "Öyleyse siz de O'ndan başka istediğinize ibadet edin": Bu tehdittir. Bazıları, bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir ki geçerli değildir. Zira eğer emir olsa idi mensuh olurdu. Tehdit olunca neshi için bir anlam yoktur.

"De ki: Şüphesiz ziyan edenler, kıyamet gününde kendi nefislerini ve ailelerini ziyan edenlerdir": Cehenneme gitmekle. Ailelerini ziyan etmelerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: İtaat ettikleri takdirde cennette kendileri için hazırlana-

cak olan hurileri ziyan etmişlerdir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Cehennemdeki ailelerini ziyan etmişlerdir; çünkü onların orada (cennette) aileleri yoktur. Bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: Dünyadaki ailelerini ziyan etmişlerdir. Çünkü onlar inançsızlıkları yüzünden cehenneme giderken aileleri ise imanları sayesinde cennete gitmişlerdir. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Onlar için üstlerinden ateşten gölgeler vardır": Onlar da cehennemin katlarıdır. "Altlarından gölgeler demesi" çünkü onlar altlarındakiler için gölgeler şeklindedir. "İşte bu": Yani Allah'ın kullarına nitelediği azap "Allah'ın, kullarını korkuttuğu şeydir": Yani mü'min kullarını demektir.

"Tağuttan uzak duranlar": İbn Zeyd, babasından şöyle rivayet etmiştir: Bu ve bundan sonraki ayetler cahiliye döneminde Allah'ın birliğine inanan üç kimse hakkında inmiştir: Zeyd bin Amr bin Nüfeyl, Ebu Zer ve Selman Farisi radıyallahu anhum. "Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir": Kitapsız ve peygambersiz olarak.

Burada tağuttan murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Şeytanlardır, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Kâhinlerdir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Putlardır, bunu da Mukatil, demiştir. Mukatil'in bu sözüne göre "yabuduha" demesi, onun müennes olmasındandır. Ahfeş de şöyle demiştir: "yabuduha" demesi, tağutun cemaat manasına olmasındandır. Eğer istersen onu tekil müennes de kabul edebilirsin.

"Enabu ilallah" Allah'a tövbe ederek döndüler, demektir. "Onlar için müjde vardır": Cennet müjdesi. "Febeşşir ibadiy": Ye iledir, Ebu Amr da bu ye'yi harekeli okumuştur.

Sonra onları niteleyip: "Onlar sözü dinlerler" dedi. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'dır. Bunu da cumhur, demiştir. Buna göre ayetin manasında birkaç görüş vardır ki biz de onları A'raf: 145'te: "Kavmine onun en güzelini almalarını emret" ayetinde şerh etmiş idik.

İkincisi: Bütün sözlerdir, sonra bunun manasında da iki görüş vardır: Birincisi o, bir mecliste bir cemaatle oturup da onların konuşmalarını dinleyen kimsedir; duyduklarının güzeli ile amel eder ve onu gittiği yerde konuşur. Kötülüklerinden de göz yumar onu kimseye açmaz. Bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Müseyleme bir Kur'an geti-

rip kâhinler de yaldızlı boş sözler ortaya koyunca, mü'minler bunlarla Allah kelamını ayırıp Allah'ın kelamına tabi oldular, onların batıl sözlerini terk ettiler. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.[8]

أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ ﴿١٩﴾ لَٰكِنِ
الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعْدَ اللَّهِ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ ﴿٢٠﴾

19 – Üzerine azap sözü hak olan kimseyi mi, ateşteki kimseyi mi kurtaracaksın?

20 – Ancak Rablerinden korkanlar için odalar, üstlerinden yapılmış ve altlarından ırmaklar akan odalar vardır. Allah'ın va'di olarak. Allah sözünden caymaz.

"Üzerine azap sözü hak olan kimseyi mi?": İbn Abbas: Allah'ın ilm-i ezelisinde cehennemlik olduğu geçen, demiştir.

Eğer: "Bu ayette nasıl iki soru cevapsız olarak toplandı?" denilirse,

Şöyle denilmiştir: Ferra: Bundan bir soru murat edilmiştir, demiştir. Birinci soru tam yerine düşmeyince, ikincisi yerine konulmuştur; bu durumda mana şöyle olur: Efeente tünkızü men finnari men hakkat aleyhi kelimetül azap (sen cehennemdekini mi, üzerine azap sözü hak olanı mı kurtaracaksın)? Şu ayet de öyledir: Eyeidüküm ennekküm iza mittüm ve küntüm türaben ve izamen enneküm muhracun" *(Mü'minun: 35)*. Enneküm lafzını iki kere tekrar etti, mana da şöyledir: Öldüğünüz zaman kabirlerden çıkarılacağınızı mı size va'dediyor? Şu ayet de öyledir: "Latahsebennellezine yefrehune bima etev", sonra da şöyle dedi: "Fela tahsebennehüm" *(Al-i İmran: 188)*. Tahsebenne lafzını iki kere tekrar etti, mana da şöyledir: Azaptan kurtulacaklarına sevinenleri zannetme... Zeccac da şöyle demiştir: Kelamda mahzufun olması da caizdir, takdiri şöyledir: Efemen hakka aleyhi kelimetül azabi feyetehallesa minhü ev yencüve (üzerine azap hak olanın halas olup kurtulacağını mı zannediyorsun)? Müfessirler şöyle demişlerdir: Sen onu kaderinden kurtarıp da onu mü'min kılacağını mı zannediyorsun? Mana da şöyledir: Buna gücün yetmez. Ata da şöyle demiştir: Bu ayetle Ebu Leheb ile ile Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in aşiretinden imandan geri kalanları murat etmiştir.

"Lakinillezinettekav": Ebu'l – Mütevekkil ile Ebu Cafer nunun şed-

8 – Üçüncü görüşü söylemedi, belki bu ikisi ile yetinmiştir. Muhakkıkın notu.

desi ve fethi ile "lakinne" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: El – Ğuref: Cennette yüksek konutlardır. "Üstlerinde de odalar vardır": Yani onlardan daha yüksek konutlar vardır, demektir.

"Va'dallah": Mastar olarak mansuptur, mana da şöyledir: Vaadehümüllahu ğurefen va'den (Allah onlara yüksek cennet odaları va'detmiştir). Kim de ref' ile: Va'dullahi okursa, mana: Bu, Allah'ın va'didir, olur.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ
بِهِ زَرْعًا مُّخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ
يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٢١﴾

21 – Görmedin mi Allah gökten su indirdi de onu yerdeki pınarlara soktu. Sonra onunla renkleri farklı ekinler çıkarıyor. Sonra kurur; onu sapsarı görürsün. Sonra onu bir kırıntı kılar. Şüphesiz bunda saf akıl sahipleri için elbette bir öğüt vardır.

"Gökten su indirdi": Şa'bi şöyle demiştir: Yerdeki her şey gökten indirilmiştir. "Onu pınarlara soktu": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Onu yere sokup pınarlar kıldı, yani kaynayan pınarlar, demektir. "Sümme yehicü": Sona kurur, demektir. Asmai şöyle demiştir: Bitki tam kuruduğu zaman: Hace yehicü heycen, denir.

Hutam'ın manasına gelince, Ebu Ubeyde şöyle demiştir: O, kuruyup da kırılan bitkidir, rüfat ta öyledir. Mukatil şöyle demiştir: Bu, dünyanın misalidir; bitkiyi yemyeşil görürken bir de bakarsın ki sararıp helak olmuştur. Dünya ve süsü de öyledir. Başkası da şöyle demiştir: Bu açıklama aziz ve celil olan Allah'ın kudretini göstermektedir.

أَفَمَن شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِّن رَّبِّهِ فَوَيْلٌ
لِّلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُم مِّن ذِكْرِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٢﴾

22 – Allah'ın, göğsünü İslam'a açtığı ve onun Rabbinden bir nur üzerinde olan kimse (kalbi mühürlenen kimse gibi midir)? Vay, kalpleri Allah'ın zikrinden katılaşanlara! İşte onlar apaçık bir sapıklık içindedir.

"Allah'ın, göğsünü açtığı kimse?": Zeccac, cevabı terk edilmiştir, çünkü kelamıda ona delalet eden kısım vardır, takdiri de şöyledir, demiştir: Allah'ın, göğsünü açıp da hidayet bulan kimse kalbini mühür-

leyip de hidayet bulmayan kimse gibi midir? "Vay kalpleri katı olanların haline" kavli de bunu gösterir. İbn Mes'ud şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bu ayeti okudu, biz de: "Ya Resulallah, bu açma nasıldır?" dedik. O da bir hadis söyledi; biz de onu "Allah kime hidayet etmek isterse, onun göğsünü İslam'a açar" *(En'am: 125)* ayetinde şerh etmiştik.

"O Rabbinden bir nur üzerindedir": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Yakin (kesin inançtır), bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Başvuracağı ve onu referans kabul edeceği Allah'ın kitabıdır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Açıklamadır, bunu da İbn Saib, demiştir. *Dördüncüsü:* Hidayettir, bunu da Mukatil, demiştir.

Bu ayet kimin hakkında inmiştir? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Ebu Bekir es – Sıddik ile Übey bin Halef hakkında inmiştir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Hazreti Ali ve Hamza ile Ebu Leheb ve oğlu hakkında inmiştir.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebu Cehil hakkında inmiştir.

"Vay kalpleri Allah'ın zikrinden katılaşanlara": Katılaşmanın manasını da Bakara: 74'te beyan etmiştik.

Eğer: "Kalp Allah'ın zikrinden nasıl katılaşır" denilirse?

Cevap şöyledir: Onlara inanmadığı Allah'ın zikri her okundukça, kalpleri ona iman etmekten katılaşır. Mukatil ile bazıları da, buradaki "men"in "an" manasına olduğuna kail olmuşlardır. Ferra da: Bu: Üthimtü an taamin ekeltuhu ve min taamin ekeltuhu (yediğim yemekten midem bozuldu) sözüne benzer, demiştir. Kalpleri Allah'ın zikrinden katılaşması, onu yalan saymakla kalpleri çok sertleşmesindendir. Kim de: Kaset kulubum ahhu demek isterse, ondan yüz çevirdi manasını verir. Übey bin Ka'b, İbn Ebi Able ve Ebu İmran, "min" yerine "an" ile "kulubuhum an zikrillahi" okumuşlardır.

اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَد۪يثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَۗ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ
جُلُودُ الَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْۚ ثُمَّ تَل۪ينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ اِلٰى
ذِكْرِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْد۪ي بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ
فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٢٣﴾

23 – Allah sözün en güzelini ahenktar ikişerli bir kitap olarak indirdi. Ondan Rablerinden korkanların derileri ürperir. Sonra derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar. İşte bu, Allah'ın, dilediğine hidayet ettiği hidayettir. Allah kimi saptırırsa, onun için bir yol gösterici yoktur.

"Allah sözün en güzelini indirdi": Yani Kur'an'ı demektir. Biz de iniş sebebini Yusuf suresinin başında zikretmiştik.

"Ahenktar bir kitap olarak": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Birbirlerine ayette ve harflerde benzer; ayet ayete benzer, kelime kelimeye benzer, harf harfe benzer.

İkincisi: Birbirini doğrular; onda tutarsızlık ve çelişki yoktur.

"İkişerli": Çünkü onda kıssalar, farzlar, sevap ve azap tekrar edilmiştir.

Eğer: "Biri yettiği halde kıssaların tekrar edilmesindeki hikmet nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e Arap heyetleri gelirdi, Müslümanlar da onlara Kur'an'dan parçalar okurlardı; bu da onlara yeterdi. Değişik kabilelere de farklı sureleri gönderirdi; eğer haberler ve kıssalar tekrar edilmese idi, Musa kıssası bir kavme, İsa kıssası bir kavme ve Nuh kıssası da bir kavme düşerdi. Allah Teala ise bu kıssaların yerin her tarafında meşhur olup bütün insanlara ulaşmasını irade etti. Aynı cinsten kelamın tekrarındaki faydayı da ileride "febieyyi alai rabbiküma tükezziban" (er – Rahman); "la abudu ma tabudun (Kafirun); "evla leke feevla" *(Kıyamet: 34, 35)* "vema edrake ma yevmüddin" *(İnfitar: 17, 78)* ayetlerinde zikredeceğiz.

"Ondan Rablerinden korkanların derileri ürperir": Yani onları bir titreme tutar, o da korkudan insan derisinde meydana gelen değişikliktir. Abbas bin Abdülmuttalib, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir kulun Allah korkusundan derisi ürperirse, kuru ağacın yaprakları nasıl dökülürse, günahları öyle dökülür"."

Ayetin manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O'nun tehdidinden titrer, va'dinden yumuşar, bunu Süddi, demiştir. *İkincisi:* Korkudan titrer, umuttan yumuşar. *Üçüncüsü:* O'nu tazim ettiği için derisi ürperir, onu okuduğu zaman da yumuşar, bu ikisini Maverdi zikretmiştir.

Manaya aşina olan bazıları da şöyle demişlerdir: "İla zikrillah"ta zik-

9 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, Hakîm Tirmizi'nin Nevadirül – Usul rivayetinden.

rin mef'ulü belli olduğu için atılmıştır. Mana da şöyledir: Kalpleri Allah'ın cennet ve sevabı zikretmesiyle yatışır. Bu da Allah'ın veli kullarının sıfatıdır; derileri ürperir ve kalpleri yumuşar. Onları, akılları gitmek ve bayılmakla nitelemedi; bu ancak bid'at ehli kimselerde görülür, bu da şeytandandır. Ebu Hazim şöyle rivayet etmiştir: İbn Ömer yere düşmüş bir Iraklı adam gördü: "Nesi var?" dedi. Onlar da: Ona Kur'an okunduğu zaman başına böyle bir hal gelir, dediler. O da: Biz de aziz ve celil olan Allah'tan korkuyoruz, ama yere düşmüyoruz, dedi. Amir bin Abdullah bin Zübeyr diyor ki: Babama geldim, "neredeydin?" dedi. Ben de: Bir topluluk buldum, şimdiye kadar onlardan daha iyisini görmedim; aziz ve celil olan Allah'ı zikrediyor; onlardan birileri aziz ve celil olan Allah'ın korkusundan bayılıyor, dedim. Bir daha onlarla beraber oturma, dedi. Beni sözü kafama yer etmemiş gibi görünce şöyle dedi: Ben Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i Kur'an okurken gördüm, Ebu Bekir ile Ömer'i Kur'an okurlarken gördüm; onların başına böyle bir şey gelmiyordu. Sen onların Ebu Bekir ile Ömer'den daha mı çok Allah'tan korktuklarını zannediyorsun? Ben de sonradan durumun onun dediği gibi olduğunu gördüm. İkrime de şöyle demiştir: Ebu Bekir'in kızı Esma'ya: "Eskiler korkudan bayılırlar mı idi?" diye sordular, o da: Hayır, ancak onlar ağlarlardı, dedi. Abdullah bin Urve bin Zübeyr diyor ki: Nenem Esma bint Ebu Bekir'e: "Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Kur'an okunduğu zaman nasıldı?" diye soruldu, o da: Onlar, Kur'an'ın onları nitelediği gibi idiler; gözleri yaşarır ve derileri ürperirdi, dedi. Ben de: Bugün insanlar onlara Kur'an okunduğu zaman birileri bayılıp düşüyorlar, dedim. O da: Euzu billahi mineş şeytanir recim (kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım) dedi. Cevvab da zikir anında titrerdi, İbrahim Nahai ona: "Eğer kendine sahip isen sen sahtekârsın, eğer sahip değilsen, senden öncekilere muhalefet ettin" dedi.

"İşte bu, Allah'ın hidayetidir": Bu diye işaret edilen şeyde iki görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O, mü'minlere Kur'an okunduğu zaman içinde geçen tehditlerden dolayı derilerinin ürpermesi ve vaatten dolayı da yumuşamasıdır. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوٓءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
وَقِيلَ لِلظّٰلِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾ كَذَّبَ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتٰىهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٥﴾ فَأَذَاقَهُمُ اللّٰهُ

الْخِزْيَ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
﴿٢٦﴾ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ ف۪ي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ
لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَۚ ﴿٢٧﴾ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذ۪ي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ
يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾

24 – Kıyamet gününde kötü azaptan yüzü ile sakınan (cennete emniyetle giren gibi midir)? Zalimlere: "Kazandığınız şeyi tadın" denilir.

25 – Kendilerinden öncekiler de yalanladılar azap onlara fark etmedikleri yerden geldi.

26 – Allah onlara dünya hayatında rezilliği tattırdı. Gerçekten ahiretin azabı daha büyüktür, biliyor olsalardı!

27 – Andolsun, gerçekten bu Kur'an'da insanlara, belki öğüt alırlar diye her (çeşit) misalden verdik.

28 – Arapça, eğriliği olmayan bir Kur'an olarak. Belki sakınırlar.

"Kıyamet gününde kötü azaptan yüzü ile sakınan mı?": Yani şiddetli azaptan, demektir. Zeccac, cevabı mahzuftur, takdiri de şöyledir, demiştir: Cennete giren gibi midir? Tefsirde şöyle gelmiştir: Kafir ateşe elleri bağlı olarak atılır, yüzü ile sakınmaktan başka bir şey yapamaz.

Sonra cehennem bekçilerinin kafirlere ne diyeceklerini haber vererek: "Zalimlere denir" dedi, yani kafirlere, "kazandığınız şeyi tadın": Yani kazancınızın karşılığını, demektir.

"Kendilerinden öncekiler de yalanladılar": Yani Mekke kafirlerinden öncekiler, demektir, " onlara azap fark etmedikleri yerden geldi": Yani eminlerken ve azaptan gafillerken geldi. "Allah onlara rezilliği tattırdı": Yani aşağılığı ve azabı, demektir. "Gerçekten ahiretin azabı daha büyüktür": Dünyada başlarına gelenlerden. "Biliyor olsalardı!" Fakat bunu bilmezler.

"Andolsun, gerçekten bu Kur'an'da insanlara verdik", yani onlara anlattık "her türlü misalden": Yani hallerine benzeyen her türlü şeylerden, demektir.

"Arapça Kur'an olarak (Arabiyyen)": Zeccac, Arabiyyen hal olmak üzere mansuptur, mana da şöyledir, demiştir: İnsanlara Arapça olan bu Kur'an'da misaller getirdik. Kur'an lafzı tekit için zikredilmiştir, nitekim şöyle dersin: Caeni zeydün recülen salihan ve caeni amrun in-

sanen akılan (Zeyd bana iyi bir kimse, Amr da akıllı bir insan olarak geldi). Recül ve insan tekit olarak zikredilmiştir.

"Eğriliği olmayan": İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan, gayri mahluk olarak, demiştir. Başkası da: Doğru, ihtilaflı olmayan, demiştir.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلًا ف۪يهِ شُرَكَٓاءُ مُتَشَاكِسُونَ
وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًاۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِۜ بَلْ
اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٩﴾ اِنَّكَ مَيِّتٌ وَاِنَّهُمْ مَيِّتُونَ
﴿٣٠﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

29 – Allah onda çekişen ortaklar olan bir adamla bir adama özgü olan adamı misal verdi. Bu ikisi misalde bir olurlar mı? Allah'a hamdolsun. Doğrusu onların çoğu bilmezler.

30 – Şüphesiz sen öleceksin ve şüphesiz onlar da ölecekler.

31 – Sonra gerçekten siz kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda duruşacaksınız.

"Allah misal verdi": Sonra bunu "onda çekişen ortaklar olan adam" demekle açıkladı. İbn Kuteybe: Müteşakisun: İhtilaf edenler, çekişenler ve tartışanlar, demiştir. Recülün şekisün denir. Yezidi de, şekis: Titiz adama denir, demiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Allah Teala'nın mü'min ve kafir için verdiği bir misaldir. Çünkü kafir bir sürü tanrıya tapar; onu hizmetinde rekabet eden birçok efendilerin bulunduğu köleye benzetmiştir. O hepsini razı edemez. Mü'min ise bir tek Allah'a ibadet eder; onu da bir efendinin kölesine benzetmiştir. Onun isteklerini bilir, razı olacağı yolu da tanır. O, ortakların çekişmesinden emindir. İşte: Salimen lirecül dediği budur. İbn Kesir, Ebu Amr – ancak Kazaz rivayeti dışında Abdülvaris hariç – Eban da Asım'dan rivayet ederek elifle, lamın kesri ile naspla ve ikisinde tenvinle "ve recülen salimen" okumuşlardır, mana da şöyledir: Yalnız bir efendinin kölesi olan, onda çekişen başkaları olmayan adam. Bunu Kazaz hariç Abdülvaris de böyle rivayet etmiş, ancak o iki ismi de merfu okumuş: Ve rücülün salimün lirecülin, demiştir. İbn Ebi Able de sinin kesri ve mimin ref'i ile "silmün lirecülin" okumuştur. Diğerleri ise sinin ve lamın fethi, ikisinde de nasb ve tenvinle "ve recülen selemen" okumuşlardır, manası da: Barıştır. Silm de öyledir. Zeccac şöyle demiştir: Kim "silmen" ve

"selmen" okursa, bu ikisi mastardır, sıfat yerinde kullanılmıştır, mana da: Recülen zasilmin lirecülin ve zaselmin lirecülin, demektir. Za silmin demektir. Selm de sulhtur, silm de öyledir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kim "selemen lirecülin" okursa, ona selam verdi ve onunla barışıktır, demek ister. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Silm ve selm sulhtur.

"Misalca bir olurlar mı?": Bu, ret manasına bir sorudur, bir olmazlar, demektir. Çünkü bir sahibe ait olan kimse birçok çekişen ortakların sahip olduğu kimseden daha çok yardım ve iyilik görür. Şöyle de denilmiştir: Bu ikisi rahatlık bakımından eşit olmazlar; çünkü bu, sahibinin rıza yolunu bilir, öteki ise ortaklar arasında şaşakalır. Saleb şöyle demiştir: "Neden "hel yesteviyani meselen" dedi de, meseleyni demedi, denilirse, şunun içindir; çünkü ikisi birlikte bir misal kılınmıştır. Şu ayet de öyledir: "Ve cealnebne meryeme ve ummehu ayeten" *(Mü'minun: 50)*. Ayeteyni demedi, çünkü ikisinin durumu birdir. Söz burada tamam oldu. Sonra "Allah'a hamd olsun" dedi, yani hamd diğer mabutlara değil de yalnız O'na mahsustur. "Doğrusu onların çoğu bilmezler": Maksat hepsi bilmezler, demektir.

Sonra bu sözün ardından Peygamberine öleceğini ve ona inanmayanların da öleceklerini, aziz ve celil olan Allah'ın huzurundan haklı ve haksız, zalim ve mazlum duruşmak için toplanacaklarını haber verdi. İbn Ömer şöyle demiştir: Bu ayet indiğinde tefsirini bilmiyorduk; bizimle ehl-i kitap hakkında indiğini düşünüyorduk. Hazreti Osman öldürülünce, bunun onlar hakkında indiğini anladık. Bir ifade de şöyledir: Nihayet Ali ile Muaviye davası çıkınca meseleyi öğrendik.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ
أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذِي جَاءَ
بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ مَا
يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٤﴾ لِيُكَفِّرَ اللَّهُ
عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٥﴾

32 – Allah'a karşı yalan söyleyenden ve kendisine geldiği zama doğruyu yalanlayandan daha zalim kimdir? Cehennemde kafirl için yer yok mu?

33 – Doğruyu getiren ve onu tasdik eden var ya, işte onlar mü takilerin ta kendileridir.

34 – Onlar için Rablerinin katında her istedikleri vardır. İşte iy lik edenlerin mükafatı budur.

35 – Allah onların yaptıklarının en kötüsünü örtsün ve onla mükafatlarını da yaptıklarının en güzeli ile ödesin diye.

"Allah'a karşı yalan söyleyenden daha zalim kimdir?": O'na evlat ortak iddia etmekle "ve kendisine geldiği zaman doğruyu yalanlaya dan": O da tevhit ve Kur'an'dır. "Cehennemde kafirler için yer yo mu?": Yani inkar edenler için durak, demektir. Bu da onaylatma m nasında bir istifhamdır, mana da: Evet vardır, demektir.

"Doğruyu getiren": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da A bin Ebu Talib, İbn Abbas, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir. Sonra g tirdiği doğruda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O "lailahe illallah"t bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübe de böyle demiştir. *İkincisi:* O Kur'an'dır, bunu da Katade, demiştir. O tasdik edende de üç görüş vardır: *Birincisi:* O yine Resulullah sallallah aleyhi ve sellem'dir; o doğruluğu getirmiş ve onu tasdik etmiştir. Bu İbn Abbas ile Şa'bi, demişlerdir. *İkincisi:* Ebu Bekir'dir, bunu da Ali b Ebu Talib, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar mü'minlerdir, bunu da Katad Dahhak ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Doğruluğu getiren Kur'an ehlidir, o da kıyamet günün getirecekleri doğruluktur; onun hakkını eda etmişler ve onu doğrul mışlardır. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Doğruluğu getirenler peygamberlerdir, bunu da Rel demiştir. Buna göre onu tasdik edenler de mü'minlerdir.

Dördüncüsü: Doğruluğu getiren Cebrail'dir, onu tasdik eden Muhammed'dir. Bunu da Süddi, demiştir.

"İşte onlar gerçek mü'minlerin ta kendileridir": Yani şirkten ko kanlardır. "Hüm" dedi, çünkü "ellezi" çoğul manasınadır. Dilcil böyle demişler; Ebu Ubeyde ile Zeccac şu beyti delil getirmişlerdir:

Felç mevkiinde kanları akıtılacak olanlar,
Ey Ümmü Halid, kavimdir, hem de hepsidir!

"Allah onlardan örtsün diye": Mana şöyledir: Onlara istediklerini verdi ki onlardan örtsün diye, "yaptıkları şeyin en kötüsünü": Yani onu bağışlayarak örtsün diye. " Ve onlara mükafatlarını ödesin diye" amellerinin en güzelleriyle ödesin diye, kötüleriyle değil.

أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ ۖ وَيُخَوِّفُونَكَ
بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ ۚ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٦﴾
وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ ۗ أَلَيْسَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ ذِي
انْتِقَامٍ ﴿٣٧﴾ وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ
لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۚ قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ
أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي
بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ ۚ قُلْ حَسْبِيَ
اللَّهُ ۖ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٣٨﴾

36 – Allah kuluna yetmez mi? Seni O'ndan başkalarıyla (putlarla) korkutuyorlar. Allah kimi saptırırsa, onun için bir yol gösterici yoktur.

37 – Allah kime de hidayet ederse, onun için de bir saptırıcı yoktur. Allah mutlak galip, intikam sahibi (alıcı) değil mi?

38 – Andolsun, eğer onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, elbette "Allah" derler. De ki: "Allah'tan başka taptıklarınızı gördünüz mü, eğer Allah bana bir zarar vermek isterse, onlar O'nun zararını açarlar mı yahut bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun rahmetini tutarlar mı?" De ki: "Allah bana yeter. Tevekkül edenler yalnız O'na tevekkül etsinler".

"Allah kuluna yetmez mi?": Müfessirler şöyle anlatmışlar: Mekke müşrikleri: Ya Muhammed, sen durmadan tanrılarımızı diline dolayıp onları ayıplıyorsun, sana bir kötülük gelmesinden kork, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Burada kulundan murat edilen de, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Hamze ile Kisai, cemi sıgasıyla "ibadehu" okumuşlardır ki onlar (o kullar da) peygamberlerdir. Çünkü ümmetleri onlara kötülük yapmak istediler. Mana da şöyledir: O, sen-

den öncekilere yettiği gibi sana da yeter. Sa'd bin Ebi Vakkas ile Ebu İmran el – Cevni, ye ile "bikâfi" ve dalın ve henin kesri ile elifsiz olarak da "abdihi" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Aliye, Ebu'l – Cevza ve Şa'bi de öyle okumuşlardır. Ancak onlar "ibadihi" şeklinde elifi yerinde bırakmışlardır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu Cafer, Şeybe ve A'meş de tenvinle "bikâfin", cemi sıgasıyla da "ibadehu" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu Reca el – Utaridi de kâftan önce merfu ye, feden sonra da sakin ye ile "yükâfiy", cemi sigasıyla da "ibadehu" okumuşlardır.

"Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar": Yani O'ndan başka taptıkları ile ki onlar da putlardır.

Sonra bunu ardından hidayet etme ve saptırmanın Allah Teala'ya ait olduğunu ve kendine isyan edenden intikam alacağını bildirdi. Sonra da onlara tapmakla beraber O'nun Halık olduğunu ikrar ettiklerini haber verdi. Daha sonra da taptıkları şeylerin onlardan bir zarar defedemeyeceğini ve bir iyilik temin edemeyeceğini buyurdu.

Ebu Amr ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek tenvinle "kaşifatün durrahu" ve "mümsikatün rahmetehu"; diğerleri ise izafetle "kaşifatü durrihi" ve "mümsikatü rahmetihi" okumuşlardır.

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى
مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَۙ ﴿٣٩﴾ مَنْ يَأْت۪يهِ
عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُق۪يمٌ ﴿٤٠﴾
اِنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّۚ فَمَنِ اهْتَدٰى
فَلِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۚ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ
بِوَك۪يلٍ ﴿٤١﴾

39 – De ki: "Ey kavmim, durumunuza göre amel edin. Şüphesiz ben de ediyorum. İleride bileceksiniz.

40 – Kendisini perişan eden azap kime gelecek ve sürekli azap kimin üzerine inecek?

41 – Şüphesiz biz sana kitabı insanlar için hak ile indirdik. Artık kim doğru yolu seçerse, kendi yararınadır. Kim de saparsa, ancak kendi zararına sapar. Sen onların üzerinde bir vekil değilsin.

"De ki: "Ey kavmim, amel edin": Bazı müfessirler bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini demişlerdir.

"Şüphesiz ki sana kitabı indirdik": Yani Kur'an'ı, "insanlar için": Yani bütün mahlukat için. "Hak ile" onda batıl yoktur. Ayetin tamamı Yunus'un sonunda ayet: 108'de tefsir edilmiştir. Bunun da kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir.

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّت۪ي لَمْ تَمُتْ ف۪ي
مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّت۪ي قَضٰى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰى
اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

42 – Allah canları ölürken alır, ölmeyeni de uykusunda alır. Ölümüne hükmettiğini tutar ve diğerini belli süreye kadar salıverir. Şüphesiz bunda iyice düşünen bir toplum için elbette deliller vardır.

"Allah canları ölürken alır": Yani ruhları cesetler ölürken kabz eder. "Ölmeyeni de": Yani ölmeyen canı da "uykusunda alır".

"Tutar": Yani cesetten ve nefisten tutar "elleti kada aleyhel mevte": Hamze ile Kisai, kafın zammı ve yenin fethi ile "kudıye", ref' ile de "el-mevtü" okumuşlardır.

"Diğerini salıverir" cesede "belli bir süreye kadar" o da ömrün bitmesidir. "Şüphesiz bunda iyice düşünen bir toplum için elbette deliller vardır" yeniden dirilme hususunda. Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Dirilerin ruhları ile ölülerin ruhları uykuda buluşurlar; tanışır ve soruşurlar. Sonra dirilerin ruhları cesetlerine döndürülür. Hiçbir hata yapılmaz. "Şüphesiz bunda iyice düşünenler için elbette deliller vardır": İbn Abbas başka bir rivayette şöyle demiştir: Ademoğlunda hem nefis hem de ruh vardır; nefisle düşünür ve iyiyi kötüyü ayırır; ruh ile de nefes alır ve hareket eder. İnsan uyuduğu zaman Allah onun nefsini kabzeder, ruhunu kabz etmez. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: İnsanda ruh ve nefis vardır; aralarında da bir perde vardır. Allah Teala uyku sırasında nefsi tutar, sonra onu uyanırken cesede iade eder. Kulu uykusunda öldürmek istediği zaman da nefsi döndürmez, ruhu kabz eder.

Alimler nefisle ruh arasında fark olup olmadığında iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir ki ben de onları "el – Vücuh ve'n – Nezair" kitabında zikretmiştim. "Nezair" kitabında da bu ayette geçen ölüm hakkında daha fazla bilgi verdim. Bazı alimler uyuyan hakkındaki ölü-

mün kendi ölümü olduğunu söylemişlerdir. Bu da Ferra ile İbn Enbari'nin tercihleridir. Buna göre uyuyanın ölmesinin manası, nefsinin hareketten alıkonulması, salıverilmesi de uyanmakla hareket için serbest bırakılmasıdır.

أَمِ اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ قُلْ أَوَلَوْ كَانُوا
لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٣﴾ قُل لِّلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا
لَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾

43 – Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: "Onlar hiçbir şeye sahip olmuyor ve akıllarını çalıştırmıyorlar olsalar da mı?"

44 – De ki: "Şefaatin hepsi Allah'ındır. Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Sonra O'na döndürüleceksiniz".

"Şefaatçiler mi edindiler?": Yani Mekke kafirleri, demektir.

Şefaatçilerden ne murat edildiği hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar putlardır, onların ihtiyaçlarında aracılık edeceklerini iddia ettiler. Bunu çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* Meleklerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"De ki: Onlar hiçbir şeye sahip olmasalar da mı?": Yani hiçbir şefaat hakkına, demektir. "Akıllarını çalıştırmıyor olsalar da mı?": Sizin kendilerine ibadet etmenizi. Bu sorunun cevabı verilmemiştir, takdiri şöyledir: Bu sıfatta olsalar da mı onları şefaatçiler edinecekler?

"De ki: Şefaatin hepsi Allah'ındır": Yani ona ancak O'nun müsaadesiyle sahip olunur. Ancak O'nun izni ile birilerine şefaat edilir.

وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ
وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِن دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٥﴾
قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ أَنتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ
يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا
وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ مِن سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ ﴿٤٧﴾

وَبَدَا لَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٤٨﴾

45 – Allah tek başına anıldığı zaman, ahirete iman etmeyenlerin kalpleri tiksinir. O'ndan başkaları (putlar) anıldığı zaman, onlar birden neşelenirler.

46 – De ki: "Ey gökleri ve yeri yaratan, görünmeyeni ve görüneni bilen Allah'ım, ihtilaf ettikleri şeylerde kullarının arasında sen hüküm verirsin".

47 – Eğer yerdeki her şey ve onlarla beraber bir misli zalimlerin olsaydı, kıyamet gününde kötü azaptan (kurtulmak için) mutlaka onu fidye verirlerdi. Onlara Allah'tan hesap etmedikleri şeyler göründü.

48 – Onlara kazandıkları şeylerin kötülükleri göründü ve alay ettikleri şeyler onları kuşattı.

"Allah tek başına anıldığı zaman, ahirete iman etmeyenlerin kalpleri tiksinir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Tevhitten daralır, bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* Kibir gösterir, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Nefret eder, bunu da Ebu Ubeyde ile Zeccac, demişlerdir.

"O'ndan başkaları anıldığı zaman": Yani putlar, demektir. "Birden onlar neşelenirler": Ferahlar, sevinç duyarlar. Bundan sonrasının tefsiri de "onlara Allah'tan hesap etmedikleri şeyler göründü" kavline kadar En'am: 14; Bakara: 113 ve Ra'd: 18'de geçmiştir.

Süddi şöyle demiştir: Onlar amellerinin iyilik olduğunu zannettiler; onlara kötülük göründü. Başkası da şöyle demiştir: Kendilerine faydası olacağını zannettikleri birtakım ameller ettiler; şirkleriyle birlikte onlara fayda vermedi. Mukatil de şöyle demiştir: Yeniden diriltildikleri zaman başlarına geleceğini zannetmedikleri şeyler göründü. Bu görüşün de iki mülahazaya ihtimali vardır:

Birincisi: Onlar putlara tapmakla Allah'a yakın olacaklarını umuyorlardı; azap görünce, zannetmedikleri şey karşılarına çıktı.

İkincisi: Yeniden dirilmek ve ceza görmek hesaplarında yoktu. Muhammed bin Münkedir'den ölüm anında telaşlandığı ve: Bu ayetten, hesap etmediğim şeyin karşıma çıkmasından korkuyorum, dedi.

"Onları kuşattı": Yani onlara indi, "alay ettikleri şeyler": Yani inkar edip de yalanladıkları şeyler, demektir.

فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا
قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَى عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
(49) قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ
(50) فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَالَّذِينَ ظَلَمُوا
مِنْ هَؤُلَاءِ سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ (51)
أَوَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ
إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (52)

49 – İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize dua eder. Sonra ona bizden bir nimet verdiğimiz zaman: "Bu bana bilgim sayesinde verildi" der. Hayır, o bir imtihandır. Fakat onların çoğu bilmezler.

50 – Bunu kendilerinden öncekiler de demişlerdi de kazandıkları şeyler onlardan hiçbir şeyi defetmemişti.

51 – Kazandıkları şeylerin kötülükleri başlarına geldi. Bunlardan (bunların içinden) zalim olanlara da yaptıklarının kötülükleri dokunacaktır ve onlar (bizi) aciz bırakamazlar.

52 – Bilmediler mi ki Allah, dilediğine rızkı genişletir ve daraltır. Gerçekten bunda iman eden bir toplum için elbette ibretler vardır.

"İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize dua eder": Mukatil şöyle demiştir: O, Huzeyfe bin el – Muğire'dir. Bunun benzerinin tefsiri de bu surede *(Zümer: 8'de)* geçmiştir. Nimete neden hu zamiri ile işaret edildi; çünkü ondan in'am murat edilmiştir.

"Bana bilgim sayesinde verildi": Yani yanımdaki bilgiden dolayı der, bu da: Allah'ın bende olduğunu bildiği hayır sayesinde, demektir. Şöyle de denilmiştir: Allah benim ona layık olduğumu bildiği için verdi. Allah Teala da şöyle dedi: "Hayır, o" yani Allah'ın ona verdiği nimet "bir imtihandır": Yani kul onunla denenecek; şükür mü edecek, nankörlük mü edecek bilinsin, diye. "Fakat onların çoğu bilmezler": Bunun gazab ve imtihan olduğunu bilmezler. Şöyle de denilmiştir: "Hayır o," yani söylediği söz "bir imtihandır".

"Bunu gerçekten dedi": Yani o kelimeyi, o da: "Bu bana ancak bendeki ilimden dolayı verilmiştir" sözüdür. "Kendilerinden öncekiler":

Bunlarda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar geçmiş ümmetlerdir, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Karun'dur, bunu da Mukatil, demiştir.

"Onlardan def etmedi": Yani onlardan azabı savmadı, "kazandıkları şeyler": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* İnkardır. *İkincisi:* Putlara tapmadır. *Üçüncüsü:* Mallardır.

"Kazandıkları şöylerin kötülükleri başlarına geldi": Yani kötülüklerinin karşılığı, demektir ki o da azaptır.

Sonra Mekke kafirlerini tehdit edip şöyle dedi: "Bunların içinden zalim olanlara da yaptıklarının kötülükleri dokunacaktır ve onlar bizi aciz bırakamazlar": Yani onlar Allah'ı aciz bırakamazlar da O'nun elinden kurtulamazlar da.

Mukatil şöyle demiştir: Sonra yedi yıl kıtlıktan sonra yağmur vermekle birliğini bilmeleri için onlara öğüt verip şöyle dedi: "Bilmediler mi ki Allah, dilediğine rızkı genişletir ve daraltır. Gerçekten bunda vardır": Yani rızkın bollaştırılıp daraltılmasında, "iman eden bir toplum için elbette ibretler (vardır)".

قُلْ يَا عِبَادِيَ
الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ
إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ
﴿٥٣﴾ وَأَنِيبُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ
ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿٥٤﴾ وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ
مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنْتُمْ
لَا تَشْعُرُونَ ﴿٥٥﴾

53 – De ki: "Ey nefislerine karşı israf eden (aşırı giden) kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir".

54 – "Rabbinize dönün ve size azap gelmeden önce O'na teslim olun. Sonra size yardım edilmez".

55 – Farkında olmadan ve size azap ansızın gelmeden önce size Rabbinizden indirilenin en güzeline tabi olun.

"De ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım": İniş sebebinde dört görüş vardır:

Birincisi: Müşriklerden bazı kimseler adam öldürmüşler hem de çok öldürmüşler, zina etmişler hem de çok etmişlerdi; sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Senin davet ettiğin din güzeldir, keşke yaptığımız şeylerin bir kefareti olsaydı, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. [10]

İkincisi: Bu; Ayyaş bin Ebi Rebia, Velid ve Müslümanlardan bazı kimseler hakkında indi; bunlar Müslüman olmuşlardı, sonra işkence görünce dinlerinden döndüler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı: Allah bunların ne farzını ne de nafilesini kabul etmez; bunlar gördükleri işkence yüzünden dinlerini terk ettiler, dediler. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Hazreti Ömer; Ayyaş, Velid ve o birkaç kişiye bunu yazdı; onlar da Müslüman olup hicret ettiler. Bu da İbn Ömer'in görüşüdür.[11]

Üçüncüsü: Vahşi hakkında indi, bu görüşü de Furkan'ın sonunda, ayet: 68'de İbn Abbas'tan şerh edilmiş şekilde zikretmiş bulunuyoruz.

Dördüncüsü: Mekke halkı: Muhammed putlara tapanın ve Allah'ın haram ettiği cana kıyanın bağışlanmayacağını iddia ediyor; biz nasıl hicret ederiz ki bu gibi şeyleri yapmış bulunuyoruz, dediler. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Nefislerine karşı aşırı gidenler"in manası: Büyük günah işleyenler, demektir. Kunut ise: Ümitsizliktir. "Enibu": Şirki ve günahları bırakarak Allah'a dönün, demektir. "Ona teslim olun": Bu da tevhitte samimi olun, demektir. Yardım olunursunuz" da azabınıza mani olunur, demektir.

"Size indirilenin en güzeline tabi olun": Bunu da "onun en güzelini alsınlar" *(A'raf: 145)* kavlinde beyan etmiştik.

أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَى عَلَى
مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ ﴿٥٦﴾
أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٥٧﴾ أَوْ تَقُولَ
حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

---

10 – Müslim, İman, hadis no, 193; Nesei, Tahrim, bab, 2.

11 – Taberi Tefsiri, 24/15.

بَلٰى قَدْ جَٓاءَتْكَ اٰيَاتٖي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ
مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٥٩﴾

56 – Bir nefsin: "Allah'ın yanında ettiğim kusurdan dolayı eyvah başıma. Gerçekten ben alay edenlerdendim" demesinden önce (çalışın).

57 – Yahut: "Eğer Allah bana hidayet etseydi, elbette müttakilerden olurdum" demesinden önce (çalışın).

58 – Yahut: "Azabı gördüğü zaman: Keşke benim için bir dönüş olsaydı, ben de iyilik edenlerden olurdum" demesinden önce (çalışın).

59 – (Ona Allah tarafından): "Hayır, gerçekten sana ayetlerim geldi; sen de onları yalanladın, büyüklük tasladın ve kafirlerden oldun!" (denir).

"Bir nefsin demesinden önce": Müberrid, mana şöyledir, demiştir: Bir nefis böyle demeden önce, bir nefsin böyle demesinden sakınarak. Zeccac da şöyle demiştir: Bu sözü söyleyecek hale düşme korkusundan önce. "Ya hasreta": Eyvah başıma, eyvah pişmanlık ve üzüntüme, demektir. Tahassür: Kaçan şeye kederlenmektir. "Hasreta"daki elif, mütekillim yassıdır, mana da, izafetle: Ya hasreti (ey üzüntüm!) demektir. Ferra şöyle demiştir: Araplar feryat manası taşıyan her sözde yayı elife çevirir ve onu dua tarzına aktarırlar. Araplar çoğu zaman bu eliften sonra bir he getirirler, bazen de onu merfu getirirler. Hasen, Ebu'l – Aliye, Ebu İmran ve Ebu'l – Cevza, nefse muzaf ederek te'nin kesresi ile "ya hasreti" (ey üzüntüm) okumuşlar; Muaz el – Kari ile Ebu Cafer de teden sonra elif ve meftuh ye ile "ya hasretaye" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Ferra henin fethi ile "ya hasretahe ala keza" ve zam ve kesr ile "ya hasretahu" (ya hasretahi) şekillerinin de caiz olduğunu iddia etmiştir. Bütün nahivciler vasıl halinde bu yenin yerinde bırakılmasını caiz görmezler.

"Allah'ın yanında": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala'ya itaatta, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Allah hakkında, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'ın emrinde, bunu da Mücahit ile Zeccac, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Allah'ın zikrinde, bunu da İkrime ile Dahhak, demişlerdir. *Beşincisi:* Allah'ın yakınlığında. Ferra'dan: Cenb, yakınlıktır, yani Allah'ın yakınlığında ve himayesinde dediği rivayet edilmiştir. Fülanün yeişü fi cenbi fülanin derler ki, onun yakınında ve himayesinde yaşıyor, demektir. Buna göre mana şöyledir: Allah'ın yakınlığını yani cenneti istemedeki kusurumda.

"Gerçekten ben alay edenlerden idim": Yani ben dünyada başka değil ancak Kur'an ve mü'minlerle alay edenlerden idim, demektir.

"Yahut: Allah bana hidayet etseydi": Yani beni kendi dinine irşat etseydi "elbette müttakilerden olurdum": Şirkten sakınanlardan olurdum. "Bela kad caetke ayati": Zeccac şöyle demiştir: Bela olumsuza cevaptır; kelamda ise olumsuzluk yoktur, ancak "eğer Allah bana hidayet etse idi" sözünün manası "ma hüdiytü" (bana hidayet edilmedi) demektir. "Bela kad caetke ayati": İbn Ebi Süreyc, Kisai'den üçünde de tenin kesri ile "caetki", "fekezzebti" "ve künti" rivayet etmiş ve nefse hitap etmiştir. "İstekberte"nin manası da: İmana karşı büyüklük tasladın, demektir.

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللّٰهِ
وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٦٠﴾
وَيُنَجِّي اللّٰهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمُ السُّوٓءُ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿٦١﴾

60 – Allah'a karşı yalan söyleyenlerin kıyamet gününde yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün. Kibirliler için cehennemde yer yok mudur?

61 – Allah, sakınanları muratlarına nail olmaları ile kurtarır, onlara kötülük dokunmaz ve onlar üzülmezler de.

"Allah'a karşı yalan söyleyenleri kıyamet gününde görürsün": Bunlar O'na evlat ve ortak isnat edenlerdir. "Yüzlerinin kapkara olduğunu": Hasen şöyle demiştir: Onlar: İstersek yaparız, istemezsek yapmayız, diyenlerdir. Ayetin kalan kısmını az önce: Zümer: 32'de zikretmiştik.

"Ve yüneccil lahullezinet tekav bimefazetihim": Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek cemi sıgasıyla "bimefazatihim" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Bu: Kattebeyyene emrülkavmi ve umuruhum vertefatis savtü velasvatü sözüne benzer ki tekil ile çoğulun manası birdir. Bunda müfessirlerin üç görüşleri vardır: *Birincisi:* Onları faziletleri ile kurtarır, demektir, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Amelleriyle. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Cehennemden kurtulmalarıyla, demektir.

Müberrid şöyle demiştir: Mefaze: fevz kökünden mef'ale vezn n-

dedir, eğer cemi yapılırsa güzel olur; mesela seadet ve seâdât gibi, mana da: Allah onları cehennemden kurtulup cenneti elde etmeleriyle halas eder, demektir.

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ
وَكِيلٌ ﴿٦٢﴾ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٣﴾

62 – Allah her şeyin yaratıcısıdır. O, her şeyin üzerinde vekildir.

63 – Göklerin ve yerin anahtarı O'nundur. Allah'ın ayetlerini inkar edenler, işte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.

"Göklerin ve yerin anahtarları (mekalid) O'nundur": İbn Kuteybe: Anahtarları ve hazineleri, demiştir; çünkü anahtarlara sahip olan hazinelere de sahip olur. Onun tekili: İklid (kilit)tir, müfredi bozularak cemi yapılmıştır; tıpkı zekerin çoğulu mezakir olduğu gibi. Onun Farsça'dan Arapçalaşmış olduğu söylenmiştir. Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: İklid: Farsça'dır, Arapçalaşmıştır. Recez şairi şöyle demiştir:

Horoz öterek onu rahatsız etmedi.
Kilitle de kapalı kapıları zorlamadı.

Miklid de iklid'de ayrı bir lügattir, çoğulu da: Mekalid'dir.

Müfessirlerin mekalid üzerinde iki görüşleri vardır: *Birincisi:* Anahtarlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hazinelerdir, bunu da Dahhak, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun tefsiri şöyledir: Göklerde ve yerde ne varsa, onu yaratan ve kapısını açan O'dur, yani Allah'tır. Müfessirler şöyle demiştir: Göklerin anahtarları yağmurdur, yerin anahtarları da bitkidir.

قُلْ أَفَغَيْرَ اللَّهِ
تَأْمُرُونِّي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ
وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ
وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٥﴾ بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ
مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٦﴾

64 – De ki: "Ey cahiller, bana Allah'tan başkasına mı ibadet etmemi emrediyorsunuz?"

65 – Andolsun, gerçekten sana ve senden öncekilere şöyle vahyedilmiştir: "Andolsun, eğer şirk koşarsan, amelin elbette boşa gider ve sen de elbette ziyan edenlerden olursun".

66 – Hayır, Allah'a ibadet et ve şükredenlerden ol.

"Efe ğayrallahi te'murûnnî a'büdü": Nafi ile İbn Amir şeddesiz nunla "te'muruni" okumuşlar, ancak Nafi yeyi fetha ile okumuş, İbn Amir ise fetha ile okumamıştır. İbn Kesir de nunun şeddesi ve yenin fethi ile okumuştur. Diğerleri de yenin sükunu ile okumuştur. Bu da onu atalarının dinine davet ettikleri zaman olmuştur. "Ey cahiller": Yani ey istedikleri şeyi bilmeyen nadanlar, demektir.

"Velekad uhiye ileyke ve ilellezine min kablike": Bunda takdim ve tehir vardır, takdiri de şöyledir: Velekad uhiye ileyke lein eşrekte leyahbetanne amelüke vekezalike uhiye ilellezine minkablik (sana şöyle vahyolundu: Andolsun, eğer şirk koşarsan amelin mutlaka boşa gider, senden öncekilere de böyle vahyolundu). Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Buradaki espri şudur: Geçen iki şeyden birinden haber verip ötekinden es geçmektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, Allah Teala'nın peygamberine öğrettiği bir edeptir, başkası için de tehdittir. Çünkü aziz ve celil olan Allah onu şirkten korumuştur. Başkası da şöyle demiştir: Ona böyle hitap etmesi şunun içindir ki başkaları da bilsinler ki şirk, velevki peygamberden sadır olsun, geçmiş amelleri boşa çıkarır. Ebu İmran, İbn Semeyfa ve Yakup nun ile "lenuhbitanne", nasb ile de "ameleke" okumuşlardır. "Hayır, ancak Allah'a ibadet et": Yani O'nu birle, demektir.

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ
وَالْاَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ
مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾

67 – Allah'ı hakkı ile takdir edemediler. Yer, kıyamet gününde O'nun avucudur (avucundadır). Gökler ise sağ eli ile dürülmüştür. O münezzehtir ve şirk koştukları şeylerden yücedir.

"Allah'ı hakkı ile takdir edemediler": İniş sebebi şöyledir: Ehl-i kitaptan bir adam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ey Kasım'ın babası, bana ulaştığına göre Allah Teala mahlukatı bir par-

makla, yerleri bir parmakla, ağaçları bir parmakla, ıslak toprağı da bir parmakla kaldırır, demişsin, dedi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem öyle güldü ki azı dişleri göründü. Bunun üzerine Allah Teala bu ayeti indirdi. Bunu da İbn Mes'ud, demiştir. Buhari ile Müslim de Sahihlerinde İbn Mes'ud'dan benzerini rivayet etmişlerdir. Biz de bu ayetin başını En'am: 91'de tefsir etmiş bulunuyoruz. İbn Abbas da: Bu ayet, kafirler hakkındadır, demiştir. Ama kim de Allah'ın her şeye gücü yettiğine iman ederse, O'nu hakkı ile takdir etmiştir.

Sonra azametini zikredip şöyle dedi: "Yer kıyamet gününde O'nun avucundadır. Gökler de sağı ile dürülmüştür": Buhari ile Müslim, Sahihlerinde, Ebu Hureyre hadisi olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle rivayet etmişlerdir: Allah Teala kıyamet gününde yeri kabzasına alır, göğü de sağ eli ile dürer. Sonra da: "Büyük Kral benim, dünya Kralları nerede?" der.[12] Yine o ikisi İbn Ömer'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdular: Aziz ve celil olan Allah kıyamet gününde gökleri dürer, sonra onları sağ eliyle tutar, sonra da: "Büyük Padişah benim, zorbalar nerede? Mütekebbirler nerede?" der.[13] İbn Abbas da: Bütün gökler Allah'ın sağ elindedir, demiştir.

Said bin Cübeyr de: Gökler bir avucunda, yerler de bir avucundadır, demiştir.

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ
إِلَّا مَن شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنظُرُونَ
﴿٦٨﴾ وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ
بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ
﴿٦٩﴾ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٧٠﴾

68 – Sura üfürüldü; göklerde ve yerde kim varsa öldü, ancak Allah'ın diledikleri hariç. Sonra ona bir defa daha üfürüldü; birden onlar ayakta (etraflarına) bakıyorlar.

---

12 – Buhari, Tefsirü suri-i Zümer, bab, 2; Müslim, Sıfatü'l – Münafikine ve ahkamuhum, hadis no. 23.

13 – Buhari, Tefsirü sure-i Zümer, bab, 3; Müslim, Sıfatü'l – Münafikine ve ahkamuhum, hadis no. 24, 25.

69 – Yer Rabbinin nuru ile parladı, kitap (amel defteri) konuldu; peygamberler ve şahitler getirildi. Aralarında hak ile hükmedildi. Onlar zulmedilmezler.

70 – Her nefse yaptığı tam verildi. O, onların yaptıklarını pekiyi bilendir.

"Venufiha fissuri fesaika": İbn Semeyfa, İbn Yamur ve Cahderi, sadın zammı ile "fesuika" okumuşlardır. "Göklerdekiler ve yerdekiler": Yani korkudan ve şiddetli sesten hepsi ölürler, demektir. Biz de bu ayeti ve ölümden istisna edilenleri Neml: 87'de beyan etmiştik.

"Sonra ona bir defa daha üfürüldü": O da yeniden dirilme üfürmesidir (kalk borusudur). "Birden onlar" yani mahlukat "ayakta (etraflarına) bakıyorlar".

"Yer Rabbinin nuru ile parladı": Yani aydınlandı, demektir. Yerden maksat da Arasat meydanıdır.

"Kitap konuldu": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Amel defterleridir, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Hesaptır, bunu da Süddi, demiştir. Şahitler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar halkın amellerine şahitlik edenlerdir, bunu da cumhur demiştir. Sonra onların hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar gönderilen peygamberlerdir. *İkincisi:* Muhammed ümmetidir ki onlar peygamberlere risaleti tebliğ ettiklerine ve ümmetlerin de onları yalanladığına şahitlik ederler. Bu ikisi İbn Abbas radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Hafaza melekleridir, bunu da Ata, demiştir. *Dördüncüsü:* Peygamberler, melekler, ümmet-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ve organlardır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: Onlar Allah yolunda öldürülenlerdir, bunu da Katade, demiştir. Birincisi daha doğrudur. "Her nefse yaptığı şey tam verildi": Yani amelinin karşılığı demektir. "O, onların yaptıklarını pekiyi bilendir": Yani katibe ve şahide ihtiyaç duymaz.

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا
فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ
يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا
قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧١﴾

قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى
الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٢﴾ وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ
زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا
سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ
لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ
مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٧٤﴾
وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ
وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٥﴾

71 – Kafirler cehenneme bölük bölük sürüldü. Nihayet ona geldikleri zaman kapıları açıldı. Onun bekçileri onlara: "Size içinizden Rabbinizin ayetlerini okuyacak ve sizi bugününüze kavuşmaktan uyaracak elçiler gelmedi mi?" dediler. Onlar da: "(evet) geldi, ancak azap sözü kafirlere hak oldu" dediler.

72 – "Girin cehennemin kapılarından, orada ebedi kalıcılar olarak. Kibirlilerin yeri ne kötüdür!" denildi.

73 – Rablerinden korkanlar da cennete bölük bölük sürüldüler. Nihayet ona geldikleri zaman, zaten kapıları da açılmış, bekçileri onlara: "Selam size! Temizlendiniz. Ebedi kalıcılar olarak girin oraya" dediler.

74 – Onlar da: "Hamdolsun O Allah'a ki, bize va'dini doğruladı ve bizi bu yere mirasçı kıldı. Cennetten dilediğimiz yere konarız. Çalışanların mükafatı ne güzel!" dediler.

75 – Meleklerin Arş'in etrafını kuşattıklarını görürsün. Rablerinin hamdi ile tesbih ederler. Aralarında hak ile hükmolundu. "Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun!" denildi.

"Ve sikallezine keferu ila cehenneme zümera": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Zümer: Ayrı fakat birbirinin ardından giden topluluklardır, tekili: Zümre'dir.

"İçinizden elçiler": Yani kendi toplumunuzdan, demektir. "Azap sözü": O da "cehennemi mutlaka dolduracağım" *(A'raf: 18)* kavlidir.

"Fütihat ebvabuha": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, iki kelimeyi de şedde ile "füttihat" "ve füttihat" okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de şeddesiz okumuşlardır.

Bu vav'da da üç görüş vardır:

Birincisi: O zaittir, bu da içlerinde Ferra'nın da bulunduğu bir cemaatten rivayet edilmiştir.

İkincisi: O hâl vavıdır, mana da şöyledir: Ona kapıları açılmış olarak gelirler. Vav onlar gelmeden önce cennet kapılarının açık olduğunu göstermek için gelmiştir. Cehennem kıssasında atılmıştır, çünkü onlar gelmeden önce kapalı olması açıklanmak istenilmiştir. Bundaki hikmet de üç açıdan irdelenir:

Birincisi: Cennet kapıları onlar gelmeden önce açılmıştır ki vakit kaybetmeden neşe ve surura kavuşsunlar. Cehennem halkı ise oraya gelirler, kapılarını kapalı görürler ki sıcaklığı kaybolmasın. Bunu da arkadaşlarımızdan Ebu İshak bin Şakla zikretmiştir.

İkincisi: Kapalı kapının yanında ayakta beklemek bir nevi züldür, cennet halkı bundan esirgenmiş, buna karşılık cehennem halkına reva görülmüştür. Bunu da bana bazı şeyhlerimiz anlattılar.

Üçüncüsü: Eğer cennet kapısını kapalı bulsalardı, açılmasını beklemek onların saygınlığını zedelerdi. Cehennem kapısını onlar gelinceye kadar kapalı tutmak, kerem gereğidir; çünkü kerem sahibi kimse acele ikram eder de hemen hakaret etmez. Allah Teala da: "Eğer şükreder ve iman ederseniz Allah size niçin azap etsin ki" *(Nisa: 147)* demiştir.

Üçüncü görüş: Vav zaittir, çünkü cennet kapıları sekizdir, cehennem kapıları ise yedidir. Araplar sayı sekizi geçtikten sonra vav ile atıf yaparlar, mesela "veyekulune sebatün ve saminühüm kelbühüm" *(Kehf: 22)* ayetinde olduğu gibi. Bu ve bundan önceki görüşü Salebi nakletmiştir.

Alimler bu ayetin cevabının nerede olduğunda üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Cevap verilmemiştir, bunu da Ebu Ubeyde, Müberrid, Zeccac ve diğerleri demişlerdir. Bu verilmeyen cevabın takdirinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Takdiri şöyledir: "Hatta iza cauha... suidu" (ona geldikleri zaman mutlu olurlar). Bunu da Müberrid, demiştir. *İkincisi:* "Hatta iza cauha... dehaluha" (ona geldikleri zaman girerler). Çünkü kelamda bunu gösteren şeyler vardır. Bu da Zeccac'ın tercihidir.

İkincisi: Cevap: Kale lehüm hazenetüha kavlidir, vav da zaittir. Bunu Ahfeş zikretmiş ve örneği şu şiirdir, demiştir:

Bir de bakarsın ki, ey Kübeyşe, o
Uyuyanın gördüğü bir hayal gibidir.

Feiza vezalike, demişse de, feiza zalike demek istemiştir.

Üçüncüsü: Cevap: Hatta iza cauha fütihat ebvabuha kavlidir, vav da zaittir, bunu da Zeccac dil bilginlerinden nakletmiştir.

"Temizlendiniz": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar cennet kapısına varınca orada bir ağaç görürler; onun gövdesinin altından iki pınar çıkar; birisinden içerler; böylece içlerinde ne kadar eziyet verici ve rahatsız edici şey varsa hepsi çıkar. Ötekisinden de yıkanırlar; bir daha tenleri kararmaz ve saçları ebediyen tozlanmaz. Cennet kapısına vardıkları zaman bekçileri onlara: "Selam size, temizlendiniz" derler. Bunu da Asım bin Damre, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet etmiştir.

Biz de bunun benzerini A'raf: 44'te İbn Abbas'tan zikretmiştik.

İkincisi: Yeriniz hoş oldu (hoş geldiniz) demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'a itaat etmekle temizlendiniz, demektir, bunu de Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar cennete girmeden önce bağışlanmak ve birbirlerinden kısas yapmakla temizlenmişlerdir. Kirlerden arınınca da bekçiler onlara: Temizlendiniz, derler. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Dünyada temiz idiniz, bunu da Zeccac, demiştir.

Oraya girince: "Hamdolsun O Allah'a ki bize va'dini doğruladı" derler, o da cennettir. "Bizi bu yere mirasçı kıldı" yani cennet toprağına demektir. "Cennetten dilediğimiz yere konarız": Yani ondan istediğimiz yerde konutlar ediniriz. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle nakletmiştir: Ümmet-i Muhammed cennete bütün ümmetlerden önce girerler. İstedikleri yere konarlar, sonra da oraya diğer ümmetler konarlar. İşte aziz ve celil olan Allah'ın "ondan istediğimiz yere konarız" dediği budur. "Çalışanların mükafatı ne güzeldir": Yani dünyada itaat edenlerin cennet mükafatları ne güzeldir, demektir.

"Meleklerin Arş'in etrafını kuşattıklarını görürsün": Hâffine kuşatmak demektir, haffel kavmu bifülanin, birinin etrafını sarmaktır. "Min" tekit için gelmiştir, mesela: Macaeni min ahadin (bana hiç kimse gelmedi) sözünde olduğu gibi.

"Rablerinin hamdi ile tesbih ederler": Süddi ile Mukatil: Rablerinin emri ile, demişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: Allah'ı bir bilenler

cennete girdikleri zaman O'nu hamd ile tesbih ederler. İbn Cerir de: Tesbih burada namaz manasınadır, demiştir.

"Aralarında hüküm olundu": Yani mahlukların arasında, demektir "hak ile": Yani adaletle demektir. "Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun, denildi": Bu Allah'ın verdiği nimetlere şükür için cennet halkının sözüdür.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teala mahlukatını zikretmeye hamd ile başladı: "Gökleri ve yeri yaratan Allah'a hamdolsun" *(En'am: 1)* dedi, işin sonunu da – ki o da iki grubun yerlerine yerleşmeleridir – bu ayetle Allah'ın hamdi ile mühürledi; böylece önünde de sonunda da O'na hamdetmenin gereğine dikkat çekti.

40-ĞAFİR (MÜ'MİN) SURESİ

Mekke'de inmiştir. 85 ayettir.

Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Ona: Tavl suresi de denir. Mekke'de inmiştir. Bunu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İkrime ve Katade, demişlerdir. İbn Abbas ile Katade'den onda iki ayetin Medeni olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir, onlar da şunlardır: "Ellezine yücadilune fi ayatillahi" ve arkasındaki ayet *(Ğafir: 35, 36)*. Zeccac şöyle demiştir: Bütün Hamimlerin Mekke'de indiği söylenmiştir.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Hamim 'Allah'ın isimlerinden bir isimdir, bu sure ona nispet edilmiştir; sanki: Allah'ın suresi, demek olur. Bu da şerefinden ve faziletinden dolayıdır. Onlara: Âl-i hamim, denir. Bütün sureler de Allah'ın olmakla beraber ona özellikle denilmiştir. Bu da Beytullah (Allah'ın Evi), haremullah ve Nakatullah (Allah'ın devesi) gibidir.

Şair Kümeyt de şöyle demiştir:

Sizin için Âl-i Hamim suresinde bir ayet bulduk,
Onu içimizden takva sahibi ve dilbilgisi olanlar tevil ettiler.

Hamim surenin ismi de sayılabilir, o zaman irab alır, gayri munsarif olur. Bunu diyen, çoğulunda: Havamim, der, tıpkı "Tasin"de

Tavasin, dediği gibi. Muhammed bin Kasım el – Enbari de şöyle demiştir: Araplar: Hamimlere geldi, Al-i Hamim'e geldi, derler.

Ebu Ubeyde kanıt için şu beyiti getirmiştir:

Uzun yedi sure ile yemin ettim,
Arkasından gelen yüzer ayetlik surelerle de.
İkinci olarak mesani denen tekrarlanan surelerle
Üçüncü olarak da Tasinlerle.
Ve yedi Hamimlerle.

Kim: Al-i Hamim'e geldi, derse onu bütün surelere isim yapar. Kim de: Havamim (Hamimler) derse, her birini bir isim sayar, tıpkı Kabîl ve Habîl gibi. Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Hamimleri okudum, demek yanlıştır, Arap dilinde böyle bir şey yoktur. Doğrusu: Al-i Hamim, demektir. İbn Mes'ud hadisinde şöyle denilmiştir: Ben Al-i Hamimlere geldiğim zaman sanki ıslak ve yumuşak bahçelere gelmiş gibi olurum. Şair Kümeyt de şöyle demiştir:

Sizin için Al-i Hamim'de bir ayet bulduk.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْعَل۪يمِ ﴿٢﴾ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ
التَّوْبِ شَد۪يدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اِلَيْهِ الْمَص۪يرُ ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Kitabın indirilmesi mutlak galip, hakkıyla bilen Allah'tandır.

3 – Günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı çetin ve lütuf sahibi. O'ndan başka İlah yoktur. Dönüş yalnız O'nadır.

"Ha. Mim'de dört görüş vardır:

Birincisi: O Allah'ın yemin ettiği bir kasemdir, aziz ve celil olan Allah'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Kasem'in cevabı: "İnnellezine keferu yünadevne" *(Gafir: 10)* diyenler de olmuştur.

İkincisi: O aziz ve celil olan Allah'ın isimlerinden bir kelimedir. Sonra onda da üç görüş vardır:

Birincisi: Elif, lam ra, ha, mim ve nun Rahman isminin harfleridir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ha "Hamid" isminin baş harfidir, mim Mecid isminin baş harfidir, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir.

Üçüncüsü: Ha Allah Teala'nın başı ha olan bütün isimlerinin baş harfidir; mesela Hakîm, Halîm ve Hay gibi. Mim de başı mim olan isimlerinin baş harfidir, mesela Melik, Mütekebbir ve Mecid gibi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir. Aynısı Ata el – Horasani'den de rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Hamim'in manası, olacak şey hükme bağlandı, demektir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dahhak ile Kisai'den de aynısı rivayet edilmiştir; sanki o ikisi hanın zammı ve mimin şeddesi ile humme fi'line işaret etmişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Hamimde: Hummel emrü denilmiştir.

Dördüncüsü: Hamim Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da Katade, demiştir. İbn Kesir de, hamim hanın fethi iledir, demiştir. İbn Amir, Hamze ve Kisai de kesri ile okumuşlardır. Diğerleri de farklı okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Mim İsa bin Ömer hariç bütün kurraların kıraatinde sakindir; ancak o fetha ile okumuştur. Fethası da iki kısımdır:

Birincisi: Hamim'in surenin ismi olup onu nasb ederek tenvinsiz okumasıdır; çünkü o Habil ve Kabil gibi yabancı isim gibidir.

İkincisi: Ütlü hamime (hamimi oku) manasına mansuptur. En iyisi iki sakin birleştiği için fetha okumaktır ki o zaman surenin ismi kılınmış ve hece harfi de hikaye edilmiş olur.

"Tenzilül kitabi": Yani: Haza tenzilül kitabi demektir. Tevb de: Tevbe'nin çoğuludur; tabe yetubu tevben'den mastar olması da caizdir. Tavl da: Lütuf demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Fülanün zu tavlin ala kavmihi: Toplumuna karşı lütufkârdır, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Tul aleyye yerhamkallah denir ki: Bana lütfet manasınadır. Hattabi de şöyle demiştir: Zu nispet harfidir, nisbet Arapçada üç şekilde gösterilir:

Birincisi: Ya ile mesela: Esediy ve Bekriy gibi.

İkincisi: Çoğul yaparak, mesela Mehalibe (Mühellebler) Mesamia (Müsmiler) ve Ezarike (Gökgözler) gibi.

Üçüncüsü: Zi ve zat ile yapılır, mesela recülü malin, yani za malin (mal sahibi), ve kebşün safin, yani zu sufin (yünlü koç) ve nakatün damir, yani zatü dumrun (sıska deve) gibi. Buna göre: Züttavl de: Varlıklı ve lütfu bol, demektir.

مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ
فِي الْبِلَادِ ﴿٤﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ
وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا
بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٥﴾ وَكَذَٰلِكَ حَقَّتْ
كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ ﴿٦﴾

4 – Allah'ın ayetlerinde ancak kafirler mücadele ederler. Onların ülkede dolaşmaları seni aldatmasın.

5 – Onlardan önce Nuh kavmi, onlardan sonra da hizipler yalanladı. Her ümmet onu yakalamak için peygamberine kastetti ve hakkı kaydırmak için batılla (batıl sebeplerle) mücadele ettiler. Ben de onları yakaladım. Azabım nasıl oldu?

6 – Böylece Rabbinin kafirlere: "Gerçekten onlar cehennemin halklarıdır" sözü hak oldu.

"Allah'ın ayetlerinde mücadele etmez": Yani onları yalanlamak ve onları reddetmek üzere "ancak kafirler mücadele eder". Ayetin kalan kısmı Al-i İmran: 196'da tefsir edilmiştir, mana da şöyledir: Onların akibeti de onlardan öncekilerin akibeti gibi azaptır.

"Her ümmet onu yakalamak için peygamberine kastetti": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu öldürmek için, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Tutuklayıp işkence etmek için. Esire de ahîz (tutsak) denir. Bunu da İbn Kuteybe hikaye etmiştir. Ahfeş de şöyle demiştir: "Liye'huzuhu" diye çoğul yapması "kül" lafzından dolayıdır; çünkü o müzekkerdir ve cemaat manasınadır. Bundan sonrası Kehf: 56'da tefsir edilmiştir. "Ben de onları yakaladım": Yani azap ve helak ettim, demektir. "Azabım nasıl oldu?": Bu başlarına gelen azabı onaylatma manasında bir sorudur. "Bunun gibi, böylece": Yani yalanlayan ümmetlere hak olduğu gibi "Rabbinin sözü de hak oldu" azap sözü demektir ki o da "andolsun cehennemi mutlaka dolduracağım" *(A'raf: 18)* kavlidir, bu da senin kavminden inkar edenlerle demektir. Nafi ile İbn Amir "hakkat kelimetü rabbike... ennehüm" okumuşlardır; Ahfeş de, liennehüm veya biennehüm "ashabunnar" diye sebep göstermiştir.

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ
الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ
وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا
فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٧﴾
رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ
مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
﴿٨﴾ وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ
وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾

7 - Arş'ı taşıyanlar ve çevresindekiler Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve iman edenler için bağış dilerler. "Rabbimiz, sen her şeyi rahmet ve ilimle kapladın; tövbe edenleri ve senin yoluna uyanları bağışla. Onları cehennem azabından koru!" (derler).

8 – "Rabbimiz, onları ve atalarından, zevcelerinden ve nesillerinden salih olanları kendilerine va'dettiğin Adn cennetlerine girdir. Şüphesiz sen, evet sen, mutlak galip, hikmet sahibisin".

9 – "Onları kötülüklerden koru. Sen o gün kimi kötülüklerden korursan, onu esirgemişsindir. İşte bu, en büyük kurtuluştur!"

Sonra mü'minlerin faziletlerini haber vererek: "Arş'ı taşıyanlar" dedi; onlar da dört melektir. Kıyamet günü olduğu zaman sekize çıkarılırlar "ve çevresindekiler": Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Arş'ın çevresinde onu tavaf eden yetmiş bin saf melek vardır. Onların arkasında da yüz saf daha melek vardır ki onların içinde başkasının tesbihini çeken bir melek yoktur (değişik tesbih ederler). Başkası da şöyle demiştir: Arş'ın etrafındakiler Kerrubiyun melekleriyle meleklerin ileri gelenleridir. Biz de geçen surelerde "Rablerini hamd ile tesbih ederler" *(Zümer: 75)* kavlinin manasını zikretmiş bulunuyoruz.

"Rabbimiz": Yani, Rabbimiz, derler, "sen her şeyi rahmet ve ilimle kapladın": Zeccac: O temyiz olarak mansuptur, demiştir. Başkası da mana şöyledir, demiştir: Rahmetin ve ilmin her şeyi kaplamıştır. "Tövbe edenleri bağışla" şirkten tövbe edenleri "ve senin yoluna uyanları" o da İslam dinidir. Bundan sonrası açıktır. "Kötülüklerden koru" da, azaptan koru, demektir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ
لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ
فَتَكْفُرُونَ ﴿١٠﴾ قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ
فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ ﴿١١﴾
ذَٰلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِنْ
يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ ﴿١٢﴾

10 – Şüphesiz kafirlere: "Elbette Allah'ın hıncı sizin kendinize olan hıncınızdan daha büyüktür. Çünkü siz imana çağrılırdınız da küfrederdınız" diye seslenilir.

11 – (Onlar da): "Rabbimiz, bizi iki kere öldürdün ve bizi iki kere dirilttin. Günahlarımızı itiraf ettik; çıkış için bir yol var mı?" dediler.

12 – Bu size şundan ki, Allah tek başına çağrıldığı zaman inkar ederdiniz. O'na şirk koşulduğu zaman iman ederdiniz. Artık hüküm; çok yüce, çok büyük Allah'ındır.

"Şüphesiz kafirlere: Elbette Allah'ın hıncı diye seslenilir": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar amellerini görüp de ateşe girince kötü fiillerinden dolayı kendilerine kızarlar; bir ünleyici onlara şöyle seslenir: Allah'ın size dünyada "imana çağrılıp da inkar ettiğiniz zamanki hıncı" sizin kendinize hıncınızdan daha büyüktür.

Sonra ateşin içinde dediklerini şu sözüyle haber verdi: "Rabbimiz, bizi iki kere öldürdün ve iki kere de dirilttin", bu da şu ayete benzer: "Sizler ölüler idiniz de sizi diriltti, sonra sizi öldürecek, sonra da diriltecektir" *(Bakara: 28)*. Bunu da orada tefsir etmiş idik.

"Çıkmaya var mı?" yani cehennemden çıkıp da dünyaya dönerek amel etmemiz için var mı? "Bir yol": Kelamda kısaltma vardır, takdiri (açılımı) şöyledir: Onlara: Buna yol yoktur, denir ve onlara şöyle denilir: "Bu size": Yani başınıza gelen bu azap şundan ki "Allah tek başına çağrıldığı zaman inkar ederdiniz": Yani "lailahe illallah" denildiği zaman inkar ederdiniz, eğer O'na şirk koşulursa iman ederdiniz. "Artık hüküm Allah'ındır": Müşriklerin cehenneme gideceklerine O hüküm vermiştir. El – Aliy'nin manasını Bakara: 255'te, el – Kebir'in manasını da Ra'd: 9'da beyan etmiştik.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا
وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾ فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ
لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿١٤﴾ رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ
ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ ﴿١٥﴾ يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ
مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿١٦﴾
الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ
الْحِسَابِ ﴿١٧﴾

13 – O ki size ayetlerini gösterir ve size gökten rızık indirir, Ancak (O'na) dönen kimse öğüt alır.

14 – Öyleyse dini O'na has kılarak Allah'a ibadet edin. Kafirler hoşlanmasa da!

15 – (O'nun) dereceleri yüksektir, Arş'in sahibidir. Ruhu emri ile kullarından dilediğinin üzerine bırakır, kavuşma gününden korkutmak için.

16 – O gün (kabirlerinden) çıkarlar. Onlardan Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz. "Bugün mülk kimindir?" (denir). Bir tek, kahreden Allah'ındır (cevabı verilir).

17 – Bugün her nefis kazandığı şeyle cezalanır. Bugün haksızlık yoktur. Şüphesiz Allah hesabı çabuk görendir.

"O size ayetlerini gösterir": Yani birlik ve kudretine delalet eden eserlerini, demektir. Rızk burada: Yağmurdur; ona rızk denmesi, rızkların sebebi olmasındandır. "Yetezekkerü" öğüt almak, "yünibü" de itaate dönmektir.

Sonra mü'minlere O'nu birlemelerini emredip "dini O'na has kılarak Allah'a ibadet edin" dedi, yani O'nu birleyerek, demektir.

"Dereceleri yüksektir": İbn Abbas: Yani göğü yükseltendir, demiştir. Maverdı de bazı müfessirlerden, mananın: Sıfatları büyüktür dediklerini nakletmiştir.

Arş'in sahibidir": Yani Yaratıcısı ve malikidir, demektir.

"Ruhu bırakır": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'dır. *İkincisi:* Peygamberliktir. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Birincisini İbn Zeyd, ikincisini de Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Vahiydir, bunu da Katade, demiştir. Kur'an'a ve vahye ruh denilmesi, dini ayakta tuttuğu içindir, tıpkı bedeni ruhun ayakta tuttuğu gibi.

Dördüncüsü: Cebrail'dir, bunu da Dahhak, demiştir. *Beşincisi:* Rahmettir, bunu da İbrahim el – Harbi aktarmıştır.

"Min emrihi": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Hükmünden, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Emri ile, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Sözünden, bunu da Salebi zikretmiştir.

"Kullarından dilediğine": Yani peygamberlere gönderir, demektir.

"Korkutması için": Korkutacak olanda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Aziz ve celil olan Allah'tır. *İkincisi:* Kendisine vahyolunan peygamberdir.

"Kavuşma (telaki) gününden murat edilen de kıyamet günüdür. İbn Kesir ile Yakup iki halde de ye ile okumuş; Ebu Cafer de onlara vasılda katılmıştır. Diğerleri ise iki halde de yesiz okumuşlardır.

Ona böyle denilmesinde de beş görüş vardır:

Birincisi: Onda gök ehli ile yer ehli kavuşur, bunu Yusuf bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onda öncekilerle sonrakiler kavuşurlar, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onda mahluk ile Halık buluşur, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Onda zalim ile mazlum buluşurlar, bunu da Meymun bin Mihran, demiştir.

Beşincisi: Onda kişi ameliyle buluşur, bunu da Salebi nakletmiştir.

"O gün çıkarlar": Yani kabirlerinden çıkarlar, demektir. "Onlardan Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz".

Eğer: "Bugün onlardan Allah'a gizli bir şey kalır mı?" denilirse,

Cevap şöyledir: Hayır, ancak kelamın manası ceza ile tehdittir. Müfessirlerin de bunda üç görüşleri vardır:

Birincisi: Yaptıklarından hiçbir şey O'na gizli kalmaz, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hiçbir dağ ve tepe onları ondan gizlemez,

bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Mana şöyledir: Onların hepsini açığa çıkarır; çünkü onlardan hiçbir şey gizli kalmaz. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Bugün mülk kimindir?" Bunun Allah Teala'nın mahlukat yok olduktan sonra söyleyeceğinde ittifak etmişler; ne zaman diyeceği hususunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bunu halk yok olup da cevap verecek kimse kalmadığı zaman der; o vakit kendine cevap verir ve: "Kahreden bir tek Allah'ındır" der. Bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Onu kıyamet gününde der.

O zaman kime cevap vereceği hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kendi kendine cevap verir, çünkü mahlukat onun sözüne karşı sessiz kalmıştır. Bunu da Ata, demiştir. *İkincisi:* Mahlukat O'na cevap verir ve: "Kahreden bir tek Allah'ındır" der. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى
الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ ۚ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ
﴿١٨﴾ يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ ﴿١٩﴾

18 – Onları o yakın günden uyar; o zaman kalpler gamla dolu olarak gırtlakların yanındadır (yürekler ağızlara gelir). Zalimler için ne sıcak bir dost ne de itaat edilen bir şefaatçi yoktur.

19 – Gözlerin hainini ve göğüslerin sakladığını bilir.

"Onları o yakın günden uyar": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O kıyamet günüdür, bunu da cumhur, demiştir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kıyamete böyle denilmesi, yakın olduğu içindir. Ezife şahsu fülanin denir ki: Karaltısı yaklaştı, demektir.

İkincisi: O ölümün hazır olduğu bir gündür, bunu da Kutrub, demiştir.

"Kalpler gırtlaklardadır": Şöyleki kalpler hançerelere gelir, ne çıkar ne de geri döner. Bu, birinci görüşe göredir. İkinci görüşe göre ise: Ölüm hazır olduğu zaman gırtlaklara gelen yüreklerdir. Zeccac şöyle demiştir: "Kâzımin": Hâl olarak mansuptur, hal de manaya göredir; çünkü kalpler için: Kâzımin denilmez, ancak kalplerin sahiplerine denilir. Bu durumda mana şöyledir: O zaman insanların kalpleri üzgün

bir vaziyette gırtlaklardadır. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Kâzımin": Kederli, korku ve üzüntü dolu demektir. Kâzım: Bir şeyi yapmaktan vazgeçen kimseye denir. Biz de buna "velkazıminel ğayza" *(Al-i İmran: 134)* kavlinde işaret etmiştik.

"Zalimler için yoktur": Yani kafirler için yoktur, "sıcak bir dost": Yani fayda sağlayacak bir yakın, demektir. "Ne de dinlenen bir dost": Dinlenip de şefaati kabul edilen, demektir.

"Gözlerin hainini bilir"; İbn Kuteybe. Haine ile hiyanet birdir, demiştir. Müfessirlerin bu hususta da dört görüşleri vardır:

Birincisi: O, topluluk içinde bulunan bir adamdır ki oradan bir kadın geçer, ona bakmadığını sezdirir; onların daldıklarını görünce de kadına bakar. Eğer fark edeceklerinden korkarsa gözünü yumar. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O gözün yasak şeye bakmasıdır, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O göz işareti yapmaktır, bunu da Dahhak ile Süddi, demişlerdir. Katade de şöyle demiştir: O Allah'ın sevmeyip razı olmayacağı şeye göz işareti yapmaktır.

Dördüncüsü: Arka arkaya bakmaktır, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Göğüslerin sakladığını da bilir": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Elinden gelse idi yapacağı şeyi saklamasıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Vesvesedir, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Kalbte saklanan güvenirlilik veya hainliktir. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

وَاللّٰهُ
يَقْض۪ي بِالْحَقِّۜ وَالَّذ۪ينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍۜ
اِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿٢٠﴾ اَوَلَمْ يَس۪يرُوا فِي الْاَرْضِ
فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْۜ
كَانُوا هُمْ اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَاٰثَارًا فِي الْاَرْضِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ
بِذُنُوبِهِمْۜ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٢١﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ
كَانَتْ تَأْت۪يهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَاَخَذَهُمُ

اللّٰهُ اِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى
بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢٣﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ
فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا
قَالُوا اقْتُلُوا اَبْنَاءَ الَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا
نِسَاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ اِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿٢٥﴾

20 – Allah hak ile hükmeder. O'ndan başka taptıkları ise hiçbir şeyle hükmedemezler. Şüphesiz Allah, O hakkıyle işiten, hakkıyle görendir.

21 – Yeryüzünde gezmediler mi ki kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuş görsünler? Onlar kuvvetçe ve yeryüzünde eserlerce kendilerinden daha çetin idiler. Yine de Allah onları günahları ile yakaladı. Onlar için Allah'tan bir koruyan olmadı.

22 – Bu, şundandır ki onlara peygamberleri mucizelerle gelirdi; onlar ise inkar ettiler. Allah da onları yakaladı. Çünkü O, çok güçlüdür, azabı şiddetlidir.

23 – Andolsun, gerçekten Musa'yı ayetlerimiz ve apaçık delille gönderdik.

24 – Fir'avn'e, Haman'a ve Karun'a. Çok yalancı bir sihirbazdır, dediler.

25 – Onlara katımızdan hakkı getirince: "Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün ve kadınlarını diri bırakın" dediler. Kafirlerin tuzağı ancak bir sapıklık içindedir (hedefine ulaşmaz).

"Allah hak ile hükmeder": Yani onunla karar verip iyiliğe ve kötülüğe karşılığını verir. "Vellezine yedune min dunihi (O'ndan başka ilahlar)": Nafi ile İbn Amir, te ile "tedune" okumuşlar ve şu manayı hedeflemişlerdir: Onlara de ki: "Onlar hiçbir şeyle hükmedemezler": Yani hiçbir şeyle karar verip onunla ceza veremezler. Allah Teala bu ifade ile kendisinin diri olduğuna dikkat çekmiştir; çünkü ancak diri olan emir verir ve hükmeder. Bunu da kulak ve gözü zikrederek teyit etti. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Bundan sonrasının bir kısmı Yusuf: 109'da geçmiştir, bir kısmı da "kanu hüm eşedde minhüm kuvveten" kavline kadar açıktır; İbn Amir kâf ile "eşedde minküm" okumuştur. Onların Mushaflarında da böyledir. Böylece gaipten hitap üs-

lubuna geçmiştir. "Onlar için Allah'tan olmadı": Yani Allah'ın azabından "bir koruyan". "Bu": Yani başlarına gelen bu azap "şundandır ki onlara peygamberler mucizelerle gelirdi..."

Sonra ibret almaları için Musa ile Fir'avn kıssasını zikretti ve: "Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün" demekten de daha önce olduğu gibi öldürmeyi tekrar başlatın, demek istedi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Fir'avn oğlan çocuklarını öldürmeyi durdurmuştu; Allah, Musa'yı gönderince, onları tekrar öldürttü ki bu sayede onları Musa'nın ardına düşmekten men etsin.

"Kafirlerin tuzağı ancak bir sapıklık içindedir": Yani onu boşa çıkarır ve aziz ve celil olan Allah'ın murat ettiği şey de onları sarar.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِيٓ أَقْتُلْ مُوسَىٰ وَلْيَدْعُ رَبَّهُۥٓ إِنِّيٓ أَخَافُ
أَن يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَن يُظْهِرَ فِي ٱلْأَرْضِ ٱلْفَسَادَ ﴿٢٦﴾ وَقَالَ
مُوسَىٰٓ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُم مِّن كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَّا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ
ٱلْحِسَابِ ﴿٢٧﴾ وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَٰنَهُۥٓ
أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَن يَقُولَ رَبِّيَ ٱللَّهُ وَقَدْ جَآءَكُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ
مِن رَّبِّكُمْ وَإِن يَكُ كَٰذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُۥ وَإِن يَكُ صَادِقًا
يُصِبْكُم بَعْضُ ٱلَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ
كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾ يَٰقَوْمِ لَكُمُ ٱلْمُلْكُ ٱلْيَوْمَ ظَٰهِرِينَ فِي ٱلْأَرْضِ
فَمَن يَنصُرُنَا مِنۢ بَأْسِ ٱللَّهِ إِن جَآءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَآ أُرِيكُمْ إِلَّا
مَآ أَرَىٰ وَمَآ أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ ٱلرَّشَادِ ﴿٢٩﴾ وَقَالَ ٱلَّذِيٓ
ءَامَنَ يَٰقَوْمِ إِنِّيٓ أَخَافُ عَلَيْكُم مِّثْلَ يَوْمِ ٱلْأَحْزَابِ ﴿٣٠﴾
مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَٱلَّذِينَ مِنۢ بَعْدِهِمْ
وَمَا ٱللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعِبَادِ ﴿٣١﴾ وَيَٰقَوْمِ إِنِّيٓ أَخَافُ
عَلَيْكُمْ يَوْمَ ٱلتَّنَادِ ﴿٣٢﴾ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُم

مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍۚ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾
وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ
مِمَّا جَٓاءَكُمْ بِهٖۜ حَتّٰٓى اِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِهٖ
رَسُولًاۜ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌۚ ﴿٣٤﴾

26 – Fir'avn dedi: "Bırakın beni, Musa'yı öldüreyim; Rabbine dua etsin. Çünkü ben, sizin dininizi değiştirmesinden yahut yeryüzünde fesat çıkarmasından korkuyorum".

27 – Musa dedi: "Şüphesiz ben, hesap gününe iman etmeyen her kibirliden benim de Rabbim'e, sizin de Rabbinize sığındım".

28 – Fir'avn hanedanından olup da imanını saklayan bir adam şöyle dedi: "Rabbim Allah'tır" dedi diye bir adamı öldürmek mi istiyorsunuz? O ki size Rabbinizden mucizeler getirdi. Eğer yalancı ise yalanı kendi üzerinedir. Eğer doğru ise sizi tehdit ettiklerinin bazısı size çarpar. Şüphesiz Allah haddi aşan, çok yalancıya hidayet etmez".

29 – "Ey kavmim (halkım), bugün mülk, yeryüzünde galipler olarak sizindir. Eğer bize gelirse, Allah'ın azabından bize kim yardım eder?" Fir'avn dedi: "Size ancak kendi gördüğümü gösteriyorum. Sizi ancak doğruluk yoluna (doğru yola) iletiyorum".

30 – İman eden o kimse dedi: "Ey kavmim, şüphesiz ben, sizin için hiziplerin günü gibisinden korkuyorum".

31 – "Nuh, Ad, Semud ve onlardan sonraki kavimlerin (cezası) gibisinden (korkuyorum). Allah kullara zulüm isteyecek değildir.

32 – "Ey kavmim, sizin için çağrışma gününden korkuyorum".

33 – "O günde arkanızı dönerek kaçarsınız. Sizin için Allah'tan bir koruyucu yoktur. Allah kimi şaşırtırsa, onun için bir yol gösterici yoktur".

34 – Andolsun, Yusuf size önceden açık delillerle geldi; siz onun getirdiğinden hala şüphedesiniz. Nihayet helak olduğu zaman: "Allah ondan sonra asla bir peygamber göndermez" dediniz. İşte Allah aşırı giden şüpheciyi böyle şaşırtır".

"Fir'avn dedi: Bırakın beni Musa'yı öldüreyim": Bunu demesi şunun içindir; çünkü Fir'avn'ın gözdeleri arasında helak korkusu ile onu öldürmekten men edenler vardı. "Rabbine dua etsin": Kendisini gön-

derdiğini iddia ettiği Rabbine yalvarsın da onu öldürülmekten korusun. "Çünkü ben, sizin dininizi değiştirmesinden koruyorum": Yani bana ibadetten, demektir, "yahut yeryüzünde fesat çıkarmasından (ev en yuzhire filardıl fesad)": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, hemzesiz olarak "ve en" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de vavdan önce hemze ile "ev en" okumuşlar ve şu manayı amaçlamışlardır: Dininizi değiştirmese bile ülkede bozgunculuk eder. Ancak Nafi ile Ebu Amr, yenin zammesiyle "yuzhire", nasb ile de "elfesade" okumuşlar; diğerleri ise yenin fethi ile "yazhere", ref' ile de "elfesadü" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Düzenimizi bozarak bozgunculuk eder. Bunu da kendi iddiasına göre bozgunculuk kabul etmiştir. Şöyle de denilmiştir: Sizin onlara yaptığınız gibi o da sizin oğullarınızı öldürür.

Fir'avn bunu deyince Musa, Rabbine sığınıp "inni üztü birabbi ve rabbiküm" dedi. İbn Kesir, Asım ve İbn Amir zal'ı açık olarak idgamsız okumuşlar; Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Ebu Cafer idgamla okumuşlardır. "Her kibirliden": Yani iman etmeyi kendine yediremeyenden demektir. Fir'avn, Musa'yı öldürmeyi düşündü, o zaman "Fir'avn hanedanından bir adam şöyle dedi..."

Burada âl (hanedan) hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Aile ve soy demektir. Süddi şöyle demiştir: O, Fir'avn'in amcası oğlu idi. "Şehrin en uzak yerinden bir adam koşarak geldi" *(Kasas: 20)* dediği budur.

İkincisi: O kabile ve aşiret manasınadır, Katade: O Kıptı idi, demiştir: Bazıları da onun İsrailli olduğunu söylemişlerdir. Mana da şöyledir: Fir'avn hanedanından imanını gizleyen bir adam dedi ki. Adında da beş görüş vardır:

Birincisi: Hazbil'dir, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Habib'tir, bunu da Ka'b, demiştir. *Üçüncüsü:* Noktasız sin ile Sem'un'dur, bunu da Şuayb el – Cübbai, demiştir. *Dördüncüsü:* Cibril'dir. *Beşincisi:* Noktalı şin ile Şem'an'dır. Bu ikisi İbn İshak'tan rivayet edilmiştir. Haccac da aynı şekilde şin ile "Şem'an" demiştir. Yine İbn Makula da noktalı şin ile demiştir. Çoğunluk onun, Musa geldiği zaman ona iman ettiği görüşündeler. Hasen de: Musa gelmeden önce mü'min idi, demiştir. Fir'avn'in karısı da öyle idi. Mukatil de şöyle demiştir: İmanını Fir'avn'den yüz sene sakladı.

"Rabbim Allah'tır, dedi diye bir adamı öldürmek mi istiyorsunuz?": Bu da olumsuzluk manasında bir istifhamdır (öldüremezsiniz, demektir). "Size mucizeler getirmiştir": Doğruluğunu gösteren şeyler demektir. "Eğer yalancı ise yalanı kendi üzerinedir": Yani bu size zarar vermez.

"Eğer doğru ise sizi tehdit ettiklerinin bazısı size çarpar" tehdit ettiği bazı azaplar, demektir. "Ba'z" kelimesi üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, "küll" (hepsi) manasınadır, bunu da Ebu Ubeyde demiş ve Şair Lebid'in şu beytini kanıt getirmiştir:

Eğer beğenmezsem ben oraları hemen terk ederim,
Yahutta o yolda bazı canımı veririm.

Burada, bütün canımı, demek istemiştir.

İkincisi: Dolgu maddesidir, zaittir, mana da şöyledir: Yusıbküm ellezi yeidüküm. Bu da Leys'ten nakledilmiştir.

Üçüncüsü: O, (zait değil) asıldır, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, iman ettikleri takdirde kurtulacaklarını, inkar ettikleri takdirde de helak olacaklarını va'detti. Ba'z kelimesi iki halden birini bildirmek için zikredilmiştir. *İkincisi:* İnkar ettikleri takdirde dünyada helak olacaklarını, ahirette de azap göreceklerini va'detti; böylece dünyada helakları va'din bir bölümünü teşkil eder. Bu ikisini Maverdi zikretmiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Bu münazarada hasmın en kolay yolla susturulması kabilindendir; bunda hepsi olmaz diye bir şey yoktur. Şairin şu sözü öyledir:

Temkinli davranan bazı ihtiyaçlarını elde eder,
Acele edenin ise ayağı kayar.

Burada bazı zikretmesi tamamını vacip kılmak içindir. Çünkü parça da bütündendir. Ancak biri: Temkinli davranan en az bazı ihtiyaçlarını elde eder, acele edenin de en az ayağı kayar derse, temkinli davrananın acele edene karşı üstünlüğünü açıklamış olur ki hasmı da bunu reddedemez. Sanki o mü'min kimse onlara şöyle demiştir: O doğru ise en azından va'dettiğinin bir kısmından istifade edersiniz; diğer kısmı da helakinizdir. Şair Lebid'in beyitine gelince, bazı nefisler demekle yalnız kendini kastetmiştir.

"Şüphesiz Allah hidayet etmez": Yani doğruya muvaffak kılmaz demektir, "haddi aşanı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O şirk koşandır, bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* Kan dökendir, bunu da Mücahit, demiştir.

"Yeryüzünde galipler olarak": Yani Mısır toprağında üst sınıf olarak, demektir. "Bize kim yardım eder?": Yani bizi kim korur "Allah'ın azabından", mana da şöyledir: Yalanlayarak ve peygamberi öldürerek kendinizi azap riskine atmayın. Fir'avn o zaman şöyle dedi: "Ben size göstermiyorum" bu, görüş ve öğüt manasınadır, "ancak kendi gördü-

ğümü": Yani kendim için düşündüğümü demektir. "Sizi iletmiyorum": Yani sizi ancak Musa'yı yalanlama ve bana imanda doğru yola davet ediyorum, demektir. Bu da onun o mü'min kişiye cevap vermekten vazgeçtiğini gösterir.

"İman eden o kimse dedi: Ey kavmim, şüphesiz ben, sizin için hiziplerin günü gibisinden korkuyorum": Zeccac şöyle demiştir: Hiziplerin teker teker başlarına gelenden korkuyorum. Mana da şöyledir: Küfrünüzün üzerinde durup da başınıza peygamberlerini yalanlayan ümmetlerin başlarına gelen azabın gelmesinden korkuyorum.

"Yevmettenadi": Asım, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, yesiz olarak, "ettenadi" okumuşlar; İbn Kesir ile Yakup da hem vasılda hem de vakıfta ye ile okumuşlardır. Ebu Cafer de vasılda onlara katılmıştır. Ebu Bekr es – Sıddik, İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Ebu'l – Aliye ve Dahhak, dalın şeddesiyle "ettenaddi" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Ye'li okumak esastır, atılması da güzeldir, çünkü kesre onu gösterir. O ise ayet başıdır, ayetlerin sonu da dal'dır. Kim şedde ile okursa o, nedde fülanün ve neddel bairü kavlinden gelir ki insan ve deve ürküp kaçmaktır. "O gün arkanızı dönerek kaçarsınız" kavli ile "o gün kişi kardeşinden kaçar" *(Abese: 34)* kavilleri de buna delalet eder. Ebu Ali de, kelamın manası şöyledir, demiştir: Ben sizin için çağrışma gününün azabından korkuyorum. Dahhak da şöyle demiştir: İnsanlar cehennemin kükremesini duydukları zaman ondan ürküp kaçarlar. Nereye dönseler mutlaka karşılarında melekleri görürler; geldikleri yerden geri dönerler. Başkası da şöyle demiştir: Onların cehenneme götürülmesi emredilir; onlar da kaçarlar, fakat koruyucu kimse bulamazlar. Şeddesiz okuma ise nidadan gelir, müfessirler onda da dört görüş vardır, demişlerdir:

Birincisi: O sura ilk üfürme sırasındadır ki birbirlerine seslenirler: Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğirini rivayet etmiştir: Aziz ve celil olan Allah İsrafil'e ilk üfürmeyi yapmasını emreder ve telaş üfürmesini başlat, der. O zaman göklerde ve yerde kim varsa paniğe kapılır, ancak Allah'ın istisna ettiği bazı kimseler hariç. Dağlar yürütülür, yer sarsılır, emzikli kadınlar çocuklarını unutur, hamile kadınlar düşük yaparlar. İnsanlar arkalarını dönüp kaçarlarken birbirlerine seslenirler. İşte "çağrışma günü" budur.[1]

İkincisi: O cennetlik ve cehennemliklerin birbirlerini çağırmalarıdır, nitekim A'raf: 44'te zikredilmiştir. Bu da Katade'nin görüşüdür.

---

1 – Uzun bir hadisten bir bölümdür. Hafız İbn Kesir bunu En'am: 73'te uzun olarak zikretmiştir.

Üçüncüsü: O: Eyvah, ah başımıza gelenler, sözüdür, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Dördüncüsü: O öyle bir gündür ki bütün insanlar liderleriyle beraber mutluların mutluluğunu ve mutsuzların mutsuzluğunu seslenirler.

"O gün arkanızı dönerek kaçarsınız": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Cehennemden kaçarlar. *İkincisi:* Cehenneme doğru kaçarlar.

"Sizin için Allah'tan bir koruyucu yoktur": Yani azabını önleyecek biri demektir.

"Andolsun, Yusuf size geldi": O da Yakup oğlu Yusuf'tur. Başkası olduğu da söylenmiştir ki, ciddi değildir.

"Önceden": Yani Musa gelmeden önce demektir. "Delillerle": Onlar da tevhidi gösteren açıklamalardır; mesela: "Darmadağın tanrılar mı hayırlıdır?..." *(Yusuf: 39)* kavli gibi. İbn Saib de şöyle demiştir: Bu deliller; rüya tabiri ile gömleğin arkadan yırtılmasıdır, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Hayır, Allah onu Mısır kralının ölümünden sonra Kıptılara peygamber olarak gönderdi.

"Siz onun getirdiklerinden hala şüphedesiniz": Yani bir tek Allah'a ibadetten, demektir. "Nihayet helak olduğu zaman" yani öldüğü zaman, " Allah ondan sonra asla bir peygamber göndermez" dediniz, yani küfrünüzün üzerinde durdunuz ve Allah'ın size yeni deliller getirmeyeceğini zannettiniz. "İşte böyle": Yani bu sapıklık gibi "Allah aşırı gideni şaşırtır": Yani müşriki şaşırtır demektir. "Şüpheci" de tevhitte ve peygamberin doğruluğunda şüphe eden demektir.

ٱلَّذِينَ يُجَٰدِلُونَ فِىٓ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَٰنٍ أَتَىٰهُمْ
كَبُرَ مَقْتًا عِندَ ٱللَّهِ وَعِندَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ كَذَٰلِكَ
يَطْبَعُ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ
يَٰهَٰمَٰنُ ٱبْنِ لِى صَرْحًا لَّعَلِّىٓ أَبْلُغُ ٱلْأَسْبَٰبَ ﴿٣٦﴾ أَسْبَٰبَ
ٱلسَّمَٰوَٰتِ فَأَطَّلِعَ إِلَىٰٓ إِلَٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّى لَأَظُنُّهُۥ كَٰذِبًا
وَكَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ وَصُدَّ عَنِ ٱلسَّبِيلِ
وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِى تَبَابٍ ﴿٣٧﴾

35 – O kimseler ki kendilerine gelen delil olmadan Allah'ın ayetlerinde mücadele ederler. (Bu), Allah katında ve iman edenler yanında büyük buğza sebeptir. İşte Allah her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler".

36 – Fir'avn dedi: "Ey Haman, bana yüksek bir kule yap; belki ben sebeplere yetişirim".

37 – "Göklerin sebeplerine. Musa'nın tanrısına çıkarım. Gerçekten ben onu elbette bir yalancı zannediyorum". İşte böylece Fir'avn'e kötü ameli süslendi ve yoldan çevrildi. Fir'avn'in tuzağı ancak hüsrandadır.

"O kimseler ki mücadele ederler": Zeccac: Bu, aşırı giden şüphecinin izahıdır, mana da şöyledir, demiştir: Onlar Allah'ın ayetlerinde mücadele eden kimselerdir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onları iptal etmek ve belge olmadığı halde onları yalanlamak için uğraşırlar, yani Allah'tan kendilerine gelen bir delil olmadan, demektir.

"Büyük buğuzdur": Yani onların tartışmaları Allah katında da iman edenler katında da büyük nefreti muciptir. Mana da şöyledir: O uğraş nedeniyle mü'minler onlardan nefret ederler.

"İşte böyle": Allah onların kalplerini mühürleyip de onlar da inkar edip batıl argümanlarla mücadele ettikleri gibi her kibirli zorbanın kalbini de böyle mühürler": Allah'a ibadet etmek ve birlemekten kibir gösteren her kalbi mühürler, demektir. Cebbar'ın manası da Hud: 59'da geçmiştir. Ebu Amr tenvinle "ala külli kalbin" okumuş; yedi kurradan diğerleri ise izafetle okumuştur. Ebu Ali, mana şöyledir, demiştir: Allah bütün mütekebbirlerin kalplerini mühürler. Zeccac da izafetle okumayı tercih etmiş; çünkü kibirli olan insandır, kalp değildir, demiştir.

Eğer: "Bu kıraat doğru olsa idi, kalb küllün üzerine geçerdi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bu Araplarca caizdir, Ferra şöyle demiştir: Bunun başta ve sonda olması birdir. Bazı Araplardan: Hüve yüreccilü şa'rehu yevme külli cumuatin dediğini işittim ki, külle yevmi cumuatin demek istiyordu (o her Cuma saçını tarar). İbn Mes'ud ile Ebu İmran el – Cevni, kalbi başa alarak, "ala kalbi külli mütekebbirin" okumuşlardır.

Müfessirler şöyle demişler: O mü'min kimse Fir'avn'e öğüt verip de Musa'nın katlini tehlikeli gösterince, Fir'avn vezirine: "Ey Haman, bana bir kule yap" dedi. Biz de bunu Kasas: 38'de zikretmiştik.

"Belki sebeplere yetişirim": İbn Abbas ile Katade: Göklerin kapılarına, demişlerdir. Ebu Salih de: Göklerin yollarına demiştir. Başkası

da mana şöyledir, demiştir: Belki bir gökten bir göğe giden yollara yetişirim. Zeccac da: Belki beni göklere yetiştirir, demiştir. Bundan sonrası da Kasas: 38'de tefsir edilmiştir. "İşte böyle": Yani bu anlattığımız gibi "Fir'avn'e kötü ameli süslendi" ve doğru yoldan çevrildi. Asım, Hamze ve Kisai, sadın zammı ile "ve sudde" okumuşlar; kalanlar ise fethi ile okumuşlardır. "Fir'avn'in tuzağı değildir": Musa'nın mucizelerini iptal etmek için kurduğu tuzak "ancak hüsrandadır": Batıl ve ziyandadır.

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ
يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ ﴿٣٨﴾ يَا قَوْمِ
إِنَّمَا هَٰذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ
الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾ مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَىٰ إِلَّا مِثْلَهَا
وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ
يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

38 – İman eden kimse: "Ey kavmim, bana tabi olun; size doğruluğun yolunu göstereyim" dedi.

39 – "Ey kavmim, bu dünya hayatı ancak geçici bir faydadır. Şüphesiz ahiret o, karar yurdudur".

40 – "Kim bir kötülük yaparsa, ancak misli ile cezalanır. Kim de erkek yahut dişiden, mü'min olarak bir şey yaparsa, işte onlar, cennete girerler, orada hesapsız rızıklanırlar".

Sonra o mü'minin öğütlerine geri döndü, o da şöyledir: "Bana uyun, size doğruluğun yolunu göstereyim" sözüdür ki doğru yolu göstereyim, demektir. "Ey kavmim, bu dünya hayatı ancak geçici bir faydadır": Yani bu dünyada hayat, birkaç gün sürüp sonra kesilen zevk gibidir. "Şüphesiz ahiret o, karar yurdudur": Onun zevali yoktur.

"Kim bir kötülük yaparsa": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O şirktir, onun misli de cehennemdir, bunu da çoğunluk demiştir. *İkincisi:* İsyanlardır, misli de o kadar azaptır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Birinciye göre iyi amel tevhittir. İkinciye göre de geneldir.

"Feülaike yedhulunel cennete": İbn Kesir ile Ebu Amr, yenin zammesiyle "yudhalune" okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Hamze ve Kisai de feth ile okumuşlardır. Asım'dan da iki okuyuş da rivayet edilmiştir.

"Hesapsız": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlara cennette verilenler için sorumluluk yoktur, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Ona rızık kısıntısız olarak aktarılır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ ﴿٤١﴾
تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَأُشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ
وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ ﴿٤٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِي
إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَأَنَّ مَرَدَّنَا
إِلَى اللَّهِ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ ﴿٤٣﴾
فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ
إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٤٤﴾ فَوَقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتِ مَا
مَكَرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ ﴿٤٥﴾ النَّارُ
يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ
أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾

41 – "Ey kavmim, neden ben sizi kurtuluşa davet ediyorum da siz beni ataşe davet ediyorsunuz?"

42 – "Beni Allah'ı inkar etmem ve O'na bilgim olmayan şeyi şirk koşmam için davet ediyorsunuz. Ben ise sizi mutlak galip, çok bağışlayan (Allah)a davet ediyorum.

43 – "Şüphesiz, beni davet ettiğiniz şey için ne dünyada ne ahirette davet (yetkisi) yoktur. Gerçekten dönüşümüz Allah'adır ve gerçekten aşırılar, onlar ateşin yaranıdırlar".

44 – "Size dediklerimi hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah'a ısmarlıyorum. Şüphesiz Allah kulları çok iyi görendir".

45 – Allah da onu kurdukları tuzağın kötülüklerinden korudu. Fir'avn hanedanını da azabın kötüsü kuşattı.

46 – O da ateş. Ona sabah akşam sunulurlar. Kıyamet koptuğu gün, "Fir'avn ailesini azabın en çetinine sokun" (denilecek).

"Ey kavmim, neden ben sizi davet ediyorum": Yani neyiniz var, demektir. Nitekim: Mali erake hazinen (seni niçin üzgün görüyorum) dersin ki, neyin var, demektir. Ayetin manası da şöyledir: Bu durumun nasıl olduğunu bana haber verin. Ben davet ediyorum "kurtuluşa" iman edip ateşten kurtulmaya. "Siz ise beni ateşe davet ediyorsunuz": Yani ateşin sebebi olan şirke demektir. Sonra iki daveti de bunun ardından açıkladı.

"O hususta bilgim yoktur" sözünün manası: Bu iddia ettikleri şeyi O'nun ortağı olarak bilmiyorum, demektir. Bundan sonrasının izahı da Bakara: 129 ve Taha: 82'de geçmiştir. "Onun davet yetkisi yoktur": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun duayı kabul etme yetkisi yoktur. Bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Onun şefaat etme hakkı yoktur, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Dönüşümüz Allah'adır": Yani O'na rucu edeceğiz, mana da: Bizi amellerimize göre cezalandıracaktır, demektir. Müsriflerde de iki görüş vardır ki onları da "müsrifün kezzab" kavlinde zikretmiştik *(Gafir: 28).*

"Fesetezkürune ma ekulu leküm": İbn Mes'ud, Ebu'l – Aliye, Ebu İmran el – Cevni ve Ebu Reca, şeddesiz meftuh zal ve şeddeli meftuh kâf ile "fesetezekkerune" okumuşlardır, yani size azap geldiği zaman size dünyada ettiğim nasihatları hatırlarsınız, demektir.

"Ben işimi Allah'a ısmarlıyorum": Yani O'na havale ediyorum, demektir; buna da dinlerine uymadığı için onu tehdit etmeleri üzerine söylemiştir. "Şüphesiz Allah kulları çok iyi görendir": Yani hem dostlarını hem de düşmanlarını.

Sonra o imanlı kişi aralarından çıktı; onu aradılarsa da bulamadılar. Musa ile beraber denizi geçerek kurtuldu. İşte: "Allah onu kurdukları tuzağın kötülüklerinden korudu" dediği budur ki, ona dokundurmak istedikleri şerden korudu, demektir. "Fir'avn hanedanını da kuşattı": Denize girince "azabın kötüsü": O da boğulmaktır.

"O da ateş. Ona sabah akşam sunulurlar": İbn Mes'ud ile İbn Abbas şöyle demişlerdir: Fir'avn ailesinin ruhları siyah kuşların kursaklarındadır, günde iki kere ateşe sunulurlar. Onlara: Ey Fir'avn hanedanı, işte yurdunuz burasıdır, denir. İbn Cerir şöyle demiştir: Bir adam Evzai'ye sordu: "Biz denizden çıkan batı tarafına bölük bölük gi-

den beyaz kuşlar gördük, sayılarını ancak Allah bilir. Akşam olduğu zaman siyahlaşmış olarak aynı şekilde dönerler?" dedi. O da: "Bunu fark ettiniz mi?" dedi. Onlar da: Evet, dediler. O da şöyle dedi: O kuşların kursaklarında Fir'avn hanedanının ruhları vardır, bunlar sabah akşam ateşe sunulurlar. Yuvalarına döndükleri zaman tüyleri yanmış ve kararmış olur. Gece yerine beyaz tüyler çıkar, siyah tüyler dökülür. Sonra ateşe sabah akşam arz olunurlar. Bu da dünya durdukça devam eder. Kıyamet günü olduğu zaman aziz ve celil olan Allah: "Fir'avn hanedanını en çetin azaba sokun" der. Buhari ile Müslim, Sahihlerinde, İbn Ömer hadisi olarak Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Biriniz öldüğü zaman ona yeri sabah akşam gösterilir; eğer cennetlik ise cennetten, eğer cehennemlik ise cehennemden gösterilir. Ona: İşte kıyamet gününde kabirden kalkacağın zamana kadar yerin budur, denir.[2]

Bu ayet kabir azabının var olduğunu gösterir; çünkü ahirette başlarına geleceği ayrıca açıklamış ve: "Ve yevme tekumussaatü edhilu" demiştir: İbn Kesir, İbn Amir, Ebu Amr, Ebu Bekr, Eban da Asım'dan rivayet ederek zamme ve hının zammesi ile "essatüdhulu" okumuşlardır, manası girme emridir. Buradan okumaya başlanınca elifle başlanır. Kalanlar da meksur hı ve hemze-i kat' ile (edhilu) okumuşlardır ki, bu da meleklere onları ateşe sokmaları için emirdir. Buradan başlayanlar da hemzenin fethi ile okurlar.

وَإِذْ يَتَحَاجُّونَ فِي النَّارِ
فَيَقُولُ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ
تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ
﴿٤٧﴾ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا إِنَّ اللَّهَ
قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ ﴿٤٨﴾ وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ
جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ ﴿٤٩﴾
قَالُوا أَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلَىٰ

2 - Buhari, Cenaiz, bab, 90; Müslim, Cenaiz, hadis no, 65, 66; Tirmizi, Cenaiz, 70; Nesei, Cenaiz, 116; İbn Mace, Zühd, bab, 32; Malik, Cenaiz, hadis no, 47; Ahmed, Müsned, 2/16, 15, 116.

قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ
﴿٥٠﴾ إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ ﴿٥١﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ
مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٥٢﴾

47 – Hatırla o zamanı ki ateşte tartışırlar. Zayıflar, kibir taslayanlara: "Gerçekten biz, size tabi idik. Bizden ateşten bir parça savar mısınız?" derler.

48 – Kibir taslayanlar da: "Gerçekten biz, hepimiz (ateşin) içindeyiz. Şüphesiz Allah kulların arasında gerçekten hüküm verdi" dediler.

49 – Ateştekiler, cehennemin bekçilerine: "Rabbinize yalvarın, bizden azabı bir gün hafifletsin!" derler.

50 – Onlar da: "Size peygamberleriniz mucizeler getirmediler mi?" dediler. Onlar da: "Evet" dediler. Onlar da: "Siz yalvarın. Kafirlerin duası ancak hüsrandadır!" dediler.

51 – Gerçekten biz, peygamberlerimize de iman edenlere de dünya hayatında da şahitlerin durduğu günde de elbette yardım edeceğiz.

52 – O günde zalimlere mazeretleri fayda vermez. Onlar için lanet vardır, onlar için yurdun en kötüsü vardır.

"Hatırla o zamanı ki ateşte tartışırlar": Mana şöyledir: Ya Muhammed, kavmine yani cehennemliklere onların tartışacakları zamanı hatırlat. Ayet İbrahim: 21'de tefsir edilmiştir. Kibir taslayanlar liderlerdir. "Gerçekten hepimiz onun içindeyiz" kavlinin manası: Biz de siz de ateşin içindeyiz, demektir. "Şüphesiz Allah kulların arasında gerçekten hüküm verdi": Yani bize de size de kararını bildirdi, demektir. Bekçilerin onlara "siz yalvarın" demelerinin manası, biz size dua etmeyiz, demektir. "Kafirlerin duası ancak hüsrandadır": Yani o batıldır. hiçbir yarar sağlamaz.

"Gerçekten biz, peygamberlerimize de iman edenlere de dünya hayatında elbette yardım edeceğiz": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bu, delillerinin sabit olmasıyladır. *İkincisi:* Düşmanlarının helak olmasıyladır. *Üçüncüsü:* Akibetin onların lehine olmasıyladır. Sözün özü: Onlara mutlaka yardım edilecektir; bu bazen durumlarının üste çıkması

ile olur, mesela Davud ile Süleyman'a bütün kafirleri ezecek mülkün verilmesi ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in düşmanlarına galip kılınması gibi. Bazen de peygamberleri kurtararak ve düşmanlarını helak ederek yalanlayanlardan intikam almasıyla olur; mesela Nuh kavmine ve Musa kavmine yapıldığı gibi. Bazen de peygamberlerin vefatından sonra yalanlayanlardan intikam almakla olur, mesela Yahya'nın katillerinin üzerine Buhtunassar'ın musallat edilmesi gibi. Şahitlerin durduğu gündeki yardımlarına gelince, şüphesiz Allah onları azaptan kurtaracaktır. Eşhad'ın tekili şahid'dir, ashabın tekili sahib olduğu gibi.

Şahitlerde de üç görüş vardır:

Birincisi: Meleklerdir, peygamberlere görevi yaptıklarına, ümmetlere de yalanladıklarına dair şahitlik ederler. Bunu da Mücahit ile Süddi, demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Onlar hafaza melekleridir.

İkincisi: Meleklerle peygamberlerdir, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar dört tanedir: Peygamberler, melekler, mü'minler ve organlardır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Yevme la yenfau (fayda vermez)": İbn Kesir ile Ebu Amr te ile "tenfau" okumuşlar; kalanlar ise ye ile okumuşlardır. Çünkü mazeret ile itizar aynı manayadır. "Zalimlere mazeretleri (fayda vermez)": Yani özür diledikleri takdirde özürleri kabul olunmaz. "Onlar için lanet vardır": Rahmetten uzaklık vardır. Ra'd: 25'de "lehüm"ün "aleyhim" manasına olduğunu beyan etmiştik. "Yurdun en kötüsü" de: Cehennemdir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْهُدٰى وَاَوْرَثْنَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ
الْكِتَابَۙ ﴿٥٣﴾ هُدًى وَذِكْرٰى لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿٥٤﴾ فَاصْبِرْ
اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ
رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٥٥﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يُجَادِلُونَ ف۪ٓي اٰيَاتِ
اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْۙ اِنْ ف۪ي صُدُورِهِمْ اِلَّا كِبْرٌ
مَا هُمْ بِبَالِغ۪يهِۚ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ
الْبَص۪يرُ ﴿٥٦﴾ لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ
خَلْقِ النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ ۚ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾
إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾ وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ ۚ إِنَّ
الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ
﴿٦٠﴾ اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ
مُبْصِرًا ۚ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦١﴾ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ
شَيْءٍ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾ كَذَٰلِكَ يُؤْفَكُ
الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾ اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ
لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ
فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ۚ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ
رَبُّكُمْ ۖ فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٤﴾ هُوَ الْحَيُّ
لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۗ الْحَمْدُ لِلَّهِ
رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٥﴾ قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ
تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَمَّا جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبِّي
وَأُمِرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٦﴾
هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ
ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا

شُيُوخًا وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوا اَجَلًا مُسَمًّى
وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ هُوَ الَّذ۪ي يُحْي۪ وَيُم۪يتُ فَاِذَا قَضٰى
اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٦٨﴾

53 – Andolsun, gerçekten Musa'ya o kılavuzu verdik ve İsrail oğullarını o kitaba mirasçı kıldık.

54 – Rehber olmak ve saf akıl sahiplerine öğüt olmak için.

55 – Sabret. Şüphesiz Allah'ın va'di haktır. Günahın için istiğfar et. Rabbine hamdi ile akşamüzeri ve sabahleyin tesbih et.

56 – Allah'ın ayetlerinde kendilerine gelen bir delil olmadan tartışanlar (var ya), onların göğüslerinde ancak bir kibir vardır ki ona asla yetişemezler. Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyle işiten, çok iyi görendir.

57 – Elbette göklerin ve yerin yaratılışı insanların yaratılışından daha büyüktür. Ancak insanların çoğu bilmezler.

58 – Kör ile gören, iman edip iyi şeyler yapanlarla kötülük yapan bir olmaz. Ne de az düşünüyorsunuz!

59 – Şüphesiz kıyamet elbette gelicidir, onda şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu iman etmezler.

60 – Rabbiniz dedi: Bana dua edin, size icabet edeyim. Şüphesiz benim ibadetimden büyüksünenler, cehenneme hor olarak gireceklerdir.

61 – Allah O zattır ki geceyi onda dinlenmeniz için, gündüzü de aydınlatıcı olarak yarattı. Gerçekten Allah insanlara elbette lütuf sahibidir. Ancak insanların çoğu şükretmezler.

62 – İşte Rabbiniz Allah her şeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka İlah yoktur. Nasıl da çevriliyorsunuz!

63 – Allah'ın ayetlerini inkar edenler işte böyle çevrilirler.

64 – Allah O'dur ki yeri sizin için bir karargah, göğü de bir bina kıldı. Size suret verdi; suretlerinizi güzelleştirdi. Size temiz şeylerden rızık verdi. İşte Rabbiniz Allah budur. Alemlerin Rabbi Allah yücedir.

65 – O diridir. O'ndan başka İlah yoktur. Dini O'na has kılarak O'na ibadet edin. Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.

66 – De ki: "Gerçekten ben, bana Rabbimden açık deliller geldiği

zaman sizin Allah'tan başka ibadet ettiklerinize ibadet etmekten men edildim ve alemlerin Rabbi Allah'a teslim olmakla emrolundum.

67 – O ki sizi topraktan, sonra meniden, sonra kan pıhtısından yarattı. Sonra da sizi bir çocuk olarak çıkarıyor. Sonra güçlü çağınıza yetişmeniz, sonra da ihtiyarlar olmanız için. İçinizden kimi önceden öldürülür ve belli bir ecele yetişmeniz için. Umulur ki aklınızı çalıştırırsınız.

68 – O ki diriltir ve öldürür. Bir şeye hükmettiği zaman ona ancak, "ol" der; o da oluverir.

"Andolsun, gerçekten Musa'ya o kılavuzu verdik": Sapıklıktan hidayeti verdik ki o da Tevrat'tır. "İsrail oğullarını o kitaba mirasçı kıldık": Bu da çoğunluğun görüşüne göre Tevrat'tır. İbn Saib ise: Tevrat, İncil ve Zebur'dur, demiştir. Zikra da: Öğüt demektir.

"Sabret": Onların eziyetlerine demektir. "Şüphesiz Allah'ın va'di haktır": Bu ayet bu surede iki yerde geçmektedir (Gafir: 55, 77), onun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir. "Sebbih"in manası da: Namaz kıl, demektir.

Akşamüzeri ve sabahleyin kılınan namazdan hangisi kastedildiğinde üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar beş vakit namazdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Sabah ve ikindi namazlarıdır, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Namaz farz kılınmadan önce kılınan bir namazdır; iki rekat sabahleyin ve iki rekat da akşamüzeri kılınırdı. Bunu da Hasen Basri, demiştir.

Bundan sonrası "ancak onların göğüslerinde bir kibir vardır" kısmına kadar az önce Gafir: 4'te geçmiştir. Bu ayet Kureyş hakkında inmiştir, manası da şöyledir: Onları seni yalanlamaya zorlayan şey sadece sana karşı gösterdikleri kibirdir. O kibrin gereğine hiçbir zaman ulaşamayacaklardır, çünkü Allah Teala onları hor edecektir. "Allah'a sığın": Onların şerrinden. Sonra kudretine dikkat çekerek şöyle dedi: "Elbette göklerin ve yerin yaratılışı insanların yaratılışından daha büyüktür": Yani onları tekrar yaratmaktan demektir. Çünkü göklerin ve yerin parçaları daha çok ve cisimleri daha büyüktür. Halkı yeniden yaratmaya gücü yettiğine dikkat çekti. "Ancak insanların çoğu bilmezler": Yani kafirler bunu Allah'ın birliğine delil olarak kullanmazlar, demektir. Mukatil şöyle demiştir: Yahudiler Deccal'i gözlerinde çok büyüttüler ve: Bizim adamımız ahir zamanda gönderilecektir, onun buna karşı delili olacaktır, dediler. Allah da: "Allah'ın ayetlerinde mücadele edenler"

ayetini indirdi; çünkü Deccal da O'nun ayetlerindendir. "Delilsiz": Yani kanıtsız demektir. Öyleyse Deccal fitnesinden Allah'a sığın. "İnsanların yaratılmasından" Deccal kastedilmiştir diyenler vardır. Ebu'l – Aliye de bu görüşe kail olmuşsa da birincisi daha doğrudur.

Bundan sonrası "bana dua edin size icabet edeyim" kavline kadar açıktır. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Beni birleyin ve bana ibadet edin ki size sevap vereyim. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Benden isteyin ki size vereyim, bunu da Süddi, demiştir.

"Şüphesiz benim ibadetimden büyüksünenler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Tevhidimden büyüksünenler, demektir. *İkincisi:* Bana dua etmek ve benden istemekten, demektir. "Seyedhulune cehenneme": İbn Kesir, Ebu Bekir de Asım'dan, Abbas bin Fadl da Ebu Amr'dan rivayet ederek yenin zammesiyle "seyüdhalune" okumuşlar; diğerleri ise fethi ile okumuşlardır. Dahir ise: Küçülen demektir.

Bundan sonrası da çeşitli yerlerde geçmiştir: Yunus: 67; Kasas: 73; En'am: 95; Neml: 61; A'raf: 54, 29; Hac: 5. "Belli bir ecele yetişmeniz için": O da hayatın ölüme kadar ecelidir. "Umulur ki aklınızı çalıştırırsınız" da Allah'ın birlik ve kudretini anlarsınız.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ
يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ أَنَّى يُصْرَفُونَ ﴿٦٩﴾ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ
وَبِمَا أَرْسَلْنَا بِهِ رُسُلَنَا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٧٠﴾ إِذِ الْأَغْلَالُ
فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ ﴿٧١﴾ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ
يُسْجَرُونَ ﴿٧٢﴾ ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٧٣﴾ مِنْ دُونِ
اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُو مِنْ قَبْلُ شَيْئًا
كَذَٰلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾ ذَٰلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ ﴿٧٥﴾
ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى
الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٦﴾ فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ

الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٧٧﴾
وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا
عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ
أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ
وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٧٨﴾ اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ
الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٩﴾ وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ
وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ
تُحْمَلُونَ ﴿٨٠﴾ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَأَيَّ آيَاتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ ﴿٨١﴾
أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَآثَارًا
فِي الْأَرْضِ فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ
رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ
مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٨٣﴾ فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا
آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ ﴿٨٤﴾ فَلَمْ
يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي
قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

69 – Allah'ın ayetlerinde tartışanları görmedin mi, nasıl da çevriliyorlar?

70 – Onlar ki kitabı ve elçilerimizle gönderdiğimiz şeyleri yalanladılar. Yakında bilirler.

71 – O zaman boyunlarında demir halkalar ve zincirler sürüklenirler.

72 – Kaynar suda. Sonra da ateşte yakılırlar.

73 – Sonra onlara: "Şirk koştuğunuz şeyler nerede?" denildi.

74 – "Allah'tan başka". Onlar da: "Bizden kayboldular. Daha doğrusu, biz önceden hiçbir şeye tapmıyorduk" dediler. İşte Allah kafirleri böyle şaşırtır.

75 – Bu size, yeryüzünde haksız yere neşeleniyor olmanızdan ve şımarıyor olmanızdan dolayıdır!

76 – Girin cehennemin kapılarından, orada ebedi kalıcılar olarak. Mütekebbirlerin yeri ne kötüdür!

77 – Sabret. Şüphesiz Allah'ın va'di haktır. Eğer sana onları tehdit ettiğimiz şeyin bir kısmını gösterirsek (bu olabilir), yahut seni öldürürsek (o zaman da) yalnız bize döndürülürler.

78 – Andolsun, gerçekten senden önce peygamberler gönderdik; onlardan kimini sana anlattık, onlardan kimini de sana anlatmadık. Allah'ın izni olmadan bir peygamber bir ayet getiremez. Allah'ın emri geldiği zaman hak ile hükmolunur. Orada batılcılar ziyan ederler.

79 – Allah O'dur ki hayvanları onlardan bazılarına binmeniz için yarattı. Onlardan bazılarını da yersiniz.

80 – Onlarda sizin için faydalar vardır. Onların üzerinde göğüslerinizdeki bir ihtiyaca ulaşmanız için. Onların ve gemilerin üzerinde de taşınırsınız.

81 – Size ayetlerini gösteriyor. Artık Allah'ın hangi ayetlerini inkar edersiniz?

82 – Yeryüzünde gezmediler mi ki, baksınlar da kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuş, görsünler. Onlar kendilerinden daha çok idiler. Kuvvetçe ve yeryüzünde eserlerce de daha çetin idiler de kazandıkları şeyler onlara fayda vermedi.

83 – Peygamberleri onlara mucizeler getirince, yanlarındaki ilimden (alay ederek) sevindiler. Alay ettikleri şey de onları kuşattı.

84 – Şiddetli azabımızı görünce: "Bir tek Allah'a iman ettik ve şirk koştuğumuz şeyleri de inkar ettik" dediler.

85 – Şiddetli azabımızı görünce imanları onlara fayda vermedi. Allah'ın, geçmiş kulları arasındaki adeti üzere. Kafirler orada ziyan ettiler.

"Allah'ın ayetlerinde tartışanları görmedin mi?" Yani Kur'an'da, O Allah katından değildir, derler. "Nasıl da çevriliyorlar?": Yani nasıl da

haktan batıla çevrildiler? Onlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar müşriklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar kaderiyecilerdir, bunu da müfessirlerden bir grup demişlerdir. İbn Sirin şöyle derdi: Eğer bu ayet kaderiyeciler hakkında inmedi ise kimin hakkında indiğini bilmiyorum.

İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu Miclez, Dahhak, İbn Yamur ve İbn Ebi Able, lamın ve yenin fethi ile "vesselasile yeshabune" okumuşlardır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Zincirleri çekmeleri onlara daha çetin gelir.

"Yakılırlar": Mücahit: Onlarla ateş tutuşturulur; böylece yakıt olurlar, demiştir.

"Şirk koştuğunuz şeyler nerede?"; Bu da A'raf: 190'da tefsir edilmiştir.

"Biz önceden hiçbir şeye tapmıyorduk": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar putların hiçbir şey olmadığını kastetmişlerdir; zira onlar zarar da vermezler yarar da vermezler. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Onlar bunu inkar mahiyetinde söylemişlerdir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"İşte böyle": Yani Allah onları saptırdığı gibi kafirleri de saptırır.

"İşte bu" yani başınıza gelen azap, yeryüzünde haksız yere neşeleniyor olmanızdan dolayıdır": Yani batılla seviniyor olmanızdan, demektir. "Ve şımarıyor olmanızdan dolayıdır": Biz de şımarmayı İsra: 37'de şerh etmiştik. Bundan sonrası da tamamıyla şuralarda geçmiştir: Nahl: 29; Yunus: 109; Nisa: 164. "Allah'ın izni olmadan bir peygamber bir ayet getiremez": Bunu demesi, müşriklerin ona ayet getirmesini teklif etmelerindendir. "Allah'ın emri geldiği zaman": O da peygamberlerle ümmetleri arasındaki hükmüdür. "Batılcılar" da: Batılı müdafaa edenlerdir.

"Onların üzerinde göğüslerinizdeki (içinizdeki) bir ihtiyaca ulaşmanız için": Yani ülke çapında ihtiyaçlarınıza demektir.

"Artık Allah'ın hangi ayetlerini inkar edersiniz?": Bu da azarlama türünden bir istifhamdır.

"Fema ağna anhüm": "Ma" edatı üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Olumsuzluk edatıdır. *İkincisi:* Soru edatıdır (onlara ne faydası oldu?). Bu ikisini İbn Cerir Taberi zikretmiştir.

"Yanlarındaki ilimden sevindiler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar peygamberlere inanmayan ümmetlerdir, bunu da cumhur demiştir. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar: Biz onlardan daha çok biliyoruz, yeniden dirilmeyeceğiz de hesap görmeyeceğiz de, dediler. Bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Yanlarında böyle ilim olmasından sevindiler, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Onlar peygamberlerdir, mana da şöyledir: İnanmayanlar helak olunca peygamberler sevindiler ve yanlarındaki Allah bilgisi ile kurtuldular; çünkü bu bilgi doğrulanmış oldu. Bunu da Ebu Süleyman ile diğerleri demişlerdir.

"Onları kuşattı": Yani alay ettikleri azap inkar edenleri kuşattı, demektir. Be's de: Azaptır. "Sünnetallahi"nın manası: O Allah'ın ümmetlere koyduğu bir kanundur, yani azabı gördükleri zaman imanları onlara fayda vermez, demektir. "Kafirler orada ziyan ettiler".

Eğer: "Sanki daha önce ziyan etmemişler gibi?" denirse,

Bunun iki cevabı vardır:

Birincisi: Ziyan, helak manasınadır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Çünkü onların ziyanı ancak başlarına azap geldiği zaman meydana çıkar. Bunu da Zeccac, demiştir.

41-FUSSİLET SURESİ

Mekke'de inmiştir. 54 ayettir.

İcma ile tamamı Mekki'dir. Ona Secde suresi, mesabih (kandiller) suresi de denir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ﴿٢﴾ كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰناً عَرَبِياً
لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَۙ ﴿٣﴾ بَش۪يراً وَنَذ۪يراًۚ فَاَعْرَضَ اَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٤﴾
وَقَالُوا قُلُوبُنَا ف۪ٓي اَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ وَف۪ٓي اٰذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا
وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ اِنَّنَا عَامِلُونَ ﴿٥﴾ قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰٓى اِلَيَّ
اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَق۪يمُٓوا اِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُۜ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِك۪ينَۙ
﴿٦﴾ اَلَّذ۪ينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٧﴾
اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٨﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Rahman ve Rahim'den indirilen

3 – Bir kitaptır. Ayetleri bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak açıklanmıştır.

4 – (O Kur'an) müjdeci ve uyarıcı olarak. Onların çoğu yüz çevirdiler. Artık onlar dinlemezler.

5 – "Kalplerimiz sizin bizi çağırdığınız şeyden örtüler içindedir, kulaklarımızda da ağırlık var. Seninle bizim aramızda bir perde vardır. Sen çalış, biz de çalışanlarız!" dediler.

6 – De ki: "Ben ancak sizin gibi bir insanım. Bana ancak, İlahınızın bir tek İlah olduğu vahyolunuyor. O'na yönelin ve O'ndan mağfiret dileyin. Vay müşriklerin başına gelenlere!"

7 – Onlar ki zekatı vermezler ve onlar ahireti de inkar ederler.

8 – Şüphesiz iman edip iyi şeyler yapanlar için, kesilmeyen bir mükafat vardır.

"Tenzilün": Ferra şöyle demiştir: "Tenzilün"ün "hamim" ile merfu olması da caizdir, gizli "haza" ile olması da caizdir. Zeccac da şöyle demiştir: Tenzilün mübtedadır, haberi de "kitabun fussilet ayatuhu"dur. Bu, Basra ekolünün görüşleridir. "Kur'anen" ise hâl olarak mansuptur, mana da şöyledir: Toplu olarak ayetleri açıklanmıştır. "Bilen bir toplum için": Yani bilen kimseler için demektir.

"Onların çokları yüz çevirdi": Yani Mekke halkının, demektir. "Artık onlar dinlemezler": Kibirlerinden dolayı. "Kalplerimiz örtüler içindedir, dediler": Yani kalplerimiz kapalıdır, sözünü anlamıyoruz, demektir. "Ekinne" ile vakr'ın manası da En'am: 25'te geçmiştir, mana da şöyledir: Biz senin sözünü terk etmede duymayan ve anlamayan kimseler gibiyiz. "Bizim aramızla senin aranda perde vardır": Yani inanç ve din konusunda engel vardır, demektir. Ahfeş de, buradaki "min" tekit içindir, demiştir.

"Sen çalış": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sen bizim işimizi iptal etmeye çalış, biz de senin işini iptal etmeye çalışıyoruz. *İkincisi:* Sen kendi dininde çalış, biz de kendi dinimizde çalışıyoruz.

"De ki: Ben ancak sizin gibi bir insanım": Yani, eğer vahiy olmasa idi sizi davet etmezdim.

"O'na yönelin": Yani itaat ederek O'na dönün, şirkten O'na istiğfar edin, demektir.

"Onlar ki zekatı vermezler": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar "lailahe illallah" diye şehadet getirmezler, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan, rivayet etmiş; İkrime de böyle demiştir. Mana da şöyledir: Nefislerini tevhit sayesinde şirkten temizlemezler.

İkincisi: Zekata inanmaz ve onu kabul etmezler, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Amellerini temizlemezler, bunu da Mücahit ile Rebi, demişlerdir.

Dördüncüsü: Sadaka vermezler, sevap yolunda harcamazlar. Bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir.

Beşincisi: Mallarının zekatını vermezler. İbn Saib şöyle demiştir: Hacceder, umre yaparlardı, zekat vermezlerdi.

"Kesilmeyen": Yani bitmeyen ve eksilmeyen, demektir.

قُلْ أَئِنَّكُمْ
لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا
ذَٰلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٩﴾ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ
فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ
﴿١٠﴾ ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ
ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ ﴿١١﴾
فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا
السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿١٢﴾

9 – De ki: "Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı mı inkar ediyor ve O'na eşler koşuyorsunuz? İşte O, alemlerin Rabbidir".

10 – Onda, üstünden sabit dağlar kıldı (koydu), ona bereketler verdi. Onda azıklarını da dört günde takdir etti; soranlar için eşit olarak.

11 – Sonra duman halindeki göğe yöneldi; ona ve yere: "İsteyerek yahut istemeyerek gelin!" dedi. Onlar da: "İsteyerek geldik" dediler.

12 – Onları iki günde yedi gökler olarak bitirdi. Her göğe emrini

vahyetti. Dünya göğünü kandillerle süsledik ve onları koruduk. Bu, mutlak galip, her şeyi bilen (Allah)ın takdiridir.

"Yeri iki günde yarattı": İbn Abbas: Pazar ve Pazartesi günlerinde, demiştir. Abdullah bin Selam, Süddi ve çoğunluk da böyle demişlerdir. Mukatil de: Salı ve Çarşamba günlerinde, demiştir. Müslim yalnız kendinin rivayet ettiği Ebu Hureyre hadisinde şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem elimden tuttu ve şöyle dedi: Aziz ve celil olan Allah toprağı Cumartesi günü yarattı, ondaki dağları Pazar günü yarattı, ondaki ağaçları Pazartesi günü yarattı, kötülüğü Salı günü yarattı, nuru Çarşamba günü yarattı. Canlıları da onda Perşembe günü yaydı.[1] Bu hadis yukarıdakine muhalif ise de ondan daha sağlamdır.

"O'na eşler koşuyorsunuz": Bunu da Bakara: 22'de şerh etmiş bulunuyoruz. "İşte O" yani bu zikredilenleri yapan "alemlerin Rabbidir".

"Ona sabit dağlar koydu": Yani yeryüzeyine sağlam dağlar attı, demektir. "Ona bereket verdi": Bir tohum birkaç tane, çekirdek de koca ağaç olarak çıkar. "Onda rızıklarını takdir etti (akvateha)": Ebu Ubeyde: O kut'un çoğuludur, o da rızıklar ve ihtiyaç duyulan şeylerdir, demiştir.

Müfessirlerin bu takdir etme ifadesinde de beş görüşleri vardır:

Birincisi: O nehirleri yardı ve ağaçları dikti, bunu da İbn Abbas demiştir.

İkincisi: O kulların ve hayvanların rızıklarını taksim etti, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Rızıklarını yağmurdan takdir etti, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Her memlekete özgü şeyler takdir etti; mesela Yemen kumaşları ancak Yemen'de, Herat kumaşları da ancak Herat'ta en iyi şekilde yapılır ki birbirlerinden ticaret ederek geçinsinler. Bunu da İkrime ile Dahhak, demişlerdir.

Beşincisi: Bir bölge halkına buğday, bir bölge halkına hurma, bir bölge halkına da mısır takdir etti. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Dört günde": Yani dört günün tamamında demektir. Ahfeş şöyle demiştir: Mesela: Dün bir kadınla evlendim, bugün de iki, dersin ki birisi dün evlendiğindir.

Müfessirler şöyle demiştir: Maksat Salı ve Çarşamba günleridir. Bu ikisi Pazar ve Pazartesiyle beraber dört gündür.

"Sevaen": Ebu Cafer ref' ile "seavün" okumuş; Yakup ile Abdülvaris

---

1 – Müslim, Sıfatü'l – Münafikıne ve ahkamuhum, hadis no, 27.

de cer ile "sevain" okumuşlar; on kurradan kalanlar ise nasb ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim cer ile okursa, onu eyyam'ın sıfatı kılar, mana da: Tastamam dört günde demek olur. Kim nasb ile okursa, meful-i mutlak yapar, mana da: Tam dört günde olur. Kim de merfu okursa, hiye sevaün (o eşittir) şeklinde olur.

"Soranlar"da da iki görüş vardır: *Birincisi:* Azık soranlardır, çünkü herkes azık arar ve onu sorar. *İkincisi:* "Yer kaç günde yaratıldı?" diyen kimse için. Ona: Eşit dört günde yaratıldı, ne eksik ne fazla, denir.

"Sonra göğe yöneldi": Bunu da Bakara: 29'da şerh etmiştik. "O duman halinde idi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah suyu yaratınca ona rüzgarı gönderdi, ondan da duman çıkıp yükseldi; ona da sema (gök) adını verdi.

İkincisi: Yeri yaratınca ona ateş gönderdi, ondan duman çıkıp yükseldi, gök oldu.

"Ona ve yere dedi": İbn Abbas şöyle demiştir: Göğe: Güneşini, ayını ve yıldızlarını çıkar, dedi. Yere de: Nehirlerini yar, meyvelerini çıkar, dedi. "İsteyerek yahut istemeyerek (tav'an ev kerha)": Zeccac, hâl olmak üzere mansuptur, demiştir. Neden "taiatin" demedi; çünkü onları aklı ve ayrımı olan yerine koydu, tıpkı yıldızlar için: "Ve küllün fi felekin yesbehun" *(Yasin: 40)* dediği gibi. Şöyle de denilmiştir: Onlar da: Biz de bizim içimizdekiler de itaat ederek geldik, dediler.

"Fekadahünne": Onları yarattı ve yaptı demektir. Ebu Züeyb el – Hüzeli şöyle demiştir:

Üzerlerinde iki zırh vardı ki onları Davud
Yahut o bol zırhları Tübba'lılar yapmıştır.

Beyitte geçen kadahuma: Onları yaptı ve dokudu, demektir.

"İki günde": İbn Abbas ile Abdullah bin Selam: Onlar da Perşembe ve Cuma günleridir, demişler. Mukatil de: Pazar ve Pazartesi, demiştir. Çünkü onun kanaatine göre gök yerden önce yaratılmıştır. Biz de bu günlerin miktarını A'raf: 54'te beyan etmiştik.

"Her göğe emrini vahyetti": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Murat ettiğini vahyetti ve dilediğini emretti, bunu da Mücahit ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Her gökte oranın mahlukunu yarattı. Bunu da Süddi, demiştir.

"Biz dünya göğünü süsledik": O da yere en yakın olan göktür. "Kandillerle": Onlar da yıldızlardır. Kandiller de lambalardır; yıldıza kandil denmesi, aydınlattığı içindir. "Onları koruduk": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onları şeytanların dinlemesinden yıldızlarla koruduk.

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِّثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ ﴿١٣﴾
إِذْ جَاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ
قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبُّنَا لَأَنزَلَ مَلَائِكَةً فَإِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ
كَافِرُونَ ﴿١٤﴾ فَأَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ
وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ
أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ
رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ لِّنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ ﴿١٦﴾ وَأَمَّا ثَمُودُ
فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ فَأَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ
الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾ وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا
وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾

13 – Eğer yüz çevirirlerse, de ki: "Ben sizi Ad ve Semud'un yıldırımı gibi bir yıldırımdan uyardım.

14 – Hani, onlara elçileri: "Ancak Allah'a ibadet edin" diye önlerinden ve arkalarından gelmişti. Onlar da: "Rabbimiz isteseydi, elbette melekler indirirdi. Gerçekten biz sizinle gönderilen şeyi inkar ediyoruz" dediler.

15 – Ad'e gelince: Yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve: "Kuvvetçe bizden daha çetin kimdir?" dediler. Onları yaratan Allah'ın kuvvetçe kendilerinden daha çetin olduğunu görmediler mi? Onlarsa ayetlerimizi inkar ediyorlardı.

16 – Biz de onların üzerlerine uğursuz günlerde dondurucu bir rüzgar gönderdik ki, onlara dünya hayatında rezillik azabını tattıralım diye. Elbette ahiret azabı daha rezil edicidir. Onlar yardımlanmazlar da.

17 – Semud'a gelince: Onlara doğru yolu gösterdik; onlarsa körlüğü hidayete tercih ettiler. Onları kazandıkları şey yüzünden hakaret azabının yıldırımları yakaladı.

18 – İman edenleri ise kurtardık. Onlar (Allah'tan) çekiniyorlardı.

"Eğer yüz çevirirlerse": Bu açıklamadan sonra imandan yüz çevirirlerse, demektir. "Fekul enzertüküm saikaten": Saika: Helak eden her şeydir, mana da şöyledir: Sizi onların azabı gibi bir azapla uyardım. Neden özellikle bu iki kabileden bahsedildi? Çünkü Kureyşliler yolculuklarında bunların yurtlarından geçerlerdi.

"Hani, onlara elçileri önlerinden gelmişti": Yani atalarına ve kendilerinden öncekilere gelmişti, "ve arkalarından": Yani atalarının arkasından demektir ki onlar da bu helak edilenlere gönderilenlerdir. "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin diye. Onlar da: Rabbimiz dileseydi, dediler": Yani halkı davet etmek isteseydi "mutlaka melekler indirirdi, dediler".

"Büyüklük tasladılar": Yani imana karşı kibir gösterdiler ve hak dışı amel ettiler. Hud aleyhisselam onları azapla tehdit etmişti. Onlar da: Biz gücümüz sayesinde onu defedebiliriz, dediler. Burada geçen ayetler ise: Deliller ve burhanlar, demektir.

Dondurucu (sarsar) rüzgarında da dört görüş vardır:

Birincisi: O soğuktur, bunu da İbn Abbas, Katade ve Dahhak, demişlerdir. Ferra şöyle demiştir: O ateş gibi yakan soğuk rüzgardır. Zeccac da böyle: O cidden soğuk rüzgardır, demiştir. Sarsar, soğuğu tekerrür eden demektir; mesela akleltüşşey'e ve kalkaltuhu denir ki akleltuhu kaldırdım manasınadır, kalkaltuhu da: Tekrar tekrar kaldırdım, demektir.

İkincisi: O, çok sıcak rüzgardır, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Şiddetli ses çıkaran rüzgardır, bunu da Süddi, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

Dördüncüsü: Çok soğuktur, bunu da Mukatil, demiştir.

"Fi eyyamin nehisatin": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, hanın sükunu ile "nahsatin" okumuşlar; kalanlar ise kesri ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim ha'yı kesre okursa, onun tekili "nahis"tir, kim de sakin okursa, tekili "nahs"dir, manası da: Uğursuz, demektir.

Bu günlerin ilkinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Pazar sabahıdır, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Cuma günüdür, bunu da Rebi bin Enes, demiştir. *Üçüncüsü:* Çarşamba günüdür, bunu da Yahya bin Selam, demiştir. Hizy ise: Aşağılıktır.

"Semud'a gelince: Onlara doğru yolu gösterdik": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlara açıkladık, demektir, bunu da İbn Abbas ile Said bin Cübeyr, demişlerdir. Katade de şöyle demiştir: Onlara hayır ve şer yolunu açıkladık. *İkincisi:* Onları davet ettik, demektir. Bunu da

Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlara hayra gidecek yolu gösterdik, bunu Ferra, demiştir.

"Onlarsa körlüğü tercih ettiler": Yani küfrü imana tercih ettiler, demektir. "Onları hakaret azabının yıldırımı yakaladı": Yani hakarete sahip azap demektir ki onları aşağılayan manasınadır.

وَيَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ
يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾ حَتَّى إِذَا مَا جَاءُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ
وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾
وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ
كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢١﴾
وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا
جُلُودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾
وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ
الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ وَإِنْ يَسْتَعْتِبُوا
فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ ﴿٢٤﴾ وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ
أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ
مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿٢٥﴾

19 – Hatırla o günü ki, Allah'ın düşmanları ateşe sürülür. Onlar sevk ediliyorlar.

20 – Nihayet ona geldikleri zaman kulakları, gözleri ve derileri yaptıkları şeylere karşı aleyhlerine şahitlik eder.

21 – Derilerine: "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" derler. Onlar da: "Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu" dediler. Sizi ilk defa yaratan O'dur ve yalnız O'na döndürülürsünüz.

22 – Ne kulaklarınızın, ne gözlerinizin ne de derilerinizin aleyhinizde şahitlik edeceğinden saklanmıyordunuz. Ancak Allah'ın, yaptıklarınızdan çoğunu bilmeyeceğini sanmıştınız.

23 – İşte Rabbinize olan bu zannınızdır ki sizi helak etti; siz de ziyan edenlerden oldunuz.

24 – Eğer sabrederlerse, ateş onların durağıdır. Eğer rıza talep ederlerse, onlar hoş görülmezler.

25 – Onlara arkadaşlar musallat ettik; onlar da kendilerine önlerindekini ve arkalarındakini süslediler ve kendilerinden önce geçen cin ve insan ümmetlerinin içinde onlara da söz (azap) hak oldu. Çünkü onlar ziyan edenler idiler.

"Ve yevme yuhşeru a'daullah": Nafi nun ile "nahşuru" ve nasb ile de "a'dae" okumuştur.

"Sevk ediliyorlar": Yani toplanmaları için baş tarafları durdurulmuştur.

"Nihayet ona geldikleri zaman": Yani ona doğru sürüldükleri ateşe geldikleri zaman "Onlara kulakları, gözleri ve derileri şahitlik eder": Deriden murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Eller ve ayaklardır. *İkincisi:* Cinsel organlardır. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar bizzat derilerdir, bunu da Maverdi nakletmiştir. Müslim'in, tek başına rivayet ettiği hadiste Enes bin Malik şöyle demiştir: Biz Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında idik, güldü: "Niçin güldüğümü biliyor musunuz?" dedi. Biz de: Allah ve Resul'ü daha iyi bilirler, dedik, o da şöyle dedi: Kulun Rabbine hitabından güldüm, kul der ki: "Ya Rabbi, beni haksızlıktan korumadın mı?" Allah Teala da: Evet, der, O da: Ben, kendi şahidimden başkasını kabul etmem, der. Allah Teala da: Peki, sana nefsin şahitlik etsin, kiramen katibin melekleri şahitlik etsinler, der ve ağzına mühür vurulur; organlarına: Konuşun, denir. Onlar da yaptıkları amelleri konuşur. Sonra kendinin konuşmasına izin verilir, o da: Olmaz olsun sizin gibiler, ben de sizi savunuyordum, der.[2]

"Onlar da: Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu" dediler. Yani konuşabilecekleri konuşturan Allah, demektir. Söz burada bitti, bundan sonrası derilerin cevabından değildir.

"Ne kulaklarınızın ne gözlerinizin ne de derilerinizin aleyhinizde şahitlik edeceğinden saklanmıyordunuz": Buhari ile Müslim,

2 – Müslim, Kitabu'z – Zühd ve'r – Rakaik, hadis no, 17.

Sahih'lerinde İbn Mes'ud'dan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Ben Ka'be'nin örtüsü arkasında gizlenmiştim; üç kimse geldi: Birisi Kureyşli, ikisi de Sakifli damatları idiler yahut biri Sakifli idi, ikisi de Kureyşli damatları idiler, karınları büyük, akılları küçük idiler. Bir şeyler konuştular, tam anlayamadım; biri: "Sizce Allah bu konuşmamızı duyar mı?" dedi. Öteki ikisi de: Eğer sesimizi yükseltirsek duyar, eğer yükseltmezsek duymaz, dediler. Ötekisi de: Eğer ondan bir şey duyarsa hepsini duyar, dedi. Ben de bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e anlattım; bunun üzerine Allah Teala: "kulaklarınızın... size şahitlik edeceğinden saklanmıyordunuz" ayetini indirdi. Ayette geçen "testetirun": Gizlenmek demektir. "En yeşhede" de: Şahitlik etmesinden, yani "kulaklarınızın size" şahitlik etmesinden, demektir. Çünkü sizler organlarınızdan saklanamazsınız ve size şahitlik edeceklerini zannetmezsiniz. "Ancak Allah'ın, yaptıklarınızdan çoğunu bilmeyeceğini sanmıştınız": İbn Abbas şöyle demiştir: Kafirler şöyle derlerdi: Allah içimizdekini bilmez, ancak dışa vurulanı bilir. "Bu zannınız": Yani Allah bilmez zannınız "sizi helak etti".

"Eğer sabrederlerse" yani ateşe, o barınaklarıdır, "eğer rıza talep ederlerse" yani sevdikleri bir şeye dönmelerini isterlerse, buna imkan tanınmaz, çünkü onu hak etmezler. A'tebeni fülanün denir ki: Beni kızdırdıktan sonra razı etti, demektir. İstatebtuhu ise: Beni razı etmesini istedim, demektir.

"Onlara arkadaşlar musallat ettik": Yani onlara şeytanları yaklaştırdık "onlar da kendilerine önlerindekini ve arkalarındakini süslediler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Önlerindeki ahiret işleridir ki cennet yok, cehennem yok, dirilme yok, hesap da yok, derler. Arkalarındaki de dünya işleridir ki onlara zevkleri, mal biriktirmeyi ve hayır yolunda harcamamayı süslediler.

İkincisi: Önlerindeki dünya işidir, arkalarındaki de ahiret işidir. Bu da birinci görüşün tersidir.

Üçüncüsü: Önlerindeki yaptıkları şeylerdir, arkalarındakiler de yapmaya karar verdikleri şeylerdir. Ayetlerin kalan kısmı ise İsra: 16 ve A'raf: 38'de tefsir edilmiştir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا
لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾

فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ
الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ ذَٰلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ
فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٢٨﴾

26 – Kafirler: "Bu Kur'anı dinlemeyin, onda gürültü edin, belki galip gelirsiniz" dediler.

27 – Biz de kafirlere elbette şiddetli bir azap tattıracağız ve onları yaptıklarının en kötüsü ile elbette cezalandıracağız.

28 – İşte bu, Allah'ın düşmanlarının cezası ateştir. Onlar için orada ayetlerimizi inkar etmelerine karşılık ölümsüzlük yurdu vardır.

"Kafirler: Bu Kur'an'ı dinlemeyin, onda gürültü edin, dediler": Yani ona boş laf karıştırın, dediler. Kafirler birbirlerine şöyle tavsiye ederlerdi: Muhammed ve ashabından Kur'an dinlediğiniz zaman seslerinizi yükseltin ki sözleri karışsın. Mücahit de şöyle demiştir: Resulullah Kur'an okuduğu zaman parmaklarınızı ağızlarınıza sokarak veya dil ve dudaklarınızla ıslık çalın, "belki galip gelirsiniz" de susarlar, demiştir.

"İşte bu, Allah'ın düşmanlarının cezasıdır": Yani bu zikredilen azap, demektir. "Nar" (ateş) de cezadan bedeldir (ikisi aynı şeydir). "Onlar için orada ölümsüzlük yurdu vardır": Yani ikamet edecekleri yurt vardır, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Ateş de yurttur, bu şuna benzer: Birine: Bu evde senin için neşe evi vardır, dersin ki ikisi aynıdır. Şair de şöyle demiştir:

O kıymetli şeylerin adamıdır; onları verir ve ister
Haksızlığı kabul etmez; vergisi bol ve efendidir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا الَّذَيْنِ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ
وَالْإِنسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ ﴿٢٩﴾
إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ
عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا
بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ فِي الْحَيَاةِ

الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ
وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾ نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ ﴿٣٢﴾

29 – Kafirler: "Rabbimiz, bizi saptıran cin ve insanları bize göster de en aşağılardan olmaları için onları ayaklarımızın altına alalım" dediler.

30 – Gerçekten "Rabbimiz Allah'tır" deyip de sonra doğru olanların üzerine melekler iner, "korkmayın, üzülmeyin, size va'dolunan cennetle sevinin" derler.

31 – "Biz sizin dünya hayatında da ahirette de dostlarınınız. Sizin için orada canınızın çektiği her şey ve sizin için orada istediğiniz her şey vardır".

32 – "Çok bağışlayıcı, çok esirgeyici (Allah)tan bir ziyafet olarak.

"Kafirler dediler": Ateşe girdikleri zaman "erinellezeyni edallana (bizi saptıranları bize göster)": İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ranın sükunu ile "erna" okumuşlardır. Müfessirler: Saptıranlardan İblis ile Kabil'i kastetmişlerdir, demişlerdir. Çünkü günah işlemeyi adet eden o ikisidir. "En aşağılardan olmaları için onları ayaklarımızın altına alalım": Yani cehennemin en alt katına demektir; çünkü oranın azabı diğerlerinden daha çetindir.

Sonra mü'minleri zikredip "gerçekten Rabbimiz Allah'tır deyip" yani O'nu birleyip de "sonra doğru olanlar" dedi. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın birliğinde doğru oldular, bunu da Ebu Bekir Sıddik ile Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: Allah'a itaatte ve farzlarını yerine getirmede, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: İhlasta ve ölünceye kadar amelde, bunu da Ebu'l – Aliye ile Süddi, demişlerdir: Ata da İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Bu ayet Ebu Bekir es – Sıddik hakkında indi, şöyleki müşrikler: Rabbimiz Allah'tır, melekler O'nun kızlarıdır, bu putlar da Allah katında şefaatçilerimizdir, dediler; doğru olamadılar. Yahudiler de: Rabbimiz Allah'tır, Uzeyr O'nun oğludur, Muhammed de peygamber değildir, dediler; onlar da doğru olamadılar. Hıristiyanlar da: Rabbimiz Allah'tır, İsa O'nun oğludur, Muhammed de peygamber değildir, dediler; onlar da doğru olamadılar. Ebu Bekir de: Rabbimiz bir tek Allah'tır, Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür, dedi ve doğru oldu.

"Melekler iner "korkmayın (ella tehafu)": Yani bien latehafu, demektir. Onların iniş vaktinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ölüm anında, bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir. Buna göre "korkmayın"ın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ölümden korkmayın, evlatlarınız için üzülmeyin, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Önünüzdeki şeylerden korkmayın, arkanızdakilerden de üzülmeyin. Bunu da İkrime ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Melekler onlara kabirlerinden kalktıkları zaman iner, bunu da Katade demiştir. Bu durumda "korkmayın"ın manası şöyle olur: Onlara kıyamette korku ve kederin olmadığı müjdesini verirler.

"Biz sizin dostlarınızız": Bu, meleklerin onlara dediği bir sözdür, mana da şöyledir: Biz sizin dünyada işlerinizi gören kimseleriz; çünkü melekler mü'minlere yaklaşır ve onları severler. Zira onların göğe yükselen amellerini görürler. "Ahirette de": Yani ahirette de sizinle beraberiz; cennete girinceye kadar sizden ayrılmayız. Süddi: Bunlar hafaza melekleridir, demiştir. İşte "biz sizin dünya ve ahirette dostlarınızız" dediği budur. Onların ruhları kabzetmeye gelen melekler olduğu da söylenmiştir.

"Sizin için orada vardır": Yani cennette vardır, demektir.

"Nüzülen: Zeccac manası: Ebşiru bilcenneti tenziluneha nüzülen (cennetle sevinin, orada konuk olacaksınız) demiştir. Ahfeş de: Orada her istediğiniz vardır, sizi oraya konuk ettik, demiştir.

وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحاً وَقَالَ
اِنَّنِى مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٣﴾ وَلاَ تَسْتَوِى الْحَسَنَةُ وَلاَ السَّيِّئَةُ
اِدْفَعْ بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ
وَلِىٌّ حَمِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقّٰيهَا اِلاَّ الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقّٰيهَا
اِلاَّ ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٣٥﴾ وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ
نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٦﴾

33 – Allah'a çağıran, iyi şey yapan ve: "şüphesiz ben Müslümanlardanım" diyenden sözü daha güzel olan kimdir?

34 – İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzelle sav; o zaman seninle kendisi arasında düşmanlık olan, sanki sıcak bir dost olur.

35 – Bunlar ancak sabredenlere verilir. Bunlar ancak büyük bir nasibe sahip olana verilir.

36 – Eğer seni şeytandan kesin bir dürtme dürterse, Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir.

"Allah'a çağırandan sözü daha güzel olan kimdir?": Bundan kimlerin murat edildiği hususunda üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar mü'minlerdir. Cabir bin Abdullah, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Bu ayet mü'minler hakkında indi" dediğini rivayet etmiştir. Bu da Hazreti Aişe, Mücahit ve İkrime'nin görüşüdür.

İkincisi: O lailahe illallah kelime-i tevhidine davet eden Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da İbn Abbas, Süddi ve İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: O Allah'ın davetine icabet eden ve insanları buna çağıran mü'mindir. "İyi bir şey yaptı": İcabet ettiği zaman. Bunu da Hasen, demiştir.

"İyi bir şey"de de üç görüş vardır:

Birincisi: Ezandan sonra iki rekat namaz kıldı, bu da Hazreti Aişe ile Mücahid'in görüşleridir. İsmail bin Ebi Halid, Kays bin Hazim'den "Allah'a davet edenden sözü daha güzel kimdir" üzerinde, onun ezan olduğunu rivayet etmiştir. "İyi bir şey yaptı": Ezanla ikamet arasında namaz kıldı, demiştir.

İkincisi: Farzları yaptı ve Allah'ın haklarını yerine getirdi, bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: Oruç tuttu ve namaz kıldı, bunu da İkrime, demiştir.

"Vela testevil hasenetü velasseyyieh": Zeccac: "La" zaittir, tekit için gelmiştir, mana da: Vela tastevil hasenetü vesseyyietü (iyilikle kötülük bir olmaz) demiştir. Müfessirlerin bunun üzerinde de üç görüşleri vardır:

Birincisi: İyilik iman, kötülük de şirktir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yumuşaklık ve ahlaksız sözdür, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Nefret ve sabırdır, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Kötülüğü en güzelle sav": Bu da öfkeyi sabırla, kötülüğü afla savmak gibidir. Eğer bunu yaparsan seninle arasında düşmanlık olan yakın dost gibi olur. Ata da şöyle demiştir: Bu karşılaştığın zaman düşmanına selam vermektir. Müfessirler: Bu ayet kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demiştir.

"Bu verilmez": Zeccac şöyle demiştir: Bu haslet (davranış) veril-

mez, o da kötülüğü iyilikle savmaktır, "ancak sabredenlere verilir" yani öfkesini yenenlere verilir. "Bu ancak büyük bir nasibe sahip olana verilir": Hayır nasibine sahip olana demektir. Süddi de: Ancak varlık sahibine, demiştir. Katade de: Büyük nasip: Cennettir, mana da: Bu ancak cenneti hak edene verilir, demiştir.

"Eğer seni şeytandan kesin bir dürtme dürterse": bunu da A'raf: 200'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

وَمِنْ اٰيَاتِهِ
الَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا
لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذ۪ي خَلَقَهُنَّ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ
تَعْبُدُونَ ﴿٣٧﴾ فَاِنِ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذ۪ينَ عِنْدَ رَبِّكَ
يُسَبِّحُونَ لَهُ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْـَٔمُونَ ﴿٣٨﴾
وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنَّكَ تَرَى الْاَرْضَ خَاشِعَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ
وَرَبَتْ اِنَّ الَّذ۪ٓي اَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتٰى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٩﴾

37 – O'nun delillerinden biri de gece ile gündüz ve güneşle aydır. Ne güneşe ne de aya secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin, eğer O'na ibadet ediyorsanız.

38 – Eğer büyüklenirlerse, Rabbinin yanındakiler O'nu gece gündüz tesbih ederler ve onlar usanmazlar da.

39 – O'nun delillerinden olarak görürsün ki, yer boyun bükmüştür. Onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarır. Şüphesiz onu dirilten elbette ölüleri de diriltir. Çünkü O, her şeye kadirdir.

"Eğer büyüklenirlerse": Tevhit ve ibadete karşı kibir taslarlarsa "Rabbinin yanındakiler" yani melekler "tesbih ederler" yani namaz kılarlar. "Yes'emun" da usanmak demektir.

Tilavet secdesinin nerede yapılacağında iki görüş vardır:

Birincisi: Yes'emun kavlindedir, bunu da İbn Abbas, Mesruk ve Katade, demişler; Kadı Ebu Yala da bunu tercih etmiştir; çünkü söz orada bitmiştir.

İkincisi: "İnküntüm iyyahu tabudun"dadır, bu da Abdullah bin Mes'ud'un arkadaşları ile Hasen ve Ebu Abdurrahman'dan rivayet edilmiştir.

"O'nun delillerinden biri de görürsün ki yer boyun bükmüştür" Katade: Çatlamış, toz haline gelmiştir, demiştir. Ezheri de şöyle demiştir: Yer kurur da yağmur yağmazsa, haşeat (boyun büktü) denir.

"Harekete geçer": Yani bitki ile harekete geçer "kabarır": Yani yükselir; çünkü bitki görünmek isterse toprak ona yer açar. Bunun açıklaması da Hac: 5'te geçmiştir.

إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَن يُلْقَىٰ فِي النَّارِ
خَيْرٌ أَم مَّن يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرٌ ﴿٤٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ
عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنزِيلٌ
مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴿٤٢﴾

40 – Şüphesiz ayetlerimizden sapanlar bize gizli kalmazlar. Ateşe atılan mı daha hayırlıdır yoksa kıyamet gününde güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın. Çünkü O, yaptıklarınızı görendir.

41 – Şüphesiz kendilerine gelen zikri inkar edenleri (cezalandıracağız). Gerçekten o, elbette güçlü bir kitaptır.

42 – Batıl ona ne önünden ne de arkasından gelemez. Hikmet sahibi, övgüye layık (Allah)tan indirilmiştir.

"İnnellezine yülhidune fi ayatine": Mukatil: Bu ayet Ebu Cehil hakkında inmiştir, demiştir. Biz de ilhad'ın manasını Nahl: 103'te şerh etmiş idik. Burada ondan ne murat edildiği hususunda beş görüş vardır:

Birincisi: O sözü yerine koymamaktır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O Kur'an okunurken ıslık çalmaktır, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O ayetlere inanmamaktır, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: O inatlaşmaktır, bunu da Süddi, demiştir.

Beşincisi: Ayetlere imandan sapmaktır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Bize gizli kalmazlar": Bu da ceza tehdididir. "Ateşe atılan mı daha

hayırlıdır yoksa kıyamet gününde güvenle gelen mi?": Bu da geneldir. Ancak müfessirlerin bundan kimlerin murat edildiğinde yedi görüşleri vardır:

Birincisi: O Ebu Cehil ile Ebu Bekir es – Sıddik'tir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ebu Cehil ile Ammar bin Yasir'dir, bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Ebu Cehil ile Resulullah sallallahu aleyih ve sellem'dir. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Ebu Cehil ile Osman bin Affan'dır, bunu da Salebi nakletmiştir. *Beşincisi:* Ebu Cehil ile Hamza'dır, bunu da Vahidi nakletmiştir. *Altıncısı:* Ebu Cehil ile Ömer bin Hattab'tır. *Yedincisi:* Kafir ile mü'mindir, bu ikisini de Maverdi hikaye etmiştir.

"İstediğinizi yapın": Zeccac şöyle demiştir: Bu emir şeklinde ise de manası gözdağı ve tehdittir.

"Şüphesiz zikri inkar edenler": Yani Kur'an'ı demektir. Sonra zikri anlatmaya başladı, "inne"nin cevabını da vermedi. Burada onun cevabında da iki görüş vardır:

Birincisi: O "ülaike yünadevne min mekanin baidin" kavlidir, bunu da Ferra zikretmiştir.

İkincisi: Cevap terk edilmiştir, onun takdirinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Şüphesiz kendilerine gelen zikri inkar edenler ona inanmadılar, demektir. *İkincisi:* İnkar edenler küfürlerinin cezasını çekerler, demektir.

"Gerçekten o, elbette güçlü bir kitaptır": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O korunmuştur, şeytan ona yol bulamaz, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Allah nazarında kıymetlidir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Batıl ona yaklaşamaz, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* İnsanların onun gibisini söylemeleri imkansızdır, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Batıl ona gelemez": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Yalanlamadır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Şeytandır. *Üçüncüsü:* Değiştirmedir, bu ikisi Mücahit'ten rivayet edilmiştir. Katade de: Şeytan onun ne hakkını kısabilir ne de ona batıl bir şey ilave edebilir. Mücahit de şöyle demiştir: İçine ondan olmayan bir şey sokamaz. "Ne önünden ne de arkasından": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* İndirilmeden önce ve indirildikten sonra, demektir. Ondan önce onu iptal edecek kitap yoktur, ondan sonra da onu iptal edecek kitap gelmeyecektir. *Üçüncüsü:* Batıl ona geçmişlerden verdiği haberlerde de gelemez, gelecekten verdiği haberlerde de gelemez.

مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ
مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ
جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ ءَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ
قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَٰئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ
بَعِيدٍ ﴿٤٤﴾

43 – Sana da ancak gerçekten senden önceki peygamberlere denen şey deniyor. Şüphesiz Rabbin elbette bağışlama sahibidir ve acıklı azap sahibidir.

44 – Eğer biz onu yabancı (dilde) bir Kur'an kılsaydık, mutlaka: "Ayetleri açıklanmalı değil miydi? Yabancı mıdır, Arapça mıdır?" derlerdi. De ki: "O, iman edenler için hidayet ve şifadır". İman etmeyenlerin ise kulaklarında ağırlık vardır. O, onlara karşı körlüktür. İşte onlara uzak bir yerden seslenilir.

"Sana da ancak gerçekten senden önceki peygamberlere denen şey deniyor": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Senden önceki peygamberlere: Sihirbaz, kahin ve deli denildi; sen yalanlandığın gibi onlar da yalanlandı. Bu da Hasen, Katade ve cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Sana da senden önceki peygamberlere, Allah'ın çok bağışlayıcı ve azap edici olduğu haberi veriliyor.

"Eğer onu kılsaydık": Yani sana indirilen kitabı "yabancı bir Kur'an": Yani Arapça'dan başka bir dille indirseydik, "ayetleri açıklanmalı değil miydi?" derlerdi": Yani ayetleri Arapça açıklanmalı idi ki biz de anlayalım, derlerdi. "Ea'cemiyyün ve arabiyyün": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek uzun hemze ile "âcemiyyün" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek iki hemze ile "ea'cemiyyün" okumuşlardır ki mana: "Yabancı kitap, Arap peygamber mi?" demektir. Bu da ret manasında bir sorudur ki, eğer öyle olsa idi daha çok inkar ederlerdi demektir.

"De ki: O": yani Kur'an, "iman edenler için hidayettir" sapıklıktan

"ve şifadır" şüpheler ve acılar için. "Vakr" da: Sağırlıktır. Onlar kabul etmemede kulakları sağırlar gibidirler.

"O, onlara karşı körlüktür": Katade şöyle demiştir: Kur'an'dan sağır ve kör oldular. "İşte onlara uzak bir yerden seslenilir": Yani onlar uzaktan seslenilen kimse gibi duymazlar ve anlamazlar.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ
وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ
لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿٤٥﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ
وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٤٦﴾

45 – Andolsun, gerçekten Musa'ya o kitabı verdik de onda ihtilaf edildi. Eğer Rabbinden geçen bir söz olmasa idi, elbette aralarında hüküm verilirdi. Gerçekten onlar ondan elbette kuşku verici bir şüphe içindeler.

46 – Kim iyi bir şey yaparsa, kendi lehinedir. Kim de kötülük ederse, kendi aleyhinedir. Rabbin kullarına zulmedici değildir.

"Andolsun, gerçekten Musa'ya o kitabı verdik": Bu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem için tesellidir, mana da şöyledir: Senin kitabına bir kavim iman edip bir kavim inkar ettiği gibi Musa'nın kitabına da aynısı yapıldı. "Eğer Rabbinden geçmiş bir söz olmasa idi" azabın belli bir süreye yani kıyamete kadar tehiri hususunda "elbette aralarında hüküm verilirdi": inanmayanlara inen bir azapla hüküm verilirdi. "Gerçekten onlar elbette bir şüphe içindedirler" senin doğruluğundan ve kitabından, demektir. "Kuşku verici": Yani onları işkillendiren bir şüphe, demektir.

اِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ اَكْمَامِهَا
وَمَا تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ
اَيْنَ شُرَكَائِي قَالُوا اٰذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ ﴿٤٧﴾ وَضَلَّ
عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٤٨﴾

47 – Kıyametin ilmi yalnız O'na döndürülür. Kapçıklarından çıkan meyveler ve dişinin gebe kalması hep O'nun ilmi iledir. "Ortaklarım nerede?" diye seslendiği günde, onlar da: "Sana bildirdik, içimizden hiçbir şahit yok" dediler.

48 – Daha önceden taptıkları şeyler onlardan kayboldu. Kaçış yeri olmadığını iyice anladılar.

"Kıyametin ilmi yalnız O'na döndürülür": İniş sebebi şöyledir: Yahudiler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Eğer iddia ettiğin gibi peygambersen bize kıyametten haber ver, dediler. Bunu da Mukatil, demiştir. Ayetin manası da şöyledir: Onun kopmasını ancak Allah bilir; ondan sorulacak olursa, onun ilmi yalnız O'na döndürülür.

"Vema tahrucu min semeretin": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, "min semeretin" okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, cemi sıgasıyla "min semeratin" okumuşlardır. "Min ekmamiha": Kapçıklarından demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Gizlendiği yerlerden. Her şeyin kılıfı onun kümmü'dür. Elbisenin yenine kümm denilmesi de bundandır. Zeccac da şöyle demiştir: Ekmam, kapatan şeydir. Kapalı şeyi açığa çıkaran her ağaç, kapçık sahibidir. Hurma ağacının kapçığı da hurma ağacının özünü saklayan iç yaprağı, lifi ve gövdesidir. Hurma ağacının her çıkardığı şey kapçıktır; mesela ilk çıkan meyvenin kapçığı kabuğudur. Bu itibarla da erkeklerin başa giydikleri şeye: Kümme denilmiştir; çünkü başı örter. Gömleğin yenine de küm denir ki elleri kapatmasındandır.

"Onlara seslendiği gün": Yani Allah Teala müşriklere seslendiği gün "ortaklarım nerede, diye?" iddia ettiğiniz ortaklarım, "onlar da: Sana bildirdik" dediler. Ferra ile İbn Kuteybe: Sana bildirdik demişler; Mukatil de: Sana duyurduk, demiştir. "Bizden hiçbir şahit yok": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, müşriklerin sözlerindendir, mana da şöyledir: Senin ortağın olduğuna dair bizden bir şahit yoktur. O gün daha önce dedikleri şeylerden ilişkilerini keserler. Bu da Mukatil'in görüşüdür.

İkincisi: Bu tapılan tanrıların sözlerindendir, mana da şöyledir: Onların dediklerine dair bizden bir şahit yoktur. Bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

"Onlardan kayboldu": Yani ahirette onlardan batıl oldu "taptıkları şeyler": Yani dünyada taptıkları şeyler, demektir. "Kaçış yeri olmadığını iyice anladılar": Biz de ayette geçen mahis'in manasını Nisa suresi ayet: 121'de şerh etmiş idik.

لَا يَسْأَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُسٌ
قَنُوطٌ ﴿٤٩﴾ وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ
لَيَقُولَنَّ هٰذَا لِي وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُجِعْتُ
إِلٰى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنٰى فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا
وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٠﴾ وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ
وَنَا بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ ﴿٥١﴾
قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ
مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٢﴾

49 – İnsan hayır istemekten usanmaz. Eğer ona şer dokunursa, hemen ümidini keser, bunu açığa vurur.

50 – Andolsun, eğer ona, kendisine dokunan sıkıntıdan sonra bir rahmet tattırırsak, elbette: "Bu benimdir. Kıyametin kopacağını da sanmam. Andolsun, eğer Rabbime döndürülürsem, gerçekten O'nun yanında benim için elbette en güzeli var" der. Elbette biz kafirlere yaptıklarını haber vereceğiz ve onlara ağır bir azaptan elbette tattıracağız.

51 – İnsana bir nimet verdiğimiz zaman yüz çevirir ve yan çizer. Ona kötülük dokunduğu zaman pek geniş bir duanın sahibidir (uzun uzadıya dua eder).

52 – De ki: "Gördünüz mü, eğer o (Kur'an), Allah katından ise sonra siz de onu inkar ettiniz ise, uzak bir muhalefet içinde olandan daha sapık kimdir?"

"İnsan usanmaz": Müfessirler ondan murat kafirdir, mana da şöyledir, demişlerdir: Kafir usanmaz "hayır istemekten": Yani hayrı, yani mal ve afiyeti istemekten, demektir. "Eğer ona şer dokunursa": O da fakirlik ve zorluktur, mana da şöyledir: Bununla denenirse, Allah'ın verdiği rahat ve rahmetten ümit keser. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Yeus: Yeese'den feul veznindedir, kanut da kanata'dan feul veznindedir.

"Andolsun, eğer ona bizden bir rahmet tattırırsak": Yani bir hayır,

afiyet ve zenginlik, demektir "elbette: Bu benimdir, der": Yani bu amelimin karşılığıdır, hakkımdır, der. Sonra da ölümün ardından dirilmeyi inkar eder": "Kıyametin kopacağını da sanmam": Yani öldükten sonra dirilmede kesin kanaat sahibi değilim. "Andolsun, eğer Rabbime döndürülürsem, gerçekten O'nun yanında benim için elbette en güzeli var, der": Yani cennet var, bana dünyada verdiği gibi ahirette de verir, der. "Elbette biz kafirlere yaptıklarını haber vereceğiz": Yani onlara kötü amellerini haber vereceğiz. Bundan sonrası da İbrahim: 17 ve İsra: 83'te geçmiştir. "Ve nea bicanibih": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr "naa" gibi "nea" okumuşlar; İbn Amir de meftuh ve medli nun ve eliften sonra hemze ile "Nâe" okumuştur. Hamze de meksur nun ve hemze ile "niye" okumuştur.

"Fezu duain arîd": Ferra ile İbn Kuteybe: Arîd çok manasınadır, demişlerdir. Eğer duayı uzunluk veya enle nitelersen kelamda caizdir.

"De ki:" ey Muhammed, Mekkelilere "gördünüz mü, eğer ise" Kur'an "Allah katından, sonra siz de onu inkar ettiniz ise, ondan uzak bir muhalefet içinde olandan daha sapık kimdir?": Hakka karşı çıkandan, demektir. O isimdir, mana da: Sizden daha sapık yoktur, demektir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Sonra inkar ettinizse, siz hakka muhalefet ve doğrudan uzaklıkta değil misiniz? Bunu ayetin kalan kısmının yerine koymuştur.

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا
فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ
يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٣﴾ أَلَا إِنَّهُمْ
فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ ﴿٥٤﴾

53 – Onlara ayetlerimizi ufuklarda ve nefislerinde göstereceğiz ki onlar için onun gerçekten hak olduğu meydana çıksın. Rabbinin, şüphesiz O'nun her şeye şahit olması yetmez mi?

54 – Bilin ki, onlar Rablerine kavuşmaktan bir şüphe içindeler. Bilin ki, şüphesiz O, her şeyi kuşatandır.

"Onlara ayetlerimizi ufuklarda ve nefislerinde göstereceğiz": Bunda beş görüş vardır:

Birincisi: Ufuklarda: Dünyanın çeşitli bölgelerinin fethidir, nefis-

lerinde de: Mekke'nin fethidir. Bunu da Hasen, Mücahit ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Ufuklarda olanlar: Geçmiş milletlerin olaylarıdır, nefislerindekiler de: Bedir zaferidir. Bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Ufuklardaki: Bütün bölgelere yağmurun düşmemesidir, nefislerindekiler de: Bedenlerine gelen belalardır. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Dördüncüsü: Ufuklardakiler: Gökteki güneş, ay ve yıldızlar gibi alametlerdir, nefislerindekiler de: Yeryüzündeki olaylardır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. İbn Zeyd'den şöyle dediği de nakledilmiştir: Nefislerindekiler: Büyük ve küçük abdest yollarıdır; çünkü insan bir yerden yer ve içer, iki yerden çıkar.

Beşincisi: Ufuklardakiler o yalanlayanlardan önce gidenlerdir, nefislerindekiler de: Onların meniden, sonra kan pıhtısından sonra bir çiğnem etten sonra da kemiklerden yaratılıp sonunda aklı başında insan olmalarıdır. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Ta ki onun hak olduğu meydana çıksın (ennehul hakku)": Bu he zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'a racidir.

İkincisi: Peygamberin bütün davet ettiği şeylere racidir. İbn Cerir, mana şöyledir, demiştir: Muhammed'e indirdiğimiz şeylerin ve ona dinini bütün dinlere galip kılacağımız va'dinin gerçek olduğunu bilsinler.

"Rabbinin, şüphesiz O'nun her şeye şahit olması yetmez mi?": Yani O'nun her şeyin üzerinde şahit olması yetmez mi? Mana da şöyledir: Rabbinin şahitliği onlara yetmez mi?

Burada yetmenin manası: Onlara birliğine ve peygamberlerinin doğruluğuna delalet edecek şeyleri açıklamış olmasıdır.

42-ŞURA SURESİ

Mekke'de inmiştir. 53 ayettir.

O, Mekkidir, bunu da el – Avfi ve diğerleri İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, İkrime, Mücahit, Katade ve cumhur da böyle demişlerdir. İbn Abbas ile Katade'den şöyle dedikleri de rivayet edilmiştir: Ancak onun dört ayeti Medine'de inmiştir: *Birincisi:* "Kul laeselüküm aleyhi ecra" *(Şura: 23)* ayetidir. Mukatil de şöyle demiştir: Onda Medeni olanlar şunlardır: "Zalikellezi yübeşşirüllahu ibadehüllezine amenu... *(Şura: 24)* "vellezine iza esabehümül bağyü..." *(Şura: 41)*.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ عٓسٓقٓ ﴿٢﴾ كَذٰلِكَ يُوحٖٓي اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكَۙ اللّٰهُ
الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَهُوَ الْعَلِيُّ
الْعَظٖيمُ ﴿٤﴾ تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلٰٓئِكَةُ
يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْاَرْضِۜ اَلَٓا اِنَّ اللّٰهَ

هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥﴾ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللَّهُ حَفِيظٌ
عَلَيْهِمْ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Ayn. Sin. Kaf.

3 – İşte mutlak galip, hikmet sahibi Allah sana ve senden öncekilere şöyle vahyeder.

4 – Göklerde ve yerde olanlar O'nundur. O, çok yüce, çok uludur.

5 – Neredeyse üstlerindeki gök çatlayacak. Melekler Rablerini hamd ile tesbih eder ve yerdekilere bağış dilerler. Bilin ki şüphesiz Allah, O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

6 – O'ndan başka dostlar edindikleri şeylere (gelince), Allah onların üzerinde gözetleyicidir. Sen onların üzerinde vekil değilsin.

"Ha. Mim": Bunun tefsiri Ğafir suresinde geçmiştir.

"Ayn. Sin. Kaf": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Allah'ın yemin ettiği bir kasemdir, O'nun isimlerindendir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O isimlerden bir isimdir; sonra bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Ayn Allah'ın ilmidir, sin yüceliğidir, kaf da kudretidir. Bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Ayn'da azap vardır, sin'de mesh (insanı hayvana çevirme) vardır, kaf'ta kazf (cehenneme atma) vardır. Bunu da Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Ha harptendir, mim mülkün tahvilinden (değiştirilmesin)dendir, ayn ezilen adüv (düşman)dandır, sin de Yusuf zamanındaki şiddetli kıtlık gibi isti'sal (kökünü kazımak)tandır, kaf da Allah'ın dünya krallarına verdiği kudrettendir. Bunu da Ata, demiştir. *Dördüncüsü:* Ayn alimdendir, sin kuddus'tandır, kaf da kadirdendir, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: O Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da Katade, demiştir.

"İşte sana böyle vahyeder": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Bütün peygamberlere "Ha. Mim. Ayn. Sin. Kaf" vahyettiğim gibi onları sana da vahyediyoruz. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Senden öncekilere vahyettiğimiz gibi sana da gayb ha

berlerini vahyediyoruz. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: "Ha. Mim. Ayn. Sin. Kaf" azap hakkında inmiştir, buna göre şöyle denilmiştir: Senden öncekilere vahyettiğimiz gibi azap seni inkar edenlere de inecektir, bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Sana böyle vahyediyoruz, bunu da İbn Cerir, demiştir.

İbn Kesir, yenin zammı ve hanın fethi ile "yuha" okumuştur. Sanki: "Kim vahyediyor?" denilmiş; Allah diye cevap verilmiştir. Eban da Asım'dan nun, hanın da kesri ile "nuhi" rivayet etmiştir. "Tekadüs semavatü yetefattarne": İbn Kesir, İbn Amir ve Hamze ye, meftuh te, tının fethası ve şeddesiyle "yetefettarne" okumuşlar; Nafi ile Kisai de İbn Kesir'inki gibi ye ile "yekâdü" "yetefatterne" okumuşlardır. Ebu Amr, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek te ile "tekadü", nun, tının kesri ve şeddesiz olarak "yenfetırne" okumuşlardır, manası da, parçalanır, demektir. "Üstlerinden": Yani Rahman'ın azametinden dolayı yerlerin üstünden demektir. Müşriklerin "Allah evlat edindi" sözlerinden diyenler de olmuştur, bir benzeri de Meryem: 90 ayetidir.

"Melekler Rablerini hamd ile tesbih ederler": Bazıları, Rablerinin emri ile namaz kılarlar, demişlerdir. Bazıları da: O'nu layık olmayan sıfatlardan tenzih ederler, demişlerdir. "Yerdekilere bağış dilerler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bundan mü'minleri murat etmiştir, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Onlar mü'minler için bağış dilerlerdi; Harut ile Marut melekleri Babil'de sınanınca yerdekilere bağış dilediler.

Bağış dilemelerinin manası da onlara rızık istemeleridir. Bunu da İbn Saib, demiştir. İçlerinde Mukatil'in de olduğu bir grup, bu ayetin "mü'minler için bağış dilerler" *(Ğafir: 7)* ayetiyle neshedildiğini iddia etmişlerdir ki hiçbir değeri yoktur. Çünkü mü'minler için bağış dilerler, kafirler için değil. Bu durumda ayetin lafzı genel, manası özeldir. Özel olduğuna da "mü'minler için bağış dilerler" *(Ğafir: 7)* ayeti delalet eder. Çünkü kafir kendisi için bağış dilemeyi hak etmez.

"O'ndan başka dostlar edinenler": Yani Tanrılar edinip de O'nu bırakarak onlara tapan Mekke kafirleri demektir. "Allah onların üzerinde gözetleyicidir": Yani cezalarını vermek için amellerini kayıt altına almaktadır, demektir. "Sen onların üzerinde vekil değilsin": Yani seni vekil etmedik ki onların yerine sorumlu olasın. Bu ayet de müfessirlerin çoğunluğuna göre kılıç ayetiyle mensuhtur ki, doğru değildir.

وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْاٰناً عَرَبِياًّ
لِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ
فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ ﴿٧﴾ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَهُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً
وَلٰكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا
نَصِيرٍ ﴿٨﴾ اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ فَاللّٰهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِ
الْمَوْتٰى وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٩﴾

7 – İşte böyle, sana Arapça bir Kur'an vahyettik ki kentlerin anasını (Mekke'yi) ve çevresindekileri uyarasın ve onda şüphe olmayan toplanma gününden uyarasın. Bir grup cennette ve bir grup alevli ateştedir.

8 – Eğer Allah dileseydi onları tek bir ümmet yapardı. Fakat dilediğini rahmetine girdirir. Zalimler için ne bir dost ne de bir yardımcı yoktur.

9 – Yoksa O'ndan başka dostlar mı edindiler? Asıl dost Allah'tır. O, diriltir ve öldürür. O, her şeye kadirdir.

"İşte böyle": Yani bu anlattığımız gibi "sana Arapça bir Kur'an vahyettik": Ondaki şeyleri anlamaları için. "Kentlerin anasını uyarman için": Yani Mekke'yi demektir ki maksat halkıdır. "Toplanma gününden uyarasın": Yani onları toplanma gününden uyarasın, demektir ki o da kıyamet günüdür. Allah onda önceki ve sonrakilerle gökler ve yer halkını toplar. "Onda da şüphe yoktur": Yani o toplantının olacağında şüphe yoktur, demektir. Sonra toplantının ardından dağılırlar, o da: "Bir grup cennette ve bir grup ateştedir" kavlidir.

Sonra ayrılma sebebini anlatıp "eğer Allah dileseydi onları tek bir ümmet yapardı" dedi. Yani bir din üzerinde toplardı, demektir. "Onları hidayet üzerinde toplardı" *(En'am: 35)* kavli de böyledir. "Fakat dilediğini rahmetine girdirir": Yani dinine demektir. "Zalimlerin" yani kafirlerin "onların ne bir dostu vardır" onlardan azabı önleyecek "ne de bir yardımcıları vardır" onları azaptan koruyacak.

"Yoksa O'ndan başka edindiler mi?": Yani, hayır, kafirler Allah'tan başka edindiler, demektir "dostlar" sahip çıkacakları İlahlar edindiler, demektir. "Asıl dost Allah'tır": Yani veli kullarının dostudur; öyleyse tanrıları değil de O'nu dost edinsinler. İbn Abbas da şöyle demişti: Ey Muhammed, O senin de sana tabi olanların da dostudur.

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ
فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿١٠﴾
فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا
وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ
السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ
الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٢﴾ شَرَعَ لَكُمْ
مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا
وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا
تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي
إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾ وَمَا تَفَرَّقُوا
إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ
مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا
الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١٤﴾

10 – İhtilaf ettiğiniz şeyin hükmü Allah'adır. İşte Rabbim Allah budur. Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na dönerim.

11 – Göklerin ve yerin yaratıcısı. Size kendinizden eşler kıldı, hayvanlardan da (erkek ve dişi) eşler kıldı. Sizi onda üretiyor. O'nun gibisi yoktur. O, hakkıyle işiten, her şeyi görendir.

12 – Göklerin ve yerin anahtarı O'nundur. Rızkı dilediği kimse için genişletir ve daraltır. Çünkü O, her şeyi çok iyi bilendir.

13 – Dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi size şeriat yaptı ki, dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin, diye. Senin ona davet ettiğin şey müşriklere ağır geldi. Allah dilediğini kendine seçer ve (taatine) döneni kendine iletir.

14 – Onlar ancak kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki ihtirastan dolayı ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden belli bir süreye kadar bir söz geçmiş olmasaydı, elbette aralarında hüküm verilirdi. Gerçekten onlardan sonra kitaba mirasçı kılınanlar elbette ondan kuşku verici bir şüphe içindedirler.

"İhtilaf ettiğiniz şeyin": Yani din işlerinden, demektir. Hayır bu geneldir, diyenler de vardır, "hükmü Allah'adır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun hükmü Allah'ın yanındadır. *İkincisi:* Onda ancak O hükmeder. Mukatil şöyle demiştir: Mesele şöyledir: Mekke halkının bazısı Kur'an'ı inkar etti, bazısı da iman etti. Allah Teala da: Ona karar verecek benim, dedi. "İşte Allah" ihtilaf edenler arasında hüküm verecek olan Allah "benim Rabbimdir, yalnız O'na tevekkül ettim" önemli işlerimde "ve yalnız O'na dönerim". Yani ahirette O'na dönerim, demektir.

"Göklerin ve yerin yaratıcısı": Bunun açıklaması da En'am: 14'te geçmiştir: "Size kendinizden kıldı": Yani sizin gibi yaratılanlardan, demektir, "eşler" kadınlar, "hayvanlardan da eşler kıldı": Erkek ve dişi sınıflar, mana da şöyledir: Sizin için bütün hayvanlardan erkek ve dişi kıldı (hizmetinize verdi). "Sizi onda üretiyor": Bunda üç görüş vardır: *Birincisi:* Sizi yaratıyor, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Sizi geçindiriyor, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Sizi çoğaltıyor, bunu da Ferra, demiştir. "Onda" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: "Fihi (onda)" asıldır, bunu da çoğunluk, demiştir. Buna göre he zamirinde üç görüş vardır:

Birincisi: O dişilerin karınlarına racidir, eşlerin zikri de daha önce geçmiştir, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir. Buna göre mana şöyle olur: Sizi kadınların karınlarında yaratıyor. İbn Kuteybe de buna kail olmuş ve: Sizi rahimde veya eşte yaratıyor, demiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Sizi eşlerinizde yaratıyor ve sizin için yarattığı hayvanlarda da geçiminizi sağlıyor.

İkincisi: O, yere racidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Buna göre de mana şöyledir: Sizi yarattığı göklerde ve yerde üretiyor.

Üçüncüsü: O daha önce geçen "kıldı" ifadesine racidir, sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sizi yarattığı hayvanlarla geçindiriyor, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Sizi anlattığı bu eşlerde yaratıyor, bunu da Vahidi, demiştir.

İkincisi: "Fihi" "bihi" manasındadır, anlamı da: Böyle yaptığı şeyle sizi çoğaltıyor. Bunu da Ferra ile Zeccac, demiştir.

"O'nun gibisi (kemislihi) yoktur": İbn Kuteybe: O'nun mahiyetinde biri yoktur, demiştir. Araplar misl'i o şeyin yerine koyarlar, mesela: Bu benim gibisine denmez, dersin ki, bu bana denilmez, demektir. Zeccac da: Kemislihi'deki kâf tekit içindir, mana da: O'nun misli yoktur, demiştir. Bundan sonrası da Zümer: 63 ve Ra'd: 26'da geçmiştir. "Size şeriat yaptı": Yani beyan edip açıkladı, demektir. "Dinden Nuh'a tavsiye ettiğini": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O helali helal, haramı haram etmektir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Kız kardeşler ve analarla evlenmeyi haram etmektir, bunu da Hakem, demiştir. *Üçüncüsü:* Tevhittir, şirki terk etmektir.

"Sana vahyettiğimizi": Yani Kur'an ve İslam şeriatinden, demektir. Zeccac da, mana şöyledir demiştir: Sana vahyettiğimizi şeriat kıldı ve İbrahim, Musa ve İsa'ya tavsiye ettiğini size şeriat kıldı. "Dini doğru tutun, diye": Bu da: "İbrahim'e, Musa ve İsa'ya vasiyet ettiğimiz" sözünün tefsiridir. "Nuh'a tavsiye ettiğimiz" sözünün ve "sana vahyettiğimiz"in ve "İbrahim, Musa ve İsa'ya tavsiye ettiğimizin" tefsiri olması da caizdir. O zaman mana şöyle olur: Size ve sizden öncekilere dini doğru tutmayı ve ayrılığı terk etmeyi şeriat kıldı. Peygamberlere tabi olmada birleşmeyi şeriat kıldı. Mukatil de şöyle demiştir: "Dini doğru tutun" tevhidi doğru tutun, demektir. Ayrılığa düşmeyin de: İhtilaf etmeyin, demektir. "Müşriklere ağır geldi": Yani Mekke müşriklerine ağır geldi, demektir, "onları çağırdığın şey" ey Muhammed, davet ettiğin tevhit onlara ağır geldi, demektir.

"Allah kendine seçer": Yani kullarından dini için seçer "dilediğini ve iletir" dinine "kendine döneni" yani taatine döneni demektir.

Sonra onlara ayrılığı terk etmeyi vasiyet ettikten sonra ayrılmalarını zikredip şöyle dedi: "Ayrılığa düşmediler" yani ehl-i kitaplar, "ancak kendilerine ilim geldikten sonra düştüler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İhtirası çok iyi bildikten sonra. *İkincisi:* Ayrılığın sapıklık olduğunu bilmelerinden sonra. *Üçüncüsü:* Kendilerine Kur'an geldikten sonra, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e ihtiraslarından dolayı.

"Eğer Rabbinden bir kelime geçmiş olmasa idi": Bu ümmetten inanmayanların kıyamete kadar ertelendiklerine dair "elbette aralarında hüküm verilirdi": inanmayanlara azabın inmesi hakkında. "Gerçekten kitaba mirasçı kılınanlar" yani Yahudi ve Hıristiyanlar "onlardan sonra" yani peygamberlerinden sonra "elbette bir şüphe içindedirler": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'den demektir.

فَلِذَٰلِكَ فَادْعُ
وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا
أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ اللَّهُ رَبُّنَا
وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا
وَبَيْنَكُمُ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾
وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِن بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ
عِندَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿١٦﴾

15 – İşte bunun için davet et ve emrolunduğun gibi doğru ol. Onların keyfine uyma. "Allah'ın kitaptan indirdiğine iman ettim. Aranızda adalet etmekle emrolundum" de. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de sizedir. Bizimle sizin aranızda hiçbir düşmanlık yoktur. Allah (kıyamet gününde) aramızı birleştirir (hükmünü verir). Dönüş yalnız O'nadır.

16 – Allah'ın dini hakkında, kabul edilen şeyden (peygambere imandan) sonra tartışan kimselerin delilleri, Rableri katında geçersizdir. Onların üzerinde gazap vardır ve onlar için zorlu bir azap vardır.

"İşte bunun için davet et (felizalike fed'ü)": Ferra şöyle demiştir: Deavtü ila fülanin ve deavtü lifülanin denir. "Zalike" "haza" manasınadır. Bunda da müfessirlerin iki görüşü vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* O tevhittir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Onların keyiflerine uyma": Yani ehl-i kitabın, demektir, çünkü onu kendi dinlerine davet etmişlerdi.

"Aranızda adalet etmekle emrolundum": Bir nahivci, mana şöyledir, demiş: Ümirtü key a'dile beyneküm (aranızda adalet etmek için emrolundum). Bir başkası da şöyle demiştir: Mana: Ümirtü biladli demektir. "Ümirtü" "en", "key" ve "lam" ile kullanılır; ümirtü en a'dile ve key a'dile ve lia'dile denir.

Sonra hangi hususta adalet etmesi emrolundu? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kendisine getirdikleri davalarda. *İkincisi:* Risaleti tebliğ etmede.

"Allah bizim de Rabbimizdir, sizin de Rabbinizdir": Yani O, biz ihtilaf etsek de Rabbimizdir; bize amellerimizin karşılığını verir. Bu da "bizim amelimiz bizedir" kavlidir ki: Karşılığını verir, demektir.

"Aramızda hiçbir düşmanlık yoktur": Mücahit: Sizinle bizim aramızda hiçbir husumet yoktur, demiştir.

Hüküm: Bu ayette iki görüş vardır:

Birincisi: O korkutmakla yetinmeyi öngörmüştür, bu da savaştan öncedir, sonra da kılıç ayeti inip onu neshetti. Bunu çoğunluk demiştir.

İkincisi: Manası şöyledir: Bu kadar delil ve burhanlardan sonra aramızda denecek bir şey kalmamıştır. Buna göre de ayet muhkemdir. Bunu da şeyhimiz Ali bin Ubeydullah, bir grup müfessirden nakletmiştir.

"Allah'ın dini hakkında tartışanlar": Yani dini üzerinde çekişenler, demektir. Katade şöyle demiştir: Onlar Yahudilerdir: Bizim kitabımız sizin kitabınızdan öncedir, bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden öncedir, binaenaleyh biz sizden hayırlıyız, dediler. Mücahid'in kavline göre, onlar müşriklerdir, cahiliye devrinin geri gelmesini ümit etmişlerdir.

"Onun için kabul edildikten sonra": Yani insanlar İslam'ı kabul ettikten sonra, demektir. "Delilleri geçersizdir": Yani davaları hükümsüzdür.

اَللّٰهُ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْم۪يزَانَۜ وَمَا يُدْر۪يكَ
لَعَلَّ السَّاعَةَ قَر۪يبٌ ﴿١٧﴾ يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَاۚ
وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَاۙ وَيَعْلَمُونَ اَنَّهَا الْحَقُّۜ اَلَٓا
اِنَّ الَّذ۪ينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَف۪ي ضَلَالٍ بَع۪يدٍ ﴿١٨﴾ اَللّٰهُ
لَط۪يفٌ بِعِبَادِه۪ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُۚ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَز۪يزُ
﴿١٩﴾ مَنْ كَانَ يُر۪يدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ ف۪ي حَرْثِه۪ۚ وَمَنْ
كَانَ يُر۪يدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِه۪ مِنْهَاۙ وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ
مِنْ نَص۪يبٍ ﴿٢٠﴾

17 – Allah O'dur ki kitabı ve teraziyi hak ile indirdi. Ne biliyorsun, belki kıyamet yakındır!

18 – Ona iman etmeyenler onu acele isterler. İman edenler ise ondan korkarlar ve onun gerçekten hak olduğunu bilirler. Bilin ki, gerçekten kıyamet hakkında tartışanlar elbette (haktan) uzak bir sapıklıktalar.

19 – Allah kullarına lütufkârdır. Dilediğine rızık verir. O, çok güçlü, mutlak galiptir.

20 – Kim ahiret ekinini isterse, ekininde onun için artırırız. Kim de dünya ekinini isterse, ona da ondan veririz ve onun için ahirette hiçbir nasip yoktur.

"Allah O'dur ki kitabı indirdi": Yani Kur'an'ı "hak ile": Yani onu boşuna indirmedi, demektir. "Teraziyi de": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O adalettir, bunu da İbn Abbas, Katade ve cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* O tartı aleti terazidir, bu da Mücahit'ten nakledilmiştir. Onun indirilmesinin manası da: Halka onunla amel etmelerinin ilham edilmesi ve aziz ve celil olan Allah'ın onlara insaflı davranmalarını emretmesidir. Adalete terazi denilmesi, onun insaf ölçüsü ve halk arasında eşitliğin aracı olmasındandır. Ayetin tamamı Ahzab: 63'te şerh edilmiştir.

"Ona iman etmeyenler onu acele isterler": Çünkü onlar içindekinden korkmazlar, zira olacağına inanmamışlardır. Onlar onun kopmasını uzak gördüklerinden ve alay ettiklerinden onu isterler. "İman edenler ise ondan korkarlar": Yani ondan titrerler, demektir. Çünkü hesaba çekilecek ve amellerinin karşılığını göreceklerdir. Sonlarının ne olacağını bilmemektedirler. "Onun hak olduğunu bilirler": Yani mutlaka gerçekleşeceğine inanırlar. "Bilin ki, gerçekten kıyamet hakkında tartışanlar": Yani onun kopması hakkında mücadele edenler "elbette (haktan) uzak bir sapıklıktalar": Onun üzerinde derin düşünmemekle. Eğer düşünselerdi Allah'ın onu gerçekleştirmeye gücünün yeteceğini bilirlerdi.

"Allah kullarına lütufkârdır": Biz de "latif"in manasını En'am: 102'de şerh etmiştik.

Burada kullarından kimler kastedildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar mü'minlerdir. *İkincisi:* O herkes için geneldir. Günahkâra lütfu da onu helak etmemesidir.

"Dilediğine rızık verir": Yani onun rızkını bollaştırır, demektir.

"Kim ahiret ekinini isterse": İbn Kuteybe: Yani ahiret amelini isterse

demiştir. Fülanün yahrüsüd dünya, denir ki: Dünya için çalışıyor, mal biriktiriyor, demektir. Mana da: Kim ameliyle ahireti isterse demektir. "Ekininde onun için artırırız": Yani onun sevabı katlarız, demektir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Kim ameliyle Allah'ın rızasını isterse, Allah onun ibadetine yardım eder. Kim de dünyayı ahirete tercih ettiği ve ona inanmadığı için dünyayı isterse, ona da ondan verir ki o da onun için taksim edilen rızıktır. "Onun ahirette hiçbir hissesi yoktur": Çünkü ona inanmadığı için amel etmez.

Alimler şunda müttefiktirler ki bu ayetin başından "harsihi" lafzına kadar olan kısım muhkemdir, kalanında ise iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O da; "istediğimiz için ona karşılığını peşin veririz" *(İsra: 18)* kavli ile mensuhtur. Bu da içlerinde Mukatil'in de bulunduğu bir cemaatin görüşüdür.

İkincisi: İki ayet de muhkem ve manaları da birdir, çünkü bu ayette: Ona istediğini veririz, dememiştir. Bundan da anlaşıyor ki Allah ona ancak kendi istediğini verir. Bu da "istediğimiz kimse için" kavline uygundur. İki ayetin lafızlarının haber, manalarının da haber olması da bunu teyit eder. Çünkü o durumda mensuh olmaz. Bu da Katade'nin dahil olduğu bir cemaatin görüşüdür.

أَمْ لَهُمْ شُرَكَٰٓؤُا شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ
يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ
وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢١﴾ تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ
مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ
عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٢٢﴾
ذَٰلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَنْ يَقْتَرِفْ
حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾ أَمْ

يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِن يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ
اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٤﴾

21 – Yoksa onların ortakları var da dinden Allah'ın izin vermediği şeyi onlar için şeriat mi yaptılar? Eğer (cezanın ahirette olacağına dair) ayrım sözü olmasaydı, elbette aralarında hüküm verilirdi. Şüphesiz zalimlere, onlar için acıklı bir azap vardır.

22 – Zalimlerin kazandıkları şeylerden korktuklarını görürsün. O ise onlara gerçekleşecektir. İman edip iyi şeyler yapanlar cennet bahçelerindedir. Onlar için Rableri katında diledikleri (her) şey vardır. İşte büyük lütuf budur.

23 – İşte bu, Allah'ın, iman edip iyi şeyler yapan kullarını müjdelediği şeydir. De ki: "Sizden akrabalıkta sevgiden başka bir şey istemiyorum". Kim bir iyilik kazanırsa, onun için onda bir güzellik artırırız. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, şükrü kabul edendir.

24 – Yoksa: "Allah'a karşı yalan mı uydurdu" diyorlar? Eğer Allah dilerse, kalbinin üzerine mühür vurur. Allah batılı imha eder ve hakkı (gökten indirdiği) kelimeleriyle gerçekleştirir. Şüphesiz O, göğüslerin sahibini (içindekini) çok iyi bilindir.

"Yoksa onların ortakları mı var?": Yani Mekke kafirlerinin, mana da: Onların tanrıları mı var, demektir. "Şeriat yaptılar": Yani uydurdular "onlar için" Allah'ın izin vermediği bir din?! "Eğer ayrım sözü olmasaydı": O da cezanın kıyamette olacağına dair geçmiş hüküm demektir. "Elbette aralarında hüküm verilirdi": İnanmayanların başına dünyada azabın geleceğine dair. Bu ve arkasından gelen ayette geçen zalimler: Müşrikler, manasınadır. İşfak ise: Korkmaktır. Kazandıkları şey de: İnkar ve yalanlamadır. "O onlara gerçekleşecektir": Yani cezası demektir. Bundan sonrası da "zalike" kavline kadar açıktır. "Zalike" de: Zikredilen cennetler demektir. "İşte bu şey Allah'ın kullarına verdiği müjdedir": Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: "Zalike" (işte bu): Size verdiğim haber, Allah'ın kullarına müjdesidir, manasınadır. İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, yenin fethi, benin sükunu ve şinin zammı ile "yebşürü" okumuşlardır.

"De ki: Sizden bunun için bir ücret istemiyorum": Bu ayetin iniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Müşrikler Mekke'de Resulullah sallallahu aleyhi ve sel-

lem'e eziyet ederlerdi; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O Medine'ye geldiği zaman başına bir sürü sıkıntı gelirdi, elinde de imkan yoktu. Bunun üzerine ensar: Allah sizi bu kimsenin yüzü suyu hürmetine hidayet etti, elinde de imkan yoktur, ona sizi de zora sokmayacak mal toplayın, dediler. Bunu da yapıp ona getirdiler. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Müşrikler bir mecliste toplandılar, birbirlerine: "Yoksa Muhammed bu görevinden dolayı bir şey mi istiyor?" dediler; işte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade demiştir. "Aleyhi"deki zamir de onun gösterdiği doğru yoldan kinayedir.

Burada, ancak diye edilen istisnada iki görüş vardır: *Birincisi:* O cinsten istisnadır, buna göre ücret istemiş olur. İbn Abbas da Dahhak rivayetinde buna işaret etmiş, sonra da bunun "de ki: Sizden ne ücret istediysem sizin olsun" *(Sebe': 47)* kavliyle neshedildiğini söylemiştir. Mukatil de bu manaya gitmiştir.

İkincisi: O, istisna-i munkatı'dır, çünkü peygamberler mesajlarından dolayı bir ücret istemezler, mana başka değil şöyledir: Ancak size akrabalık sevgisini hatırlatırım. Bu manayı da bir cemaat İbn Abbas'tan rivayet etmiştir ki el – Avfi de içlerine dahildir. Bu da araştırmacı alimlerin tercihidir ve de doğrudur: Öyleyse onun nesihle hiçbir alakası yoktur.

Akrabalıktan ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Kelamın manası şöyledir: Ancak size olan akrabalığımı yerine getirmenizi istiyorum. Bunu da İbn Abbas, İkrime Mücahit ve birçokları demişlerdir. İbn Abbas şöyle demiştir: Kureyş'ten ne kadar oba varsa Resulullah sallallahu aleyhi ve sellim'in onda akrabalığı vardı.

İkincisi: Akrabalığımı yerine getirmenizi istiyorum, bunu da Ali bin Hüseyn, Said bin Cübeyr ve Süddi, demişlerdir. Sonra akrabalığından kimlerin kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Hazreti Ali, Fatıme ve evlatlarıdır, bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e merfu olarak rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Onlar sadaka almaları haram olanlar ve beşte birden hisse alanlardır ki Haşim ve Muttalib oğullarıdır.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Meğerki sizi Allah Teala'ya yaklaştıracak iyi amelde bulunasınız. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Dördüncüsü: Meğerki akrabalarınızı sevdiğiniz gibi benim de akrabalarımı sevesiniz, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Meğerki akrabalarınızı sevesiniz ve sıla-i rahim edesiniz, bunu da Maverdi, nakletmiştir. Birincisi daha doğrudur.

"Ve men yakterif": Kim kazanırsa, demektir "sizden bir iyilik, onun için onda bir güzellik artırırız (nezid)": Yani onu bire on ve daha fazlasıyla katlarız. İbn Semeyfa, İbn Yamur ve Cahderi, ye ile "yezid" okumuşlardır. "Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır" günahları "şükrü kabul edendir" azı çoğa sayar.

"Yoksa diyorlar mı?": Yani: Hayır Mekke kafirleri diyorlar, "Allah'a karşı yalan uydurdu?" Kur'an'ın Allah katından olduğunu iddia etmekle. "Eğer Allah dilerse, kalbinin üzerine mühür vurur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kalbini mühürler; sana Kur'an'ı unutturur, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Kalbini onların eziyetlerine karşı sabırla takviye eder ki: Sen müfterisin, demeleri sana ağır gelmez. Bunu da Mukatil ile Zeccac, demişlerdir.

"Allah batılı imha eder": Ferra şöyle demiştir: Bu, "yahtim"e matuf değildir ki meczum olsun; o yeni cümle başıdır. Şu da bunun gibi vavın hazfine misaldir: "Ve yed'ul insanu bişşerri" *(İsra: 11)*. Kisai: Onda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir, demiştir: Vallahu yemhul batıle. Zeccac da şöyle demiştir: Vakf vav ve elifle "yemhû" şeklindedir, mana da Allah her hal u kârda batılı imha eder, demektir. Ancak Mushaflarda vavsız yazılmıştır, çünkü vav, iki sakinin yan yana gelmesinden dolayı düşer; vasılda öyle yazılır, aslında vav sabittir, mana da şöyledir: Allah şirki imha eder ve hakkı da kitabından Resul'ünün diline indirdiği şeyle gerçekleştirir.

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ
وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٢٥﴾ وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ
بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ
مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٢٧﴾

25 – O ki, kullarından tövbeyi kabul eder, kötülüklerden affeder ve yaptıklarınızı bilir.

26 – İman edip iyi şeyler yapanlara cevap verir ve onlara lütfundan artırır. Kafirler için çetin bir azap vardır.

27 – Eğer Allah kulları için rızkı genişletse idi, elbette yeryüzünde azarlardı. Ancak dilediği miktarda indirir. Şüphesiz O, kullarından haberdar, çok iyi görendir.

"O ki, kullarından tövbeyi kabul eder": Bunu da Beraet: 104'te zikretmiştik.

"Ve yaptıklarınızı bilir": Ne hayır ve şer yaparsanız, demektir. Hamze, Kısai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek te ile okumuşlar (tef'alun); kalanlar da ye ile okumuşlardır (yef'alun). Bu da müşriklerden haber vermekle beraber onlar için tehdit manası taşır.

"Yestecibü": Cevap verir demektir ki bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Allah onlar bir şey istedikleri zaman onlara icabet eder. Katade, Ebu İbrahim el – Lahmi'den "iman edenlere cevap verir" kavlinin manasında şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar din kardeşlerine şefaat eder, "lütfundan artırır" bunda da: kardeşlerinin kardeşlerine şefaat ederler, demiştir.

İkincisi: Onlar mü'minlerdir, mana da şöyledir: Onlar O'na cevap verirler. *Birincisi:* Doğrudur.

"Eğer Allah kulları için rızkı genişletse idi": Habbab bin el – Eret şöyle demiştir: Bu ayet bizim hakkımızda indi, şöyleki biz Kurayza oğullarının ve Nadıyr oğullarını mallarına baktık; onları kendimiz için temenni ettik; bunun üzerine bu ayet indi. Mana da şöyledir: Eğer Allah kullarının rızıklarını genişletse idi, şımarırlar ve birbirlerine saldırırlardı: "Ancak dilediği miktarda indirir": Yani onların işlerini düzeltecek ve onları azdırmayacak şekilde takdir ederek indirir. "Şüphesiz O, kullarından haberdar, çok iyi görendir": Onlardan kimini ancak zenginlik ıslah eder, onlardan kimini de ancak fakirlik ıslah eder.

وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ
مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٨﴾ وَمِنْ
آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ
عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾ وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا
كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ ﴿٣٠﴾ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ
فِي الْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٣١﴾

28 – O ki, yağmuru (kullar) ümit kestikten sonra indirir ve rahmetini yayar. O, gerçek dost, övgüye layıktır.

29 – Gökleri, yeri ve bu ikisinde yaydığı canlıları yaratması, O'nun (varlık) delillerindendir. O, dilediği zaman onları toplamaya kadirdir.

30 – Başınıza gelen bir musibet ellerinizin kazandığı şeyledir. Çoklarından da affeder.

31 – Sizler yeryüzünde (bizi) aciz bırakacaklar değilsiniz. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı yoktur.

"O ki, yağmuru indirir": Yani rahmeti ihtiyaç anında indirir, "kullar ümit kestikten sonra": Yani bir daha yağmaz diye inandıktan sonra, demektir. Bu da onları daha çok şükre sevk eder. "Rahmetini yayar": Burada rahmetten murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yağmurdur, bunu Mukatil demiştir. *İkincisi:* Yağmurdan sonra güneşin çıkmasıdır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir. Biz de "veli"nin manasını Nisa: 45, "hamîd"in manasını da Bakara: 267'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Başınıza gelen bir musibet": Musibet mü'minin başına gelen istenmeyen şeydir. "Ellerinizin kazandığı şey iledir": Yani günahlar iledir, demektir. Nafi ile İbn Amir fe'siz olarak "bima kesebet eydiküm" okumuşlardır; Medine ve Şam halkının Mushaflarında da böyledir. "Çoklarından da affeder": Çok günahlardan demektir ki onlarla cezalandırmaz. Ebu Süleyman Darani'ye: "Akıllıları kendilerine kötülük edeni kınamaktan men eden nedir?" dediler; o da: Allah'ın kendilerini günahları yüzünden mübtela kıldığını bilmeleri, dedi ve bu ayeti okudu.

"Sizler bizi yeryüzünde aciz bırakacaklar değilsiniz": Eğer Allah size ceza vermek isterse, buna da bütün kafirlerle günahkarlar dahildir.

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٣٢﴾ اِنْ يَشَاْ يُسْكِنِ الرِّيحَ
فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِهِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ
شَكُورٍ ﴿٣٣﴾ اَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ ﴿٣٤﴾ وَيَعْلَمَ
الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي اٰيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٥﴾ فَمَا اُوتِيتُمْ
مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰى لِلَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٣٦﴾

32 – Denizde dağlar gibi gemiler de O'nun delillerindendir.

33 – Eğer dilerse, rüzgarı durdurur da onun sırtında durakalırlar. Gerçekten bunda her çok sabreden, çok şükreden için elbette ibretler vardır.

34 – Yahut onları kazandıkları o şeyle helak eder ve çoğundan da affeder.

35 – (Onları suda boğar) ki ayetlerimizle mücadele edenler kendileri için kaçacak bir yer olmadığını bilsinler.

36 – Size verilen şey, dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın katındaki ise iman eden ve Rablerine tevekkül eden için daha hayırlı ve daha kalıcıdır.

"Ve min ayatihil cevari filbahri": Cevariden murat edilen: Gemilerdir. İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr vasılda ye ile "elcevariy" okumuşlar; ancak İbn Kesir vakıfta da ye ile okumuştur. Yakup da İbn Kesir'e katılmıştır. Diğerleri ise vasılda ve vakıfta yesiz okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: İbn Kesir'in okuyuşu kıyasa uygundur. Kim yeyi hazfederse bu da Arap dilinde çoktur.

"Kel'a'lâm": İbn Kuteybe: Dağlar gibidir, demiştir. Tekili alem'dir. Halil bin Ahmet'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Araplara göre her yüksek şey alemdir.

"Eğer dilerse rüzgarı durdurur": Gemileri yüzdüren rüzgarı "onlar da olurlar" yani gemiler "denizin sırtında durakalırlar": Yani denizin yüzünde sakin olurlar, akmazlar, demektir.

"Yahut onları helak eder": Kırar suya batırır demektir, maksat gemi yolcularıdır, bunun içindir ki: "bima kesebu" demiştir. Yani yaptıkları günah yüzünden, demektir. "Çoklarından da affeder" günahlarının çoğundan; onları helak olmaktan kurtarır.

"Ve yalemellezine yücadilune": Nafi ile İbn Amir ref' ile yeni söz başı ve yukarısından kesik olarak "yalemü" okumuşlar, kalanlar ise nasb ile okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: O cezme matuftur, ancak ondan çevrilmiştir, cezimden de matufu çevrilirse mansup olur (yaleme aslında yubikhünne'ye matuf iken ondan çevrilmiş, liyentekımeye atfedilmiştir, o nedenle mansup olmuştur. Mütercim).

Müfessirlerin ayetin manasında iki görüşleri vardır:

Birincisi: Allah'ın ayetlerinde mücadele edenler boğulacakları zaman onlar için bir sığınak olmadığını bilirler.

İkincisi: Onlar yeniden dirildikten sonra azaptan kaçacak yerlerinin olmadığını bilirler.

"Size verilen şey": Yani size verilen dünyalık bir geçimliktir, ondan bir süre istifade edersiniz, sonra çabucak yok olur gider. "Allah'ın katındaki ise daha hayırlıdır ve iman edenler için daha kalıcıdır" kafirler için değil; çünkü onlara ahirette azap hazırlamıştır.

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٰٓئِرَ الْإِثْمِ
وَالْفَوَٰحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ ﴿٣٧﴾ وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا
لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَوٰةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ
يُنفِقُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾
وَجَزَٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ
إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّٰلِمِينَ ﴿٤٠﴾ وَلَمَنِ انتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِم
مِّن سَبِيلٍ ﴿٤١﴾ إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ
فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤٢﴾ وَلَمَن صَبَرَ وَغَفَرَ
إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿٤٣﴾

37 – Büyük günahlardan sakınanlar ve kızdıkları zaman bağışlayanlar için (daha hayırlıdır).

38 – Rablerine icabet edenler, namazı doğru kılanlar, işleri aralarında danışma ile olanlar ve kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden (hak yolunda) harcayanlar için (daha hayırlıdır).

39 – Başlarına bir zulüm geldiği zaman intikam alanlar için (daha hayırlıdır).

40 – Bir kötülüğün cezası benzer bir kötülüktür. Kim affeder ve düzeltirse, onun mükafatı Allah'ın üzerinedir. Şüphesiz O, zalimleri sevmez.

41 – Elbette kim haksızlığının ardından intikam alırsa, işte onların aleyhine bir yol yoktur.

42 – Yol ancak insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlerin aleyhinedir. İşte onlar için çok acıklı bir azap vardır.

43 – Elbette kim sabreder ve bağışlarsa, şüphesiz bu, elbette azme değer işlerdendir.

"Vellezine yectenibune kebairel ismi": Hamze ile Kisai, tekil ve elifsiz olarak "kebirel ismi" okumuşlar, kalanlar ise elifle okumuşlardır. Burada çirkin şeylerden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Zinadır. *İkincisi:* Had gerektiren şeylerdir.

"Kızdıkları zaman bağışlarlar": Yani kendilerine haksızlık edenleri Allah Teala'nın sevabı hatırı için bağışlarlar.

"Onlar ki Rablerine icabet ederler": Yani kendilerini davet ettiği şeyle cevap verirler.

"İşleri aralarında danışma iledir": İbn Kuteybe: Kendi aralarında istişare ederler, demiştir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Onlar tek başlarına karar vermezler, toplu halde karar alırlar.

"Başlarına bir zulüm geldiği zaman intikam alırlar": Bu zulüm üzerinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu, kafirlerin Müslümanlara zulmüdür. Ata şöyle demiştir: Onlar kafirlerin Mekke'den çıkardığı ve onlara zulüm ettikleri mü'minlerdir, sonra Allah onlara imkan verdi, onlar da intikam aldılar. Zeyd bin Eslem de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Mekke'de iki gruptu; bir grubu eziyet görür; müşrikleri affederlerdi. Bir grubu da yine eziyet görürlerdi; fakat intikam alırlardı. Aziz ve celil olan Allah her iki tarafı da övdü; intikam almayanlar için "kızdıkları zaman bağışlarlar" dedi. İntikam alanlar için de: Zulme uğradıkları zaman intikam alırlar" dedi, yani müşriklerden intikam alırlar, demektir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Muhacirleri zikretti; onlar da iki sınıf idiler: Affeden sınıf ve intikam alan sınıf. "Onlar kızdıkları zaman affederler" diyerek onlardan başladı. İntikam alanlar için de: "Zulme uğradıkları zaman intikam alırlar" dedi, yani müşriklerden intikam alırlar, demektir. "Rablerine icabet edenler"den "harcarlar" kavline kadar geçen kısım da ensar içindir. Sonra üçüncü sınıfı zikredip "zulme uğradıkları zaman intikam alırlar" dedi, yani müşriklerden intikam alırlar, demektir.

İkincisi: O, özellikle Müslümanların Müslümanlara zulmetmesidir.

Üçüncüsü: O bütün zalimler için geneldir, ister Müslüman olsunlar, ister kafir olsunlar fark etmez.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette ihtilaf etmişler; bazıları bunun müşrikler hakkında olup kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişler; sanki onun müşriklerin zulmünden sonra intikama cevaz verdiğine işaret etmişlerdir. Buna göre bizim için onlara savaş başlatmamız caiz olunca, onun mensuh olduğunu göstermiştir. Bunun Müslümanlar hakkında olduğunu görenlerin de iki görüşleri vardır:

Birincisi: O "sabreden ve bağışlayan" *(Şura: 43)* ayetiyle mensuhtur; sanki o, intikam almayı metheder gibidir. Sonra da bize sabır ve bağışlamanın daha da övülen şeyler olduğunu bildirince, mensuh olduğu açığa çıkmış oldu.

İkincisi: O muhkemdir, çünkü sabır ve bağışlamak fazilettir, intikam almak da mubahtır; buna göre ayet muhkem olur. Doğrusu da budur.

Eğer: "Zahiri intikam almayı metheden bu ayetle affa teşvik eden ayetler nasıl uzlaştırılır?" denirse, buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: O, Müslümanların kafirlerden intikam almasıdır; bu da Ata'dan zikrettiğimiz gibi cihadın üstün bir derecesidir.

İkincisi: İntikam alan mübah fiilin dışına çıkmaz, gerçi af bundan daha faziletli ise de böyledir. Kim de yaptığı fiille şeriatin dışına çıkmazsa onu methetmek güzeldir. İbn Zeyd şöyle demiştir: Allah mü'minleri iki sınıfa ayırdı: Affeden sınıf, önce bundan başladı ve intikam alan sınıf.

Üçüncüsü: Bir mü'mine bir fasık saldırırsa, bu da fasığın mü'mine karşı horozlandığını gösterdiği için, mü'minin bu zilleti kabul etmesi doğru değildir. Onun için asilerin gücünü kırması lazımdır ki izzet dindarların olsun. İbrahim Nahai de şöyle demiştir: Onlar mü'minlerin zillet gösterip de fasıkların onlara aslan kesilmesini hoş karşılamazlardı. Güçleri yettiği halde affederlerdi. Kadı Ebu Yal'a da şöyle demiştir: Bu ayet tecavüz edip bunu adet haline getirenler içindir. Af ayeti ise suçlunun pişman olması durumuna bağlıdır.

"Bir kötülüğün cezası benzeri bir kötülüktür": Mücahit ile Süddi şöyle demişlerdir: Bu da çirkin söze cevap vermektir. O bir kelime söylerse aşırı gitmeden ona misliyle cevap verir. Mukatil de şöyle demiştir: Bu yaralama ve kanlarda kısas hakkındadır.

"Kim affeder" kısas yapmaz da halini "düzeltirse, onun mükafatı Allah'ın üzerinedir. Şüphesiz O zalimleri sevmez": Yani zulmü başlatanı demektir. Neden karşılık vermeye de kötülük denildi? Bunun gerekçesini de: "Kim size saldırırsa siz de ona saldırın" *(Bakara: 194)* ayetinde açıklamıştık. Hasen de şöyle demiştir: Kıyamet günü olduğu zaman bir tellal: Mükafatı Allah'ın üzerine olanlar kalksın, diye ünler. Ancak affedenler ayağa kalkarlar.

"Kim haksızlığının ardından intikam alırsa": Yani zalimin ona zulmetmesinden sonra demektir. Burada mastar mefulüne muzaftır, bunun benzeri de şunlardır: "min duail hayri" *(Fussilet: 49)*, "bisuali nacetike" *(Sad: 24)*. "İşte onlara" yani intikam alanlara "onlara bir yol

yoktur": Yani onları kınamaya ve had vurmaya, demektir. "Yol ancak insanlara zulmedenleredir": Yani zulmü başlatıp "yeryüzünde haksız olarak taşkınlık edenleredir": Yani orada günah işleyenleredir.

"Elbette kim sabreder "intikam almaz "ve bağışlarsa, şüphesiz bu" sabır ve bağışlama "elbette azme değer işlerdendir": Biz de bunu Al-i İmran: 186'da şerh etmiştik.

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهٖۜ
وَتَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ اِلٰى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍۚ ﴿٤٤﴾
وَتَرٰيهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ
طَرْفٍ خَفِيٍّۜ وَقَالَ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا
اَنْفُسَهُمْ وَاَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اَلَا اِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ
مُقِيمٍ ﴿٤٥﴾ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ اَوْلِيَاءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ وَمَنْ
يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍۜ ﴿٤٦﴾

44 – Allah kimi şaşırtırsa, onun için ondan sonra bir dost yoktur. Zalimlerin, azabı gördükleri zaman (dünyaya): "Dönmeye bir yol var mı?" dediklerini görürsün.

45 – Onların zilletten başları eğik olarak ona (ateşe) sunulduklarını görürsün. Sana gizli bakıştan bakarlar. İman edenler: "Gerçekten ziyan edenler; kıyamet gününde kendilerini ve ailelerini ziyan edenlerdir" dediler. Bilin ki, gerçekten zalimler sürekli azaptalar.

46 – Onlar için Allah'tan başka kendilerine yardım edecek dostlar yoktur. Allah kimi şaşırtırsa, onun için hiçbir yol yoktur.

"Allah kimi şaşırtırsa, onun için bir dost yoktur": Yani Allah onu saptırdıktan sonra onu hidayet edecek kimse yoktur, demektir.

"Zalimleri görürsün": Yani müşrikleri "azabı gördükleri zaman" ahirette, dünyaya dönmek isterler. "Dönmek için bir yol var mı, derler?"

"Onların ona sunulduklarını görürsün": Yani ateşe sunulduklarını görürsün "başları eğik olarak": Boyunları bükük alçalmış olarak, demektir. "Zilletten dolayı, sana gizli bakıştan bakarlar": bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Hor gözden demektir, bunu da el – Avfî, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir. Ahfeş de şöyle demiştir: Zayıf gözle bakarlar. Başkası da: "min" "be" manasınadır, demiştir.

İkincisi: Kaçamak nazarla bakarlar, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Yarım gözle bakarlar, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar ateşe kalpleriyle bakarlar, çünkü kör olarak haşrolunmuşlardır; onu gözleriyle göremezler. Bunu da Ferra ile Zeccac, demişlerdir. Bundan sonrasının tefsiri de En'am: 12 ile Hud: 39'da geçmiştir. "Onlara Allah'tan başka yardım edecek": Yani Allah'ın azabına mani olacak yoktur, demektir.

اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ
يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَإٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ
مِنْ نَكِيرٍ ﴿٤٧﴾ فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا
إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً
فَرِحَ بِهَا وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ
كَفُورٌ ﴿٤٨﴾ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ
يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ
﴿٤٩﴾ أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا
إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾

47 – Onun için Allah'tan dönüş olmayan bir gün gelmeden önce Rabbinize icabet edin. O gün sizin için bir sığınak yoktur ve sizin için bir inkar yoktur.

48 – Eğer yüz çevirirlerse, seni onların üzerine bekçi göndermedik. Senin üzerine ancak tebliğ vardır. Gerçekten biz insana bizden bir rahmet tattırdığımız zaman, ona sevinir. Eğer ellerinin öne sürdüğü şeyle başlarına bir kötülük gelirse, gerçekten insan çok nankördür.

49 – Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dilediği şeyi yaratır. Dilediği kimseye dişiler bağışlar ve dilediği kimseye erkekler bağışlar.

50 – Yahut onları erkekler ve dişiler olarak çift yapar ve dilediğini de kısır kılar. Şüphesiz O, hakkıyle bilen, her şeye gücü yetendir.

"Rabbinize icabet edin": Yani Resulü aracılığı ile sizi davet ettiği şeye, demektir. "Bir gün gelmeden önce" o da kıyamet günüdür. "Onun için Allah'tan dönüş yoktur": Yani kimse onu ret ve defetmeye güç yetiremez. "Sizin için bir sığınak yoktur": Başınızı sokacak bir delik demektir. "Sizin için bir inkar da yoktur": Mücahit: Size yardım edecek bir taraftar, demiştir. Başkası da: Başınıza geleni durduracak bir güç yoktur, demiştir.

"Eğer yüz çevirirlerse" icabet etmekten "biz seni onların üzerine bekçi göndermedik" amellerini kayıt altına alacak muhafız, demektir. "Sana ancak tebliğ vardır": Senin görevin ancak mesajı tebliğ etmektir. Bu müfessirlere göre kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

"Gerçekten biz insana bizden bir rahmet tattırdığımız zaman, ona sevinir": Müfessirler, bundan maksat kafirdir, demişlerdir. Rahmet ise: Zenginlik, sağlık, yağmur vb. şeylerdir. Kötülük de: Hastalık, fakirlik, kıtlık vs. şeylerdir. Burada insandan maksat: Cins ismidir, bunun içindir ki: "Eğer onlara ellerinin öne sürdüğü şey ile bir kötülük gelirse" demiştir. Ellerinin öne sürdüğü de eskiden yaptıkları muhalefettir. "Gerçekten insan çok nankördür": Geçmiş nimetleri inkar hususunda.

"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır": Yani onlarda istediği gibi tasarruf etmek O'na aittir, demektir. "Dilediği kimseye dişiler bağışlar": Yani içlerinde erkekler olmayan kızlar verir, demektir; nitekim Lut'un ancak kız çocukları olmuştu. "Dilediğine de erkekler bağışlar": Yani içlerinde kız olmayan oğlan çocukları demektir; nitekim İbrahim aleyhisselam'ın hep erkek çocukları olmuştu.

"Yahut onları çift yapar": Yani erkekli ve dişili. Zeccac, onları çift yaparın manası şöyledir, demiştir: Onları yaklaştırır, birbirine yakın her iki şey çifttir, onlardan her birine: Eş (teki) denir. Yanımda iki çift ayakkabı vardır demek, iki tek vardır, demektir.

Kelamın manasında da müfessirlerin iki görüşü vardır: *Birincisi:* O kadının erkek doğurup sonra kız, sonra oğlan, sonra yine kız doğurmasıdır. Bunu da Mücahit ile cumhur demişlerdir. *İkincisi:* O kadının ikiz olarak bir kız, bir de oğlan doğurmasıdır, bunu da İbn Hanefiyye, demiştir. Şöyle demişlerdir; mesela Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in olduğu gibi ki ona oğlanlar ve kızlar verilmişti. "Dilediğini de kısır kılar": Çocuğu olmaz; mesela Zekeriya oğlu Yahya'nın olduğu gibi. Onların ikisine de selam olsun. Bu kısımlar diğer insanlar için de geçerlidir; peygamberler misal olarak zikredilmişlerdir.

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ
اللّٰهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا
فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾
وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ
وَلَا الْإِيمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا
وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٢﴾ صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذِي لَهُ
مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ أَلَا إِلَى اللّٰهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ ﴿٥٣﴾

51 – Bir insan için, vahiy yahut perde arkasından olmak veyahut bir elçi gönderip de izni ile dilediğini vahyetmek dışında Allah'ın onunla konuşması olmadı.

52 – Bunun gibi sana da emrimizden bir ruh (Kur'an) vahyettik. Sen kitap nedir ne de iman nedir bilmezdin. Ancak onu bir nur kıldık. Onunla kullarımızdan dilediğimize hidayet ederiz. Şüphesiz sen, elbette doğru bir yola götürürsün.

53 – Göklerde ve yerde olan şeylerin mülkü kendinin olan Allah'ın yoluna. Bilin ki, işler yalnız Allah'a varır.

"Bir insan için Allah'ın onunla vahiy dışında konuşması olmadı": İniş sebebi şöyledir: Yahudiler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Eğer gerçek peygamber isen Allah'la konuşsan ve O'na baksan ya; nitekim Musa O'nunla konuşmuş ve O'nu görmüştü, dediler. O da onlara: Musa Allah'ı görmedi, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Burada vahiyden maksat, rüyadaki vahiydir.

"Yahut perde arkasından": Musa ile konuştuğu gibi.

"Ev yürsile": Nafi ile İbn Amir ref' ile "yürsilü" ve yenin sükunu ile de "feyuhiy" okumuşlardır; ötekiler de lamın nasbı ile "yürsile", ye de harekeli olarak "feyuhiye" okumuşlardır, mana da şöyledir: Yahutta bir elçi göndermekle, mesela Cebrail gibi. "O da vahyeder" o elçi, gönderilen kimseye vahyeder "izni ile dilediğini". Mekki bin Ebi Talib şöyle demiştir: Kim nasb ile "ev yürsile" okursa, onu "illa vahyen"in manasına atfeder, çünkü onun manası: İlla en yuhiye, demektir. Kim de ref' ile okursa, onu mübteda kılar, sanki: Ev hüve yürsilü demiş gibi olur.

Kadı Ebu Yala da şöyle demiştir: Bu ayet Allah'ın ancak dünya yurdunda bir insanla perde arkasından konuşacağını gösterir.

"Bunun gibi (ve kezalik)": Yani peygamberlere vahyettiğimiz gibi "sana da vahyettik": Vavın surenin başına atfettiğini söyleyenler de olmuştur, o zaman mana şöyle olur: Sana da senden öncekilere de böyle vahyederiz.

"Bunun gibi sana da emrimizden bir ruh vahyettik": İbn Abbas: O Kur'an'dır, demiştir. Mukatil de: Emrimizle vahyettik, demiştir.

"Sen kitap nedir bilmezdin": Çünkü o, vahiyden önce Kur'an'ı bilmezdi, "iman da nedir bilmezdin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O imana davet manasınadır, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

İkincisi: Bundan maksat imanın getirdiği şeriat emirleri ve alametleridir; bütün bunlar da imandır. Namaza da iman denildiği "Allah imanınızı zayi edecek değildir" *(Bakara: 143)* ayetinde geçmişti. Bu da İbn Kuteybe ile Muhammed bin İshak bin Huzeyme'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: O beşikte iken imanı bilmezdi, buluğdan önce çocuk iken de, bunu da Vahidi nakletmiştir. Asıl söz İbn Kuteybe ile İbn Huzeyme'nin tercih ettikleridir. Hadiste şu meşhurdur: Aleyhisselam Efendimiz peygamberlikten önce de Allah'ı bir bilir; Lat ve Uzza'dan nefret eder; hac ve umre yapar, İbrahim aleyhisselam'ın dinini tutardı.

İmam Ahmed bin Hanbel şöyle demiştir: Kim Peygamberin kendi kavminin dininde idi derse, bu kötü bir sözdür: onun dikili taşlar üzerinde putlara kesilen kurbanları yemediği bilinmiyor mu?

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hadiste onun kırk yaşına kadar kavminin dinine tabi olduğu söylenmiştir. Bunun manası da şudur: Araplar İsmail dininden kalanlar üzerinde idiler; haccetmek, çocukları sünnet etmek, üç talak sonunda ayrılmak, bir ve iki talakta dönüş hakkını tanımak, diyet olarak yüz deve vermek, cenabetten gusül etmek, kan bağı veya hısımlıkla yakın akrabalarla evlenmemek de o cümledendir. Aleyhissalat vesselam Efendimiz onlar gibi Allah'a iman eder o günkü şeriat ile amel eder, çocukları sünnet eder, gusül yapar ve hac ederdi. Putlara yaklaşmazdı ve onları ayıplardı. Kendi diliyle getirdiği şeriati o zaman bilmezdi. İşte "kitap nedir bilmezdin" dediği budur. Bundan maksat Kur'an'dır, "iman da" imanın gereği olan şer'i emirlerdir. Yoksa Allah'ı ikrar etme olan iman kastedilmemiştir. Çünkü onun ataları şirk üzere ölmüşlerdi; şirkleriyle beraber Allah'a iman eder ve Beytullah'ı tavaf ederlerdi.

"Velakin cealnahu": Bu he zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'a racidir.

İkincisi: İmana racidir.

"Bir nur": Yani Allah'ın birliğini gösteren ışık ve delil, demektir. "Onunla dilediğimize hidayet ederiz" kullarımızdan dilediğimizi hak dinine hidayet ederiz. "Şüphesiz sen de hidayet edersin" yani davet edersin, demektir "doğru yola" O da İslam'dır.

43-ZUHRUF SURESİ

Mekke'de inmiştir. 89 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ (١) وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ (٢) اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ
تَعْقِلُونَ (٣) وَاِنَّهُ فِيٓ اُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَكِيمٌ (٤) اَفَنَضْرِبُ
عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ (٥) وَكَمْ اَرْسَلْنَا
مِنْ نَبِيٍّ فِي الْاَوَّلِينَ (٦) وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّا كَانُوا بِهِ
يَسْتَهْزِؤُنَ (٧) فَاَهْلَكْنَٓا اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضٰى مَثَلُ
الْاَوَّلِينَ (٨) وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ (٩) اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ
الْاَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (١٠)

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Apaçık kitaba andolsun.

3 – Gerçekten biz onu Arapça bir Kur'an kıldık. Belki anlarsınız.

4 – Şüphesiz o, huzurumuzda ana kitapta elbette pek yüce, hikmet doludur.

5 – Sizler aşırı giden bir toplum oldunuz diye geri durarak sizi uyarmaktan vaz mı geçeceğiz?

6 – Öncekilerden ne kadar peygamberler gönderdik.

7 – Onlara bir peygamber geldiği zaman mutlaka onunla alay ederlerdi.

8 – Kuvvetçe onlardan daha çetinini helak ettik. Öncekilerin misali geçti.

9 – Andolsun, eğer onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, elbette: "Onları mutlak galip, her şeyi bilen (Allah) yarattı" derler.

10 – O ki yeri sizin için bir beşik kıldı ve size orada yollar kıldı (açtı). Belki doğru yola gidersiniz.

"Ha. Mim." Bunun açıklaması geçmiştir, bkz. Ğafir suresi.

"Apaçık kitaba andolsun": Kur'an'a yemindir.

"Gerçekten biz onu kıldık": Said bin Cübeyr: Biz onu indirdik, demiştir. Bundan sonrasının açıklaması da Nisa: 82 ve Yusuf: 2'de geçmiştir. "Şüphesiz o": Yani Kur'an "ana kitaptadır": Zeccac: Yani asıl kitapta, demiştir. Her şeyin aslı onun anasıdır. Kur'an da aziz ve celil olan Allah katında Levh-i Mahfuz'dadır.

"Bizim huzurumuzda": Yani yanımızda "elbette pek yücedir": çok yüksektir.

"Hakîm"in manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Muhkemdir, yani batıl ona sokulamaz, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: İman ehlinin cennete, küfür ehlinin de cehenneme gideceğine karar verecektir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir,

mana da şöyledir: Ey Mekke halkı, eğer yalanlarsanız şüphesiz o bizim katımızda çok şereflidir, yeri çok büyüktür.

"Efenadribü ankümüz zikre safhan": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sizden geri durup da yüz çevirdiğimiz için sizden bahsetmeyecek miyiz? Safahtü an fülanin, denir ki: Birinden yüz çevirmektir. Bunun aslı birine ense dönmektir.

Şair Küseyyir bir kadını anlatırken şöyle der:

Çok yüz çevirir, kavuşmaya çok cimridir,
Kim onun vuslatından usanırsa o da hemen usanır.

Darabtü an fülanin keza: Yaklaşmayıp ondan yüz çevirmektir. "En küntüm": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, nasb ile "en küntüm" okumuşlar: Yani aşırı giden bir toplum olduğunuz için, demektir. Nafi, Hamze ve Kisai de, kesre ile "in küntüm" okumuşlardır. Zeccac, bu istikbal manasına göredir, yani siz ileri giden kimseler olursanız sizden yüz mü çevireceğiz, olur, demiştir.

Zikirden murat edilen şey üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O azabın zikridir, mana da şöyledir: Azabınızı tutup da sizi küfrünüzün üzerinde mi bırakacağız? Bu; İbn Abbas, Mücahit ve Süddi'nin görüşlerinin manasıdır.

İkincisi: O Kur'andır, mana da şöyledir: Sizler ona iman etmiyorsunuz diye Kur'an'ı indirmekten vaz mı geçeceğiz? Bu da Katade ile İbn Zeyd'in görüşlerinin manasıdır.

Katade: İleri gidenler, müşrikler manasınadır, demiştir.

Sonra bunun ardından gelen ayetlerle de peygamberine şunu bildirdi: Şüphesiz ben peygamberler gönderdim; kavimleri tarafından yalanlandılar; ben de yalanlayanları helak ettim.

"Onlardan daha çetin": Yani Kureyş'ten daha çetin, demektir "kuvvetçe. Öncekilerin misali geçti": Yani azaplarının nasıl olduğu sana indirilen ayetlerde geçti. Şöyle de denilmiştir: Yalanlamada bunların halinin onların haline benzediği geçti; o zaman aralarındaki benzeşme helakte olmuş olur.

Sonra göklerin ve yerin halıkı olduğunu ikrar edip de O'ndan başkasına ibadet ettikleri zaman cahilliklerini bundan sonra gelen ayetle haber verdi. Bundan sonrası da Taha: 53'te tefsir edilmiştir. "Belki doğru gidersiniz": Yani yolculuklarınızda menzil-i maksuda ulaşırsınız.

وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا
كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾ وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ
لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ ﴿١٢﴾ لِتَسْتَوُوا عَلَى
ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ
الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ﴿١٣﴾ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا
لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٤﴾

11 – O ki, gökten bir ölçü ile su indirdi de, onunla ölü bir beldeyi dirilttik. (Kabirlerden de) İşte böyle çıkarılırsınız.

12 – O ki, bütün çiftleri yarattı. Sizin için gemilerden ve hayvanlardan binecek şeyler yaptı.

13 – Sırtlarına kurulmanız ve üzerlerine kurulduğunuz zaman sonra da Rabbinizin nimetini hatırlayıp: "Bunu bize ram eden (emrimize veren) Allah münezzehtir. Yoksa biz ona güç yetiremezdik" demeniz için.

14 – "Gerçekten biz Rabbimize elbette döneceğiz" (demeniz için).

"O ki gökten bir ölçüde su indirdi": İbn Abbas şöyle demiştir: Demek istiyor ki O, Nuh kavmine indirdiği gibi ölçüsüz indirip de onları boğmamıştır, bilakis faydalı olması için belli bir miktarda indirmiştir. "Enşerna"nın manası da: Dirilttik, demektir.

"Kezalike tuhrecun": Hamze, Kisai ve İbn Amir, tenin fethi ve ranın zammı ile "tahrecun" okumuşlar; kalanlar ise tenin zammesi ve ranın fethası ile okumuşlardır. Bundan sonrası da Yasin: 36 ve 42 ayetlerinde geçmiştir. "Listestevu ala zuhurihi": He zamirinin müzekker olması "ma" edatından dolayıdır.

"Sonra Rabbinizin nimetini hatırlamanız için": Çünkü o biniti size karada ve denizde musahhar etmiştir. "Vema künna lehu mukrinin": İbn Abbas: Gücü yetenler, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ene mukrinün leke denir ki: Sana dayanabilirim, demektir. Bu da: Ene kırnün lifülanin kavlinden gelir ki: Ben kuvvette onun akranıyım, demektir. Eğer kafın fethi ile: Ene karnün lifülanın dersen, bunun manası: Yaşta eşit (yaşıt) olmaktır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Mukrinin:

Zaptetmektir, fülanün mukrinün lifülanin denir ki: Onu zapteder, kontrol altına alır, demektir.

"Gerçekten biz Rabbimize elbette döneceğiz": Yani ahirette döneceğiz, demektir.

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ
لَكَفُورٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ أَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَاكُمْ
بِالْبَنِينَ ﴿١٦﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَٰنِ مَثَلًا ظَلَّ
وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾ أَوَمَنْ يُنَشَّأُ فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ
فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾

15 – O'na kullarından bir parça kıldılar (melekler Allah'ın kızlarıdır, dediler). Şüphesiz insan elbette apaçık pek nankördür.

16 – Yarattıklarından kızlar edindi de size oğlanları mı beğenip seçti?

17 – Onlardan biri, Rahman için getirdiği şeyle (kız çocuğu ile) müjdelendiği zaman yüzü kapkara olur ve (öfkesini) yutkunur.

18 – Süs içinde yetiştirilip de maksadını açıklayamayanı mı (Allah'a nisbet ediyorlar)?

"O'na kullarından bir parça kıldılar": Burada ca'l (kılmak): Bir şeye hüküm vermektir. Onlar meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia ettiler. Manası: O'na evlattan bir hisse verdiler, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Dilcilerden biri bana kanıt için bir beyit getirdi; cüz'ün kız çocuğu manasına olduğunu gösteriyor. Bu şiirin eski mi yoksa uydurma mı olduğunu bilmiyorum:

Eğer hür kadın bir gün dişi doğurursa, bunda şaşılacak bir şey yoktur;

Hep erkek doğuran hür kadın bazen de kız doğurur.

Beyitte geçen eczeet kelimesi: Kız doğurmaktır.

"Şüphesiz insan": Yani kafir, "elbette nankördür": Yani aziz ve celil olan Allah'ın nimetini inkar eder "apaçık" küfrü meydandadır.

Sonra onların yaptıklarını beğenmeyip şöyle dedi: "Yarattıklarından kızlar mı edindi?": Bu azarlama ve beğenmeme manasında bir sorudur, "beğenip size seçti" yani size tahsis etti "oğlanları" (öyle mi)?

"Onlardan biri Rahman için misal getirdiği şeyle müjdelendiği zaman": Yani Allah'a benzer kıldığı, demektir. Çünkü her yeşin yavrusu ona benzer ve onun cinsinden olur. Ayet Nahl: 58'de tefsir edilmiştir.

"Evemen yüneşşeü": Hamze, Kisai ve Halef, yenin zammesi, nunun fethasi ve şinin şeddesi ile "yüneşşeü" okumuşlar; diğerleri ise yenin fethi ve nunun sükunu ile okumuşlardır. Takdiri de şöyledir: Eve yecalune men yenşeü "filhilyeti" süs içinde yetişeni mi Allah'a isnat ediyorlar? Ebu Ubeyde: Hilye tekildir, çoğulu da: hila'dır, demiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir:

Bundan murat edilen kızlardır, çünkü onlar süs pas içinde yetiştirilir. Hisam da tartışma manasınadır. "Açıklayamayan" da: Delili ifade edemeyen demektir. Katade şöyle demiştir: Bir kadının, dediğini isbat için delil getirdiği az olur, ne zaman böyle bir şeye kalkışırsa aleyhine delil getirir (kendi kalesine gol atar).

Bazıları da: Süs içinde yetiştirilen putlardır, demişlerdir.

وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ
عِبَادُ الرَّحْمَٰنِ إِنَاثًا أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ
شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ
مَا لَهُمْ بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٢٠﴾ أَمْ آتَيْنَاهُمْ
كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿٢١﴾ بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا
آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾
وَكَذَٰلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ
مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ
﴿٢٣﴾ قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكُمْ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ
قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٢٤﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٥﴾

19 – Rahman'ın kulları olan melekleri dişiler kıldılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular. Şahitlikleri yazılacak ve sorulacaklar.

20 – "Eğer Rahman dileseydi, biz onlara ibadet etmezdik" dediler. Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.

21 – Yoksa biz onlara bundan önce bir kitap verdik de onlar ona mı sarılıyorlar?

22 – Hayır: "Biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk ve gerçekten biz izlerinin üzerinde doğru yoldayız" dediler.

23 – Böylece senden önce ne zaman bir kente bir uyarıcı göndersek, mutlaka varlıkla şımaranları: "Gerçekten biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk ve gerçekten biz onların izlerine uyuyoruz" dediler.

24 – (O peygamber): "Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz şeyden daha doğrusunu getirsem de mi?" dedi. Onlar da: "Gerçekten biz sizinle gönderilen şeyi inkar ediyoruz" dediler.

25 – Biz de onlardan intikam aldık. Bak, yalanlayanların sonucu nasıl oldu?

"Melekleri kıldılar (cealul melaikete)": Zeccac şöyle demiştir: Burada kılmak, demek ve bir şeye karar vermektir. Cealtü Zeyden a'lemen nasi, sözü onu böyle niteledim ve böyle karar verdim, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: melekleri dişi kılmaları: Onlar Allah'ın kızlarıdır, demeleridir.

"Ellezine hüm ibadür rahmani": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Yakup, Eban da Asım'dan, Şirazi de Kisai'den, nun ile, elifsiz olarak "inder rahmani" okumuşlar; diğerleri ise "ibadür rahmani" okumuşlardır. Bu okuyuşun manası şöyledir: O'na kullarından kızlar verdiler. Birinci okuyuş: "Rabbinin katındakiler" *(A'raf: 206)* ayetine daha uygundur. Onlar gökte olduklarına göre melekleri bilme şansları yoktur. "Eşehidu halkahum": Nafi, Mufaddal da Asım'dan rivayet ederek, ilki meftuh ve ikincisi mazmum iki hemze ile "eüşhidu" okumuşlardır. Müseyyebi de Nafi'den, eşhettü'den getirerek medli olarak "evüşhidu" okumuşlardır. Diğerleri ise med etmezler.

"Eşehidu": Şehidtü'den gelir ki hazır olup da onların kızlar olduklarını bildiler mi demektir. Bu da onları azarlamadır, çünkü görmekle bilinecek bir şeyi görmeden söylemişlerdir. "Şahitlikleri yazılacak": Melekler Allah'ın kızlarıdır diye ettikleri şahitlik, demektir. Mukatil de şöyle demiştir: Allah Teala: "Onların yaratılışına şahit mi oldular?"

deyince, bundan soruldular, onlar da: Hayır, dediler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: "Onların kız olduklarını nereden biliyorsunuz?" dedi. Onlar da: Atalarımızdan işittik, onların yalan söylemediklerine şahitlik ederiz, dediler. Bunun üzerine Allah Teala: "Şahitlikleri yazılacak ve sorulacaklar" dedi, yani ahirette ondan sorulacaklar, demektir. Ebu Rezin ile Mücahit, meftuh nun ile "senektübü" ve mansup te ile "şahadetehüm" okumuşlardır; İbn Ebi Able de "senektübü"de onlara katılmış, elifle de "şahadatihim" okumuştur.

"Eğer Rahman dileseydi, biz onlara ibadet etmezdik": Bunlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar meleklerdir, bunu da Katade, Mukatil ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* Putlardır, bunu da Mücahit, demiştir. Bunu demekle şunu kastetmişlerdir: Eğer bizim onlara ibadetimizden razı olmasa idi, bize derhal azap ederdi. Allah da onların sözlerini: "Onlar için bu hususta bilgi yoktur" diyerek reddetti. Bazı müfessirler de "onların bu hususta bilgileri yoktur" sözü ile onların, meleklerin dişi olduklarını iddialarına işaret etmiş; "eğer Allah dileseydi onlara ibadet etmezdik" sözlerine temas etmemiştir; çünkü bu, doğru bir sözdür, demişlerdir. Bizim dayandığımız delil ise daha kuvvetlidir. Çünkü bu ayet şunlara benzer: "Eğer Allah dileseydi biz şirk koşmazdık" *(En'am: 148)*, "Allah'ın dileseydi rızık vereceğine mi yedireceğiz? *(Yasin: 47)*. Biz de bu manayı orada açıklamıştık. "Yahrusun" da yalan söylüyorlar, demektir. Neden onları yalancı çıkardı? Çünkü onlar küfürlerini din olarak kabul ettiler.

"Yoksa onlara bundan önce bir kitap mı verdik?": Yani bu Kur'an'dan önce, demektir. Daha açıkçası: Allah'tan başkasına ibadet etmeleri için, "ona mı sarılıyorlar?": İçindeki ile amel ediyorlar?

"Hayır, biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk, dediler": Yani bir gelenek, itikat ve din üzerinde demektir. "İzlerinin üzerinde doğru yoldayız": Kendilerini delilsiz olarak sırf atalarını taklit etmekle doğru yolda zannettiler. Sonra başkalarının da böyle dediklerini haber verip "böylece" dedi. Yani Onlar gibi, kendilerinden öncekiler de öyle dediler. "Biz onların izlerini takip ediyoruz": Yollarından gidiyoruz.

"Kul evelev ci'tüküm": İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek elifle "kale evelev ci'tüküm" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Faale veznindeki fiilin faili uyarıcıdır; mana da, uyarıcı onlara dedi ki olur. Ebu Cafer de elif ve nunla "evelev ci'naküm" okumuşlardır. "Biehda": Daha doğru ve kısa demektir. Zeccac, kelamın manası şöyledir, demiştir: De ki: Atalarınızı üzerinde bulduğunuz şeye mi tabi olacaksınız? Size ondan daha doğrusunu getirsem de mi? Bu ayette tak-

lit ile hüküm vermenin batıl olduğuna delil vardır. Mukatil de şöyle demiştir: Peygamberi reddedip: "Gerçekten biz sizinle gönderilen şeyi inkar ediyoruz" dediler; sonra da geçmiş milletlere dönüp "onlardan intikam aldık..." dedi.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ
وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٢٦﴾ إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ
سَيَهْدِينِ ﴿٢٧﴾ وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ بَلْ مَتَّعْتُ هَٰؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ
مُبِينٌ ﴿٢٩﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هَٰذَا سِحْرٌ وَإِنَّا بِهِ كَافِرُونَ ﴿٣٠﴾

26 – Hani, İbrahim, babasına ve kavmine: "Gerçekten ben, sizin taptıklarınızdan uzağım" demişti.

27 – "Ancak beni yaratan hariç. Şüphesiz O, beni doğru yola iletecektir".

28 – Allah da onu (kelime-i tevhidi) neslinde kalıcı bir kelime kıldı.

29 – Daha doğrusu, ben onları ve atalarını onlara hak ve apaçık bir elçi gelinceye kadar yararlandırdım.

30 – Onlara hak gelince: "Bu bir sihirdir ve gerçekten biz onu inkar ediyoruz" dediler.

"İnneni beraün": Zeccac şöyle demiştir: Bera, beri (uzak) manasınadır. Araplar tekil için: Enel beraü minke, derler; ikil, çoğul, erkek ve dişi için de: Nahnül beraü minke velhalaü minke, derler; nahnul beraani minke, beraune minke, demezler. Mana da şöyledir: İnna zül berai minke, nahnu zülbarai minke (senden uzağız) derler; tıpkı recülün adlün vemreetün adlün, dedikleri gibi. Biz de İbrahim'in, aziz ve celil olan Rabbini onların taptıkları şeylerden ayırmasını "ancak alemlerin Rabbi müstesnadır" *(Şuara: 77)* ayetinde açıklamıştık.

"Onu kıldı": Yani kelime-i tevhidi kıldı, o da: Lailahe illallah'tır. "Neslinde kalıcı bir kelime": Yani kendinden sonra gelecek evladında; bir daha onlardan ayrılmaz, demektir. "Belki dönerler": Tevhide dönerler, ataları İbrahim'in putlardan ilişiğini kesip de aziz ve celil olan Allah'ı birlediğini duyunca hepsi tevhide dönerler.

Sonra Kureyş'e olan nimetini zikredip "daha doğrusu ben onları ve atalarını yararlandırdım" dedi, mana da şöyledir: Ben onlara bol bol nimetler verdim, onlara acele ile azap etmedim. "nihayet onlara hak geldi": Ki o da Kur'an'dır, "ve apaçık bir elçi geldi": O da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Onların da nimetleri elçiye itaat etmekle karşılamaları gerekirdi; onlarsa tersini yaptılar.

"Onlara gelince": Çoğunluğa göre Kureyş'e demektir. Katade ise: Onlar Yahudilerdir, demiştir. "hak" da: Kur'an'dır.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَٰذَا الْقُرْآنُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ
﴿٣١﴾ أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ
فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَّخِذَ
بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾
وَلَوْلَا أَن يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَّجَعَلْنَا لِمَن يَكْفُرُ بِالرَّحْمَٰنِ
لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِّن فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾
وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِئُونَ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًا
وَإِن كُلُّ ذَٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِندَ رَبِّكَ
لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٥﴾

31 – Bu Kur'an iki kentten büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" dediler.

32 – Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Dünya hayatında geçimliklerini aralarında biz taksim ettik. Kimilerini kimilerinin üzerine yükselttik ki, kimileri kimilerini işçi edinsinler. Rabbinin rahmeti onların topladıklarından daha hayırlıdır.

33 – Eğer insanlar tek bir ümmet olmasa idi, Rahman'ı inkar edenlerin evleri için gümüş tavanlar ve üzerinde çıkacakları merdivenler kılardık.

34 – Evleri için kapılar ve yaslanacakları koltuklar.

35 – Ve süs / altın... Bunların hepsi ancak dünya hayatının metaıdır. Ahiret ise Rabbinin katında müttakiler içindir.

"Bu Kur'an iki kentten büyük bir adama indirilmeli değil miydi, dediler?": İki kent: Mekke ile Taif'tir, bunu da İbn Abbas ile bir bölük müfessir, demişlerdir. Mekke'nin büyüğünde iki görüş vardır:

Birincisi: Velid bin Muğire el – Kureşi'dir, bunu da el – Avfi ve diğerleri İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Süddi de böyle demişlerdir.

İkincisi: Utbe bin Rebia'dır, bunu da Mücahit, demiştir.

Taif'in büyüğünde de beş görüş vardır:

Birincisi: Habib bin Amr bin Umeyr es – Sakafi'dir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Mes'ud bin Amr bin Ubeydullah'tır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Ebu Mes'ud Urve bin Mes'ud es – Sekafi'dir. Bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

Dördüncüsü: O İbn Abdi Yalil'dir, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Beşincisi: Kinane bin Abd bin Amr bin Umeyr et – Taifi'dir, bunu da Süddi, demiştir.

Aziz ve celil olan Allah onları ret ederek ve yaptıklarını beğenmeyerek: "Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar?" dedi. Yani peygamberliği onlar mı veriyorlar ki onu istediklerine versinler. Çünkü onlar bu dedikleri ile Allah'a itiraz etmişlerdir.

"Geçimliklerini aralarında biz taksim ettik": Mana şöyledir: Peygamberlikten daha geri olan rızıklar Allah'ın takdiri ile olup da kişinin tedbiri ile olmayınca, Peygamberlik nasıl olacaktır? Katade şöyle demiştir: Sen öyle çaresiz ve dili dönmez insanla karşılaşırsın ki Allah ona bol rızık vermiştir. Öyle çok kurnaz ve dilbaz insanla da karşılaşırsın ki rızkı dardır.

"Kimilerini kimilerinin üzerine derecelerle yükselttik": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Zenginlik ve fakirlikle. *İkincisi:* Hürriyet ve kölelikle. "Liyettehize baduhum badan sühriyya": İbn Semeyfa ile İbn Muhaysın, sinin kesri ile "sihriyya" okumuşlardır. Sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zenginler fakirleri mallarıyla hizmetlerinde çalıştırırlar; böylece alemin düzeni devam eder. Bu da birinci görüşe göredir.

İkincisi: Bazıları bazılarına malları ile sahip olur, onları köle edinirler. Bu da ikinci görüşe göredir.

"Rabbinin rahmeti": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Peygamberlik onların biriktirdikleri mallardan daha hayırlıdır. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Cennet onların dünyada topladıklarından daha hayırlıdır, bunu da Süddi, demiştir.

"Eğer insanlar tek bir ümmet olmasa idi": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İnsanlar küfür üzerinde toplanmasalardı, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Dünyayı dine tercih etmede, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Rahman'ı inkar edenlerin evleri için gümüşten tavanlar kılardık": Çünkü dünya bizim nazarımızda o kadar değersizdir. Ferra şöyle demiştir: İstersen "libüyutihim"deki lam'ı mükerrer kabul edersin, mesela "yes'eluneke aniş şehril harami kıtalin fihi" *(Bakara: 217)* kavli gibi, istersen onu "ala" manasına alırsın, sanki: Cealna lehüm ala buyutihim, demiş gibi olur. Bir adam: Cealna leke likavmike el- a'tıyete der ki: Senin hatırın için kavmine ihsanlarda bulundum, demektir.

İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, tekil olarak "safken" okumuşlar; diğerleri ise sinin zammı ile çoğul olarak "süküfen" okumuşlardır.

Zeccac şöyle demiştir: Sakf tekil olmakla beraber çoğula delalet eder, mana da şöyledir: Onlardan her birinin evine gümüşten tavan yapardık. "Vemarice": Onlar da merdivenlerdir, mana da şöyledir: Gümüşten merdivenler yapardık. "Evleri için kapılar" ifadesi de öyledir ki, gümüşten kapılar yapardık, demektir. "Ve koltuklar": Yani gümüşten koltuklar yapardık, demektir.

"Yezharun": İbn Kuteybe: Çıkarlar, yükselirler, demiştir. Zaherü alel beyti denir ki: Evin damına çıkmaktır.

"Ve zuhrufa": O altındır, mana da şöyledir: Onlar için bunların yanı sıra altın ve zenginlik de verirdik. "İn küllü zalike lema metaul hayatid dünya": Mana lemetaul hayatid dünya (dünya metaı) demektir. "Ma" zaittir. Asım ile Hamze şedde ile "lemma" okumuş; onu "illa" manasına almışlardır, anlam da şöyledir: O, azıcık istifade edilip sonra yok olan bir şeydir. "Ahiret Rabbinin katında müttakiler içindir": Onlara mahsustur.

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا
فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ﴿٣٦﴾ وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ
أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾ حَتّٰى إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ

بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ ﴿٣٨﴾ وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ اِذْ ظَلَمْتُمْ
اَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٩﴾ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ
اَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٠﴾

36 – Kim Rahman'ın zikrini görmezden gelirse, ona bir şeytan musallat ederiz. O artık onun için arkadaştır.

37 – Gerçekten onlar elbette yoldan çevriliyorlar ve kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar.

38 – Nihayet bize geldiği zaman: "Keşke benimle senin aranda iki doğu uzaklığı olsaydı. (Sen) ne kötü arkadaşsın!" der.

39 – (Bu temenniniz) bugün size asla fayda vermeyecektir. Çünkü siz zulmettiniz. Muhakkak siz azapta ortaksınız.

40 – Sen mi sağırlara duyuracaksın yahut körlere ve apaçık sapıklıkta olana yol göstereceksin?

"Ve men ya'şü": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Yüz çevirirse, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiş; Katade, Ferra ve Zeccac da böyle demişlerdir.

İkincisi: Kim kör olursa, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Ata ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O zayıf görmedir, bunu da Maverdi nakletmiştir. Ebu Ubeyde de: Gözü kararırsa, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Kim "ya'şü" okursa, manası: Yüz çevirmektir. Kim şini nasb ederse (ya'şe okursa): Onu görmezse, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ben Ebu Ubeyde'ninkinden başka bir görüş benimsemiyorum; hiç kimsenin de "aşevtü anişşey'iye, yüz çevirdim manasını verdiğini görmedim. Sadece: Teaşeytü an keza denir ki: Ondan gafil oldum, görmemiş gibi oldum, derler. Teameytü de ondandır ki: Görmezden geldim, demektir. Araplar: Aşevtü ilennari derler ki: Uzaktan zayıf bir ateş (ışık) gördüm demektir. Şair Hutay'a da şöyle demiştir:

Ne zaman uzaktan zayıf gördüğün ateşine gelirsen,
Orada en hayırlı bir ateş ve en hayırlı bir yakıcı görürsün.

İbn Müseyyeb hadisi de ondandır ki: İnne ihda ayneyhi zehebet vehüve ya'şu biluhra denilmiştir ki bir gözü gitmiş, diğeri de az görüyordu, demektir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Kim Rahman'ın zikrini görmezden

gelirse" azabından korkmaz ve sözüne iltifat etmezse, demektir. "Nukayyıd lehu" ona musallat ederiz, "bir şeytan" amelinin karşılığını öyle veririz. "Artık o onun için arkadaştır" ondan ayrılmaz.

"Gerçekten onlar" yani şeytanlar "elbette onları çevirirler" yani kafirleri doğru yoldan uzaklaştırırlar. "Leyesuddunehüm" şeklinde cemi yapması, "men" edatının cemi için de kullanılmasındandır. "Onlar sanarlar" yani kafir insanlar, demektir. "Kendilerinin doğru yolda olduklarını.

"Hatta iza caena": Ebu Amr, Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek tekil kalıbı ile "caena" okumuşlar; İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek tesniye elifiyle "caâna" okumuşlar ve kafir ile şeytanı kastetmişlerdir. Tefsirde şöyle gelmiştir: Kıyamet gününde ikisi bir zincire bağlanır, cehenneme varıncaya kadar bir daha da ayrılmazlar. "Dedi": Kafir şeytana dedi, "keşke seninle benim aramda iki doğunun uzaklığı olsaydı": Yani iki doğu arası kadar uzaklık olsaydı, demektir. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O yılın en kısa gününde güneşin doğduğu yer ile en uzun gününde doğduğu yerdir, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Bundan doğu ile batıyı murat etmiş; genelleme yaparak doğu demiştir. Nitekim: Sünnetül Ömereyni derler ki Ebu Bekir ile Ömer'in sünneti, demektir.

Kanıt olarak şu beyiti getirmişlerdir:

Göğünüzün ufuklarına engel olduk;
Onun iki ayı ile doğan yıldızları bizimdir.

İki aydan: Güneşle ayı kastetmiştir. Başka bir beyit:

Ezd Basrası bizdendir, Irak bizimdir,
İki Musul da bizimdir. Mısır ile Harem de bizimdir.

İki Musul'dan: Cezire ile Musul'ı kastetmiştir. Bu da Ferra ile Zeccac'ın tercihidir.

"Sen ne kötü arkadaşsın": Yani sen şeytan ne kötü arkadaşsın, demektir. Aziz ve celil olan Allah, o gün kafirlere şöyle der: "(bu temenniniz) size asla fayda vermeyecektir. Çünkü siz zulmettiniz": Yani dünyada şirk koştunuz. "Azapta ortak olmanız": Yani aynı azabı görmeniz size asla fayda vermeyecektir; çünkü onlardan her birinin azaptan bol hissesi olacaktır. Müberrid şöyle demiştir: Başkalarının da azap görmesinden az da olsa rahatlamadan men edilmişlerdir; zira ortaklık acıyı azaltır. Bu manada Hansa'nın, kardeşi Sahr bin Malik için söylediği mersiye örnektir:

Etrafımda kardeşlerinin öldürülmelerine ağlayanlar
Çok olmasaydı, kendimi öldürürdüm,
Onların arasında benim kardeşim gibisi yoktur,
Yine de onları örnek alarak kendimi teselli ediyorum.

İbn Amir de, hemzenin kesri ile: "İnneküm" okumuştur.

Sonra onların ezeli kaza ve kaderle bedbaht olduklarını haber verip: "Sağırlara sen mi duyuracaksın?..." dedi.

فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِي
وَعَدْنَاهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ ﴿٤٢﴾ فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي
أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤٣﴾ وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ
وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ ﴿٤٤﴾

41 – Eğer seni kesinlikle götürürsek, şüphesiz biz, onlardan intikam alırız.

42 – Yahut onlara va'dettiğimizi sana kesinlikle gösterirsek, şüphesiz biz onlara güç yetirenleriz.

43 – Öyleyse sana vahyolunana sarıl. Şüphesiz sen doğru bir yol üzerindesin.

44 – Şüphesiz o, senin ve kavmin için elbette bir şereftir. İleride sorulacaksınız.

"Feimma nezhebenne bike": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Manası: "Fein nezhebenne" demektir. Zeccac da şöyle demiştir: "Ma" şartı tekit etmek için dahil olmuştur. "Nezhebenne"ye nun-i sakile de o da tekit etmek için dahil olmuştur, mana da şöyledir: Eğer seni öldürürsek, şüphesiz biz onlardan intikam alırız, ya da onlara va'dettiğimizi sana gösteririz, sana da onlara karşı zafer va'dettik. İbn Abbas da: O Bedir savaşıdır, demiştir. Bazı müfessirler de "eğer seni götürürsek" kavlinin kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir ki hiçbir izah tarzı yoktur.

"Şüphesiz o" yani Kur'an "senin için zikirdir" yani onu sana Allah vermekle senin için şereftir "kavmin için de": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bütün Araplar için şereftir. *İkincisi:* Kureyş için. *Üçüncüsü:* Ona bütün iman edenler için. Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Bu iş senden sonra kimindir?" diye sorulduğu zaman, hiçbir şekilde haber vermezdi. Nihayet bu ayet indi. Bundan sonra sorulduğu zaman "Kureyş"in,

derdi. Bu da şunu gösterir ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Müslümanların başına peygamberlik gereği ve Kur'an şerefi ile geçti, kavmi de ondan sonra bu yetkiyi içlerinden birine indirilen Kur'an şerefine ellerine alacaklardır. Mücahid'e göre burada kavim: Araplardır. Kur'an da onlar için şereftir; çünkü onların diliyle inmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Neden zikir (ün) şeref yerine konuldu? Çünkü şerefli kimse dillerde zikredilir. "İleride sorulacaksınız" kavlinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Size verilen şeyin şükründen sorulacaksınız. *İkincisi:* Bu hususta üzerinize düşen haklardan sorulacaksınız.

وَسْـَٔلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ
مِنْ رُسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ اٰلِهَةً يُعْبَدُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَقَدْ
أَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا إِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ
رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٦﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِاٰيَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾
وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا وَأَخَذْنَاهُمْ
بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا يَا أَيُّهَ السَّاحِرُ ادْعُ
لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا
عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿٥٠﴾ وَنَادٰى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ
قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهٰذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٥١﴾ أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هٰذَا الَّذِي هُوَ
مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ ﴿٥٢﴾ فَلَوْلَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ
ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلٰئِكَةُ مُقْتَرِنِينَ ﴿٥٣﴾ فَاسْتَخَفَّ
قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٤﴾
فَلَمَّا اٰسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٥﴾
فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْاٰخِرِينَ ﴿٥٦﴾

45 – Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerden sor. Allah'tan başka tapılacak tanrılar kıldık mı?

46 – Andolsun, Musa'yı mucizelerimizle Fir'avn'e ve ileri gelenlerine gönderdik de: "Şüphesiz ben alemlerin Rabbinin elçisiyim" dedi.

47 – Onlara mucizelerimiz gelince, birden onlara gülüyorlar.

48 – Onlara ne zaman bir mucize göstersek, mutlaka o, kardeşinden (bir öncekinden) daha büyüktür. Onları belki dönerler diye azapla yakaladık.

49 – "Ey sihirbaz, Rabbine senin yanında va'dettiği şey sebebiyle dua et; şüphesiz biz elbette doğru yolu bulacağız" dediler.

50 – Onlardan azabı kaldırınca, birden onlar (verdikleri sözü) bozuyorlar.

51 – Fir'avn kavminin içinde seslendi: "Ey kavmim, Mısır mülkü benim değil mi? Bu ırmaklar benim altımdan akıyor, görmüyor musunuz?" dedi.

52 – "Yoksa ben o hordan ve neredeyse maksadını açıklayamayandan daha hayırlı değil miyim?"

53 – "Üzerine altından bilezikler atılmalı değil miydi yahut onunla melekler birbiri ardınca gelmeli değil miydi?"

54 – Böylece kavmini küçümsedi; onlar da ona itaat ettiler. Çünkü onlar bir fasıklar topluluğu idiler.

55 – Onlar bizi öfkelendirince onlardan intikam aldık; hepsini suda boğduk.

56 – Onları sonrakiler için bir geçmiş ve bir misal kıldık.

"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor": Eğer: "Peygamberlere nasıl sorulur, onlar kendisinden önce ölmüşlerdir?" denilirse, buna üç cevap verilir:

Birincisi: O miraca çıkarıldığı zaman peygamberler toplandı; onlara namaz kıldırdı. Sonra da Cebrail ona: Senden önceki peygamberlere sor... dedi. O da: Sormam, bu bana yeter, dedi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu; Said bin Cübeyr, Zühri ve İbn Zeyd'in de görüşleridir; şöyle demişlerdir: Miraç gecesinde peygamberler toplandı; onlarla görüştü ve onlara sorması emredildi; o da şüphe de etmedi, sormadı da.

İkincisi: Maksat şudur: Kendilerine peygamberler gönderilen ehl-i kitabın mü'minlerine sor. Bu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Katade, Dahhak, Süddi ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. İbn Enbari, mana şöyledir, demiştir: Senden önce peygamberlere tabi olanlara sor. Nitekim şöyle dersin: Cömertlik Hatim'dir, yani Hatim'in cömertliği-

dir. Şiir Züheyr'dir, yani Züheyr'in şiiridir. Müfessirlere göre bu iki görüş üzerine onlara sormadı. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, onaylatma sorusudur. Bütün ümmetlere sorduğu zaman, hiçbiri kitaplarında: Benden başkasına ibadet edin, şeklinde bir şey getirmedi.

Üçüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaptan maksat, ümmetine hitaptır; o zaman mana: Siz sorun, olur. Zeccac şöyle demiştir: Bundan sonrası "birden ondan gülerler" kavline kadar açıktır. Ona alay ederek ve inanmayarak gülerler.

"Onlara ne zaman bir mucize göstersek, mutlaka o, kardeşinden daha büyüktür": Yani başlarına arka arkaya gelen tufan, çekirge, kımıl, kurbağalar, kan ve mallarının silinmesi gibi. Böylece her mucize kendinden öncekinden daha büyük olur. Onlar da "onları azapla yakaladık" kavlinde zikredilen azaptır. Onlar kendileri için azap, Musa aleyhisselam için ise mucizeler olurdu.

"Ey sihirbaz, dediler": Onların Musa'ya böyle hitap etmelerinde üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar: Ey alim, demek istediler, çünkü sihirbaz onlarda büyük kimse idi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar bunu alay yollu dediler, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar ona daha önce sihirbaz dedikleri için böyle hitap ettiler. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Şüphesiz bizler elbette doğru yolu bulanlarız": Yani sana iman edeceğiz; Musa da dua etti; belaları kalktı; yine iman etmediler. Burada zikretmediklerimizi de A'raf: 135'te zikretmiştik.

"Ben mi daha hayırlıyım?": Ebu Ubeyde: Hayır, ben daha hayırlıyım, demek istedi, demiştir. Zeccac, Sibeveyh ile Halil'den: "Ene" "em" ile "efela tubsirun"e atfedilmiştir, dediklerini nakletmiştir: Görmüyor musunuz, yoksa görüyor musunuz? Çünkü onlar: Sen ondan daha hayırlısın, dedikleri zaman, onun nazarında ileriyi gören kimseler oldular. Zeccac da şöyle demiştir: Mehin: Az demektir. Şeyün mehinün denir ki: Az bir şey demektir. Mukatil de: Mehin: Zayıf manasınadır, demiştir.

"Neredeyse maksadını açıklayamayan": Dilinde olup da sonra Allah Teala'nın ondan giderdiği tutukluğa işaret ediyor; sanki eskiden olup da gitmiş bir şeyle onu ayıplıyor. O arızanın gittiğini "ey Musa, sana istediğin verildi" *(Taha: 36)* ayeti göstermektir. Musa'nın istekleri arasında "dilimdeki düğümü çöz" ifadesi de vardı *(Taha: 27)*. Bazı alimler de: Neredeyse delil getiremeyen ve anlaşılır bir açıklama yapamayan, demişlerdir.

"Felevla ulkıye aleyhi esaviretün min zehebin": Hafs, Asım'dan rivayet ederek, elifsiz olarak "esviretün" okumuştur. Ferra da şöyle demiştir: Esavire'nin tekili: İsvar'dır, bazen esavire esvire'nin çoğulu olur, nitekim: Eskıye'nin çoğulunda: Esakiy; Ekru'un çoğulunda da: Ekari', denir. Zeccac da şöyle demiştir: Esavire'nin cem'in cem'i olması da uygundur: Esvire ve esavire, dersin; tıpkı: Ekval ve ekaviyl gibi. İsvar'ın cem'i olması da caizdir. Esavire'nin munsarif olup tenvin kabul etmesi, ona he ilave edilmesindendir. O zaman "alaniyet" gibi tekile benzemiş oldu.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Fir'avn'in böyle demesi şunun içindir; çünkü onlar başkan olan birine bilezikler takarlardı.

"Mukterinin": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Arka arkaya demektir. *İkincisi:* Onunla beraber yürüyenler, demektir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Festehaffe kavmehu": Ferra: Onları tahrik etti, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Onları küçümsedi; hile ve aldatmasıyla onları hafifliğe sevk etti. "Onlar da ona itaat ettiler": Musa'yı yalanlama hususunda.

"Felemma asefuna": İbn Abbas: Bizi öfkelendirdikleri zaman, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Esef, gazaptır, esiftü esefen denir ki: Kızdım, öfkelendim, demektir.

Fecealnahüm selefen": Yani onları geçmiş bir kavim kıldık (tarihte kalan). Ebu Hureyre, Said bin Cübeyr, Mücahit ve Humeyd el – A'rec, sinin zammı ve lamın fethi ile "sülefen" okumuşlar; sanki tekilinin kıt'a gibi sülfe olduğunu ima etmişlerdir. Tekaddemet sülfetün minennas denir ki: İnsanlardan bir bölük geçti, demektir. Hamze ile Kisai de sinin ve lamın zammı ile "sülüfen" okumuşlardır ki o da "selef"in cem'idir, tıpkı: Haşeb ve huşub, semer ve sümür dedikleri gibi. Onun "selif"in çoğulu olduğu da söylenmiştir ki hepsi geçmekten gelir. Zeccac şöyle demiştir: "Selif" cemidir, geçmiş manasınadır, anlamı da: Onları geçmiş selef yaptık ki sonrakiler onlardan ibret alsınlar.

"Bir misal kıldık": Yani ibret ve öğüt kıldık, demektir.

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ
مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ وَقَالُوا أَآلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ
مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا

عَبْدٌ اَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ ﴿٥٩﴾
وَلَوْ نَشَٓاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلٰٓئِكَةً فِي الْاَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾
وَاِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هٰذَا صِرَاطٌ
مُسْتَقٖيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ اِنَّهُ لَكُمْ
عَدُوٌّ مُبٖينٌ ﴿٦٢﴾ وَلَمَّا جَٓاءَ عٖيسٰى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ
بِالْحِكْمَةِ وَلِاُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذٖي تَخْتَلِفُونَ فٖيهِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ
وَاَطٖيعُونِ ﴿٦٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ رَبّٖي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا
صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ ﴿٦٤﴾ فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ
لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ اَلٖيمٍ ﴿٦٥﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ
اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾

57 – Meryem oğlu (İsa) misal getirilince, kavmin birden ondan gülüyorlar.

58 – "Bizim tanrılarımız mı daha hayırlı yoksa o mu?" dediler. Bunu da sana sadece tartışmak için bir misal getirdiler. Daha doğrusu onlar azılı düşman bir topluluktur.

59 – O, başka değil, kendisine nimet verdiğimiz ve onu İsrail oğullarına bir örnek kıldığımız bir kuldur.

60 – Eğer dileseydik, sizden (bedel) yeryüzünde elbette melekler kılardık da size halef olurlardı.

61 – Gerçekten o (İsa), kıyamet için bir ilimdir (alamettir); öyleyse artık onda şüphe etmeyin ve bana tabi olun. İşte bu doğru yoldur.

62 – Sakın şeytan sizi çevirmesin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.

63 – İsa mucizelerle gelince: "Gerçekten size hikmetle ve ihtilaf ettiğiniz bazı şeyleri size açıklamam için geldim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin" dedi.

64 – "Şüphesiz O Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir; O'na ibadet edin. İşte dosdoğru yol budur".

65 – Aralarında hizipler ihtilaf ettiler. Zalimlere acıklı günün azabından yazıklar olsun.

66 – Onlar kıyametin kendilerine farkında olmadan ansızın gelmesini mi bekliyorlar?

"Meryem oğlu misal getirilince": Müfessirlerin çoğu bu ayetin İbn Zibe'ra'nın, "şüphesiz sizler ve Allah'tan başka ibadet ettikleriniz..." *(Enbiya: 98)* ayetinin Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e inmesi nedeniyle onunla mücadele etmesi üzerine indiği görüşündeler. Biz de o kıssayı Enbiya: 101 ayetinde şerh etmiş idik. Buradaki müşrikler İsa'yı tanrılarına misal getirip ona benzetenlerdir. Çünkü o ayet putlardan bahsetmişti. Onlar da Allah'tan başka ibadet edilenler sınıfında idiler; böylece İsa'yı mecburen içine kattılar ve onu putlarına misal getirdiler. Zira o da Hıristiyanların mabudu idi. Resulullah'ın kavminden maksat da: Müşriklerdir.

"Yesıddun": İbn Amir, Nafi ve Kisai, sadın zammı ile okumuşlar, diğerleri ise kesri ile okumuşlardır. Zeccac da: İkisinin de manası: Gürültü etmektir, demiştir. Zammelisinin manasının: Yüz çeviriyorlar olması da caizdir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Kim sadı kesre okursa, manası: Şamata etmektir, kim de zamme okursa, manası: Sapmadır.

"Bizim tanrılarımız mı daha hayırlıdır yoksa o mu?": Yani bizimkiler ondan daha hayırlı değildir, demektir. Eğer o, Allah'tan başka tapıldığı için ateşte olursa, biz de bizim tanrılarımızın onun gibi olmasına razı oluruz.

"Bunu da sana sadece tartışma için misal getirdiler": İsa'dan zikretmeleri sırf seninle tartışmak içindir; çünkü onlar "cehennem kütüğüdür" kavlinden murat edilenlerin cansızlar olduğunu bilirler. "Daha doğrusu onlar azılı düşman bir topluluktur": Yani çekişmeyi seven kimselerdir.

"Onu bir misal kıldık": Yani bir alamet ve bir ibret kıldık "İsrail oğullarına" onunla Allah'ın, istediği şeye gücü yettiğini bilirler; çünkü onu babasız yaratmıştır.

Sonra Mekke kafirlerine hitap edip "eğer dileseydik sizden bedel kılardık" dedi. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Sizden bedel kılardık "melekler". "Size halef olurlardı" kavlinin manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Birbirlerine halef olurlardı, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Size

bedel olmak için size halef olurlardı, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Peygamberlere halef olurlardı; onlar da onlara bedel olarak size elçi olarak gönderilirlerdi. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Eğer dileseydik sizden melekler kılardık": Yani yaratılışı ters çevirir; bazınızı melekler kılar; sizden gidenlerin yerine halef olurlardı.

"Gerçekten o, kıyamet için ilimdir": Zamirde iki görüş vardır:

Birincisi: O, İsa aleyhisselam'a racidir. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* İsa'nın gökten inmesi kıyametin yaklaştığını gösteren bir alamettir. Bu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Dahhak ve Süddi'nin görüşleridir. *İkincisi:* İsa'nın ölüleri diriltmesi kıyamete ve öldükten sonra dirilmeğe delildir. Bunu da İbn İshak, demiştir.

İkincisi: O, Kur'an'a racidir, bunu da Hasen ile Said bin Cübeyr, demişlerdir.

Cumhur ayn'in kesri ve lamın sükunu ile "leilmün" okumuşlar; İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman, Katade, Humeyd ve İbn Muhaysın, ikisinin de fethi ile okumuşlardır.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kim ayn'in kesri ile okursa, mana şöyledir: O kendisiyle kıyametin yakın olduğu bilinen biridir. Kim de ayn'in ve lamın fethi ile okursa, o da alamet ve delil manasınadır.

"Onda artık şüphe etmeyin": Yani ondan kuşku duymayın. "Bana tabi olun": Tevhit üzerinde. "Bu" üzerinde bulunduğum şey "dosdoğru yoldur".

"İsa mucizelerle gelince": Biz de bunu Bakara: 87'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Gerçekten size hikmetle geldim": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Peygamberlikle, bunu da Ata ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* İncil'dir, bunu da Mukatil, demiştir. "İhtilaf ettiğiniz bazı şeyleri size açıklamam için geldim": Yani din işlerinizde, demektir. Mücahit de: İhtilaf ettiğiniz bazı şeylerde, Tevrat'ı değiştirmenizde, demiştir. İbn Cerir de: Tevrat'ın hükümlerinde, demiştir. Bazıları da burada bazı kelimesinin kül (bütün) manasına olduğunu söylemişlerdir. Biz de bunu Hamim, Mü'min: 28'de şerh etmiş idik. Zeccac da şöyle demiştir: Doğrusu, baz'ın bütün manasına olmamasıdır; İsa onlara ihtiyaç duyup da ihtilaf ettikleri bazı şeyleri açıklamıştı. İbn Cerir de şöyle demiştir: Aralarında din ve dünya işlerinde anlaşmazlık vardı; onlara sadece din işlerini açıkladı. Bundan sonrasının açıklaması da Nisa: 175 ve Meryem: 37'de geçmiştir. "Bekliyorlar mı?": Yani Mekke kafirleri, demektir.

الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ
بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ ﴿٦٧﴾ يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ
عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٦٨﴾ الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا
وَكَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٦٩﴾ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ
تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾ يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ
وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
﴿٧١﴾ وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾
لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٣﴾

67 – Can dostları o gün kimileri kimilerine düşmandır; ancak müttakiler hariç.

68 – Ey kullarım, bugün size korku yoktur. Sizler üzülmezsiniz de.

69 – (Kullarım) o kimselerdir ki ayetlerime iman ettiler ve müslümanlar oldular.

70 – Cennete siz ve eşleriniz neşelenerek girin.

71 – Etraflarında altından tepsilerle ve bardaklarla dolaşılır. Orada canların çektiği ve gözlerin zevk aldığı şeyler vardır. Ve sizler orada ebedi kalacaksınız.

72 – İşte bu, yaptıklarınıza karşılık ona mirasçı kılındığınız cennettir.

73 – Sizin için orada pek çok meyve vardır, onlardan yersiniz.

"Can dostları": Dünyada can dostları, demektir. "O gün" Yani kıyamette "birbirlerine düşmandır": Zira dostluk küfür ve isyanda olursa kıyamet gününde düşmanlık haline gelir. Mukatil: Ayet Ümeyye bin Halef ile Ukbe bin Muayt hakkında nazil oldu, demiştir. "Ancak müttakiler hariç": Yani Allah'ı bir bilen muvahhitler hariçtir. Kıyamet günü ortalığı korku sardığı zaman bir tellal ünler": "Ey kullarım, size bugün korku yoktur, sizler üzülmezsiniz de" der. O zaman mahlukat başlarını kaldırır; "ayetlerimize iman eden ve Müslüman olanlar derler": O zaman kafirler başlarını eğerler. Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek iki halde de ye'yi ispat ederek ve sakin olarak

okumuşlardır (ya ibadiy). Şunlar da iki halde de onu hazfetmişlerdir: İbn Kesir, Hamze, Kisai, Mufaddal da Asım'dan ve Halef.

Eşleri hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Zevceleridir. *İkincisi:* Yakınlarıdır.

"Tuhberun": Bunun manası da Rum: 15'de geçmiş idi.

"Yutafu aleyhim bisıhafin": Zeccac: Tekili safhadır, o da yemek tabağıdır, demiştir. Ekvab ise: Tekili kub'tur, o da sapsız yuvarlak kaptır. Ferra da: Kub, başı yuvarlak, kulağı (sapı) olmayan bardaktır, demiştir. Şair Adiy de şöyle demiştir:

Yaslanmış, kapıları kapalı,
Köle de etrafında bardakla koşturur.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ekvab: Kulpsuz ibriklerdir. Şeyhimiz dilci Ebu Mansur da şöyle demiştir: Bardağın kulpsuz olması, isteyenin her tarafından içmesi içindir. Çünkü kulp olursa belli bir yerden içmek gerekir.

"Ve fiha ma teştehil enfüsü": Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, he ilavesiyle "teştehihi" okumuşlardır. He'nin olması ve olmaması mana bakımından birdir.

"Ve telezzül a'yün": Leziztüş şey'e vestelzeztuhu denir, mana da, canların çektiği ve gözün zevk aldığı ne varsa, cennette mevcuttur, demektir. Allah Teala cennetin bütün nimetlerini bu iki sınıfta toplamıştır; çünkü ne kadar nimet varsa ya can çeker ya da göz zevk alır Nimetin tamamına ermesi de ölümsüzlüktür; çünkü eğer kesilse idi o kadar hoş olmazdı.

"İşte bu cennet": Yani "cennete girin" ve "mirasçı kılındığınız cennet" ayetlerinde zikri geçen cennet, demektir. Biz de bunu A'raf: 43'te "ona mirasçı kılındınız" kavlinde şerh etmiştik.

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ
فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ
﴿٧٦﴾ وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ ﴿٧٧﴾
لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٨﴾ أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا
فَإِنَّا مُبْرِمُونَ ﴿٧٩﴾ أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلٰى وَرُسُلُنَا

لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾ قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ ﴿٨١﴾
سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾ فَذَرْهُمْ
يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذ۪ي يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾

74 – Şüphesiz günahkarlar cehennem azabında ebedi kalıcılardır.

75 – Onlardan gevşetilmez. Onlar orada umutlarını kesmişlerdir.

76 – Onlara biz zulmetmedik; ancak onlar kendileri zalimler idiler.

77 – "El Malik, Rabbin bizi öldürsün!" diye seslendiler. O da: "Şüphesiz sizler kalıcılarsınız" dedi.

78 – Andolsun, gerçekten size hakkı getirdik. Fakat çoğunuz haktan hoşlanmıyorsunuz.

79 – Yoksa bir iş mi kararlaştırdılar? Gerçekten kararlaştıranlar bizleriz.

80 – Yoksa gerçekten sırlarını ve fısıltılarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Hayır, yanlarındaki elçilerimiz yazıyorlar.

81 – De ki: "Eğer Rahman için bir evlat varsa, (ona) ibadet edenlerin ilki benim".

82 – Göklerin ve yerin Rabbi, Arş'in Rabbi onların niteledikleri şeyden münezzehtir.

83 – Öyleyse bırak onları, tehdit edildikleri günlerine kavuşuncaya kadar (batıla) dalsınlar ve oynasınlar.

"Şüphesiz günahkarlar": Yani kafirler, demektir. "Gevşetilmez": Yani hafifletilmez "onlardan, onlar orada": Yani azapta "umutlarını yitirenlerdir": İbn Kuteybe: Allah'ın rahmetinden meyus olanlardır, demiştir. Biz de bunu En'am: 44'te şerh etmiştik. "Biz onlara zulmetmedik": Yani onlara günahsız yere azap etmedik, "ancak onlar kendileri zalim idiler": İşledikleri cinayet yüzünden. Zeccac şöyle demiştir: Basralılar buradaki "hum" zamirine fasl, derler, bu adı verirler, Kufeliler ise: İmad, derler.

"Ve nadev ya malikü": Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh, İbn Mes'ud ve İbn Yamur, Kâfsız olarak ve lamın kesri ile "ya Mali" okumuşlardır. Zeccac da: Nahivciler buna terhim, derler, ancak ben Mushaf'a uymadığı için ondan hoşlanmıyorum, demiştir. (Terhim, kelimenin sonundan harf atmaktır. Bazı karadeniz türkülerinde böyledir; mesela: Nedir bu güzel(likler). Mütercim).

Müfessirler şöyle demişlerdir: Cehennem hazini Malik'e seslenirler: "Rabbin bize hükmünü versin" yani bizi öldürsün, derler, mana da şöyledir: Allah'tan onlar için ölüm istesin de azaptan rahat etsinler diye onu aracı kılarlar; o da bir süre susar onlara cevap vermez. Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Kırk sene susar, bunu da Abdullah bin Amr ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Otuz sene, bunu da Enes, demiştir. *Üçüncüsü:* Bin sene, bunu da İbn Abbas, demiştir. *Dördüncüsü:* Yüz sene, bunu da Ka'b, demiştir.

Susup da onlara bu kadar uzun zamanda cevap vermemesinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O susar, sonunda Allah ona: Onlara cevap ver, diye vahyeder. *İkincisi:* Çünkü seslenme ile cevabın arasının uzaması onlar için daha büyük rezillik ve daha aşağılayıcı zillettir.

Maverdi şöyle demiştir: Malik onlara cevap verir: "Şüphesiz sizler kalıcılarsınız" der, yani azapta kalacaksınız, der.

"Andolsun, gerçekten size hakkı getirdik": Yani elçilerimizi tevhitle gönderdik, demektir. "Fakat çoğunuz": İbn Abbas: hepiniz demek istemiştir, demiştir. "Hoşlanmayanlarsınız": Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem onu getirdiği zaman.

"Em ebremu emren (yoksa bir iş mi kararlaştırdılar?)": "Em" edatı üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* İstifham içindir. *İkincisi:* "Bel (hayır) manasınadır. İbram da: Sağlam yapmaktır, bu işte de üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i öldürmek veya yurttan çıkarmak için Darunnedve'de tuzak kurmalarıdır. Kıssanın açıklaması da Enfal: 30'da geçmiştir. Bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: O yalanlama işlerini sağlamlaştırmalarıdır, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: O kendilerini azaptan kurtaracak bir işi sağlama bağlama çabalarıdır, bunu da Ferra, demiştir.

"Gerçekten kararlaştıranlar bizleriz": Yani onların ceza işini sağlamlaştıranlar, demektir.

"Yoksa gerçekten sırlarını duymadığımızı mı sanıyorlar?": O da başkalarından gizledikleri şeylerdir. "Ve fısıltılarını": Kendi aralarında gizli konuşmalarını. "Bela": Mana şöyledir: Biz gerçekten onu işitiyoruz. "Elçilerimiz": Hafaza melekleri "yanlarında yazıyorlar".

"Kul in kâne lirrahmani veledün": Bu "in" üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Onun şart manasına olmasıdır, mana da şöyledir: Eğer

O'nun sizin sözünüze ve iddianıza göre bir çocuğu varsa. Buna göre "ben ibadet edenlerin ilkiyim" sözü üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Ben inkar edenlerin ilkiyim, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Abbas'tan başka bir rivayet de şöyledir: İki bedevi onun yanında dava ettiler, biri: İnne haza kanet fi yedihi ardun, feabedeniha, dedi. İbn Abbas da: Allahu ekber, ayetin manası şöyledir, dedi: Allah'ın çocuğu olduğunu inkar edenlerin ilki benim.

İkincisi: Sizin sözlerinize muhalefet ederek Allah'a ilk ibadet eden benim. Bu da Mücahid'in görüşüdür. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Eğer Rahman'ın çocuğu olduğunu iddia ediyorsanız, Allah'ı bir bilenlerin ilki benim.

Üçüncüsü: Sizin dediğinizden Allah'ı tenzih edenlerin ilki benim. Bunu da İbn Saib ile Ebu Ubeyde, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Abittü min keza, a'bedü abeden, feene abidün ve âbidün denir ki: Kabul etmemektir. Şair Ferezdak bir mısraında şöyle demiştir:

Ben Temim'in Darimle yerilmesinden istinkâf ederim.

Yani kabul etmem demektir. Ebu Ubeyde de şu beyiti şahit getirmiştir:

Kavmim aracılığı ile onlara sövmeyi kabul etmem,
Darimi de Rezah oğullarını da tercih ederim.

Dördüncüsü: Ayetin manası şöyledir: Ben nasıl Allah'a ilk ibadet eden değilsem, aynı şekilde O'nun evladı da yoktur. Bu şu sözüne benzer: Eğer sen katip isen ben de matematikçiyim, yani sen katip değilsin, ben de matematikçi değilim, demektir. Bu görüşü el – Vahidi, Süfyan bin Uyeyne'den aktarmıştır.

İkincisi: "in" "ma" manasınadır, bunu da Hasen, Mücahit, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir. O zaman mana şöyle olur: Rahman'ın çocuğu yoktur, ben de Allah'a O'nun kesin olarak çocuğu olmadığı halde ibadet edenlerin ilkiyim. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu görüşe göre fe, vav manasınadır.

"Öyleyse onları bırak": Yani Mekke kafirlerini, "dalsınlar" batıllarına, "ve oynasınlar" dünyalarında. "Hatta yülaku": Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza, İbn Muhaysın ve Ebu Cafer, yenin ve kafın fethi, lamın sükunu ve elifsiz olarak "hatta yelkav" okumuşlardır, murat edilen mana da: Kıyamete kavuşuncaya kadar kadar, demektir. Bu ayet cumhura göre kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

وَهُوَ الَّذِى
فِى السَّمَاءِ إِلَٰهٌ وَفِى الْأَرْضِ إِلَٰهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٨٤﴾
وَتَبَارَكَ الَّذِى لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ
عِلْمُ السَّاعَةِ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٥﴾ وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ
مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾
وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ
﴿٨٧﴾ وَقِيلِهِ يَا رَبِّ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾
فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

84 – O ki, gökte de İlahtır, yerde de İlahtır. O, hikmet sahibi, her şeyi bilendir.

85 – Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkü kendinin olan (Allah) yücedir. Kıyametin ilmi O'nun yanındadır ve yalnız O'na döndürüleceksiniz.

86 – O'ndan başka ibadet ettikleri şeyler şefaate sahip değiller. Ancak bildikleri halde hakka şahitlik edenler hariç.

87 – Andolsun, eğer onlara: "Kendilerini kim yarattı?" diye sorsan, elbette: "Allah" derler. Nasıl da (ibadetten) çevriliyorlar?

88 – Onun: "Ya Rabbi, gerçekten onlar iman etmez bir kavimdir" demesinin (ilmi de O'nun yanındadır).

89 – Öyleyse onlardan yüz çevir, ve: "Selam" de. İleride bilecekler.

"O ki, gökte de İlahtır, yerde de İlahtır": Mücahit ile Katade: Gökte de ibadet edilir, yerde de ibadet edilir, demişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: O gökte de birlenmiştir, yerde de. Ömer bin Hattab, İbn Mes'ud, İbn Abbas, İbn Semeyfa, İbn Yamur ve Cahderi, elif lam ile tenvinsiz ve ikisinde de hemzesiz olarak: "Fissemai Allah ve filardı Allah" okumuşlardır. Bundan sonrasının beyanı da A'raf: 54 ve Lokman: 34'te geçmiştir. "O'ndan başka ibadet ettikleri şeyler şefaate sahip değiller": İniş sebebi şudur: Nadr bin Haris ile yanındaki birkaç adam: Eğer Muhammed'in dediği doğru ise biz de melekleri tutarız. Onlar bize

Muhammed'den daha çok şefaat ederler, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O'ndan başka ibadet ettiklerinden murat, tanrılarıdır, sonra İsa, Uzeyr ve melekleri ayırdı, "ancak hakka şahitlik edenler hariç" dedi. O da: Lailahe illallah diyerek şehadet etmektir. "Bilerek": Dilleriyle şahitlik ettiklerini kalpleriyle hissederek, demektir. Bu da çoğunluğun kanaatidir, Katade de içlerine dahildir.

İkincisi: İbadet ettiklerinden maksat; İsa, Uzeyr ve Allah'a şirk koşanların ibadet ettikleri meleklerdir; bunlar hiç kimseye şefaat etme yetkisine sahip değildirler. "Ancak şahitlik eden hariç" ancak şahitlik eden hariç": Yani "hak ile" şahitlik eden hariç, demektir. O da kelime-i ihlastır. "Onlar bilirler" aziz ve celil olan Allah'ın İsa'yı, Uzeyr'i ve melekleri yarattığını. Bu da bir grubun kanaatidir, Mücahit de içlerine dahildir. Ayette bütün şahitliklerde şahitlik edenin şahitlik ettiği şeyi bilmesi şartı vardır.

"Onun: "Ya Rabbi demesinin (ilmi de O'nun yanındadır): Katade şöyle demiştir: Bu, peygamberinizdir, kavmini Rabbine şikayet etmektedir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Kavminin imandan geri kalmalarını Allah'a şikayet etti. İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Ebu Amr lamın nasbı ile "ve kiylehu" okumuşlardır. Bunda da üç mülahaza vardır:

Birincisi: O, bunun yanı sıra kavl maddesini gizlemiştir, sanki: Vekale kıylehu ve şeka şekvahu ile rabbihi (sözünü dedi ve şikayetini Rabbine yaptı).

İkincisi: O, "em yahsebune enna la nesmau sirrehüm ve necvahüm" kavline atfetmiştir, mana da şöyledir: Biz onun dediğini işitiyoruz. Bu iki görüşü Ferra ile Ahfeş zikretmişlerdir.

Üçüncüsü: O: Ve indehu ilmussaati ve yamlemu kıylehu manası ile mansuptur; çünkü "ve indehu ilmüssaati"nin manası: Yalemussaate ve yalemu kıylehu, demektir. Bu da Zeccac'ın tercihidir. Asım ile Hamze de, lamın kesri ye'ye varacak şekilde he'nin de kesri ile "ve kıylihî" okumuşlardır, mana da şöyledir: Kıyametin ilmi de dediği sözün ilmi de O'nun yanındadır. Ebu Hureyre, Ebu Rezin, Said bin Cübeyr, Ebu Reca, Cahderi, Katade ve Humeyd de lamın ref'i ile okumuşlardır, mana da şöyledir: Bu kelime ile nida edip: Ya Rabbi, demesi. Ferra ile Zeccac cer ve ref kıraatlarının illetini zikretmişlerdir.

"Fesfah anhüm": Onlardan yüz çevir, demektir. "Selam, de": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kötülüklerine karşılık hayır söyle, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Onlara mantıklı cevap ver, bunu da Mükatil, demiştir.

Üçüncüsü: Onlara şerlerinden selamet bulacak şey söyle. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"İleride bilecekler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Küfürlerinin sonucunu bileceklerdir.

İkincisi: Sen doğrusun.

Üçüncüsü: Onlara azabın gelmesi. Bu da onlar için tehdittir. "Fesevfe yalemun": Nafi ile İbn Amir te ile "talemun" okumuşlardır. Kim ye ile okursa, peygambere onlara böyle hitap etmesi için emir olarak okur. Bunu da Mukatil, demiştir. Kılıç ayeti yüz çevirip selam, demeyi, neshetmiştir.

44-DUHAN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 59 ayettir.

Tamamı icma ile Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ اِنَّا كُنَّا
مُنْذِرِينَ ﴿٣﴾ فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ اَمْرٍ حَكِيمٍ ﴿٤﴾ اَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا اِنَّا كُنَّا
مُرْسِلِينَ ﴿٥﴾ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦﴾ رَبِّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٧﴾ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ
رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلِينَ ﴿٨﴾ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Açıklayan kitaba andolsun.

3 – Gerçekten biz onu mübarek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz uyarıcılar idik.

4 – Onda hikmetli her iş ayrılır.

5 – Katımızdan bir emirle. Gerçekten biz göndericileriz.

6 – Rabbinden bir rahmet olarak. Şüphesiz O, hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

7 – Göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki şeylerin Rabbi. Eğer kesin inananlar iseniz.

8 – O'ndan başka İlah yoktur. Diriltir ve öldürür. Sizin de Rabbiniz ve sizden öncekilerin de Rabbidir.

9 – Hayır, onlar şüphe içinde oynuyorlar.

"Ha. Mim velkitabil mübin": Bunun açıklaması Ğafir ve Zuhruf'ta geçmiştir. Kasemin cevabı da "İnna enzelnahu"dur. He zamiri de kitaba racidir ki o da Kur'andır. "Mübarek bir gecede": Onda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Kadir gecesidir, bu da çoğunluğun görüşüdür. İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kur'an Kadir gecesinden Rahman'ın yanından toplu olarak indirildi; dünya göğüne konuldu; sonra da parça parça indirildi. Mukatil de şöyle demiştir: Kur'an'ın tamamı Kadir gecesinde Levh-i Mahfuz'dan dünya göğüne indi.

İkincisi: O Şaban'ın on beşinci gecesidir, bunu da İkrime, demiştir.

"Şüphesiz biz uyarıcılar idik": Yani azabımızdan korkutanlar idik.

"Onda": Yani o gecede "yufraku": Ayrılır; Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Nehik ve Muaz el – Kari, yenin fethi ve ranın kesri ile "yefriku", lamın nasbı ile de "külle" okumuşlardır. "Emrin hakîmin" de: Hikmetli iş demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Kadir gecesinde ana kitapta o sene içinde meydana gelecek olan hayır, şer, rızıklar, eceller, hatta hacılar yazılır. Öyleki bir adamın sokakta yürüdüğünü görürsün, hâlbuki adı ölüler defterine yazılmıştır. İkrime'den rivayet edildiğine göre o Şaban'ın on beşinci gecesinde yapılır. Ondan gelen rivayet karışıktır, ravi farklı ifadelerde bulunmuştur. İkrime'den, onun Kadir gecesinde yapıldığı da rivayet edilmiştir. Buna katılan müfessirler de vardır.

"Emren min indina": Ahfeş şöyle demiştir: "Emren" ve "rahmeten" hâl olarak mansupturlar, mana da şöyledir: İnna enzelnahu amirine emren ve rahimine rahmeten. Zeccac da şöyle demiştir. "Yufraku" ile mansup olması da caizdir, sanki yüfraku ferkan demiş gibi olur. Çünkü "emren" "ferkan" manasınadır. Ferra da şöyle demiştir: Rahmet'in "mürsilin"in etkisi ile mansup olması da caizdir; o zaman rahmet Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den ibaret olur. Mukatil de şöyle demiştir: "Mürsilin" bu Kur'an'ı indirenleriz, biz onu iman eden-

lere indirdik, demek olur. "Katımızdan bir emirle": Yani Levh-i Mahfuz'dan yazılacakların yazılmasını emrederiz, demektir. "Gerçekten biz göndericileriz": Peygamber göndericileriz. "Rahmet olarak": Kullarımıza. "Rabbussemavati": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, ref' ile: "Rabbu" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek benin kesri ile "rabbi" okumuşlardır. Bundan sonrası da açıktır. "Hayır onlar": Yani kafirler "şüphe içindedir" getirdiğimiz şeylerden, "oynuyorlar": onunla alay ediyorlar.

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى النَّاسَ هٰذَا
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ أَنّٰى
لَهُمُ الذِّكْرٰى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ
وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾ إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ
عَائِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ ﴿١٦﴾

10 – Gözetle; o günü ki gök apaçık bir dumanla gelir.

11 – İnsanları bürür. Bu, acıklı bir azaptır.

12 – "Rabbimiz, azabı bizden aç / kaldır. Gerçekten biz iman edenleriz" (derler).

13 – Onlar için öğüt almak nerede! Oysa onlara apaçık bir elçi geldi.

14 – Sonra ondan yüz çevirdiler ve "bir öğretilmiş, bir delidir" dediler.

15 – Şüphesiz biz, azabı biraz açacağız / kaldıracağız; şüphesiz siz tekrar (küfre) döneceksiniz.

16 – En büyük tutma ile tutup yakaladığımız gün, gerçekten biz intikam alacağız.

"Gözetle": Bekle, demektir. "O günü ki gök apaçık bir dumanla gelir": Bu dumanda ve vaktinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O kıyametten önce gelecek olan dumandır; İbn Abbas, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Duman gelir; kafirlerin nefesleri kesilir, mü'minler de nezleye yakalanmış gibi olurlar. Abdullah bin Ebi Müleyke şöyle demiştir: Bir gün erkenden İbn Abbas'ın yanına gittim: Bu gece sabaha kadar uyuyama-

dım, dedi. Ben de: "Niçin?" dedim. O da: Bir kuyruklu yıldız doğdu, arkasından dumanın bastıracağından korktum, dedi. Bu mana Hazreti Ali, İbn Ömer, Ebu Hureyre ve Hasen'den de rivayet edilmiştir.

İkincisi: Kureyş kıtlığa yakalandı, öyleki göğü dumanlı görürlerdi. Buhari ile Müslim, Sahihlerinde Mesruk hadisi olarak şöyle rivayet etmişlerdir: Biz Abdullah bin Mes'ud'un yanında idik, içeri bir adam girdi: Sana mescitten geldim, orada bir adam bıraktım; bu "o gün gök apaçık bir dumanla gelir" ayetini okuyor, bunun kıyamet öncesi olacağını; kafirlerin nefesleri kesilip mü'minlerin de nezleye tutulmuş gibi olacaklarını söylüyor, dedi. Abdullah bin Mes'ud da: Kim bir şey biliyorsa söylesin, bir şey bilmeyen de: Allah bilir, desin; bu Kureyş için olan bir şeydi; onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e diretince, onlara Yusuf zamanındaki gibi yedi yıl kıtlık olması için beddua etti; onlar da kıtlık ve zorluğa maruz kaldılar; öyleki kemikleri ve ölü etini yediler. Adam göğe bakardı, bitkinliğinden onu dumanlı görürdü, dedi. "Rabbimiz azabı bizden kaldır, gerçekten biz iman edeceğiz" dediler. Allah Teala da: "Şüphesiz biz azabı biraz kaldıracağız; şüphesiz siz de (küfre) döneceksiniz" dedi. Azabı onlardan kaldırdı; onlar da küfre döndüler. Bedir savaşında yakalandılar. İşte: "En büyük tutma ile yakaladığımız gün" dediği budur. Mücahit, Ebu'l-Aliye, Dahhak, İbn Saib ve Mukatil de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O Mekke'nin fethidir ki o gün her tarafı (askerden kalkan) duman kaplamıştı. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Bu bir azaptır": Yani, bu bir azaptır, derler.

"Azabı bizden kaldır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Açlıktır. *İkincisi:* Dumandır. "Bizler iman edeceğiz": Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile Kur'an'a.

"Onlar için öğüt almak nerede!": Yani bu azap indikten sonra onlar için öğüt ve ibret almak nerede? "Hâlbuki onlara apaçık bir elçi gelmişti": Yani doğruluğu apaçık, demektir.

"Sonra ondan yüz çevirdiler": Yani ondan yan çizip sözünü kabul etmediler, "bir öğretilmiş, bir delidir, dediler": Yani ona bir insan öğretiyor, peygamberlik iddia etmekle de delidir, dediler. Allah Teala da şöyle dedi: "Biz azabı biraz kaldıracağız": Yani az bir süre için, demektir. Azapta da iki görüş vardır:

Birincisi: O, başlarına gelen darlıktır ki bollukla kaldırılmıştır. Bu da İbn Mes'ud'un kavline göredir. Mukatil de: Onun kaldırılması Bedir savaşıdır, demiştir.

İkincisi: O dumandır, bunu da Katade, demiştir.

"Şüphesiz sizler döneceksiniz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Şirke dönecekiniz, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *İkincisi:* Allah'ın azabına döneceksiniz, bunu da Katade, demiştir.

"Yevme nebtışül batşetel kübra": Hasen, İbn Yamur ve Ebu İmran, merfu te ve meftuh tı ile "yevme tübtaşu" ve ref' ile de "elbetşatu" okumuşlardır. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Üzkür yevme nebtışu (onları yakalayacağımız günü söyle). Bunun (yevme'nin) "müntekımun" ile mansup olması caiz değildir, çünkü "inna"nın maba'di makablinde amel etmez.

Bu günde de iki görüş vardır:

Birincisi: O Bedir savaşı günüdür, bunu da İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Ebu Hureyre, Ebu'l – Aliye, Mücahit ve Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Kıyamet günüdür, bunu da İbn Abbas ile Hasen Basri, demişlerdir. Batş de: Şiddetle yakalamaktır.

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ
كَرِيمٌ ﴿١٧﴾ أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٨﴾
وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿١٩﴾ وَإِنِّي عُذْتُ
بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾ وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ
﴿٢١﴾ فَدَعَا رَبَّهُ أَنَّ هَٰؤُلَاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾ فَأَسْرِ بِعِبَادِي
لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ
﴿٢٤﴾ كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾
وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ ﴿٢٧﴾ كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ
﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ ﴿٢٩﴾

17 – Andolsun, gerçekten kendilerinden önce Fir'avn kavmini denedik. Onlara değerli bir elçi gönderdik.

18 – "Allah'ın kullarını bana teslim edin. Çünkü ben sizin için güvenilir bir elçiyim" diye.

19 – Allah'a karşı böbürlenmeyin. Şüphesiz ben size apaçık bir kanıt getiriyorum" diye.

20 – "Gerçekten ben beni taşlamanızdan benim de Rabbime, sizin de Rabbinize sığındım" (dedi).

21 – "Eğer bana iman etmezseniz, benden uzaklaşın".

22 – Böylece Rabbine: "Gerçekten bunlar bir günahkar kavimdir" diye dua etti.

23 – (Rabbi): "Kullarımı geceleyin yürüt; şüphesiz siz takip edileceksiniz" (dedi).

24 – "Denizi açık bırak. Çünkü onlar suya boğulan bir ordudur".

25 – Nice bahçeler ve pınarlar bıraktılar.

26 – Ekinler ve güzel meclisler.

27 – İçinde sefa sürdükleri nimetler.

28 – İşte böyle. Bunları başka bir kavme miras bıraktık.

29 – Onlara gök de yer de ağlamadı ve onlara mühlet de verilmedi.

"Andolsun, denedik": Yani imtihan ettik, "onlardan önce": Yani senin kavminden önce demektir. "Fir'avn kavmini": Onlara Musa'yı göndermekle. "Onlara değerli bir elçi geldi": O da İmran oğlu Musa'dır.

"Değerli"nin manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ahlakı güzel, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Rabbinin nazarında kıymetli, bunu da Ferra, demiştir. *Üçüncüsü:* Şerefli, soylu, demektir. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

"Bana teslim edin diye (bien eddu, demektir), "Allah'ın kullarını": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi davet ettiğim hakkı bana tabi olmakla bana eda edin. Bu manayı el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre "ibadallah" münada olarak mansup olur. Zeccac da, mana şöyle olur, demiştir: Ey Allah'ın kulları, size emrettiğim şeyi bana eda edin.

İkincisi: İsrail oğullarını benimle gönderin. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir, mana da şöyledir: Onları angarya çalıştırmayın ve onları bana teslim edin.

"Allah'a karşı böbürlenmeyin": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O'na iftira etmeyin, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O'na inat etmeyin, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* O'na karşı büyüklenmeyin, bunu da Zeccac, demiştir. "Şüphesiz ben size apaçık bir kanıt getiriyorum": Yani doğruluğumu gösteren bir delil, demektir.

Musa bunu deyince, onu ölümle tehdit ettiler; o da: "Gerçekten beni taşlamanızdan benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz (Allah'a) sığındım" (dedi): Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O laf atmaktır, bunu da İbn Abbas, demiştir. O zaman mana şöyle olur: Şair veya deli demenizden.

İkincisi: Öldürmektir, bunu da Süddi, demiştir.

"Eğer bana iman etmezseniz benden uzak durun": Beni yalnız bırakın; onlarsa inkar ettiler, inanmadılar. "Fedea rabbehu enne haulai": Zeccac şöyle demiştir: Kim "enne" şeklinde meftuh okursa, mana: Bienne haulai olur. Kim de kesre okursa, mana: Kale haulai olur. Kavl maddesinden sonra da inne meksur okunur. Müfessirler şöyle demişlerdir: Burada mücrimlerden maksat: Müşriklerdir.

Allah duasını kabul edip "kullarımı geceleyin yürüt" dedi. Yani mü'minleri, demektir. "Şüphesiz siz takip edileceksiniz": Fir'avn ve kavmi sizi takip edecektir. Onları takip edeceklerini, bunun da onların suda boğulmasına sebep olacağını bildirdi.

"Denizi açık bırak": Yani senin için yarıldıktan sonra hali üzere sakin bırak, Fir'avn ve ordusu girinceye kadar eski haline dönmesini isteme. Rahv ise: Sakin sakin yürümektir.

Katade şöyle demiştir: Musa aleyhisselam denizi geçince, dönüp kavuşması için asası ile denize vurmak istedi ve Fir'avn ile ordularının ona yetişmesinden korktu. Kendisine: "Denizi sakin bırak" yani olduğu gibi kupkuru bırak, denildi.

"Çünkü onlar suya boğulan bir kavimdir": Aziz ve celil olan Allah onların boğulacaklarını haber verdi ki denizi hali üzere bırakırken gönlü rahat olsun.

"Nice bıraktılar": Suya boğulduktan sonra "bahçeler": Biz de ayeti Şuara: 57'de tefsir etmiş bulunuyoruz. Nimet ise: Rahat ve bol geçimdir. Bundan sonrasının açıklaması da Yasin: 55'te geçmiştir. "Bunları başka bir kavme miras bıraktık": Yani İsrail oğullarına, demektir.

"Onlara gök ağlamadı": Yani Fir'avn ailesine, demektir. Bunun manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O gerçektir, Enes bin Malik, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Her müslümanın mutlaka gökte iki kapısı vardır; birinden ameli yükselir, birinden de rızkı iner. Öldüğü zaman kapılar ona ağlar.[1] Efendimiz sonra da bu ayeti oku-

1 – Tirmizi, Tefsirü suretid – Duhan, bab, 2.

muştur. Hazreti Ali radıyallahu anh de şöyle demiştir: Mü'min öldüğü zaman namaz kıldığı yer ile gökte amelinin çıktığı kapı ağlar. Fir'avn ailesinin ise ne yerde namaz kıldığı bir şey vardı ne de gökte amelinin yükseldiği bir kapı. Allah Teala da: "Onlara gök de yer de ağlamadı" dedi. İbn Abbas, Dahhak ve Mukatil bu görüştedirler. İbn Abbas şöyle demiştir: Gökteki kızıllık onun ağlamasıdır. Mücahit de şöyle demiştir: Ne zaman bir mü'min ölürse gök ile yer ona kırk gün ağlar. Ona: "Ağlar mı?" dediler. O da: Yer niye ağlamasın, o kimse ruku ve secdesi ile orayı imar ediyordu? Gök niçin ağlamasın, oradan tesbihi arı vızıltısı gibi yukarı çıkıyordu?!

İkincisi: Maksat: Gökteki ve yerdeki kimseler, demektir. Bunu da Hasen, demiştir. Benzeri de şu ayettir: "Savaş ağırlıklarını bırakıncaya kadar" *(Muhammed: 4)*, yani savaşanlar demektir.

Üçüncüsü: Araplar bir büyüğün ölümünü abartmak istedikler zaman şöyle derler: Güneş karardı, o kaybolduğu için ay tutuldu; rüzgar şimşek, gök ve yer ona ağladı. Maksat acıyı abartmaktır. Bu onlar için yalan değildir, çünkü bunu hepsi yaparlar, bunu işiten de konuşanın ne demek istediğini anlar. Onların: Güneş karardı, derken niyetleri: Neredeyse karardı; ay tutuldu derken de: Neredeyse tutuldu demek isterler. "Neredeyse" fiili bir şeyi yapmaya yeltenip de yapmamaktır. Şair İbn Müferriğ de bir adama yaktığı ağıtta şöyle demiştir:

Rüzgar ona üzüntüsünden ağlar,
Şimşek de bulutlar arasından parlar.

Bir başkası da şöyle demiştir:
Güneş doğmuştur, tutulmuş değildir,

Ona ağlar, ama gecenin yıldızlarını ve ayı bastırmış değildir (ışığı zayıflamıştır).

Demek istiyor ki: Güneş doğmuş, ona ağlıyor; doğmuş olmakla beraber yıldızları ve ayı bastırmış değildir, çünkü ışığı kararmıştır. Onun ışığı karardığı zaman gecenin yıldızları gündüzün görünür. O zaman kelamın manası şöyle olur: Allah Fir'avn kavmini helak edince onlara hiç kimse ağlamadı, kimse feryat etmedi, yoklukları fark edilmedi. Bütün bunlar İbn Kuteybe'nin sözleridir.

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿٣٠﴾ مِنْ فِرْعَوْنَ
إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَى عِلْمٍ

عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٢﴾ وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ ﴿٣٣﴾
إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ ﴿٣٤﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ
بِمُنْشَرِينَ ﴿٣٥﴾ فَأْتُوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٦﴾ أَهُمْ
خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا
مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ
﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾
إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٠﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلًى
عَنْ مَوْلًى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ
إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٤٢﴾

30 – Andolsun, gerçekten İsrail oğullarını aşağılayıcı azaptan kurtardık.

31 – Fir'avn'den. Gerçekten o, aşırı gidenlerden bir mütekebbir idi.

32 – Andolsun, gerçekten onları bir bilgi üzerine (bilerek) alemlerin üzerine seçmiştik.

33 – Onlara içinde apaçık bir imtihan olan ayetlerden vermiştik.

34 – Gerçekten bunlar elbette diyorlar:

35 – "Bu, bizim ancak ilk ölümümüzdür ve biz yeniden diriltilecekler değiliz".

36 – "Eğer doğru söyleyenler iseniz atalarımızı getirin".

37 – Onlar mı daha hayırlı yoksa Tübba' kavmi ve onlardan öncekiler mi? Onları helak ettik. Çünkü onlar suçlular idiler.

38 – Gökleri, yeri ve aralarındakini oyuncular olarak (oynamak için) yaratmadık.

39 – Biz o ikisini ancak hak ile yarattık. Fakat onların çoğu bilmezler.

40 – Şüphesiz ayrım günü onların hepsinin belli vaktidir.

41 – O günde dost dosttan hiçbir şey defedemez ne de onlar yardım olunurlar.

42 - Ancak Allah'ın merhamet ettiği müstesna. Şüphesiz O, O mutlak galip, çok esirgeyicidir.

"Aşağılayıcı azaptan": Yani oğlan çocuklarını öldürme, kadınları hizmette kullanma ve Fir'avn'in zor işlerinde yorulmadır. "Şüphesiz o bir mütekebbirdi": Yani bir zorba idi.

"Andolsun, gerçekten onları seçtik": Yani İsrail oğullarını "bir bilgi üzerine" Allah'ın onlarda bildiği bilgi üzerine, zamanlarının insanlarına üstün kıldık. "Onlara mucizelerden vermiştik": Denizin yarılması, bulutun gölgelik etmesi, kudret helvası ve bıldırcın eti indirilmesi vs. gibi. "Onlarda açık bir imtihan vardı": Yani açık bir nimet demektir.

Sonra Mekke kafirlerini zikretmeye dönüp: "Bu, bizim ancak ilk ölümümüzdür" dedi. Bundan dünyadaki ölümü kastediyorlar "biz yeniden diriltilecek değiliz": Yani mahşere getirilecek değiliz, demektir. "Atalarımızı getirin": Onları bizim için diriltin "eğer doğru söyleyenler iseniz" yeniden dirilme hususunda. Bu da onların iki açıdan cahilliklerini gösterir:

Birincisi: Onlar delil olacak kadar mucize görmüşlerdi; beğenmezlik edemezlerdi.

İkincisi: Yeniden dirilme; ceza ve mükafat içindir, bu da dünyada değil ahirette olur.

Sonra onları kendilerinden öncekilerin azabı ile korkuttu: "Onlar mı daha hayırlıdır?" dedi, yani daha zor ve kuvvetli, demektir. "Yoksa Tübba' kavmi mi?": Yani bunlardan daha hayırlı değildirler. Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Tübba'ın ne olduğunu bilmiyorum; peygamber midir değil midir? Hazreti Aişe de şöyle demiştir: Tübba'a sövmeyin; o iyi bir kimse idi. Baksanıza Allah Teala kavmini kötülediği halde onu kötülememiştir. Vehb de şöyle demiştir: Tübba' Müslüman oldu, kavmi ise Müslüman olmadı. Çünkü kavmi zikredildiği halde o zikredilmedi. Bazı müfessirler de onun ateşe taptığını, sonra Müslüman olup kavmi Himyer'i İslama davet ettiği; onlarınsa kabul etmedikleri görüşündeler.

Ona "Tübba'" denilmesine gelince, Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bütün Yemen Krallarına Tübba' denirdi. Çünkü ölenin yerine gelirdi. İslam'da halife ne ise cahiliyede de Tübba' odur. Mukatil de şöyle demiştir: Ona Tübba' denilmesi adamlarının çok olmasındandır. Adı ise: Melkeykerb'tir. Tübba' kavminin zikredilmesi, helak bakımından Mekke kafirlerine yakın olmalarındandır. Bundan sonrası da Enbiya: 16 ve Hicr: 85'te geçmiştir. "Şüphesiz ayrım günü": O da aziz ve celil olan Allah'ın kullar arasında ayrım yapıp karar vereceği gündür.

"Onların belli vaktidir": Onlar için tespit edilen gündür, "hepsi" öncekiler ve sonrakiler O'na gelirler.

"O günde dost dosttan hiçbir şey defedemez": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yakın yakınına fayda vermez, bunu da Mukatil, demiştir. İbn Kuteybe de: Yakın yakınına akrabalığından dolayı fayda vermez, demiştir.

İkincisi: Amcaoğlu amcaoğluna fayda vermez, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

"Onlara yardım olunmaz": Yani Allah'ın azabından çevrilmezler. "Ancak Allah'ın merhamet ettiği müstesna": Onlar da mü'minlerdir. Çünkü birbirlerine şefaat ederler.

إن شجرت الزقوم ﴿٤٣﴾ طعام الأثيم
﴿٤٤﴾ كالمهل يغلي في البطون ﴿٤٥﴾ كغلي الحميم ﴿٤٦﴾ خذوه
فاعتلوه إلى سواء الجحيم ﴿٤٧﴾ ثم صبوا فوق رأسه من
عذاب الحميم ﴿٤٨﴾ ذق إنك أنت العزيز الكريم ﴿٤٩﴾ إن هذا
ما كنتم به تمترون ﴿٥٠﴾ إن المتقين في مقام أمين ﴿٥١﴾ في
جنات وعيون ﴿٥٢﴾ يلبسون من سندس وإستبرق متقابلين
﴿٥٣﴾ كذلك وزوجناهم بحور عين ﴿٥٤﴾ يدعون فيها
بكل فاكهة آمنين ﴿٥٥﴾ لا يذوقون فيها الموت إلا الموتة
الأولى ووقاهم عذاب الجحيم ﴿٥٦﴾ فضلا من ربك
ذلك هو الفوز العظيم ﴿٥٧﴾ فإنما يسرناه بلسانك
لعلهم يتذكرون ﴿٥٨﴾ فارتقب إنهم مرتقبون ﴿٥٩﴾

43 – Gerçekten Zakkum ağacı.

44 – Günahkarın yiyeceğidir.

45 – Erimiş maden gibi karınlarda kaynar.

46 – Sıcak suyun kaynaması gibi.

47 – "Tutun onu; ta cehennemin ortasına sürükleyin onu" (denir).

48 – "Sonra başının üstüne kaynar su azabından dökün".

49 – "Tat (azabı); çünkü sen (evet) sen, pek izzetli, çok şerefli idin!"

50 – "Gerçekten bu, sizin şüphe ettiğiniz şeydir".

51 – "Gerçekten sakınanlar emniyetli bir yerdedir".

52 – "Cennetlerde, pınar (baş)larında".

53 – "İnce ve kalın ipekten giysiler, karşı karşıya (oturarak).

54 – İşte böyle. Onları iri gözlü hurilerle eş yaptık.

55 – Orada her meyveyi emniyet içinde isterler.

56 – Orada ölümü tatmazlar, ancak ilk ölüm hariç. (Allah) onları cehennem azabından korumuştur.

57 – Rabbinden bir lütuf olarak. İşte büyük kurtuluş budur.

58 – Ancak onu (Kur'an'ı) senin diline kolaylaştırdık, belki onlar öğüt alırlar.

59 – Bekle; çünkü onlar da beklemekteler.

"Gerçekten Zakkum ağacı": Bunu da Saffat: 62'de zikretmiş bulunuyoruz. Esim ise: Günahkar demektir. Mukatil de: O, Ebu Cehil'dir demiştir. Mühl'in manasını da Kehf: 29'da zikrettik.

"Yağli filbutun": İbn Kesir, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, ye ile "yağli" okumuşlar; diğerleri ise te ile okumuşlardır. Kim te ile okursa, şecere kelimesi müennes olduğu içindir, kim de ye ile okursa, onu taam manasına almış olur. Ebu Ali el-Farisi şöyle demiştir: Ğaly'in mühl için düşünülmesi caiz değildir; çünkü mühl erimeye misal olmak için zikredilmiştir; asıl kaynayan ona benzetilen şeydir. "Sıcak suyun kaynaması gibi": O da çok sıcak suyun şiddetli kaynamasıdır.

"Tutun onu": Yani zebanilere: Onu tutun, denir. "Fa'tiluhu": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Yakup tenin zammı ile okumuşlar; diğerleri ise kesri ile okumuşlardır. İbn Kuteybe, manası şöyledir, demiştir: Onu şiddetle sürükleyin. Ciye bi fülanin ilessultani denir ki: Hükümdara sürükleyerek getirdiler demektir. "Sevaül cahim" ise: Cehennemin ortasıdır. Mukatil de şöyle demiştir: Bu ayetler Ebu Cehil hakkındadır; cehennem bekçilerinden melekler onun başına demir tokmaklarla vuracak beynini delecekler. Beyni de vücudunun üzerine akacak, sonra da melek o delikten son derece sıcak kaynar su dökecek, karnına girecektir. Sonra da melek ona şöyle diyecektir: Azabı "tat, çünkü sen pek

izzetli, çok şereflisin!". Bu da onu azarlamadır. Ebu Cehil: Ben Kureyş'in en onurlu ve en şereflisiyim, derdi. Kisai, hemzenin fethi ile: "Zuk enneke" okurdu. Diğerleri ise kesri ile okurlardı. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim kesre ile okursa, manası şöyledir: Sen kendi iddiana göre şereflisin. Kim de fetha ile okursa, mana şöyledir: Çünkü sen şereflisin!

Eğer: "Nasıl şerefli denir ki, o öyle değildir?" denilirse,

Cevap üç türlüdür:

Birincisi: Bu, onunla alay etmek için, denir, bunu da Said bin Cübeyr ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Sen kendince onurlu ve şereflisin, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Sen kavminin arasında şerefli, ailenin nazarında da değerlisin. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

Cehennem bekçileri ateştekilere şöyle derler: "Gerçekten bu, sizin şüphe ettiğiniz şeydir": Yani olmasında şüphe ettiğiniz şeydir, demektir.

Sonra sakınanların yerlerinden bahsedip "innel müttakine fi makamin emin" dedi. Nafi ile İbn Amir mimin zammı ile "mukamin" okumuşlar, diğerleri ise fethi ile (makamin) okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Mimin fethi ile makam: Yer, mevki demektir. Zammı ile de: İkamet etmek demektir.

"Emin": Değişikliklerden ve olaylardan emin demektir. Biz de "cennat " kelimesini Bakara: 25'te zikretmiştik. "Uyun" ile "mütekabilin"in manalarını da Hicr: 45 ve 46'da zikretmiştik. "Sündüs ile istebrak"ı da Kehf: 31'de zikretmiş bulunuyoruz.

"İşte böyle": Yani durum anlattığımız gibidir. "Ve zevvecnahüm bihurin iyn": Müfessirler mana şöyledir, demişlerdir: Ehl-i cennetin erkeklerini eşler kıldık. "Bihurin iyn" (iri gözlü hurilerle). Bir erkeğe: Zevvic hazenna'lel ferde, dersin ki: Şu tek olan pabucu çiftle dersin, yani onu çift yap, dersin. Mana da şöyledir: Onları iki iki yaptık. Yunus da şöyle demiştir: Araplar (evlenme için): Tezevvece biha, demezler, sadece: Tezevvecha, derler. "Ve zevvecnahum bihurin iyn"in manası da: Onları hurilere yaklaştırdık, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Zevvectuhu imreeten ve zevveçtuhu bimreetin (onu birkadınla evlendirdim), derler. Ebu Ali el - Farisi de şöyle demiştir: Kur'an Yunus'un dediğine göre inmiştir, o da: "Ve zevvecnakeha"dır *(Ahzab: 37)*, zevvecna bike, değildir.

Hur lafzına gelince, Mücahit: O saf beyazdır. Ferra da şöyle de-

miştir: Havra: Beyaz devedir. Hurul iyn'de iki lügat vardır: Hurun iyn, hıyrun iyn. Kanıt:

İri gözlü kadınların zamanı, neşe anlarıdır,
O iri gözlü kadınlar, hıril iyn'dendir.

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Havrâ: Gözünün akı gayet beyaz, siyahı gayet siyah kadındır. Biz de "iyn"in manasını Saffat: 48'de açıklamıştık.

Orada her meyveyi emniyet içinde isterler: Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bazı anlarda kesilmesinden eminler. *İkincisi:* Meyvenin dokunmasından, hastalıklardan ve afetlerden eminler.

"Ancak ilk ölüm hariç": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İlla "siva" manasınadır, kelamın takdiri de şöyledir: cennette dünyada tattıkları ölümün dışında ölüm tatmazlar. "Vela tankihu ma nekaha abaukum illa ma kad selef" *(Nisa: 22)* ayetindeki illa ile "halidine fiha madametis semavatü velardu illa ma şae rabbuk" *(Hud: 107)* ayetindeki illa da böyledir: Yani Rabbinin dünya miktarına dilediğinin dışında, demektir. Bu da Ferra ile Zeccac'ın görüşleridir.

İkincisi: Mutlular ölecekleri zaman rahatlık ve güzel kokulara giderler, onlardan da yerlerini görürler. Öldükleri zaman sanki cennette ölmüş gibi olurlar; çünkü cennetle ilişkili şeylere kavuşur ve onları müşahede ederler. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: "İlla" "ba'de (sonra) manasınadır, nitekim bu ihtimallerden birini "illa ma kad selef" *(Nisa: 22)* kavlinde zikretmiştik. Bu da İbn Cerir'in görüşüdür.

"Rabbinden bir lütuf olarak": Yani Allah bunu onlara kendinden bir lütuf olarak yaptı, demektir.

"Ancak onu kolaylaştırdık": Yani kolay hale getirdik, demektir. "Yessemahu"daki zamir Kur'an'a racidir, "diline": Yani Arap dili ile demektir. "Belki öğüt alırlar": Yani öğüt alıp iman etmeleri için, demektir. "Bekle": Onlara azabı bekle, demektir. "Onlar da bekliyorlar" senin helakini. Bu da müfessirlerin çoğunluğuna göre kılıç ayetiyle mensuhtur ki, doğru değildir.

45-CASİYE SURESİ

Mekke'de inmiştir. 37 ayettir.

Ona Şeriat suresi de denir. El – Avfi, İbn Abbas'tan onun Mekki olduğunu rivayet etmiştir. Hasen, İkrime, Mücahit ve cumhur da bu görüştedirler. Mukatil de şöyle demiştir: Onun tamamı Mekki'dir. İbn Abbas ile Katade'den, onun bir ayet dışında Mekki olduğu nakledilmiştir, o da "kul lillezine amenu yağfiru" ayetidir (Casiye: 14).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ اِنَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَٓابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ
يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ
مِنْ رِزْقٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ اٰيَاتٌ
لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِاَيِّ

حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَيْلٌ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٧﴾
يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا
فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٨﴾ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا
أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩﴾ مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ
مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ
عَظِيمٌ ﴿١٠﴾ هَٰذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ
رِجْزٍ أَلِيمٌ ﴿١١﴾ اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ
وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Kitabın indirilmesi çok güçlü, hikmet sahibi Allah'tandır.

3 – Gerçekten göklerde ve yerde inananlar için elbette deliller vardır.

4 – Sizin ve hayvanların yaratılışında da kesin inanan bir toplum için deliller vardır.

5 – Gece ile gündüzün art arda gelişinde, Allah'ın gökten indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda ve rüzgarları çevirmesinde akıllarını çalıştıran bir toplum için ibretler vardır.

6 – İşte bunlar, Allah'ın ayetleridir; onları sana hak ile okuyoruz. Allah'tan ve ayetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?

7 – Her çok yalancının, çok günahkarın vay haline!

8 – Kendisine okunan Allah'ın ayetlerini işitir, sonra da işitmemiş gibi büyüklük taslayarak ısrar eder. İşte onu acıklı bir azapla müjdele.

9 – Ayetlerimizden bir şey bildiği zaman onu eğlence edinir. İşte onlar için alçaltıcı bir azap vardır.

10 – Arkalarından da cehennem. Ne kazandıkları şeyler ne de Allah'tan başka edindikleri dostlar, onlardan hiçbir şey gidermez. Onlar için büyük bir azap vardır.

11 – İşte bu hidayettir. Rabbinin ayetlerini inkar edenler için çok şiddetli acı verici bir azap vardır.

12 – Allah O'dur ki denizi size ram etti ki onda gemiler emri ile aksın ve O'nun lütfundan arayasınız. Belki şükredersiniz.

13 – Göklerde ve yerde ne varsa, hepsini kendinden size ram etti. Şüphesiz bunda iyi düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.

"Kitabın indirilmesi": Bunu Gafir'in başında şerh etmiştik.

"Yaratılışınızda": Yani topraktan, sonra da meniden insanın yaratılışı tamamlanıncaya kadarki safhalarda. "Yaydığı hayvanlarda": Yani yeryüzüne değişik yaratılış ve surette dağıttığı canlılarda, demektir. "Ayatün (deliller vardır)": Birliğine deliller vardır. İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, merfu olarak "ayatün" okumuşlardır. "Ve tasrifir riyahi ayatün" bunu da merfu okumuşlardır. Hamze ile Kisai de ikisini de kesr ile (ayatin) okumuşlardır. Burada rızık yağmur manasınadır.

"İşte bunlar Allah'ın ayetleridir": Yani bunlar Allah'ın delilleridir, demektir. "Onları sana hak ile okuyoruz. Allah'tan sonra hangi söze inanacaklar?": Yani Allah'ın sözünden sonra, demektir. "Ve ayetlerinden sonra" bu müşrikler neye inanacaklar?!

"Her çok yalancının, çok günahkarın vay haline!": Ebu Salih, İbn Abbas'tan bunun Nadr bin el – Haris hakkında indiğini rivayet etmiştir. Biz de bunun manasını Şuara: 222'de beyan etmiştik. Bundan sonra gelen ayet de Lokman: 7'de tefsir edilmiştir.

"Ayetlerimizden bir şey bildiği zaman": Mukatil, bunun manası: Onu işittiği zaman, demiştir. İbn Mes'ud, aynin ref'i, lamın kesri ve şeddesi ile "ve iza ullime (öğretildiği zaman)" okumuştur.

"Onu eğlence edinir": Yani onu alaya alır. Bu da Ebu Cehil'in yaptığı gibidir; o, "şüphesiz zakkum ağacı günahkârların yiyeceğidir" *(Duhan: 43, 44)* ayetleri indiği zaman, hurma ile kaymak istedi ve: Zıkkımlanın, Muhammed size bundan başka bir şey va'detmiyor, dedi. "Ulaike" demesi, kelamın "küll" (hepsi) manasına alınmasındandır.

"Arkalarından da cehennem": Bunu da İbrahim: 16'da tefsir etmiş bulunuyoruz. "Kazandıkları şeyler onlardan gidermez": Yani ne mallar ne de taptıkları tanrılar, demektir.

"İşte bu hidayettir": Yani Kur'an hidayettir. "Onu inkar edenler için çok şiddetli acı verici bir azap vardır (min riczin elimün)": İbn Kesir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek azabın sıfatı olması hasebiyle ref' ile "elimün" okumuşlardır. Kalanlar ise ricz'in sıfatı olmak üzere kesre ile (elimin) okumuşlardır. Ricz de azap manasınadır. Biz de onu A'raf: 134'te şerh etmiştik.

"Hepsi kendinden": Yani onları emrinize vermesi kendindendir, başkasından değildir; O'nun lütfundandır. Abdullah bin Amr, İbn Abbas, Ebu Miclez, İbn Semeyfa, İbn Muhaysın ve Cahderi, nunun fethi ve şeddesi, te de mansup ve tenvinli olarak "minneten" okumuşlardır. Said bin Cübeyr de, mimin fethi, şeddeli nunun ref'i ve he ile "mennuhu" okumuşlardır.

قل للذين آمنوا يغفروا للذين لا يرجون أيام الله ليجزي
قوما بما كانوا يكسبون ﴿١٤﴾ من عمل صالحا فلنفسه
ومن أساء فعليها ثم إلى ربكم ترجعون ﴿١٥﴾ ولقد
آتينا بني إسرائيل الكتاب والحكم والنبوة ورزقناهم من
الطيبات وفضلناهم على العالمين ﴿١٦﴾ وآتيناهم بينات
من الأمر فما اختلفوا إلا من بعد ما جاءهم العلم بغيا بينهم
إن ربك يقضي بينهم يوم القيامة فيما كانوا فيه يختلفون
﴿١٧﴾ ثم جعلناك على شريعة من الأمر فاتبعها ولا تتبع أهواء
الذين لا يعلمون ﴿١٨﴾ إنهم لن يغنوا عنك من الله شيئا
وإن الظالمين بعضهم أولياء بعض والله ولي المتقين ﴿١٩﴾
هذا بصائر للناس وهدى ورحمة لقوم يوقنون ﴿٢٠﴾
أم حسب الذين اجترحوا السيئات أن نجعلهم كالذين آمنوا
وعملوا الصالحات سواء محياهم ومماتهم ساء

مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾ وَخَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ
وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

14 – İman edenlere söyle, Allah'ın günlerini ummayan kimseleri bağışlasınlar ki, Allah bir toplumu kazandıkları şeyle mükafatlandırsın.

15 – Kim iyi bir şey yaparsa, kendi lehinedir. Kim de kötülük ederse, kendi aleyhinedir. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.

16 – Andolsun, gerçekten İsrail oğullarına kitabı, hükmü ve peygamberliği verdik; onlara temiz şeylerden rızık ettik ve onları alemlere üstün kıldık.

17 – Onlara işten (din işlerinden) açık deliller verdik. Onlarsa ancak kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki ihtirastan dolayı ihtilaf ettiler. Şüphesiz Rabbin ihtilaf ettikleri şeyde kıyamet gününde aralarında hüküm verir.

18 – Sonra seni de işten (din işinden) bir şeriat üzerinde kıldık; sen de ona uy ve bilmeyenlerin keyiflerine uyma.

19 – Gerçekten onlar senden Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi savamazlar. Gerçekten zalimler birbirlerinin dostlarıdır. Allah da takva sahiplerinin dostudur.

20 – İşte bu; insanlar için basiretlerdir; kesin inanan bir toplum için de bir rehber ve bir rahmettir.

21 – Kötülükleri kazananlar; kendilerini dirimleri ve ölümleri eşit olmak üzere iman edip iyi şeyler yapanlar gibi kılacağımızı mı zannettiler? Ne kötü hükmediyorlar!

22 – Allah gökleri ve yeri hak ile yarattı; (bir de) her nefis kazandığı şeyle cezalandırılsın diye. Onlar zulmedilmezler.

"İman edenlere söyle, bağışlasınlar...": Ayetin iniş sebebinde dört görüş vardır:

Birincisi: Ashap Mustalık oğulları savaşında Müreysi denen bir kuyunun başına indiler; Abdullah bin Übey, su çekmesi için kölesini kuyuya gönderdi, gelince: "Niçin geç kaldın?" dedi. O da: Ömer'in kölesi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in kırbaları, Ebu Bekir'in kırbaları doluncaya kadar kimseye su çektirmedi, sonra da efendisinin kırbalarını doldurdu, dedi. Bunun üzerine Abdullah: "Bizimle onlar şuna benzeriz dedi ve: Köpek besle seni ısırsın atasözünü (besle kar-

gayı oysun gözünü) söyledi. Onun bu sözü Ömer'e ulaştı; ona doğru gitmek üzere kılıcını kuşandı; hemen bu ayet indi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: "Kim Allah'a güzel bir ödünç verir" *(Bakara: 245)* ayeti inince, Medine'de Finhas adında bir Yahudi: Muhammed'in Rabbi muhtaç düştü, dedi. Ömer bunu işitince, yine kılıcına sarıldı, onu aramak üzere çıktı. Cebrail aleyhisselam da bu ayeti indirdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Ömer'in arkasından adam gönderdi, gelince: Ey Ömer, kılıcını kınına sok, dedi ve ona bu ayeti okudu. Bunu Meymun bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Mekke halkından ashabından birkaç kişi savaş emredilmeden önce müşriklerden çok eziyet görüyorlardı; bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet ettiler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da el - Kurazi ile Süddi, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kureyş kafirlerinden biri Ömer bin Hattab'a sövdü, Ömer onu yakalamak istedi, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Ayetin manası şöyledir: Kul lillezine amenuğfiru, ancak şart ve cezaya benzetilmiştir, mesela şu ayette olduğu gibi: "Kul liibadiyellezine amenu yıkımussalate" *(İbrahim: 31)*. Bunun açıklaması da yukarıda geçmiştir.

"Ummayanları": Yani Allah'ın geçmiş milletlerdeki olaylarından korkmayanlar demektir; çünkü ona inanmıyorlar, o nedenle O'nun azabından korkmazlar. Şöyle de denilmiştir: Allah onlara nimet verdi mi vermedi mi bilmezler. "Allah'ın günleri"nin manası da İbrahim suresi, ayet: 5'te geçmiştir.

Müfessirlerin çoğunluğu bu ayetin mensuh olduğu kanaatindeler; çünkü ayet müşriklerden yüz çevirmeyi içermektedir. Onu nesheden üzerinde de üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, faktülül müşrikine" *(Tevbe: 5)* kavlidir. Bunu da Mamer, Katade'den rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Enfal: 75'teki "feimma teskafennehüm" kavli ile Beraet: 36'daki "ve katilül müşrikine kâffeten" kavlidir. Bunu da Said, Katade'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: "Üzine lillezine yukatelune biennehüm zulimu" *(Hac: 38)* ayetidir. Bunu da Ebu Salih, demiştir.

"Liyecziye kavmen": İbn Amir, Hamze ve Kisai, nun ile "lineczive"

okumuşlardır. "Kavmen de" kafirlerdir. Sanki: Onları siz cezalandırmayın, biz cezalandıracağız, demiş gibidir.

Bundan sonrası İsra: 7'de geçmiştir. "Andolsun, İsrail oğullarına kitabı verdik": Yani Tevrat'ı demektir, "hükmü" o da kitabı anlamadır "ve onlara temiz şeylerden rızık ettik" o da kudret helvası ile bıldırcın etidir. "Onları alemlere üstün kıldık": Zamanları alemlerine (o günkü insanlara) demektir.

"Onlara açık deliller verdik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Helal ve haramın açıklanmasıdır, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderilmesi ve peygamberlik delillerine dair bilgidir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

Bundan sonrasının açıklaması da Al-i İmran: 19'da geçmiştir. "Sonra seni de bir şeriat üzerinde kıldık": İniş sebebi şöyledir: Kureyş ileri gelenleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i atalarının dinine davet edince, bu ayet indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

"Bir şeriat üzerinde": İbn Kuteybe: Bir din ve mezhep üzerinde demiştir. Buradan hareketle: Şerca fülanün fi keza derler ki: Bir işe başlamaktır. Meşariül ma da ondandır ki nehrin kıyısında iskele gibi su aldıkları yerdir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Seni de Musa'dan sonra din yolunun başına getirdik. "Ona uy". "Bilmeyenler de": Kureyş kafirleridir.

"Onlar senden savamazlar": Yani eğer onlara tabi olursan Allah'ın azabını senden savamazlar. "Şüphesiz zalimler": Yani müşrikler, demektir. "Allah takva sahiplerinin (sakınanların) dostudur": Şirkten sakınanların dostudur. Bu ve bundan sonraki ayet A'raf'ın sonunda: 203'te tefsir edilmiştir.

"Kötülükleri kazananlar zan mı ettiler?": İniş sebebi şöyledir: Mekke kafirleri, mü'minlere: Ahirette bize de size verilenin aynısı verilir, dediler. Bunu da Mukatil, demiştir. Buradaki istifham, ret manasınadır. "İcterehu" ise: Kazanmak demektir.

"Sevaen mahyahüm ve mematühüm": Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan, Zeyd de Yakup'tan rivayet ederek, nasb ile "sevaen", kalanlar ise ref ile (sevaun) okumuşlardır. Kim ref' ile okursa mübteda yapar, kim de nasb ile okursa, onu ikinci mef'ul yapar, takdir de şöyle olur: Ennecale mahyahüm ve mematehüm sevaen. Mana da şöyledir: Onlar mü'minler olarak yaşar ve mü'minler olarak ölürler, bunlar ise kafirler olarak yaşar ve kafirler olarak ölürler. Onların hâlleri ve gele-

cekleri çok farklıdır! "Ne kötü hükmediyorlar!": Yani karar verdikleri şey ne kötüdür!

Sonra bunun ardından gelen ayetle gökleri ve yeri hak ile yani hak için, adalet etmek için yarattığını zikretti ki kafir küfrünün karşılığını görmeyeceğini zannetmesin.

أفرأيت من اتخذ إلهه هواه وأضله الله على علم وختم على سمعه
وقلبه وجعل على بصره غشاوة فمن يهديه من بعد الله أفلا
تذكرون ﴿٢٣﴾ وقالوا ما هي إلا حياتنا الدنيا نموت ونحيا وما
يهلكنا إلا الدهر وما لهم بذلك من علم إن هم إلا يظنون ﴿٢٤﴾
وإذا تتلى عليهم آياتنا بينات ما كان حجتهم إلا أن قالوا ائتوا
بآبائنا إن كنتم صادقين ﴿٢٥﴾ قل الله يحييكم ثم يميتكم ثم يجمعكم
إلى يوم القيامة لا ريب فيه ولكن أكثر الناس لا يعلمون ﴿٢٦﴾ ولله
ملك السماوات والأرض ويوم تقوم الساعة يومئذ يخسر المبطلون
﴿٢٧﴾ وترى كل أمة جاثية كل أمة تدعى إلى كتابها اليوم تجزون
ما كنتم تعملون ﴿٢٨﴾ هذا كتابنا ينطق عليكم بالحق إنا كنا نستنسخ
ما كنتم تعملون ﴿٢٩﴾ فأما الذين آمنوا وعملوا الصالحات فيدخلهم
ربهم في رحمته ذلك هو الفوز المبين ﴿٣٠﴾ وأما الذين كفروا أفلم
تكن آياتي تتلى عليكم فاستكبرتم وكنتم قوما مجرمين ﴿٣١﴾

23 – Keyfini tanrısı edineni gördün mü? Allah onu bilerek şaşırttı, kulağının ve kalbinin üzerine mühür vurdu. Gözünün üzerine de perde çekti. Artık ona Allah'tan sonra kim hidayet eder? Öğüt almıyor musunuz?

24 – Hayat ancak dünya hayatımızdan ibarettir. Ölürüz, diriliriz. Bizi ancak zaman helak eder, dediler. Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zannediyorlar.

25 – Onlara ayetlerimiz apaçık okunduğu zaman delilleri, sadece: "Eğer doğru söylüyorsanız bize atalarımızı getirin" demeleri oldu.

26 – De ki: "Sizi Allah diriltir, sonra da öldürür. Sonra da sizi onda şüphe olmayan kıyamet gününde toplar. Ancak insanların çoğu bilmezler.

27 – Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Kıyamet koptuğu günde, o gün batılcılar ziyan ederler.

28 – Her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kitabına çağrılır. "Bugün ancak yaptıklarınızla cezalandırılacaksınız" (denir).

29 – İşte bu kitabımız, size karşı hakkı konuşur. Gerçekten biz yaptıklarınızı kaydediyor idik.

30 – İman edip iyi şeyler yapanlara gelince, Rableri onları rahmetine sokacak. İşte bu, apaçık kurtuluştur.

31 – Kafirlere gelince: "Sizlere ayetlerim okunmuyor mu idi de büyüklük tasladınız ve bir günahkarlar toplumu oldunuz?" (denir).

"Keyfini tanrısı edineni gördün mü?": Bunu da Furkan: 43'te şerh etmiştik. Mukatil: Bu ayet Haris bin Kays es – Sehmi hakkında inmiştir, demiştir.

"Allah onu bilerek şaşırttı": Yani onu ezeli ilmindeki hidayete ermez hükmü ile şaşırttı, demektir. "Kulağının üzerine mühür vurdu": Yani onu mühürledi, artık o doğruyu işitmez. "kalbine de" artık hidayeti akletmez. Perde ile mührün manasını da Bakara: 7'de zikretmiştik.

"Artık ona Allah'tan sonra kim hidayet eder?": Yani Allah'ın onu şaşırtmasından sonra, demektir. "Öğüt almıyor musunuz?": O zaman Allah'ın dilediği şeye gücünün yettiğini bilirdiniz. Bundan sonrası da Mü'minun: 37'de tefsir edilmiştir. "Bizi ancak zaman helak eder": Yani gece ile gündüzün değişmesi, demektir. "Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur": Yani bunu bilerek demediler; sadece onda şüphe ederek dediler. Bundan ötürüdür ki Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem: "Dehre (zamana) sövmeyin; çünkü Allah dehrdir, demiştir.[1] Yani onları helak eden O'dur, yoksa vehmettikleri gibi zamanın geçmesi değildir. Bundan sonrası açıktır, Bakara: 28 ve Şura: 7'de geçmiştir. "Batılcılar ziyan ederler": Yani yalanlayıp da inkar eden batılcılar demektir. Mana da şöyledir: O gün ziyanları açığa çıkar. "Her ümmeti görürsün": Ferra bütün din mensuplarını, demiştir. "Casiyeten (diz çökmüş)": Zeccac şöyle demiştir: Diz üstü oturmuş görürsün.

1 – Müslim, Edeb vd. hadis no. 5; Ahmed, Müsned, 5/299, 311.

Cesa fülanün cüsüvven denir ki: İki dizi üzerine çökmektir. Ceza yeczu da öyledir, ancak cüzüvdeki çökme cüsuvdakinden daha abartılıdır. Çünkü cüzuv, kişinin parmaklarının ucuna yaslanarak oturmasıdır. İbn Kuteybe de: Mana: Kararsız oturmak, tam yerleşmemek, demiştir.

"Her ümmet kitabına çağrılır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O iyilik ve kötülüklerin yazıldığı kitaptır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Ümmetin hesabıdır, bunu da Şa'bi, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

Üçüncüsü: Peygamberine indirilen kitabıdır, bunu da Maverdi nakletmiştir.

Onlara "bugün ancak yaptıklarınızla cezalandırılırsınız" denir.

"İşte bu kitabımızdır": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Hafaza meleklerinin yazdığı amel defteridir, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Levh-i Mahfuz'dur, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Kur'an'dır, mana da şöyledir: Onlar onu okur, o da onlara yol gösterir ve onları düşündürür. Sanki onlara konuşmuş gibi olur. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Gerçekten biz yaptıklarınızı kaydediyor idik": Yani meleklere amellerinizi yazmalarını, yani deftere geçmelerini emrediyorduk. Müfessirlerin çoğu bu kaydetmenin Levh-i Mahfuz'dan olduğu görüşü üzerindeler; melekler insanların amellerini her sene yazarlar; onlar da bunun yaptıklarına uyduğunu görürler. Şöyle de demişler: İstinsah (kayıt) ancak asıldan olur. Ferra da şöyle demiştir: İki melek insanın bütün amelini göğe çıkarır; Allah da onda sevap veya azap olanı tesbit eder, boş olanı da atar. Zeccac da şöyle demiştir: Biz hafaza meleklerinin yazdıklarını kopya ederiz, o da aziz ve celil olan Allah'ın yanında sabit kalır.

"Rahmetine": Mukatil: Cennetine girdirir, demiştir.

"Ayetlerim değil miydi?": Burada gizleme vardır, açılımı şöyledir: Onlara: "Ayetlerim yani Kur'an size değil miydi?" denir. "Size okunmuyor muydu; siz de büyüklük tasladınız" onlara iman etmekten. "Suçlu bir toplum oldunuz": İbn Abbas: Kafir bir toplum oldunuz demiştir.

وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا
نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾
وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٣٣﴾

وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسٰيكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ
وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٤﴾ ذٰلِكُمْ بِاَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا
وَغَرَّتْكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ
﴿٣٥﴾ فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٦﴾
وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾

32 – "Gerçekten Allah'ın va'di haktır. Kıyamette şüphe yoktur" denildiği zaman: "Biz bilmiyoruz, kıyamet nedir? Biz ancak zannediyoruz. Biz kesin inananlar değiliz" dediniz.

33 – Yaptıkları şeyin kötülükleri onlara göründü ve alay ettikleri şeyler onları kuşattı.

34 – "Siz bugününüze kavuşmayı nasıl unuttunuzsa, biz de bugün sizi unutacağız. Barınağınız ateştir. Sizin için yardımcılar da yoktur" denildi.

35 – İşte bu size; çünkü siz Allah'ın ayetlerini eğlence edindiniz ve dünya hayatı sizi aldattı. İşte bugün oradan çıkarılmazlar ve onlardan özür talep edilmez.

36 – Hamd; göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve alemlerin Rabbi Allah'ındır.

37 – Göklerde ve yerde büyüklük yalnız O'nundur. O mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Gerçekten Allah'ın va'di, denildiği zaman": öldükten sonra diriltme va'di "haktır" yani olacaktır, demektir. "Vessaatü" Hamze nasb ile "vessaate" okumuştur. "Onda şüphe yoktur": Yani şüphesiz gelecektir. "Biz bilmiyoruz, kıyamet nedir, dediniz": Yani onu inkar ettiniz. "Biz ancak zannediyoruz": Yani onu bilmiyoruz, ancak zan ve tahmin ediyoruz, olacağına kesin inanmıyoruz, dediniz.

Bundan sonrası da Zümer: 48'de geçmiştir: "Bugün sizi unutacağız, denildi": Yani sizi ateşte bırakacağız, demektir. "Bugününüzü unuttuğunuz gibi": Yani imanı ve bugününüze kavuşmayı terk ettiğiniz gibi, biz de sizi unuttuk.

"İşte bu" Size yaptığımız şey "Allah'ın ayetlerini alaya almanızdandır" yani onlarla dalga geçtiğiniz içindir. "Dünya hayatı sizi aldattı":

Öyleki: Ne dirilme vardır ne de hesap, dediniz. "Felyevme layuhracun": Hamze ile Kisai, yenin fethi ve ranın zammı ile "la yahrucun" okumuşlar; diğerleri ise yenin zammı ve ranın fethi ile "la yuhracun" okumuşlardır. "Onlardan özür de talep edilmez": Yani onlardan aziz ve celil olan Allah'a itaate dönmeleri de istenmez; çünkü orası ne tövbe etme ne de özür dileme yeridir.

"Büyüklük O'nundur": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Güçtür, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Şereftir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Azamettir, bunu da Yahya bin Selam ile Zeccac, demişlerdir.

46-AHKAF SURESİ

Mekke'de inmiştir. 35 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ مَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّٓا اُنْذِرُوا
مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ
الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوَاتِ اِيتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هٰذَٓا اَوْ اَثَارَةٍ
مِنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Kitabın indirilişi mutlak galip, hikmet sahibi Allah tarafındandır.

3 – Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ile belli bir

süre ile yarattık. Kafirler ise uyarıldıkları şeyden yüz çeviriyorlar.

4 – De ki: "Gördünüz mü, Allah'tan başka taptığınız şeyler ne yarattı? Yoksa onların göklerde ortaklığı mı var? Bana bundan önce bir kitap yahut ilimden bir kalıntı getirin, eğer doğru söylüyorsanız".

İniş Sebebi:

El - Avfi ile İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan onun Mekki olduğunu söylediğini rivayet etmişler; Hasen, Mücahit, İkrime, Katade ve cumhur da böyle demişlerdir. İbn Abbas ile Katade'den: Onda Medeni bir ayet vardır, o da: "Kul ereeytüm inkane min indillahi" ayetidir *(Ahkaf: 10)* dedikleri rivayet edilmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Şu iki ayet dışında Mekke'de inmiştir: "Kul ereeytüm in kane min indillahi" *(Ahkaf: 10)* ve "fasbir kema sabera ülül azmi minerrüsüli" *(Ahkaf: 35)*. Bu ikisi Medine'de inmiştir. Giriş kısmının tefsiri de Ğafir'de geçmiştir. "Belli bir süre" de: Göklerin ve yerin ecelidir ki o da kıyamet günüdür.

"De ki: Gördünüz mü?": Bu da Fatır: 40'ta tefsir edilmiştir. "Bana bir kitap getirin": Ayette kısaltma vardır, takdiri şöyledir: Eğer mahlukat içinde tanrılarının yaptığı bir şey olduğunu iddia ederlerse, bana bir kitap getirin, de. "Bundan önce": Yani Kur'an'dan önce, içinde putlarınızın Allah'ın ortakları olduğuna dair kanıt bulunan bir kitap getirin. "Veya ilimden bir kalıntı getirin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ortaya çıkaran kimsenin ifşa ettiği bir şeydir, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Öncekilerden nakledilen ilim bakiyesidir, bunu da İbn Kuteybe, demiş; Ferra ile Ebu Ubeyde de buna kail olmuşlardır.

Üçüncüsü: İlimden bir işarettir, bunu da Zeccac, demiştir.

İbn Mes'ud, Ebu Rezin, Eyyub Sahtiyani ve Yakup, se'nin fethi ile şeceretin vezninde "eseretin" okumuşlar, sonra da manasında üç görüş zikretmişlerdir:

Birincisi: O çizgidir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Ve şöyle demiştir: O Arapların yere çizdikleri bir çizgidir. Ebu Bekr bin Ayyaş da: O falla (kuşun uçması ile) ilgili bir çizgidir, demiştir.

Üçüncüsü: O özel bir ilimdir, bunu da Katade, demiştir.

Übey bin Ka'b, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Hasen, Katade, Dahhak ve İbn Yamur, se'nin sükunu ve elifsiz olarak nazratin vezninde "esretin" okumuşlardır.

Ferra da şöyle demiştir: "Esaretin" ve "eseretin" şeklinde okunmuştur ki bunlar da geçerli lügatlerdir. Hepsinin manası: ilim kalıntı-

sıdır. Eskilerin kitaplarından nakledilen bir şey, derler. Kim "esaretin" okursa, semahat ve şecaat vezninde olur; kim de "eseretin" okursa, onu eserden getirmiş olur. Kim de "esretin" okursa, hatfe *(Saffat: 10)* ve "Recfe" *(A'raf: 78)* vezninde olur.

Yezidi şöyle demiştir: Esare: Kalıntıdır, esere de eserehu ye'süruhu'nun mastarıdır ki bir şeyi zikredip rivayet etmektir. Me'sur hadis de ondan gelir.

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ
اللّٰهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَٓائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥﴾
وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَٓاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿٦﴾
وَإِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ
هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا
تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفٰى بِهِ شَهِيدًا
بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٨﴾

5 – Allah'tan başka kendisine kıyamet gününe kadar cevap veremeyecek kimseye (putlara) ibadet edenden daha sapık kim vardır? Onlarsa ibadetlerinden gafiller.

6 – İnsanlar (kıyamette) toplatıldıkları zaman onlar (putlar) onlara düşman olurlar ve onların ibadetlerini inkar ederler.

7 – Onlara ayetlerimiz açık açık okunduğu zaman kendilerine gelen hakkı inkar edenler: "Bu, apaçık bir sihirdir" dediler.

8 – Yoksa "onu kendisi mi uydurdu?" diyorlar. De ki: Eğer onu ben uydurdu isem, bana Allah'tan hiçbir şey yapmaya sahip olamazsınız. O, sizin içine daldığınız şeyi pekiyi bilendir. Benimle sizin aranızda şahit olarak O yeter. O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir".

"Kendisine cevap veremeyen": Putlardır. "Onlar onların ibadetinden gafiller": Çünkü onlar cansızdır. Kıyamet olduğu zaman putlar dünyada kendilerine ibadet edenlere düşman olurlar. Bundan sonrasında da onların Kur'an'a sihir, Muhammed'e de onu uydurdu, demelerini zikretti.

"Bana Allah'tan benim için hiçbir şeye sahip olamazsınız": Yani O'nun azabını benden def etmeye güç yetiremezsiniz, artık sizin için nasıl iftira ederim ki siz benim azabımı def edemez misiniz, demektir. "O içine daldığınız şeyi daha iyi bilir": Yani Kur'an hakkında deyip de içine daldığınız yalanlama ve sihir demenizi. "Benimle sizin aranızda şahit olarak O yeter": Kur'an'ın Allah katından geldiğine "O çok bağışlayan, çok esirgeyendir": Azabı sizden ertelemede. Zeccac şöyle demiştir: Burada bağışlama ve rahmetten bahsetmesi onlara şunu bildirmek içindir; kim sizin bu yaptığınızı yapar sonra da tövbe ederse, şüphesiz Allah onu bağışlar ve ona merhamet eder.

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا
مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ
إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٩﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِ فَآمَنَ
وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾

9 – De ki: "Ben peygamberlerden örneği olmayan biri değilim. Ne bana ne de size ne yapılacağını bilmiyorum. Ben ancak bana vahyedilene uyarım. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım".

10 – De ki: "Eğer (Kur'an) Allah katından ise, siz de onu inkar ettiniz, İsrail oğullarından bir şahit de onun benzerine şahitlik edip iman ettiyse, siz de kibir tasladınızsa, (zalim olmaz mısınız?) Şüphesiz Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

"De ki: Ben peygamberlerden örneği olmayan biri değilim": Yani ben ilk peygamber değilim. Cümlede geçen bid' ve bedî': Her şeyin ilkine denir (prototip). "Ne bana ne de size ne yapılacağını bilmiyorum (ma yüf'alu)": İbn Yamur ile İbn Ebi Able, yenin fethi ile "mayef'alu" okumuşlardır. Sonra da bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bundan dünyada yapılacak olanı murat etmiştir, sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı aşırı şekilde sıkıştırılınca, kendisi rüyasında hurmaklıklı, ağaçlı ve sulu olan bir yere hicret ettiğini gördü. Bundan sevindiler; çünkü müşriklerden çok eziyet görüyorlardı. Sonra onlar bir süre yaşadılar, bunu görmediler

(hicret olmadı): "Ya Resulallah, o gördüğün yere ne zaman hicret edeceksin?" dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem sustu, Allah Teala da "bana ve size ne yapılacağını bilmiyorum" kavlini indirdi. Yani bilmiyorum, rüyamda gördüğüm yere çıkarılacak mıyım yoksa çıkarılmayacak mıyım? Sonra şöyle dedi: Ben rüyada gördüğüm şeyi dedim, "ben ancak bana vahyolunana tabi olurum". Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Atıyye de aynı şekilde demiştir: Bilmiyorum, beni Mekke'de bırakır mı yoksa ondan çıkarır mı?

İkincisi: Bilmiyorum, benden önce çıkarılan peygamberler gibi çıkarılır mıyım veya onlar gibi ben de öldürülür müyüm; bana ne yapılacağını bilmiyorum; siz de geri mi bırakılırsın, tasdik mi edilirsiniz yoksa tekzip mi edilirsiniz, bilmiyorum.

İkinci görüş: O, bundan ahirette yapılacakları murat etti. İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu ayet inince, arkasından da: "Allah'ın senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlaması için" *(Feth: 2)* ayeti ile "erkek ve kadın mü'minleri cennetlere girdirmesi için..." *(Feth: 4)* ayeti indi. Kendisine ve mü'minlere ne yapılacağı bildirildi. Şöyle de denilmiştir: Bu ayet inince müşrikler neşelendiler ve: Muhammed'in işi ile bizim işimiz birdir; eğer o dediği şeyi kendisi uydarmasa idi, onu gönderen, ona ne yapacağını haber verirdi, dediler. İşte bunun üzerine: "Allah'ın seni bağışlaması..." ayeti indi *(Feth: 2)*. Bunun üzerine ashap: "Seni tebrik ederiz, bize ne yapılacak?" dediler. Bunun üzerine de "erkek mü'minlerle kadın mü'minleri cennetlere girdirmesi için..." ayeti *(Feth: 5)* ayeti indi. Bu görüşte olanlar şunlardır: Enes, İkrime ve Katade. Bu, Hasen'den de rivayet edilmiştir.

"De ki: Gördünüz mü, eğer o Allah katından ise": Yani Kur'an "siz de onun inkar ettiniz ve İsrail oğullarından bir şahit de ona şahitlik etti ise?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Abdullah bin Selam'dır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Mücahit, Katade, Dahhak ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: O İmran oğlu Musa aleyhisselam'dır, bunu da Şa'bi ile Mesruk, demişlerdir.

Birinci görüşe göre "mislihi" lafzı dolgu maddesi, mana da şöyle olur: Ve şehide şahidün min beni israile aleyhi: Yani Allah katından ise, demektir. "İman etti" o şahit, ki o da İbn Selam'dır. "Siz de kibir tasladınızsa": Ey Yahudi toplumu.

İkinciye göre de mana şöyle olur: Musa, Kur'an'ın misli olan Tevrat'a, onun (Tevrat'ın) Allah katından olduğuna şahitlik ederse,

tıpkı Muhammed'in Kur'an'a onun Allah kelamı olduğuna şahitlik ettiği gibi. "İman ederse": Musa'ya ve Tevrat'a iman eden "siz de kibir taslarsanız" yani ey Arap toplumu, Muhammed'e ve Kur'an'a iman etmekten.

Eğer: "İn"in cevabı nerede?" denilirse, o gizlidir, denir ve takdirinde de altı görüş vardır: *Birincisi:* Onun cevabı: Sizden daha sapık kimdir? Bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Kelamın takdiri şöyledir: İsrail oğullarından bir şahit onun misline şahitlik eder de iman ederse, siz iman etmez misiniz? Bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Takdiri şöyledir: Allah'ın azabından emin olur musunuz? Bunu da Ebu Ali el – Farisi, demiştir. *Dördüncüsü:* Takdiri şöyledir: Helak olmaz mısınız? Bunu da Maverdi zikretmiştir. *Beşincisi:* İçimizden kim haklıdır, kim haksızdır? Bunu da Salebi zikretmiştir. *Altıncısı:* Takdiri şöyledir: Zalim olmuş olmaz mısınız? Bu söylenmeyen cümleye de "şüphesiz Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez" kavli delalet etmektedir. Bunu da Vahidi zikretmiştir.

وَقَالَ الَّذِينَ
كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ
لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَٰذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ ﴿١١﴾ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ
مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَٰذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ
الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾ إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ
ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾ أُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾
وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ
كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ
أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ
عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي

إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ
عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَن سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ
وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾

11 – Kafirler iman edenlere: "Eğer (iman) bir hayır olsa idi, bizi geçemezdiniz" dediler. Mademki onu rehber almadılar, "bu, eski bir yalandır" diyecekler.

12 – Ondan önce de Musa'nın kitabı bir önder ve bir rahmet olarak vardı. Bu da Arapça bir dille (onu) tasdik edici bir kitaptır. Zalimleri uyarmak ve iyilik edenlere müjde olmak için (gönderilmiştir).

13 – Şüphesiz: "Rabbimiz Allah'tır" deyip de sonra da dosdoğru olanlara korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de.

14 – İşte onlar cennet yaranlarıdır. Yaptıklarına bir mükafat olarak orada ebedi kalırlar.

15 – İnsana ana babasına iyilik yapmasını tavsiye ettik. Anası onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Onun taşınması ve sütten kesilmesi otuz aydır. Nihayet olgunluğa yetişip de kırk yaşına erişince: "Rabbim, bana ve ebeveynime ihsan ettiğin nimetine şükretmemi ve razı olacağın iyi amel yapmamı bana ilham et ve benim için soyumu düzelt. Şüphesiz ben sana döndüm ve şüphesiz ben Müslümanlardanım" dedi.

16 – İşte onlar o kimselerdir ki yaptıklarının en güzelini kabul ederiz ve kötülüklerinden geçeriz, cennet yaranları içinde. Kendilerine edilen doğruluk va'di olarak.

"Kafirler iman edenlere dedi ki...": Ayetin iniş sebebinde beş görüş vardır:

Birincisi: Kafirler: Eğer Muhammed'in dini hayırlı olsa idi, Yahudiler onda bizi geçemezlerdi, dediler. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mesruk, demiştir.

İkincisi: Gözü az gören bir kadın Müslüman oldu, Kureyş eşrafı onunla alay eder ve: Eğer Muhammed'in getirdiği hayırlı olsa idi bu kadın bizi geçemezdi, derlerdi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ebuzzinad, demiştir.

Üçüncüsü: Ebu Zer el – Gifari Müslüman oldu ve ona bakarak

kavmi de Müslüman oldu. Kureyş: Eğer bu hayır olsa idi bizi geçemezlerdi, dediler. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Ebu'l – Mütevekkil, demiştir.

Dördüncüsü: Müzeyne ile Cüheyne kabileleri hidayeti bulup da Müslüman olunca, Esed ile Gatafan kabileleri: Eğer bir hayır olsa idi koyun çobanları bizi geçemezlerdi, dediler. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Beşincisi: Yahudiler: Eğer Muhammed'in dini hayırlı olsa idi, bizi geçemezdiniz, çünkü sizin bu hususta bilginiz yoktur. Eğer o hak olsa idi elbette biz ona girerdik, dediler. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Bu da ayetin Medine'de indiği varsayımına göredir. Kim de: Mekkidir, derse: Bu, Müşriklerin sözüdür, der, Bu durumda "kafirler" hakkında iki görüş ortaya çıkmış oldu: *Birincisi:* Onlar müşriklerdir. *İkincisi:* Yahudilerdir.

"Eğer bir hayır olsa idi": Yani Muhammed'in dini bir hayır olsa idi "onda bizi geçemezlerdi".

Kim: Onlar müşriklerdir, derse: Biz daha şerefli ve daha faziletliyiz, demek isterler. Kim de: Onlar Yahudilerdir, derse: Çünkü biz daha bilgiliyiz, demek isterler.

"Mademki onu rehber almadılar": Yani Kur'an'ı "bu, eski bir yalandır diyecekler": Yani eski bir yalandır, öncekilerin masallarıdır, diyecekler.

"Ondan önce de Musa'nın kitabı vardı": Yani Kur'an'dan önce de Tevrat, demektir. Kelamda hazfedilmiş cümle vardır, takdiri şöyledir: Onu rehber edinmediler, çünkü müşrikler Tevrat'ı önder olarak bilmediler.

"İmamen": Zeccac şöyle demiştir: O, hâl olarak mansuptur, "rahmeten" de ona matuftur. "Bu da tasdik edici bir kitaptır": Yani Tevrat'ı tasdik edici, demektir. "Lisanen arabiyyen" hâl olarak mansuptur, mana da şöyledir: Arapça olarak ondan önce geçen kitabı tasdik eder. "Lisanen" tekit olarak zikredilmiştir. Mesela: Caeni zeydün recülen salihan dersin: Caeni zeydün salihan demek istersin.

"Liyünzirellezine zalemu": Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, ye ile "liyünzire" okumuşlar; Nafi, İbn Amir ve Yakup da, te ile "litünzire" okumuşlardır. İbn Kesir'den iki kıraat de rivayet edilmiştir. "Zulmedenler": Müşriklerdir. "Müjde olmak için": Yani o müjdedir, "iyilik edenler için": Onlar da Allah'ı bir bilenlerdir ki onları cennetle müjdelemiştir.

Bundan sonrasının tefsiri de Fussilet: 30'da geçmiştir. "Bivalideyhi hüsnen": Asım, Hamze ve Kisai, elifle "ihsanen" okumuşlardır.

"Hamelethu ümmuhu kürhen": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, kâfın fethi ile "kerhen" okumuşlar; diğerleri ise zammı ile okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Nahivciler burada zammı tercih eder, fetihten hoşlanmazlar, bunun illetini de "ve hüve kürhün leküm" *(Bakara: 216)* ayetinde beyan etmiştik. Zeccac, mana: Annesi onu meşakkatle taşıdı, "ve doğurdu" meşakkatle demiştir.

"Ve fisaluhu" Yakup fenin fethi, sadın sükunu ile elifsiz olarak "ve fasluhu" okumuştur ki sütten kesilmesi "otuz aydır": İbn Abbas şöyle demiştir: "Onu meşakketle doğurdu": Doğum sancısını kasdetmiştir. Bil ki: Bu, gebeliğin en az, emzirmenin de en çok süresini belirtmektedir. Eşüdd ise: Onda da birkaç görüş vardır ki onlar da yukarıda geçmiştir. Zeccac onun otuz yaşına varma olduğunu tercih etmiştir; çünkü o insanın bedenen tekemmül ettiği, güç ve kuvvetinin, iyiyi kötüyü ayırma kabiliyetinin zirveye çıktığı vakittir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Erkeğin kemale ermesiyle yetimin kemale ermesi farklıdır; çünkü erkekte kemale erme orta yaş ile deneyim kazanıp görüş ve aklının sağlamlaşmasıdır, bu da otuz yaşıdır. Bunun otuz sekiz yaşı olduğu da söylenmiştir. Oğlan çocuğunun güçlü vakti ise: Bedeninin güçlenip, büyümesinin durmasıdır. Biz de eşüdd'ü En'am: 153 ile Yusuf: 22'de zikretmiştik. Burada da daha çok incelemiş olduk. Bu ayetin kimin hakkında indiğinde üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O Ebu Bekr es – Sıddik radıyallahu anh hakkında inmiştir; şöyleki o, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e on sekiz yaşında arkadaş oldu, o ise yirmi yaşında idi. Şam'a ticarete gidiyorlardı, bir sedir ağacının gölgesine konakladılar; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gölgede oturdu, Ebu Bekir ise oradaki bir rahibe dinden bir şeyler sormaya gitti. Rahip ona: "Sidre ağacının altında oturan kim?" dedi. O da: Abdülmuttalib oğlu Abdullah oğlu Muhammed'dir, dedi. Rahip de: O, Allah'a yemin ederim ki peygamberdir, İsa'dan sonra onun altında ancak Muhammed peygamber gölgelendi, dedi. Ebu Bekir'in kalbine kesin iman ve onu tasdik etme düştü. Seferde ve hazarda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanından ayrılmadı. Resulullah kırk yaşında peygamber olunca, Ebu Bekir de otuz sekiz yaşında idi, onu tasdik etti. Kırk yaşına varınca da: Rabbim, bana verdiğin nimetlere şükretmemi bana ilham et, dedi. Çoğunluk böyle demişler. Şunu da demişlerdir: Ebu Bekir kırk yaşına varınca, aziz ve celil olan Allah'a bu ayetteki duygularla dua etti; Allah da ondan kabul buyurdu. Ebeveyni ile oğlan ve kız çocukları Müslüman oldu. Bu ondan başka hiçbir sahabeye nasip olmadı.

İkincisi: O Sa'd bin Ebi Vakkas hakkında indi, biz de onun kıssasını

Ankebut: 8'de şerh etmiştik. Bu da Dahhak ile Süddi'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: O, genel olarak indi, bunu da Hasen, demiştir. Biz de Neml: 10'da "evzi'ni" kelimesinin manasını şerh etmiştik.

"Razı olacağın iyi amel yapmamı": İbn Ababs şöyle demiştir: Allah da ona icabet etti, yani Ebu Bekir'e, o da aziz ve celil olan Allah yolunda işkence gören dokuz mü'mini azat etti. Ne zaman bir hayır istese Allah onu muvaffak ederdi. Onun, zürriyeti hakkındaki duasını da kabul etti, onlar da iman ettiler. "Şüphesiz sana döndüm": Yani senin bütün sevdiğin şeylere döndüm, demektir.

"İşte onlar o kimselerdir ki yaptıklarının en güzelini kabul ederiz ve kötülüklerinden vaz geçeriz (netekabbelü)": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekr de Asım'dan rivayet ederek, yenin zammı ile ikisinde de "yütakabbelü" ve "yütecavezü" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek ve Halef, ikisinde de nun ile "netekabbelü" ve "netcavezü" okumuşlar; Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Reca ve Ebu İmran el – Cevni, ikisinde de meftuh ye ile okumuşlardır. Bu görüşün sahipleri, ahsen'in hasen manasına olduğuna kanidirler.

"Cennet yaranları içinde": Yani vazgeçtiklerimiz arasında demektir ki onlar da cennet yaranlarıdır. "Fi"nin "maa" manasına olduğu da söylenmiştir.

"Va'dessıdk": Zeccac şöyle demiştir. O mansuptur, çünkü meful-ı mutlaktır; zira "ulaikellezine netekabbelü anhüm" kavli va'd manasınadır. Çünkü onlara "va'dıssıdk" diyerek onlardan kabul edeceğini va'detmiştir. Bunu da "ellezi kanu yuadun" kavli teyit eder. Yani dünyada onlara peygamberlerin dilleriyle va'dedilen şeyler, demektir.

وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ
أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِنِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا
يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَٰذَا
إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٧﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي
أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا
خَاسِرِينَ ﴿١٨﴾ وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا

يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ اَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ
فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ
بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

17 – O kimse ki ebeveynine: "Öf size, beni (kabirden) çıkarılmamla mı tehdit ediyorsunuz? Halbuki benden önce nesiller geçmiştir" dedi. O ikisi de Allah'a yalvararak: "Yazık sana, iman et. Şüphesiz Allah'ın va'di haktır" (dediler). O ise: "Bu, öncekilerin masallarından başkası değildir!" dedi.

18 – İşte onlar o kimselerdir ki, kendilerinden önce geçen cin ve insan ümmetlerinin içinde onlara söz (azap) hak oldu. Şüphesiz onlar, ziyan edenler oldular.

19 – Her biri için yaptıkları şeylerden dereceler vardır. Bir de (bu), onlar zulme uğratılmadan onlara amellerini tastamam ödemesi içindir.

20 – Kafirler ateşe sunuldukları gün, (onlara): Zevklerinizi dünya hayatınızda giderdiniz ve onlarla sefa sürdünüz. İşte bugün yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve fasıklık etmenizden dolayı aşağılık azabı ile cezalandırılacaksınız!" (denir).

"Vellezi kale livadeyhi üffin leküma": Ebu Amr, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, tenvinsiz olarak cer ile "üffi leküma" okumuşlardır. İbn Kesir ile İbn Amir, fenin fethi ile okumuşlardır; Nafi ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, cer ve tenvinle "üffin" okumuşlardır; İbn Yamur da fenin şeddesi, merfu ve tenvinli olarak "üffün" okumuşlardır; Humeyd ile Cahderi de fenin şeddesi, nasb ile tenvinli olarak "üffen" okumuşlardır. Amr bir Dinar da fenin şeddesi, tenvinsiz olarak ref' ile "üffü" okumuştur. Ebu'l – Mütevekkil, İkrime ve Ebu Reca, fenin sükunu ile şeddesiz olarak "üf leküma" okumuşlardır. Ebu'l – Aliye ile Ebu İmran, fenin şeddesi, sakin ye ile imaleli okumuşlardır. İbn Abbas'tan onun Ebu Bekir'in oğlu Abdurrahman hakkında Müslüman olmadan önce inmiştir, dediği rivayet edilmiştir. Ebeveyni onu İslam'a davet ederlerdi; o da kabul etmezdi. Bu da müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Hazreti Aişe bu ayetin Abdurrahman hakkında indiğini inkar eder ve buna ant içer ve: Eğer isteseydim kimin hakkında indiğini size ismen söylerdim, derdi. Zeccac da şöyle demiştir: O, Abdurrahman hakkında indi diyenlerin

görüşleri geçersizdir, zira "onlara azap sözü hak olmuştur" denilmiştir. Allah onların iman etmeyeceklerini bildirdi; Abdurrahman ise mü'mindir. En doğru tefsir onun ana babasına isyan eden kafir hakkında indiğidir. Mücahit'ten onun Abdullah bin Ebu Bekir hakkında indiği rivayet edilmiştir. Hasen de onun bir grup Kureyş kafirleri hakkında indiği rivayet edilmiştir; onlar atalarına böyle demişlerdi.

"Benden önce nesiller geçmiştir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Nesiller geçmiştir; onlardan kimse dönmemiştir. Bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Nesiller onu yalanlayarak geçmiştir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Onlar Allah'a yalvarıyorlar": Yani hidayete dönmesi için Allah'a dua ediyorlar ve ona: "İman et" diyorlar, yani: Öldükten sonra dirilmeyi tasdik et, diyorlar. "O da: Bu değildir, diyor": yani sizin dediğiniz değildir "ancak öncekilerin masallarıdır" bunun şerhi de En'am: 25'te geçmiştir.

"İşte onlar": Yani kafirler "onlara söz hak oldu": Yani onlara Allah'ın, onlar cehennemliktir diye hüküm vermesi hak oldu, demektir. "Ümmetlerde": Yani diğer ümmetlerle beraber. Allah Teala bu iki ayetten önce ana babasına itaat edip aziz ve celil olan Allah'ın emri ile amel edenleri zikretti, sonra da o emirle amel etmeyeni; ne Rabbine ne de ebeveynine itaat etmeyeni zikretti. "İnnehüm kanu hasirin": İbn Semeyfa' ile Ebu İmran, hemzenin fethi ile "ennehüm" okumuşlardır.

"Her biri için yaptıkları şeylerden dereceler vardır": Yani kazandıkları iman ve küfürden dolayı dereceler ve rütbeler vardır. Cennettekiler ikramda birbirinden üstündür, cehennemdekiler de azapta birbirinden farklıdır. "Ve liyüveffiyehüm a'malehüm": İbn Kesir, Asım ve Ebu Amr, ye ile "ve liyüveffiyehüm" okumuşlar; diğerleri ise nun ile okumuşlardır: Yani onlara amellerinin karşılığını vermemiz için, demektir.

"Ve yevme yu'radu" mana şöyledir: Onlara arz olunacakları günü zikret. "Ezhebtüm" onlara: Ezhebtüm (giderdiniz, bütün hakkınızı kullandınız) denir. İbn Kesir, uzun hemze ile "âzhebtüm" okumuş, İbn Amir de iki hemze ile "eezhebtüm" okumuştur. Nafi, Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, haber tarzında "ezhebtüm" okumuşlardır ki bu, onlar için azarlamadır. Ferra ile Zeccac şöyle demişlerdir: Araplar elifle de elifsiz de azarlar: Ezehebte ve faalte keza derler; zehebte ve fealte de (gittin böyle mi yaptın?) derler. Müfessirler şöyle demişlerdir: Zevklerinden maksat ahiretten gafil olup da şükründen yüz çevirdikleri lezzetlerdir. Onları bununla kınayınca, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı ile onlardan sonra gelen iyi kimseler mükâfatları

tam olmak ve ahiretlerinden gafil kalmamak için yaşamın zevk ve lezzetinden uzak kalmayı tercih ettiler. Rivayete göre Ömer bin Hattab, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanına girdi, o da o sırada çok kalın bir örtüye bürünmüş, bir kısmı toprağa değmişti, başının altında da içi hurma lifi ile dolu bir yastık vardı. Ey Allah'ın Resul'ü, sen ki Allah'ın Peygamberi ve en seçkin kulusun, Kisra ile Kayserler altın tahtlarda oturuyor, atlas ve ipek döşeklerde yatıyorlar, dedi. O da: Ey Ömer, onlara güzellikleri dünyada verilmiştir, onun da kesilmesi yakındır, bizim güzelliklerimiz ise ahirete bırakılmıştır, dedi.[1] Cabir bin Abdullah'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömer bin Hattab elimde taşıdığım bir parça kemikli et gördü: "Ey Cabir, bu nedir?" dedi. O da: Canım et çekti, bunu satın aldım, dedi. O da: "Ey Cabir, her canının çektiğini satın mı alacaksın? "Sizler güzelliklerinizi dünya hayatınızda bitirdiniz" ayetinden korkmuyor musun?" dedi. Şöyle de rivayet edilmiştir: Hazreti Ömer'e: Emretsen de sana bundan daha lezzetli yemekler yapılsa, dediler. O da: Ben Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bazı kimseleri kınadığını ve onlara: "Sizler zevklerinizi dünya hayatınızda bitirdiniz" dediğini işittim, dedi.

"Yeryüzünde büyüklük taslıyorsunuz": Yani Allah'a ibadetten ve O'na iman etmekten büyüksünüyorsunuz, demektir.

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ
يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه۪ٓ اَلَّا تَعْبُدُوٓا اِلَّا اللّٰهَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ
يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٢١﴾ قَالُوٓا اَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا
اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٢٢﴾ قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاُبَلِّغُكُمْ مَٓا
اُرْسِلْتُ بِه۪ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾ فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضًا
مُسْتَقْبِلَ اَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ
بِه۪ ر۪يحٌ ف۪يهَا عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢٤﴾ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِاَمْرِ رَبِّهَا فَاَصْبَحُوا
لَا يُرٰٓى اِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿٢٥﴾

1 - Hakim, Müstedrek, ayrıca bkz. İbn Mace.

21 – Ad'in kardeşini (Hud'u) da hatırla, hani, Ahkaf'ta kavmini yarmıştı. Onun önünden ve arkasından uyarıcılar gerçekten geçmiştir. "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Gerçekten ben sizin in büyük bir günün azabından korkuyorum" diye (uyarmıştı).

22 – Onlar dediler: "Bizi tanrılarımızdan çevirmen için mi bize eldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen bize ettiğin tehdidi getir".

23 – Dedi: "O bilgi ancak Allah'ın katındadır. Ben size benimle önderilen şeyi tebliğ ediyorum. Ancak ben sizi cahillik eden bir avim olarak görüyorum".

24 – Onu (azabı) vadilerinin karşısında geniş (yayvan) bir bulut alinde görünce: "İşte, bize yağmur yağdıracak bir bulut!" dediler. ayır, o, sizin acele istediğiniz şeydir. İçinde acıklı bir azap bulunan ir rüzgardır!

25 – Her şeyi Rabbinin emri ile helak eder. Derken sabahleyin urtları dışında hiçbir şey görünmüyordu. İşte biz suçlular topluunu böyle cezalandırırız.

"Ad"in kardeşini an": Yani Hud'u demektir. "Hani, kavmini hkaf'ta uyarmıştı": Halil: Ahkaf, büyük kumluktur, demiştir. İbn uteybe de şöyle demiştir: Ahkaf'ın tekili hıkf'tır, o da yüksek ve kıvmlı kum yığınıdır. İbn Cerir de şöyle demiştir: O yüksek, fakat dağ kaar olmayan kum yığınıdır.

Bu ismi alan yer hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O Şam'da bir dağdır, Bunu İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: O, bir vadidir, bunu da Atıyye zikretmiştir. Mücahit de: O ir yerdir, demiştir. İbn Cerir de onun Uman ile Mühre arasında bir adi olduğunu nakletmiştir. İbn İshak da şöyle demiştir: Ahkaf halkı man – Hazramut arasında ve bütün Yemen'e yerleşen bir kavim idi.

Üçüncüsü: Ahkaf Şihr denen yerde denize hakim bir bölgedir. unu da Katade, demiştir.

"Gerçekten önünden uyarıcılar geçmişti": Yani Hud'dan önce ve onra ümmetlerini uyaran peygamberler geçmiştir. "Allah'tan başkana ibadet etmeyin, diye": Mana da şöyledir: Ne Hud'dan önce ne de ndan sonra bir peygamber gönderilmemiş olsun ki bir tek Allah'tan aşkasına ibadet etmiş olsun. Bu da Hud'un uyarması ile kavmine söyediği sözler arasına giren itiraz cümlesidir. Sonra Hud'un sözüne öndü, "ben sizin için korkuyorum" dedi.

"Bizi çevirmen için": Yani bizi tanrılarımıza ibadetten yalanınla çeirmen için, demektir.

"O bilgi ancak Allah'ın katındadır": Yani azabın size ne zaman geleceğini O bilir, demektir.

"Onu görünce" yani "bima teidüna" kavlinde tehdit edildikleri şeyi görünce, demektir "arıdan (geniş bir bulut halinde)": Yani gök tarafından bir bulut halinde. İbn Kuteybe: Arıd buluttur, demiştir. Müfessirler de şöyle demişlerdir: Ad kavmine yağmur yağmaz olmuştu. Allah da onlara kara bir bulut gönderdi; onu görünce sevindiler "bu bize yağmur yağdıracak buluttur" dediler. Hud da onlara: "Hayır, o sizin acele istediğiniz şeydir" dedi. Sonra onun ne olduğunu beyan edip "içinde acıklı bir azap bulunan bir buluttur" dedi. O rüzgar o buluttan oluşmuştu (hortum). "Her şeyi helak eder": Yani uğradığı insan, hayvan ve mal gibi uğradığı her şeyi mahveder. Amr bin Meymun da şöyle demiştir: O rüzgar, devesine binmiş kadını göğe kaldırırdı, öyleki bir çekirge kadar görünürdü. "Derken oldular" yani Ad kavmi, "la yüra illa mesakinühüm": Asım ile Hamze ye'nin ref'i ile "la yüra" nunun ref'i ile de "illa mesakinühüm" okumuşlardır. Ali, Ebu Abdurrahman es - Sülemi, Hasen, Katade ve Cahderi, mazmum te ile "latüra" okumuşlardır. Ebu İmran ile İbn Semeyfa' da, meftuh te ile tekil olarak "illa meskenühüm" okumuşlardır. Neden yalnız meskenleri görünüyordu, çünkü sakinlerini rüzgar kumla kaplamıştı, görünmüyorlardı.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَٓا اِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ
سَمْعًا وَاَبْصَارًا وَاَفْـِٔدَةًۘ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَٓا
اَبْصَارُهُمْ وَلَٓا اَفْـِٔدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ اِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ
وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٢٦﴾ وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا
مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرٰى وَصَرَّفْنَا الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾
فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذٖينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا اٰلِهَةًۜ بَلْ
ضَلُّوا عَنْهُمْۚ وَذٰلِكَ اِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

26 - Andolsun, gerçekten onları sizi yerleştirdiğimiz yere yerleştirmiştik. Onlara kulaklar, gözler ve gönüller verdik. Ne kulakları ne gözleri ne de gönülleri onlardan hiçbir şey savmadı. Çünkü onlar Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlardı. Alay ettikleri şeyler onları kuşattı.

27 – Andolsun, gerçekten etrafınızdaki kentlerden helak ettik. Belki dönerler diye ayetleri tekrar ettik.

28 – Kendilerini Allah'a yaklaştırmak için tanrılar edindikleri (putlar) onlara yardım etmeli değil miydi? Bilakis onlar onlardan kayboldular. İşte bu, onların yalanları ve uydurdukları şeylerdir.

Sonra Aziz ve celil olan Allah, Mekke kafirlerini korkutup: "Andolsun, gerçekten onları sizi yerleştirdiğimiz yere yerleştirdik" dedi. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ayette geçen "in" lem (olumsuzluk edatı) manasınadır, bunu da İbn Abbas ile İbn Kuteybe demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: O, inkarda "ma" gibidir, kelamın takdiri de şöyledir: Onları sizi yerleştirmediğimiz yere yerleştirdik.

İkincisi: O zaittir, mana da: Fima mekkennaküm fihi şeklindedir, yine bunu da İbn Kuteybe nakletmiştir.

Sonra onlara anlamak için organlar verdiğini, onlarınsa düşünmediklerini, onları tevhide götürecek delil olarak kullanmadıklarını haber verdi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Gönüllerden maksat kalplerdir, bu organlar onlardan Allah'ın azabını men etmedi.

Sonra Mekke kafirlerini daha çok korkutup şöyle dedi. "Andolsun, gerçekten etrafınızdaki kentlerden helak ettik": Mesela Ad, Semud diyarı gibi, Lut kavmi ve diğer helak olan kavimler gibi. "Ayetleri tekrar ettik": Yani onları açıkladık, demektir, "belki onlar" yani kentler halkı "dönerler" inkarlarından. Burada söylenmemiş cümle vardır, o da şöyledir: Onlarsa küfürlerinden dönmediler.

"Kendilerini Allah'a yaklaştırmak için edindikleri putlar onlara yardım etmeli değil miydi?": Yani kendi iddialarına göre Allah'a yaklaşmak için ibadet ettikleri putlar bunu yapmalı değil miydi? Bu da ret manasına bir sorudur, anlamı da: Onlara yardım etmediler, demektir. "Bilakis onlar onlardan kayboldular": Yani azap indiği zaman onlara fayda vermediler (ortalıkta görülmediler), demektir. "İşte bu" yani tanrılara ibadetleri "onların yalanlarıdır (ifkühüm): Sa'd bin Ebi Vakkas, İbn Yamur ve Ebu İmran, hemzenin fethi ve kısa olarak, fenin de fethi ve şeddesi, kâfın da nasbı ile "ve zalike effekehüm" okumuşlardır (yalana sürükledi). Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Ebu Rezin, Şa'bi, Ebu'l – Aliye ve Cahderi, hemzenin fethi ve kasrı, kâfın ve fenin nasbı ile şeddesiz olarak "efekehüm" okumuşlardır. İbn Cerir de: Onları saptırdı, demiştir. Zeccac da, manası: Onları haktan çevirip sapıklar haline getirdi, demiştir. İbn Mes'ud ile Ebu'l – Mütevekkil de hemzenin fethi ve meddi, fenin de kesri ve şeddesiz, kâfın da ref'i ile "âfikühüm" okumuşlardır ki: Onları saptıran demektir.

وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ
قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا
يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ
اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾
وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ
أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٢﴾

29 – Hatırla o zamanı ki, cinlerden bir grubu Kur'an'ı dinlemek üzere sana çevirmiştik. Ona hazır olunca: "Susun!" dediler. İş bitirilince, uyarıcılar olarak kavimlerine döndüler.

30 – "Ey kavmimiz, gerçekten biz, Musa'dan sonra, önündekini tasdik edici, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik" dediler.

31 – "Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisine icabet edin ve O'na iman edin ki günahınızı bağışlasın ve sizi acıklı bir azaptan korusun".

32 – Kim Allah'ın davetçisine icabet etmezse, yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakamaz. Onun için O'ndan başka dostlar yoktur. İşte onlar apaçık sapıklıktalar.

"Hatırla o zamanı ki, cinlerden bir grubu sana çevirmiştik": Aziz ve celil olan Allah bu ayetle cinlerin iman etmelerini örnek göstererek Kureyş kafirlerini haşladı. Onların Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e yönlendirilmelerinde üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar gökten ateş yağmuruna tutulunca ona yönlendirildiler. Buhari ile Müslim, Sahihlerinde İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, bir bölük ashabı ile Ukaz panayırına doğru gitti. O sırada şeytanlar gökten haber alamaz olmuşlar üzerlerine ateş topu gönderilmişti. Şeytanlar döndüler, "ne oluyor?" dediler. Birbirlerine: Gökten haber alamaz olduk, üzerimize ateş güllesi gönderiliyor, dediler. Mutlaka bir şeyler olmuştur, yerin doğusunu, batısını araştırın, bu meseleyi açığa çıkarın, dediler. Birkaç cin Tihame tarafına Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in olduğu yöne gittiler. O da o sırada Nahle denen yerde ashabına

sabah namazını kıldırıyordu. Kur'an'ı duyunca iyice dinlediler: İşte gökten haber almamıza engel olan budur, dediler. O zaman kavimlerine dönüp "gerçekten biz, doğruya götüren acayip bir Kur'an işittik" *(Cin: 1, 2)* dediler. Bunun üzerine Allah, Peygamberine: "De ki: Birkaç nefer cin Kur'an dinledi" *(Cin: 1)* ayetini indirdi.[2] Said bin Cübeyr de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem cinlere Kur'an okumadı da onları görmedi de; ancak onlar kendisi Nahle mevkiinde iken gelip Kur'an dinlediler.

İkincisi: Onlar kendisine onları uyarması için yönlendirilmişlerdi, onlara Kur'an okuması emredildi. Bu da içlerinde Katade'nin olduğu bir grup müfessirin görüşüdür. Müslim'in, tek olarak rivayet ettiği Alkame hadisinde şöyle deniyor: Abdullah bin Mes'ud'a: "Cin gecesinde içinizden Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile kim vardı?" dedim, o da şöyle dedi: Onun yanında bizden kimse yoktu, bir gece onu kaybettik, biz Mekke'de idik, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e suikast yapıldı yahut aklı başından gitti, dedik. Dağ yollarına giderek onu aramaya başladık. Onun Hira tarafından geldiğini gördük: "Ya Resulallah, neredeydin, senden korktuk, seni kaybedince bu geceyi çok kötü geçirdik, dedik. O da: Bana cinlerin davetçisi geldi, ben de gidip onlara Kur'an okudum, dedi ve bizi götürdü, onların izlerini ve ateş küllerini gösterdi.[3] Katade şöyle demiştir: Bize şöyle anlatıldı, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Bana cinlere Kur'an okumam emredildi, kim arkama düşer?" dedi. Herkes başını eğdi. Sonra yine arkasına düşecek adam istedi; yine başlarını eğdiler. Sonra yine istedi, yine başlarını eğdiler; sonunda Abdullah bin Mes'ud onun arkasına düştü. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Şi'bulhacun denilen bir dağ yoluna girdi. Abdullah'ın önüne bir hat çizdi, orayı geçmemesini istedi. O da diyor ki: Çok şiddetli bir gürültü duydum, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için korktum, dönünce: "Ey Allah'ın Nebisi, o işittiğim gürültü neydi?" dedim. O da şöyle dedi: Cinler bir ölülerinden dolayı başıma toplandılar, ben de aralarında adaletle karar verdim, dedi.[4]

Üçüncüsü: O okurken onlar ona uğradılar, Kur'an dinlediler. Müfessirlerden biri şöyle demiştir: O Mekke halkının cevap vermelerinden ümidini kesince Taif'e çıktı, onları davet etmek istedi. Bir rivayette: Yardım istemek için çıktı, denilmiştir. Bu da Ebu Talib'in ölümünden sonra idi. Batnı Nahle denen yere gelince kalktı sabah

2 – Buhari, Ezan, bab, 105; Tefsirü sure, 72, bab, 1; Müslim, Salat, hadis no, 149.

3 – Müslim, Salat, hadis no, 150, 151; Ahmed, Müsned, 1/453.

4 – Bu rivayet mürseldir, onu İbn Cerir ile İbn Ebi Hatim, Katade'den rivayet etmişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar peygamberlerden fitneye maruz kalmayanlardır, bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar Arap peygamberlerdir, bunu da Mücahit ile Şa'bi, demiştir.

Beşincisi: Onlar İbrahim, Musa, Davud, Süleyman, İsa ve Muhammed sallallahu aleyhim ve sellem'dir. Bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: Onlar İsmail, Yakup, Eyyub'tur; Adem, Yunus ve Süleyman onlardan değildir. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Yedincisi: Onlar cihat ve savaşla emrolunanlardır, bunu da İbn Saib, demiş; Süddi'den de böyle nakledilmiştir.

Sekizincisi: Onlar bütün peygamberlerdir; çünkü Allah azim sahibi olmayan bir peygamber göndermemiştir. Bunu da İbn Zeyd, demiş; İbn Enbari de tercih etmiştir. Ve şöyle demiştir: "Min" cins için gelmiştir, ba'z manasına değildir, tıpkı şunun gibi: Kad raeytüs siyabe minel hazzi velcibabe minel kazzi (ipek elbiseler, ibrişim cübbeler gördüm).

Dokuzuncusu: Onlar En'am: 83 – 86'da zikredilen on sekiz peygamberdir. Bunu da Hüseyn bin Fadl, demiştir.

Onuncusu: Onlar Yunus hariç bütün peygamberlerdir, bunu da Sa'lebi nakletmiştir.

"Onlar için acele etme": Yani azabı acele isteme, demektir. Bir müfessir de şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bunaldı ve kavminden kabul etmeyenlere azabın inmesini istedi; bunun üzerine sabretmesi emrolundu.

"Sanki onlar tehdit edildikleri şeyi görünce": Yani azabı demektir, "kalmamışlar" dünyada "ancak gündüzden bir saat kalmışlar": Çünkü giden ne kadar uzun olsa da yok gibidir. Şöyle de denilmiştir: Çünkü dünyada kaldıkları süre ahiret azabının yanında azdır. Söz burada bitti. Sonra da "bir tebliğ" dedi, yani bu Kur'an ve içindeki açıklama, Allah'tan size bir tebliğdir, demektir.

Kur'an'ın bir tebliğ olarak nitelenmesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Belağ tebliğ manasınadır.

İkincisi: Onun manası, yeter demektir; bu durumda mana şöyle olur: Onlara haber verdiğimiz bu şeyler onlara bol bol yeter.

İbn Cerir başka bir mülahaza zikretmiştir, o da mananın şöyle olmasıdır: Gündüzden ancak bir saat kaldılar, bu kalışları onlar için bir ulaşımdır, onları dünyada ecellerine ulaştırır. Sonra "bu ulaşımdır" cümlesi, anlaşıldığı için atılmıştır.

namazında Kur'an okumaya başladı. Sonra ona Nusaybin cinlerinden bir grup uğradı, Kur'an dinlediler. Bu ve birinci görüşe nazaran Allah Teala ona haber verinceye kadar onların geldiklerini bilmedi. İkinci görüşe göre onlar geldiği zaman bildi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in okumasını dinledikleri yer hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Hacun'dur, onu da İbn Mes'ud'dan zikretmiş bulunuyoruz, Katade de öyle demiştir. *İkincisi:* Batnı Nahle'dir, onu da İbn Abbas'tan zikretmiş bulunuyoruz; Mücahit de öyle demiştir.

Nefer kelimesine gelince, İbn Kuteybe şöyle demiştir: Nefer üç – on arasına denir. Müfessirlerin bu neferin sayısında üç görüşleri vardır:

İkincisi: Onlar yedi idiler, bunu da İbn Mes'ud, Zir bin Hubeyş, Mücahit demiş, onu İkrime de İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi. Dokuzdur, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: On iki bindir, bu da İkrime'den rivayet edilmiştir, doğru değildir. Çünkü nefer çok sayıda kimselere denilmez.

"Ona hazır olunca": Yani onu dinlemeye hazır olunca, demektir. "Bitirlidi": Yani okuma sona erdi manasınadır. "Uyarıcılar olarak kavimlerine döndüler": Yani onları iman etmedikleri takdirde Allah'ın azabından uyarıcılar olarak döndüler, demektir.

Kavimlerini kendiliklerinden mi uyardılar yoksa Allah onları kavimlerine elçiler olarak mı gönderdi? Bunda da iki görüş vardır.

Ata şöyle demiştir: O cinlerin dini Yahudilik idi, onun içindir ki "Musa'dan sonra" demişlerdir.

"Allah'ın davetçisine icabet edin": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e demektir. Bu da onun cin ve insanlara gönderildiğini gösterir.

"Sizin için günahlarınızdan bağışlasın (min zünubiküm)": Buradaki "min" zaittir. "Yeryüzünde aciz bırakacak değildir": Yani Allah Teala'yı aciz bırakamaz. "Onun O'ndan başka dostları yoktur": Yani onu Allah'ın azabından koruyacak yardımcıları, demektir. "İşte onlar": Yani paygamberlere icabet etmeyenler "apaçık bir sapıklıktalar".

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ
بَلَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٣﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ

أَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ
تَكْفُرُونَ ﴿٣٤﴾ فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا
تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً
مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٣٥﴾

33 – Görmediler mi, gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmakla yorulmayan Allah, ölüleri diriltmeye kadir değil mi? Evet, şüphesiz O, her şeye kadirdir.

34 – Kafirler ateşe arz olundukları gün, (onlara): "Bu gerçek değil mi?" (denir). Onlar da: "Evet, Rabbimize ant içeriz" derler. O da: "İnkar ettiğiniz şeyle azabı tadın" der.

35 – Azim sahibi peygamberler sabrettiği gibi sen de sabret. Onlar için acele etme. Sanki onlar tehdit edildikleri şeyi gördükleri gün (dünyada) gündüzden ancak bir saat kalmış gibi (olurlar). Fasıklar kavminden başkası mı helak edilir?

Sonra: "Görmediler mi..?" diyerek ölüleri dirilteceğine kanıt getirdi Burada görmek bilmek manasınadır.

"Yorulmadı": Yani bundan aciz kalmadı, demektir. Ayye fülanün biemrihi denir ki: çıkacak yol bulamamaktır. Zeccac da şöyle demiştir: Ayiytü bilemri denir ki: Çözüm yolunu bilememektir, a'yeytü ise yorulmaktır.

"Bikadirin": Ebu Ubeyde ile Ahfeş: Be zaittir, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Araplar inkar sırasında be getirirler; mesela: Ma ezunnüke bikaimin (ayağa kalkacağını sanmıyorum) derler. Kisai de bu görüştedir. Zeccac ile Yakup, meftuh ye, sakin kaf, merfu ra ile elifsiz olarak "yakdirü" okumuşlardır. Bundan sonrası da açıktır. "Azim sahibi peygamberler sabrettiği gibi": Yani kararlı ve sabırlı peygamberler, demektir. Onlar hakkında da on görüş vardır:

Birincisi: Onlar şunlardır: Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed sallallahu aleyhim ve sellem. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Katade, Ata el – Horasani ve İbn Saib de böyle demişlerdir.

İkincisi: Nuh, Hud, İbrahim ve Muhammed sallallahu aleyhim ve sellem, bunu da Ebu'l – Aliye er – Riyahi, demiştir.

Ebu'l – Aliye ile Ebu İmran, lamın kesri ve şeddesi, ğaynın sükunu ile elifsiz olarak "belliğ" okumuşlardır.

"Fehel yühlekü": Ebu Rezin, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Muhaysın, yenin fethi ve lamın kesri ile "yehlikü" (helak olur mu) okumuşlardır, azabı gördükleri zaman, "fasıklar kavminden başkası?" Aziz ve celil olan Allah'ın emrinden dışarı çıkanlar?

47-MUHAMMED SURESİ

Medine'de inmiştir. 38 ayettir.

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Medeni'dir, bunu da çoğunluk, demiştir, Mücahit ile Mukatil de onlardandır. İbn Abbas ile Katade'den, onun Medeni olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir. Ancak haccettikten sonra Mekke'den çıkarken Beytullah'ın karşısında inen şu ayet hariç, o da: "Vekeeyyin min karyetin hiye eşeddü kuvveten min karyetike" *(Muhammed: 10)* ayetidir.

İkincisi: O Mekki'dir, bunu da Dahhak ile Süddi, demişlerdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿١﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ
عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا

الْبَاطِلَ وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ
لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ ﴿٣﴾ فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ
إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ
تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَٰكِنْ
لِيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ
﴿٤﴾ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Kafir olup (başkalarını) Allah'ın yolundan çevirenler (var ya, Allah) onların amellerini boşa çıkarmıştır.

2 – İman edip iyi şeyler yapanlar ve Muhammed'e Rabbinden indirilen hakka iman edenler (var ya, Allah) onların da kötülüklerini örttü ve durumlarını düzeltti.

3 – Bu, şu sebeplerdir kafirler batıla uydular; gerçekten iman edenler de Rablerinden (gelen) hakka uydular. İşte Allah insanlar için böyle misaller getirir.

4 – Kafirlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları kırıp geçirdiğiniz zaman bağı bağlayın (onları esir alın). (Ondan sonra) ya lutfetmek (serbest bırakmak) ya da fidye almak (vardır). Ta ki savaş ağırlıklarını bırakır. Durum bu. Eğer Allah dilerse elbette onlardan intikam alır. Ancak kiminizi kiminizle denemek için (böyle yapıyor). Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacak.

5 – Onlara hidayet edecek ve durumlarını düzeltecek.

6 – Onları kendilerine tarif ettiği cennete girdirecek.

"Kafir olup" Allah'ın birliğini inkar edenler "ve insanları O'na iman etmekten çevirenler" onlar da Kureyş müşrikleridir. "Onların amellerini boşa çıkardı": Yani onları iptal etti, onlara sevap vermedi, onları yok gibi kabul etti. Onlar yemek yedirir, sıla-i rahim eder, sadaka verir ve ibadet saydıkları şeyleri yaparlardı.

"İman edip iyi şeyler yapanlar" onlar da Resulullah Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır.

"Ve amenu bima nüzzile ala muhammedin": İbn Mes'ud, nunun ve zenin fethi ve şeddesi ile "nezzele" okumuşlardır. Übey bin Ka'b ile Muaz el – Kari, mazmum hemze ve meksur ze ile "ünzile" okumuşlardır. Ebu Rezin, Ebu'l – Cevza ve Ebu İmran, nunun ve zenin fethi ve şeddesiz olarak "nezele" okumuşlardır. "Onların kötülüklerini örttü": Yani bağışladı "ve durumlarını düzeltti": Yani hallerini demektir. Bu da Katade ile Müberrid'in görüşleridir.

"Bu" Zeccac: Bu durum demiştir. Batıla tabi oldukları için bu saptırma ve mü'minlerin hakka tabi olmasıyla bu hidayet ve örtme demek de caizdir. "İşte Allah insanlar için böyle misaller verir": Yani mü'minlerin iyiliklerini ve kafirlerin kötülüklerini bunun gibi açıklar, demektir.

"Fedarberrikab": Teşviktir, mana da: Onları öldürün demektir. Böyle demesi öldürmenin genellikle boyun vurmakla olmasındandır. "Nihayet onları kırıp geçirdiğiniz zaman": Yani onları çok öldürdüğünüz zaman demektir "Bağı bağlayın": Yani esirlerin bağını demektir. Esir almak ancak ileri derecede öldürmeden sonra olur. "Vesak" ise iysak'tan isimdir: Evsaktuhu iysakan ve visakan denir ki: Esiri kaçmasın diye sıkıca bağlamaktır. "Feimma mennen ba'dü" Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İmma en temunnu ve imma en tüfadu, bu da sakyen ve ra'yen gibidir ki, sukıyte ve ruiyte (suyunu iç, hayvanların da otlatılacaktır) demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Ya onları esir aldıktan sonra karşılıksız bırakırsınız ya da fidye karşılığında bırakırsınız.

Bu ayet ulemanın çoğunluğuna göre muhkemdir, karşılıksız ve karşılıklı bırakmanın geçerli olup mensuh olmadığına kail olanlardan bazıları şunlardır: İbn Ömer, Mücahit, Hasen, İbn Sirin, İmam Ahmed ve İmam Şafii. Bir grup fakih de onun: "Müşrikleri nerede bulursanız öldürün" ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. İbn Cüreyc, Süddi ve Ebu Hanife de bunlardandır. Biz de her iki görüşe de Beraet: 5'te işaret etmiştik.

"Savaş ağırlıklarını bırakıncaya kadar": İbn Abbas: Müşriklerden kimse kalmayıncaya kadar, demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Ta ki İslam'dan başka din kalmayıncaya kadar. Said bin Cübeyr de: İsa Mesih çıkıncaya kadar, demiştir. Ferra da: Ya Müslüman ya da teslim olan dışında kimse kalmayıncaya kadar, demiştir. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Savaşanlar silahlarını bırakıncaya kadar. Şair A'şa şöyle demiştir:

Savaş için ağırlıklar hazırladım;
Uzun mızraklar ve erkek atlar.

"Vizr"in aslı taşıdığın şeydir, silaha da evzar denilmesi taşındığı içindir. Bu da İbn Kuteybe'nin görüşüdür.

İkincisi: Ta ki harbiniz ve savaşınız müşriklerin ağırlık ve günahlarını bırakıncaya kadar, bu da Müslüman olup Allah'tan başkasına ibadet etmemeleri ile olur. Bunu da Vahidi zikretmiştir.

"Durum bu": Yani durum anlattığımız gibidir. "Eğer Allah dilerse onlardan elbette intikam alır": Dilediği şekilde onları helak etmek veya onlara azap etmekle. "Ancak": Size savaşı emretti ki "kiminizi kiminizle denesin": Mü'mine sevap versin ve ona şehitlik ikram etsin, kafiri de öldürmek ve azap etmekle perişan etsin.

"Vellezine kutilu": Ebu Amr, Hafs da Asım'dan rivayet ederek kafın zammı ve tenin kesri ile "kutilu" okumuşlar; diğerleri ise elifle "katelu" okumuşlardır.

"Onlara hidayet edecek": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onları en doğru şeye hidayet edecektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar için hidayeti gerçekleştirecektir, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Münker Nekir'e cevap verdirecektir. *Dördüncüsü:* Cennet yoluna hidayet edecektir. Bu ikisini Maverdi nakletmiştir.

"Cenneti onlara tarif etti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Oradaki menzillerini onlara tarif etti; onlara varmak için delil aramazlar ve yolunu şaşırmazlar. Bu da cumhurun görüşüdür; Mücahit ile Katade bunlardandır. Ferra ile Ebu Ubeyde de bunu tercih etmişlerdir.

İkincisi: Onlar için orayı kokuladı, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu, dilcilerin görüşüdür, taamun muarrefun derler ki: Koku katılmış (aromalı) yemek demektir.

Ebu Miclez, Ebu Reca ve İbn Muhaysın, şeddesiz ra ile "arefeha lehüm" okumuşlardır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾
وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَاَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَرِهُوا مَٓا
اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾ اَفَلَمْ يَس۪يرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِر۪ينَ اَمْثَالُهَا
﴿١٠﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ مَوْلَى الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَاَنَّ الْكَافِر۪ينَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ ﴿١١﴾

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ
مَثْوًى لَهُمْ ﴿١٢﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجَتْكَ
أَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾ أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ
لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٤﴾

7 – Ey o iman edenler, eğer Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlamlaştırır.

8 – Kafirler ise, beter olsunlar (Allah) onların amellerini boşa çıkardı.

9 – Bunun sebebi şudur; çünkü onlar Allah'ın indirdiğinden hoşlanmadılar; O da onların amellerini boşa çıkardı.

10 – Yeryüzünde dolaşmadılar mı ki baksınlar; kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuş? Allah onları imha etti. Kafirler için de benzerleri vardır.

11 – Bunun sebebi şudur; çünkü Allah iman edenlerin Mevlasıdır. Gerçekten kafirlerin Mevlası yoktur.

12 – Şüphesiz Allah'a iman edip iyi şeyler yapanları altlarından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Kafirler ise zevklenirler ve hayvanların yediği gibi yerler. Onların yeri de ateştir.

13 – Seni çıkaran kentinden daha kuvvetli nice kentleri helak ettik. Artık onlar için yardımcı yoktur.

14 – Rabbinden bir delil üzerinde olan kimse, kötü ameli kendisine süslü gösterilen ve keyiflerine uyan kimseler gibi midir?

"Eğer Allah'a yardım ederseniz": Yani O'nun dinine ve Peygamberine yardım ederseniz, demektir. "O da size yardım eder": Düşmanınıza karşı size yardım eder "ve ayaklarınızı sağlamlaştırır" savaş anında. Mufaddal, Asım'dan, "şeddesiz olarak "ve yüsbit" okuduğunu rivayet etmiştir.

"Kafirler ise beter olsunlar": Ferra: Allah onları kahretsin, demiştir. Dua bazen emir ve yasak yerine geçer. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O: teastü kavlinden gelir ki tökezledim ve düştüm manasınadır. Zeccac da şöyle demiştir: Ta's lügatte çökmek ve sürçmektir. Bundan

sonrasının açıklaması da Kehf: 104 ve Yusuf: 109'da geçmiştir. "Allah onları imha etti": Yani onları helak etti, demektir. "Kafirler için de benzerleri vardır": Yani o akibetin benzeri vardır, demektir.

"Bu şunun içindir": Yani mü'minlere yardım ve kafirleri imha etmesi şundandır "çünkü Allah onların mevlasıdır" yani velisidir, demektir.

Bundan sonrası da "onlar hayvanlar gibi yerler" ifadesine kadar açıktır, şöyle demektir: Hayvanlar yer ve içer, yarın ne olduğunu bilmez, kafirler de öyledir, onlar da ahirete iltifat etmezler. Mesva da: Menzil ve durak, demektir.

"Nice (ve keeyyin)" bu da Al-i İmran: 146'da şerh edilmiştir. Onun kentinden maksat: Mekke'dir. Gücü ve çıkarmayı ona isnat etmiştir, maksat halkıdır. Bunun içindir ki: "Biz onları helak ettik" demiştir.

"Rabbinden bir delil üzerinde olan kimse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da Ebu'l-Aliye, demiştir. *İkincisi:* O mü'mindir, bunu da Hasen, demiştir.

"Delil"de de iki görüş vardır: *Birincisi:* Kur'an'dır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *İkincisi:* Dindir, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Kötü ameli kendisine süslü gösterilen gibi midir?": Yani putlara tapmasıdır ki o da kafirdir. "Keyiflerine uydular": Onlara tapmakla.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ
فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ
مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ
الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً
حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ ﴿١٥﴾

15 – Mü'minlere va'dolunan cennetin misali (şöyledir): Onda bozulmamış sudan ırmaklar, tadı değişmemiş sütten ırmaklar, içenler için lezzetli şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Onlar için orada her türlü meyvelerden ve Rablerinden bir bağış vardır. (Bu), ateşte ebedi kalıp da kaynar su içirilen; dolayısıyla bağırsaklarını doğradığı kimse gibi midir?

"Cennetin misali" yani sıfatı şöyledir. Biz de bunu Ra'd: 35'te şerh etmiştik. Müfessirlere göre "müttakiler": Şirkten sakınanlardır. "Asin" kokusu bozulmuş, demektir. Bunu da Ebu Ubeyde ile Zeccac, demişlerdir. İbn Kuteybe de: O tadı ve kokusu değişmiş, demiştir. "Âcin" de öyledir. İbn Kesir medsiz olarak "ğayri asinin" okumuştur. Biz de "içenler için lezzetli" ifadesini Saffat: 46'da şerh etmiş idik.

"Süzme baldan": Yani öyle baldan ki dünya balları gibi içinde ne tortu ne de bulanıklık vardır.

"Ateşte ebedi kalan gibi midir?": Ferra şöyle demiştir: Bu nimetin içinde kalan ateşte kalan gibi midir?

"Kaynar su": O da gayet sıcak su demektir. "Em'a" ise karnın içindeki bütün bağırsaklardır.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَۚ حَتّٰٓى اِذَا
خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ اٰنِفًا
اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُٓوا اَهْوَٓاءَهُمْ ﴿١٦﴾
وَالَّذ۪ينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَاٰتٰيهُمْ تَقْوٰيهُمْ ﴿١٧﴾ فَهَلْ
يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةًۚ فَقَدْ جَٓاءَ اَشْرَاطُهَاۚ فَاَنّٰى لَهُمْ
اِذَا جَٓاءَتْهُمْ ذِكْرٰيهُمْ ﴿١٨﴾

16 – Onlardan kimisi seni dinlerler. Nihayet yanından çıktıkları zaman, ilim verilenlere: "Az önce ne dedi?" derler. İşte onlar, Allah'ın, kalplerine mühür bastığı ve keyiflerine uyan kimselerdir.

17 – Hidayete erenlerin ise hidayetlerini artırdı ve onlara takvalarını verdi.

18 – Onlar ancak kıyametin kendilerine ansızın gelmesini mi bekliyorlar? Gerçekten onun alametleri gelmiştir. Onlara geldiği zaman onlar için öğütleri nerede?

"Onlardan kimisi seni dinler": Yani münafıklar dinler. Ne dinledikleri hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Cuma hutbesidir. *İkincisi:* Genel olarak onu dinlemeleridir. "Kendilerine ilim verilenler" ise: Ashabın bilginleridir.

"Az önce ne dedi (maza kale anifa)": Zeccac: Şu saatte ne dedi, demiştir. O da: İste'neftüş şey'eden gelir ki: Bir şeye başlamaktır. Ravdatün ünüf denir ki: Devşirilmemiş bahçedir. Yani ilk meyvesi henüz duruyor demektir. Mana şöyledir: Yakın zamanda ne dedi? Sa'leb'in kölesi Ebu Amr'dan anlatıldığına göre o, "anifen" bir saat öncedir, demiştir. İbn Kesir, ondan gelen bazı rivayetlerde kasr ile (medsiz) "enifen" okumuştur. İkrime, Humeyd ve İbn Muhaysın'ın okumaları da böyledir. Ebu Ali şöyle demiştir: İbn Kesir'in onu hâzir ve hazir, fâkih ve fekih gibi düşünmüş olması caizdir.

Bu soruyu sormalarında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Çünkü ne dediğini anlamadılar, ayetin kalan kısmı da bunu gösteriyor. *İkincisi:* Bunu alay yollu demişlerdir.

"Hidayete erenler": Bunlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Müslümanlardır, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Ehl-i kitaptan bir topluluktur ki onlar hem peygamberlerine hem de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman etmişlerdi. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gönderilince de ona iman ettiler. Bunu da İkrime, demiştir.

Hidayetlerini artıran şey hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O aziz ve celil olan Allah'tır. *İkincisi:* Peygamberin sözüdür. *Üçüncüsü:* Münafıkların alayı mü'minlerin hidayetini artırmıştır. Bu görüşleri Zeccac zikretmiştir. Hidayetin manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O ilimdir. *İkincisi:* Basirettir.

"Onlara takvalarını verdi": Bunda da üç görüş vardır: Onlara takvalarının sevabını ahirette verdi, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Mensuhtan çekinip nasihle amel etmektir, bunu da Atıyye, demiştir. *Üçüncüsü:* Hidayetlerinin yanı sıra onlara hidayet verdi, onlar da azabından korktukları için O'na isyandan çekindiler. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Yenzurun": Beklemek manasınadır. "En te'tiyehüm": Übey bin Ka'b, Ebu'l-Eşheb ve Humeyd, hemzenin kesri ile te'den sonra yesiz olarak "en te'tihim" okumuşlardır. Eşrat ise: Alametlerdir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Eşrat alametlerdir, emniyet görevlisine şurat denilmesi üniformalarından dolayıdır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderilmesi kıyamet alametlerindendir; ayın yarılması, duman vs. gibi.

"Onlara geldiği zaman onlar için öğütleri nerede?": Katade şöyle demiştir: Kıyamet geldiği zaman ibret alıp tövbe etmeleri nerede!

فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ
وَلِلْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوٰيكُمْ ﴿١٩﴾
وَيَقُولُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌۚ فَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ
وَذُكِرَ ف۪يهَا الْقِتَالُۙ رَاَيْتَ الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ
اِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِۜ فَاَوْلٰى لَهُمْۚ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ
مَعْرُوفٌ فَاِذَا عَزَمَ الْاَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْۚ ﴿٢١﴾

19 – Bil, gerçek şu ki, Allah'tan başka İlah yoktur. Günahın için, erkek mü'minler için ve kadın mü'minler için bağış dile. Allah sizin dolaştığınız yeri de barındığınız yeri de bilir.

20 – İman edenler: "Bir sure indirilmeli değil miydi?" derler. Muhkem bir sure indirilir ve onda da savaş zikredilirse, kalplerinde hastalık olanların, sana ölüm korkusu ile bayılanın bakması gibi bakarlar. Ölüm başlarına gelsin!

21 – (Onların vazifesi) itaatti ve güzel sözdü. İş kesinleştiği zaman, eğer Allah'a karşı doğru olsalardı, elbet onlar için hayırlı olurdu.

"Bil, gerçek şu ki, Allah'tan başka İlah yoktur": Bazıları: İlminin üzerinde sabit dur, demişlerdir. Bir topluluk da: Bundan maksat başkasına hitaptır, demiştir. Biz de bunu Ahzab'ın başında şerh etmiştik. Şöyle de denilmiştir: Onların dediklerinden göğsü daralırdı, kendisine: Bil ki sendeki bu sıkıntıyı Allah'tan başka def edecek yoktur, denildi.

"Günahın için bağış dile": Şüphesiz o, günde yüz defa istiğfar ederdi; erkek ve kadın mü'minlere ikram olmak üzere onlar için de istiğfar etmesi emredildi; çünkü o, kabul olunan bir şefaatçidir.

"Allah sizin dolaştığınız yeri de barındığınız yeri de bilir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dünyada dolaştığınız, ahirette de barınacağınız yeri bilir, bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Erkeklerin bellerinden kadınların rahimlerine kadar dolaştığınız yerleri de, kabirlerdeki barınağınızı da bilir, bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Gündüz dolaştığınız yeri de gece barındığınız yeri de bir, bunu da Mukatil, demiştir.

"İman edenler: "Bir sure indirilmeli değil miydi?" dediler": Müfessirler şöyle demişlerdir: Rablerinden içinde Allah yolunda çarpışmanın sevabı bildirilen bir sure indirilmesini istediler; vahye karşı şevkleri artsın ve cihada karşı istekleri şiddetlensin arzu ediyorlardı; "levla" dediler ki bu, hella (teşvik) manasınadır. Ebu Malik el – Eşcai şöyle derdi: Burada la zaittir, mana da: Lev ünzilet suretün demektir. Bilgilerin artması ve farzların çoğalması nedeniyle sevap ve mükafatlarının büyümesini istiyorlardı.

"Muhkem"in manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* İçinde savaş zikri geçen demektir. Bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* İçinde helal ve haram zikredilen demektir. *Üçüncüsü:* İçinde mensuh bulunmayan demektir. Bu ikisini Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir.

"İçinde savaş zikredilen": Yani cihat farz edilen demektir.

Hastalıktan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Münafıklıktır, bunu İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve cumhur demişlerdir. *İkincisi:* Şüphedir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Sana bakarlar": Yani gözlerini dikerek sana bakarlar, bir insanın ölüm anındaki gibi gözlerini kıpırdatmadan bakarlar. Çünkü onlar savaştan hoşlanmazlar, münafıklıkları anlaşılır diye de savaşa gitmemekten korkarlar.

"Feevla lehüm" Asmai şöyle demiştir: Bu tehdittir, manası da: Hoşlanmadığın şey sana yaklaştı, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu tehdittir, bir adama kötülük yapmak istersin de bunu da elden kaçırırsan: Evla lek (ölümün yakındır) dersin. Sonra yeni söze başlayıp "itaat ve güzel söz" dedi. Sibeveyh ile Halil: İtaat ve güzel söz daha münasiptir, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: İtaat Arap dilinde bilinen bir şeydir, onlara: Şunu yapın denildiği zaman: Sem'ün ve taatün (baş göz üstüne) derler. Allah Teala onların sure indirilmeden önce böyle dediklerini, indiği zaman da bundan hoşlanmadıklarını anlattı. Hibban, Kelbi, Ebu Salih kanalıyla İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala "feevla" dedi. Sonra da "lehüm" dedi ki, onlardan iman edenler için "itaat etmek" vardır, dedi. Bu durumda "evla" kelimesi savaştan hoşlanmayan için tehdit oldu. "Onlar için itaat vardır" diyerek de yeni söze başladı. Bize göre birincisi Arapların anlayışına daha yakın ise de bu da, yani Ebu Salih'in görüşü de yabana atılamayacak bir fikirdir. Bazı müfessirler kelimenin yukarıya bağlı olduğunu ve mananın da şöyle olduğunu söylemişlerdir: Onlara yaraşanı itaat etmek ve icabet ettiklerini gösteren söz söylemektir.

"İş kesinleşince": Hasen, iş ciddileşince, demiştir. Başkası da: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı cihat konusunda ciddileşip de savaşın farz olması gündeme gelerek iş artık herkes tarafından bilinince, demiştir. "İza"nın cevabı hazfedilmiştir, takdiri de şöyledir: Fe iza azelem emrü nekelu (iş ciddiye binince cayarlar). Bunu da "eğer Allah'a karşı doğru olsalardı" ifadesi gösterir, yani iman ve cihatlarında doğru olsalardı, "elbette kendileri için hayırlı olurdu" isyandan ve istememeden.

فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ وَتُقَطِّعُوا
اَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فَاَصَمَّهُمْ وَاَعْمٰى
اَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾ اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ اَمْ عَلٰى قُلُوبٍ
اَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾ اِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ
مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَاَمْلٰى لَهُمْ
﴿٢٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ
سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْاَمْرِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِسْرَارَهُمْ
﴿٢٦﴾ فَكَيْفَ اِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ
وَاَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَا اَسْخَطَ اللّٰهَ
وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾

22 – Umulur mu sizden, geri dönerseniz yeryüzünde bozgunculuk edip rahim (akrabalık bağlarını) kesmeniz?

23 – İşte onlar o kimselerdir ki, Allah onlara lanet etmiş, onları sağır etmiş ve gözlerini kör etmiştir.

24 – Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı yoksa kalplerinin üzerinde kilitleri mi var?

25 – Şüphesiz o kimseler ki, kendileri için doğru yol belli olduktan sonra arkaları üzerine / geriye döndüler. İşte şeytan onlara (amellerini) süslü gösterdi ve onlara süre tanıdı (boş hülyalara saldı).

26 – Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar, Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlara: "Bazı işte size itaat edeceğiz" dediler. Allah onların gizlemelerini bilir.

27 – Melekler, onların yüzlerine ve arkalarına vurarak canlarını aldığı zaman nasıl olur?

28 – Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar Allah'ı kızdıran o şeye uydular ve O'nun rızasından hoşlanmadılar. O da onların amellerini boşa çıkardı.

"Umulur mu sizden geri dönerseniz": Bununla muhatap olanlarda dört görüş vardır: *Birincisi:* Münafıklardır ki o da açıktır. *İkincisi:* Yahudilerin münafıklarıdır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Haricilerdir, bunu da Bekr bin Abdullah el – Müzeni demiştir. *Dördüncüsü:* Kureyş'tir, bunu içlerinde Maverdi'nin de olduğu bir grup demiştir.

"Tevelleytüm": Bu, yüz çevirmek manasınadır, mana da şöyledir: Eğer İslam'dan yüz çevirirseniz. "Yeryüzünde bozgunculuk etmeniz" cahiliyeye geri dönüp de birbirinizi öldürmek ve mallarınızı yağma etmekle. Bunu da müfessirlerden bir cemaat zikretmiştir.

İkincisi: O insanların işlerini üzerine almak, yönetici olmaktır, bunu da Kurazi, demiştir. Buna göre mana şöyle olur: "Yeryüzünde bozgunculuk etmeniz beklenir mi" zulüm ve haksızlıkla.

Yakup tenin ve tının fethi, şeddesiz ve kafın da sükunu ile "ve taktau" okumuştur. Sonra bunu yapmak isteyenleri de takip eden ayetle kınamıştır.

Bundan sonrası da Nisa: 82'de geçmiştir. "Em ala kulubin akfaluha": "Em" "bel" manasınadır. Akfal'in (kilitlerin) zikredilmesi de istiaredir. Maksat şudur: Kalp kilitli ev gibidir, ona hidayet ulaşmaz. Mücahit de şöyle demiştir: Rân kalbin mühürlenmesinden daha hafiftir, mühürleme de kilitlemeden daha hafiftir, bütün bunların en zoru kilitlemedir. Halid bin Ma'dan şöyle demiştir: Her insanoğlunun dört gözü vardır: ikisi başında, onlarla dünyasını temin eder ve geçimini sağlar, iki de kalbinde gözü vardır, onlarla da dinini kazanır ve Allah'ın gayb olarak va'dettiği şeyi temin eder. Allah bir kuluna hayır murat ederse, kalbindeki iki gözü görür. Ona bundan başkasını murat ederse, onları köreltir. İşte: "Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?" dediği budur.

"Şüphesiz arkaları üzerine geri dönenler": Yani kafir olarak geri dönenler demektir ki bunların hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar münafıklardır, bunu da İbn Abbas, Süddi ve İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir. "Kendileri için doğru yol belli olduktan sonra": Yani kendileri için hak

açığa çıktıktan sonra, demektir. Kim: Onlar Yahudilerdir, derse: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kitaplarındaki sıfatı belli olduktan sonra demiş olur. "Sevvele" süsledi manasınadır. "Ve emla lehüm": Ebu Amr, Zeyd de Yakup'tan rivayet ederek, hemzenin zammı, lamın kesri ve arkasından meftuh ye ile "ve ümliye" okumuşlardır. Zeyd rivayeti dışında Yakup ve Eban da Asım'dan rivayet ederek böyle okumuşlardır, ancak o ikisi yeyi sakin kılmışlardır. Diğerleri ise hemzenin ve lamın fethi ile okumuşlardır. İmla'nın manası da Al-i İmran: 178 ve A'raf: 183'te geçmiştir.

"Bunun sebebi şudur": Zeccac mana: Durum böyledir, demiştir. Yani bu saptırma, "Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlara böyle demelerindendir". Bu hoşlanmayanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar münafıklardır, buna göre "size bazı işte itaat edeceğiz" kavlinin manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e yardım etmemede. Bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Size meyledip Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in aleyhine çalışmada. *Üçüncüsü:* İman ettikten sonra dinden dönmede. Bu ikisini Maverdi nakletmiştir.

İkincisi: Onlar Yahudilerdir, buna göre de onlara itaat ettikleri şeyde iki görüş vardır: *Birincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in dediği hiçbir şeyi tasdik etmemede, bunu da Dahhak, demiştir. *İkincisi:* Onun peygamberliğine dair bildikleri şeyi gizlemede. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

"Vallahu ya'lemü israrehüm": Hamze, Kisai, Hafs da Asım rivayetinde, Velid de Yakup rivayetinde, esrertü'nün mastarı olmak üzere hemzenin kesri ile okumuşlardır. Kalanlar ise, sırrın çoğulu olmak üzere hemzenin fethi ile okumuşlardır. Mana şöyledir: O, Yahudilerle münafıkların arasındaki sırrı bilir.

"Melekler onların canlarını aldığı zaman nasıl olur?": Yani o zaman halleri nice olur? Biz de "yüzlerine ve arkalarına vurma"nın manasını Enfal: 5'de beyan etmiştik.

"O'nun rızasından hoşlanmadılar": Yani onun razı olacağı şeyden demektir ki o da iman ve itaattir.

أَمْ حَسِبَ

الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾

وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٠﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ
مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَا اَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰى
لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا وَسَيُحْبِطُ اَعْمَالَهُمْ ﴿٣٢﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ
اٰمَنُٓوا اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُٓوا اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٣﴾
اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ
فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾

29 – Kalplerinde hastalık olanlar, Allah'ın onların kinlerini asla (açığa) çıkarmayacağını mı zannettiler?

30 – Eğer dilersek elbette onları sana gösteririz; sen de onları simalarından tanırsın. Onları mutlaka sözün üslubundan tanırsın. Allah amellerinizi bilir.

31 – İçinizden mücahitleri ve sabredenleri bilinceye kadar sizi elbette deneyeceğiz ve haberlerinizi açığa çıkaracağız.

32 – Şüphesiz ikrar edip de (başkalarını) Allah'ın yolundan çevirip de kendileri için doğru yol belli olduktan sonra Peygambere muhalefet edenler, Allah'a asla hiçbir şekilde zarar veremezler ve Allah onların amellerini boşa çıkaracaktır.

33 – Ey o iman edenler, Allah'a itaat edin ve Peygambere itaat edin, amellerinizi iptal etmeyin.

34 – Şüphesiz inkar edip (başkalarını) Allah'ın yolundan çevirip de sonra kafirler olarak ölenleri, onları Allah asla bağışlamayacak.

"Kalplerinde hastalık olanlar zan mı ettiler?": Yani münafıklık olanlar demektir. "Allah'ın onların kinlerini asla açığa çıkarmayacağını mı zannettiler?": Ferra şöyle demiştir: Allah'ın onların Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e düşmanlık ve kinlerini açığa çıkarmayacağını mı zannettiler? Zeccac da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e düşmanlıklarını açığa çıkarıp onu nifaklarından haberdar etmeyeceğini mi zannettiler?

"Eğer dilersek elbette onları sana gösteririz": Yani onları sana ta-

nıtırız. Sana şu işi gösterdim dersin ki, onu sana tanıttım, tarif ettim, demektir. Mana da şöyledir: Eğer dilersek münafıklara alamet koyarız, o da simalarıdır. "Sen de onları simalarından tanırsın": Yani o alametle demektir. "Onları mutlaka sözün üslubundan tanırsın": Yani anlamından demektir. Bu da konuşan kimsenin sözünün ve tavrının onun niyetini belli ettiğini gösterir. İnsanlar: Kad lehane fülanün derler ki, tevili: Doğrudan sapmaya başladı, doğrudan ayrılıp o tarafa meyletti, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Doğrudan sapan bir mantık, o kadın zaman zaman kapalı konuşur,
Sözün hayırlısı kapalı olanıdır.

Tevili şöyledir: Onun gibi bir kadının en hayırlı konuşması, kimsenin anlamayacağı, sözlerinin tümünü dinledikten sonra çıkan manadır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onları elbette sözün fahvasından, manasından ve maksadından tanırsın. Çünkü onlar seni eleştirirler ve müslümanlarla alay ederler. İbn Cerir de şöyle demiştir: Sonra Allah onları ona tanıttı.

"Sizi elbette deneyeceğiz": Yani size cihadı emretmekle deneyen biri gibi muamele edeceğiz "ki bilelim" pratiğe dökülen ve cezayı gerektiren bilgi ile bilelim. Biz de bunu Ankebut: 3'te şerh etmiştik.

"Haberlerinizi açığa çıkaralım": Yani savaş istemeyen ve cihada sabredemeyen kimsenin kaçınmasıyla onu açıklayıp keşfedelim. Ebu Bekir, Asım'dan şu üç yerde "veleyeblüvenneküm", "hatta yaleme" ve "yeblüve" şeklinde ye ile okumuştur. Muaz el – Kari ile Eyyub Sahtiyani de "hayr"ın çoğulu olarak, ye ile "ahyaraküm" okumuşlardır.

"Şüphesiz inkar edenler": Bu ayetin kimin hakkında indiğinde dört görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O Bedir savaşında muhaliflere yemek yedirenler hakkında inmiştir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O Haris bin Süveyd ile Vahvah el – Ensari hakkında inmiştir; bu ikisi Müslüman oldular, sonra da dinden döndüler. Haris tövbe etti ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e döndü, arkadaşı ise dönmek istemedi, ölünceye kadar ısrar etti. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: O Yahudiler hakkında indi, bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: O Kurayza ve Nadıyr kabileleri hakkında indi, bunu da Vahidi zikretmiştir.

"Amellerinizi iptal etmeyin": Onu iptal eden şey hakkında da dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar isyanlar ve büyük

günahlardır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Şüphe ve nifaktır, bunu da Ata, demiştir. *Üçüncüsü:* Gösteriş ve şöhrettir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Dördüncüsü:* Başa kakmadır. Şöyle ki, bir takım bedeviler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: İtaat ederek sana geldik, bu nedenle sende hakkımız vardır, dediler. Bunun üzerine bu ayet ile "Müslüman olmalarını başına kakarlar" *(Hucurat: 17)* ayeti indi. Bu da Mukatil'in görüşüdür. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu da şunu gösterir ki, kim bir ibadete başlarsa onu tamamlamadan ondan çıkması caiz değildir. Bu da hac ibadetinde zahirine göredir (vaciptir), namaz ve oruçta ise müstehaptır.

فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمُ
الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ ﴿٣٥﴾ إِنَّمَا الْحَيَاةُ
الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ
وَلَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ ﴿٣٦﴾ إِنْ يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ
تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ أَضْغَانَكُمْ ﴿٣٧﴾ هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ
لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ وَمَنْ يَبْخَلْ فَإِنَّمَا
يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا
يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾

35 – Onun için gevşeyip de siz en üstün iken barışa davet etmeyin. Allah sizinledir. Amellerinizi asla eksiltmeyecek.

36 – Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Eğer iman eder ve sakınırsanız, size mükafatınızı verir ve sizden mallarınızı istemez.

37 – Eğer sizden onları ister, size ısrar ederse, cimrilik edersiniz ve kinlerinizi (açığa) çıkarır.

38 – İşte siz o kimselersiniz ki, Allah yolunda harcamak için davet ediliyorsunuz. İçinizden kimi cimrilik ediyor. Kim de cimrilik ederse, ancak kendinden cimrilik eder. Allah çok zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer yüz çevirirseniz, sizi sizden başka bir kavimle değiştirir, sonra da sizin gibi olmazlar.

"Gevşemeyin": Yani zayıflamayın, "ve ted'u ilesselmi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, sinin fethi ile "ilesselmi" okumuşlardır. Hamze, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, sinin kesri ile "ilessilmi" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Barışı önce siz istemeyin. Bunda şuna işaret vardır ki müşriklerden barış istemek caiz değildir. Şuna da delalet vardır ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'ye barışla girmemiştir; çünkü onu barıştan men etmiştir.

"Siz en üstün iken": Yani onlardan daha güçlü, argümanınız daha sağlam iken. Bazen sizi yenseler de sonuç sizindir. "Allah sizinledir": Yardım ve desteği ile "sizden asla eksiltmeyecektir": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sizden kısmayacak ve size haksızlık etmeyecektir. Vetereni hakki denir ki: Hakkını kısmaktır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Amellerinizin sevabından hiçbir şey azaltmayacaktır.

"Sizden mallarınızı da istemez": Yani onların hepsini istemez, demektir.

"Size ısrar ederse": Ferra: Sizi zorlarsa, demiştir. İbn Kuteybe de: Malınızda vacip olan şeyde size ısrar ederse, demiştir. "Cimrilik edersiniz": Ahfani bilmeseleti ve elhafe denir ki: Israr etmektir. Süddi de şöyle demiştir: Sizden ellerinizdekinin tamamını isterse, cimrilik edersiniz.

"Ve yuhric edğaneküm": Sa'd bin Ebi Vakkas, İbn Abbas ve İbn Yamur, merfu ye ve meftuh ra ile "ve yuhrac", ref' ile 'edğanuküm" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu Rezin, İkrime, İbn Semeyfa', İbn Muhaysın ve Cahderi, meftuh te ve merfu ra ile "ve tuhrac", ref' ile de "edğanuküm" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Velid de Yakup'tan rivayet ederek, merfu nun ve meksur ra ile "ve nuhric", nunun nasbı ile de "edğaneküm" okumuşlardır ki: Allah ve Resul'üne nefretinizi açığa çıkarırdı, ancak o size daha kolayını farz etti, demektir.

Bu çıkarmanın kime nispet edileceğinde ise iki mülahaza vardır:

Birincisi: Aziz ve celil olan Allah'a. *İkincisi:* Cimriliğe. Bu ikisini de Ferra nakletmiştir. Bazıları da bu ayetin zekat ayetiyle mensuh olduğunu iddia etmişlerdir ki doğru değildir. Çünkü biz ayetin manasının: Eğer sizden mallarınızın hepsini isterse, cimrilik edersiniz, şeklinde olduğunu beyan etmiştik ki zekat buna zıt değildir.

"İşte siz o kimselersiniz ki, Allah yolunda harcamak için davet ediliyorsunuz": O da mallarınızda size farz kılınan şeylerdir. "İçinizde kimi cimrilik ediyor": Yanı ona farz kılınan zekat konusunda, demektir. "Kim cimrilik ederse, ancak kendinden cimrilik eder": yani ahirette

kendine fayda verecek şeyde kendi aleyhine cimrilik eder, demektir. "Allah çok zengindir" size de mallarınıza da ihtiyacı yoktur. "Sizlerse fakirlersiniz": O'na ve O'nun yanındaki hayır ve rahmete. "Eğer yüz çevirirseniz" O'na itaatten "sizi sizden başka bir kavimle değiştirir" kendisine daha çok itaat edenle. "Sonra da sizin gibi olmazlar": Bilakis sizden daha hayırlı olurlar. Bu kavimde de sekiz görüş vardır:

Birincisi: Onlar acemlerdir (Arap olmayanlardır). Bunu da Hasen, demiştir. Bunda Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadis vardır, diyor ki: "Eğer yüz çevirirseniz Allah sizi sizden başka bir kavimle değiştirir" ayeti inince, Selman, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında oturuyordu, "ya Resulallah, biz yüz çevirdiğimiz zaman yerimize gelecek olanlar kimlerdir?" dediler; o da Selman'ın omzuna vurarak: "İşte bu ve kavmidir. Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki eğer din Süreyya yıldızına asılı olsa idi, Fars'tan bazı adamlar ona uzanırlardı"[1] dedi.

İkincisi: Farslarla Rumlardır, bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Dilediği bütün insanlardır, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Sizden başka gelecek olanlardır, bu da Katade'nin görüşünden çıkarılmıştır.

Beşincisi: Kinde ve Naha' kabileleridir, bunu da İbn Saib, demiştir.

Altıncısı: Yemenlilerdir, bunu da Raşid bin Sa'd, Abdurrahman bin Cübeyr ve Şurayh bin Ubeyd, demişlerdir.

Yedincisi: Ensar'dır, bunu da Mukatil, demiştir.

Sekizincisi: Meleklerdir, bunu da Zeccac nakletmiştir ki uzak bir görüştür; çünkü meleklere (kavim) denilmez, kavim ancak insanlara denir. Zeccac, şöyle diyenler de olmuştur, demiştir: Eğer Mekke halkı yüz çevirirse, Allah onları Medine halkı ile değiştirir. Bu da Mukatil'den dediğimizle aynıdır.

1 –Taberi, Tefsir, 26/66.

48-FETİH SURESİ

Medine'de inmiştir. 29 ayettir.

Tamamı icma ile Medenidir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴿١﴾ لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ
وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢﴾ وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا
عَزِيزًا ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Gerçekten sana apaçık bir fetih açtık,

2 – Ki Allah senin geçmiş ve geri kalan (gelecek) günahlarını bağışlasın, sana nimetini tamamlasın ve seni doğru bir yola iletsin.

3 – Ve Allah sana çok güçlü bir yardımla yardım etsin.

"Gerçekten sana apaçık bir fetih açtık": Ayetin iniş sebebi şöyledir: "Bana ve size ne yapılacağını bilmiyorum" *(Ahkaf: 9)* ayeti inince Yahudiler: Daha kendisine ne yapılacağını bilmeyen bir adamın ar-

kasına nasıl düşeriz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Fetihten ne murat edildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O Hudeybiye barışıdır, bunu da çoğunluk demiştir. Bera bin Azib şöyle demiştir: Biz Rıdvan biatini (Hudeybiye seferini) fetih sayardık. Şa'bi de şöyle demiştir: O Hudeybiye fethidir, onun geçmiş ve gelecek günahları bağışlandı, Hayber hurması yediler, kurbanlık mahalline yetişti, Rumlar İranlıları yendi ve mü'minler ehl-i kitabın Mecusileri mağlup etmesiyle sevindiler. Zühri de şöyle demiştir: Hudeybiye barışından daha büyük bir fetih olmadı; zira müşrikler Müslümanlarla karışınca onların sözlerini duydular, böylece İslamı onların kalplerine yer etti. Üç sene içerisinde birçok insan Müslüman oldu, böylece İslam sayısı arttı. Mücahit de şöyle demiştir: Fetihle Allah Teala'nın Resul'üne Hudeybiye'de kurban kesme ve başını tıraş etme hükmü murat edilmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Gerçekten sana apaçık bir fetih nasip ettik": Yani senin lehine büyük bir karar verdik. O yüzden kadıya da: Fettah, denir. Ferra da şöyle demiştir: Fetih bazen sulh ile olur, bazen bir şeyi zorla alma ile olur, bazen de savaşla olur. Başkası da şöyle demiştir: Fetih lügatte kapalıyı açmaktır; Hudeybiye'de müşriklerle yapılan barış da kapalı ve imkansız idi, nihayet Allah onu açtı.

HUDEYBİYE KISSASINA İŞARET

Hazreti Aişe radıyallahu anha rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem rüyasında birinin kendisine: Mescid-i Haram'a inşaallah emniyet içinde gireceksiniz, dedi. O da sabahleyin gördüğü rüyayı insanlara anlattı ve umreye gitmek için hazırlık yapmalarını emretti. Siyer alimleri şöyle anlatmışlardır: O umreye çıktı, ashabını da umre için çıkmaya davet etti. Bu da hicretin altıncı senesinde idi Yanlarına ancak kılıç almışlardı, onlar da kınlarında idi. O ve ashabı büyük baş kurbanları sürdüler, onlara Zülhuleyfe'de öğle namazını kıldırdı. Sonra kurbanlıklara çul atılmasını buyurdu, sonra onlara işaret vurdu, boyunlarına gerdanlık gibi işaretler taktı. Bunu ashabı da yaptılar. İhrama girdi, lebbeyk okudu. Onun bu çıkışı müşriklere ulaştı, onu Mescid-i Haram'a sokmamaya karar verdiler. Askerleriyle "Beldah" denen bölgeye geldiler. İki yüz atlıyı da Kuraulğamim'e yönlendirdiler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem yürüdü, nihayet Hudeybiye yakınına geldi. Zeccac şöyle demiştir: Orası bir kuyudur, o mekan kuyunun adıyla anılır. Orası ile Mekke arasında dokuz mil olduğu söylenir.

Bineği ayaklarını atmadı. Müslümanlar, onu yürütmeye çalıştılarsa da kabul etmedi. Onlar: Kavsa devesi inat etti, dediler. Efendimiz de: İnat etmedi, ancak Ebrehe'nin filini durduran onu da durdurdu, dedi. Allah'a yemin ederim ki benden Allah'a saygı yapılan ne hareket isterseniz ona yaptırırım, dedi. Sonra onu çekti; o da kalktı; az sonra dönüp Hudeybiye'nin az sulu bir kuyusunun başına çöktü. Efendimiz de tirkeşinden bir ok çıkardı, kuyuya attı; kuyunun suyu çoğaldı. Büdeyl bin Verka bir bölük adamla geldiler: Kavminin yanından geliyoruz, senin için Huzaa ve Kinane'den sayısız adam topladılar, tek kişi kalıncaya kadar seni Beytullah'a sokmamaya karar verdiler, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Biz savaş için gelmedik, biz Beytullah'ı tavaf için geldik; kim bize mani olmak isterse onunla çarpışırız, dedi. Büdeyl de dönüp Kureyş'e haber verdi. Onlar da Urve bin Mes'ud'u gönderdi; ona da aynı şekilde konuştu. O da dönüp durumu Kureyş'e anlattı, onlar da: Onu bu sene sokmayacağız, dönecek ertesi sene Mekke'ye girecek ve Beyt'i tavaf edecek, dediler. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Osman bin Affan'ı elçi olarak gönderdi: "Kureyş'e git, bizim kimse ile savaşa gelmediğimizi söyle; biz ancak Beytullah'ı ziyarete geldik. Yanımızda kurbanlık vardır, onları kesip döneceğimizi söyle dedi. Gidip onlara bunu bildirdi, onlar da: Bu asla olmaz, bu sene Mekke'ye giremez, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Osman'ın öldürüldüğü haberi geldi, o da: Onlarla savaşmadan asla buradan ayrılmayacağız, dedi. İşte o zaman Müslümanları Biatürrıdvan'a davet etti, onlardan ağaç altında biat aldı.

O gün kaç kişi olduklarında dört görüş vardır:

Birincisi: Bin dört yüz kişi idiler, bunu da Bera, Seleme bin Ekva', Cabir ve Makıl bin Yesar, demişlerdir.

İkincisi: Bin beş yüz kişi idiler, yine bu da Cabir'den rivayet edilmiş; Katade de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Bin beş yüz yirmi beş kişi idiler, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Bin üç kişi idiler, bunu da Abdullah bin Ebi Evfa, demiştir. O gün Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Osman için sol elini sağ eline vurdu: O Allah ve Resul'ünün işi için gitti, dedi. Aralarında elçiler gelip gitmeye başladı, sonunda barışa karar verdiler; Süheyl bin Amr'i birkaç adamla gönderdiler. O da Beraet: 7'de anlattığımız gibi onlarla sulh yaptı. Hudeybiye'de on küsur gün kaldı. Yirmi gün diyenler de olmuştur. Sonra döndü. Dacanan denen mevkiye gelince üzerine: "İnna fetahna leke fethan mübina" ayeti indi. Cebrail de:

Seni tebrik ederim, dedi ve Müslümanlar da tebrik ettiler.

İkincisi: Bu fetih Mekke'nin fethidir, bunu da Mesruk, Hazreti Aişe'den rivayet etmiş; Süddi de böyle demiştir. Bu görüşte olanların bazıları da: Bu ayetle sadece Mekke'nin fethi va'dedilmiştir, demişlerdir.

Üçüncüsü: O Hayber'in fethidir, bunu da Mücahit ile el – Avfi, demişlerdir. Enes bin Malik'ten bu iki görüşün aynısı rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Onun adına İslam'a hükmedilmesidir, bunu da Mukatil, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Dininin üste çıkmasına ve düşmanlarına karşı sana yardıma karar verdik.

"Liyağfirelekellahu": Salep şöyle demiştir: Lam "key" lamıdır, manası da, bağışlanma ile beraber fetihteki nimet tamam olsun diye. Bağışlamaya yeni bir şey ilave edilince "key = için" manası güzel olmuştur. Fetih bağışlanma sebebi değildir, diyenler yanılmışlardır.

"Geçmiş ve gelecek günahların": İbn Abbas, mana şöyledir, demiştir: Cahiliyede "geçmiş günahın" ve senin bilmediğin "gelecek günahın". Bu da tekit yoluyla söylenmiştir; mesela: Filanca karşısına çıkana da vurur, çıkmayana da, denir.

"Nimetini sana tamamlaması için": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O cennettedir. *İkincisi:* O peygamberlik ve bağışlanma iledir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Mekke, Taif ve Hayber'in fethi iledir, bunu da Maverdi nakletmiştir. *Dördüncüsü:* Dininin diğer dinlere üstün gelmesiyledir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Ve seni doğru yola iletsin": Yani sana o hususta sebat versin, demektir. Senin aracılığınla başkalarına hidayet versin diyenler de olmuştur. "Allah sana yardım etsin" düşmanlarına karşı. "Güçlü bir yardımla": Zeccac: Öyle bir yardım etsin ki onurlu olsun, gururunu incitmesin, demiştir.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا
مَعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا
﴿٤﴾ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٥﴾

وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ
الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ
عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٦﴾
وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٧﴾
إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ
وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٩﴾
إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ
فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ
فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

4 – O (Allah) ki imanlarıyla beraber imanları artsın diye mü'minlerin kalplerine huzur indirdi. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

5 – Mü'min erkekleri ve mü'min kadınları altlarından ırmaklar akan içinde ebedi kalacakları cennetlere girdirsin ve onların kötülüklerini örtsün. Bu, Allah katında büyük bir başarı oldu.

6 – Allah'a kötü zanda bulunan münafık erkekler ve münafık kadınlara, müşrik erkekler ve müşrik kadınlara azap etsin, diye. Kötülük çemberi üzerlerine olsun! Allah onlara gazap ve lanet etti. Onlara cehennemi hazırladı. Ne kötü varacak yerdir!

7 – Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah çok güçlü, hikmet sahibidir.

8 – Gerçekten biz seni bir şahit, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik.

9 – Allah'a ve Resul'üne iman etmeniz, ona yardım etmeniz ve ona saygı göstermeniz için. Ve sabah akşam O'nu (Allah'ı) tesbih etmeniz için.

10 – Şüphesiz sana biat edenler, ancak Allah'a biat ediyorlar. Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir. Artık kim (biati) bozarsa, ancak kendi aleyhine bozar. Kim de Allah'a söz verdiği şey üzerinde vefa gösterirse, ona büyük bir mükafat verecektir.

"O huzur indirdi": Yani sükunet ve kuvve-i maneviye demektir. "Mü'minlerin kalplerine": Ta ki başlarına gelen şeylerden rahatsız olmasınlar da Allah'ın takdirine razı olsunlar. Çünkü müşriklerin onları Beytullah'tan çevirmeleri çok zorlarına gitmişti. Öyle ki Hazreti Ömer: Dinimiz için bu alçaltıcı şeyi neden kabul ediyoruz, demişti. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Ben Allah'ın kulu ve Resul'üyüm, O'nun emrine asla muhalefet etmem, O da beni perişan etmez, dedi.[1] Sonra Allah olan biten şeylerle Müslümanların kalplerine razılık verdi, onlar da teslim olup itaat ettiler.

"İmanları artsın diye": Çünkü farzlar arttıkça imanları da artar. "Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır": Demek istiyor ki göklerdeki ve yerdekilerin hepsi Allah'ın mülküdür, eğer peygamberine sizden başkalarıyla yardım etmek isterse, bunu da yapar, ancak bunun için sizi tercih etmiştir; öyleyse O'na şükredin.

"Mü'minleri girdirsin diye": Ayetin iniş sebebi şöyledir: "Sana apaçık bir fetih verdik" ayeti inince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı: "Ya Resulallah, Allah'ın sana bu verdiği şeyden dolayı seni tebrik ederiz, bize ne vardır?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Enes bin Malik, demiştir.[2] Mukatil de şöyle demiştir: Abdullah bin Übey bunu işitince, bir bölük insanla Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gitti: "Allah katında bize ne var?" dedi. Bunun üzerine "Münafıklara da azap etsin diye" ayeti indi.

İbn Cerir şöyle demiştir: "Liyüdhile" ve "liyağfire"de lamlar tekrar edilmiştir, mana da şöyledir: Sana bir fetih verdik ki Allah senin için mü'minleri cennetlere girdirsin. Bunun içindir ki aralarına atıf vavı girmemiştir, mana da: Girdirip azap etmesi için, demektir.

"Aleyhim dairetüsu'": İbn Kesir ile Ebu Amr sinin zammı ile okumuşlar; diğerleri fethi ile (sev') okumuşlardır.

"Bu oldu": Yani onları cennete girdirip kötülüklerini örtme va'di oldu "Allah katında" yani O'nun hükmünde "büyük bir başarı oldu" onlar için, mana da şöyledir: Onların başarılarına hükmetti, bunun için de onları cennete girdirmeyi va'detti.

"Allah'a kötü zanda bulunanlar": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah'ın ortağı var zannettiler. *İkincisi:* Allah, Muhammed ile ashabına yardım etmez zannettiler. *Üçüncüsü:* Onlar

---

1 – Buhari, Cizye, bab. 18; Tefsirü sure 48, bab. 5; Müslim, Cihad, hadis no. 94; Ahmed, Müsned, 3/486.

2 – İmam Ahmed, Müsned, Buhari ve Müslim, Sahihleri, Suyuti, ed – Dürrül Mensur.

o Hudeybiye'ye çıkınca öldürülecek veya hezimete uğrayacak ve zaferle dönmeyecek zannettiler. *Dördüncüsü:* Onlar kendileriyle Resulullah'ın Allah katında aynı derecede olduklarını zannettiler. *Beşincisi:* Allah'ın ölüleri diriltmeyeceğini zannettiler. "Kötülük çemberi"nin manasını da Beraet: 98'de beyan etmiş bulunuyoruz.

Bundan sonrasının açıklaması da Feth: 4 ve Ahzab: 45'te geçmiştir. "Liyü'minu": İbn Kesir ile Ebu Amr, "liyü'minu", "ve yuazziruhu ve yuvakkıruhu ve yüsebbihuhu" lafızlarını ye ile okumuşlar; diğerleri ise te ile okumuşlardır, mana da şöyledir: Onlara de ki: Gerçekten biz seni iman etmeniz için gönderdik. Ali bin Ebu Talib ile İbn Semeyfa' iki ze ile "ve yuazzizuhu" okumuşlardır. Biz de "yuazziruhu"nun manasını "ve azzeruhu ve nasaruhu" kavlini açıklarken A'raf: 157'de zikretmiştik.

"Ve yuvakkıruhu": O'na saygı gösterip onurlandırmak için, demektir. Kurraların çoğu burada durmayı tercih etmişlerdir, çünkü bu zamirde ve arkasındakilerde ihtilaf vardır.

"Ve sebbihuhu": Bu he zamiri aziz ve celil olan Allah'a racidir. O'nu tesbih etmekten maksat, O'nun için namaz kılmaktır. Müfessirler şöyle demişler: Sabah tesbihinden maksat sabah namazıdır, akşam tesbihinden maksat da beş vakit namazın kalanıdır.

"Şüphesiz sana biat edenler": Yani Hudeybiye'de Rıdvan biati edenler demektir. Ne üzerine biat etmişlerdi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ölüm üzerine biat ettiler, bunu da Ubade bin Samit, demiştir.

İkincisi: Kaçmamak üzere, bunu da Cabir bin Abdullah demiştir ki, ikisi birbirine yakındır. Çünkü, ölseniz de kaçmayın, demiştir. Ona biat (bey') denilmesi, canlarını cennet karşılığında Allah'a satmalarındandır. Akit Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yapılmıştı, o nedenle sanki aziz ve celil olan Allah'a biat etmiş gibi oldular. Zira onlara vefalarına karşılık cenneti va'detmişti.

"Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın eli vefakârlıkta onların ellerinin üzerindedir. *İkincisi:* Allah'ın eli sevapta onların ellerinin üzerindedir. *Üçüncüsü:* Allah'ın onlara hidayet ihsan etme eli onların itaat etme ellerinin üzerindedir. Bu görüşleri Zeccac zikretmiştir. *Dördüncüsü:* Allah'ın kuvvet ve yardımı onların kuvvet ve yardımlarının üstündedir. Bunu da İbn Cerir ile İbn Keysan, demişlerdir.

"Kim (biati) bozarsa": Yani akdettiği bu biati bozarsa, demektir "ancak kendi aleyhine bozar": Yani bozma onun aleyhine döner. "Kim de Allah'a söz verdiği şey üzerinde vefa gösterirse" yaptığı biatte durursa, demektir "fesenü'tihi": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Eban da Asım'dan rivayet ederek nun ile "fesenü'tihi" okumuşlardır. Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai de ye ile okumuşlardır. "Büyük bir mükâfat": O da cennettir. İbn Saib de şöyle demiştir: Onlardan bir kişiden başkası biatini bozmadı, o da Ced bin Kays adında biridir. O da münafık idi.

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ
شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ
بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا
إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبِيرًا ﴿١١﴾ بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ
إِلَى أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ
ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾ وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ
وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا ﴿١٣﴾ وَلِلَّهِ مُلْكُ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَكَانَ
اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٤﴾

11 – Geri bırakılan bedeviler sana: "Bizi mallarımız ve ailelerimiz meşgul etti; bizim için bağış dile" diyecekler. Kalplerinde olmayan şeyi dilleri ile derler. De ki: "Eğer Allah size bir zarar isterse yahut bir yarar isterse, size Allah'tan kim bir şeye sahip olur? Hayır, Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

12 – Doğrusu, Peygamber ve mü'minler ebediyen ailelerine dönmeyecek sandınız ve bu, kalplerinizde süslendirildi. Kötü zannettiniz (kötü düşündünüz) ve helak olan bir topluluk oldunuz.

13 – Kim Allah'a ve Peygamberine iman etmezse, şüphesiz biz, kafirler için alevli bir ateş hazırladık.

14 – Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dilediğini bağışlar ve dilediğine azap eder. Allah çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir.

"Geri bırakılan bedeviler diyecekler ki": İbn İshak şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem umre yapmak isteyince, Medine çevresindeki taşralıları ve bedevileri de kendisiyle beraber çıkmaya davet etti. Çünkü kendisine saldırılmasından veya geri döndürülmesinden korkuyordu. Birçokları ağır davrandılar. Onlar da "geri bırakılan bedeviler sana diyecekler" kavlinde ifadesini bulmuştur. Ebu Salih, İbn Abbas'ın, onlar Ğıfar, Müzeyne, Cüheyne, Eşca', Deyl ve Eslem kabileleri olduklarını söylemiştir. Yunus en – Nahvi şöyle demiştir: Abdülkays Deyl'inde ye sakindir, Hanife'ninkinde ise vav sakindir (Duvl). Kinane'nin bir kolu da Ebu'l – Esved ed – Düeli'nin nispet edildiği Düil'dir. Geri bırakılanlar ise öldürülme korkusu ile sefere katılmayanlardır. "Bizi mallarımız ve ailelerimiz meşgul etti": Onların telef olmalarından korktuk, demektir. "Bizim için bağış dile": Yani senden geri kaldığımız için Allah'ın bizi bağışlamasını dile. "Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle derler": Yani onlar için bağış dilesen de dilemesen de aldırış etmezler.

"Femen yemlikü leküm minallahi şey'en in erade biküm darran": Hamze, Kisai ve Halef, dadın zammı ile "durran" okumuşlardır. Kalanlar ise feth ile okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Feth ile "darr" yararın zıddıdır, zam ile ise, kötü haldir. İkisinin de fakr ve fukr gibi lügat olması caizdir. Onlar geri kalmalarının onları zarardan koruyacağını ve onlara canlarında ve mallarında yarar sağlayacağını düşünmüşlerdi. Allah Teala da bunun onlardan hiçbir şeyi savmayacağını bildirdi, hiç kimse de O'ndan gelecek bir şeyi onlardan def edemedi. "Hayır, Allah yaptıklarınızdan haberdardır": Onların seferden geri kalıp da Müslümanlar kırılacaklar demelerinden haberdardır. Bu da "hayır, zannettiniz" kavli ile ifade edilmiştir ki vehmettiniz, demektir. "Peygamber ve mü'minler ailelerine dönmeyecek zannettiniz": Yani Medine'ye dönmeyecekler, çünkü düşman onların kökünü kazıyacak zannettiniz. "Bu, kalplerinizde süslendirildi" bu da şeytanın süslemesindendir.

"Helak olan bir topluluk oldunuz": Bunu da Furkan: 18'de zikretmiştik.

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ اِذَا انْطَلَقْتُمْ
اِلٰى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُر۪يدُونَ اَنْ يُبَدِّلُوا

كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَٰلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ
بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥﴾

15 – Geri bırakılanlar, ganimetlere gittiğiniz zaman: "Bizi bırakın size tabi olalım" derler. Allah'ın sözünü değiştirmelerini isterler. De ki: "Bize asla tabi olmayacaksınız. Allah önceden böyle söyledi". Sana: "Hayır, bizi çekemiyorsunuz" diyecekler. Hayır, onlar pek az anlayan kimselerdir.

"Geri bırakılanlar diyecekler": Onlar Hudeybiye seferinden geri kalanlardır. "Ganimetlere gittiğiniz zaman": Şöyle ki onlar Hudeybiye'den sulh ile dönünce, Allah onlara Hayber'in fethini va'detti ve bunu da Hudeybiye'de bulunanlara tahsis etti, onlar da oraya gittiler. Bu geride kalanlar da: "Bizi bırakın size tabi olalım" dediler. Allah Teala da: "Allah'ın kelamını değiştirmek istiyorlar" dedi. Hamze, Kisai ve Halef, lamın kesri ile "en yübeddilu kelimallahi" okumuşlardır.

Manada da iki görüş vardır:

Birincisi: O Allah'ın özelikle Hudeybiye seferine katılanlara Hayber ganimetini va'tleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Allah'ın, Peygamberine onunla beraber onlardan kimsenin katılmaması emridir; çünkü o Hudeybiye'de iken Allah ona Hayber'i fethedeceğini va'detti ve onu geride kalanlardan hiçbirini yanına almaktan men etti. Bunu da Mukatil, demiştir.

İki görüşe göre de onlar Allah'ın emrine muhalif olarak Resulullah'ın onlara icazet vermesini istemiş oldular ki o zaman Allah'ın emri değiştirilmiş olur.

"Allah önceden böyle dedi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şöyle dedi: Gerçekten Hayber ganimetleri Hudeybiye'de bulunanlar içindir. Bu da birinci görüşe göredir.

İkincisi: O "bize asla tabi olmayacaksınız" sözüdür. Bu da Mukatil'in görüşüdür.

"Bizi çekemiyorsunuz, diyecekler": Yani haset sizi sizinle beraber ganimetten pay sahibi olmamızdan men ediyor.

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ

تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا
وَإِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦﴾ لَيْسَ
عَلَى الْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ
وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٧﴾

16 – Geri bırakılan bedevilere de ki: "Çetin kuvvet sahibi bir topluluğa davet edileceksiniz, onlarla savaşırsınız yahut Müslüman olurlar. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükafat verir. Eğer daha önce yüz çevirdiğiniz gibi yüz çevirirseniz, size acıklı bir azapla azap eder".

17 – Köre zorluk yoktur, topala zorluk yoktur, hastaya zorluk yoktur. Kim Allah'a ve Resul'üne itaat ederse, onu altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kim yüz çevirirse, ona acıklı bir azapla azap eder.

"Bir topluluğa davet edileceksiniz": Mana şöyledir: Eğer gaza ve ganimet istiyorsanız bir kavme davet edileceksiniz "çetin bir kuvvete sahip topluluğa".

Bu toplulukta da altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar Perslerdir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata bin Ebi Rebah, Ata el – Horasani, İbn Ebi Leyla, İbn Cüreyc ve diğerleri de böyle demişlerdir. *İkincisi:* Perslerle Rumlardır, bunu da Hasen, demiş; İbn Ebi Necih de Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar putperestlerdir, bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Onlar Rumlardır, bunu da Ka'b, demiştir. *Beşincisi:* Onlar Hevazin ve Gatafan kabileleridir, bu da Huneyn cenginde gerçekleşmiştir. Bunu da Said bin Cübeyr ile Katade, demişlerdir. *Altıncısı:* Yemame savaşındaki düşman Hanife oğullarıdır, onlar da Müseyleme el – Kezzab'ın adamlarıdır. Bunu da Zühri, İbn Saib ve Mukatil, demişlerdir. Mukatil şöyle demiştir: Ebu Bekir'in hilafeti bunu apaçık desteklemektedir. Rafi bin Hadiç de şöyle demiştir: Biz bu ayeti okurduk, onların kim olduğunu bilmezdik; nihayet Ebu Bekir, Hanife oğulları ile savaşa davet etti, o zaman onlar olduklarını anladık. Bazı ilim adamları da şöyle demişlerdir: Bu ayetin Araplar dışında anlaşılması caiz de-

ğildir; çünkü Allah Teala "onlarla savaşırsınız ya da Müslümanlar olurlar" demiştir ki İranlı ve Romalılarla ya Müslüman olmak ya da cizye vermek için savaşılır. Bir grup ilim adamı da bu ayeti Ebu Bekir ile Ömer'in hilafetlerinin doğruluğuna delil getirmişlerdir; çünkü eğer onlardan (o çetin topluluktan) Hanife oğulları kastedilirse, Ebu Bekir onlarla savaşa davet etmiştir. Eğer İranlılarla Rumlar kastedilirse, Ömer onlarla savaşa davet etmiştir. Ayet onların davet ettiklerinin mutlaka emre itaat etmelerini öngörmekte ve geri kalıp da katılmayanları azapla tehdit etmektedir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu, ikisinin hilafetinin doğru olduğunu göstermektedir; çünkü onlara itaat etmek istemeyenleri azaba müstahak saymaktadır.

"Eğer itaat ederseniz": İbn Cüreyc şöyle demiştir: Eğer Ebu Bekir ile Ömer'e itaat ederseniz "eğer yüz çevirirseniz" onlara itaat etmekten "daha önce yüz çevirdiğiniz gibi" Hudeybiye seferine çıkmakta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e itaatten yüz çevirdiğiniz gibi. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Eğer tövbe eder, münafıklığı bırakır ve cihat ederseniz, Allah size güzel bir mükafat verir. Eğer yüz çevirir de münafıklıkta ısrar eder ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem zamanında yüz çevirdiğiniz gibi iman ve cihattan yüz çevirirseniz size acıklı bir azapla azap eder.

"Köre zorluk yoktur": Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Hudeybiye'ye katılmayan müzmin hastaları bu ayetle mazur görmüştür.

"Yüdhilhu cennatin": Nafi ile İbn Amir, ikisinde de nun ile "nüdhilhu" ve "nuazzibhu", diğerleri de ye ile okumuşlardır.

لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ
إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ
عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا
وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾ وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً
تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ
وَلِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾
وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ

عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾ وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا
الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾ سُنَّةَ اللَّهِ
الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلُ ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾
وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم بِبَطْنِ
مَكَّةَ مِن بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرًا ﴿٢٤﴾

18 – Andolsun, gerçekten Allah sana o ağacın altında biat ederlerken mü'minlerden razı olmuştur. Onların kalplerindekini bildi de üzerlerine kuvve-i maneviye indirdi ve onları yakın bir fetihle mükafatlandırdı.

19 – Ve alacakları pek çok ganimetlerle, Allah mutlak galip, hikmet sahibidir.

20 – Allah size alacağınız pek çok ganimetler va'detti de size bunu peşin verdi ve insanların ellerini sizden çekti. (Bunu da) mü'minler için bir alamet olması ve sizi doğru bir yola iletmesi için yaptı.

21 – Ve henüz güç yetiremediğiniz, Allah'ın ise onu kuşattığı başka (ganimetler). Allah her şeye kadirdir.

22 – Eğer kafirler sizinle savaşsalardı, mutlaka arkalarını dönerler, sonra da ne bir dost ne de bir yardımcı bulamazlardı.

23 – Allah'ın önceden geçmiş adeti olarak. Sen Allah'ın adeti için asla bir değişiklik bulamazsın.

24 – O ki, Mekke'nin karnında / göbeğinde sizi onlara muzaffer kıldıktan sonra onların ellerini sizden, sizin de ellerinizi de onlardan çekti. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

Sonra niyetlerinin halis olduğunu ve Rıdvan biatinde hazır bulunduklarını "andolsun, gerçekten Allah mü'minlerden razı olmuştur" sözü ile zikretti. Biz de bu biatin sebebini az önce zikretmiştik. Ona Rıdvan biati denilmesi "Allah o ağacın altında sana biat eden mü'minlerden razı olmuştur" sözündendir. İyas bin Seleme bin el – Ekva, babasından şöyle dediğini rivayet etmiştir: Biz Hudeybiye'de öğle istirahatına çekilmiştik; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in tellalının:

"Ey insanlar, biate biate, Ruhulkuds indi, diye seslendiğini işittik; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e seğirttik, o da bir semüre ağacının altında idi; ona biat ettik. Abdullah bin Muğaffel de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, o ağacın altında insanlardan biat alıyordu, ben de ağacın dallarını başının üstünden kaldırıyordum. Bükyr bin el – Eşec de şöyle demiştir: ağaç Mekke taraflarında genişçe bir dağ yolunda idi. Nafi de şöyle demiştir: İnsanlar o ağaca gelir, yanında namaz kılarlardı; bu Ömer bin Hattab'a ulaştı; o da onları tehdit edip ağacın kesilmesini buyurdu ve kesildi.

"Kalplerindekini bildi": Yani kalplerindeki sadakat ve vefayı demektir, mana da: Onlar samimidirler, demektir. "Onlara kuvve-i maneviye indirdi": Yani huzur, sükun ve rıza indirdi, onlar da savaşmaya ve kaçmamaya biat ettiler. "Onları mükafatlandırdı": Yani kazasına rıza gösterdikleri ve emrine sabrettikleri için onlara ivazını verdi "yakında bir fetih olarak" o da Hayber'in fethidir. "Ve alacakları çok ganimetler" yani Hayber'den alacakları ganimetler demektir. Çünkü orada çok gayrimenkul ve mal vardı. Ama bundan sonra gelen "Allah size alacağınız birçok ganimetler va'detti" sözü ise müfessirlerin dediğine göre Müslümanların kıyamete kadar yapacakları fetihlerdir.

"Size bunu peşin verdi": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Hayber ganimetidir, bunu da Mücahit, Katade ve cumhur, demiştir. *İkincisi:* O Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Kureyş'in yaptıkları barıştır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"İnsanların ellerini sizden çekti": Bu kimseler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir; Müslümanların Medine'de bıraktıkları ailelerine suikast yapmak istediler, Allah da onlara bu fırsatı vermedi. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Onlar Esed ve Gatafan kabileleridir, Hayberlilere yardım için geldiler. Allah da kalplerine korku düşürdü, onlar da çekilip gittiler. Bunu da Mukatil, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Esed ve Gatafan kabileleri Hayber halkı ile birlik idiler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onların üzerine yürüdü, onlarla barış yaptı, onlar da Hayber'e yürümesine izin verdiler. Başkaları da şöyle demişler: Hayır, onlar Medine halkına suikast yapmak isteyen Esed ve Gatafan kabileleridir; Allah da onlara bu imkânı vermedi.

Üçüncüsü: Onlar Mekke halkıdır, Allah onları sulh ile durdurdu. Bu ikisini de Salebi ve diğerleri nakletmişlerdir.

"Anküm (sizden)": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O aslı üze-

redir, bunu da çoğunluk demiştir. *İkincisi:* Ailelerinizden, demektir, bu da Katade'nin görüşünden çıkmaktadır.

"Mü'minler için bir alamet olması için": Alamet olacak şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O size karşı onların ellerini çektirmesidir ki bu mü'minler için alamet olmuş; onlar da kendilerini görünür görünmez şartlarda himaye eden ve koruyanın Allah olduğunu bilmişlerdir.

İkincisi: O Hayber'dir, onun fethi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in mü'minlere va'dettiği şeyde doğru olduğunun alameti olmuştur.

"Ve sizi doğru bir yola iletmesi için yaptı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Size O'na tevekkül ve itimat yolunu göstermesi için yaptı, bu da birinci görüşe göredir.

İkincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i Allah'tan taraf fetih ve ganimet gibi va'dettiği şeyde tasdik etmekle hidayetinizi artırmak için yaptı.

"Başka ganimetler de": Manası şöyledir: Allah size başka ganimetler de va'detti. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Müslümanlar için bundan sonra olacak fetihlerdir. Simak el - Hanefi, İbn Abbas'tan "henüz güç yetiremediğiniz ganimetler" üzerinde: Allah'ın size nasip ettiği bu fetihler, dediğini rivayet etmiştir. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: O Hayber'dir, bunu da Atıyye ile Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmişler; İbn Zeyd de öyle demiştir.

Üçüncüsü: Persler ve Rumlardır, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Hasen ile Abdurrahman bin Ebi Leyla da böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: Mekke'dir, bunu da Katade ile İbn Kuteybe zikretmişlerdir.

"Gerçekten Allah onu kuşatmıştır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İlmiyle ileride yapacağınızı bildiği fetihlerdir. *İkincisi:* Sizi muhafaza edip fetihler yapmanız için sizi diğerlerinden korumasıdır.

"Eğer kafirler sizinle savaşsalardı": Bu da Hudeybiye seferine katılanlara hitaptır, bunu da Katade, demiştir. Kafirler de Kureyş müşrikleridir. Buna göre mana şöyle olur: Eğer Hudeybiye günü sizinle savaşsalardı, "mutlaka arkalarını dönerlerdi". Çünkü kalplerinde korku vardı. "Sonra bir dost bulamazlardı": Çünkü Allah onları perişan etmişti. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Eğer savaşmayanlar seninle savaşsalardı, mutlaka onlara karşı zafer kazanırdın. Çünkü Allah'ın adeti,

dostlarına yardım etmektir. "Sünnetallah" bu mastar olarak mansuptur, çünkü "levellevül edbara"nın manası: Sennallahu azze ve celle hizlanehüm sünneten (Allah onların perişan olmasını adet edinmiştir) şeklindedir. Bunun benzeri de "kitaballahi aleyküm" *(Nisa: 24)* ve "sun'allah" *(Neml: 88)* kavillerinde geçmiştir.

"O ki ellerini sizden çekti": Enes bin Malik bunların seksen kişi olduklarını rivayet etmiştir. Bunlar Mekke halkından idiler, Ten'im dağından silahlı olarak ansızın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in üzerine indiler. Peygamber de onları barışla etkisiz hale getirdi ve canlarını bağışladı. Allah da bu ayeti indirdi.[3] Abdullah bin Muğaffel de şöyle rivayet etmiştir: Biz Hudeybiye'de o ağacın altında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber idik, birden karşımızda otuz genç peyda oldu. Üzerimize çullandılar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara beddua etti; Allah da onların gözlerini aldı. Biz de kalkıp onları yakaladık. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara: "Bir antlaşma ile mi geldiniz?" dedi. Onlar da: Hayır, vallahi, dediler. O da onları serbest bıraktı. Bu ayet de indi. Katade de şöyle anlatmıştır: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem birkaç atlı gönderdi, onlar da kafirlerden on iki atlı getirdiler Resulullah da onları salıverdi. Mukatil de şöyle demiştir: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmak üzere çıktılar, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem mızrak sallayarak ve ok atarak onları hezimete uğrattı, kaçarak Mekke evlerine girdiler. Müfessirler, ayetin manası şöyledir demişlerdir: Allah Teala minnetinden bahsetti; çünkü iki fırkanın arasına girdi, onlar da savaşmadılar, işi sulh ile bitirdiler.

Mekke'nin göbeğinde: Bunda da üç görüş vardır: ***Birincisi:*** O Hudeybiye'dir, bunu da Enes demiştir. *İkincisi:* Mekke vadisidir, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Ten'im'dir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir.

"Mekke" kelimesine gelince, Zeccac şöyle demiştir: O, müennes olduğu için gayri munsariftir. "Bekke" gibi türemesi caizdir, mim de be'den bedeldir; darbetün lazimün ve lazibün denildiği gibi. İmtekkel fasilü ma fiddar'i kavlinden gelmesi de caizdir ki deve yavrusu annesinin memesindeki sütü son damlasına kadar emdi, demektir. Bu itibarla ona Mekke denilmesi oradaki izdihamdan dolayıdır. Birinci görüş daha güzeldir. Kutrub da şöyle demiştir: Mekke, temekkektül muhha'dan gelir ki kemikteki iliği sömürmektir. İbn Faris de: Temekkektül azme denir ki: Kemiğin iliğini çıkarmaktır, demiştir.

---

3 - Müslim, Cihad ve Siyer, hadis no, 133.

Temekkük, bir şeyi sonuna kadar götürmektir. Hadiste: Borçlularınızı son kuruşuna kadar sıkıştırmayın, denilmiştir.

Ona "Mekke" denilmesinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Çünkü orası bütün dağ yollarından halkın toplandığı yerdir, sanki onları çeker. Bu da: İmtekkel fasilü ma fi dar'innakati (deve yavrusu annesinin memesindeki sütü son damlasına kadar emdi) sözünden gelir.

İkincisi: Ona Mekke denilmesi: Bekektür recüle'den gelir ki birini alçaltmak, itibarını kırmaktır; sanki o da orada haksızlık edeni kırar ve alçaltır. Şöyle bir beyit getirmişlerdir:

Ey Mekke, kötüye istediğini yap (onu ez);
Mezhic ile Ak kabilelerine bir şey yapma.

Üçüncüsü: Ona bu ad verilmesi halkının sıkıntısındandır.

Dördüncüsü: Suyunun kıtlığındandır.

Mekke ile Bekke bir midir? Biz de bunu Al-i İmran: 96'da zikretmiştik.

"Sizi onlara muzaffer kıldıktan sonra (min ba'di en ezfereküm aleyhim)": Bu da "bihim" demektir. Çünkü: Zafirtü bifülanin de denir, zafirtü aleyhi de denir.

"Ve kânallahu bima ta'melune basira": Ebu Amr ye ile diğerleri de te ile okumuşlardır.

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ
مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ
مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ
بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا
الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٢٥﴾ إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا
فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ
عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا
أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾

25 – Onlar o kimselerdir ki, kafir oldular ve sizi Mescid-i Haram'dan, kurbanlığı da hapsedilerek yerine varmaktan çevirdiler. Eğer kendilerini tanımadığınız mü'min erkekler ve mü'min kadınları bilmeden çiğneyip de o yüzden başınıza bir vebal gelecek olmasa idi (size fetih için izin verirdi. İzin verilmemesi) Allah'ın, dilediğini rahmetine sokması içindir. Eğer ayrılsalardı, onlardan kafirlere acıklı bir azapla azap ederdik.

26 – O zaman kafirler kalplerine taassubu, cahiliyet taassubunu, Allah da huzurunu Resul'ünün ve mü'minlerin üzerine indirmiş ve onları takva kelimesine zorlamıştı. Onlar da buna daha haklı ve ehil / layık idiler. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

"Onlar o kimselerdir ki kafir oldular": Yani Mekke halkı demektir, "ve sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiler" onu tavaf edip umrenizi yapmaktan "ve kurbanlığı": Yani onu da çevirdiler, "hapsedilerek" çevirdiler, "ulaşmasından, yerine" yeri de kesilecek kurban mahallidir. "Eğer mü'min erkekler ve mü'min kadınlar olmasaydı" ki onlar Mekke'de zayıf görülen kimselerdi "bilmediğiniz" yani tanımadığınız demektir. "Çiğnemekten" öldürmekle ezilmekten. Ayetin manası şöyledir: Eğer öldürülmekle çiğnenecek, ezilecek ve tanımadığınız erkek ve kadın mü'minler olmasaydı. "O yüzden başınıza bir vebal gelmeseydi": Ayette vebal diye tercüme edilen maarre kelimesinde dört görüş vardır: *Birincisi:* Günahtır bunu da İbn Zeyd, demiştir. *İkincisi:* Diyet borcudur, bunu da İbn İshak demiştir. *Üçüncüsü:* Yanlışlıkla öldürme kefaretidir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Dördüncüsü:* Dininizden olanları öldürme ayıbı, bunu da bir bölük müfessir nakletmiştir. Ayette atılan kelime vardır, takdiri şöyledir: Siz bu sene Mescid-i Haram'a girdirirdim. Buna engel olmam sadece "Allah'ın, rahmetine girdirmesi içindir" yani dinine girdirmesi içindir "dilediğini" Mekke halkından. Onlar da Hudeybiye sulhundan sonra Müslüman oldular. "Eğer ayrılsalardı": İbn Abbas: Bir tarafa çekilselerdi, demiştir. İbn Kuteybe ile Zeccac da: Bilinselerdi, demişlerdir. Müfessirler de: Eğer müşriklerden seçilselerdi, demişlerdir. "mutlaka kafirlere azap ederdik" ellerinizle öldürmek ve esir etmekle. Bir cemaat de şöyle demişler: Eğer mü'minler kafirlerin bellerinden (sulplerinden) ayrılsalardı. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Mutlaka azap ederdik" kavli, iki kelamın cevabıdır: *Birincisi:* Eğer bazı erkekler olmasaydı, ikincisi de: Eğer ayrılsalardı kavlidir. "İz ceala (o zaman)": Bu "mutlaka azap ederdik, kavline bağlıdır. Hamiyet: Taassup ve kibir demektir. Onlar şöyle dediler: Muhammed'in ashabı, oğullarımızı ve kardeşlerimizi öldürdükleri halde Mekke'ye girerlerse, Araplar bunu başımıza kakarlar. Allah'a yemin ederiz ki bu olmaz, dediler. "Allah da Resul'ünün ve mü'minlerin üzerine

huzurunu indirdi" onlar da aynı duyguya kapılıp da savaşarak Allah'ın emrine karşı gelmediler. Şöyle de denilmiştir: Zikri geçen taassup (fanatizm) elçi Süheyl bin Amr'ın sulh metnine "Rahman Rahim" ve "Allah'ın Resul'ü" gibi ifadeleri yazmak istememesidir.

"Allah da onları takva sözüne zorladı": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: "Lailahe illallah"tır, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Said bin Cübeyr, İkrime, Katade, Dahhak, Süddi, İbn Zeyd ve diğerleri demişlerdir. Peygamber sallallahu aleyhi ve selleme isnat edilen hadis olarak da zikredilmiştir. Buna göre "elzemehüm" kelimesinin manası: Onlar için hükmetti olur ki o da şirki onlardan bertaraf etmesidir.

İkincisi: "Lailahe illallahu vallahu ekber"dir, bunu da İbn Ömer, demiştir. Ali bin Ebu Talip'ten de iki görüş nakledilmiştir.

Üçüncüsü: "Lailahe illallahu vahdehu laşerike leh, lehül mülkü velehül hamdü ve hüve ala külli şeyin kadir" kelimesidir. Bunu da Ata bin Ebi Rebah, demiştir.

Dördüncüsü: "Lailahe illallah Muhammedün Resulullah"tır, bunu da Ata el – Horasani, demiştir.

Beşincisi: "Bismillahirrahmanirrahim"dir. Bunu da Zühri, demiştir.

Buna göre mana şöyle olur: Müşrikler sulh kağıdına bunu yazmak istemeyince Allah da bunu mü'minlerin kalplerine yazdı. "Onlar da buna daha haklı idiler" müşriklerden "ve ehil idiler" Allah Teala'nın ilminde.

لَقَدْ
صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ
إِنْ شَاءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ
لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ
فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ
الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا ﴿٢٨﴾

27 – Andolsun, gerçekten Allah, Resul'üne gördüğü rüyayı hak ile tasdik etti. Eğer Allah dilerse, muhakkak Mescid-i Haram'a başlarınızı tıraş ederek ve kısaltarak korkmadan güvenle gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bildi de bunun ötesinden yakın bir fetih kıldı.

28 – O ki Resul'ünü hidayetle ve hak din ile gönderdi ki onu (hak dini) bütün dinlerin üzerine galip kılsın. Allah şahit olarak yeter.

"Andolsun, gerçekten Allah, Resul'üne gördüğü rüyayı tasdik etti": Müfessirler, iniş sebebi şöyledir, demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Hudeybiye seferine çıkmadan önce rüyasında biri: "Elbette Mescid-i Haram'a gireceksiniz..." dedi. Kendisi ve ashabının Mekke'ye saçlarını tıraş etmiş ve kısaltmış olarak girdiklerini gördü. Bunu da ashabına haber verdi, onlar da sevindiler. Hudeybiye seferine çıkınca Mescid-i Haram'a o sene gireceklerini zannettiler. Girmeden geri dönünce münafıklar: "Gördüğü rüya nerede?!" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi; onlar da ertesi sene girdiler.

"Eğer Allah dilerse (inşallah)": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: "İn" "iz" (zaman) manasınadır, bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: O Allah'tan istisnadır, bildiği halde böyle demiştir, insanlar ise bilmedikleri şeyde böyle derler. Bunu da Salep demiştir. Buna göre mana şöyledir: O, onların gireceklerini bildi, ancak insanların inşaallah demesi gibi onlar adına inşaallah, dedi.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Mescid-i Haram'a elbette gireceksiniz, eğer Allah size bunu emrederse. Bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: İnşallah, bazılarının veya hepsinin gireceklerine raci olabilir, çünkü bazılarının öleceklerini biliyordu. Bunu da Maverdi aktarmıştır.

Beşincisi: Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in rüyasında birinin "Mescid-i Haram'a inşaallah emniyet içinde gireceksiniz" şeklindeki sözün hikaye edilmesidir, bunu da Kadı Ebu Ya'la nakletmiştir.

Altıncısı: O güven ve korkuya racidir; girişte ise şüphe yoktur Bunu da Salebi aktarmıştır.

"Güvende olarak" düşmanlardan, "başlarınızı tıraş etmiş veya kısaltmış olarak" saçlarınızı "korkmadan" düşmandan.

"Sizin bilmediğinizi O bildi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, yararın sulhta olduğunu bildi. *İkincisi:* Geç girmede yarar olduğunu bildi. *Üçüncüsü:* Size bundan önce Hayber'i fethedeceğini bildi.

"Bunun öncesinden de yakın bir fetih kıldı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hayber'in fethidir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata, İbn Zeyd ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Hudeybiye barışıdır, bunu da Mücahit ile İbn İshak, demişlerdir. Biz de nasıl fetih olduğunu surenin başında açıklamıştık.

Bundan sonrası da "şahit olarak Allah yeter" kavline kadar Beraet: 33'te tefsir edilmiştir. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, İslam'ı bütün dinlerin üzerine çıkaracağına kendine karşı şahitlik etti. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Muhammed'in Allah'ın Resul'ü olduğuna O'nun şahitliği yeter. Bunu da Mukatil, demiştir.

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ
بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا
سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ
فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ
عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

29 – Muhammed Allah'ın Resul'üdür. Onun yanındakiler kafirlere karşı pek çetinler, kendi aralarında pek merhametliler. Onların ruku ve secde ettiklerini görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Yüzlerinde secde izinden nişanları vardır. İşte bu, onların Tevrat'taki misalidir. Onların İncil'deki misali de şöyledir: (Onlar) filizini çıkarıp da onu güçlendiren, kalınlaşıp gövdesi üzerine dikilen, çiftçinin hoşuna giden bir ekin gibidir. (Onların buna benzetilmesi) onlarla kafirleri kızdırması içindir. Allah onlardan iman edip iyi şeyler yapanlara bir bağış ve büyük bir mükafat va'detmiştir.

"Muhammedün resulullah": Şa'bi, Ebu Reca, Ebu'l – Mütevekkil ve Cahderi, ikisinde de nasb ile "muhammeden resulallah" okumuşlardır. İbn Abbas da: Onun resullüğüne şahitlik etti, demiştir.

"Onun yanındakiler": Ashabını kastediyor, eşidda' da şedid'in çoğuludur. Zeccac şöyle demiştir: Aslı eşdida'dır, tıpkı nasib ve ensıba' gibi. Ancak dallar harekeli olduğu için birincisi ikincisine idgam edilmiştir. "Men yertedde minküm" *(Maide: 54)* de böyledir.

"Ruhamau beynehüm": Ruhama, da rahim'in çoğuludur, mana da

şöyledir: Onlar kafirlere serttirler, birbirlerini ise severler. "Onları ruku ve secde ederlerken görürsün": Çok namaz kılmaları ile niteliyor. "Allah'tan lütuf isterler" o da cennettir, "rıza isterler" o da kendilerinden razı olmasıdır. Bu sıfat cumhura göre bütün ashap içindir. Mübarek bin Fedale de Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yanındakiler" Ebu Bekir'dir, "kafirlere serttirler" de Ömer'dir, "kendi aralarında merhametliler" de Osman'dır, "onları ruku ve secde ederlerken görürsün" Ali bin Ebu Talip'tir. "Allah'tan lütuf ve rıza isterler" de Talha, Zübeyr, Abdurrahman, Sa'd, Said ve Ebu Ubeyde'dir.

"Nişanları" yani alametleri "yüzlerindedir. Bu alamet dünyada mıdır yoksa ahirette midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyadadır, sonra bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O güzel tavırdır, bunu da İbn Ebi Talha rivayetinde İbn Abbas, demiştir. Mücahit rivayetinde de şöyle demiştir: O gördüğünüz şey değildir, ancak o, İslam siması, tarzı ve alçak gönüllülüğüdür. Mücahit de şöyle demiştir: O alındaki nasır işareti değildir, fakat huşu, vakar ve tevazudur.

İkincisi: O abdest suyunun ve ıslak toprağın izidir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Ebu'l – Aliye de şöyle demiştir: Çünkü onlar kumaş üzerinde değil toprağa secde ederlerdi. Evzai de şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre o, alna yapışan topraktır.

Üçüncüsü: O solgunluktur, adamın yüzü gece solarsa, sabahleyin sararır. Hasen Basri de şöyle demiştir: Yüzlerindeki simaları" sarılıktır. Said bin Cübeyr de: Uykusuzluğun eseridir, demiştir. Şimr bin Ata da: O gece uykusuz kalmaktan dolayı yüzdeki sarılıktır, demiştir.

İkincisi: O ahirettedir, sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onların kıyamet gününde secde yerleri diğer yerlerinden daha çok beyaz olur, bunu da Atıyye al – Avfi, demiştir. Hasen ile Zühri de bu görüştedirler. El – Avfi, İbn Abbas'tan: Namazları kıyamet gününde yüzlerinde görünür, demiştir.

İkincisi: Onlar kıyamet gününde abdest azaları bembeyaz olarak haşrolunurlar.

"İşte bu onların misalidir": Yani sıfatı ve niteliğidir, mana da şöyledir: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabının Tevrat'taki sıfatı budur.

"İncil'deki misali": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bu Tevrat'ta zikredilen misal onların İncil'de de misalidir. Mücahit şöyle demiştir: Onların Tevrat ve İncil'deki misali birdir

İkincisi: Geçen misalleri Tevrat'tadır, ama İncil'deki misali de "bir ekin gibidir" sözüdür. Bu da Dahhak ile İbn Zeyd'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Onların Tevrat ve İncil'deki misali bir ekin gibidir. Bu görüşleri Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

"Ahrece şat'ehu": İbn Kesir ile İbn Amir, tının ve hemzenin fethi ve hemze ile "şataehu" okumuşlar; Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, tının sükunu ile "şat'ehu" okumuşlardır. Hepsi de meftuh hemze ile okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Aliye ve İbn Ebi Able de tının fethi, hemzenin meddi ve elifle "şetâehu" okumuşlardır. Ebu Ubeyde: Filizi, demiştir. Eştaez zeru fehüve muştıün denir ki: Ekin yavrulamak, filiz çıkarıp çatallamaktır. "Feazerehu" onu güçlendirdi, filiz ana dal gibi oldu demektir. İbn Amir de fealehu gibi "feezerehu" okumuştur. İbn Kuteybe de: Ona yardım etti ve kuvvetlendirdi, demiştir. "Festağleza" kalınlaştı, demektir. "Festeva ala sukıhi" sûk, sak'ın çoğuludur, bu da aziz ve celil olan Allah'ın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için getirdiği bir misaldir; o tek başına çıktı, onu ashabı ile takviye etti, tıpkı tek ekin dalını yanlarından çıkan filizlerle takviye ettiği gibi. O da büyüdü, kalınlaştı ve sağlamlaştı. İbn Kesir, hemze ile "ala su'kıhi" okumuş, diğerleri ise hemzesiz okumuşlardır. Katade şöyle demiştir: İncil'de şöyle deniyor: Bir kavim çıkacaktır, ekin gibi bitecektir.

Bu misalden kimlerin kastedildiğinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ekinin aslı: Abdulmuttalib'tir, "filizini çıkardı" Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i çıkardı, demektir. "Kalınlaştı" Ömer'le "dikeldi" Osman'la "gövdesi üzerine" Ali bin Ebu Talip'le. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ekinden maksat: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. "Filizini çıkardı" Ebu Bekir'dir. "Onu güçlendirdi" Ömer'le "kalınlaştı" Osman'la, "gövdesi üzerine dikeldi" Ali ile. "Ekincilerin hoşuna gider" yani mü'minlerin, demektir. "Kafirleri kızdırması için" O da Ömer'in Mekkelilere: Bugünden sonra Allah'a gizli ibadet edilmeyecektir, sözüdür. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, Mübarek de Hasen'den rivayet etmiştir.

"Kafirleri kızdırması için": Yani onları çoğalttı ve güçlendirdi ki kafirler onlara kızsınlar. Malik bin Enes şöyle demiştir: Kim sabahleyin kalkar da kalbinde Resulullah salallahu aleyhi ve sellem'in ashabına karşı kin olursa, onu bu ayet çarpar. İbn İdris de şöyle demiştir: Onların kafirlere yani rafizilere benzeyeceklerinden korkarım, çünkü Allah Teala "kafirleri kızdırması için" buyurmuştur.

"Allah onlardan iman edip iyi şeyler yapanlara bir bağış ve büyük bir mükafat va'detmiştir": Ayette geçen "min" edatı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Cinsi diğerlerinden ayırmak içindir mesela "fectenibur ricse minelevsan" *(Hac: 30)* ayetinde olduğu gibi. Şu sözde de böyledir: Enfik minedderahimi (dirhemlerden harca) yani masrafın o cinsten olsun demektir. İbn Enbari de, ayetin manası şöyledir, demiştir: Allah bu cinsten yani ashap sınıfından olup da iman edenlere şöyle va'detmiştir (açıkçası: Ashabın hepsi öyledir, demektir. Mütercim).

İkincisi: Bu va'din onlardan iman ve iyi amel üzerinde duranlara olduğudur.

49-HUCURAT SURESİ

Medine'de inmiştir. 18 ayettir.

İcma ile Medeni'dir. Sevban, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah bana Tevrat'ın yerine yedi uzun sure verdi, bana İncil'in yerine yüzlük (miun) surelerini verdi. Zebur'un yerine mesani surelerini verdi. Mufassal surelerle de bana ikram etti.[1] Yedi uzun sureden "velekad ateynake seb'an minel mesani" kavlinde bahsetmiştik *(Hicr: 87)*. Miun da İbn Kuteybe'ye göre uzun surelerden sonrakilerdir. Onlara miun denilmesi, ayetlerinin yüzden fazla veya yakın olmasındandır. Mesani de onları takip edip yüzden aşağı olanlardır; sanki miun birinciler, mesani de ikinciler demiş gibi olur. Mufassal da mesani'den sonraki kısa surelerdir. Onlara mufassal denilmesi kısa olup besmele ile aralarının açık olmasındandır.

Maverdi tefsirinin başında Mufassal hakkında üç görüş beyan etmiştir: *Birincisi:* O Muhammed suresinin başından Kur'an'ın sonuna kadardır. Bunu da çoğunluk demiştir. *İkincisi:* Kaf suresinin başından sona kadardır. Bunu da İsa bin Ömer, birçok sahabeden nakletmiştir. *Üçüncüsü:* Duha suresinden sona kadardır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

---

1 – İmam Ahmed, Müsned, 4/107, Vasile bin Eska'dan.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُٓوا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ
صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ اَنْ تَحْبَطَ
اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَغُضُّونَ اَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ
رَسُولِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰىۜ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ
عَظ۪يمٌ ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ey o iman edenler, Allah'ın ve Resul'ünün önüne geçmeyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah hakkıyla işiten, her şeyi bilendir.

2 – Ey o iman edenler, seslerinizi Peygamberin sesinin üzerine yükseltmeyin. Kiminizin kiminize bağırması gibi ona sözle bağırmayın. Sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider.

3 – Şüphesiz Allah'ın Resul'ünün yanında seslerini kısanlar (var ya), işte Allah onların kalplerini takva için imtihan etmiştir. Onlar için bir bağış ve büyük bir mükafat vardır.

"Ey iman edenler, Allah'ın ve Resul'ünün önüne geçmeyin": İniş sebebinde dört görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Temim oğullarından bir heyet geldi, Ebu Bekir: Ka'ka' bin Ma'bed'i Emir et, dedi. Ömer de: Akra' bin Habis'i Emir et, dedi. Ebu Bekir: Sen sırf bana muhalefet etmek istedin, dedi; Ömer de: Ben sana muhalefet etmek istemedim, dedi. İkisi tartıştılar, sesleri yükseldi; bunun üzerine: "Ey iman edenler, Allah ve Resul'ünün önüne geçmeyin" ayetleri indi *(Hucurat: 1 – 5)*. Bu ayetten sonra Ömer, Resulullah'a sesini işittirmezdi, öyle ki ona ne demek istediğini sorardı. Bunu Abdullah bin Zübeyr rivayet etmiştir.

İkincisi: Bir kavim kurban bayramı günü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bayram namazını kılmadan önce kurbanlarını kestiler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara kurbanlarını iade etmelerini buyurdu, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: O: Allah şu şu konularda şöyle şöyle indirseydi, diyen birileri hakkında; Allah bundan hoşlanmadı ve önlerine geçerek onları durdurdu. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: O Amr bin Ümeyye ed – Damri hakkında indi, o Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e danışmadan Süleym oğullarından bir adam öldürmüştü. Bunu da İbn Saib, demiştir. İbn Ebi Talha da İbn Abbas'tan: Kitap ve sünnete muhalif bir şey söylemeyin, dediğini rivayet etmiştir. El – Avfi de ondan: Onun huzurunda konuşmaktan men edildiler, dediğini rivayet etmiştir. Hazreti Aişe radıyallahu anha'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamberiniz oruç tutmadan önce oruç tutmayın. Ayetin manası bütün görüşlere göre şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir şey demeden veya bir şey yapmadan siz demeyin ve yapmayın. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Fülanün yukaddimü beyne yedeyil imami ve beyn yedey ebihi (filanca, imamdan veya babasından önce emir ve yasak koyuyor) denir.

"Tükaddimu": İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, Ebu Rezin, Aişe, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, İkrime, Dahhak, İbn Sirin, Katade, İbn Yamur ve Yakup, tenin ve dalın fethi ile okumuşlardır. Ötekiler de tenin zammı ve dalın kesri ile okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: İkisi de doğrudur: Kaddemtü ve tekaddemtü de denir. Zeccac: İkisi de birdir, demiştir. "Allah'ın ve Resul'ünün ellerinin arasına (önüne) geçmeyin. Bu, ön demektir; zira insanın iki elinin arası önü demektir. Mana şöyledir: Emir'in (amirin) önüne geçmeyin.

"Seslerinizi yükseltmeyin": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Az önce Zübeyr hadisinde zikrettiğimiz gibi Ebu Bekir ile Ömer seslerini yükselttiler, bu da İbn Ebi Müleyke'nin görüşüdür.

İkincisi: O, Sabit bin Kays bin Şemmas hakkında inmiştir; o yüksek sesli biri idi, genellikle Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in huzurunda konuştuğu zaman onu sesiyle rahatsız ederdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Ona sözle bağırmayın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, hitap ederken bağırmaktır, bunu çoğunluk demiştir.

İkincisi: Onu birbirinizi çağırdığınız gibi ismi ile çağırmayın, fakat: Ya Resulullah, ya Nebiyyallah, deyin. Bu da Said bin Cübeyr, Dahhak ve Mukatil'in görüşleridir.

"Amelleriniz boşa gitmesin diye": Bunu İbn Kuteybe, demiştir. Ahfeş de: Boşa gider korkusu ile demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Burada boşa gitmenin manası, derecesinin düşmesidir yoksa küfürde olduğu gibi tamamen yok olması değildir.

"Şüphesiz seslerini kısanlar": İbn Abbas şöyle demiştir: "Seslerinizi yükseltmeyin" kavli inince Ebu Bekir, Resulullah'la ancak bir sırdaş gibi sessiz konuşacağına yemin etti. Bunun üzerine Allah Teala, Ebu Bekir hakkında "seslerini kısanlar" ayetini indirdi. Ayette geçen ğadd, "kul lilmü'minine yeğuddu" *(Nur: 30)* ayetinde anlattığımız gibi eksiltmek ve kısmaktır.

"Allah onların kalplerini imtihan etti": İbn Abbas: İhlaslı kıldı, demiştir. "Takva için" günahtan arındırdı. Zeccac da şöyle demiştir: Kalplerini yokladı, onları ihlaslı buldu. Nitekim: Bu altını ve gümüşü denedim denir ki: Eriterek onları denedim, her birinin saf olduğunu anladım manasınadır. İbn Cerir de şöyle demiştir: Onları imtihan ederek denedi; onları takva için saf ve halis hale getirdi.

إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾
وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ
رَّحِيمٌ ﴿٥﴾

4 – Şüphesiz sana odaların arkasından seslenenlerin çoğu akıl etmez kimselerdir.

5 – Eğer onlar senin çıkmana kadar sabretselerdi, elbette onlar için daha hayırlı olurdu. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

"Şüphesiz sana odaların arkasından seslenenler": İniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Temim oğulları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, kapıda durup: Ya Muhammed, dışarı çık, bizim methimiz güzel, kınamamız çirkindir, dediler. O da: "Bunu ancak Allah yapar" diyerek dışarı çıktı. Onlar da: Biz Temim oğullarından gelen kimseleriz, sana şairimiz ve hatibimizle geldik; seninle şiirde yarışacak ve seninle karşılıklı övüneceğiz dediler. O da: Ben ne şiirle gönderildim ne de övünmekle emrolundum, ancak yine de getirin, dedi. Zibrikan bin Bedir, içlerinden bir gence: Kalk, kendi üstünlüğünü ve kavminin üstünlüğünü anlat, dedi. O da kalkıp anlattı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de Sabit bin Kays'e emretti; o da ona cevap verdi. Şairleri kalktı, ona da Hassan cevap verdi. Akra' bin Habis: Allah'a yemin ederim ki bu nasıl oluyor bilmiyorum; hatibimiz konuştu, onların hatibi daha güzel konuştu. Şairimiz şiir söyledi, onların şairi daha güzel şiir söyledi, dedi sonra da ilerleyip Müslüman oldu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de ona ihsanda bulundu ve kisvet giydirdi. Resulullah

sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında sesler yükseldi, gürültü çoğaldı; bunun üzerine bu ayet indi. Bu Cabir bin Abdullah ile diğerlerinin görüşüdür. İbn İshak da şöyle demiştir: Bu ayet Temim oğullarının kaba adamları hakkında indi, içlerinde de Akra' bin Habis, Uyeyne bin Hısn, Zibrikan bin Bedr, Kays bin Asım el – Minkari, Halid bin Malik ve Süveyd bin Hişam vardı. Bu ikisi Nehşel kabilesinden idiler. Temim'den Ka'ka' bin Ma'bed, Ata bin Habis ve Veki bin Veki de vardı.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Anber oğullarına bir birlik gönderdi, başlarına Uyeyne bin Hısn el – Fezari'yi kumandan tayin etti. Onlar bunu öğrenince kaçtılar ve ailelerini terk ettiler. Uyeyne de onları esir aldı. Onlar da gelip zürriyetlerinin fidyelerini vermek istediler. Öğle üzeri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem istirahatta iken geldiler, ya Muhammed, dışarı çık, diye bağırdılar, onu uykusundan uyandırdılar. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Araplardan birkaç kişi birbirlerine: Şu adama gidelim, eğer peygamber ise onunla mutlu oluruz, eğer kral ise koltuğunda yaşarız, dediler. Geldiler; Ya Muhammed, ya Muhammed, diye bağırmaya başladılar. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Zeyd bin Erkam, demiştir.

"Hucurat" kelimesini Übey bin Ka'b, Hazreti Aişe, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Mücahit, Ebu'l – Aliye, İbn Yamur, Ebu Cafer ve Şeybe, cimin fethi ile okumuşlardır; Ebu Rezin, Said bin Müseyyeb ve İbn Ebi Able de sükunu ile okumuşlardır. Diğerleri ise zammı ile okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: En güzeli ha ile cimin zammeli olmasıdır, Bazı Araplar; el – Hucurat verrükübat, derler. Bazen de hafifçe: el– Hucrat derler. Temimler sakin, Hicazlılar harekeli söylerler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: el – Hucuratın tekili hucre'dir, zulmet ve zulumat gibi. Müfessirler de şöyle demişlerdir: Odaların arkasından çağırmaları, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hangi odada olduğunu bilmemelerindendir.

"Eğer onlar senin çıkmana kadar sabretselerdi, elbette onlar için daha hayırlı olurdu": Zeccac şöyle demiştir: Sabır onlar için daha hayırlı olurdu. Hangi açıdan hayırlı olacağında da iki görüş vardır:

Birincisi: Zürriyetleri için verdikleri fidyede hayırlı olurdu; eğer sabretselerdi onları fidyesiz salıverirdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Allah'a ve Resul'üne itaatte kendileri için daha güzel olurdu.

"Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir": Yani içlerinden tövbe edenler için demektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا
أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ ﴿٦﴾
وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ
وَلَٰكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ
إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾
فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٨﴾

6 – Ey o iman edenler, eğer size bir fasık bir haber getirirse, araştırın; sonra bir topluma bilmeden sataşırsınız da yaptığınıza pişman olursunuz.

7 – Bilin ki, içinizde Allah'ın Resul'ü vardır. Eğer birçok işte size itaat ederse, elbette sıkıntıya düşersiniz. Ancak Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi. Size küfrü, fasıklığı ve isyanı kötü gösterdi. İşte onlar doğru yolda olanlardır.

8 – Allah'tan bir lütuf ve nimet olarak. Allah hakkıyla bilen, hikmet sahibidir.

"Eğer size bir fasık bir haber getirirse": Velid bin Ukbe hakkında inmiştir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zekatlarını almak üzere onu Mustalık oğullarına gönderdi, cahiliyede de onunla aralarında düşmanlık vardı. Biraz gittikten sonra korkup döndü ve: Onlar zekat vermek istemediler ve beni öldürmek istediler, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onlara başkasını gönderdi. Bu ayet de bunun üzerine indi. Ben de olayı "el – Muğni" kitabında normal ve "el – Hadaik" kitabında da uzun uzadıya anlattım. "Araştırın" kavlinin manasını da Nisa: 94'te zikrettim.

Nebe' ise haberdir, "en" de "liella" manasınadır. Bilmeden demek de: O toplumun durumunu bilmeden demektir. "Yaptığınıza olursunuz": yanlışlıkla onlara verdiğiniz zarardan dolayı "pişmanlar".

Sonra onları korkutup "Bilin ki, içinizde Allah'ın Resul'ü vardır' dedi. Yani ona yalan söylerseniz Allah ona haber verir, siz de rezil olursunuz, demektir. Sonra şöyle dedi: "Eğer size birçok işte itaat ederse" Yani ona verdiğiniz asılsız haberlerde sizi dinlerse, "elbette sı-

kıntıya düşersiniz" zor durumda kalırsınız. İbn Kuteybe: Anet, sıkıntı ve kötülüktür, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: O günah ve helaktir, zira müslümanlar o kavmin kafir olduklarını işitince: Ya Resulallah, üzerlerine asker gönder, onlarla savaş ve onları öldür, dediler. Sonra da mü'minlere hitap edip: "Ancak size imanı sevdirdi... isyankarlığı kötü gösterdi" dedi. Sonra da dönüp onlardan haber verdi: "İşte doğru yolda olanlar onlardır" dedi. İşin doğrusunu bilenler onlardır, demektir. "Allah'tan bir lütuf ve rahmet olarak": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Size bunu bir lütuf olarak yaptı, yani izzet ikram olarak yaptı, demektir.

وَإِنْ طَائِفَتَانِ
مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى
الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا
بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٩﴾
إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ
تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

9 – Eğer mü'minlerden iki topluluk savaşırlarsa, aralarını bulun. Eğer ikisinden biri diğerine saldırırsa, saldıran Allah'ın emrine dönünceye kadar onunla savaşın. Eğer dönerse, aralarını adaletle düzeltin ve adil olun. Şüphesiz Allah adilleri sever.

10 – Mü'minler ancak kardeştir. Kardeşlerinizin aralarını bulun. Allah'tan korkun. Umulur ki esirgenirsiniz.

"Eğer iki topluluk": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Enes bin Malik'ten şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Abdullah bin Übey'e gitsen" dediler. O da bir merkebe bindi, onunla beraber Müslümanlar da yaya olarak gittiler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona gelince, "bana yaklaşmayın, Allah'a yemin ederim ki merkebinin kokusu beni rahatsız etti" dedi. Ensar'dan biri de: Allah'a yemin ederim ki senin kokundan daha güzeldir, dedi. Abdullah'ın aşiretinden biri kızdı, ashaptan ona aynı tonla karşılık verenler oldu. Birbirlerine hurma dalı, tokat ve pabuçlarla girdiler. Bize ulaştığına göre "eğer iki

topluluk savaşırlarsa" ayeti onların hakkında indi.[2] Yine iki hadisçi Üsame'den de şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Sa'd bin Ubade'yi ziyarete çıktı, aralarında Abdullah bin Übey ile Abdullah bin Revaha'nın da oldukları bir meclise uğradı; İbn Übey yüzünü ridasiyle kapattı ve: Toz etmeyin, dedi... Müslümanlar, müşrikler ve Yahudiler birbirlerine sövdüler.[3] Ben de hadisi "el – Muğni" ve "el – Hadaik" kitaplarında uzun uzadıya anlattım. Mukatil de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ensarın yanında merkebin üzerinde durdu, merkep idrar yaptı, Abdullah bin Übey de: Öf, dedi ve burnunu tuttu. Abdullah bin Revaha da: Allah'a yemin ederim ki o senden daha hoş kokuyor, dedi. İbn Übey'in aşireti ile İbn Revaha'nın aşireti arasında pabuçlarla, tokatlarla ve hurma dallarıyla vuruşma oldu. Ayet de bunun üzerine indi.

İkincisi: O ensardan iki kimse hakkında indi, aralarında bir hak meselesinde tartışma oldu. Biri: Hakkımı zorla alırım, dedi, çünkü aşireti kalabalıktı. Ötekisi de onu hakem olarak Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e davet etti. Anlaşamadılar, tokatlarla pabuçlarla birbirilerine girdiler. Bunu Katade demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: İki toplumdan maksat: Evs ile Hazreç'tir. Onlar sopalarla kavga ettiler. Übey bin Ka'b, İbn Mes'ud ve Ebu Amr el–Cevni tesniye müzekker fiil kalıbıyla "iktetela" okumuşlardır; Ebu'l–Mütevekkil en–Naci ile İbn Ebi Able de tesniye müennes kalıbıyla te ve lamdan sonra da elifle "iktetelėta" okumuşlardır. Hasen, Katade ve Süddi de şöyle demişlerdir: "Aralarını bulun" onları aziz ve celil olan Allah'ın kitabına davet etmek ve içindekine kayıtsız şartsız razı olmakla. "Eğer biri diğerine saldırırsa": Haksız bir talepte bulunur da barışa yanaşmazsa "dönünceye kadar onunla savaşın" Allah'ın emrine" yani emrettiği sulhu kabul edinceye kadar, demektir.

"Adil olun": Yani aralarını bulmada adaletle hükmedin, demektir.

"Mü'minler ancak kardeştir": Zeccac şöyle demiştir: Dinlerinde bir olurlarsa, bu birlik nedeniyle köklerine dönmüş olurlar. Çünkü onlar Adem ile Havva'dan gelmektedirler. Dinleri farklı olursa, soyları da farklı olur.

"Feeslihu beyne ehaveyküm": Çoğunluk tesniye ye'si ile "ehaveyküm" okumuşlar; Übey bin Ka'b, Muaviye, Said bin Müseyyeb, İbn Cübeyr, Katade, Ebu'l – Aliye, İbn Yamur, İbn Ebi Able ve Yakup, cemi olarak hemzenin kesri ve te ile "beyne ihvetiküm" okumuşlardır. Ali bin

---

2 – Buhari, Sulh, bab, 1; Müslim, Cihad, hadis no, 117.

3 – Buhari, Tefsirü sure-i Al-i İmran, bab, 15; İstizan, bab, 20; Müslim, Cihad, hadis no, 116; Ahmed, Müsned, 5/203.

Ebu Talib, Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Hasen, Şa'bi ve İbn Sirin nun ile ondan önce de elifle "beyne ihvaniküm" okumuşlardır. Katade: Bundan Evs ile Hazreç kastedilmiştir, demiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا
خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ
وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ
بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

11 – Ey o iman edenler, bir topluluk bir toplulukla alay etmesin, kendilerinden daha hayırlı olmaları umulur. Kadınlar da kadınlarla alay etmesinler; kendilerinden daha hayırlı olmaları umulur. Kendinizi kötülemeyin ve lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü addır. Kim tövbe etmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

"Bir topluluk bir toplulukla alay etmesin": Bu ayet üç sebeple inmiştir: Başından "onlardan hayırlı olmaları umulur" kavline kadar bir sebeple inmiştir; bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sabit bin Kays bin Şemmas, bir gün Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yakın oturmak üzere geldi, kulağında sağırlık vardı. Önündeki bir adama: Yer ver, dedi. Adam da ona: Başka yer var, dedi. O da kızarak oturdu. Sonra adama: "Sen kimsin?" dedi. O da: Ben filanım, dedi. Sabit de: Demek sen, filanca kadının oğlusun, dedi. Cahiliyede ayıplanan kötü bir kadından bahsetti. Adam sesini çıkarmadı, başını eğdi. Bunun üzerine: "Bir topluluk bir toplulukla alay etmesin, kendilerinden daha hayırlı olmaları umulur" ayeti indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Temim heyeti Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in fakir ashabı ile alay ettiler, çünkü perişan hallerini gördüler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir.

"Kadınlar da kadınlarla alay etmesinler": Bu da bir sebeple inmiştir; onda da üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kadınları, Ümmü Seleme'yi kısalıkla kınadılar, bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Enes bin Malik, demiştir. Mukatil de Aişe'nin, Ümmü Seleme'nin kısalığı ile alay ettiğini iddia etmiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kadınlarından ikisi, yine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in karısı ümmü Seleme ile dalga geçtiler. Ümmü Seleme bir gün dışarı çıkmıştı, dış örtüsünün bir ucunu beline bağlamış, öbür ucun da arkasına atmıştı. O iki kadından biri diğerine: Ümmü Seleme'nin arkasındaki şeye bak, sanki köpek dili gibidir, dedi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

Üçüncüsü: Safiye bint Huyey, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Kadınlar beni ayıplıyor ve: Ey iki Yahudinin kızı Yahudi, diyorlar, dedi. O da: Benim babam Harun, amcam Musa, kocam da Muhammed'dir, deseydin, ya dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Kendinizi kötülemeyin ve lakaplarla çağırmayın": Bu da bir sebeple inmiştir, onda da üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye geldi, insanlar birbirlerini lakaplarla çağırıyorlardı. Ya Resulallah, onlar bundan hoşlanmıyorlar, denildi. Bunun üzerine: "Birbirinize lakap takmayın" kavli indi. Bunu da Ebu Cübeyre bin Dahhak, demiştir.

İkincisi: Ebu Zer'le bir adam arasında çekişme geçti, adam: Ey Yahudi kadının oğlu, dedi. Bunun üzerine "birbirinizi lakaplarla çağırmayın" kavli indi, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Ka'b bin Malik el – Ensari ile Abdullah bin Ebi Hadred el – Eslemi arasında bir söz geçti, ona: Ey Bedevi, dedi. Abdullah da ona: Ey Yahudi, dedi. Bu ikisi hakkında "kendinizi kötülemeyin ve lakaplarla çağırmayın" ayeti indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Ayetlerin tefsirine gelince: "Bir topluluk bir toplulukla alay etmesin": Yani zengin fakirle günahı gizli olan açık olanla yüksek soylu soyu düşük olanla ve kusur sayılabilecek şeylerle alay etmesin, umulur ki o Allah katında kendisinden daha hayırlı olur. Biz de Bakara: 54'te kavmin kadınlar değil erkekler topluluğuna denildiğini açıklamıştık. Bunun içindir ki ayrıca "kadınlar da kadınlarla alay etmesinler" dedi. "Vela telmizu": Ayıplamayın, demektir. Bunun açıklaması da Tevbe: 58'de geçmiştir. Burada nefislerinizden (kendinizden): Kardeşler kastedilmiştir. Mana da şöyledir: Müslüman kardeşlerinizi ayıplamayın; çünkü onlar da sizin gibidirler. Tenabüz: Nebz kökünden tefaul veznindedir, o da mastardır, nebz ise isimdir. Elkap da lakabın çoğuludur, o da: Esas isimden başka insanın çağrıldığı şöhretidir. İbn Kuteybe: "Vela tenabezu bilelkab": Birbirinizi lakaplarla çağırmayın, demiştir. "Elkab" ile "enbaz" birdir, "nebzühüm er – rafizatu" hadisi de ondandır ki lakapları Rafizi'dir, demektir. Bu lakaplardan ne murat edildiği hususunda da müfessirlerin dört görüşleri vardır:

Birincisi: Tövbe edeni daha önce yaptığı kötülükle ayıplamaktır, bunu da Atıyye el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O İslamdan önceki dini ile çağırmaktır, mesela bir Yahudi Müslüman olduğu halde onu: Ey Yahudi, diye çağırmak gibi. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Hasen, Said bin Cübeyr, Ata el – Horasani ve el – Kurazi de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O, bir adamın bir adama: Ey kafir, ey münafık, demesidir, bunu da İkrime demiştir.

Dördüncüsü: O kötü amellerle ad takmaktır; mesela: Ey zani, ey hırsız, ey fasık, demek gibi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. İlim adamları şöyle demişlerdir: Bu lakaplardan maksat, çağrılan kişinin hoşlanmadığı veya kendisi için kötüleme kabul edilen şeylerdir. Amma övgü kazandıran, doğru olanlar kötü değildir; nitekim Ebu Bekir'e: Atîk, Ömer'e: Faruk, Osman'a: Zinnureyn, Ali'ye; Ebu Türab, Halid'e: Seyfullah denilmesi gibi. "Fasıklık ne kötü addır": Yani iman ettiği halde ona fasık veya kafir demek ne kötüdür. "Kim tövbe etmezse" lakap takmaktan "işte onlar zalimlerin ta kendileridir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar günahlarıyla kendilerine zarar verenlerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar lakap takılan kimselerden daha zalimdirler. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا
تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ
أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

12 – Ey o iman edenler, zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bazısı günahtır. Kusur araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Biriniz kardeşinin ölü iken etini yemekten hoşlanır mı? İşte ondan tiksindiniz! Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.

"Zannın birçoğundan sakının": İbn Abbas: Allah Teala mü'mini mü'mine kötü düşünmekten men etmiştir, demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: O, bir adam bir adamdan kötü bir kelime söylediğini işitir, o ise bir kötülük düşünmez, veya onun bir yere girdiğini görür, o ise bir kötülük düşünmez, Müslüman kardeşi ise onu görür ve onun için kötü düşünür. Zeccac da şöyle demiştir: O iyi kimseyi kötü zan-

netmektir. Kötüler ve fasıklar için ise bizim onlardan gördüğümüz şekilde düşünme hakkımız vardır. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu ayet bütün zanların men edilmediğini gösterir; zan ise dört kısımdır: Mahzurlu, emredilen, mübah ve mendup. Mahzurlu olan şudur: O Allah Teala hakkında kötü düşünmektir. O'nun hakkında iyi düşünmek vaciptir. Dış görünüşleri adil olan Müslümanlar için kötü düşünmek de mahzurludur. Emredilen zan ise, aleyhinde ilme götüren delil olmayan zandır. Biz buna hüküm vermekle emrolunmuşuzdur. Zann-ı galiple yetinmek ve hükmü ona göre vermek vaciptir. Mesela adil şahitlerin şahitliklerini kabul etmek, kıbleyi tespit etmek, başkasının yenen haklarını değerlendirmek, miktarları şeriatçe belirtilmeyen diyet miktarlarını tespit etmek bu kabildendir. Bu ve benzeri şeylerde zann-ı gaiple karar vermeye davet edilmişizdir. Mübah zan ise imamın namazda şüphe etmesi gibidir ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bu gibi durumda zann-ı galibe göre hareket etmeyi buyurmuştur. Eğer onu yaparsa mubah olur, eğer yapmaz da azını alır, eksiğini tamamlarsa o da caiz olur. Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Zannettiğiniz zaman gerçek kabul etmeyin"[4] dediğini rivayet etmiştir. Din kardeşi hakkında kalbine gelen şüpheler de bu türdendir, onu gerçek kabul etmemelidir. Mendup ise Müslüman kardeşi hakkında iyi düşünmektir ki bu istenen bir şeydir ve ondan dolayı sevap kazanılır. "Kötü düşünerek mallarınızı insanlardan koruyun"[5] hadisi ise malı korumak için kötü ihtimali düşünmeyi tavsiye etmiştir; mesela: Eğer kapımı açık bırakırsam hırsızların çalmasından korkarım, demek gibi. *(Dilimizde de: Sen kötüsünü düşün, deriz. Mütercim).*

"Zannın bazısı günahtır": Müfessirler şöyle demişlerdir: O Müslüman kardeşi hakkında kötü düşündüğünü konuşmaktır; eğer onu konuşmazsa bunda bir beis yoktur. Bazıları da bu zannı konuşmasa da bizzat düşünmekle günah olur demişlerdir.

"Vela tecessesu": Ebu Rezin, Hasen, Dahhak, İbn Sirin, Ebu Reca ve İbn Yamur, ha ile "vela tehassesu" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Tecessüs ile tahassüs birdir, o da araştırmaktır. Casus da buradan gelir. Yahya bin Ebi Kesir'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Tecessüs cim iledir: İnsanların gizli taraflarını araştırmaktır. Ha ile tahassüs ise birilerini dinlemektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Tecessüs: Müslümanların ayıp ve açıklarını araştırmaktır. Mana da şöyledir: biriniz kardeşinin kusurunu araştırmasın, Allah'ın örttüğü ayı-

4 – İbn Kesir, Tefsir, Taberani'den.

5 – Taberani, Evsat; Heysemi, Mecmauz Zevaid, 8/86.

bını açığa çıkarmak istemesin. İbn Mes'ud'a: Şu Velid bin Ukbe'nin sakalından içki damlıyor, dediler; o da: Biz tecessüsten men edildik, eğer bir şey görürsek ona göre hükmederiz, dedi.

"Kiminiz kiminizi gıybet etmesin": Yani arkasından kötü konuşmasın, demektir. Ebu Hureyre rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e "gıybet nedir?" denildi. O da: Din kardeşinden kötü bahsetmektir, dedi. "Ya dediğimiz onda varsa?" dediler. O da: Eğer dediğin onda varsa onu gıybet ettin, eğer yoksa ona bühtan ettin, dedi.[6]

Sonra Allah gıybete bir misal getirdi: "Biriniz kardeşinin ölü iken etini yer mi (meyten)" dedi. Nafi şedde ile "meyyiten" okumuştur. Zeccac da, bunun açıklaması şöyledir, demiştir: Hazırda olmayan birinden kötü bahsetmek, onun ölü iken etini yemeye benzetilmiştir ki, o bunu hissetmez. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu, gıybetin şiddetle haram olduğunu gösterir; çünkü Müslüman'ın etini yemek haramdır. Ayrıca insan bundan doğal olarak tiksinir; o nedenle gıybet de onun gibi kötü kabul edilmelidir.

"Fekerihtümuhu": Dahhak ile Asım el – Cahderi, kâfın ref'i ve ranın şeddesi ile: "Fekürrihtümuhu" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Ondan tiksindiniz, öyleyse onu yapmayın. Kim "fekürrihtümuhu" okursa, o size kötü gösterildi, demektir, mana da birdir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Onun ölü iken etini yemek istemediğiniz gibi arkasından onu kötülükle zikretmekten de uzak durun.

"Allah'tan korkun": Yani gıybet hakkında, "şüphesiz Allah tövbeleri çok kabul edendir" tövbe eden için, "çok esirgeyendir" onu.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا
وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُوا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ
خَب۪يرٌ ﴿١٣﴾

13 – Ey o insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Tanışmanız için sizi milletler ve kabileler kıldık. Şüphesiz Allah katında en değerliniz (O'ndan) en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, her şeyden haberdardır.

---

6 – Müslim, Birr, hadis no, 70; Ebu Davud, Edeb, bab, 35; Tirmizi, Birr, bab, 23; Ahmed, Müsned, 2/230, 284, 386, 458.

"Ey o insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık": İniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Sabit bin Kays ve onun, kendisine yer vermeyen kimseye: "Sen falanca kadının oğlusun" demesi hakkında indi. Biz de bunu "bir topluluk başka bir toplulukla alay etmesin" *(Hucurat: 11)* ayetinde İbn Abbas'tan zikretmiştik.

İkincisi: Mekke fethedildiği gün Resulallah sallallahu aleyhi ve sellem, Bilal'e Ka'be'nin damına çıkmasını emretmişti. Bununla da müşrikleri hor duruma düşürmek istemişti. Bilal ezan okuyunca, Attab bin Esiyd: Allah'a hamdolsun ki babam Esiyd'in canını aldı da bugünü görmedi, dedi. Haris bin Hişam da: "Muhammed bu kara kargadan başka bir müezzin bulamadı?" dedi. Süheyl bin Amr da: "Eğer Allah bir şeyi beğenmezse onu değiştirir, dedi. Ebu Süfyan da şöyle dedi: Ben bir şey demem, eğer bir şey dersem gök bana şahitlik eder ve yer benden onu haber verir. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Siyahi bir köle hasta oldu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu ziyaret etti, sonra da köle öldü. Onun yıkanıp kefenlenmesini ve defnedilmesini temin etti. Bu da ashabı çok etkiledi, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Yezid bin Şecere demiştir. Erkek ile kadından maksat, Adem ile Havva'dır, mana da: Sizler soyda eşitsiniz, demektir. Bu da soy sopla övünmeyi men etmektedir. Şuub: Şab'in çoğuludur, o da Mudar ve Rebia gibi büyük halk topluluğudur. Kabile ondan küçüktür; Rebia'dan Bekr, Mudar'dan Temim gibi. Bu da müfessirlerin çoğunluğunun ve dilcilerin görüşüdür. Ata da, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Şuub'tan Arap olmayanlar, kabilelerden de Araplar kastedilmiştir. Ebu Rezin de şöyle demiştir: Şuub: Kökleri kimseye dayanmayan dağlılardır, kabileler de Arap oymaklarıdır. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Kabilelerin kök oldukları, şuubun da onlardan çıkan dallar olduğu söylenmiştir. Bu da birinci görüşün tersidir.

"Tanışmanız için": Yani birbirinizi yakın ve uzak soyda bilmeniz için. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Sizi tanışmanız için böyle yaptık, övünmeniz için değil. Sonra onlara Allah katında en değerlilerinin O'ndan en çok sakınanlar olduğunu haber verdi. Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Dahhak, İbn Yamur ve Eban bin Asım, aynın sükunu, ranın kesri ve elifsiz olarak "litarifu" okumuşlardır. Mücahit, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Muhaysın da şeddeli tek te ve şeddesiz meftuh ra ile "littearefu" okumuşlardır. Ebu Nehik ile A'meş de, iki te, şeddeli ra ve elifsiz olarak "litetearrefu" okumuşlardır.

"İnne ekremeküm": Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Mücahit ve Ebu'l – Cevza, hemzenin fethi ile "enne" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Kim fetha ile "enne" okursa, sanki: Litearefu enne ekremeküm ettekıyyü (en kıymetlinizin Allah'tan korkanlar olduğunu bilmeniz için) demiş gibi olur. Eğer tam öyle olsa idi, "lita'rifu" derdi. Ancak şu manaya öyle olması da caizdir: Bazınız bazınıza Allah katında en kıymetlinizin O'ndan en çok korkanlar olduğunu tanıtması için.

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا
اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَاِنْ تُطِيعُوا اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿١٤﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ
ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ
اُولٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾ قُلْ اَتُعَلِّمُونَ اللّٰهَ بِدِينِكُمْ وَاللّٰهُ
يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٦﴾
يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ اِسْلَامَكُمْ بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ
عَلَيْكُمْ اَنْ هَدٰيكُمْ لِلْاِيمَانِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ
غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

14 – Bedeviler: "İman ettik" dediler. De ki: "Siz iman etmediniz, ancak "Müslüman olduk" deyin. İman kalplerinize henüz girmedi. Eğer Allah'a ve Peygamber'e itaat ederseniz, amellerinizden hiçbir şey eksiltmez. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

15 – Mü'minler ancak Allah'a ve Resul'üne iman eden, sonra da şüphe etmeyen ve malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenlerdir. İşte onlar doğruların ta kendileridir.

16 – De ki: "Allah'a dininizi siz mi öğretiyorsunuz? Allah göklerde ve yerde olanı bilir. Allah her şeyi bilendir.

17–Müslüman olmalarını başına kakıyorlar. De ki: Müslümanlığınızı başıma kakmayın. Bilakis Allah sizi imana iletmekle size lütufta bulunur; eğer doğru kimseler iseniz!

18 – Şüphesiz Allah göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

"Bedeviler: İman ettik, dediler": Mücahit: Ayet, Esed bin Huzeyme oğulları hakkında indi, demiş, başkası da onları şöyle nitelemiştir: Onlar bir kıtlık yılında Medine'ye geldiler, Müslüman olduklarını gösterdiler, aslında iman etmiş değillerdi. Medine'nin yollarını pislikleriyle kirlettiler, fiyatları yükselttiler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in başına kakar: Sana ağırlıklarımız ve ailelerimizle geldik, seninle savaşmadık, dediler. Bu ayet onların hakkında indi. Süddi de şöyle demiştir: Ayet Müzeyne, Cüheyne, Eslem, Eşca ve Gıfar bedevileri hakkında indi. Bunlar Allah Teala'nın Feth suresinde zikrettiği kimselerdir. Kendilerini emniyete almak için: Allah'a iman ettik, derlerdi. Hudeybiye seferine katılmaları istenince, geri çekildiler. Bu ayet de onların hakkında indi. Mukatil de şöyle demiştir: Yurtları Mekke ile Medine arasında idi. Yanlarından Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in birlikleri geçince, kanlarını ve mallarını korumak için: İman ettik, derlerdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hudeybiye seferine çıkınca, ona katılmadılar.

"De ki: Siz iman etmediniz": Yani tasdik etmediniz. "Ancak: Müslüman olduk, deyin": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kılıç korkusuyla teslim olduk ve itaat ettik, deyin. Zeccac da şöyle demiştir: İslam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiklerine baş eğip teslim olmaktır. Bu sayede kanları akıtılmaz. Eğer bununla beraber itikat ve kalpte tasdik de olursa, işte iman odur. Allah bunları "iman kalplerinize girmedi" kavli ile imandan çıkardı. Yani siz tasdik etmediniz, ancak öldürülmekten emin olmak için teslim oldunuz. Mukatil de şöyle demiştir: "Lemma" "lem" manasınadır, tasdik kalplerinize girmedi, demektir.

"Eğer Allah'a ve Resul'üne itaat ederseniz": İbn Abbas: Eğer hulus-ı kalp ile iman ederseniz, demiştir. "Layelitküm": Ebu Amr, elif ve hemze ile "ye'litküm" okumuştur. Ondan hemzeyi terk ederek sakin elifle okuduğu da rivayet edilmiştir. Diğerleri ise elifsiz ve hemzesiz "yelitküm" okumuşlardır. Ebu Amr'in okuyuşu, elete ye'litü'den'dir, diğerlerinin okuyuşu ise late yeliytü'dendir. Ferra: İkisi de lügattir, manaları da birdir, demiştir, anlamı da: Amellerinizden eksiltmez, demektir. Ebu Ubeyde de onda üç lügat vardır, takdiri şöyledir, demiştir:

Elete yelitü, takdiri (vezni): Efeke ye'fikü'dür, ve elate yüliytü, vezni ekâle yukıylu'dür, ve late yeliytü'dür. Şair Rube de şöyle demiştir:

Nice nemli geceler vardır ki yürüdüm,
Hiçbir eksiklik beni onda yürümekten alıkoymadı.

"Amellerinizden": Yani onların sevabından eksiltmez, demektir. Sonra imanlarında sadık olanları bundan sonraki ayetle niteledi. "Yertabu"nun manası da şüphe ederler, demektir. Cihad'ın zikredilmesi de o zamanda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile cihadın farz olmasındandır. "İşte doğrular onların ta kendileridir": İmanlarında doğru olanlar, demektir. Bu iki ayet inince Resulullah sallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, sadık mü'minler olduklarına yemin ettiler. Ayet de bunun üzerine indi.

"Kul etüallimunallaha bidiniküm": "Alleme" (a'leme) bildirdi manasınadır, bunun içindir ki "bidiniküm" kavlinde be gelmiştir, mana da şöyledir: Üzerinde bulunduğunuz dini Allah'a mı bildiriyorsunuz? Yani O bunu bilmektedir, haber vermenize muhtaç değildir. Onların hakkında da "Müslüman olmalarını başına kakanlar" ayeti indi, onlar: Müslüman olduk, seninle savaşmadık, dediler. Allah daha iyi bilir.

50-KAF SURESİ

Mekke'de inmiştir. 45 ayettir.

Ona Basikat suresi de denir, el – Avfi ve diğerleri İbn Abbas'tan onun Mekki olduğunu rivayet etmişlerdir. Hasen, Mücahit, İkrime, Katade ve cumhur da böyle demişlerdir. İbn Abbas ile Katade'den onda bir ayet Medeni olduğu nakledilmiştir, o da: "Velad halaknes semavati velarda..." (Kaf: 38) ayetidir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قٓ وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ ﴿١﴾ بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ
هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٢﴾ أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ ﴿٣﴾
قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ ﴿٤﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا
جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Kaf. O şerefli Kur'an'a andolsun.

2 – Bilakis onlar içlerinden kendilerine bir uyarıcı gelmesine şaştılar. Kafirler: "Bu, şaşılacak bir şeydir" dediler.

3 – Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı (tekrar hayata döneceğiz)? Bu, çok uzak bir dönüştür.

4 – Yerin onlardan eksilttiğini gerçekten bildik. Yanımızda tespit eden bir kitap vardır.

5 – Bilakis kendilerine geldiği zaman hakkı yalanladılar. Artık onlar karışık bir durumdadırlar.

"Kaf": Cumhur kafın sükunu ile okumuşlardır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Reca ve Ebu'l – Cevza, fenin nasbı ile "Kafe" okumuşlardır. Ebu Rezin ile Katade de, fenin ref'i ile "Kafu" okumuşlardır. Hasen ile Ebu İmran da fenin kesri ile "Kafi" okumuşlardır. "Kaf" üzerinde beş görüş vardır:

Birincisi: O Allah Teala'nın yemin ettiği bir kasemdir, O'nun isimlerindendir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O yeşil zebercetten bir dağdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah "Kaf" adında bir dağ yarattı, alemi kuşatmıştır, damarları yedi kat yerin altındaki kayaya gider. Aziz ve celil olan Allah bir kenti sarsmak isterse, o dağa emreder, o da o kente bağlı damarı sallar. Mücahit de şöyle demiştir: O, yeri kuşatan bir dağdır. Dahhak'tan onun yeşil zümrütten olduğu rivayet edilmiştir, göğün kenarları ona dayanmaktadır ve göğün maviliği ondandır.

Üçüncüsü: O cehennemde ateşten bir dağdır, bunu da bir rivayette Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir.

Dördüncüsü: O Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir.

Beşincisi: O bir kelimeden bir harftir. Sonra bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O, "Kadîr" isminin baş harfidir, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *İkincisi:* O Kadîr, Kahir, Karîb vb. gibi isimlerin baş harfidir. Bunu de el – Kurazi, demiştir. *Üçüncüsü:* O "kudıyel emr (iş bitirildi) cümlesinin baş harfidir, şu mısraı şahit getirmişlerdir:

O kadına "dur" dedik, o da: Kaf, dedi.

Manası: Duruyorum, demektir. "Ekıfü" yerine kaf demekle yetinmiştir. Bunu da içlerinde Zeccac'ın olduğu bir cemaat nakletmiştir. *Dördüncüsü:* Emir ve yasağımızın yanında dur, onları geçme. Bunu da

Ebu Bekir el – Verrak, demiştir. *Beşincisi:* Kul ya Muhammed (ey Muhammed, de ki). Bunu da Salebi nakletmiştir.

"O şerefli Kur'an'a andolsun": İbn Abbas ile İbn Cübeyr: Mecid: Değerli ve şerefli, demişlerdir. Bu kasemin cevabında da dört görüş vardır:

Birincisi: O gizlidir, takdiri de "öldükten sonra dirileceksiniz" kavlidir, bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demiştir. "Bu şaşılacak bir şeydir" sözü de buna işaret etmektedir.

İkincisi: O, "yerin onlardan ne eksilttiğini gerçekten bildik" kavlidir ki mana şöyle olur: Kaf'a ve şerefli Kur'an andolsun ki biz bildik (kad alimna). Kad'den önceki lam atılmıştır, çünkü ondan önce geçenler onun yerini tutmaktadır, mesela "veşşemsi ve duhaha... kad efleha" *(Eşşems: 1–9)* gibi ki aslı: Lekad, demektir. Bu görüşü Zeccac kabul etmiştir.

Üçüncüsü: O, "ma yelfizu min kavlin" sözüdür, bu da Ahfeş'ten nakledilmiştir.

Dördüncüsü: O, başka bir surededir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiş, hangi surede olduğunu açıklamamıştır.

"Bilakis şaştılar": Bu da Sad: 4'te: "Bu şaşılacak bir şeydir" sözüne kadar tefsir edilmiştir. Acîb de: Acayip, tuhaf şey demektir.

"Öldüğümüz zaman mı?": Ahfeş şöyle demiştir: Bu söz bir cevap üzerine denilmiştir, sanki onlara: Siz döneceksiniz, denildi de onlar da: "Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı?" dediler. Başkası da şöyle demiştir: Kelamın takdiri şöyledir, Kaf. Şerefli Kur'an'a andolsun ki elbette diriltileceksiniz. Onlar da: "Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı?" dediler. Manası da şöyledir: Böyle olduğumuz zaman mı diriltileceğiz? İbn Cerir de şöyle demiştir: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlamaları üzerine Allah'ın tehdidine şaştılar: Bu şaşılacak bir şeydir, dediler. Sanki onlara: Yeniden dirildiğiniz zaman Muhammed'i yalanlamanın ne demek olduğunu bileceksiniz, dedi, onlar da: "Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı?" dediler.

"Bu bir dönüştür": Yani hayata dönüştür, "çok uzaktır": İbn Kuteybe: Olmaz, demiştir.

"Yerin onlardan ne eksilttiğini gerçekten bildik": Yani öldükleri zaman etlerinden, kanlarından ve saçlarından yediğini demektir, daha açıkçası: Bu ilmimizden kaçmaz, demektir. "Yanımızda vardır": Onu bilmemizle beraber "tespit eden bir kitap": Yani onların sayılarını, isimlerini ve yerin onlardan ne eksilttiğini kaydeden demektir ki o da Levh-i Mahfuzdur, olacak şeyler onda tespit edilmiştir.

"Bilakis hakkı yalanladılar": O da Kur'an'dır. Merîc ise: Karışık demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Merice emrünnasi ve mericeddinü denir ki iş karışmaktır. Bunun da aslı bir şey sarsılıp karar kılmamaktır. Mericel hatemü fi yedi, denir ki yüzük zayıflıktan dolayı parmağımda durmadı, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: İşlerinin karışmasının manası şöyledir: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bazen sihirbaz, bazen şair, bazen de öğretilmiş derlerdi. Kur'an için de bazen sihir, bazen uydurma, bazen de recez (yeknesak bir şiir türü) derlerdi. O yüzden işleri (kafaları) karışmıştı.

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا
وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ ﴿٦﴾ وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ
وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٧﴾ تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ
﴿٨﴾ وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ
الْحَصِيدِ ﴿٩﴾ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ ﴿١٠﴾ رِزْقًا لِلْعِبَادِ
وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ ﴿١١﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ
وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾
وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾
أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٥﴾

6 – Üstlerindeki göğe bakmadılar mı? Onu nasıl bina ettik ve süsledik. Onun yarıkları / çatlakları yoktur.

7 – Yeri de uzattık ve ona sabit dağlar attık. Onda her göz alıcı çiftten yarattık.

8 – (Allah'a) dönen her kulun gözünü açmak ve ibret için.

9 – Gökten mübarek bir su indirdik de onunla bahçeler ve hasat edilen hububat bitirdik.

10 – Dizilmiş tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları (bitirdik).

11 – Kullara rızık için. Ve onunla ölü yeri dirilttik. (Kabirden) çıkış da böyledir.

12 – Onlardan önce Nuh kavmi, Res halkı ve Semud (kavmi) yalanladı.

13 – Ad (kavmi), Fir'avn ve Lut'un kardeşleri.

14 – Eyke halkı ve Tübba' kavmi. Hepsi peygamberleri yalanladı; tehdidim de hak oldu.

15 – Biz ilk yaratmadan acizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni yaratmadan şüphe içindeler.

Sonra: "Üstlerindeki göğe bakmadılar mı? Onu nasıl bina ettik" direksiz, sözü ile yeniden diriltmeye gücü yeteceğini gösterdi. "Onu süsledik" yıldızlarla. "Onun yarıkları yoktur": Yani çatlakları yoktur, demektir. "Zevc": Sınıf ve cins, "behîc" de güzel ve çekici, demektir. Ebu Ubeyde: Behic ihtişamlı, görkemli, demiştir.

"Allah'a dönen her kulun gözünü açmak için": Zeccac şöyle demiştir: Bunu yaptık ki kuvvet ve kudretimizi gösterelim. Münib de: Allah'a dönen ve kudretini tefekkür eden kimsedir.

"Gökten su indirdik" o da yağmurdur, "mübarek" yani hayrı bol, onda her şey için hayat var, demektir. "Onunla bahçeler bitirdik", yani bostanlar "ve habbel hasıyd (hasat edilen hububat)" elhabbel hasıyd demektir, burada şey nefsine izafe edilmiştir, tıpkı şunlar gibi: "Lehüve hakkal yakin" *(106 – Vakıa: 95)* ve "min hablil verid" *(107 – Kaf: 16)*. Çünkü habl, veridin ta kendisidir. Nitekim: Salatül ula denir ki, essalatül ula, demektir. Mescidül cami denir ki el – mescidül cami demektir. Burada bu şeylerin kendi nefislerine izafesi lafızlar farklı olduğu için caiz görülmüştür. Bu Ferra ile İbn Kuteybe'in görüşleridir. Başkası da şöyle demiştir: Bundan: Habben nebtil hasıyd murat edilmiştir. "Hurma ağaçları" Yani hurma ağaçları da bitirdik, demektir. "Basikat": Uzun demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Besekeş şey'ü yebsuku büsukan denir ki, uzamaktır. Nadiyd ise: Üst üste dizilmiş, istif edilmiş manasınadır. Bu da açılmaktır. Yanlır da kapçığı kurur ve dağılırsa, nadiyd denilmez.

"Kullara rızık için": Yani bu şeyleri rızık için bitirdik, demektir. "Onunla dirilttik": Yani yağmurla, "ölü yeri, çıkış da böyledir" kabirden.

Sonra bunun ardından inanmayan ümmetleri zikretti, bunun açıklaması da yukarıda geçmiştir. "Tehdidim hak oldu": Yani azabım vacip oldu, demektir.

"Biz ilk yaratmadan aciz mi kaldık?": Bu da "bu çok uzak bir dönüştür" kavlinin cevabıdır, mana da şöyledir: Biz, yaratmayı başlatmaktan aciz mi kaldık, o da ilk yaratmadır. Ondan aciz mi kaldık ki ye-

niden diriltmeden aciz kalalım, o da ikinci yaratmadır. Bu da onlara onaylatmadır, çünkü onlar O'nun yaratıcı olduğunu itiraf ettiler ve yeniden dirilmeyi inkar ettiler. "Hayır, onlar şüphe içindeler": Yani kuşku içindeler "yeni yaratmadan" o da öldükten sonra diriltmedir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهٖ نَفْسُهُ وَنَحْنُ اَقْرَبُ
اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ﴿١٦﴾ اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ
قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾ وَجَاءَتْ سَكْرَةُ
الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴿١٩﴾ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذٰلِكَ يَوْمُ
الْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾ وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ ﴿٢١﴾ لَقَدْ كُنْتَ
فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾

16 – Andolsun, gerçekten biz insanı yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi biliriz. Biz ona şahdamarından daha yakınız.

17 – Hatırla o zamanı ki sağdan ve soldan oturan iki alıcı vardır.

18 – Bir söz telaffuz ederse, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır.

19 – Ölüm sarhoşluğu gerçek olarak geldi. İşte senin kaçtığın şey budur.

20 – Sura üfürüldü. İşte bu, tehdit günüdür.

21 – Her nefis yanında bir sürücü ve bir şahitle geldi.

22 – Andolsun, gerçekten sen bundan gaflet içinde idin. Senden perdeni açtık; bugün gözün çok keskindir.

"Andolsun, gerçekten biz insanı yarattık": Yani âdemoğlunu, demektir. "Nefsinin ona verdiği vesveseyi biliriz": Yani içinden geçeni, demektir. Zeccac şöyle demiştir: İçinde sakladığını biliriz.

"Biz ona daha yakınız": Yani bilgi ile "şahdamarından (min hablil verid)": Habl veridin ta kendisidir. Nefsine nasıl izafe edildiğini az önce geçen "ve habbel hasıyd" *(107 – Kaf: 9)* kavlinde şerh etmiş idik. Ferra şöyle demiştir: Verid: Boğazla boyun sinirleri arasında bir damardır. Yine ondan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Gerdan ile boyun sinirleri arasında bir damardır. Zeccac da şöyle demiştir: Verid: Boynun iç kısmında bir damardır, bunlar karşılıklı olarak iki tanedir.

Boyun siniri denen ilbavan da boynun ense kısmında bulunur. Lebbetan da: Boyunda küpenin sarktığı yerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Lebbe, kulak memesine yakın yerde küpenin sallandığı kısımdır. Bazı alimlerden de şöyle dedikleri nakledilmiştir: Verid: Bedene yayılan ve bütün organlara dallanan bir damardır. İnsan organları birbirini kapattığı için Allah Teala hiçbir şeyin O'nu perdeleyemeceğini bildirdi, mana da şöyledir: Ona iki yaklaşan yaklaştığı zaman biz ona damarlarından daha yakınız. İki yaklaşan da insanoğluna görevlendirilmiş iki melektir. Onun amellerini kaydederler. "Hatırla o zamanı ki iki alıcı alır" yani o şeyi alır ve tespit ederler. "Sağdan" o da iyilikleri yazandır, "soldan" o da kötülükleri yazandır. Zeccac şöyle demiştir: "Sağda oturan ve solda oturan" biri diğerine de işaret ettiği için birinci oturan atılmıştır. Şair şöyle demiştir:

Biz kendi yanımızdakine sen de kendi yanındakine
Razısın, ancak görüşler farklıdır.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Bana bir iftira attı, ben ve babam
Ondan beri idi, kuyu meselesinden bana iftira attı.

Mana: Ben ondan beriydim, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Kaîd" kaid manasınadır, nitekim kadîr de kadir manasınadır. Kaîd bazen mukaid manasına da gelir, mesela ekîl'in muakil, şerîbinde de muşarib manasına geldiği gibi.

"Telaffuz etmez": Yani insan bir kelime söyleyip de ağzından atmayadursun, "mutlaka onun yanında bir gözcü": Yani bir muhafız vardır, o da ona görevlendirilmiş melektir; o da ya sağda oturur ya da solda. "hazır" sabit durur, ondan ayrılmaz. Başkası da: Atiyd: Nereye gitse onun yanında hazırdır, demiştir. Ebu Ümame rivayet etmiştir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: İyilikleri yazan sağında, kötülükleri yazan da solunda oturur; iyilikleri yazan kötülükleri yazanın amiridir; kul bir iyilik yaptığı zaman onun için on iyilik yazar, bir kötülük yaptığı ve soldaki de onu yazmak istediği zaman sağdaki: Bekle, der, o da birkaç saat bekler. Eğer o günahtan istiğfar ederse, ona bir şey yazılmaz. Eğer istiğfar etmezse, ona bir kötülük yazılır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah âdemoğlunun yanına gündüz iki muhafız koymuştur. Bütün yaptıklarını yazar mı diye iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar her şeyini yazarlar, öyleki hastayken inlemesini bile yazarlar, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Ancak sevap veya günah olanı yazarlar. İkrime de şöyle demiştir: Kur'an onların sağda ve solda oturduklarını söylemiştir. Biz de

Ebu Umame hadisinde zikretmiştik. Hazreti Ali kerremallahu veche de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Senin iki meleğin öndişlerinin üzerinde otururlar; dilin onların kalemi, tükrüğün onların mürekkebidir. Sen ise füzuli şeylerin arkasında koşturur durursun.[1] Hasen ile Dahhak'tan da şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Onlar senin çene kıllarının altında otururlar.

"Ölüm sarhoşluğu geldi": O da insanı bürüyen, aklını bastıran ve öleceğini gösteren ölüm dalgınlık ve şiddetidir. "Gerçekle" Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Manası şöyledir: Ölüm gerçeği ile geldi.

İkincisi: Ahiret işinden gerçekle geldi; insan için ahiret işinden açık olmayan şeyi açığa çıkardı. Bu iki mülahazayı da Ferra ile İbn Cerir zikretmişlerdir.

Ebu Bekr es – Sıddik radıyallahu anh: "Ve caet sekretül hakkı bilmevti" (hak sarhoşluğu ölümle geldi) okumuştur. İbn Cerir bu okuyuşun iki mülahazası vardır, demiştir:

Birincisi: Hakk'ın Allah Teala olmasıdır, o zaman mana şöyle olur: Allah'ın dalgınlığı (Allah'tan gelen dalgınlık) ölümle geldi.

İkincisi: Sarhoşluğun ölüm olmasıdır, o zaman da kendi nefsine muzaf kılınmış olur, mesela "lehüvel hakkul yakıyn" *(Vakıa: 95)* kavli gibi. Bu durumda mana şöyle olur: Gerçek sarhoşluk ölümle geldi" bu durumda "hak" önce zikredilmiştir. Ebu Mes'ud ile Ebu İmran şöyle okumuşlardır: "Ve caet sekeratü" bunda cemi sıgasıyla okunmuş, "elhakku bilmevti" denmekle de hak önce gelmiştir. Übey bin Ka'b ile Said bin Cübeyr, cemi sıgasıyla "ve caet sekeratül mevti bilhkak" okumuşlardır ki hak ertelenmiş olur.

"İşte bu": Yani o zaman insana şöyle denir "işte bu" yani bu ölüm "senin kaçtığın şeydir": Yani kaçıp firar ettiğin şeydir. İbn Abbas da: Hoşlanmadığın şeydir, demiştir.

"Sura üfürüldü": Bu da yeniden dirilme üfürmesidir "işte bu" gün "tehdit günüdür": Yani tehdidin gerçekleştiği gündür.

"Onunla beraber bir sürücü vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sürücü: Melektir ki onu mahşer yerine sürer, bunu da Ebu Hureyre demiştir. *İkincisi:* O yanındaki şeytandır ki ona, sürücü denilmiştir; çünkü onu teşvik etmese de onu takip eder.

---

1 – Suyuti, ed – Dürrül Mensur, İbn Ebiddünya'dan merfu olarak.

"Bir de şahit": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ameline şahitlik eden melektir, bunu da Osman bin Affan ile Hasen, demişlerdir. Mücahit de: İki melek sürücü ve şahittir, demiştir. İbn Saib de şöyle demiştir: Sürücü: Kötülüklerini yazandır, Şahit de: İyiliklerini yazandır.

İkincisi: O, insana şahitlik eden ameldir, bunu da Ebu Hureyre, demiştir.

Üçüncüsü: İnsanın ameline şahitlik eden elleri ve ayaklarıdır, bunu da Dahhak, demiştir.

Bu ayetler genel midir, özel midir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O geneldir, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Kafire özeldir, bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir.

"Andolsun, gerçekten sen idin": Yani ona şöyle denilir: "Andolsun, gerçekten sen bundan gaflette idin" bugünden. Bu ayetin muhatapları hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, kafirdir, bunu da İbn Abbas, Salih bin Keysan ve diğerleri demişlerdir.

İkincisi: O, iyi ve kötü için geneldir, bunu da Hüseyn bin Abdullah bin Ubeydullah bin Abbas, demiş; İbn Cerir de bunu tercih etmiştir.

Üçüncüsü: O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür. Birinci görüşe göre mana şöyle olur: Sen dünyada bunu inkar etmekle bu günden gafildin. İkinciye göre de şöyledir: Sen kıyamet korkularından gafildin. "Senden perdeni açtık" dünyada kalbini, kulağını ve gözünü bürüyen perdeni. Mananın şöyle olduğu da söylenmiştir: Sana kapalı olanı gösterdik. Üçüncüye göre de şöyledir: Sen vahiyden önce, sana vahyedilenden gaflette idin. "Senden perdeni açtık" vahy ile. "Bugün gözün çok keskindir": Gözden murat edilen şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bilinen gözdür, bunu da Dahhak, demiştir. *İkincisi:* İlimdir, bunu da Zeccac, demiştir. "Bugün" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O kıyamet günüdür, bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* O dünyadadır, bu da İbn Zeyd'in görüşüne binaendir. "Hadîd" lafzı için İbn Kuteybe şöyle demiştir: O, hâd manasınadır ki kartal gözlü demektir. Sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gözün keskindir; mizana konulan iyilik ve kötülüklerini çok iyi görür. Bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* O, ahireti gördüğü için gözünü kırpmamaktadır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* İleri görüştür, bunu da Zeccac, demiştir.

وَقَالَ قَرِينُهُ هَٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ ﴿٢٣﴾ أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ
﴿٢٤﴾ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ ﴿٢٥﴾ الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ
فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ ﴿٢٦﴾ قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ وَلَٰكِنْ كَانَ
فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٢٧﴾ قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ
بِالْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾

23 – Yoldaşı (olan melek): "Bu, yanımda hazır olan şeydir" dedi.

24 – İkiniz, her azılı, inatçı kafiri cehenneme atın.

25 – Hayrı engelleyen, mütecaviz şüpheciyi.

26 – O ki Allah'la beraber başka bir İlah kıldı / kabul etti. İkiniz onu çok çetin azabın içine atın.

27 – Yoldaşı (şeytan): "Rabbimiz, onu ben azdırmadım. Ancak o uzak / derin bir sapıklık içinde idi" dedi.

28 – (Allah Teala): "Huzurumda çekişmeyin. Ben size tehdit takdim etmiştim" dedi.

29 – "Benim huzurumda söz değiştirilmez. Ve ben kullara zulümkâr değilim".

"Yoldaşı dedi": Mukatil: O dünya evinde kötü amelini yazan meleğidir, demiştir. Rabbine der ki: Bana emrettiğin şeyi yazmıştım, işte onun çirkin ameli yanımda hazırdır; onu ve amelini sana getirdim, der. "Ma" edatı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O "men" manasınadır, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Şey manasınadır, takdiri de: O şey yanımda hazırdır, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir. Atid'in manasını da bu surede *(Kaf: 18)* zikretmiştik.

O zaman Allah Teala şöyle der: "İkiniz cehenneme atın": Hitabın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O tesniye lafzı ile teke hitaptır, Ferra şöyle demiştir: Araplar teke de çoğula da tesniye ile hitap ederler, bir adama: Veylek irhalaha vezcüraha (ne duruyorsunuz, ikiniz hayvanı yükleyin ve sürün) derler. Ben bunu Araplardan işittim.

Biri bana şahit için şöyle bir beyit getirdi:

Arkadaşıma: İkiniz beni eğlemeyin, dedim,
Otun köklerini çekerek. Yavşanotundan dal kopar (yeter).

Ebu Servan da şunu örnek getirmiştir:

Ey Affan'ın oğlu, eğer beni ikiniz kovarsanız, çeker giderim.
Eğer beni bırakırsanız, kale gibi namusumu korurum.

Görüldüğü gibi bizim konumuz da bunlardandır. Çünkü bir adamın deve ve koyunlarında en az arkadaşı ikidir, yol arkadaşı da en az böyledir. Böylece o iki arkadaşına göre söz etmiştir. Baksanıza, bu, şiirde çok görülür: Ey iki arkadaşım, ey iki dostum gibi sözler söylenir. İmruulkays de şöyle demiştir:

İki arkadaşım, Ümmü Cündüb'e uğrayalım,
Orada işkence çeken gönül arzularımızı yerine getirelim.

Sonra şöyle demiştir:

Görmedin mi, ben her gece geldiğimde onda,
Koku sürünmese de koku duyarım.

Böylece sözünün başı iki ise de sonradan tek arkadaşa dönmüştür. Mukatil de bu görüştedir ve: "İkiniz cehenneme atın" sözünün tek bir hazine *[hazin; yerine koyan]* hitap olduğunu söylemiştir.

İkincisi: O, tekit için tesniye yapılmış bir fiildir, sanki "ikiniz atın" sözü: At at sözünün yerine geçmiştir. "Kıfa nebki" (ikiniz durun, ağlayalım) sözü de böyledir ki: Dur dur demektir. İki fiilin yerine geçince, tesniye edilmiştir. Bunu da Müberrid, demiştir.

Üçüncüsü: O, iki meleğe yani sürücü ile şahide hitaptır, bu da Zeccac'ın tercihidir.

"Keffar" kalıbı ise kafirden daha mübalağalıdır (kart kafir) demektir. "Anîd"i de Hud: 59'da tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Hayrı engelleyen": Burada hayırdan murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Farz kılınan zekattır, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: O, İslam'dır, insanları ona girmekten men eder. Bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir. Bunun Velid bin Muğire hakkında indiği söylenmiştir ki o, amcası oğlunun İslam'a girmesine mani olmuştu.

Üçüncüsü: O, söz olsun iş olsun her türlü hayır için geneldir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Mütecaviz": Yani tevhidi ikrar etmeyen bir zalimdir. "Şüpheci (mürib)": Haktan kuşku duyan demektir. Eraber recülü sözünden gelir ki: Şüpheci olmaktır.

"Yoldaşı dedi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şeytanıdır, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade ve cumhur, demiştir. Kelamda kısaltma vardır, takdiri şöyledir: İnsan yoldaşı olan şeytanın kendini saptırdığını iddia etti, o da: "Rabbimiz, ben onu azdırmadım" dedi. Yani bende onu zorla azdıracak kuvvet yoktu, o ancak kendi sapmasıyla azdı.

İkincisi: O, kötülüklerini yazan melektir.

Sonra kafirin melekte iddia ettiği şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, fazla yazdı, der. Melek de: Onu ben azdırmadım, yani ona ilave etmedim, der. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: O: Benim acele tövbe etmeme mani oldu, der. O da: Rabbimiz, onu ben azdırmadım, der.

"Ancak o uzak sapıklık içinde idi": Yani hidayetten uzak demektir. Allah Teala da: "Huzurumda çekişmeyin" der. Bu çekişmede de iki görüş vardır:

Birincisi: O boş yere özür dilemeleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O kendini azdıran yanındakilerle çekişmesidir, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. Dünyada yaptıkları haksızlıklarının ise ihmali caiz değildir, çünkü orası adalet günüdür.

"Ben size tehdidi takdim etmiştim": Yani beni inkar edenlere azap edeceğimi peygamberlerin dili ile size haber vermiştim.

"Benim huzurumda söz değiştirilmez": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Va'dettiğim sevap ve azapta söz değiştirilmez, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Yalanlanmaz ve başka tarafa çekilmez, çünkü ben gaybi bilirim, nasıl saptıklarını bilirim ve onları nasıl saptırdıklarını bilirim. Bu da İbn Saib'in görüşü ve Ferra ile İbn Kuteybe'nin tercihidir. "Benim huzurumda söz değiştirilmez" ifadesi de bunu gösterir; çünkü "benim sözüm değiştirilmez" dememiştir. "Ben kullara asla haksızlık etmem" ki kötünün kötülüğüne ilave edeyim veya iyinin iyiliğini eksilteyim.

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٣٠﴾ وَأُزْلِفَتِ
الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾ هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ
﴿٣٢﴾ مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ﴿٣٣﴾ ادْخُلُوهَا

بِسَلَامٍ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ﴿٣٤﴾ لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴿٣٥﴾
وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا
فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٦﴾ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ
اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا
بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ﴿٣٨﴾ فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ
وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ الَّيْلِ
فَسَبِّحْهُ وَاَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾

30 – O günde ki cehenneme: "Doldun mu?" deriz. O da: "Fazlası var mı?" der.

31 – Cennet, uzak olmayarak müttakiler için yaklaştırılmış.

32 – (Onlara): "Bu, sizden (Allah'a) her dönen, (hududunu) muhafaza eden için va'dolunan şeydir" (denir).

33 – Rahman'dan gıyaben korkan ve (O'na) yönelen bir kalp ile gelen kimse (için).

34 – (Onlara): "Oraya selametle girin. İşte bu, ebedilik günüdür" (denir).

35 – Onlar için orada istedikleri vardır. Yanımızda fazlası vardır.

36 – Onlardan önce kendilerinden kuvvetçe çetin nice nesiller helak ettik. Onlar ülkeyi delik deşik ettiler, kaçacak yer var mı? (diye).

37 – Gerçekten bunda kalbi olan yahut huzur-ı kalp içinde kulak veren için elbette öğüt vardır.

38 – Andolsun, gerçekten biz gökleri, yeri ve aralarındaki şeyleri altı günde yarattık. Bize yorgunluk da dokunmadı.

39 – Onların dediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce ve batmasından sonra Rabbini hamd ile tesbih et.

40 – Geceden de secdelerin arkasından da O'nu tesbih et.

"Yevme nekulu licehenneme": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, meftuh nun ve mazmum kaf ile "yevme nekulu" okumuşlardır. Nafi, Ebu Bekir, Mufaddal da Asım rivayetinde, meftuh ye

ve mazmum kaf ile "yevme yekulu" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Hasen, Abdülvaris de Ebu Amr'dan rivayet ederek, mazmum ye, meftuh kaf ve elifle "yevme yukalu" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Yevme'nin mensup oluşu iki mülahaza iledir: *Birincisi:* Şu manaya göredir: Mayübeddelül kavlü ledeyye fizalikel yevmi. *İkincisi:* Şu manaya göredir: Ve enzirhüm yevme nekulu licehenneme.

Onun dolu olup olmadığını bildiği halde ona bu soruyu sormanın faydası; oraya giren için haşlamadır, kötülüğünü artırmadır ve "andolsun, cehennemi mutlaka dolduracağım" *(A'raf: 18)* sözünü yerine getirmedir.

"Fazlası var mı?": Bunda da dilcilerin iki görüşü vardır:

Birincisi: O bunu dolduktan sonra der, mana da şöyle olur: Bende dolmadık yer kaldı mı? Gerçekten doldum.

İkincisi: O, Allah Teala'ya isyan edenlere öfkesinden der. Allah ona ayrım ve hitap etme gücü verir, nitekim karıncaya da: "Yuvalarınıza girin" *(Neml: 18)* dedirtmiş ve mahlukata da O'nu tesbih etme gücü vermişti.

"Cennet müttakilere yaklaştırılmıştır": Yani şirkten uzak duranlara demektir. "Uzak olmayarak": Yani mahşer halkının göreceği şekilde Arş'in sağına getirilmiştir. Onlara şöyle denir: "İşte" bu gördüğünüz " size va'dolunan şeydir (matuadun)": Osman bin Affan, İbn Ömer, Mücahit, İkrime ve İbn Muhaysın, ye ile yuadun okumuşlardır. "Likülli evvab": Bunda da bazı görüşler vardır ki onları da İsra suresi, ayet: 25'te zikretmiştik. "Hafiz (muhafaza eden)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlardan dönmek için günahlarını muhafaza eden, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Allah Teala'nın emrini muhafaza eden, bunu da Mukatil, demiştir.

"Rahman'dan gıyaben korkan": Bunu da Enbiya: 49'ta beyan etmiş bulunuyoruz. "Yönelen bir kalp ile gelen": Yani isyanından vazgeçip Allah'a itaate dönen demektir.

"Girin oraya": Yani onlara: Cennete girin, denir, "selametle": Şöyle ki artık onlar Allah'ın azabından sahil-i selamete çıkmışlardır; orada kederden, değişiklik ve zevaldan emin olmuşlardır, Allah ve melekleri onlara selam ederler. "İşte bu ebedilik günüdür": Cennette, çünkü orada ölüm de yoktur, zeval de yoktur.

"Onlar için orada her diledikleri vardır": Şöyleki onlar her şeyi Allah'tan isterler, sonunda isteyecek bir şey kalmaz; onlara istedikleri

verilir, sonra da ilaveten istemedikleri de verilir. İşte "yanımızda fazlası vardır": sözü budur. Müfessirlerin bundan ne murat edildiği hususunda da üç görüşleri vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'a bakmaktır. Hazreti Ali radıyallahu anh, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den "yanımızda fazlası vardır" konusunda: Allah onlara tecelli eder, dediğini rivayet etmiştir. Enes bin Malik de "yanımızda fazlası vardır" kavlinde: Allah Teala her Cuma günü onlara tecelli eder, demiştir.

İkincisi: Bulut cennet halkının yanından geçer, onlara huri yağdırır, huriler: Bizler aziz ve celil olan Allah'ın "yanımızda fazlası vardır" buyurduğu şeyiz, derler.

Üçüncüsü: Temenni edip de istedikleri şeylere ilaveten verilenler; kulakların duymadığı, hiçbir insanın aklına gelmeyen şeylerdir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, zikretmiştir.

Sonra bunun ardından "fenakkabu filbilad" cümlesine kadar olanlarla Mekke halkını korkuttu. Cumhur, nunun fethi ve kafın da fethi ve şeddesiyle "fenakkabu" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Hasen, İbn Semeyfa ve Yahya bin Yamur da böyle okumuşlardır. Ancak onlar tehdit olmak üzere emir kalıbı ile "nakkıbu" okumuşlardır. Ömer bin Hattab, Ömer bin Abdülaziz, Katade, İbn Ebi Able, Ubeyd de Ebu Amr'dan rivayet ederek kafın fethası ile şeddesiz olarak "fenekabu" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: "Fenakkabu"nun manası: Ölüm korkusu ile "kaçacak yer var mı?" diye ülkenin her tarafını dolaştılar, demiştir. Burada "kâne" fiili gizlenmiştir, tıpkı "ehleknahüm fela nasıra lehüm" *(Muhammed: 13)* ayetinde olduğu gibi ki: Felem yekün lehüm nasırun (onlar için bir yardımcı olmadı) demektir. Kim kafın kesri ile "fenakkıbu" okursa, bu tehdit gibidir, mana da şöyle olur: Ülkeyi baştan aşağı dolaşın da ölümden kaçacak yer bulabilir misiniz? Zeccac da şöyle demiştir: "Nakkıbu" dolaşın ve araştırın, ölümden kaçacak yer bulamazsınız, demiştir. Şair İmruulkays de şöyle demiştir:

Ülkeyi dolaştım, öyle ki, ganimet yerine,
Sağ salim dönmeye razı oldum.

Mahîs ise sapacak, kaçacak yer demektir. Biz de onu Nisa: 121'de enine boyuna şerh etmiştik.

"Gerçekten bunda": Yani zikrettiği kentlerin helakinde, "elbette öğüt vardır" hatırlatma ve nasihat vardır, "kalbi olan için": İbn Abbas: Aklı olan için, demiştir. Ferra da: Bu caizdir, lügatte şöyle diyebilirsin: Senin kalbin yoktur, içinde kalp yoktur, der bundan aklı kastedersin.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kalp aklın yeri olduğu için öyle denilmiştir. Zeccac mana: Kalbini anlamaya çevirenler için, demiştir. "Ya da kulak veren" yani benden dinleyen için, demektir. "Huzur-ı kalp ile" yani aklı dinlediğinde olan, demektir. Ferra da: Huzur-ı kalbi, yani orda olup da aklı başka yerde olmayan diye açıklamıştır.

"Biz gökleri ve yeri yarattık": Müfessirler şöyle anlatmışlardır: Yahudiler: Allah gökleri, yeri ve aralarındakileri altı günde yarattı, sonu da Cuma günü idi, cumartesi günü de istirahat etti, biz de onun için çalışmıyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Aziz ve celil olan Allah onları "bize bir yorgunluk dokunmadı" diyerek onları yalancı çıkardı. Zeccac: Lüğub: Yorgunluk ve bitkinliktir, demiştir.

"Onların dediklerine sabret": Yani iftira ve yalanlarına, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Sabret" kavlinin hükmü kılıç ayetiyle neshedilmiştir. "Rabbini hamd ile tesbih et": Yani Rabbini methederek ve batılcıların dediklerinden tenzih ederek O'nun için namaz kıl. "Güneşin doğmasından önce": O da sabah namazıdır "ve batmasından önce": Onda da iki görüş vardır:

Birincisi: Öğle ile ikindi namazlarıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İkindi namazıdır, bunu da Katade, demiştir. Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Cabir bin Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Biz bir dolunay gecesinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında idik: Şüphesiz şu ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi ayan beyan göreceksiniz, hem de hiç izdiham etmeden. Eğer güneş doğmadan önce ve güneş batmadan önce namaz kılabilirseniz bunu yapın, dedi ve: "Güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et" ayetini okudu.[2]

"Geceden de O'nu tesbih et": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, bütün gece namazıdır, hangi vakitte olsa kılar. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Yatsı namazıdır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Akşam ve yatsı namazlarıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Ve edbares sücud": İbn Kesir, Nafi, Hamze ve Halef, hemzenin kesri ile okumuşlar; diğerleri fethi ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim hemzenin fethi ile "edbar" okursa, o dübür'ün çoğuludur, kim de kesri ile okursa, o da edbere yüdbirü'den mastardır.

---

2 - Buhari, Tevhid, bab, 224; Mevakit, bab, 16, 26; Tefsirü sure 50, bab, 2; Müslim, Mesacid, hadis no, 211; Ebu Davud, Sünnet, bab, 19; Tirmizi, Sıfatül Cennet, bab, 16, 17; İbn Mace, Mukaddime, bab, 13; Ahmed, Müsned, 4/360, 362, 365.

Müfessirlerin bu tesbih üzerinde üç görüşleri vardır:

Birincisi: O akşam namazından sonra kılanan iki rekattır; Hazreti Ömer, Hazreti Ali, Hasen bin Ali – Allah onlardan razı olsun – Ebu Hureyre, Hasen, Mücahit, Şa'bi, Nahai, Katade ve diğerlerinden de böyle rivayet edilmiştir. Bu aynı zamanda el – Avfi'nin, İbn Abbas'tan rivayetidir de.

İkincisi: O, farzlardan sonra nafilelerdir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: O, farz namazların ardından yapılan tesbihattır, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu'l – Ahvas'tan bu iki ayette zikredilen bütün tesbihler için de böyle dediği rivayet edilmiştir.

وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ
قَرِيبٍ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾ إِنَّا نَحْنُ
نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا
ذَٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ
عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾

41 – Dinle, o günde ki seslenici yakın bir yerden seslenir.

42 – O günde o sesi hak ile gerçekten duyarlar. İşte bu, çıkış günüdür.

43 – Şüphesiz biz, evet biz, diriltir ve öldürürüz. Dönüş yalnız bizedir.

44 – O günde ki yer onlardan hızla yarılır. İşte bu, bize göre kolay bir haşirdir.

45 – Biz, onların dediğini pekiyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorba değilsin. Öyleyse tehdidimden korkana Kur'an'la öğüt ver.

"Vestemi' yevme yünadil münadî": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, vasılda ye ile "yünadil münadî" okumuşlardır. İbn Kesir ye ile vakfetmiştir. Nafi ile Ebu Amr da ye'siz vakfetmişlerdir. Ebu Süleyman, mana şöyledir, demiştir: Seslenicinin seslendiği gündeki sözü dinle. Müfessirler şöyle demişlerdir: Seslenici İsrafil'dir, Beytül Mukaddes kayasının üzerine çıkar: Ey insanlar, hesap vermeye gelin, şüphesiz Allah size karar vermek için toplanmanızı emrediyor, diye seslenir. Bu da

sura son üfürmedir. Yakın yer de: Beytül Mukaddes'in kayasıdır. Ka'b ile Mukatil şöyle demişlerdir: Orası göğe on sekiz mil daha yakın olan bir noktadır. İbn Saib de: On iki mil, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: O kayanın yerin tam ortasında olduğu söylenir.

"O günde o sesi işitirler": O da ikinci üfürmedir, "hak ile" yani onda şüphe olmayan dirilme ile demektir. "İşte bu, çıkış günüdür" kabirlerden.

"Şüphesiz biz, evet biz, diriltir ve öldürürüz": Yani dünyada öldürür ve hesap sormak için diriltiriz. "Dönüş yalnız bizedir": Dirildikten sonra. O da: "O günde ki yer onlardan yarılır (yevme teşekkakul ardu)" kavlidir: İbn Kesir ile İbn Amir, şin'in şeddesi ile "teşşekkaku" okumuşlar, kalanlar ise şeddesiz okumuşlardır. "Hızla": Yani ondan süratle çıkarlar "işte bu, bize kolay gelen bir haşirdir": Yani basit, demektir.

Sonra Peygamberini teselli edip şöyle dedi: "Biz, onların dediğini pekiyi biliriz": Yani Mekke kafirlerinin seni yalanlarken dediklerini. "Sen onların üzerinde bir zorba değilsin": İbn Abbas: Sen onları İslam'a zorlamak için gönderilmedin, ancak hatırlatıcı olarak gönderildin, demiştir. Bu da onlara savaşla emrolunmadan önce idi. Ferra bu sözü beğenmemiş ve şöyle demiştir: Araplar: "Ef'altü"den "faal", demezler."Harrac" deyip de "muhric" demek, "dehhal" deyip de "müdhil" demek istemezler. Ancak fealtü'den "faal" derler. Cebbar da burada sulta yerindedir ki zorlamadır. Araplar tek bir kelimede "edrektü"den "derrak" demişlerdir ki o da kural dışıdır. Eğer bu kelimeyi de öyle kabul ederlerse, belki caiz olabilir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Cebbar": Musallat, demektir. Cebbar da: Kral manasınadır, ona böyle denilmesi, zorlamasından dolayıdır. Demek oluyor ki: Sen onların başına musallat bir kral değilsin. Yezidi de: Sen onlara musallat olmadın ki onları İslam'a zorlayasın, demiştir. Mukatil de: Onları öldüresin, demiştir. Müfessirler "sen onların üzerinde bir zorba değilsin" sözünün kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

"Kur'an'la öğütü ver": Yani onunla va'z et. "men yahafu vaîdi": Yakup her iki halde de ye ile okumuştur. Yani bana isyan edene va'dettiğim azabı hatırlat, demektir.